

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1948:7
INRIKESDEPARTEMENTET

PARLAMENTARISKA UNDERSÖKNINGSKOMMISSIONEN
ANGÅENDE FLYKTINGÄRENDEN OCH SÄKERHETSTJÄNST

III

BETÄNKANDE

ANGÅENDE

SÄKERHETSTJÄNSTENS VERKSAMHET

S T O C K H O L M

1 9 4 8

Statens offentliga utredningar 1948

Kronologisk förteckning

1. Betänkande med förslag rörande organisation och avivningsförhållanden m. m. vid lantmäteristyrelsen och länslantmäterikontoren. Idun. 120 s. Jo.
2. Betänkande med utredning och förslag rörande organisationen av verksamheten för jordbrukets yttre och inre rationalisering. Idun. 220 s. Jo.
3. Betänkande med förslag till ändrad butikstängningslagstiftning. Norstedt. 148 s. I.
4. Markutredningen. 1. Betänkande med förslag till vissa ändringar i expropriationslagstiftningen. Marcus. 169 s. Ju.
5. Trädgårdsundervisningen. Norstedt. 200 s. Jo.
6. Elkraftutredningens redogörelse nr 2:6—7. Redogörelse för detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Jönköpings län och Kronobergs län. Beckman. 75 s. K.
7. Parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktingärenden och säkerhetstjänst. 3. Betänkande angående säkerhetstjänstens verksamhet. Norstedt. 490 s. I.

Ann. Om särskild tryckort ej angives, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsbokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = eklelesiastikdepartementet. Jo. = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1948:7
INRIKESDEPARTEMENTET

PARLAMENTARISKA UNDERSÖKNINGSKOMMISSIONEN
ANGÅENDE FLYKTINGÄRENDEN OCH
SÄKERHETSTJÄNST

III

BETÄNKANDE

ANGÅENDE

SÄKERHETSTJÄNSTENS
VERKSAMHET

STOCKHOLM 1948

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

471620

STATEN BOKHÅNDLINGSBUREÅU
KÖPENHAGEN
1891

PROGRAMM TIL DEN 1. OG 2. KONGRESSE
AF DEN NORDISKE LÆREDELSER
SAMMENKØBET
1891

III

BETRÆKKNING
TIL DEN 1. OG 2. KONGRESSE
AF DEN NORDISKE LÆREDELSER
SAMMENKØBET
1891

SÄKERHETSSTYRELSEN
VERKSAMHET

TILL KONUNGEN.

Den av Eders Kungl. Maj:t den 12 januari 1945 tillsatta parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktingärenden och säkerhetstjänst har den 31 maj 1946 avlämnat betänkande (del I) angående flyktingars be-

handling (SOU 1946: 36) och den 20 december 1946 betänkande (del II) angående utlämnande av uppgifter om flyktingar (SOU 1946: 93). Kommissionen får härmed överlämna betänkande (del III) angående säkerhetstjänstens verksamhet.

I fråga om de av kommissionen under utredningsarbetet anlitade biträdena får kommissionen hänvisa till sin skrivelse till Eders Kungl. Maj:t den 31 maj 1946 med överlämnande av betänkandet del I.

Ledamoten Branting har avgivit särskilt yttrande rörande vissa delar av betänkandet.

I likhet med vad som skett beträffande betänkningarna del I och del II får kommissionen hemställa, att Eders Kungl. Maj:t måtte medgiva publicering av förevarande betänkande i dess helhet, oaktat utredningsmaterialet i vissa delar hämtats ur handlingar av hemlig natur.

Stockholm den 9 september 1947.

Underdånigst

RICKARD SANDLER

GEORG BRANTING

GUNNAR HEDLUND

GUST. MOSESSON

IVAR SEFVE

Sven Romanus

Kap. I. Inledning.

De för undersökningskommissionen meddelade direktiven ha återgivits i kommissionens betänkande del I s. 7 och 8. Av direktiven framgår, att den omedelbara anledningen till kommissionens tillsättande var den kritik mot olika svenska myndigheter som framkom i samband med uppdraget att e. o. byråinspektören i statens utlänningskommission Robert Paulson utlämnat vissa uppgifter till en svensk medborgare som bedrivit olovlig underrättelseverksamhet. I direktiven omnämndes, att i den allmänna diskussion, som föranletts däray, riktats kritik jämväl mot säkerhetstjänsten. Vidare framhölls, att då de av framställda anmärkningar berörda myndigheterna hade sådana åligganden att ett orubbat förtroende från allmänhetens sida för myndigheternas oväld vore oeftergivligt, en undersökning syntes påkallad. Hemställan om sådan undersökning för säkerhetstjänstens del hade för övrigt gjorts av säkerhetschefen i skrivelse den 11 januari 1945. Kommissionen skulle enligt direktiven vara oförhindrad att till granskning under sitt utredningsarbete upptaga jämväl andra frågor angående säkerhetstjänstens verksamhet än sådana som ägde samband med Paulsons förehavanden.

Den kritik, som i den allmänna diskussionen riktats mot säkerhetstjänsten, har främst avsett tillämpningen av de befogenheter som enligt 1940 års särskilda tvångsmedelslag tillerkänts säkerhetstjänstens olika befattningshavare. Sålunda har gjorts gällande att säkerhetstjänsten vid begagnandet av dessa befogenheter gjort sig skyldig till maktmissbruk och godtycke samt att mera vittgående ingripanden ägt rum än som varit nödvändiga. Vidare har påståtts att säkerhetstjänsten tillgripit eller utnyttjat åtgärder enligt nyssnämnda lag för andra syften än de enligt lagens ordalydelse uttryckligen medgivna. Säkerhetstjänsten skulle bland annat ha använt sina befogenheter till att utöva en politisk övervakning av det svenska folket. Det har även framhållits att de stora maktbefogenheter, som säkerhetstjänsten erhållit, skapat en allmän osäkerhet för medborgarna samt betecknat ett allvarligt avsteg från svensk rättstradition och rättsuppfattning. Slutligen har gjorts gällande att säkerhetstjänsten särskilt under de första krigsåren icke med samma kraft motarbetat den tyska spioneri- och underrättelseverksamheten här i landet som liknande verksamhet till förmån för de allierade staterna. I samband

därmed har också påståtts att säkerhetstjänsten i sin verksamhet upprätt- hållit intim kontakt med den tyska hemliga polisen (Gestapo).

Med hänsyn till dessa mycket allvarliga anmärkningar mot säkerhets- tjänsten har kommissionen icke ansett sig böra begränsa sin undersökning rörande säkerhetstjänstens verksamhet till vad som framkommit genom en- skilda, till kommissionen framställda klagomål utan företagit en allmän un- dersökning rörande säkerhetstjänstens olika verksamhetsgrenar. Någon helt uttömmande undersökning av säkerhetstjänstens verksamhet har emellertid till följd av materialets omfattning icke varit möjlig.

För kommissionens undersökningar i anledning av klagomål över den be- handling, som flyktingar rönt från säkerhetstjänstens sida, liksom för den s. k. Paulson-affären har redogörelse redan lämnats i kommissionens be- tänkande del I. Säkerhetstjänstens förbindelser med utländska polismyndig- heter ha behandlats i kommissionens betänkande del II. I förevarande be- tänkande lämnas en redogörelse för den undersökning kommissionen i övrigt företagit beträffande säkerhetstjänstens verksamhet.

Denna undersökning har främst åsyftat att få — förutom en orientering om säkerhetstjänstens allmänna uppbyggnad och sätt att fungera — en upp- fattning om hur säkerhetstjänsten tillämpat 1940 års tvångsmedelslag, vilken är den grundläggande författningen angående de extraordinära ingripande- na på förevarande område under krigsåren. Därvid har kommissionen särskilt undersökt praxis vid övervakningen av trafikmedlen eller den s. k. censurverksamheten — främst i fråga om post, telegraf och telefon — samt vid frihetsberövanden. Även åt den övervakning av vissa politiska samman- slutningar och grupper, som säkerhetstjänsten utövat, har ägnats uppmärk- samhet. Slutligen har kommissionen i samband med olika klagomål och ut- talanden i pressen undersökt påstådda missförhållanden beträffande säker- hetstjänsten.

Rörande behandlingen inom kommissionen av inkomna anmälningar samt de av kommissionen företagna resorna m. m. må hänvisas till vad som an- förts i de inledande kapitlen av kommissionens betänkande del I.

I förevarande betänkande lämnas till en början en allmän översikt av de grundläggande författningsbestämmelserna rörande säkerhetstjänsten och dess befogenheter. Samtidigt därmed ges en redogörelse för säkerhetstjäns- tens tillkomst och avveckling.

Därefter redogöres för den av säkerhetstjänsten under kriget utövade kon- trollen av trafikmedlen, den s. k. censurverksamheten. Härvid behandlas icke allenast de olika slag av trafikmedelskontroll, som bedrivits, utan även an- vändningen av de genom kontrollerna erhållna uppgifterna. Redogörelsen för censurverksamheten avslutas med kommissionens uttalande angående sagda verksamhet.

I ett följande kapitel upptages till behandling säkerhetstjänstens övriga verksamhet, d. v. s. i främsta rummet dess spaningsverksamhet. I särskilda underavdelningar av detta kapitel behandlas de s. k. krigsfallsförteckningar-

na ävensom säkerhetstjänstens registrering och kontroll av vissa politiska sammanslutningar och grupper. Vidare redogöres i en särskild avdelning för kommissionens utredningar i anledning av klagomål rörande påstådda övergrepp från säkerhetstjänstens sida, såsom olämpliga förhörsmetoder, provokation m. m. Kapitlet innefattar slutligen kommissionens uttalande angående säkerhetstjänstens spaningsverksamhet jämte vissa sammanfattande allmänna omdömen.

Beträffande en del enskilda klagomål återfinnes kommissionens uttalande i anslutning till redogörelsen för respektive klagomål.

Kap. II. Allmän översikt.

De författningsbestämmelser som reglerat säkerhetstjänstens organisation, uppgifter och verksamhet ha huvudsakligen ingått i en numera upphävd, den 10 juni 1938 av Kungl. Maj:t utfärdad hemlig kungörelse med särskilda bestämmelser angående den allmänna säkerhetstjänsten vid krig eller krigsfara (allmän säkerhetskungörelse). Därutöver har Kungl. Maj:t vid olika tillfällen meddelat särskilda förordnanden angående säkerhetstjänstens åligganden. Närmare bestämmelser om de befogenheter, som tillkommo säkerhetstjänstens befattningshavare vid verksamhetens utövande, funnos icke i säkerhetskungörelsen. Dessa befogenheter ha i stället reglerats huvudsakligen av särskilda under kriget gällande tvångsmedelslagar, nämligen lagen den 14 oktober 1939 om särskilda tvångsmedel vid utredning rörande brott som avses i 8 eller 19 kap. strafflagen m. m. samt lagen den 9 januari 1940 om vissa tvångsmedel vid krig eller krigsfara m. m.

Av den följande framställningen avser den första underavdelningen säkerhetskungörelsen och dess förarbeten, den andra underavdelningen säkerhetstjänstens tillkomst och avveckling samt den tredje underavdelningen de befogenheter, som tillkommo säkerhetstjänstens befattningshavare enligt de olika tvångsmedelslagarna.

A. Säkerhetskungörelsen.

Innan säkerhetskungörelsen och dess förarbeten behandlas, må lämnas en kortfattad sammanställning av vad som under kommissionens arbete framkommit angående de åtgärder, som under första världskriget och tiden därefter vidtogos för att efterspana brott mot rikets säkerhet.

I samband med mobilisering av delar av rikets försvarskrafter sommaren 1914 organiserades vid generalstaben en polisbyrå, som ingick i högkvarteret. Byråns uppgift var att verkställa undersökningar rörande brott mot 8 kap. strafflagen m. m. (förräderi och andra för rikets säkerhet menliga brott) samt att övervaka för dylika brott misstänkta personer. Därutöver kom byråns verksamhet att inriktas på bearbetning av sådana uppgifter rörande utlänningar som — jämlikt ett kungl. cirkulär den 17 augusti 1914 — av länsstyrelserna insändes till civildepartementet, varifrån uppgifterna överlämnades till polisbyrån. Föreståndare för byrån var en generalstabsofficer, som emellertid i frågor av juridisk karaktär torde ha rådgjort med polismästaren i Stockholm. Frågor av större vikt torde föreståndaren ha föredragit för (eller anmält till) civil- eller utrikesministern. Till tjänstgöring vid byrån

kommenderades — förutom militär personal — polispersonal som ställdes till förfogande av Stockholms stad. År 1917, när polisstyrkan var som störst, utgjordes den av en kriminalkommissarie, en kriminalöverkonstapel samt åtta kriminalkonstaplar. Kostnaderna för byråns verksamhet bestredos helt av statsmedel.

Vid fullgörandet av sina arbetsuppgifter hade byrån muntligen från chefen för civildepartementet erhållit befogenhet att granska brevkorrespondens till och från person, som var misstänkt för spioneri.¹ Vidare hade byrån, enligt uppgift, bemyndigats att genom militärassistenten å telegrafverket taga del av innehållet i telegram från eller till dylik person.

I kungl. brev den 22 februari 1918 angående den särskilda polisbyråns organisation m. m. föreskrev Kungl. Maj:t, att polisbyrån från den 1 mars 1918 skulle skiljas från generalstaben och bilda en självständig institution samt ställas under polismästaren i Stockholm. Enligt i samband med omorganisationen lämnade direktiv skulle byrån i fortsättningen utöva tillsyn över utlänningar, som uppehöll sig i landet, samt föra för den skull erforderliga registraturer ävensom — i den mån byråns tid så medgäve — söka uppspåra spioneribrott (militär- och handelsspionage). Tillsynen över utlänningar skulle inriktas på dels deras verksamhet samt förbindelser med andra utlänningar och svenska undersåtar, dels utlänningarnas levnads- och bostadsförhållanden, dels ock vinnandet av upplysningar huruvida utlänningar planerade eller företogo åtgärder, som innefattade brott mot 8 kap. strafflagen eller som icke kunde anses stå i överensstämmelse med rikets ställning såsom neutral stat. Kostnaderna för byråns verksamhet bestredos alltjämt av statsmedel, dock att möjligen Stockholms stad utan ersättning ställde lokaler till förfogande.

Sedan behovet av en särskild organisation för uppspårande av spioneribrott minskat efter fredsslutet, övergick byrån under år 1923 till att bli allenast en kontrollbyrå för utlänningar. Byrån erhöll benämningen statens polisbyrå för övervakande av utlänningar i riket. I samband med inrättandet av statspolisen underställdes byrån från och med den 1 januari 1933 statspolisintendenten. Från och med den 1 januari 1938 överflyttades polisbyrån till socialstyrelsen.²

Samtidigt med att byråns uppgifter år 1923 begränsades inrättades vid Stockholms stads kriminalpolis en mindre avdelning med uppgift att efterspana mot rikets säkerhet riktade brott. Denna avdelning ingick sedermera i säkerhetstjänstens spaningsorgan i Stockholm.³

Förarbeten till säkerhetskungörelsen. Under förra världskriget funnos utarbetade planer rörande censur av post-, telegraf- och telefontrafiken ävensom övervakning av samfärdseln i övrigt i händelse av krig. Dessa planer kompletterades sedermera under åren 1919—22 beträffande postcensur.

¹ Se juris professor Nils Stjernbergs arbete »Ur staternas liv» s. 194 o. f.

² Se härom närmare Betänkandet del I s. 23.

³ Se s. 236—237.

Frågan om skapandet av ett enhetligt censurorgan sammankopplades på ett tidigt skede med spørsmålet om den statliga upplysningsverksamheten (propagandan), vilken under det första världskriget visat sig vara av stor betydelse. Under åren 1926—30 utarbetade chefen för generalstaben i detta avseende en organisationsplan för ett omfattande kollegialt verk, upplysningscentralen (UC),¹ vars uppgift år 1931 (efter samråd med marininstaben) angavs vara »att vid krigstillfälle ombesörja förbindelsen mellan regeringen och dess civila och militära myndigheter å ena sidan och allmänheten å den andra sidan, så att största möjliga eniga samverkan till vinnande av krigets mål uppnås. Genom anlåtande av och kontroll över samtliga medel för en allmän opinions påverkan skola genom UC:s försorg såväl inom som utom eget lands gränser såväl för riket lämpliga upplysningar spridas som spridningen av olämpliga och skadliga meddelanden förhindras. I denna sin senare uppgift utgör UC rikets högsta censurorgan.»

Denna organisationsplan underkastades år 1931 viss granskning inom Kungl. Maj:ts kansli för att kunna tjäna såsom grundval för den upplysnings- och censurverksamhet som vid krigsfara kunde bliva av Kungl. Maj:ts anfall. För censurens handhavande planerades — förutom en publicitetsavdelning (avseende bland annat press, böcker, film m. m.) — en censuravdelning, innefattande byråer för bland annat kommunikationscensur och samfärdselövervakning.

År 1933 fastställde chefen för generalstaben en allmän censurplan (ACP), vilken närmast åsyftade att för militära chefers behov sammanfatta de olika bestämmelserna avseende kommunikationscensuren och samfärdselövervakningen. Uppgiften för censuren angavs vara att förhindra krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga och att upptäcka för spridandet av sådana underrättelser misstänkta personer. Medverkan av civila myndigheter förutsattes.

Något mera fullständigt utformat system, avsett att vid behov träda i verksamhet för att förhindra spridandet av krigsunderrättelser till obehöriga, förelåg emellertid icke. Med hänsyn härtill samt på grund av den totala karaktär, som det moderna kriget erhållit, påbörjades under sommaren 1937 inom försvarsstaben en utredning i syfte att utforma ett nytt system för förhindrande av krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga. Därvid samarbetade försvarsstaben med representanter för andra militära myndigheter samt för kommunikationsverken m. fl. Censur- och övervakningssystemet ansågs böra utbyggas efter följande grunder.

1. Censuren av kommunikationer till utlandet skulle vara 100-procentig.
2. Censuren på gränsen mellan krigsskådeplats (fästning, Gotland) och hemort (det övriga landet) skulle begränsas i fråga om såväl telefon och telegraf som post. Censurverksamheten skulle förutom genom upplysningsverksamhet i form av tystnadspropaganda fullständigas genom skärpt kontroll av misstänkta personer. I repressivt syfte skulle sistnämnda kontroll utföras av polismyndigheter. Övervakningen i övrigt skulle övertagas av länsstyrelserna.

¹ Senare statens informationsstyrelse.

3. Censur av post till och från militärpersonal på krigsskådeplats och i sjöstyrka skulle icke ske genom militära chefer utan vid fältpost- eller sorteringskontor. Därigenom skulle censuren erhålla en mer opersonlig prägel.

4. I fråga om ledningen av censuren skulle uppdelning ske i utlandscensur under upplysningscentralens samt övrig censur under polisens överinseende. Den dualism, som vid sådant förhållande kunde befaras, skulle motverkas genom noggranna bestämmelser om samarbete.

Inom försvarsstaben utarbetades en promemoria angående revision av bestämmelserna rörande censur- och övervakningstjänsten vid krig eller fara för krig jämte flera författningsförslag. Utredningen remitterades för yttrande till vissa militära och civila myndigheter, däribland överståthållarämbetet, ett tiotal länsstyrelser samt statspolisintendenten. Sedan förslagen i anledning av framställda anmärkningar undergått vissa jämkningar inom försvarsstaben, överlämnades desamma av chefen för försvarsstaben med skrivelse den 16 december 1937 till Kungl. Maj:t. I den samtidigt överlämnade promemorian utvecklades grunderna för förslaget sålunda.

Med hänsyn till det moderna krigets karaktär måste censur- och övervakningstjänsten utsträckas till att avse icke endast de rent militära förhållandena utan även andra grenar av samhällslivet. Från att förut ha varit främst en militär angelägenhet hade censur- och övervakningstjänsten sålunda övergått till att vara ett led i krigföringen vid sidan av de militära operationerna.

En lämplig beteckning å ifrågavarande verksamhet vore av psykologiska skäl *den allmänna säkerhetstjänsten*. Beteckningen »allmän» vore betingad av en önskan att undvika förväxling med järnvägarnas tekniska säkerhetstjänst. Den allmänna säkerhetstjänsten — vars existens enligt vad chefen för försvarsstaben anförde i sin skrivelse syntes böra hemlighållas för allmänheten intill dess den trädde i verksamhet — borde innefatta dels teknisk övervakning av de olika grenarna av samfärdseln, dels ock för dylik övervakning erforderlig spaning efter misstänkta personer.

Den allmänna säkerhetstjänsten krävde med nödvändighet enhetlig ledning och borde därför för hela riket ledas av en av Kungl. Maj:t förordnad, redan i fredstid utsedd och direkt under Kungl. Maj:t lydande säkerhetschef. Såsom säkerhetschef borde ifrågakomma en högre ämbetsjurist med polisutbildning. Det erforderliga militära inflytandet borde förutom genom samråd säkerställas genom föreskrift att säkerhetschefen skulle beakta av överbefälhavaren framställda militära önskemål.

Organisationen borde, förutom säkerhetschefen, omfatta lokala övervakningschefer, och såsom sådana borde landsfogdar (polismästare eller polisintendenter) fungera. Övervakningschefes verksamhetsområde syntes böra omfatta ett eller flera län. Personalen vid säkerhetstjänsten skulle i övrigt utgöras av särskilt uttagna militärer samt polismän och annan civil personal.

Säkerhetstjänstens personal inom ett övervakningsområde borde indelas i specialgrupper med vissa bestämda arbetsuppgifter, såsom en postcensurgrupp, en telefoncensurgrupp samt en grupp för individuell övervakning av misstänkta personer. Arbetet inom varje grupp borde ledas av en högre polistjänsteman. I gruppen ingående personal från trafikverken skulle biträda endast med sin tekniska sakkunskap.

Den grundläggande författningen angående den allmänna säkerhetstjänsten borde för vinnande av största möjliga smidighet icke göras alltför detaljerad. Den närmare utformningen av bestämmelserna borde i stället ske i instruktioner och specialpromemorior, som utarbetades av chefen för försvarsstaben och säkerhetschefen med biträde av de i saken berörda myndigheterna.

9

De överlämnade författningsförslagen utgjordes av bland annat förslag till en fullmaktslag »om åtgärder till förhindrande av att krigsunderrättelser överbringas till obehöriga» samt en kungörelse »med särskilda bestämmelser angående den allmänna säkerhetstjänsten vid krig eller fara för krig (allmän säkerhetskungörelse)». I det av försvarsstaben tidigare remitterade förslaget hade samtliga bestämmelser tänkts intagna i författningar av administrativ natur. Betänkligheter hade emellertid framförts mot att i administrativ ordning utfärda bestämmelser som skulle lämna säkerhetstjänstens utöfvare stora befogenheter till intrång i medborgarnas fri- och rättigheter.

Förslaget till fullmaktslag innebar i huvudsak, att Kungl. Maj:t eller viss av Kungl. Maj:t utsedd myndighet skulle vid krig eller fara för krig erhålla befogenhet att — utan hinder av vad i lag eller annan författning funnes stadgat — för förhindrande av krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga förordna om beslag, skingringsförbud, hus- och kroppsrensningen samt övervakning av meddelanden som befordrades medelst post, telegraf, telefon och radio eller annorledes, så ock om kvarhållande av misstänkt person. Kvarhållande skulle dock icke i något fall få fortvara längre än åtta dygn. Tillika angavs i förslaget vilka meddelanden som avsågos med krigsunderrättelser.

Förslaget till säkerhetskungörelse var i huvudsak av samma innehåll som den sedermera i ämnet utfärdade kungörelsen, för vilken i det följande kommer att lämnas en redogörelse. I förslaget föreskrevs emellertid tillika att säkerhetschefen skulle äga *dels* förordna om censur, fördröjande eller inställande av expediering av post- och telegramförsändelser samt telefonsamtal, *dels* meddela föreskrifter om tillstånd att inneha radioanläggning och radiomottagningsapparat, *dels ock* förordna att person- och godstrafik å viss järnväg, väg-, sjö- eller luftförbindelse skulle övervakas. Vidare ägde enligt förslaget befattningshavare vid den allmänna säkerhetstjänsten, i den befälsställning säkerhetschefen bestämde, att i avbidan på beslut av häktningsmyndighet besluta om kvarhållande av misstänkt person högst åtta dagar.

På grundval av det sålunda av chefen för försvarsstaben framlagda förslaget utarbetades den sedermera utfärdade säkerhetskungörelsen.

Säkerhetskungörelsens innehåll. Säkerhetskungörelsen, som utfärdades den 10 juni 1938, var enligt Kungl. Maj:ts beslut hemligstämplad jämlikt § 2 mom. 4 tredje stycket tryckfrihetsförordningen.¹

Enligt kungörelsen skulle finnas en allmän säkerhetstjänst i syfte att vid krig eller krigsfara *förhindra överbringandet av krigsunderrättelser till obehöriga* (1 §). Därmed avsågs i kungörelsen *dels* meddelanden, som avhandlade militära eller civila försvarsåtgärder, armé-, marin- eller flygstridskrafter storlek, indelning eller utrustning, förflyttningar, uppehållsorter, strider, förluster och dylikt eller verkan av angrepp mot samhällen, *dels* meddelanden rörande militärt viktiga punkter, anläggningar eller förbindelser, *dels*

¹ Jfr nedan s. 15.

meddelanden, som genom sammanställning med andra uppgifter eller på annat sätt indirekt kunde giva upplysningar om krigsoperationerna eller om förhållandena vid stridskrafterna, såsom uppgifter om namn på befälhavare, uppehållsorter för i krigsoperationerna deltagande personal, leveranser till krigsmakten, rekvisitioner för krigsmaktens behov, transporter av alla slag, inkallelse, hemförlovning eller permittering av värnpliktiga, utförande av befästnings-, järnvägs-, väg-, bro-, linje-, vattenfarleds-, förstörings-, minerings- och andra arbeten för krigsmaktens behov, handelsfartyg och deras laster, avlastare och lastemottagare, avgångs- och destinationsorter, avgångs- och ankomsttider samt industrianläggningars kapacitet, tillverkning, tillgångar samt behov och tilldelning av råvaror ävensom skörderesultat, *dels ock* andra meddelanden om åtgärder och förhållanden, vilka kunde gagna en motståndare under pågående eller befarat krig.¹ Såsom meddelanden voro jämväl att anse ritningar, fotografiska bilder och andra avbildningar (2 §).

Säkerhetstjänstens verksamhet var enligt kungörelsen uppdelad i två grenar, innefattande den ena *övervakning av post-, telegraf-, telefon- och radio- trafik samt trafiken å järnvägar och väg-, sjö- och luftförbindelser*, och den andra för dylik övervakning erforderlig *spaning efter misstänkta personer* (1 §).

Av dessa bestämmelser framgår att säkerhetstjänsten skulle verka dels som ett centralorgan för allmän censur och dels som en polisorganisation för spaning.

Säkerhetstjänsten skulle enligt kungörelsen handhas av en utav Kungl. Maj:t särskilt förordnad säkerhetschef (3 §). Denne, som lydde omedelbart under Kungl. Maj:t, hade ansvaret för och ledningen av säkerhetstjänsten inom hela riket. Därvid tillkom det säkerhetschefen bland annat att med beaktande av de önskemål, som angåvos av överbefälhavaren, och efter samråd med såväl denne som de myndigheter, inom vilkas ämbetsområden den verksamhet som skulle övervakas föll, angiva huvudlinjerna för säkerhetstjänstens utövande, att utfärda erforderliga instruktioner för personalen vid säkerhetstjänsten samt att bestämma i vilken omfattning undantag finge ske från övervakning och spaning, som omförmäldes i kungörelsen (4 §).

Enligt säkerhetskungörelsen skulle vidare finnas säkerhetschefen underlydande övervakningschefer till det antal Kungl. Maj:t bestämde. Övervakningschef utsågs av Kungl. Maj:t, som tillika bestämde verksamhetsområde för sådan chef (övervakningsområde) (3 §). Övervakningschef ålåg att efter de av säkerhetschefen angivna huvudlinjerna närmare planlägga säkerhetstjänsten inom övervakningsområdet samt tillse att tjänsten bedrevs med erforderlig omsorg och kraft. Säkerhetstjänsten skulle därvid utövas med beaktande av de önskemål, som angåvos inom fästning av kommandanten och i övrigt av den högste militäre befälhavaren inom övervakningsområdet, samt efter samråd med de lokala myndigheter, inom vilkas ämbetsområden den verksamhet som skulle övervakas föll. I frågor, som rörde säkerhetstjänsten

¹ Jfr s. 30—31.

inom övervakningsområdet, ägde övervakningschefen ensam besluta. Fann övervakningschef viss fråga vara av beskaffenhet att böra avgöras av säkerhetschefen, skulle frågan hänskjutas till denne (5 §). För fullgörande av påbörjad övervakning eller av annan tvingande orsak ägde övervakningschef eller honom underställd personal att utsträcka sin verksamhet utom övervakningsområdet (10 §).

I säkerhetskungörelsen stadgades vidare att för säkerhetstjänstens fullgörande skulle till säkerhetschefens förfogande ställas för dylik tjänst lämplig personal. Efter framställning av säkerhetschefen ålåg det därvid länsstyrelserna och statspolisintendenten att tillhandahålla polispersonal samt generalpoststyrelsen, telegrafstyrelsen, järnvägsstyrelsen, generaltullstyrelsen, lotsstyrelsen, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen samt vattenfallsstyrelsen att ställa personal ur vederbörande ämbetsverk och underlydande företag till förfogande så ock överbefälhavaren att tillhandahålla militär personal, allt i den utsträckning myndigheternas övriga åligganden icke utgjorde bestämt hinder därför. Säkerhetschefen ägde att anställa för säkerhetstjänsten erforderlig civil personal, som icke kunde tillhandahållas av förenämnda civila myndigheter och verk. Enligt enahanda grunder ägde övervakningschef, i händelse av trängande behov av förstärkning, erhålla civil personal från nyssnämnda myndigheter och verk så ock militär personal från högste militäre befälhavaren inom övervakningsområdet (6 §).

Vidare föreskrevs i säkerhetskungörelsen, att samtliga statliga och kommunala myndigheter voro skyldiga att lämna befattningshavare vid säkerhetstjänsten de upplysningar, det biträde och den handräckning, som erfordrades för hans verksamhet och som dessa myndigheter lagligen kunde lämna (9 §).

Enligt säkerhetskungörelsen ägde befattningshavare vid säkerhetstjänsten, som icke var polisman, under utövning av sådan tjänst polismans skydd och befogenhet (7 §).

Beträffande de befogenheter, som tillkommo säkerhetstjänstens befattningshavare vid verksamhetens utövande, innehöll säkerhetskungörelsen däremot i övrigt icke några bestämmelser av materiell natur.¹ I kungörelsen utsådes, att angående befogenhet för personalen vid säkerhetstjänsten att förordna om beslag, skingringsförbud, hus- och kroppsrensningen samt om övervakning av meddelanden, som befordrades med post, telegraf, telefon och radio eller annorledes, ävensom om kvarhållande av misstänkt person skulle gälla vad därom kunde varda särskilt stadgat (11 §). Bestämmelser härom meddelades sedermera i 1939 och 1940 års särskilda tvångsmedelslagar, för vilka närmare redogörelse kommer att lämnas i det följande.²

Befattningshavare vid säkerhetstjänsten förbjöds att i andra fall än där det för tjänsten fanns erforderligt i tal eller skrift omnämna förhållande av vad slag det vara månne, som genom säkerhetstjänsten kommit till befattningshavarens kännedom (12 §).

¹ Jfr s. 12.

² Se s. 26 o. f.

Därest genom säkerhetstjänsten uppdagades att någon begått brott eller att brott var å färde, skulle frågan om fortsatt utredning därom samt om åtals anställande skyndsamt hänskjutas till vederbörande polis- och åklagar-myndighet, som därvid skulle äga påräkna erforderligt biträde av personal vid säkerhetstjänsten (13 §).

I säkerhetskungörelsen stadgades, att densamma skulle träda i kraft den dag Kungl. Maj:t förordnade, dock att 14 och 15 §§ skulle träda i kraft omedelbart efter utfärdandet (16 §). Enligt 14 § ålades försvarsstabschefen, så ock — efter samråd med denne — länsstyrelserna, generalpoststyrelsen, telegrafstyrelsen, järnvägsstyrelsen, generaltullstyrelsen, lotsstyrelsen, socialstyrelsen, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, vattenfallsstyrelsen och statspolisintendenten att i fredstid uppgöra de planer och vidtagna de förberedande åtgärder, som voro erforderliga för att säkerhetstjänsten vid krig eller krigsfara skulle kunna tillfredsställande fullgöra på den ankommande uppgifter. Enligt 15 § voro säkerhetskungörelsen jämte de på grund av densamma utarbetade planerna och dylikt jämlikt 10 § lagen den 28 maj 1937 om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar att hänföra till sådana handlingar, som skulle hållas hemliga, och skulle förses med anteckning därom. Fråga om handling likväl fick utlämnas skulle prövas allenast av chefen för socialdepartementet.¹

Genom kungörelse den 29 juni 1946 förordnade Kungl. Maj:t, att vad i lag eller författning funnes föreskrivet om säkerhetstjänsten eller dess personal, uppgifter och befogenheter skulle upphöra att gälla med utgången av juni 1946. Förutvarande befattningshavare vid säkerhetstjänsten förbjöds även efter sistnämnda dag att i andra fall än där det för fullgörande av tjänsteuppgift funnes erforderligt i tal eller skrift omnämna förhållande av vad slag det vara månne, som genom säkerhetstjänsten kommit till befattningshavarens kännedom.

B. Säkerhetstjänsten.

Säkerhetstjänstens tillkomst och organisation. Den 26 september 1938 förordnade Kungl. Maj:t underståthållaren E. Hallgren att tills vidare vara säkerhetschef.

I en den 25 november samma år utfärdad instruktion för säkerhetschefen föreskrev Kungl. Maj:t, att säkerhetschefen för utövandet av den centrala ledningen av säkerhetstjänsten skulle till sitt förfogande ha ett kansli uppdelat på tre byråer, nämligen *centralbyrån* eller första byrån, *spaningsbyrån* eller andra byrån samt *expeditionsbyrån* eller tredje byrån. Å centralbyrån skulle handläggas ärenden rörande den övervakning av trafikmedlen,

¹ Jfr Betänkandet del II s. 9 o. f.

som ålåde säkerhetstjänsten. Ärenden, som anginge för nämnda övervakning samt i övrigt erforderlig spaning efter misstänkta personer, skulle handläggas å spaningsbyrån. Å expeditionsbyrån slutligen skulle handläggas expeditionsgöromål och ärenden rörande säkerhetstjänstens administrativa och ekonomiska förvaltning. Ledningen av varje byrå skulle handhas under säkerhetschefen av en utav Kungl. Maj:t utsedd byråchef. Erforderades i ett till viss byrå hörande ärende omedelbart avgörande och vore säkerhetschefen icke tillstüdes eller kunde hans beslut eljest icke inhämtas, ägde byråchefen besluta i säkerhetschefens ställe.

Den 3 mars 1939 förordnade Kungl. Maj:t följande personer att tills vidare vara byråchefer i säkerhetschefens kansli, nämligen landsfogden i Stockholms län K. G. Persson å centralbyrån, statspolisintendenten G. Å. L. Thulin å spaningsbyrån samt assessorn vid överståthållarämbetet för polisärenden G. G. Boëthius å expeditionsbyrån.

Den 26 september 1938 förordnade Kungl. Maj:t att riket tills vidare skulle vara indelat i sju övervakningsområden, nämligen *Stockholms* övervakningsområde, *östra* övervakningsområdet, *Gotlands* övervakningsområde samt *södra*, *västra*, *mellersta* och *norra* övervakningsområdena.

Till övervakningschefer förordnade Kungl. Maj:t den 26 september 1938 i Stockholms övervakningsområde t. f. tredje polisintendenten C. M. Lundqvist, i östra övervakningsområdet landsfogden i Örebro län H. A. Enhörning, i Gotlands övervakningsområde dåvarande häradshövdingen i Gotlands norra domsaga K.-F. Pfeiffer, i södra övervakningsområdet landsfogden i Malmöhus län O. A. Rosengren, i västra övervakningsområdet polismästaren i Göteborg E. Fontell, i mellersta övervakningsområdet t. f. landsfogden i Västernorrlands län A. E. Eliason och i norra övervakningsområdet landsfogden i Norrbottens län A. O. Danielson.

Säkerhetstjänstens organisation bestod därefter sådan den i sina huvuddrag här ovan angivits till hösten 1945, dock att indelningen i övervakningsområden genom Kungl. Maj:ts beslut den 18 februari 1944 ändrades sålunda att de från och med den 1 april 1944 sammanfölla med militärområdena.

För övervakningsområdena voro med giltighet från och med den 1 april 1944 förordnade följande övervakningschefer, nämligen för första övervakningsområdet landsfogden Rosengren, för andra landsfogden Eliason, för tredje polismästaren Fontell, för fjärde förste stadsfiskalen Lundqvist, för femte landsfogden Enhörning, för sjätte landsfogden Danielson och för sjunde häradshövdingen Pfeiffer.

I tre övervakningsområden ha därjämte funnits förordnade biträdande övervakningschefer.

Förberedelser för säkerhetstjänstens verksamhet och säkerhetskungörelsens ikraftträdande m. m. I den förutnämnda instruktionen av den 25 november 1938 ålade Kungl. Maj:t säkerhetschefen att, efter samråd med chefen för försvarsstaben, i fredstid uppgöra de planer och vidtaga de förberedande åtgärder, som voro erforderliga för att vid krig eller krigsfara

säkerhetstjänsten skulle tillfredsställande kunna fullgöra på den ankommande uppgifter.

Den 10 februari 1939 utfärdade Kungl. Maj:t civilt försvarsberedskaps-cirkulär, i vilket föreskrevs bland annat att säkerhetskungörelsen skulle, då förordnande meddelats om förstärkt försvarsberedskaps intagande, i tillämpliga delar omedelbart träda i kraft beträffande Gotlands län.

Genom beslut den 31 augusti 1939 uppdrog Kungl. Maj:t åt Hallgren att med biträde av Persson, Thulin och Boëthius dels uppgöra de ytterligare planer och vidtaga de ytterligare förberedande arbeten, som voro erforderliga för den händelse förordnande skulle meddelas att säkerhetskungörelsen helt eller delvis skulle träda i kraft, dels ock vidtaga förberedande åtgärder för övervakning över och spaning efter personer som kunde misstänkas överbringa krigsunderrättelser till obehöriga. Den 1 september 1939 meddelade Kungl. Maj:t förordnande om förstärkt försvarsberedskaps intagande från och med den 3 i samma månad, i följd varav säkerhetskungörelsen sistnämnda dag trädde i kraft beträffande Gotlands län. Vidare anbefalldes Kungl. Maj:t genom beslut den 6 september samma år Hallgren att låta genom vederbörande övervakningschefer försorg övervaka och bedriva erforderlig spaning efter personer som kunde misstänkas överbringa krigsunderrättelser till obehöriga. Genom sistnämnda beslut förordnade Kungl. Maj:t därjämte att det skulle åligga länsstyrelserna att på framställning av säkerhetschefen eller, i händelse av trängande behov, av vederbörande övervakningschefer tillhandahålla polispersonal för säkerhetstjänstens fullgörande i den utsträckning polispersonalens övriga åligganden icke utgjorde bestämt hinder därför.

Under hösten 1939 och början av år 1940 förordnade Kungl. Maj:t att säkerhetstjänsten skulle i viss utsträckning påbörja utövandet av den i säkerhetskungörelsen föreskrivna kontrollen över trafikmedlen. I detta hänseende förekom följande.

I skrivelse till Kungl. Maj:t den 14 september 1939 anmälde Hallgren, att han hade för avsikt att såsom ett led i säkerhetstjänsten i samråd med försvarsstaben och telegrafstyrelsen anordna viss övervakning av telegramtrafiken till och från utlandet,¹ samt hemställde om anvisande av medel för bestridande av vissa med denna övervakning förenade kostnader. Genom beslut den 22 i samma månad ställde Kungl. Maj:t till Hallgrens förfogande visst belopp att användas för bestridande av kostnader för övervakningen.²

Genom särskilda beslut den 14 oktober och den 17 november 1939 uppdrog Kungl. Maj:t åt Hallgren, i det första beslutet att verkställa förhandsgranskning av radiotelegram³ från Sverige samt att tillse, att erforderliga kontroll-

¹ Denna övervakning avsåg efterhandsgranskning av telegram till och från utlandet.

² Angående anslag till säkerhetstjänsten se vidare s. 21 o. f.

³ Radiotelegram användes som en teknisk term och betecknar enligt telegrafverkets föreskrifter telegram, som expedieras via verkets kust- och markstationer. I förevarande fall avsåg beslutet om granskning kommersiell trådlös telegramtrafik.

åtgärder vidtogos till förhindrande av att krigsunderrättelser genom telegraf eller telefon spredes till utlandet, samt i det andra beslutet, att verkställa förhandsgranskning dels av till Stockholm från utlandet ankommande radiotelegram ävensom via Stockholms telegrafstations trådförbindelser ankommande och avgående utlandstelegram, dels ock av utlandstelegram å jämväl andra orter inom riket.

Enligt vad Hallgren uppgivit för kommissionen hade han i december 1939 därjämte ämnat ingå till Kungl. Maj:t med hemställan om bemyndigande att införa allmän kontroll av posten till och från utlandet. Någon dylik framställning kom dock icke till stånd, enär Hallgren av socialministern G. Möller underrättats om att en ny tvångsmedelslag kunde förväntas i början av år 1940 samt att nämnda lag skulle komma att inrymma befogenhet för säkerhetschefen att besluta om åtgärd, som avsåges med den tilltänkta framställningen. Den 9 januari 1940 utfärdades den av socialministern åsyftade lagen, benämnd lag om vissa tvångsmedel vid krig eller krigsfara m. m.¹ Sistnämnda lag trädde i tillämpning samma dag.

På av Hallgren i skrivelse den 16 december 1939 gjord framställning ställde Kungl. Maj:t genom beslut den 22 i samma månad till Hallgrens förfogande visst belopp för vidtagande av erforderliga förberedelser för att ett eventuellt beslut om införande av postcensur skulle kunna träda i tillämpning.

Sedan Hallgren i skrivelse den 23 december 1939 hemställt, bland annat, att åtgärder måtte vidtagas för införande av allmän censur av samtliga postförsändelser, som normalt befordrades till Finland över Haparanda, uppdrog Kungl. Maj:t genom beslut den 30 december samma år åt Hallgren att, i den omfattning det prövades erforderligt, inställa eller fördröja expediering av postförsändelser från Haparanda till Finland ävensom granska och censurera försändelsernas innehåll. Sistnämnda dag förordnade Kungl. Maj:t tillika på hemställan av Hallgren att vissa åtgärder skulle vidtagas för övervakning av samfärdseln mellan Norrbottens län och Finland.

I skrivelse den 17 januari 1940 anförde Hallgren, att det med hänsyn till den kommunistiska verksamheten inom Norrbottens län² vore av vikt att erhålla möjlighet till kontroll av all post mellan länet, å ena, samt det övriga Sverige och utlandet, å andra sidan. Det vore därför Hallgrens avsikt att anordna dylik censur samt att förlägga denna verksamhet till Boden, därvid ovannämnda i Haparanda vidtagna anstalter skulle upphöra. I anledning av det anförda hemställde Hallgren om bemyndigande att disponera erforderligt belopp av vissa genom ovan berörda beslut den 30 december 1939 anvisade medel till gäldande av uppkommande kostnader intill den 1 april 1940 för den till Boden förlagda censurverksamheten. Genom beslut den 19 januari 1940 biföll Kungl. Maj:t Hallgrens framställning.

På därom av Hallgren i skrivelse den 26 januari 1940 gjord framställning bemyndigade Kungl. Maj:t den 2 februari samma år Hallgren att av general-

¹ Se vidare s. 27 o. f.

² Jfr s. 267 o. f.

poststyrelsen för tiden den 1 januari—den 30 september 1940 förhyra vissa angivna lokaler i Stockholm, avsedda att användas för postcensur, samt ställde för bestridande av de med förhyrandet förenade kostnaderna till Hallgrens förfogande visst belopp.

I skrivelse den 21 februari 1940 anförde Hallgren, att förutom den övervakning av posttrafiken, som ägde rum i Boden, utövades (sedan den 15 januari 1940) vid en i Stockholm inrättad censuranstalt med stöd av beslut, som Hallgren meddelat jämlikt 1940 års tvångsmedelslag,¹ kontroll i viss omfattning av post till och från utlandet. Nämnade granskning avsåg huvudsakligen post till och från Sovjetunionen² samt i viss utsträckning post till Tyskland, varjämte stickprovvis granskning verkställdes av post från Tyskland samt till och från vissa andra europeiska länder. Då verksamheten vid sistnämnda censuranstalt visat sig vara av stort värde och givit flera viktiga uppslag till spaningar efter personer, vilka kunde misstänkas bedriva för landet skadlig verksamhet syntes det Hallgren vara av stor vikt att censurverksamheten med det snaraste väsentligt utvidgades. I anledning av det anförda hemställde Hallgren om anvisande av medel för bestridande av vissa med denna verksamhet förenade kostnader. Genom beslut den 23 februari 1940 ställde Kungl. Maj:t till Hallgrens förfogande visst belopp att i huvudsaklig överensstämmelse med i Hallgrens skrivelse angivna grunder användas för avlöning vid den av säkerhetstjänsten anordnade postcensuranstalten i Stockholm, med rätt för Hallgren att, därest så skulle visa sig erforderligt, använda en del av detta belopp för bestridande av kostnader för avlöning till personal vid annan av säkerhetstjänsten anordnad postcensur.

Samtliga ovannämnda beslut av Kungl. Maj:t angående trafikmedelskontroll äro i socialdepartementet registrerade i det hemliga diariet. Expeditionerna äro försedda med hemligstämpel.

Den 12 april 1940 förordnade Kungl. Maj:t, att säkerhetskungörelsen skulle, till den del den icke redan ägde tillämpning, träda i kraft och gälla tills vidare.

Genom kungl. brev den 13 mars 1942 ålades Hallgren i egenskap av säkerhetschef att med stöd av uppgifter från socialstyrelsen, övervakningscheferna, länsstyrelserna, landsfogdarna och polischeferna i de städer, som voro undantagna från området för landsfogdarnas polisverksamhet, upprätta särskilda förteckningar, avseende olika möjliga krigsfall och omfattande hela riket, över utlänningar, vilka vid krigstillfälle skulle tagas i förvar för att sedermera eventuellt omhändertagas i förläggning, samt att med stöd av upplysningar, som inhämtats från övervakningscheferna, länsstyrelserna, landsfogdarna och polischeferna i angivna städer, upprätta särskilda förteckningar, avseende olika möjliga krigsfall och omfattande hela riket, över svenska medborgare, vilka vid krigstillfälle skulle tagas i förvar i förläggning. I

¹ Jfr s. 29.

² Att granskningen av post till och från Sovjetunionen var fullständig uppgives ha berott på att antalet försändelser dit och därifrån var mycket ringa, allenast några få om dagen.

kungl. brev den 30 oktober 1942 och den 30 juni 1943 ålades säkerhetschefen att vidtaga ytterligare förberedande åtgärder för att vid krigstillfälle omhändertaga de utlänningar och svenska medborgare, beträffande vilka ett tagande i förvar syntes böra ifrågakomma.¹

Säkerhetstjänstens avveckling. Genom kungl. brev den 1 juni 1945 anbefalldes Kungl. Maj:t säkerhetschefen att från och med den 1 juli 1945 uppsäga den av säkerhetschefen vid centralbyrån anställda personalen för post-, telegram-, telefon- och samfärdselkontroll från dess anställning hos säkerhetstjänsten och under juni 1945 bevilja sagda personal tjänstledighet i viss utsträckning för genomgående av utbildningskurser eller bedrivande av därmed jämförligt utbildningsarbete. Vidare bemyndigades säkerhetschefen att under juni 1945 vidtaga de begränsningar beträffande övervakningen av trafikmedlen, som kunde betingas av bristande tillgång på personal.

Den 29 juni 1945 förordnade Kungl. Maj:t, räknat från och med den 1 juli samma år, att säkerhetskungörelsen icke skulle äga tillämpning beträffande övervakning av post-, telegraf- och telefontrafiken samt att de uppdrag, som lämnats åt Hallgren i egenskap av säkerhetschef genom Kungl. Maj:ts beslut den 14 oktober 1939 angående vidtagande av åtgärder för utövande av erforderlig kontroll av telegram- och telefontrafiken från Sverige och den 17 november sistnämnda år angående vidtagande av ytterligare åtgärder för utövande av erforderlig kontroll av utlandstelegrammen m. m., skulle upphöra att gälla. Såsom framgår av det följande² upphörde 1940 års tvångsmedelslag samtidigt att gälla.

Den 19 oktober 1945 förordnade Kungl. Maj:t att de av Kungl. Maj:t den 30 december 1939 utfärdade breven angående åtgärder för censur av postförsändelser, som befordrades till Finland över Haparanda, och åtgärder för övervakning av samfärdseln med Finland skulle upphöra att gälla från och med den 1 november 1945.

Samma den 19 oktober 1945 förordnade Kungl. Maj:t, att det i kungl. brevet den 13 mars 1942 givna åläggandet för säkerhetschefen att upprätta och föra vissa förteckningar för olika krigsfall över utlänningar och svenska medborgare, vilka vid krig borde ur säkerhetssynpunkt tagas i förvar, skulle upphöra att gälla från och med den 1 november 1945.

Den 26 oktober 1945 entledigade Kungl. Maj:t på Hallgrens framställning honom från och med den 1 november 1945 från förordnandet att vara säkerhetschef samt förordnade statspolisintendenten Thulin att från och med sistnämnda dag tills vidare fullgöra vad på säkerhetschefen ankom.

Genom kungörelse den 29 juni 1946 förordnade Kungl. Maj:t att vad i lag eller författning funnes föreskrivet om säkerhetstjänsten eller dess personal, uppgifter och befogenheter skulle upphöra att gälla med utgången av juni 1946.

¹ Se härom närmare s. 257 o. f.

² Se s. 26.

Numera tillkommer det de ordinära polis- och åklagarmyndigheterna att övervaka och följa den spionage- och underrättelseverksamhet, som må förekomma i landet. Vid utförandet av det egentliga spaningsarbetet skola dessa myndigheter i allmänhet anlita biträde av statspolisen. Därigenom kommer kostnaden för verksamheten att praktiskt sett helt bäras av statsverket. Statspolisintendenten samordnar de erforderliga polisåtgärderna. Vid intendents sida finns ett råd, med vilket han skall rådföra sig i frågor av större vikt eller principiella frågor med betydelse utöver det enskilda fallet. Rådet utgöres av två av Kungl. Maj:t utsedda personer.

Säkerhetstjänstens ekonomiska förvaltning. Erforderliga medel för bestridande av säkerhetstjänstens verksamhet ställde Kungl. Maj:t från och med september 1939 till och med juni 1946 till säkerhetschefens förfogande efter framställning från denne i varje särskilt fall. I de av säkerhetschefen till Kungl. Maj:t ingivna framställningarna om medel intogs som regel en kostnadskalkyl beträffande de tillämnade åtgärderna. De av Kungl. Maj:t beviljade anslagen avsågo till en början visst ändamål, exempelvis viss angiven verksamhet eller viss bestämd materialanskaffning. Senare anvisades medel för säkerhetstjänstens allmänna verksamhet för viss angiven tid (som regel ett kvartal), varvid tillika angavs att beloppet skulle användas i huvudsaklig överensstämmelse med av säkerhetschefen vid medelsäskandet föreslagna fördelning.

Flertalet av de belopp, som Kungl. Maj:t sålunda ställde till säkerhetschefens förfogande, utanordnades av överståthållarämbetet. Intill den 1 juli 1942 avfördes utbetalningarna å det under femte huvudtiteln uppförda förslagsanslaget till anordnande av polisbevakning i annan än den i lagen om polisväsendet i riket stadgade ordning m. m. Från och med sistnämnda dag till och med den 30 juni 1945 anlätades för ändamålet det å förskottsstaten för försvarsväsendet under sjunde huvudtiteln anvisade förslagsanslaget till förstärkning av den civila administrationen m. m. Efter den 1 juli 1945 anlätades åter förstnämnda anslag.

Huvuddelen av utgifterna för säkerhetstjänstens verksamhet har bestritts av ovan angivna medel, vilka bokförts och redovisats på säkerhetschefens kansli (expeditionsbyrån).

En mindre del av utgifterna (särskilt ersättning till säkerhetschefen, byråcheferna och övervakningscheferna m. fl. för avstådda löneförhör samt rese- och traktamentsersättningar ävensom i viss utsträckning ersättning till polisdistrikt för polismäns löner och tjänsteresor) har utbetalats av överståthållarämbetet och länsstyrelserna utan att ha bokförts eller redovisats hos säkerhetschefen.

En sammanställning av de på säkerhetstjänstens expeditiönsbyrå förda kassaböckernas uppgifter utvisar följande fördelning av utgifterna på de olika verksamhetsgrenarna under tiden $\frac{1}{10}$ 1939— $\frac{30}{10}$ 1946 (fördelningen jämväl på kalenderår framgår av *Bilaga 1*).

1. Centralbyrån och expeditiionsbyrån	Kr.	602.596:09
2. Spaningsbyråns och övervakningschefens för Stockholms övervakningsområde sammanslagna avdelningar	»	3.807.979:78
3. Övriga övervakningschefer	»	769.581:82
4. Telegramkontroll	»	818.927:08
5. Telefonkontroll	»	5.131.652:60
6. Postkontroll	»	8.402.820:71
7. Radlok kontroll	»	4.066.461:77
8. Samfärdselkontroll	»	231.502:99
9. Industriskyddskontroll	»	34.050:19
10. Gottgörelse till generalpoststyrelsen och telegrafstyrelsen för avlöningar åt till förfogande ställd personal	»	3.521.135:85
11. Diverse	»	159.250:83
12. Samordningsbyrån för motpropaganda	»	139.484:93
		<hr/>
		Kr. 27.735.444:64

En beräkning av samtliga statsverkets kostnader för säkerhetstjänsten måste jämväl inbegripa de belopp, som på sätt ovan angivits utbetalats av överståthållarämbetet eller länsstyrelserna utan att redovisas i expeditiionsbyråns räkenskaper. Dessa utgifter finnas icke sammanställda för hela den tid säkerhetstjänsten verkat. Enligt från säkerhetstjänsten lämnad uppgift torde de kunna uppskattas till omkring 4 miljoner kronor. De sammanlagda utgifterna för säkerhetstjänsten skulle sålunda uppgå till omkring 31 735 000 kronor.

I 7 § instruktionen den 25 oktober 1938 för säkerhetschefen föreskrevs, att det skulle åligga säkerhetschefen att till Kungl. Maj:t avgiva redovisning för penningmedel, vilka av Kungl. Maj:t ställdes till hans förfogande.

Den 11 oktober 1940 uppdrog Kungl. Maj:t åt säkerhetschefen att till chefen för socialdepartementet avgiva redogörelse för användningen av de medel, vilka intill den 1 juli 1940 ställts till säkerhetschefens disposition. Enhanda redogörelse för de medel, som därefter ställts eller komme att ställas till säkerhetschefens disposition, skulle därefter halvårsvis avgivas. Vidare föreskrev Kungl. Maj:t, att den av säkerhetschefen avgivna redogörelsen ävensom därtill hörande räkenskaper skulle bliva föremål för granskning inom socialdepartementet. Dåvarande byråchefen Ernst Bexelius förordnades att inom departementet biträda med verkställande av berörda granskning.

I enlighet med nämnda beslut har säkerhetschefen avgivit ekonomiska redogörelser för hela den tid säkerhetstjänsten verkat. Bexelius har till Kungl. Maj:t inkommit med granskningsberättelser för tiden t. o. m. den 30 juni 1945.

Härjämte underkastades expeditiionsbyråns räkenskaper från och med den 1 september 1939 siffergranskning av en räkenskapsförare vid överståthållarämbetets kansli. Kontrollen utfördes på säkerhetschefens uppdrag.

Utöver förestående översiktliga redogörelse för säkerhetstjänstens utgifter har kommissionen funnit anledning närmare undersöka de utgiftsposter, som avsett ersättning från säkerhetstjänsten till olika personer för lämnade upplysningar. Häri innefattas alltså den s. k. tjallarverksamheten. Denna undersökning, som verkställdes sommaren 1945, har utvisat följande.

Utgifter av ifrågavarande slag ingå i följande ovan nämnda huvudposter, nämligen dels posten »Diverse», dels posten »Spaningsbyråns och övervakningschefens för Stockholms övervakningsområde sammanslagna avdelningar» och dels posten »Övriga övervakningschefer».

Under först nämnda rubrik ha bokförts de ersättningar för upplysningar m. m., som utbetalats direkt från säkerhetschefens kansli. Större delen av beloppen ha utbetalats till försvarsstaben och av denna disponerats för upplysningar m. m. Enligt vad säkerhetschefen meddelat ha, genom dennes försorg, elva personer stadigvarande anlitats såsom upplysningskällor. Summan av de belopp, som lämnats till nämnda personer, utgör 34 018 kronor. Av de enskilda personer, som erhållit de största beloppen, har en under fem år uppburit tillhopa 10 105 kronor och en annan under tre år tillhopa 8 365 kronor.

Man torde överslagsvis kunna räkna med att av de under posten »Diverse» upptagna beloppen i genomsnitt omkring 18 000 kronor om året använts för inhämtande av upplysningar. Hela denna summa utgör emellertid icke direkta arvoden till uppgiftslämnare utan däri ingå även kostnader för restaurangbesök och liknande.

Under huvudposterna för spaningsbyråns och övervakningschefernas utgifter ha bokförts utbetalningar till polispersonal inom säkerhetstjänsten för ersättningar för spaningsutgifter. Härunder torde ha ingått utbetalade ersättningar för erhållna upplysningar, kostnader för resor och transporter samt för förtäring under spaning ävensom i ett mindre antal fall särskild ersättning för måltider, intagna utom hemmet vid anhållanden, förhör, brådskanie utredningar m. m.

Av en av kommissionen företagen stickprovsundersökning beträffande ifrågavarande utbetalningar till polismän vid sjätte roteln i Stockholm har framgått att spaningsutgifterna i genomsnitt per månad uppgått till mellan 30 och 60 kronor per polisman under andra halvåret 1940 och mellan 100 och 150 kronor i månaden under första halvåret 1943. Den del av spaningsutgifterna, som rubricerats såsom »upplysningar», har utgjort omkring 25 % av de sammanlagda utgifterna. Det har ålegat varje polisman att i en särskild »anteckningsbok för utgifter i tjänsten vid sjätte roteln» anteckna sina utgifter av ifrågavarande karaktär. Kommissionen har företagit en summarisk granskning av dessa böcker med särskild hänsyn till vad som rubricerats såsom ersättning för upplysningar. Under sådan rubrik ha emellertid i mycket stor utsträckning förts även andra utgifter såsom för rumshyra, förtäring, telefon, porto, inköp av diverse material, reparationer, inträdesbiljetter m. m. Det har icke varit möjligt att i varje särskilt fall avgöra hur stor del av beloppen som utgivits i ersättning till utomstående för lämnande av upplysningar. Av böckerna framgår dock, att i regel mycket små belopp, oftast 5 kronor eller mindre, utgivits för sistnämnda ändamål.

Vid sidan av ersättning till polispersonal för utgifter i tjänsten ha i vissa fall efter beslut av övervakningschefen i Stockholms övervakningsområde utbetalats ersättningar till upplysninggivare. Enligt av övervakningschefen

lämnade uppgifter ha under säkerhetstjänstens verksamhetstid sammanlagt 50 personer stadigvarande anlitats såsom upplysningskällor. Ersättning till dessa personer ha utgått med sammanlagt 11 847 kronor och 65 öre. Inom andra övervakningsområden ha enligt uppgifter från övervakningscheferna endast en person stadigvarande anlitats såsom upplysningskälla för säkerhetstjänsten. Denne torde sammanlagt för hela tiden ha erhållit ersättning med omkring 900 kronor, varav på en gång högst 100 kronor.

Det har icke varit möjligt för kommissionen att allenast med stöd av föreliggande verifikationer fastställa det belopp som utgivits i ersättning för lämnade upplysningar. På grund av den verkställda granskningen har emellertid kommissionen överslagsvis ansett sig kunna beräkna, att de genom övervakningscheferna redovisade utgifterna för upplysningar under de två halvår, som varit föremål för stickprovsundersökning, belöpa sig till omkring 10 000 kronor. Om man till detta belopp lägger de utgifter, som redovisats under posten »Diverse», skulle alltså summan av de utgifter, som per år utgivits av säkerhetstjänsten för erhållande av uppgifter, kunna beräknas uppgå till 28 000 kronor.

Härvid är emellertid att märka, att nämnda belopp icke uteslutande utgöres av ersättningar allenast för att vissa upplysningar yppats för säkerhetstjänstens personal. Ersättningarna torde i stället i flertalet fall ha motive-rats med att upplysningsgivarna i sin tur haft kostnader för inhämtande av uppgifterna. Så torde framför allt ha varit förhållandet med de större belopp, som utbetalats till personer, vilka mera stadigvarande anlitats såsom upplysningskällor och till vilka de ojämförligt största beloppen utbetalats.

C. Tvångsmedelslagarna.

De tvångsmedel, vilka vid tiden för säkerhetskungörelsens tillkomst stodo till myndigheternas förfogande vid förberedande undersökningar rörande brott, voro kvarhållande, häktning, beslag, skingringsförbud samt hus- och kroppsrannsakan. Om kvarhållande och häktning stadgas i 19 § strafflagens promulgationsförordning. Övriga nu nämnda åtgärder äro reglerade i *lagen den 12 maj 1933 om vissa tvångsmedel i brottmål*.

Häktningsförfarandet är omgärdat med detaljerade regler såväl i fråga om förutsättningarna för frihetsberövandet som beträffande de vidare åtgärderna med den häktade. Som en förberedande åtgärd för ett eventuellt häktningsbeslut kan misstänkt person under vissa förhållanden kvarhållas utan att förutsättningarna för häktning behöva föreligga. En kvarhållen person skall emellertid enligt promulgationsförordningen antingen häktas eller lösgivas inom tjugufyra timmar. Under särskilda omständigheter kan denna tidsfrist förlängas, dock högst med fyra dygn.

Beslag kan enligt 1933 års tvångsmedelslag läggas å föremål, som skäligen kan antagas äga betydelse för utredning om brott eller vara genom brott

någon avhänt eller på grund av brott förverkat. Skriftliga meddelanden mellan den som misstänkes för brottet och andra personer äro dock enligt samma lag i viss utsträckning undantagna från beslagsmöjligheten. Sålunda må beslag ej läggas å skriftligt meddelande mellan den misstänkte och vissa anhöriga eller rättegångsbiträde i saken, så ock ämbets- eller tjänsteman, läkare eller annan, där det kan antagas att meddelandets innehåll omfattas av denne i lag eller författning ålagd tystnadsplikt. Angivna undantag från beslagsrätt gälla dock ej, utom vad angår skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och hans rättegångsbiträde, då fråga är om så grovt brott att straffminimum är två års straffarbete eller därutöver. Om med skäl kan antagas, att brev, telegram eller annan försändelse, som finnes i post- eller telegrafverkets vård, härleder sig från den som misstänkes för brott, varå efter lag kan följa straffarbete, eller är avsedd för honom, får försändelsen beslagtagas, därest den är av sådan beskaffenhet, att den enligt nyss angivna regler skulle vara underkastad beslag. Är den från vilken beslaget sker ej närvarande, skall han utan dröjsmål underrättas om åtgärden. Har försändelse i post- eller telegrafverkets vård tagits i beslag, skall försändelsens adressat underrättas och även avsändaren, om denne är känd. Så länge lämnande av dylik underrättelse finnes kunna medföra synnerligt men för utredningens behöriga gång är det emellertid tillåtet att låta anstå därmed. Tages post- eller telegrafafförsändelse eller handelsbok eller annan enskild handling i beslag, får den öppnas eller närmare undersökas allenast av sådan myndighet som är behörig förordna om beslag. Dock må sakkunnig eller annan person, som hörts om brottet, granska handlingen. Kan innehållet i post- eller telegrafafförsändelse i dess helhet eller till någon del utan synnerligt men för undersökningen meddelas adressaten, skall avskrift eller utdrag av handlingen ofördröjligen tillställas denne. Beslaget får ej vidmakthållas längre än nödvändigt. Om det brott som föranlett beslaget ej åtalas inom en månad från åtgärdens verkställande, skall — enligt 8 § — beslaget hävas, såvida ej länsstyrelse medgiver att åtgärden får bestå viss ytterligare tid. Ett föremål får enligt 1933 års lag icke beslagtagas, om ändamålet kan vinnas därigenom, att skingringsförbud meddelas innehavaren av föremålet.

I fråga om husrannsakan gäller enligt 1933 års lag, att hos den som är med skäl misstänkt för brott, varå efter lag kan följa straffarbete eller fängelse, må företagas sådan rannsakan för eftersökande av föremål, som är underkastat beslag, eller eljest till utrönande av omständighet, som kan äga betydelse för utredning om brottet. I anledning av brott, som är belagt med straffarbete, må under vissa förutsättningar husrannsakan anställas jämväl hos annan än den misstänkte. För eftersökande av den som skall gripas eller häktas för brott må husrannsakan företagas hos honom, ävensom hos annan, om särskilt skäl finnes att den eftersökte uppehåller sig där. I lägenhet, som enligt sin bestämmelse är tillgänglig för envar, och i vissa andra lokaler må husrannsakan ske jämväl i andra fall. Kroppsrannsakan må enligt 1933 års lag verkställas å den som med skäl är misstänkt för brott, varå efter lag kan följa straffarbete eller fängelse, om skäliga anledningar finnes att därigenom

skall upptäckas föremål som är underkastat beslag eller annat som kan bidraga till utredning angående brottet.

Befogenhet att besluta om nu berörda tvångsmedel tillkommer länsstyrelse, landsfogde, landsfiskal och stadsfiskal ävensom polismästare och polisintendent, som är chef för kriminalavdelning i stad, samt domstol i mål som där handlägges. Viss rätt att anlita tvångsmedel tillkommer även underordnade polistjänstemän.

De i 11 § säkerhetskungörelsen förutsatta bestämmelserna om säkerhetstjänstens befogenheter meddelades — såsom redan angivits — i *lagen den 14 oktober 1939 om särskilda tvångsmedel vid utredning rörande brott som avses i 8 eller 19 kap. strafflagen m. m.* samt i *lagen den 9 januari 1940 om vissa tvångsmedel vid krig eller krigsfara m. m.* Båda dessa lagar erhöilo provisorisk karaktär och skulle gälla till utgången av mars 1941. Giltighetstiden för 1939 års lag förlängdes ej. Däremot förlängdes 1940 års lag successivt, sista gången genom lag den 26 maj 1944, enligt vilken 1940 års lag ägde fortsatt giltighet till och med den 30 juni 1945. Ändringar i 1940 års lag vidtogos genom lagar den 13 december 1940, den 21 mars 1941 och den 4 juni 1943 samt genom nyssnämnda lag den 26 maj 1944. Anledningen till att 1939 års lag icke förlängdes efter den 31 mars 1941 var att 1940 års lag innefattade mera vittgående befogenheter under i huvudsak likartade förhållanden.

Genom *1939 års tvångsmedelslag*, som omedelbart trädde i kraft, tillkommo vissa nya tvångsmedel, nämligen kvarhållande av post- och telegraf-försändelser samt avlyssnande av telefonsamtal m. m. Dessa tvångsmedel skulle få användas vid utredning rörande brott, som avsågos i 8 eller 19 kap. strafflagen eller lagen angående vissa utfästelser rörande införsel och utförsel av varor m. m. (den s. k. krigshandelslagen) och vara kunde följa straffarbete. Genom lag den 13 december 1940 utökades denna brottsförteckning med brott mot lagen om straff för sabotage.

Om det fanns anledning antaga att till post- eller telegrafanstalt skulle inkomma försändelse, som enligt 1933 års tvångsmedelslag var underkastad beslag,¹ fick enligt 1939 års lag förordnande meddelas att försändelsen skulle kvarhållas till dess frågan om beslag blivit avgjord. Ett dylikt förordnande skulle vara tidsbegränsat och gälla högst en månad från den dag då förordnandet delgavs post- eller telegrafanstaltens föreståndare. När en försändelse på grund av förordnandet kvarhållits, skulle föreståndaren utan dröjsmål göra anmälan hos den som meddelat förordnandet eller av denne utsedd befattningshavare. Omedelbart efter det dylika anmälan inkommit skulle prövning verkställas av frågan om beslag skulle äga rum (2 §).

Vidare fick enligt 1939 års lag förordnas, att telefonsamtal skulle få av-

¹ Beträffande rätten att taga post- och telegraf-försändelser i beslag innebar 1939 års lag icke någon ändring i 1933 års lag.

lyssnas, om det var av synnerlig vikt att åklagaren eller annan, som ledde undersökningen, erhöll del av samtal till och från telefonapparat, som innehades av den misstänkte eller eljest kunde antagas komma att begagnas av honom. Därutöver stadgades, att förordnande skulle kunna avse rätt för utredningsmyndighet att från telefonanstalt erhålla uppgift å telefonsamtal, utväxlade eller beställda mellan apparat, som kunde antagas ha begagnats eller komma att begagnas av den misstänkte, och annan apparat. I nu angivna båda fall skulle förordnande äga giltighet högst en vecka från den dag då förordnandet delgivits telegrafanstaltens föreståndare. Uppteckning av telefonsamtal skulle få läsas endast av vederbörande åklagare, undersökningsledare eller domstol, men dessa skulle därjämte äga rätt att för tolkning av chiffermeddelanden eller för annat utredningsändamål låta sakkunnig eller annan person, som hörts i ärendet, taga del av uppteckningen (3 §).

Befogenhet att meddela beslut om användning av ifrågavarande tvångsmedel tillkom länsstyrelse, landsfogde och polismästare samt i Stockholm dessutom förste stadsfiskalen och den polisintendent, som var chef för kriminalavdelningen. Rätt att meddela förordnanden om kvarhållande av post- eller telegrafförsändelser tillkom också domstol i mål som där handlades. Därjämte ägde Konungen uppdraga åt annan med befattningshavare som nu nämnts jämställd befattningshavare att meddela dylikt förordnande samt att vid utredning av ifrågavarande brott utöva befogenhet, varom förmåles i 1933 års lag om vissa tvångsmedel i brottmål (4 §). Dylikt uppdrag lämnade Kungl. Maj:t den 3 november 1939 övervakningscheferna samt säkerhetschefens byråchefer.

I ändamål att förebygga missbruk av angivna tvångsmedel stadgades i 1939 års lag skyldighet för annan myndighet än domstol, som meddelat förordnande med stöd av lagen, att därom omedelbart underrätta justitiekanslern, vilken kunde upphäva förordnandet (4 §).

Den 14 oktober 1939 utfärdades en kungörelse angående tillämpningen av 1939 års lag.

1940 års tvångsmedelslag var i likhet med ett flertal andra tidsbegränsade författningar av beredskapslagstiftnings karaktär så uppbyggd, att dess huvudbestämmelser (2—6 §§) skulle äga tillämpning först sedan Kungl. Maj:t förordnat därom. Sådant förordnande fick meddelas endast vid krig eller krigsfara, vari riket befann sig, eller eljest under utomordentliga, av krig föranledda förhållanden. Samtidigt med lagens utfärdande meddelade Kungl. Maj:t — efter inhämtande av riksdagens samtycke — genom kungörelse dylikt förordnande.

De i 1940 års lag angivna åtgärderna fingo tillgripas i den mån så funnes erforderligt för att hindra eller uppdaga brott mot 8 kap. strafflagen¹ eller sådana brott mot 19 kap. samma lag, vilka kunde skada rikets försvar eller folkförsörjning eller dess vänskapliga förbindelser med främmande makt.²

¹ Jfr s. 237 o. f.

² Genom lag den 13 december 1940 utökades denna förteckning med brott mot lagen om straff för sabotage.

Åtgärderna fingo emellertid även användas i den mån det var erforderligt för att hindra, att förhållande, vars meddelande till främmande makt kunde föranleda skada som nyss nämnts, kom till obehörigas kännedom, eller för att vinna utredning om obehörigt utforskande av sådant förhållande eller om överbringande till obehörig av meddelande därom.

Under nu angivna förutsättningar kunde beslut meddelas om beslag, skingringsförbud samt hus- eller kroppsrensningen. Vidare kunde beslutas, att expediering av post-, telegraf-, järnvägs- eller annan försändelse skulle inställas eller fördröjas eller försändelsens innehåll granskas och censureras samt att expediering av telefonsamtal skulle inställas eller fördröjas eller samtalsavlyssnas eller telefonapparat för viss tid eller tills vidare avstängas för samtal. Genom lag den 21 mars 1941 tillades, att det jämväl kunde beslutas att uppgift skulle lämnas från telefonanstalt å utväxlade eller beställda samtal (2 §).

För anordnande av nyssnämnda åtgärder fordrades således icke att anledning till misstanke om förhållande som avsågs i lagen förelåg mot den eller dem, gentemot vilka åtgärden riktades.

Därjämte beredde 1940 års lag möjlighet att där det befanns erforderligt för ändamål, som angavs i 2 §, gripa och kvarhålla personer vilka misstänktes för att förbereda, utöva eller främja sådan verksamhet, mot vilken lagen riktade sig (3 §).

För att inskräpa vikten av att den enskildes intressen icke utsattes för större intrång än förhållandena föranledde stadgades uttryckligen (4 §), att åtgärd som beslutats med stöd av 1940 års lag icke finge upprätthållas längre än som erfordrades för att vinna det med åtgärden avsedda ändamålet. Lagen innehöll även vissa andra kontrollföreskrifter, vilka vid flera tillfällen skärptes eller kompletterades. I detta hänseende gällde följande.

I fråga om förfarandet vid beslag och skingringsförbud samt hus- och kroppsrensningen, som kunde komma att äga rum med stöd av lagstiftningen, ägde flertalet bestämmelser i den för vanliga förhållanden avsedda 1933 års lag motsvarande tillämpning. Detta innebar bland annat, att om brott som föranlett beslag eller skingringsförbud ej åtalats inom en månad från åtgärdens verkställande, beslaget eller skingringsförbudet skulle hävas såvida ej länsstyrelsen eller, efter bemyndigande av Konungen, annan myndighet medgivit att åtgärden finge bestå under viss ytterligare tid (6 §). Dylik befogenhet att vid tillämpningen av 1940 års lag förlänga tiden för beslag och skingringsförbud anförtroddes säkerhetschefen jämlikt Kungl. Maj:ts beslut den 2 februari 1940.

I samband med prolongeringen den 4 juni 1943 av 1940 års lag infördes i 4 § bestämmelser rörande ökad kontroll å förordnanden om granskning av postförsändelser eller om avlyssnande av telefonsamtal. Om dylikt beslut meddelats, skulle sålunda från och med den 1 juli 1943 anmälan därom med angivande av skälen för beslutet utan dröjsmål göras hos justitiekanslern, som hade att upphäva detsamma om han fann att det icke borde äga bestånd. Samtidigt föreskrevs, att det sålunda nyinförda stadgandet skulle

äga tillämpning jämväl å förordnande, som meddelats före den 1 juli 1943 och sistnämnda dag fortfarande var gällande.

Enligt den ursprungliga lydelsen av 4 § i 1940 års lag skulle kvarhållen person, om han ej inom trettio dagar från första dagen av kvarhållandet förklarats häktad, frigivas, såvida ej justitiekanslern medgivit att han finge kvarhållas under viss ytterligare tid, högst trettio dagar. I samband med lagens förlängning den 21 mars 1941 skärptes denna bestämmelse. Ändringen, vilken trädde i kraft den 1 april 1941, innebar, att den tid kvarhållande finge ske utan medgivande av justitiekanslern förkortades till femton dagar samt att justitiekanslern skulle äga giva tillstånd till fortsatt kvarhållande under högst femton dagar varje gång sådant tillstånd hos honom begärdes. Den sammanlagda längsta tiden för kvarhållande, sextio dagar, bibehölls. Samtidigt med lagens förlängning för tiden den 1 juli 1944—den 30 juni 1945 förkortades den längsta tiden för kvarhållande till 30 dagar och stadgades att, då någon med stöd av 3 § i lagen kvarhållits mer än fem dygn, anmälan därom ofördröjligen skulle göras hos justitiekanslern.

Befogenhet att föranstalta om åtgärder som avsågos i 1940 års lag tillkom länsstyrelse, landsfogde och polismästare samt i Stockholm dessutom förste stadsfiskalen och den polisintendent, som var chef för kriminalavdelningen. Konungen kunde emellertid uppdraga beslutanderätt i nu förevarande fall åt befattningshavare som kunde anses jämställd med de befattningshavare inom åklagar- och polisväsendet som nyss nämnts. Dylikt uppdrag gav Kungl. Maj:t den 9 januari 1940 åt säkerhetschefen, hans byråchefer, övervakningscheferna och biträdande övervakningschefen polisintendenten i Göteborg Janne Westlin. Samma uppdrag lämnades sedermera biträdande övervakningscheferna biträdande stadsfiskalen S. J. O. Sellén och dåvarande t. f. stadsfiskalen N. Lünig, den förre den 20 december 1940 och den senare den 2 november 1944. Därjämte uppdrog Kungl. Maj:t den 25 oktober 1940 åt polismästaren i Örebro Sigurd Beckman och jur. kand. S. C. Lilliehöök, vilka i början av kriget tjänstgjorde vid säkerhetstjänstens postkontroll, att besluta om åtgärd enligt 2 § i 1940 års lag. Även underordnade befattningshavare voro enligt 1940 års lag, i den mån Konungen förordnade därom, berättigade att, då dröjsmål kunde medföra fara, besluta om användning av ifrågavarande tvångsmedel. I sistnämnda fall skulle dock anmälan om beslutet utan dröjsmål göras hos högre myndighet, som snarast möjligt hade att pröva om åtgärden skulle bestå (5 §). Något sådant förordnande har icke meddelats av Kungl. Maj:t.

Den 9 januari 1940 utfärdade Kungl. Maj:t kungörelse angående tillämpningen av 1940 års lag. Denna kungörelse gällde till och med den 31 mars 1941, då den ersattes av en ny kungörelse av i huvudsak samma innehåll. Sistnämnda kungörelse, som utfärdats den 21 mars 1941, gällde till och med den 30 juni 1942, men förlängdes därefter successivt till och med den 30 juni 1945, då den upphörde att gälla. Enligt kungörelserna fick försändelse, som skulle granskas med stöd av 1940 års lag, icke öppnas av annan än

den som meddelat beslutet eller ledde undersökningen eller, efter anvisningar av sådan myndighet, av den som av myndigheten anlätades som biträde. Detsamma gällde i fråga om avlyssnande av telefonsamtal. Även vederbörande åklagarmyndighet fick närmare undersöka innehållet i dylik försändelse ävensom uppteckning av eller uppgift å telefonsamtal. Sakkunnig eller annan person, som anlätades för utredningen eller hördes därvid, tilläts också granska försändelsen, uppteckningen eller uppgiften. Vad som inhämtats genom granskning av försändelse eller av uppteckning utav eller uppgift å telefonsamtal eller genom avlyssnande av sådant samtal fick icke yppas i vidare mån än som erfordrades för att vinna det med undersökningen avsedda ändamålet (5 §). Den som bröt häremot skulle straffas med dagsböter eller fängelse. Enligt vardera kungörelsens slutstadgande skulle denna föreskrift om tystnadsplikt och om ansvar för överträdelse därav äga tillämpning jämväl efter det kungörelsen i övrigt upphört att gälla. De beslutande myndigheterna voro skyldiga att föra noggranna anteckningar angående de personer, som kvarhöllos med stöd av 1940 års lag, med angivande av den tidpunkt då personen gripits samt frigivits eller häktats. Framställning till justitiekanslern om medgivande till fortsatt kvarhållande enligt lagen skulle göras så snart det kunde förutses att dylikt kvarhållande erfordrades. Vid framställningen skulle fogas redogörelse för vad huvudsakligen förekommit i ärendet med angivande av skälen för kvarhållandet. Då person, som hållits i förvar mer än femton dagar, frigavs eller häktades, skulle underrättelse därom ofördröjligen lämnas justitiekanslern.

Enligt slutstadgandet till 1940 års lag skulle om det förordnande, varigenom lagens huvudbestämmelser trätt i tillämpning, upphörde att gälla, åtgärd, som vidtagits med stöd av lagen, icke längre upprätthållas.

På grund av de förutsättningar, till vilka de i 1940 års tvångsmedelslag meddelade befogenheterna anknötos, sträckte sig enligt uttalanden från regeringshåll (se första kammarens protokoll 1943 nr 22 s. 15) betydelsen av lagen längre än till allenast ett angivande av de befogenheter, som tillkommo säkerhetstjänstens befattningshavare vid utövande av deras uppgifter enligt säkerhetskungörelsen. Då berörda förutsättningar såsom 1940 års lag tekniskt utformats tillika angåvo ändamålet med tvångsmedlens användande, ansågs nämligen lagen innebära jämväl en saklig utvidgning av säkerhetstjänstens verksamhetsområde såtillvida, att däri inrymdes befogenhet att tillämpa i lagen angivna tvångsmedel ej blott till förhindrande av obehörigt överbringande av krigsunderrättelser i den betydelse dylika underrättelser ägde enligt säkerhetskungörelsen (underrättelser, vilka kunde vara till men för rikets försvar eller säkerhet) utan dessutom för att hindra att förhållande, som kunde skada rikets vänskapliga förbindelser med främmande makt, kom till obehörigas kännedom. Därigenom erhöll begreppet krigsunderrättelser enligt den anförda åsikten en i sakligt hänseende ändrad, mera vidsträckt innebörd, avsedd att tillgoöose ett behov av särskilt sekretess-skydd för uppgifter och meddelanden av utrikespolitisk art.

I anslutning till 1940 års lags bestämmelser var därför säkerhetstjänstens uppgift enligt samma uttalanden *dels* att förhindra och uppdaga spioneri- och sabotagebrott jämte vissa därmed jämförliga förbrytelser *och dels* att genom övervakning av trafikmedlen förhindra obehörig spridning av uppgifter om förhållandena, som kunde skada rikets försvar eller folkförsörjning eller dess vänskapliga förbindelser med främmande makt.

Kap. III. Kontrollen över trafikmedlen.

I detta kapitel behandlas den av säkerhetstjänsten under kriget med stöd av bland annat 1940 års tvångsmedelslag utövade kontrollen av post-, telegraf- och telefontrafiken samt trafiken å järnvägar ävensom väg-, sjö- och luftförbindelser. Kontrollen av post-, telegraf- och telefontrafiken benämnes i det följande censurverksamheten. Med hänsyn till att säkerhetstjänsten huvudsakligen varit den myndighet, som utnyttjat de i nämnda lag givna befogenheterna beträffande trafikmedlen, kommer framställningen att samtidigt bli en redogörelse för tillämpningen av sagda lag på detta område.

Innan kommissionen tager upp till behandling de olika av säkerhetstjänsten utövade trafikmedelskontrollerna, lämnas en kortfattad framställning av det skydd, som enligt svensk rätt må förefinnas för de enskilda medborgarna att oförkränkt begagna de av staten till förfogande ställda trafikmedlen. Därefter redogöres för innehållet i förarbetena till de under kriget utfärdade tvångsmedelslagarna såvitt rör kontrollen av trafikmedlen.

I nästa avsnitt lämnas en allmän redogörelse för de ledande synpunkterna på kontrollerna. Därefter följer en redogörelse för de olika kontrollerna var för sig, varvid främst post-, telegram- och telefont censuren beaktas. Säkerhetstjänstens behandling av tryckt skrift vid utövandet av kontrollerna har ansetts böra brytas ut och redovisas för sig.

I följande avsnitt lämnas en beskrivning av hur de vid kontrollerna erhållna uppgifterna använts i säkerhetstjänstens spaningsverksamhet och i övrigt. I detta sammanhang ges också en redogörelse för de åtgärder som efter upphörandet av 1940 års tvångsmedelslag vidtagits med de vid kontrollerna erhållna uppgifterna.

A. Bestämmelser angående brev-, telegraf- och telefonhemlighet.

Medborgarens rätt att oförkränkt begagna de samfärdsmedel, som staten ställer till förfogande för offentliga och privata meddelanden, främst post, telegraf och telefon, är i princip internationellt erkänd. Kravet på skydd för denna rätt har varit starkast beträffande brevhemligheten, vilken i ett flertal utländska konstitutionella författningar skyddats genom uttryckliga be-

stämmelser, enligt vilka intrång i brevhemligheten medgives allenast med stöd av allmän lag. Jämväl telegraf- och telefonhemligheten har i vissa utländska statsförfattningar erhållit skydd.

I svensk rätt finnes däremot icke någon allmän bestämmelse om tryggnad av brev-, telegraf- och telefonhemligheten, ehuru ett flertal stadganden beröra frågan.

Beträffande brevhemligheten stadgas sålunda i 11 kap. 13 a § strafflagen (före den 1 januari 1943 fanns en bestämmelse av samma innehåll i 22 kap. 10 § strafflagen) straff för den som, sig eller annan till nytta eller att därmed skada göra, olovligen¹ bryter eller öppnar annans förseglade brev eller annan handling, som angår honom enskilt och är tillsluten med försegling eller på annat sätt, eller olovligen¹ från posten tager ut annans brev och uppsåtligen förstör det eller håller det undan.

I 1941 års allmänna poststadga, utfärdad av generalpoststyrelsen, föreskrives, liksom i tidigare poststadgor, att postfunktionär icke får i oträngt mål eller till obehörig person meddela upplysning om postförsändelse eller dess innehåll, samt att obehörig person icke heller får lämnas tillfälle att taga kännedom om försändelse, som finnes i postverkets vård. Jämväl i övrigt har postfunktionär att iakttaga förtegenhet om vad han under tjänsteutövning möjligen kan erfara rörande korrespondenters angelägenheter samt att i vad på honom ankommer tillse att brevhemligheten ej kränkes. De personer, som öppna obeställbara tillslutna försändelser eller bevittna öppnandet eller behandla de öppnade försändelserna, skola ha avlagt tysthetslöfte beträffande det skriftliga innehållet i försändelserna.

Vad beträffar telegramhemligheten stadgas i kungl. kungörelsen den 28 maj 1926 angående fastställelse av nytt telegrafreglemente, att såväl telegrams innehåll som namn å avsändare och adressat skola av telegrafverkets personal hemlighållas under avgiven edsförbindelse. Telegramoriginal, utskrift av ankommet telegram eller annan handling, av vilken telegrams innehåll framgår, må icke delgivas annan än telegrammets avsändare eller adressat eller befullmäktigat ombud för någon av dem. Dylik handling må dock företas inför domstol, där så prövas nödigt för styrkande av telegrafverkets krav å ogulden telegramavgift.

Beträffande telefonhemligheten åligger det jämlikt § 2 i kungl. kungörelsen den 26 september 1929 angående fastställelse av telefonreglemente telegrafverkets personal att under avgiven edsförbindelse hemlighålla såväl telefonsamtals innehåll som namn å de personer och nummer å de apparater, mellan vilka samtal utväxlats.² Handling, av vilken sådan uppgift framgår,

¹ Ordet »olovligen» betyder utan erhållit eller skäligen förmodat samtycke eller lagenlig rätt. Gärningen skall med andra ord vara rättsstridig. Dylik rätt tillkommer exempelvis fängelsedirektör i fråga om brev till fånge samt målsman beträffande brev till minderårig ävensom åklagare- och polismyndighet beträffande beslagtagna brev. De redan före 1933 års tvångsmedelslag gällande reglerna om beslag och husrannsakan förutsatte befogenhet att öppna annans brev. Även reglerna om utmätningsmans befogenhet i utsködningslagen kunna i viss mån anses förut-sätta dylik befogenhet.

² Enligt telegrafstyrelsens instruktion rörande telefonfjäntjänstgöring är telefonist förbjuden att lyssna på samtal i större utsträckning än som är nödvändigt för expedieringen.

må icke delgivas andra än dem, mellan vilka samtal utväxlats eller som äro innehavare av de vid samtalet använda telefonapparaterna eller ock befullmäktigat ombud för någon av dem. Dylik handling må dock företes inför domstol, där så prövas nödigt för styrkande av telegrafverkets krav å ogulden telefonavgift. I telefonreglementet stadgas vidare att telegrafverket ej må vidtaga eller tillåta sådana anordningar beträffande telefonnätet, som äro avsedda att bereda person utom verket möjlighet att avlyssna samtal å nämnda nät utan någondera av de samtalandes vetskap.

Inskränkningar i brev-, telegram- och telefonhemligheten ha befunnits behöfliga för att hindra, uppdaga och bestraffa brottsliga handlingar. Sålunda har polismyndigheten genom 1933 års tvångsmedelslag¹ erhållit rätt att under vissa närmare angivna förutsättningar och under iakttagande av vissa former taga i beslag visst brev eller telegram eller annan individualiserad försändelse som finnes i post- eller telegrafverkets vård.

I detta sammanhang må jämväl erinras om bestämmelserna i 13 § 1 mom. kungl. förordningen den 3 mars 1916 om straff för olovlig varuutförsel m. m. Enligt dessa bestämmelser äger postmyndighet till förhindrande av att olovlig varuutförsel äger rum, utan hinder av vad eljest är stadgat, föranstalta om undersökning av postpaket, som vid postanstalt i riket inlämnats för befordran till utrikes ort.

I fråga om telegram har i ett flertal fall förekommit att Kungl. Maj:t på begäran av allmän åklagare och efter prövning i varje särskilt fall meddelat telegrafstyrelsen tillstånd att — utan hinder av föreskrifterna i 1926 års telegrafreglemente — till åklagare i brottmål lämna upplysning rörande telegram. I liknande fall har tillstånd att lämna upplysning jämväl rörande telefonsamtal lämnats av Kungl. Maj:t.

Beträffande befordran av telegram må vidare i detta sammanhang upplysas att enligt § 7 i 1926 års telegrafreglemente privattelegram, vars innehåll synes farligt för statens säkerhet eller är stridande mot lag, allmän ordning eller sedlighet, bör av inlämningsstation tillbakavisas eller av annan station kvarhållas. Stadgande av samma innehåll finnes intaget i § 5 av telegrafstyrelsens instruktion den 15 december 1938 för stationerna (telegraftjänstgöring).

Förutom nu beskrivna begränsningar i brev-, telegram- och telefonhemligheten ha under det nu avslutade världskriget ytterligare inskränkningar ansetts nödvändiga på grund av de extraordinära tidsförhållandena.

Redan före krigsutbrottet hade såväl beträffande post som telegraf och telefon utfärdats föreskrifter avsedda att användas i tider av krig och allmän fara.

Sålunda hade den 15 augusti 1929 utfärdats dels en kungl. kungörelse rörande postbehandling vid krig eller krigsfara och dels en kungl. instruktion för generalpoststyrelsen vid krig eller krigsfara. Därjämte hade Kungl. Maj:t

¹ En närmare redogörelse för 1933 års tvångsmedelslag har lämnats å s. 24—26.

den 10 juni 1938 utfärdad en instruktion för telegrafstyrelsen vid krig eller krigsfara samt en kungörelse med fastställelse av reglemente för befordring av fjärrförbindelsemeddelanden vid krig eller krigsfara (krigstelegrafreglemente). Dessa författningar trädde i de hänseenden varom här är fråga i tillämpning från och med den 3 september 1939.

1929 års kungörelse och instruktion gällde fram till den 15 augusti 1941, då de ersattes, den förra av en kungörelse den 31 juli 1941 rörande postbehandling vid krig eller krigsfara samt den senare av en sistnämnda dag utfärdad instruktion för generalpoststyrelsen vid krig eller krigsfara.

I 1929 års kungörelse rörande postbehandling vid krig eller krigsfara stadgades i § 1 första stycket, att med avseende på allmänhetens begagnande av postverket skulle gälla de inskränkningar och särskilda föreskrifter, som av omständigheterna nödvändiggjordes. Vidare stadgades i § 2 enligt dess lydelse den 21 juli 1938, att alla postförsändelser voro underkastade de särskilda bestämmelser, som i syfte att förhindra krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga kunde bli fastställda av den myndighet, som Kungl. Maj:t bestämde.

I 2 § första stycket 1941 års kungörelse rörande postbehandling vid krig eller krigsfara stadgas detsamma som i § 1 första stycket 1929 års kungörelse. Enligt 3 § 1941 års kungörelse äro alla postförsändelser underkastade de särskilda bestämmelser, som i syfte att förhindra krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga kunna bli fastställda av den myndighet, som Kungl. Maj:t bestämmer. Vidare kunna enligt sistnämnda paragraf provisoriska bestämmelser i berörda syfte beträffande postanstalt, som är underställd militär chef, i trängande fall utfärdas av denne. Det åligger därvid sådan militär chef att skyndsamt anmäla förhållandet för den myndighet, som äger fastställa bestämmelser i dylikt syfte, samt för chefen för försvarsstaben.

Enligt Kungl. Maj:ts instruktion år 1929 för generalpoststyrelsen vid krig eller krigsfara, skulle det enligt § 6 första stycket i dess lydelse den 30 juni 1938 åligga generalpoststyrelsen att efter framställning från den myndighet Kungl. Maj:t bestämde eller eljest, då sådant befunnas behövt, vidtaga de åtgärder, som på styrelsen kunde ankomma till förhindrande av krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga medelst posten. Vidare kunde jämlikt § 6 andra stycket postväsendets verksamhet av militära skäl i enlighet med anvisningar från chefen för försvarsstaben (överbefälhavaren) för viss tid och i viss utsträckning av styrelsen inskränkas. Enligt § 7 i samma instruktion hade styrelsen att efter samråd med chefen för försvarsstaben föranstalta om de förändringar och inskränkningar beträffande allmänhetens begagnande av postverket, som av militära skäl påfordrades, ävensom att bringa desamma till allmänhetens kännedom.

Enligt 3 § c) i instruktionen den 31 juli 1941 för generalpoststyrelsen vid krig eller krigsfara åligger det styrelsen, att efter framställning av den myndighet, som Kungl. Maj:t därtill förordnar,¹ eller eljest, då så finnes erforderligt, vidtaga åtgärder, som på styrelsen kunna ankomma, till förhindrande av att krigsunderrättelser överbringas till obehöriga. Därjämte stadgas i 4 § 1. sistnämnda instruktion, att under överbefälhavaren direkt lydande chef äger att beträffande postanordningar inom underställda delar av krigsskådeplats meddela vederbörande postdirektör eller postmästare anvisning rörande för militärt ändamål erforderliga åtgärder. Samma befogenhet tillkommer utanför krigsskådeplats kommandant i fästning i vad rör fästnings försvarsområde och marindistriktschef.

¹ Något förordnande av sådan myndighet synes ej ha utfärdats. Detta har förmodligen berott på ett rent förblisande, då avsikten måste antagas ha varit att säkerhetschefen skulle äga samma befogenhet beträffande post som beträffande telefon- och telegrafförbindelserna. Jfr s. 36.

Bestämmelserna i 1929 och 1941 års kungörelser rörande postbehandling vid krig eller krigsfara måste i princip anses innebära, att allmänhetens rätt att begagna postverket vid krig eller krigsfara i jämförelse med normala förhållanden är underkastad de inskränkningar och förändringar, som omständigheterna nödvändiggöra. Huruvida bestämmelserna jämväl innebära rätt att granska och censurera brev och andra försändelser i postverkets vård torde vara mycket tveksamt. De inskränkningar och särskilda föreskrifter, som åsyftas i dessa kungörelser, torde främst avse olika förhållanden i samband med inlämning, transport och utlämning av försändelser, såsom ändringar i postanstalternas öppethållande, inskränkningar i brevbäringen, särskilda föreskrifter om hur försändelserna skola adresseras, och dylikt. De föreskrifter, som utfärdats med stöd av ifrågavarande bestämmelser, ha rört allenast behandling av post till och från militära myndigheter samt personal vid försvarsmakten.

Bestämmelserna i 1929 och 1941 års instruktioner för generalpoststyrelsen vid krig eller krigsfara torde avse åläggande för generalpoststyrelsen att vidtaga sådana expeditionsåtgärder, som från postverkets sida erfordras för att syftet med av vederbörande myndighet utfärdade bestämmelser för att förhindra krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga skall kunna nås, t. ex. meddelande av föreskrifter rörande postens dirigerings samt anordnande av s. k. postspärr, innebärande förbud att t. v. ur operationsområde befordra viss post, som avlämnas till postbefordran vid postanstalter inom operationsområdet och som är adresserad till orter utanför området.

Militär myndighet torde ej ha begagnat sig av sin befogenhet enligt 4 § i 1941 års instruktion att beträffande postbehandlingen inom underställda delar av krigsskådeplats meddela vederbörande postdirektör eller postmästare anvisning rörande för militärt ändamål erforderliga åtgärder. Denna bestämmelse torde endast avse postanordningarna såsom sådana, d. v. s. rena trafikärenden (inrättande, nedläggning eller förflyttning av postanstalt, anordnande och omläggning av postförbindelser och dylikt).

Enligt Kungl. Maj:ts instruktion år 1938 för telegrafstyrelsen vid krig eller krigsfara, vilken instruktion i hänseenden varom här är fråga trädde i tillämpning den 3 september 1939, skall det utöver bestämmelserna i instruktionerna för telegrafstyrelsen åligga telegrafstyrelsen — enligt 3 § c) — att efter framställning från den myndighet Kungl. Maj:t därtill förordnar¹ eller eljest då sådant finnes erforderligt vidtaga åtgärder, som på styrelsen kunna ankomma, till förhindrande av att krigsunderrättelser överbringas till obehöriga.²

¹ I kungl. brev den 14 oktober 1939 förordnade Kungl. Maj:t säkerhetschefen att vara sådan myndighet.

² I cirkulär av den 20 september 1939 fäste telegrafstyrelsen under åberopande av 3 § c) i ovan nämnda instruktion telegrafpersonalens särskilda uppmärksamhet på den i § 7 av telegrafreglementet och § 5 av stationsinstruktionen intagna bestämmelsen, att privattelegram, vars innehåll syntes farligt för statens säkerhet, skulle av inlämningsstationen tillbakavisas eller av annan station kvarhållas. Därjämte framhöll telegrafstyrelsen, att med krigsunderrättelser i 3 § c) förstodes allt, som kunde vara till men för rikets beredskap, försvar, försörjning och säkerhet. Bestämmelsen borde enligt cirkuläret under dåvarande förhållanden tillämpas så, att då telegram,

Sistnämnda instruktion innehåller vidare i 4 § 1. föreskrift av motsvarande innehåll som 4 § 1. i 1941 års instruktion för generalpoststyrelsen vid krig eller krigsfara. Den där angivna befogenheten för under överbefälhavaren direkt lydande chef att anbefalla för militärt ändamål erforderliga åtgärder beträffande under telegrafverkets ledning stående telegraf-, telefon- och radioanläggningar inom krigsskådeplats anses innefatta rätt att organisera övervakning av telefontrafik, bestående i avlyssning, brytande eller fördröjning av samtal samt avstängande av telefonapparat. Enligt av kommissionen erhållna uppgifter har militär myndighet dock icke vid något tillfälle be- gagnat sig av denna befogenhet.

Enligt det den 10 juni 1938 fastställda krigstelegrafreglementet skola då mobilisering anbefallts eller Kungl. Maj:t eljest så förordnar, vissa ändringar i och tillägg till gällande telegrafreglemente och telefonreglemente lända till efterrättelse. I 11 § samma reglemente stadgas, att alla telegram och telefonsamtal ävensom utsändningar genom rundradio äro underkastade de särskilda bestämmelser, vilka av Kungl. Maj:t eller myndighet, som Kungl. Maj:t därtill förordnar,¹ utfärdas i syfte att förhindra krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga, samt att provisoriska bestämmelser i berörda syfte må beträffande station eller annan fjärrförbindelseanläggning, som är underställd militär befattningshavare, i trängande fall utfärdas av denne.

Med stöd av sistnämnda stadgande i krigstelegrafreglementet utfärdades under kriget vissa bestämmelser rörande privattelegram från Sverige till utlandet samt privata radiotelegram. Dessa bestämmelser rörde användandet av code, chiffer och utländska språk samt rätten att intefonera telegram m. m. Därjämte utfärdades med stöd av sagda stadgande föreskrifter angående radiotraffiken med fartyg och luftfartyg, amatörsändarstationer samt rundradioverksamheten.

I detta sammanhang må nämnas att telegrafverkets telegraf- och telefontät kan tagas i anspråk av militär myndighet på sådant sätt att det kommer att utgöra militärt signalnät, underkastat militära bestämmelser om signaltjänstkontroll. I dylikt fall underkastas även ledningar, på vilka trafik mellan civilpersoner framföres, militär signaltjänstkontroll.

Utöver de begränsningar i den enskildes rätt att oförkränt begagna ifrågavarande samfärdsmedel, som möjliggjorts av nämnda vid krig eller krigsfara gällande författningar, vilka upphört att tillämpas med utgången av juni 1945, ha under kriget stadgats ytterligare vittgående inskränkningar i an-

vars innehåll syntes falla inom den angivna definitionen å krigsunderrättelser, inlämnats, det samma skulle mottagas i vanlig ordning utan några invändningar men underställas telegrafstyrelsen, innan det befordrades. Adresstationen och mellanstationen borde inställa befordringen av sådant telegram, vars innehåll den funne vara till men för riket. Detta gällde såväl inländskt telegram som telegram till eller från utlandet. Frågan om telegrams definitiva stoppande skulle av den station, som kvarhölle telegrammet, underställas telegrafstyrelsen. Telegram, vars text icke gäve anledning till antagande att det innehölle obehöriga underrättelser men vilket ändock förefölle personalen i något avseende misstänkt, finge befordras utan underställande, men en avskrift av telegrammet skulle, jämte uppgift å avsändarens namn och adress jämte övriga tillgängliga upplysningar, omedelbart insändas till telegrafstyrelsen.

¹ Något förordnande av sådan myndighet synes ej ha utfärdats.

givna rätt genom 1939 och 1940 års tvångsmedelslagar, för vilka redogjorts i det föregående.¹

För att övervaka att av Kungl. Maj:t meddelat förordnande jämlikt valutalagen den 22 juni 1939, som gäller till och med den 30 juni 1948, efterleves har Kungl. Maj:t genom lag den 28 juni 1940 om ändrad lydelse av 5 § valutalagen berättigats att, därest det finnes behövt för tillsyn å efterlevnad av dylikt förordnande, medgiva rätt för polismyndighet, riksbanken eller tjänsteman, som riksbanken därtill förordnar, att öppna och granska brev och andra försändelser till och från utlandet, som finnas i postverkets vård. Med stöd av denna befogenhet har Kungl. Maj:t genom en förordning den 28 juni 1940 medgivit sådan rätt för riksbanken eller tjänsteman, som riksbanken därtill förordnar.

Av förestående redogörelse framgår att de bestämmelser om skydd för den enskildes rätt att oförkränkt begagna ifrågavarande samfärdsmedel, vilka föreligga i svensk rätt, till stor del meddelats i föreskrifter, som icke äga lagskaraktär.

Beträffande brevhemligheten ansåg sig Kungl. Maj:t under första världskriget äga befogenhet att utan riksdagens hörande föreskriva inskränkningar i densamma. Enligt ett i december 1918 av civilministern till svenska pressen lämnat meddelande hade generalpoststyrelsen erhållit hemlig muntlig befallning att till viss av regeringen uppgiven myndighet överlämna postförsändelser adresserade till personer, som misstänktes att för främmande makts räkning bedriva för riket skadlig verksamhet, varjämte den åsyftade myndigheten hade till generalpoststyrelsen lämnat uppgift å personer — huvudsakligen utlänningar — vilkas korrespondens skulle omhändertagas.

Under det nyligen avslutade världskriget ha samtliga säkerhetstjänstens förordnanden om individuell postkontroll varit grundade på antingen 1939 eller 1940 års tvångsmedelslagar. Förordnandena om allmän postkontroll äro alla utom det första tillkomna efter den 9 januari 1940, då 1940 års tvångsmedelslag trädde i tillämpning. Det första förordnandet grundade sig på ett Kungl. Maj:ts beslut den 30 december 1939, genom vilket säkerhetschefen fick befogenhet att inställa eller fördröja expediering av postförsändelser från Haparanda till Finland ävensom att granska och censurera försändelsernas innehåll. Denna postkontroll trädde i verksamhet den 5 januari 1940.

Bestämmelserna om telegram- och telefonhemlighet äro i stor utsträckning meddelade i administrativa författningar. Kungl. Maj:t har också ansett sig äga rätt att bryta denna samfärdshemlighet.

Av tillkallade sakkunniga avgavs år 1941 betänkande med förslag till ändrad lydelse av § 16 regeringsformen.² Dessa sakkunniga yttrade i betänkandet att, då i flera lagar regler givits om villkoren för inskränkningar i den enskildes rätt att oförkränkt begagna offentliga samfärdsmedel, torde visser-

¹ Se å. 26 o. f.

² SOU 1941:20. De sakkunniga voro professorn Herbert Tingsten, ordförande, riksdagsmännen professorn Georg Andrén, redaktören fil. dr. Knut Petersson, möbelsnickaren Erik Fast och godsägaren fil. lic. Ferdinand Nilsson.

ligen kunna förutsättas, att i andra fall än de sålunda nämnda dylika inskränkningar icke finge förekomma. Under alla förhållanden syntes den nuvarande regleringen av frågan vara otillfredsställande. Enligt de sakkunnigas mening borde i grundlagen själva principen om brev-, telegraf- och telefonhemlighet fastslås samt därjämte stadgas, att inskränkningar häri finge ske endast genom lag. En sådan lagstiftning borde erhålla en så fullständig utformning, att det tydligt fastsloges dels under vilka förhållanden samfärds-hemligheten finge brytas, dels vilka myndigheter som ägde befogenhet att härom besluta. De sakkunniga föreslogo därför, att i § 16 regeringsformen skulle inflyta en bestämmelse, att envar svensk medborgare skulle oförkränkt äga befordra meddelanden genom brev, telegraf, telefon eller annat allmänt sådant samfärdsmedel samt att inskränkning däri finge endast ske genom av Konungen och riksdagen samfällt stiftad lag. Detta förslag har icke föranlett någon lagstiftning.

B. Uttalanden om trafikmedelskontrollen under förarbetena till de särskilda tvångsmedelslagarna samt vid ändringarna i desamma.

Såsom tidigare framhållits¹ har polismyndigheten genom lagen den 12 maj 1933 om vissa tvångsmedel i brottmål erhållit rätt att under vissa närmare angivna förutsättningar och under iakttagande av vissa former taga i beslag brev eller telegram eller annan försändelse, som finnes i post- eller telegrafverkets vård.

Frågan om utvidgning av 1933 års lag upptogs i en inom justitiedepartementet av dåvarande byråchefen för lagärenden Ernst Leche i mars 1939 upprättad promemoria med förslag till ändrad lagstiftning rörande spioneri m. m.

Inledningsvis erinrades i promemorian om att i processlagberedningens den 29 november 1938 avgivna betänkande med förslag till ny rättegångsbalk i samband med regleringen av förfarandet vid brottsundersökning föreslagits bland annat, att åklagar- och polismyndigheterna skulle i viss omfattning äga dels hindra vidarebefordran av post- och telegrafförsändelser till eller från misstänkt person och dels avhöra misstänkt persons telefonsamtal. Bestämmelser av sådant innehåll återfunnes i främmande moderna rättegångssystem och vore medel, som samhället funnit nödigt införa för att effektivt kunna bekämpa brottsligheten.

I fortsättningen framhölls i promemorian, att i gällande svensk rätt åklagar- och polismyndigheternas möjligheter att, såvitt anginge förenämnda trafikmedel, göra ingripanden i syfte att åstadkomma utredning eller förebygga brott vore ganska begränsade. Erfarenheten hade emellertid ådagalagt att — framför allt då det gällde spioneribrotten — lagbestämmelser i den riktning

¹ Se s. 24 o. f.

processlagberedningen föreslagit vore ur samhällets synpunkt erforderliga. På grund härav torde det böra övervägas att redan under nuvarande rättegångsordning komplettera bestämmelserna å förevarande område i angivna hänseenden.

Beträffande 2 § 1933 års tvångsmedelslag — vilket lagrum reglerar rätten att taga i beslag brev, telegram eller annan försändelse, som finnes i post- eller telegrafverkets vård — uttalades i promemorian, att detta lagrum tolkades så att fråga skulle vara om en individualiserad försändelse. Lagrummets tillämpning försvårades därav att någon skyldighet icke föreläge för vederbörande post- eller telegrafjänsteman att underrätta åklagar- eller polismyndigheten, när en försändelse till eller från den misstänkte inkomme till post- eller telegrafstationen. Detta kunde ha till följd att försändelsen utlämnades innan prövning av frågan om beslag kunde ske. Ett eventuellt bevismaterial ginge sålunda åklagaren eller polisen ur händerna.

För att befogenheten att beslagtaga post- och telegrafförsändelser skulle bli mera effektiv borde följaktligen möjlighet skapas att under viss kortare tid å post- eller telegrafanstalt kunna kvarhålla försändelser, som inkomme dit, så att åklagar- eller polismyndigheten sattes i tillfälle att pröva, om beslag borde ske. Ett stadgande av sådant innehåll syntes böra upptagas i tvångsmedelslagen. Att i lagrummet särskilt angiva, att fråga ej behövde vara om individualiserad försändelse, ansågs i promemorian icke erforderligt. Ett förordnande om kvarhållande skulle sålunda kunna avse försändelser över huvud taget till eller från den misstänkte.

I detta sammanhang föreslogs även upptagande i tvångsmedelslagen av bestämmelser om befogenhet för åklagar- och polismyndigheterna att under vissa betingelser få avhöra misstänkt persons telefonsamtal.

I fråga om utformningen av de ifrågasatta stadgandena anfördes därefter i promemorian.

Givetvis bör hänsyn tagas till att allmänheten har berättigade anspråk på att de ingripanden varom fråga är icke komma till användning i andra fall än då ingripandet är ur samhällets synpunkt starkt motiverat. Vidare böra ingripandena icke givas större omfattning än som i det särskilda fallet är oundgängligen påkallad. Då de befogenheter, som i berörda hänseenden skulle tillkomma åklagar- och polismyndigheterna, sålunda böra handhas med största varsamhet, torde beslutanderätten med avseende å ifrågavarande ingripande allenast böra tillkomma — förutom länsstyrelse och polismästare — vederbörande lokala överåklagare, d. v. s. i Stockholm förste stadsfiskalen och å annan ort landsfogden.

Vidare torde förordnande om kvarhållande av post- och telegrafförsändelse böra gälla viss tid, högst en månad, från den dag då förordnandet delgavs föreståndaren å vederbörande post- eller telegrafanstalt. Har en försändelse på grund av dylikt förordnande kvarhållits, bör föreståndaren vara skyldig att utan dröjsmål göra anmälan hos den som begärt förordnandet eller av denne angiven åklagar- eller polismyndighet, varefter frågan om beslag av försändelsen omedelbart bör prövas.

Beträffande avhörandet av telefonsamtal synes tillstånd till dylikt avhörande endast få meddelas, då avhörandet finnes vara av synnerlig vikt för utredning rörande brott som kan förskylla straffarbete. Tillståndet torde böra gälla för tid icke överstigande en vecka från den dag då det delgavs telefonanstaltens föreståndare. Processlagberedningen har i sitt betänkande anført, att det av praktiska skäl ej kan

ifrågasättas att åklagaren eller den som leder en undersökning alltid själv skall avhöra samtalen utan att i regel avhörandet måste ske genom polisman eller befattningshavare vid telefonanstalten. Sker uppteckning av telefonsamtalet bör uppteckningen, i enlighet med vad processlagberedningen föreslagit, endast få granskas av den åklagare eller undersökningsledare som handhar ärendet eller i förekommande fall av den domstol där saken är föremål för handläggning.

Över promemorian och lagförslaget avgåvos utlåtanden av ett flertal myndigheter. Därvid framställdes erinringar av generalpoststyrelsen, telegrafstyrelsen och processlagberedningen, under det att övriga myndigheter tillstyrkte förslaget eller ej hade något att erinra däremot.

De frågor, som i yttrandena berördes, voro i första hand dels spørsmålet vid vilka brottsundersökningar de föreslagna tvångsmedlen skulle få användas och dels frågan i vilka former detta skulle ske.

Rörande spørsmålet vid vilka brottsundersökningar de föreslagna tvångsmedlen skulle få användas anförde *processlagberedningen*, att därest lagstiftningen begränsades till de behov, som i nuvarande läge framträtt med särskild styrka och därför påkallade ett skyndsamt ingripande, ansåge sig beredningen ej böra ställa sig avvisande till en provisorisk reglering enligt de i promemorian angivna riktlinjerna. Vid en sådan reglering komme i främsta rummet i betraktande brott, som innefattade fara för eller eljest vore menliga för rikets säkerhet. Utöver de brott, som vore upptagna i 8 kap. strafflagen eller enligt förslaget skulle införas där, måste enligt processlagberedningens mening även uppmärksammas vissa allmänfarliga brott enligt 19 kap. strafflagen. I detta hänseende borde särskilt beaktas brott, som innefattade sabotage mot inrättningar för samhällsviktiga funktioner, såsom hamnar, farleder, järnvägar och andra transportmedel, kraftstationer och ledningar för elektrisk kraft, vattenlednings- och gasverk. Processlagberedningen förordade alltså, att ifrågavarande tvångsmedel begränsades till brott, som avsåges i sistnämnda båda kapitel. Som ytterligare villkor borde, såsom ock förordats i promemorian, fordras, att straffarbete kunde följa å brottet.

Generalpoststyrelsen förordade en längre gående inskränkning beträffande användningen av ifrågavarande tvångsmedel samt anförde:

En bestämmelse om innehållande av post- och telegraf försändelser har ifrågasatts redan före tvångsmedelslagens tillkomst. I Kungl. Maj:ts proposition nr 196 till 1933 års riksdag framhöll vederbörande departementschef häröfver bland annat följande:

'Frågan om rätt att meddela förordnande om innehållande av post- eller telegraf försändelse vore uppenbarligen av ömtålig natur. Ett sådant tvångsmedel, vilket i praktiken kunde innebära stoppande av alla post- och telegraf försändelser till den misstänkte och understundom även till annan, måste naturligen användas med största urskillning och varsamhet. Ett misstag vid dess användande skulle kunna medföra oöverskådliga följder för den av åtgärden drabbade. Det låge i sakens natur, att om syftet med åtgärden ej skulle förfelas, den därav drabbade icke borde under rättas om åtgärden; klagorätt över förordnandet kunde följaktligen ej ifrågakomma. Med hänsyn bland annat till dessa förhållanden ansågos bestämmelser rörande detta ämne ej böra meddelas i sammanhang med införandet av tvångsmedelslagen.'

Då saken nu tagits upp i samband med frågan om skärpning och utvidgning av lagstiftningen mot spioneri, synes detta ha berott därpå, att man för upptäckande

av sådana brott (spioneribrott), vilka äro riktade mot statens och samhällets trygghet och bestånd, velat säkerställa undersökningens effektivitet genom tillgång jämväl till postförsändelser. Det torde gälla i fråga om förbrytelser av flera slag, att postverket ofta anlitas åtminstone vid deras förberedande, och i fråga om spioneri eller eljest, där själva lämnandet av meddelanden är brottsligt, även vid utförandet. Förutsättningarna för att undersökning av postförsändelser till eller från för spioneri misstänkt person skall leda till positivt resultat synas också därför stora. Med avseende å den stora vikten av att spioneribrott upptäckas redan under förberedandet och därigenom såvitt möjligt förebyggas, måste det anses försvarligt att i sådant syfte anlita medel, som i allmänhet måste vara uteslutna eller åtminstone väcka stora betänkligheter. På grund härav och med avseende å de fullkomligt hänsynslösa syften och medel, som ligga i spioneriverksamhetens väsen, finner sig styrelsen icke böra göra någon erinran mot att särskilda bestämmelser utfärdas rörande behandlingen av post till eller från person, som skäligen misstänkes för spioneribrott eller delaktighet däri.

I fortsättningen framhöll generalpoststyrelsen ytterligare vissa allmänna synpunkter, som postverket hade å denna lagstiftningsfråga, samt yttrade härom bland annat:

Vid avvägande av de intressen, som kollidera — å ena sidan brevhemlighetens helgd och å andra sidan angelägenheten av brotts upptäckande och bevismaterials frambringande i även förhållandevis enkla brottmål — finner styrelsen skälen för det förra intresset överväga. Generalpoststyrelsen vill också framhålla, att ett beslut om kvarhållande av post enligt förslaget måste komma att innefatta jämväl de försändelser, vilka enligt 1 § tvångsmedelslagen äro undantagna från beslagsrätten. Uppenbarligen skulle den ifrågasatta befogenheten vidare medföra, att även post, som icke alls hade med brott att skaffa, försenades i sin befordran. Postverket har givetvis ett särskilt intresse att tillse, att åtgärder icke vidtagas, som kunna undergräva allmänhetens förtroende till verket. Med hänsyn härtill och till de allvarliga konsekvenser, som ett misstag beträffande rättens utövning skulle medföra för den därav drabbade, vill styrelsen uttala sina allvarliga betänkligheter mot införande av rätt för polismyndighet att i den omfattning, som i förslaget avses, förordna om innehållande av postförsändelser.

Telegrafstyrelsen hade icke något att erinra mot att i fråga om för rikets säkerhet menliga brott alla tvångsmedel, vilka vore möjliga att genomföra för förekommande eller upptäckande av brott, skulle komma till tillämpning. Däremot ansåge styrelsen sig icke kunna tillstyrka ett utsträckande av lagens tillämpning till alla andra slag av brott, varå kunde följa straffarbete, med hänsyn till det allvarliga ingrepp i telegraf- och telefonhemligheten lagen innebure. Styrelsen anförde härom, att den måste fästa den största vikt vid att allmänhetens förtroende till telegraf- och telefonhemligheten icke finge rubbas. Detta skulle emellertid säkerligen och med rätta bliva fallet, om allmänheten skulle kunna få den tanken, att telegram utlämnades och telefonsamtal från en telefonapparat, vilken som helst, utan vidare avlyssnades endast på grund av ett mer eller mindre löst antagande, att telefonapparaten kunde komma att användas av en för brott misstänkt person.

I fråga om den närmare utformningen av hithörande bestämmelser anförde *generalpoststyrelsen* beträffande kvarhållande av postförsändelser, att styrelsen befarade att det föreslagna stadgandets generella avfatt-

ning skulle medföra, att det på hemställen av de lägre polismyndigheterna skulle komma att anlitas i stor utsträckning. Även för brott misstänkta personer kunde ha stor skriftväxling, och detta förhållande syntes kunna i sådana fall, där utredningen i övrigt icke lämnat tillräckliga bevis, ofta föranleda till antagande, att beslagtagbar post skulle inkomma till postanstalt. Därest rätten till kvarhållande av post ansåges böra bibehållas i föreslagen omfattning, ville generalpoststyrelsen därför ifrågasätta, huruvida icke även denna befogenhet liksom rätten till beslag borde bindas vid att särskilda skäl förelåge till antagandet ifråga.

Rörande avlyssnandet av telefonsamtal anförde *processlagberedningen*:

Det torde icke kunna undvikas, att i ett flertal fall samtal avlyssnas, som icke äro av något värde för utredningen. Finnes vid beslag å post- eller telegraafförsändelse meddelandet ej vara av betydelse för utredningen, skall beslaget omedelbart hävas och försändelsen vidarebefordras till adressaten. Uppteckningen av avlyssnade telefonsamtal kvarblir däremot hos åklagar- och polismyndigheter. För att minska faran av att dylika uppteckningar komma till obehörigas kännedom, har beredningen föreslagit att, i den mån uppteckningen innehåller något, som ej är av betydelse för utredningen, den omedelbart efter granskningen skall förstöras. En motsvarande föreskrift bör enligt beredningens åsikt upptagas i nu föreliggande förslag.

I fråga om befogenheten att besluta om ifrågavarande tvångsmedel erinrade *processlagberedningen* om att enligt dess förslag till ny rättegångsbalk denna befogenhet skulle tillkomma domstolsmyndighet. *Processlagberedningen* anförde vidare bland annat:

Det vid promemorian fogade lagförslaget har uppenbarligen utarbetats med tanke på det nuvarande krisläget och den fara för viktiga samhällsintressen, som i samband därmed uppkommit. Att ur denna synpunkt vissa åtgärder av undantagskaraktär kunna anses påkallade, torde icke kunna bestridas. Däremot torde lagförslaget icke vara avsett och ej heller ägnat att läggas till grund för en allmän och mera slutgiltig reglering av ifrågavarande tvångsmedel. Beträffande denna fråga är beredningen alltjämt av den uppfattningen, att vid en sådan reglering befogenheten att förordna om dessa tvångsmedels användning bör tillkomma allenast domstol. Detta är påkallat med hänsyn såväl till vikten av de intressen, varom här är fråga, som ock till ingreppets karaktär. I sistnämnda hänseende må särskilt framhållas att den, mot vilken ingreppet riktas, icke kan beredas tillfälle att vid förhandling bevaka sin rätt. Med hänsyn härtill är det ur rättssäkerhetens synpunkt desto angelägnare, att prövningen huruvida de i lagen uppställda förutsättningarna för användningen i ett givet fall äro för handen överlämnas åt rätten; för åklagare och polismyndigheter kommer av lätt insedda skäl undersökningens effektivitet i främsta rummet. Härtill kommer att den kontroll, som ligger i offentligheten, i dessa fall är utsluten; handläggningen av dessa ärenden måste, för att syftet med ingreppet skall vinnas, vara av hemlig natur. Att frågan hänskjutes till rätten är ock ägnat att medföra större återhållsamhet vid tvångsmedlens användning och minska den känsla av otrygghet som hos allmänheten lätt framkallas av farhågan att meddelanden, som äro av rent privat natur, komma till obehörigas kännedom.

Ur nu antydda synpunkter hade varit önskvärt att, såsom beredningen föreslagit, handhavandet av ifrågavarande tvångsmedel kunnat överlämnas åt rätten eller domaren. Att så ej skett torde äga sin förklaring däri, att denna utväg med nuvarande rättegångsordning erbjuder vissa svårigheter. Därest den nu ifrågasatta lagstiftningen begränsas till de behov, som i nuvarande läge framträtt med särskild styrka och

därför påkalla ett skyndsamt ingripande, anser sig beredningen dock ej böra ställa sig avvisande till en provisorisk reglering enligt de i promemorian angivna riktlinjerna.

För vinnande av nödig kontroll över de nya tvångsmedlens användning föreslog processlagberedningen emellertid att i de fall, då förordnande därom meddelades, anmälan omedelbart skulle göras hos justitiekanslern såsom högste åklagare. Denne skulle därigenom erhålla möjligheter att ingripa, då de i lag uppställda villkoren för tvångsmedlens användning icke föreläge.

Vid remiss den 21 april 1939 till lagrådet av bland annat förslag till lag om särskilda tvångsmedel vid utredning rörande brott som avses i 8 eller 19 kap. strafflagen anförde chefen för justitiedepartementet, statsrådet K. G. Westman bland annat:

Förslaget om införande av rätt att kvarhålla misstänkt persons post- eller telegraföfsändelser eller att avlyssna hans telefonsamtal åsyftar att giva de för rättsordningens upprätthållande verksamma organen medel att komma till rätta med brott, vid vilkas begående eller förberedande begagnandet av ifrågavarande trafikmedel ingår såsom ett led. Uppenbarligen bör vid en reglering av de föreslagna tvångsmedlen lagstiftningen respektera den laglydige medborgarens anspråk på att meddelanden, som för hans räkning befordras med anlitande av post- och telegrafverken, icke komma till obehörigs kännedom. Å andra sidan få strävandena att skydda post-, telegraf- och telefonhemligheten icke verka därhän, att begäendet av lagstridiga handlingar underlättas eller deras upptäckande omöjliggöres tack vare detta skydd. Finner samhället att ifrågavarande skydd utnyttjas till skada för samhället, böra de personer som göra sig skyldiga till vissa brottsliga handlingar betagas rätten till sådant skydd för sina illegala intressen. Införandet av bestämmelser i sådan riktning torde icke kunna minska det förtroende för trafikverken, som dessa sedan gammalt åtnjuta hos den laglydiga allmänheten.

I processlagberedningens förslag till ny rättegångsbalk ha också upptagits regler om rätt att kvarhålla misstänkt persons post- och telegraföfsändelser och att avlyssna hans telefonsamtal. Dessa tvångsmedels användning ha emellertid reglerats under andra organisatoriska förutsättningar än som gälla för den nuvarande straffprocessen.

Med en reglering i lag av ifrågavarande tvångsmedel torde emellertid ej böra anstå till dess frågan om processlagberedningens förslag till ny rättegångsbalk blir föremål för slutlig prövning. I ärendet hörda myndigheter ha varit ense därom att det vid utredningen rörande vissa svåra brott borde skapas möjlighet att på ett verkkningsfullare sätt än vad för närvarande är möjligt utnyttja beslagsrätten i fråga om misstänkt persons brev och telegram samt att få del av misstänkt persons telefonsamtal. Till denna uppfattning kan jag ansluta mig.

Den ifrågasatta regleringen torde emellertid — bland annat med hänsyn till den förestående revisionen av straffprocessen — böra erhålla formen av en provisorisk lagstiftning i ämnet. Vid utformandet av denna bör nog tillses att möjligheter till missbruk av de ifrågasatta tvångsmedlen uteslutas.

Enligt min mening torde en reglering i lag av användningen av de tvångsmedel, varom här är fråga, tills vidare böra begränsas till utredningar rörande brott, som avses i 8 eller 19 kap. strafflagen och varå kan följa straffarbete. I samband med förberedelserna till den stora rättegångsreformen kan det måhända bliva tillfälle att, därest det skulle visa sig föreligga behov av att utsträcka tvångsmedlens användning till undersökningar rörande andra grövre brott, låta frågan om lagstiftningens tillämpningsområde bliva föremål för förnyat övervägande.

Beträffande innehållet i övrigt av ifrågavarande lagbestämmelser må följande framhållas.

Är anledning antaga, att till post- eller telegrafanstalt skall inkomma försändelse, som enligt 2 § tvångsmedelslagen kan vara föremål för beslag, bör förordnande få meddelas, att försändelse, som inkommer, skall kvarhållas till dess frågan om beslag blivit avgjord. Ett dylikt förordnande bör vara tidsbegränsat och få gälla högst en månad från den dag då förordnandet delgavs post- eller telegrafanstaltens föreståndare. När en försändelse på grund av förordnandet kvarhållits, bör föreståndaren utan dröjsmål göra anmälan hos den myndighet som meddelat förordnandet eller av denna myndighet utsedd befattningshavare vid åklagar- eller polisväsendet. Omedelbart efter det dylika anmälan inkommit bör prövning verkställas av frågan om beslag skall ske å försändelse som kvarhållits.

Generalpoststyrelsen har i sitt yttrande uttalat, att därest en försändelse utlämnats till polismyndighet, syntes försändelsen icke böra få återlämnas till postanstalten för vidarebefordran, utan borde det ankomma på polismyndigheten att i förekommande fall i ny försändelse med uppgift om anledningen eller på annat sätt tillställa adressaten försändelsen. Regleringen av denna detalj torde få anses tillhöra de tillämpningsföreskrifter, som påkallas av ifrågavarande lagstiftning och som tydligen böra givas sådant innehåll att det med lagstiftningen avsedda syftet icke förfelas.

I fråga om rätten att avhöra telefonsamtal torde lämpligen följande regler böra upptagas i lag. Finnes det vara av synnerlig vikt för utredningen, att åklagaren eller den befattningshavare vid polisväsendet, som leder undersökningen rörande sådana brott enligt 8 eller 19 kap. strafflagen varom här är fråga, erhåller del av samtal till och från telefonapparat, som innehaves av den misstänkte eller eljest kan antagas komma att begagnas av honom, må förordnande meddelas om att samtalen skola få avhöras. Utöver denna bestämmelse, som upptogs i det remitterade utkastet, torde emellertid böra uttryckligen stadgas att förordnande skall kunna avse rätt för utredningsmyndigheten att erhålla uppgift från vederbörande telefonanstalt å de telefonapparater, med vilka förbindelse begärts eller erhållits till eller från telefonapparat, vilken innehaves av den misstänkte eller kan antagas komma att begagnas av denne. I nu angivna båda fall böra förordnandena äga begränsad giltighetstid, förslagsvis högst en vecka från den dag då förordnandet delgavs telefonanstaltens föreståndare. Såsom i promemorian föreslagits bör i de fall, då uppteckning av telefonsamtal sker, denna få läsas endast av vederbörande åklagare, undersökningsledare eller domstol. Men därjämte böra dessa myndigheter äga rätt att för tolkning av chiffermeddelanden eller för annat utredningsändamål låta sakkunnig eller annan person, som höres i ärendet, taga del av uppteckningen. Att på sätt processlagberedningen i sitt yttrande förordat, införa en bestämmelse av innehåll, att i den mån uppteckningen innehåller något som ej är av betydelse för utredningen, uppteckningen omedelbart skall förstöras efter genomläsningen synes i detta fall icke böra ske. Ett dylikt stadgande skulle nämligen i praktiken kunna medföra att utredningsmaterial förstöras, som är av betydelse. Anmärkas må sålunda, att bakom ett till synes oskyldigt uttalande kan dölja sig ett betydelsefullt chiffermeddelande, vilket kan upptäckas endast genom sammanställning med andra uttalanden.

Vad därefter angår frågan vilka myndigheter, som skola äga besluta om användningen av ifrågavarande tvångsmedel, föreligger enighet därom att kretsen av dylika myndigheter bör göras trängre än kretsen av de myndigheter som äga handha övriga straffprocessuella tvångsmedel. Förordnande som här avses bör sålunda endast få meddelas av Konungens befallningshavande, landsfogde och polismästare samt — av organisatoriska skäl — i Stockholm jämväl av förste stadsfiskalen och, såsom överståthållarämbetet i sitt yttrande begärt, den polisintendent som är chef för kriminalavdelningen. Rätten att meddela förordnande om kvarhållande av post- eller telegraförsändelser bör också tillkomma domstol. I fråga om det andra här

hållande tvångsmedlet torde en dylik rätt sakna praktisk betydelse för domstols vidkommande.

I ändamål att förebygga missbruk av de föreslagna tvångsmedlen torde böra upptagas det av processlagberedningen framförda förslaget om skyldighet för myndighet, som beslutar om användning av sådant tvångsmedel, att därom omedelbart göra anmälan till justitiekanslern. Finner denne att den åtgärd beslutet avser icke bör äga rum, skall han äga upphäva beslutet. Från dylik anmälnings skyldighet bör naturligen domstol vara befriad.

Bestämmelserna om de nya tvångsmedlen torde med hänsyn till dess provisoriska natur icke böra upptagas i 1933 års tvångsmedelslag utan i en särskild lag. Denna synes böra äga giltighet allenast till den 31 mars 1940.

Sedan lagrådet lämnat förslaget till tvångsmedelslag utan erinran, omarbetades detsamma i visst avseende inom departementet. Statsrådet Westman yttrade härom vid remiss till lagrådet den 29 augusti 1939 av de ifrågasatta ändringarna i förslaget bland annat följande.

I 4 § angives de myndigheter vilka skola äga att förordna om användandet av de i förslaget avsedda tvångsmedlen. Beslutanderätten tillkommer enligt den föreslagna lagtexten huvudsakligen de högre polis- och åklagarmyndigheterna. Med hänsyn till utomordentliga förhållanden, då särskilda organ, jämställda med dessa myndigheter, kunna bliva erforderliga för att jämte dem handha de befogenheter som den här föreslagna lagstiftningen innehåller, synes lagstiftningen böra medgiva möjlighet för Kungl. Maj:t att uppdraga beslutanderätten även åt dylika organ. Åt dessa bör även kunna uppdragas att vid utredning som avses i förevarande lag utöva de befogenheter i fråga om beslag och skingringsförbud samt hus- och kroppsrensningen, som enligt lagen den 12 maj 1933 om vissa tvångsmedel i brottmål tillkomma de i 3 § sistnämnda lag omförmälda polis- och åklagarmyndigheterna.

Lagrådet, som utginge från att befogenhet som avsågs i 8 § lagen om vissa tvångsmedel i brottmål¹ icke komme att anförtros åt annan än befattningshavare i chefsställning, lämnade ändringsförslaget utan anmärkning.

Genom proposition, nr 3, som ankom till riksdagens kansli den 6 oktober 1939, förelades riksdagen bland annat ifrågavarande förslag till tvångsmedelslag.

Riksdagen antog det framlagda lagförslaget, dock med den ändringen att lagen skulle göras tillämplig — förutom vid utredning rörande brott, som avses i 8 eller 19 kap. strafflagen — jämväl vid undersökningar rörande vissa brott enligt den s. k. krigshandelslagen.

I samband med behandlingen av lagförslaget i riksdagen framhöll statsrådet Westman att det kunde inträffa tider, då förhållandena bleve sådana, att man måste tillgripa exceptionellt skarpa åtgärder för att skydda vårt folk mot den upplysningsverksamhet, som vore skadlig, samt att inom justitiedepartementet utarbetats ett förslag med skärpta bestämmelser rörande tvångsmedel att tillgripas mot dem, som kunde antagas driva skadlig verksamhet mot staten. Westman framhöll vidare att detta förslag låge fullt färdigt och att, därest förhållandena för vårt land försvårades och för-

¹ Jfr s. 25.

sämrades, en proposition av sådant innehåll utan dröjsmål kunde föreläggas riksdagen.

I Kungl. Maj:ts proposition nr 96 till 1939 års urtima riksdag, vilken proposition ankom till riksdagens kansli den 20 december 1939, förelades riksdagen det av statsrådet Westman omnämnda förslaget till lag om vissa tvångsmedel vid krig eller krigsfara m. m.

Vid remiss till lagrådet den 13 december 1939 av ifrågavarande lagförslag anförde statsrådet Westman efter gemensam beredning med cheferna för försvars-, social- och kommunikationsdepartementen bland annat följande.

Vid krig eller krigsfara eller eljest under utomordentliga av krig föranledda förhållanden är det uppenbarligen av alldeles särskild vikt att hindra och uppdaga åtgärder, vilka kunna skada rikets försvar eller folkförsörjning eller dess vänskapliga förbindelser med annan stat och därigenom försvaga vår militära och ekonomiska motståndskraft. Detta gäller framför allt sådan brottslig verksamhet som avses i 8 kap. strafflagen. Men även vissa brott i 19 kap. samma lag kunna otvivelaktigt allvarligt skada sådana vitala samhällsintressen som nyss nämnts. Härvid bör särskilt uppmärksammas skadegörelse å transportinrättningar av olika slag såsom hamnar, farleder och järnvägar eller å kraftstationer, vattenledningsverk, elektricitetsverk och större industriella anläggningar.

I ett sådant allvarligt läge som här avses kan det bliva nödvändigt att åstadkomma en skärpt övervakning för att hindra, att meddelanden om rikets försvar och näringsliv bringas till obehörigas kännedom.

De bestämmelser, som äro erforderliga för att genom polis- och vissa därmed jämställda myndigheters verksamhet kunna tillgodose dessa viktiga samhällsintressen, böra lämpligen upptagas i en undantagslagstiftning med tidsbegränsad giltighet.

Bestämmelserna torde böra gälla vid krig eller krigsfara och eljest under utomordentliga av krig föranledda förhållanden samt träda i tillämpning först sedan särskilt förordnande härom meddelats. Då riksdagen icke är samlad, bör Konungen äga utfärda dylikt förordnande, under förutsättning att riksdagskallelse utgått eller riksdagen ändock skall sammanträda inom trettio dagar. Har ett meddelat förordnande ej gillats av nästföljande riksdag inom trettio dagar från riksdagens början, bör förordnandet efter utgången av nämnda tid upphöra att gälla. Inträffar under tid då riksdagen är samlad behov av att sätta ifrågavarande bestämmelser i kraft, torde förordnandet härom böra meddelas av Konungen med riksdagens samtycke.

En lagstiftning av sådan beskaffenhet som den nu ifrågasatta är uppenbarligen avsedd att komma till användning endast då det med hänsyn till rikets säkerhet befinnes oundgängligen nödvändigt.

Vad angår lagstiftningens vidare utformning synes följande böra gälla.

Såsom i huvudsak framgår av vad jag redan anfört torde de i lagen angivna tvångsmedlen böra få tillgripas i den mån så finnes erforderligt för att hindra eller uppdaga brott mot 8 kap. strafflagen eller sådana brott mot 19 kap. samma lag, som kunna skada rikets försvar eller folkförsörjning eller dess vänskapliga förbindelser med annan stat. Även eljest böra de få användas i den mån det är nödvändigt för att hindra, att förhållande, vars meddelande till främmande makt kan föranleda sådan skada som jag nyss nämnt, kommer till obehörigs kännedom eller för att vinna utredning om obehörigt utforskande av sådant förhållande eller om överbringande till obehörig av meddelande därom.

Under dessa förutsättningar bör förordnande få meddelas om beslag, skingringsförbud samt hus- och kroppsrensningen.

En skärpt övervakning av kommunikationsmedlen är även nödvändig. Sålunda

bör i den omfattning det är erforderligt för att tillgodose det nyss angivna ändamålet med lagen kunna förordnas, att expedieringen av post-, telegraf-, järnvägs- eller annan försändelse skall inställas eller fördröjas eller försändelsens innehåll granskas och censureras. Vidare bör även expediering av telefonsamtal kunna inställas eller fördröjas, telefonsamtal avlyssnas samt telefonapparat för viss tid eller tills vidare avstängas för samtal.

Lagrådet lämnade lagförslaget utan erinran.

I utlåtande den 20 december 1939 hemställde andra särskilda utskottet att lagförslaget måtte av riksdagen bifallas. Den 8 januari 1940 biföll riksdagen utskottets hemställan.

1940 års tvångsmedelslag fick visserligen provisorisk karaktär, men den förlängdes successivt att gälla till utgången av juni 1945. I samband med frågan om prolongering av lagen år 1941 anförde första lagutskottet i anledning av i ämnet väckta motioner om ändrade tillämpningsbestämmelser till lagen, att det icke torde kunna undgås, att en utövning av de genom lagen medgivna befogenheterna kunde medföra olägenheter i skilda avseenden för personer mot vilka åtgärderna riktade sig, och att utskottet fann anledning icke föreligga för riksdagen att hos Kungl. Maj:t göra framställning om ändrade tillämpningsföreskrifter till lagen.

I en den 16 mars 1943 dagtecknad motion i första kammaren av ledamoten Undén framhölls, att 1940 års tvångsmedelslags invecklade och vaga formuleringar gäve polismyndigheterna en vidsträckt handlingsfrihet och att någon verklig kontroll över deras handhavande av sina befogenheter icke anordnats genom lagen samt att helt visst goda skäl funnes för en översyn av lagens bestämmelser under beaktande av de gångna årens erfarenheter. Utan särskild utredning syntes emellertid, fortsatte motionären, en komplettering av lagen kunna ske på det sätt att viss kontroll över dess tillämpning anordnades i vad avsåge ingrepp i brev- och telefonhemligheten. En nära till hands liggande utväg vore att föreskriva att beslut, som fattats härutinnan av polismyndighet, skulle anmälas till riksdagens justitieombudsman, som därigenom skulle bli i tillfälle att ingripa mot åtgärder, som ginge utanför lagens rāmärken eller eljest vilade på otillräckliga grunder.

Första lagutskottet förklarade i utlåtande den 7 maj 1943 nr 35 — under uppgivande av att utskottet tagit ingående kännedom om tillämpningen av 1940 års tvångsmedelslag — att det delade den i motionen uttalade uppfattningen om önskvärdheten av en viss kontroll över de allvarliga ingrepp i allmänna medborgerliga fri- och rättigheter, som kunde vidtagas med stöd av ifrågavarande lag, samt fortsatte:

Det måste anses stå i mindre god överensstämmelse med allmänna rättsprinciper att förläna polismyndigheterna så stora maktbefogenheter som här skett utan att samtidigt skapa nödiga garantier mot maktmissbruk. Av särskild vikt är att den i vårt land hävdvunna brev- och telefonhemligheten icke kränkes i andra fall än sådana där hänsyn till rikets säkerhet motiverar ett dylikt ingrepp.

Utskottet fann på grund därav att förordnanden om granskning av postförsändelser och avlyssnande av telefonsamtal borde underkastas kontroll av

därtill lämpad utomstående myndighet, vilken enligt utskottets mening borde vara justitiekanslern.

Sex ledamöter av första lagutskottet reserverade sig och framhöll, att redan av den grund att till utskottets kännedom icke kommit något fall av missbruk av lagen anledning ej syntes föreligga att införa särskilda bestämmelser angående kontroll över lagens tillämpning och att en dylik kontroll skulle medföra fara för en minskning av lagstiftningens effektivitet. Reservanterna påpekade att det redan ankomme å justitieombudsmannen att i enlighet med den för honom gällande instruktionen efter anmälan eller eljest verkställa undersökning rörande lagens tillämpning och vidtaga de åtgärder, vartill en undersökning kunde föranleda, ävensom att frågor rörande denna tillämpning i åtskilliga fall bragts under justitieombudsmannens prövning.

Statsrådet Bergquist anförde den 22 maj 1943 i första kammaren, att han icke ville motsätta sig utskottsmajoritetens förslag, samt framhöll, att det vore av alldeles särskilt stor vikt att ifrågavarande lagstiftning uppbygges av ett allmänt förtroende och att den föreslagna kontrollåtgärden kanske i någon mån skulle bidra till att undanröja misstroendet mot lagstiftningen.

Riksdagen biföll utskottets förslag.

I anledning av proposition till 1944 års riksdag med förslag till lag om fortsatt giltighet av 1940 års tvångsmedelslag framhöll första lagutskottet i ett den 27 april 1944 dagtecknat utlåtande, att 1940 års tvångsmedelslag visat sig vara av betydelse för ett effektivt bekämpande av spioneri och andra samhällsfarliga brott och på grund av alltjämt rådande förhållanden svårigen kunde undvaras samt att utskottet sålunda icke hade något att erinra mot att ifrågavarande lagstiftning erhöle förlängd giltighet under ytterligare ett år. Utskottet fann anledning att i detta sammanhang starkt understryka angelägenheten av att de särskilda tvångsmedlen icke tillgrepes eller utnyttjades för andra syften än de i lagen uttryckligen medgivna och att det självfallet också vore av stor vikt att polismyndigheternas tillämpning av lagen kontrollerades. Vidare framhöll utskottet, att justitieombudsmannen påbörjat en särskild undersökning rörande bland annat verkningarna av ifrågavarande lagstiftning.

Riksdagen beslöt i enlighet med utskottets hemställan.

C. Allmän redogörelse för trafikmedelskontrollen.

Från hösten 1939 till och med utgången av juni 1945 har säkerhetstjänsten utövat en omfattande kontroll av samfärdsmedlen. Denna övervakning, som dock icke var fullständig,¹ omfattade samtliga trafikmedel och avsåg såväl in- som utrikestrafik.

¹ Beträffande omfattningen hänvisas till de under avdelning D i detta kapitel lämnade redogörelserna för de olika slagen av kontroll.

Kontrollen av post-, telegram- och telefontrafiken var hemlig. Kontrollen av telefontrafiken med utlandet blev dock i praktiken i viss mån öppen, enär ingripandena skedde genom tillsägelser till de samtalande. Övervakningen av resandes tillhörigheter och gods vid trafik över landets gränser skedde helt öppet.

Trafikmedelskontrollen var dels allmän och dels individuell. Med allmän kontroll avsågs en övervakning som hänförde sig till viss trafik i allmänhet eller en obestämd krets av personer, till exempel kontroll av post till och från vissa områden. Den individuella kontrollen åter innebar, att exempelvis post, telegramkorrespondens eller telefonsamtal till och från viss angiven person, organisation, institution eller sammanslutning underkastades fortlöpande granskning.

Den övervakning eller censur som utövades kan således indelas i allmän censur och poliscensur. Den förra innebar i princip en kontroll av alla, som icke på grund av sin ställning eller verksamhet kunde anses höjda över varje misstanke för illojalitet mot landets intressen, medan den senare kan sägas ha riktat sig mot vissa misstänkta personer.

Förordnanden om individuell kontroll ha meddelats under återopande av antingen 1939 eller 1940 års tvångsmedelslagar. Besluten om allmän kontroll däremot ha grundats dels på de av Kungl. Maj:t under hösten 1939 utfärdade förordnandena för säkerhetschefen att anordna kontroll av telegraf- och telefonförbindelserna med utlandet samt av postförsändelser via Haparanda till Finland,¹ dels ock på 1940 års tvångsmedelslag.

Från all kontroll voro undantagna försändelser och telefonsamtal till och från medlem av kungahuset, statliga, kommunala och kyrkliga myndigheter samt personer i framstående ställning såsom statsråd, överbefälhavaren, justitieråd, presidenter, landshövdingar, justitiekanslern, justitie- och militieombudsmännen, riksdagens talmän med flera ävensom försändelser eller telefonsamtal till och från andra myndigheter, inrättningar eller enskilda, vilka enligt beslut av säkerhetschefen undantogs från granskning.

Befogenhet att besluta om kontrollåtgärder enligt 1939 och 1940 års tvångsmedelslagar tillkom såsom redan omförmälts² dels vissa befattningshavare vid säkerhetstjänsten, dels ock vissa i nämnda lagar angivna myndigheter. Några bestämmelser voro icke meddelade beträffande kompetensfördelningen mellan säkerhetstjänstens befattningshavare och de i nämnda lagar uppräknade myndigheterna. I praxis utbildade sig den regeln att sistnämnda myndigheter endast meddelade förordnanden om individuell kontroll, under det att förordnanden om såväl allmän som individuell kontroll utfärdades av befattningshavare vid säkerhetstjänsten. Beträffande kompetensfördelningen inom säkerhetstjänsten må framhållas, att förordnanden om allmän kontroll, som begränsades till visst övervakningsområde, ansågos kunna meddelas av vederbörande övervakningschef. I regel brukade dock frågor om dylika förordnanden hänskjutas till säkerhetschefens avgörande. Förordnande om all-

¹ Se s. 17—18.

² Se s. 27 o. s. 29.

män kontroll, som ej var på angivet sätt territoriellt begränsad, utfärdades alltid av säkerhetschefen.

Ändamålet med säkerhetstjänstens övervakning av trafikmedlen var enligt säkerhetskungörelsen att förhindra överbringandet till obehöriga av underrättelser, vilka kunde vara till men för rikets försvar eller säkerhet, samt att medverka till upptäckandet av personer, vilka obehörigen överbringade eller eljest toge befattning med dylika underrättelser. Såsom redan omför-
mälts¹ ansågs emellertid tillkomsten av 1940 års tvångsmedelslag innebära en utvidgning av säkerhetstjänstens verksamhetsområde såtillvida att säkerhetstjänsten genom samma lag även fick till uppgift att genom övervakning av trafikmedlen förhindra spridning av förhållanden, som kunde skada rikets vänskapliga förbindelser med främmande makt.

I censurverksamheten lade säkerhetstjänsten huvudvikten på den preventiva uppgiften att förhindra att kommunikationsförbindelserna nyttjades till skada för riket. Givetvis spelade emellertid även spaningsintresset en viktig roll. De organ, som skapades för att utföra kontrollen, inrättades i regel för att ombesörja allmän kontroll. Organen stodo emellertid även till förfogande för utförande av individuella övervakningsuppgifter. Å orter där några organ ej inrättades, handhades den individuella kontrollen vanligen av de polismän, som voro inriktade på spaningsarbetet i det aktuella fallet.

Vad säkerhetstjänsten avsåg med uppgifter och meddelanden, som kunde skada rikets försvar, folkförsörjning eller dess vänskapliga förbindelser med främmande makt, framgår bland annat av en den 10 april 1942 av chefen för centralbyrån upprättad promemoria med vissa anvisningar till ledning för granskning av postförsändelser till utlandet. Denna promemoria innefattade en sammanställning av de i praxis utbildade och tidigare i olika specialpromemorior angivna reglerna till ledning för utövandet av kontrollen av postförsändelser till utlandet. Promemorian innehåller bland annat följande.

Den preventiva uppgiften för postgranskningen tager i främsta rummet sikte på upplysningar angående sakförhållanden, d. v. s. faktiska eller konkreta meddelanden av för landets vitala intressen skadlig art. De skyddsobjekt, som genom postgranskningen skola övervakas, äro landets försvar, folkförsörjning och utrikespolitiska förbindelser. Det utrikespolitiska intresset står i intimt sammanhang med landets neutralitetspolitik. Skyddet för neutraliteten kan genom den preventiva postkontrollen bland annat tillgodoses genom förhindrande av meddelanden, som äro ägnade att misstänkliggöra eller väcka tvivelsmål om den svenska utrikespolitikens neutrala hållning till de olika krigförande parterna samt genom upptäckande och förhindrande av militär eller politisk spioneri- eller annan olovlig underrättelseverksamhet för främmande makt på svenskt område.

Vad angår de sakförhållanden av skiftande beskaffenhet, som i rådande läge måste skyddas mot obehörigt röjande, intages främsta platsen av sådana förhållanden, vilka äro att anse såsom statshemligheter. Att närmare angiva vad som är att betrakta såsom statshemligheter låter sig emellertid icke göra. Beträffande militära förhållanden kan dock värdefull vägledning hämtas av den definition på krigs-

¹ Se s. 30—31.

underrättelser, som i annat sammanhang meddelats. Vad angår sekretesskravens omfattning i övrigt må här citeras följande uttalanden i en av justitiedepartementet utgivna promemoria rörande lagstiftningen om förräderi-, sabotage- och spioneribrott m. m.

»a.) Under ett tidigare skede av en kris kan sekretess i ett visst avseende vara behöflig, medan i ett senare skede sekretess i annat avseende kan bli särskilt påkallad. På samtliga hithörande områden blir frågan om vad som bör hållas hemligt beroende av den särskilda situationens beskaffenhet. Det är ej möjligt att där-om intaga någon uppräknig i lagtexten.

b.) På folkförsörjningens område kan ej uppställas samma krav på sekretess som i fråga om militära förhållanden. Beträffande samhällets civila funktioner är sekretess överhuvud endast i mindre utsträckning möjlig att praktiskt genomföra. Under nuvarande förhållanden äro t. ex. vissa uppgifter rörande lager av förnödenheter, krigsindustrien och sjöfarten att betrakta såsom statshemligheter.

c.) Sakförhållanden, som av en var tydligen kunna iakttagas utan några särskilda anordningar och icke uteslutande äro av militär betydelse, äro i regel icke hemligheter. Såsom hemlighet kan ej betraktas vad som är allmänt känt, även om myndigheterna försett det med hemligstämpel. Har en hemlighet utlämnats av offentlig myndighet för publicering, upphör den att vara hemlighet i lagens mening. Har en uppgift publicerats i en tidning, torde i allmänhet dess egenskap av hemlighet också ha upphört.»

I anslutning till vad ovan anförts må framhållas att skyddet för statshemligheter även omfattar meddelanden av oriktiga uppgifter vilka om de varit sanna skulle varit att anse såsom statshemligheter. Såsom exempel på yppande av »falska statshemligheter» omnämnes i berörda promemoria det fall, att någon oriktigt uppger, att Sverige aktivt understödjer en av de krigförande parterna i ett krig, där Sverige är neutralt.

Beträffande av neutraliteten betingade förpliktelser att förhindra sådan militär eller politisk underrättelseverksamhet, som kan bedrivas här i landet till förmån för främmande makt, bör vid granskningen särskilt uppmärksammas uppgifter eller meddelanden, som hänföra sig till militära förhållanden i våra grannländer, såsom befästningsanläggningar, truppförläggningar, flottbaser, flygplatser, transportleder m. m.

Vad angår meddelanden, som ha karaktären av personliga uttalanden eller meningsyttringar, måste under behörigt hänsynstagande till yttrandefriheten och den av statsmakterna tolererade fria opinionsbildningen sådan denna kommer till uttryck genom press och sammankomster noggrann uppmärksamhet ägnas åt att icke landets utrikespolitiska intressen skadas genom att oriktiga föreställningar om folkstämningar och politiska eller sociala förhållanden obehindrat få spridas till utlandet. I nu angivet hänseende bör vid granskningen särskilt uppmärksammas uttalanden eller uppgifter av nedan angivet innehåll:

1) smädliga uttalanden eller nedsättande omdömen om främmande makts regering eller ledande personer,

2) uttalanden, som kunna såra eller kränka andra folks nationella känslor eller värden,

3) uppgifter eller rykten om politisk förföljelse mot utländska medborgare här i landet eller om trakasserier eller animositet mot visst lands medborgare på grund av politiska orsaker,

4) uttalanden eller rykten om fientlig folkstämning bland svenska medborgargrupper mot visst land,

5) uttalanden, som röja ett ensidigt ställningstagande till förmån för någon av de krigförande makterna,

6) uttalanden, som ge uttryck för nationell självuppgivelse eller andra former

av osvensk hållning, som äro ägnade att i utlandets ögon nedsätta det nationella anseendet.

Uttalanden eller uppgifter av den art, som avses under punkterna 1)—5) här ovan, äro givetvis ägnade att påkalla ingripande i främsta rummet, därest de förekomma i meddelanden till det land, vars intressen i ena eller andra avseendet förnärmas. Det bör emellertid även uppmärksammas, att anlitade befordringsvägar för postförsändelser i vissa fall innebära möjligheter till kontroll annorstädes än i adresslandet ävensom att förekommande uttalanden kunna utnyttjas i propagandasyfte till nackdel för svenska intressen.

Vad ovan anförts gör i fråga om olika bedömningsgrunder icke anspråk på någon fullständighet utan är endast avsett att tjäna som ledtråd. Varje granskare har att efter eget omdöme till prövning framlägga allt sådant material, som ur synpunkten av landets intressen synes böra av vederbörande granskningsmyndighet bliva föremål för närmare beaktande. Härvid erinras även om det informatoriska värde, som kan inrymmas i förekommande meddelanden.

Säkerhetstjänstens ovan angivna tolkning av de i 1940 års tvångsmedelslag angivna förutsättningarna för tillgripande av där medgivna tvångsmedel var föremål för justitieombudsmannens särskilda uppmärksamhet vid hans undersökning år 1944 av säkerhetstjänstens verksamhet.

Vid den inspektion justitieombudsmannen i juli 1944 företog å säkerhetstjänstens centralbyrå uppgav chefen för sagda byrå, landsfogden Persson i denna fråga bland annat följande.

De i 1940 års tvångsmedelslag angivna tvångsmedlen finge tillgripas också till skydd för rikets vänskapliga förbindelser med främmande makt eller med andra ord till skydd för rikets neutralitet. Den utvidgning av säkerhetstjänstens verksamhet, som blivit en följd av tillkomsten av sagda lag, hade föranlett, att vissa meddelanden, som närmast haft karaktär av åsikts- och opinionsyttringar, blivit underkastade censur, enär de kunnat antagas under vissa förhållanden innebära en fara för neutraliteten. Även om säkerhetstjänstens befogenhet att utöva kontroll jämväl över meddelanden av sist angivna art måhända icke klart framginge av ordalydelsen av 2 § i lagen, utvisade dock departementschefens uttalanden i propositionen nr 96 till 1939 års urtima riksdag att dylik befogenhet tillkomme säkerhetstjänsten.

Någon tvekan rörande de befogenheter 1940 års tvångsmedelslag i förevarande avseende inrymde syntes icke föreligga såvitt gällde meddelanden, vilka innehölle upplysningar om sakförhållanden av beskaffenhet att kunna föranleda skada, som i förevarande paragraf avsåges. Bestämmelserna gäve emellertid anledning till ovisshet, då fråga vore om meddelanden, som ej innefattade upplysningar, utan uttalanden i åsiktsfrågor. I den praktiska tillämpningen syntes det icke vara möjligt att draga upp någon skarp gräns mellan meddelanden av ena eller andra slaget. Härvid borde först uppmärksammas, att smådliga uttalanden, som riktade sig mot främmande länders statsöverhuvuden eller vissa andra personer eller organ i ledande ställning, ofta innefattade brott enligt 8 kap. 4 § strafflagen och på denna grund kunde bliva föremål för ingripande med stöd av lagens bestämmelser. Vad anginge åsiktsyttringar i övrigt baserade sig dessa i allmänhet på faktiskt förefintliga eller förmenta förhållanden av politisk eller annan art, varför uttalandena kunde tänkas indirekt giva upplysningar om sakförhållanden. Det finge ej heller förbises att krigförande länders censurorganisationer med noggrannhet registrerade i meddelanden från ett neutralt land som Sverige förekommande uttalanden av exempelvis politisk innebörd; sammanställda på detta sätt kunde därför meningsyttringar giva en bild av folkstämningen inom olika grupper av befolkningen inom landet. Uttryck för en folk-

stämning kunde ock tänkas mera direkt framträda, om uttalanden i exempelvis en fråga av politisk innebörd i större omfattning komme till uttryck i meddelanden till utlandet. Vad särskilt anginge opinionsyttringar från enskilda grupper av medborgare till ledande personer i främmande länder syntes dessa ofta vara ägnade att menligt inverka på landets utrikespolitiska förbindelser; sådana former av meningsyttringar finge ävenledes anses utgöra uttryck för en rådande folkstämning och därför under vissa omständigheter kunna innefatta upplysning om ett faktiskt förhållande. I enlighet med nu framförda synpunkter syntes den omständigheten att meddelanden hade karaktären av meningsyttringar icke i och för sig nödvändigt medföra, att sådana meddelanden icke skulle kunna bli föremål för åtgärd enligt ifrågavarande lag. I den mån dylika uttalanden indirekt gäve upplysning om sakförhållanden av den valör, varom här vore fråga, saknades därför anledning att göra en sådan distinktion, att de skulle falla utanför lagen. Frågan komme emellertid på sin spets om rena åsiktsyttringar med hänsyn till rådande förhållanden skulle enligt utrikesledningens bedömande vara ägnade att skada landets vänskapliga förbindelser med främmande makt. I ett sådant fall syntes dock säkerhetstjänsten icke kunna underlåta att respektera utrikesledningens uppfattning, även om det kunde vara föremål för tvekan, huruvida åtgärden formellt kunde anses äga fullt stöd i lagens ordalydelse. Det vore nämligen därvid ofta fråga om uttalanden, vilka kunde befaras bli utnyttjade i propagandasyfte till skada för svenska intressen, varför man i här avsedda fall syntes kunna tala om ett anteciperat sakförhållande. Slutligen vore att observera, att då i lagtexten användes ordet »förhållande» och icke »sakförhållande», såsom fallet vore i gällande lagbestämmelser om spioneri, detta syntes böra föranleda till att det i tolkningshänseende måste lämnas öppet, huruvida icke lagstiftaren i själva verket avsett att ej begränsa lagens tillämpningsområde till enbart meddelanden, som innefattade upplysningar om sakförhållanden.

Vid censurans utövande upprätthölles strängt principen att inga andra åsikts- och opinionsyttringar finge censureras än sådana, som kunde antagas vara till skada för rikets neutralitet. Med anledning härav stode säkerhetstjänsten i ständig kontakt med utrikesdepartementet. Därest departementet förklarat sig anse att viss försändelse till utlandet borde inställas, förekomme det aldrig att säkerhetstjänsten, å vilken den formella beslutanderätten ankomme, intoge en annan ståndpunkt. Såvitt Persson hade sig bekant, stode säkerhetschefen däremot icke i motsvarande kontakt med regeringen.

Vid bedömandet av frågan, huruvida en viss försändelse borde stoppas på grund av däri framförda åsiktsyttringar, toges hänsyn till om vederbörande befunne sig i sådan ställning, att hans uttalanden kunde tillmätas någon betydelse.

I yttrande till justitieombudsmannen den 14 november 1944 anförde säkerhetschefen beträffande frågan, huruvida åtgärder enligt 2 § i 1940 års tvångsmedelslag kunde vidtagas beträffande rena åsikts- och meningsyttringar, följande.

»En exempelvis i brev eller telegram till visst främmande land framlagd åsikt om oriktigheten av eller kländer av det landets åtgärder eller yttrad förhoppning om seger för fiendelandet m. m. dylikt måste vittna om befintligheten här i landet av åsikter och förhoppningar m. m. som icke äro i överensstämmelse med vårt lands av regering och riksdag deklarerade neutralitet. Detta förhållandes överbringande till utländsk makt skänkt genom de statliga kommunikationsmedlen antingen direkt eller genom den censur som i det främmande landet äger rum av inkommande post och telegram har av utrikesledningen ansetts kunna skada rikets vänskapliga förhållande till adresslandet. På denna grund och på de av landsfogde Persson anförda skälen har jag ansett jämväl åsiktsyttringar kunna hänföras till sådant

förhållande, som enligt 2 § 1940 års tvångsmedelslag må föranleda däri omnämnda åtgärders vidtagande, samt förty tillmötesgått utrikesledningens önskemål.

Vid beaktande av utrikespolitiska hänsyn torde det vidare över huvud taget icke vara möjligt att uppdraga någon bestämd gräns mellan å ena sidan uppgifter av faktisk karaktär och å andra sidan uttalanden i åsiktsfrågor. Behovet av skydd för landets intressen torde såväl i ena som andra fallet påkalla samma hänsynstagande. Detta framgår vid ett studium av de uppmaningar till pressen i publicitetsfrågor, som informationsstyrelsen tid efter annan utsänder i form av så kallade grå lappar. Dessa, som dikteras av behovet av att i visst läge undvika utrikespolitiska komplikationer, hänföra sig såväl till publicering av faktiska uppgifter som till redaktionella åsiktsuttalanden. Ett färskt exempel härå erbjuder en nyligen på begäran av utrikesdepartementet utfärdad uppmaning till pressen att icke vare sig i form av reportage eller kommentarer beröra den norska och danska polisutbildningen i Sverige.

Samma synpunkter, som i publicitetsfrågor göra sig gällande till undvikande av förfång för landets utrikespolitiska intressen, synas i princip böra vinna beaktande även i frågor om meddelanden, som med anlitande av post, telegraf eller telefon äro avsedda att överbringas till utlandet, även om de icke lämnas i publicerings-syfte. För att anknyta till det anförda exemplet, så torde det vara otvivelaktigt, att då ett konstaterande och kommenterande i pressen av den norska och danska polisutbildningen i nuvarande läge anses ur utrikespolitisk synpunkt menligt, även uttalanden i brev eller telegram till utlandet i samma frågor kunna lända landets intressen till förfång.

Någon vägledning för tolkningen av 2 § 1940 års tvångsmedelslag i förevarande avseende återfinnes icke i de kungl. propositionerna. Den tolkning av lagrummet, varåt jag ovan givit uttryck, kan såsom framhållits väl inrymmas under lagens ordalag och sammanfaller i varje fall med lagens syfte.»

Justitieombudsmannen anförde i sin ämbetsberättelse till 1945 års lagtima riksdag, att det syntes honom ådagalagt att säkerhetstjänsten såvitt rörde rena åsikts- och meningsyttringar på ett vidsträckt sätt utnyttjat de befogenheter 1940 års tvångsmedelslag medgav. Justitieombudsmannen fann emellertid icke tillräckligt fog föreligga för den uppfattningen, att den tolkning säkerhetstjänsten givit lagstadgandet skulle vara oförenlig med lagens ordalag eller syfte. Framhållas borde dock enligt justitieombudsmannen, att den tänjbarhet, som utmärkte lagtexten, gjorde det vanskligt att draga bestämda gränser för lagens tillämplighetsområde.

Vid konstitutionsutskottets memorial år 1945 angående granskning av de i statsrådet förda protokollen fanns bland annat fogad en reservation av herr von Friesen, med instämmande av herrar Nilsson i Göteborg och Spångberg.¹ Reservationen, som gällde säkerhetstjänstens kontroll vid postcensuren av rena åsikts- och meningsyttringar, innehöll bland annat följande.

Denna brevcensur hade ägt rum i nära samarbete med utrikesdepartementet. Försändelserna hade underställts departementet, varifrån en bestämd önskan uttryckts om brevens kvarhållande. Anmärkningsvärt vore, att detta skett även under en tid, då pressen haft möjligheter att mycket fritt säga sin mening. Då det icke visats, att den ifrågavarande censuren kunde anses falla inom ramen för 1940 års tvångsmedelslags bestämmelser, och då utrikesdepartementets inblandning kunde betraktas som ett allvarligt och oberättigat intrång i den enskildes yttrandefrihet, ansågo re-

¹ Se memorialet s. 9 o. f.

servanterna att anmärkning bort göras beträffande dessa ämbetsåtgärder, för vilka utrikesministern Günther måste anses ansvarig.

I detta sammanhang må upplysas att säkerhetstjänsten i viss omfattning stoppade brevfrsändelser från norska och danska flyktingar i Sverige till deras hemland. Detta var till en början fallet om breven innehöllo något, som kunde antagas föranleda repressalier från ockupationsmaktens sida gentemot adressaten, avsändarens hemmavarande släktingar eller andra personer. Sedan början av år 1943 stoppade säkerhetstjänsten efter konferens med representanter för de norska och danska beskickningarna härstädes i regel dylika flyktingbrev. I sitt yttrande till justitieombudsmannen den 14 november 1944 motiverade säkerhetschefen dessa åtgärder på följande sätt:

»Då för några år sedan till min kännedom kom, att brev, som norska flyktingar i Sverige med post sände till anhöriga och bekanta i Norge, från tysk sida föranledde repressalier av olika slag mot adressaterna, övervägde jag, huruvida breven borde expedieras eller ej. För mig stod det självklart, att svensk myndighet icke genom sina åtgärder borde medverka till att norska medborgare i Norge insattes i tyska koncentrationsläger, underkastades tortyr eller avlivades, samt att följaktligen de norska flyktingbrevens icke borde vidarebefordras. Nöden krävde enligt min mening en sådan åtgärd från min sida.

Till detta beslut bidrog tillika följande min uppfattning.

Det var känt att i Norge brev från Sverige underkastades censur av tyskarna. Genom denna censur kunde tysk myndighet erhålla kännedom om det förhållandet, att viss person i Norge hade någon anhörig, som uppehölle sig i Sverige såsom flykting. Svenskt statligt kommunikationsverks åtgärd att vidarebefordra brev, som röjde sagda förhållande och som med visshet komme att utsätta norska medborgare för allvarliga lidanden, kunde av den anledningen befaras skada rikets vänskapliga förbindelser med den *lagliga* norska regeringen. Av denna anledning stode inställande av ifrågavarande brevs expediering i överensstämmelse med 2 § 1940 års tvångsmedelslag.

Denna uppfattning hyser jag fortfarande.

Vad ovan anförts angående norska flyktingbrev får jag i tillämpliga delar åberopa jämväl i fråga om de danska flyktingbrevens.»

Av humanitära skäl har säkerhetstjänsten också i stor utsträckning stoppat post till Tyskland och av detsamma ockuperade länder, när det kunde antagas att i försändelserna framförd kritik mot den tyska regimen och ockupationsmyndigheterna kunde föranleda repressalier för mottagarna.

I detta hänseende har chefen för centralbyrån, landsfogden Persson till kommissionen uppgivit bland annat följande.

Den faktiska grunden till stoppande av ett stort antal försändelser har varit risken för repressalier från tysk sida mot adressaten på grund av de i brevet uttalade åsikterna. Åtskilliga brev till Norge, Danmark och andra av Tyskland ockuperade länder samt även till Tyskland ha sålunda stoppats av denna anledning. Brev till USA och andra länder i Nord- och Sydamerika ha ofta innehållit smädelser eller hotfulla uttalanden mot Tyskland och nazismen. Intill augusti 1944 blevo postförsändelser till Amerika i regel befordrade via Tyskland och Lissabon och passerade därför med största sannolikhet genom tysk censur. Även post till Storbritannien har tidvis under kriget befordrats över den europeiska kontinenten. Säkerhetstjänsten har av

hänsyn till neutraliteten inställt befordran av brev till Storbritannien och Amerika med antityska uttalanden, så länge posten till Amerika och Storbritannien gått via Tyskland. Härtill har kommit att säkerhetstjänsten funnit det angeläget att icke ge tyska myndigheter tillfälle att registrera brevskrivare i Sverige, vilka hyste en anti-nazistisk uppfattning. Från augusti 1944 har emellertid amerikaposten gått med luftpost via Storbritannien, och från samma tidpunkt har säkerhetstjänsten vidarebefordrat amerikaposten utan hänsyn till ev. antityska åsikter i breven.

Beträffande den s. k. åsiktskontrollen har landsfogden Persson sammanfattningsvis anfört bland annat följande.

De bedömanden, som säkerhetstjänsten med hänsyn till neutraliteten underkastat meddelanden till utlandet, ha stått i överensstämmelse med de intentioner, som på auktoritativt håll varit vägledande för vår neutralitetspolitikens genomförande. Förutom de avgöranden i enskilda fall, som träffats på inrådan av utrikesdepartementet, har därvid bland annat beaktats synpunkter av mera allmän politisk karaktär, vilka framförts vid de av informationsstyrelsen anordnade sammankomsterna med pressens representanter. Överhuvud låg det i själva tidsandan under de svåra påfrestningarna efter krigsutbrottet att dämpa tonen såväl beträffande offentliga som enskilda meningyttringar i syfte att förhindra irritationsmoment, som kunde skada landets neutralitetspolitik. Den systematiska granskning och registrering genom utlandets censurmyndigheter, som man hade anledning räkna med, bidrog givetvis i sin mån till att enskildas uttalanden icke ansåges kunna betraktas som en ren privatangelägenhet. Den s. k. åsiktskontrollen har emellertid väsentligen förestavats av humanitära och icke av politiska skäl.

I fråga om kontakten mellan säkerhetstjänsten och regeringen må framhållas följande. Under åren 1939 och 1940 lämnade säkerhetschefen gång efter annan till socialministern detaljerade redogörelser för säkerhetstjänstens verksamhet. Från och med den 11 mars 1941 avgav säkerhetschefen till socialministern halvårsvis redogörelser för säkerhetstjänstens verksamhet. Vidare överlämnades under hela den tid säkerhetstjänsten var verksam till socialministern och genom utrikesdepartementets vederbörande tjänstemän till utrikesministern vanligen dagligen såväl kopior av vid telefonkontrollen gjorda anteckningar som utdrag ur kontrollerade brev, allt i den mån därur kunnat hämtas uppgifter av större betydelse. Periodvis ha också till sagda statsråd avlåtits informationsrapporter, grundade på upplysningar, som vunnits vid trafikmedelskontrollen. Dessutom ha telefonledes till socialministern eller hans statssekreterare och till utrikesministern eller kabinetssekreteraren omedelbart anmälts viktigare tilldragelser, som kommit till säkerhetstjänstens kännedom. Från socialministern eller hans statssekreterare erhöi säkerhetschefen kontinuerligt meddelanden om tilldragelser, som kommit till regeringens kännedom och krävde uppmärksamhet från säkerhetstjänstens sida. Säkerhetstjänstens kontrollorgan i Stockholm ha inspekterats av socialministern, därvid ingående redogörelse lämnats för verksamheten. Varje kvartal har till Kungl. Maj:t gjorts framställning om erhållande av erforderligt penninganslag. Därjämte har säkerhetschefen vid ofta återkommande personliga besök hos socialministern erhållit och givit informationer av olika slag.

Genom utrikesdepartementets tjänstemän har kontakt med utrikesministern upprätthållits. Sålunda underställdes sagda departements pressbyrå alla frågor om behandlingen av presstelegram och tidningsartiklar, som skulle befordras ur landet. Frågor rörande vårt lands handels- och sjöfartsförbindelser underställdes handels- och sjöfartsavdelningen samt frågor av annan utrikespolitisk art departementets politiska avdelning. Genom sagda avdelningars chefer underställdes frågorna i tvivelaktiga fall utrikesministern och genom honom regeringen. Vidare hade utrikesministern avdelat en särskild tjänsteman såsom kontaktman mellan säkerhetstjänsten och utrikesdepartementet.

Det har i enstaka fall förekommit att frågor om behandling av vissa brev och telegram av säkerhetschefen genom socialministern underställts regeringens prövning.

Trafikkontrollen utövades jämväl i övrigt i nära samverkan med olika myndigheter, som representerade speciell sakkunskap inom olika områden, i främsta rummet försvarsstaben och informationsstyrelsen. Vidare anlätades i stor utsträckning speciell sakkunskap av mera teknisk natur för undersökning angående förekomsten av hemlig skrift och för tolkning av meddelande på chiffer eller annat förtäckt språk.

Såsom redan antytts var den av säkerhetstjänsten utövade *kontrollen av post-, telegram- och telefontrafiken*, icke allenast den egentliga poliscensuren utan även den allmänna censuren, under hela kriget *hemlig*.¹ I samband med att verksamheten påbörjades hösten 1939 gav, enligt vad säkerhetschefen uppgivit för kommissionen, dåvarande justitieministern Westman direktiv därom. Vid utfärdandet av 1940 års tvångsmedelslag skulle, enligt vad säkerhetschefen uppgav i den nedan omnämnda skrivelsen av den 12 juli 1941 till Kungl. Maj:t, under hand ha uttalats att övervakningen skulle bedrivas i hemlig form. Även senare har frågan om öppen eller hemlig censur varit föremål för prövning.

Sålunda hemställde generalpoststyrelsen i skrivelse den 6 juni 1941 till Konungen, att Kungl. Maj:t måtte förordna om öppen censur av postförsändelser. I denna framställning anförde generalpoststyrelsen i huvudsak följande.

Postförsändelserna bleve ofta försenade, vilket föranlett många klagomål från allmänheten. Trots den omsorg, som å granskningsavdelningarna nedlades vid brevomslagens öppnande, kunde det icke undgås att dessa ibland bure spår efter att ha öppnats och åter tillslutits. Med hänsyn till syftet med åtgärderna vore det helt naturligt att polismyndigheterna icke medgäve, att postverket lämnade med verkliga förhållandena överensstämmande upplysning angående orsaken till oregelbundenheterna i postbefordringen. Allenast i tre fall hade dylikt tillstånd dittills lämnats; i samtliga dessa fall hade det gällt kvarhållna rekommenderade försändelser, för vilkas bortkomst avsändaren begärt ersättning. Beträffande försändelser till eller från utlandet kunde korrespondenterna i allmänhet icke veta var försändelse försenats

¹ Öppen censur förekom emellertid i enlighet med folkrättens regler beträffande post till och från i Sverige internerad personal, tillhörande krigförande makt.

eller kommit bort eller inom vilket land brevet öppnats. En hänvisning till gällande svenska valutabestämmelser kunde också mången gång missleda allmänheten rörande de inom Sverige företagna åtgärderna. En vaken korrespondent kunde dock rikta sina misstankar direkt mot svenska postverket. Vad beträffade till generalpoststyrelsen inkomna förfrågningar angående anledning till iakttagna oregelbundenheter i postordningen, plögde styrelsen omedelbart lämna den klagande den upplysningen, att utredning i saken skulle företagas. I regel utvisade undersökningen, att den eller de reklamerade försändelserna kvarlägo å granskningsavdelningen i Stockholm eller att desamma där försenats i sin befordran. Rörande utredningens resultat i dessa fall underrättades icke reklamanten. Först vid ytterligare förfrågan från dennes sida lämnades i regel den upplysningen att utredningen icke givit positivt resultat. Anmärkningsvärt vore att beträffande ett förhållandevis stort antal reklamationer av rekommenderade försändelser några påminnelser icke inkommit. Detta syntes tyda på att reklamanterna på ett eller annat sätt fått kännedom om att försändelserna stoppats av anledning, som icke berättigade vederbörande till sådant skadestånd, som i allmänhet utginge för förkommen eller i sin befordran försenad rekommenderad försändelse.

Särskilt beträffande de inrikes försändelserna uppstode ofta svårigheter för postverket att kunna dölja anledning till konstaterade oregelbundenheter i postbefordringen. Av skriftväxlingen i dylika ärenden framginge ofta, att vederbörande hade fullt klart för sig, att hemlig granskning av postförsändelser ägde rum. Ofta framförde vederbörande muntligen sina klagomål vid besök i generalpoststyrelsen, varvid flera personer visat sig äga kännedom om den hemliga censuren. Det hade till och med inträffat, att person utpekad belägenheten av de lokaler, där granskningsavdelningen i Stockholm vore inrymd. Att under sådana förhållanden officiellt lämna det beskedet, att granskning av brevörsändelser icke förekomme, gäve anledning till obehagliga intermezzon.

För svenska posttjänstemän, som av ålder vore vana att lämna riktiga och sanningenliga svar på förfrågningar från allmänheten, tedde det sig helt naturligt motbjudande att i ärenden, som berörde granskningsavdelningarnas verksamhet, lämna osanna och medvetet felaktiga uppgifter. Det förhållandet att den hemliga censuren så att säga planmässigt byggde på att inträffade förseningar och förluster av postförsändelser skulle läggas postverket och dess tjänstemän till last, vore vidare ägnat att undergräva allmänhetens förtroende till verket och posttjänstemännen. Det låge också i sakens natur, att olägenheterna för postverket av den hemliga censuren bleve större ju längre förhållandet ägde bestånd. Generalpoststyrelsen funne en dylik utveckling beklaglig.

Enligt uppgifter, som kommit till styrelsens kännedom, syntes utlandspostens dåvarande behandling i Sverige vara väl känd av åtminstone de närmast berörda ländernas myndigheter, och det kunde med säkerhet antagas, att också de personer, som bedreve landsskadlig verksamhet, ägde kännedom härom. Det väsentligaste värdet med hemlig censur syntes därmed ha bortfallit.

Den vanligaste anledningen till att en postförsändelses befordran inställdes vore att brevskrivaren oavsiktligt givit uttryck åt en uppfattning eller meddelat en uppgift, som enligt granskningsmyndighetens åsikt icke finge spridas. Det vore uppenbart att ett offentligt kungörande av censur av brevörsändelser skulle verka återhållande på brevskrivarna. Vid en öppen censur behövde för övrigt lämnandet av en dylik uppgift icke föranleda brevets stoppande; uppgiften kunde göras oläslig eller borttagas, varefter brevet kunde vidarebefordras. Särskilt beträffande den utrikes brevväxlingen med dess för det dåvarande små befordringsmöjligheter innebure varje avbrytande av korrespondens ett väsentligt avbräck. Vad anginge den inrikes trafiken vore det främst post från orter av militär betydelse, som drabbades av åtgärder enligt lagen ifråga. Det förekomme av reklamationer att döma ofta att brev från militär personal stoppades i sin befordran. Enligt vad generalpoststyrelsen erfa-

rit hade också förseningar av brev och misstankar om hemlig övervakning skapat olust och osäkerhetskänslor bland militären. Det vore att antaga, att vederbörande militärmyndigheter på något sätt underrättade manskapet om att militära upplysningar icke finge delges obehöriga. Men även postförsändelser från civilbefolkningen å dessa orter granskades, och dessa personer hade över huvud taget icke fått något meddelande om att upplysningar om vad exempelvis militären å orten syssets med icke finge lämnas.

I skrivelse den 12 juli 1941 till Konungen avstyrkte säkerhetschefen efter att ha inhämtat övervakningschefernas yttranden generalpoststyrelsens hemställan. Efter att ha påpekat, att poliscensuren med nödvändighet måste vara sluten men att den allmänna censuren principiellt skulle kunna göras öppen, framhöll säkerhetschefen såvitt nu är ifråga bland annat följande.

Avgörandet huruvida den av säkerhetstjänsten utövade censuren av viss inrikespost vore att hänföra till allmän censur eller poliscensur vore förenat med tvekan. Till stor del vore censuren av inrikespost att betrakta såsom allmän censur, men den inginge därjämte som ett mycket viktigt led i polisens verksamhet för övervakning av den spioneriverksamhet som av främmande makt bedreves här i landet. Med hänsyn därtill torde det lämpligaste vara att hänföra nu åsyftade kontrollverksamhet till poliscensuren.

Rent principiellt sett skulle i följd av vad nu sagts öppen censur kunna införas i fråga om till utlandet avgående post och från utlandet ankommande dels korsbandspost dels ock viss brevpost, men däremot icke i fråga om annan nu utövad postcensur.

Även om den öppna censuren teoretiskt sett vore genomförbar i viss utsträckning, torde med säkerhet kunna förväntas, att vid den praktiska tillämpningen av öppen censur åtskilliga olägenheter skulle komma att anmäla sig.

Expedieringen till Tyskland av vissa tidningar inställdes helt. En sådan åtgärds överensstämmelse med tryckfrihetsförordningen vore givetvis ytterligt tveksam, men frågan om tvångsmedelslagens tillämplighet på tryckt skrift torde icke behöva lösas så länge censuren vore sluten. Skulle öppen censur av den utgående korsbandsposten införas, skulle frågan komma i annat läge och med största sannolikhet nödsaka Kungl. Maj:it att taga ställning till densamma. Skulle därvid befinnas, att tvångsmedelslagen icke kunde tillämpas på tryckt skrift, utan att annat hinder för sådan skrifts utförande ur riket icke finge resas än sådant, som grundade sig på tryckfrihetsförordningen, måste följderna bli, att de kommunistiska tidningsorganen komme att utföras till bland annat Tyskland, i den mån de icke vore konfiskerade eller kvarstadsbelagda. En sådan åtgärd skulle emellertid komma att föranleda utrikespolitiska konsekvenser av allvarlig art och säkerligen medföra, att svensk regeringsmakt nödgades på utländsk makts framställning konfiskera eller kvarstadsbelägga alla i Sverige utkommande kommunistiska tidningsorgan. Denna konsekvens av den öppna censuren införande i fråga om korsbandsposten till utlandet syntes komma att för landet medföra vida större olägenheter än de, som vore förbundna med hemlig censur. Vad nu sagts gällde även annan till utlandet avgående post. Ty för utlandet olämpligt tidningsorgan kunde inneslutas i förseglat kuvert, och om så skulle ske, skulle samma konsekvenser som i fråga om korsbandsposten kunna uppkomma beträffande brevposten.

Den öppna censuren införande i fråga om den från utlandet ankommande korsbandsposten skulle i praktiken likaledes bli förbunden med en del allvarliga svårigheter. Den skulle framtvinga ett avgörande, huruvida med stöd av tvångsmedelslagen kunde förhindras införande i riket av i utlandet tryckt skrift. Den skulle vidare komma att medföra klagomål och framställningar, så snart expedieringen av någon tryckt skrift inställts. Man torde utan överdrift kunna säga, att öppen cen-

sur av den från utlandet ankommande korsbandsposten skulle komma att medföra mångfaldiga tillfällen för utländsk makt att söka påtvinga oss dess syn på tryckt skrifts innehåll.

De konsekvenser, som sålunda kunde antagas bli förknippade med öppen censur, syntes så allvarliga, att, även om sådan censur i övrigt vore praktiskt genomförbar och teoretiskt möjlig samt till och med ur vissa synpunkter önskvärd, man dock måste ställa sig synnerligen tveksam att nu införa densamma. Vid sådant förhållande ansågo sig säkerhetschefen böra avstyrka generalpoststyrelsens framställning.

Därest Kungl. Maj:t likväl skulle förordna, att den allmänna censuren skulle vara öppen, måste en officiell organisation skapas med uppgift att utåt företråda den granskningsverksamhet som gjordes öppen. Med hänsyn till den redan av säkerhetstjänsten organiserade och i full gång varande granskningsverksamheten syntes lämpligast, att samme person, som förordnats till säkerhetschef, genom officiellt beslut förordnades till chef för den allmänna censuren. Därigenom skulle säkerhetstjänsten med bibehållande av sin ställning såsom hemlig polisorganisation för egentliga spanings- och övervakningsuppgifter bli nära anknuten till den allmänna censurorganisationen.

Därest Kungl. Maj:t förordnade, att den allmänna censuren skulle vara öppen, torde i fråga om tidpunkten för sådant förordnande hänsyn böra tagas till utrikespolitiska synpunkter. Man kunde nämligen taga för visst, att införande av öppen censur omedelbart bleve känd i utlandet. De reflexioner, som utomlands kunde knytas vid en sådan åtgärd och dessas betydelse för vårt utrikespolitiska läge syntes böra noggrant beaktas.

Generalpoststyrelsen erhöll icke något svar å sin hemställan.

Vid olika tillfällen under kriget framhöll generalpoststyrelsen åter önskvärdheten av en övergång från hemlig till öppen censur, nämligen dels i utlåtande den 2 oktober 1942 i anledning av Kungl. Maj:ts remiss den 2 september 1942 av hemställan från enskild person om ersättning för frimärken, som förkommit ur ett rekommenderat brev till utlandet, dels i yttrande den 16 oktober 1942 till statsrådet och chefen för finansdepartementet över vissa av generaltullstyrelsen ifrågasatta åtgärder till förhindrande av olovlig utförsel av guld och även vissa varor över riksgränsen till Finland och dels i skrivelse den 14 oktober 1944 till justitiekanslersämbetet i anledning av klagomål från Svensk opposition rörande försening och bortkomst av vissa försändelser.

Vid sin undersökning år 1944 rörande verkningarna av 1940 års tvångsmedelslag fann justitieombudsmannen, att det förhållandet att säkerhetstjänstens verksamhet vore hemlig haft till följd att vid post-, telefon- och telegramcensuren i vissa fall måst vidtagas åtgärder, vilka i och för sig framstode såsom mindre tilltalande. Ändring härutinnan torde enligt justitieombudsmannens uppfattning icke ha låtit sig göra annat än i den mån den av säkerhetstjänsten bedrivna censuren gjordes öppen.

Beträffande frågan huruvida så kunde ske anförde säkerhetschefen i ett den 14 november 1944 avgivet yttrande till justitieombudsmannen bland annat följande.

Den censur, som riktade sig mot vissa misstänkta personer, måste med nödvändighet vara hemlig. En öppen poliscensur skulle omedelbart för en misstänkt person röja, att hans verksamhet vore föremål för undersökning från vederbörande myndighets sida, och bereda honom tillfälle att undanröja det bevismaterial, som hos ho-

nom till äventyrs kunde finnas. Skulle poliscensuren vara öppen, skulle den helt enkelt icke någonsin kunna tagas i bruk av polismyndigheterna, enär fara skulle föreligga att deras med andra medel bedrivna spaningsverksamhet bleve fullständigt äventyrad. Därjämte skulle den öppna poliscensuren offentligt stämpa en del medborgare såsom misstänkta samhällsmedlemmar. Även om censuren av post, telegram och telefon till och från utlandet teoretiskt sett kunde göras öppen, skulle dock vid den praktiska tillämpningen av öppen censur åtskilliga olägenheter anmäla sig. Sådan censur måste förutsätta skapande av ett officiellt organ, som hade att utåt företråda granskningsverksamheten och vars beslut kunde bringas under annan myndighets prövning. Det kunde sättas ifråga, huruvida en utökning av antalet kristidsorgan i krigets elfte timme kunde anses lämplig. Den öppna censuren, som givetvis bleve allmänt känd, skulle vidare bereda möjligheter för främmande makt att i fråga om censurens tillämpning i de särskilda fallen öva påtryckning på svensk regeringsmakt i syfte att få den främmande maktens synpunkter beaktade. Slutligen skulle en övergång från hemlig till öppen censur utomlands väcka uppseende och antagligen föranleda reflexioner, huruvida åtgärden innebure någon förändring av vår utrikespolitik. Även om säkerhetschefen på anförda skäl icke ansåge tillrädligt, att öppen censur nu infördes, syntes dock hela censurfrågan böra upptagas till övervägande efter pågående krigs upphörande i samband med planläggande av beredskapsåtgärder, som kunde med stöd av vunna erfarenheter anses påkallade i händelse nytt krig skulle inträffa.

I detta sammanhang må vidare nämnas, att säkerhetschefen i skrivelse den 30 augusti 1941 till generalpoststyrelsen ifrågasatt att postverket skulle åtaga sig att till avsändaren återställa av säkerhetstjänsten öppnade brev, som på grund av sitt innehåll icke finge vidarebefordras, varjämte postverket utan att röja censurmyndigheten skulle underrätta avsändaren om anledningen till brevets återsändande. Generalpoststyrelsen fann emellertid förslaget olämpligt och avslag säkerhetschefens framställning.

Ärenden rörande säkerhetstjänstens övervakning av trafikmedlen handlades, såsom i det föregående redan nämnts, å centralbyrån. Denna var indelad i fem avdelningar. Envar av dessa avdelningar omhändertog kontrollen av en utav de trafikgrenar, som övervakningen omfattade. Avdelningarna voro sålunda postkontrollavdelningen, telegramkontrollavdelningen, telefonkontrollavdelningen, radiokontrollavdelningen och samfärdselkontrollavdelningen. Till sitt förfogande hade byråchefen även en expedition.

Verksamheten inom de olika kontrollavdelningarna bedrevs efter i stort sett enhetliga linjer och i nära samverkan med vederbörande kommunikationsverk, vilka även ställde erforderlig personal till förfogande för handhavande av den tekniskt-organisatoriska samt administrativa ledningen av de olika avdelningarna. En särställning intog dock därvid samfärdselkontrollavdelningen, vars verksamhetsuppgifter föllo under flera olika myndigheters ämbetsområden.

Inom de särskilda kontrollavdelningarnas verksamhetsområden utövades den egentliga övervakningen av ett efter behovet anpassat antal kontrollanstalter. Sålunda funnos postkontrollanstalter, telegramkontrollanstalter, telefonkontrollanstalter, radiokontrollanstalter och samfärdselkontrollanstalter.

För varje kontrollavdelning fanns en föreståndare ävensom allt efter behov biträdande föreståndare och assistenter.

Därjämte funnos vid post- och telefonkontrollavdelningarna förordnade särskilda granskningschefer och biträdande granskningschefer med huvudsaklig uppgift att vid avdelningen biträda byråchefen med handläggning av frågor rörande tillämpningen av rättsliga föreskrifter vid övervakningens utövande. Såsom granskningschef eller biträdande granskningschef kunde enligt instruktionen för centralbyrån blott förordnas den, som ägde befogenhet att besluta om åtgärd enligt 2 § 1940 års tvångsmedelslag. Granskningschefen och biträdande granskningschefen vid postkontrollen¹ ägde till en början också enligt Kungl. Maj:ts beslut den 25 oktober 1940 dylik befogenhet. De följande granskningscheferna och biträdande granskningscheferna ha däremot icke varit behöriga besluta om sådan åtgärd.

Vid avdelning, där granskningschef med befogenhet enligt 1940 års lag ej förordnats, handlades förekommande rättsliga frågor av vederbörande övervakningschef eller byråchefen eller ock av säkerhetschefen.

För främjandet av den på säkerhetstjänsten ankommande spaningen tillhandahölls åt kontrollorganen en hela landet omfattande förteckning, den s. k. S-listan eller *svarta listan*, över personer, vilka kunde misstänkas för spioneri eller annan statsfientlig verksamhet. Denna lista upprättades inom centralbyrån. Listan, vilken med jämna mellanrum översågs, omfattade icke endast enskilda personer utan även sammanslutningar, företag och institutioner.

Den första S-listan upprättades i november 1939 inom centralbyrån på grundval av uppgifter, som infordrades från övervakningscheferna. Den omfattade personer, som misstänktes för spioneri eller annan statsfientlig verksamhet. Listan tillkom för att tjäna till ledning vid utövandet av den vid samma tid införda allmänna övervakningen av telegram- och telefontrafiken med utlandet. Efter tillkomsten av 1940 års tvångsmedelslag upprättades S-listan huvudsakligen på grundval av de individuella förordnanden om kommunikationskontroll, som utfärdades med stöd av nämnda lag. Med ledning av tillgängliga uppgifter om meddelade nya förordnanden eller om upphävda tidigare beslutade kontroller upprättades och utsändes i regel en gång i månaden kompletteringar till listan, innefattande förutom nytillkomna och upphörda kontroller även uppgifter om adressförändringar med mera. De verkställda kompletteringarna medförde emellertid, att listan så småningom blev lidande i överskådlighet, varför efter vissa tidsperioder nya, fullständigt reviderade upplagor utarbetades. Vid den senaste revisionen, som ägde rum år 1944, upptogs till övervägande, huruvida listan uteslutande borde omfatta personer, som vore föremål för individuell kontroll, eller om även andra misstänkta borde upptagas däri. I skrivelse till övervakningscheferna den 26 juli 1944, vari deras yttrande begärdes i denna fråga, anfördes bland annat, att ehuru listan i första hand vore avsedd att omfatta endast sådana

¹ Jfr s. 29.

personer, vilka enligt i vederbörlig ordning utfärdade förordnanden vore underkastade kommunikationskontroll, det i undantagsfall kunde tänkas förekomma, att även andra personer borde däri upptagas. I yttranden från övervakningscheferna uttalades, att S-listan icke borde begränsas till att enbart utgöra en förteckning över individuella kommunikationskontroller, och framhölls till motivering härav bland annat, att åtskilliga för spioneri eller annan statsfientlig verksamhet misstänkta personer av en eller annan anledning ej torde ha ställts under kommunikationskontroll, exempelvis därför att dylik kontroll skulle kunna väcka den misstänktes uppmärksamhet eller att misstänkta, som ofta bytte vistelseort, av tekniska eller praktiska skäl ej kunde underkastas kontroll. Härefter meddelades i skrivelse till övervakningscheferna den 31 juli 1944, att principen för upptagande av person i S-listan borde liksom tidigare vara, att vederbörande kunde misstänkas för spioneri eller annan statsfientlig verksamhet. Senare har i skrivelse till övervakningscheferna på förekommen anledning meddelats att S-listan ej borde upptaga personer enbart av den anledningen, att de tillhörde politiska ytterlighetspartier. Vid ifrågavarande revision av listan skedde alltså ej någon direkt anknytning till bestående kontrollförordnanden. På grundval av uppgifter, som inkommo från övervakningscheferna, upprättades inom centralbyrån ny lista, vari till skillnad mot föregående upplagor särskilt anmärktes, om vederbörande vore föremål för kommunikationskontroll, ävensom arten av sådan kontroll. I syfte att hålla listan i möjligaste mån aktuell bestämdes, att kompletteringar till densamma skulle utsändas två gånger i månaden. Genom att S-listan icke byggde på kontinuerliga uppgifter blev följden att icke alla personer, som underkastades individuell kontroll, blevo intagna i listan. Dyliga förordnanden avlystes nämligen i viss utsträckning efter endast en mycket kort tid och voro av denna anledning icke längre aktuella, då uppgifter lämnades till ledning för S-listan. Förutom till kontrollorganen utsändes S-listan även till samtliga övervakningschefer.

Innan kommissionen övergår till att lämna en redogörelse för de olika av säkerhetstjänsten utövade trafikmedelskontrollerna, må meddelas, att i ett par fall förekommit att kontroll anordnats av andra myndigheter än som avsågos i 1939 och 1940 års tvångsmedelslagar.

Sålunda ha militära myndigheter under första krigsåret utan samråd med eller medverkan av säkerhetstjänstens befattningshavare eller vederbörande polismyndighet i vissa fall föranstaltat om kontroll av civila personers telefontrafik. Detta ansågs mindre lämpligt av flera skäl, såväl tekniska som organisatoriska. I avsikt att förhindra dylik kontroll begärde säkerhetschefen i skrivelser den 17 och den 23 maj 1940 till telegrafstyrelsen att säkerhetstjänsten måtte underrättas om framställningar om installation av kontrollmaterial, gjorda av annan myndighet än säkerhetstjänsten. Den 27 maj 1940 delgav telegrafstyrelsen berörd personal inom telegrafverket säkerhetschefens önskemål. Vidare underrättade säkerhetschefen genom skrivelse den 27 juli 1940 chefen för försvarsstaben, att till säkerhetschefens kännedom

kommit, att militär myndighet i olika delar av landet — bland annat i Skåne och i Arvika — anordnat kontroll av civila personers telefontrafik. I anledning av denna skrivelse föreskrev överbefälhavaren genom högkvartersorder den 6 augusti 1940 att — enär militär myndighet enligt gällande bestämmelser icke ägde befogenhet att på eget initiativ föranstalta om övervakning av civila personers telefontrafik — erforderliga åtgärder skulle vidtagas för att förhindra överträdelse av gällande bestämmelser samt att om anledning i visst fall skulle föreligga att ställa civil persons telefontrafik under övervakning, framställning därom skulle göras till vederbörande övervakningschef eller behörig polismyndighet.

Vidare kan omnämnas, att övervakning av telefontrafiken på riksledningarna mellan Karlskrona, å ena, samt Stockholm, Göteborg, Malmö, Hälsingborg, Kalmar, Karlshamn och Kristianstad, å andra sidan, genom försorg av vederbörande telegrafkommissarie var anordnad från troligen någon gång år 1940 till slutet av september 1943 utan att vara beslutad av behörig myndighet. Omständigheterna i samband med tillkomsten av denna kontroll blevo föremål för utredning av justitiekanslern utan att klarhet kunde vinnas om vem som anmodat telegrafkommissarien att vidtaga åtgärden. I yttrande till justitiekanslern den 10 juni 1944 meddelade säkerhetschefen, att telegrafkommissarien vid samtal med chefen för centralbyrån uppgivit, dels att ifrågavarande ledningar med största sannolikhet intagits för kontroll på begäran av dåvarande föreståndaren för telefonkontrollavdelningen, dels ock att telegrafkommissarien tyckte sig minnas, att föreståndaren yttrat, att kontrollen begärts av de militära myndigheterna. I skrivelse den 18 juli 1944 till telegrafstyrelsen förklarade justitiekanslern att han fann det anmärkningsvärt att en så betydelsefull och omfattande åtgärd som den ifrågavarande vidtagits av telegrafkommissarien utan att i laga ordning fattat beslut därom kunnat åberopas. Med hänsyn till omständigheterna och då ytterligare utredning i saken till klarläggande av vem som anmodat telegrafkommissarien att vidtaga åtgärden icke syntes kunna åstadkommas, lät justitiekanslern emellertid bero vid vad sålunda erinrats.

D. Olika slag av trafikmedelskontroll.

1. Postkontrollen.

Den av säkerhetstjänsten utövade allmänna kontrollen av postförsändelser omfattade såväl utrikes- som, i mindre omfattning, inrikespost ävensom post, som transiterades genom Sverige.

Kontrollen ombesörjdes av dels centralbyråns postkontrollavdelning i Stockholm och dels ett antal postkontrollanstalter i olika delar av landet. Postkontrollavdelningen, som närmast under centralbyrån utgjorde chefsmyndighet för säkerhetstjänstens postkontroll i riket, fungerade samtidigt såsom postkontrollanstalt i Stockholm. Vid avdelningen behandlades där-

jämte sådant granskningsmaterial, som för prövning insändes dit från övriga postkontrollanstalter.

Postkontrollavdelningen förestods av en högre posttjänsteman såsom föreståndare. Denne hade till huvudsaklig uppgift att handlägga förvaltningsärenden. Vid avdelningen tjänstgjorde vidare granskningspersonal med en granskningschef i spetsen. Närmast under sig hade granskningschefen en eller flera biträdande granskningschefer samt militärsakkunniga befattningshavare.

De olika postkontrollanstalterna i landsorten förestodos i regel av posttjänstemän av högre grad. Vid anstalterna fanns därjämte i allmänhet polisiär och militär sakkunskap företrädd. Den polisiära sakkunskapen representerades av s. k. granskningsombud, utsedda av säkerhetschefen på förslag av vederbörande övervakningschef. Försändelse, mot vilken åtgärd enligt 1940 års tvångsmedelslag kunde komma ifråga, insändes, därest försändelsen granskades på grund av säkerhetschefens förordnande, till postkontrollavdelningen i Stockholm och i annat fall till den myndighet, som förordnat om kontrollen.

Säkerhetstjänstens första *allmänna kontroll av utlandspost* anordnades från och med den 5 januari 1940 och avsåg post till Finland, som beforderades via Haparanda. Denna kontroll grundades på Kungl. Maj:ts beslut den 30 december 1939, genom vilket uppdrogs åt säkerhetschefen att i den omfattning det prövades erforderligt inställa eller fördröja expediering av postförsändelser från Haparanda till Finland ävensom granska och censurera försändelsernas innehåll.

Sedan 1940 års tvångsmedelslag den 9 januari 1940 trätt i tillämpning, utbyggdes den allmänna postkontrollen successivt. Förordnanden om allmän kontroll av utlandsposten ha meddelats av säkerhetschefen. Därvid har i regel tillgått så att säkerhetschefen förordnat om kontroll av post av visst slag med bemyndigande för chefen för centralbyrån att meddela närmare bestämmelser om tillämpningen. Dessa bestämmelser ha i allmänhet inneburit, att då granskning av all den post, som jämlikt säkerhetschefens förordnande var underkastad kontroll, på grund av tillgänglig arbetskraft icke kunde medhinnas, granskningen skulle ske allenast stickprovvis eller omfatta allenast vissa slags försändelser. Det förhållandet, att viss post omfattats av förordnande om kontroll, har således icke varit detsamma som att den faktiskt granskats.

Beträffande de av säkerhetschefen utfärdade förordnandena om allmän kontroll av försändelser till och från utlandet och rörande deras tillämpning i praktiken må lämnas följande uppgifter.

I juli 1940 utfärdade säkerhetschefen förordnande om allmän kontroll av post till och från utlandet. Den sålunda beslutade kontrollen utbyggdes successivt allteftersom lämplig granskningspersonal kunde anskaffas.

Intill början av år 1941 kontrollerades sålunda posten från vissa länder i rätt stor omfattning, medan åtskillig post till utlandet, som efter en yttre

granskning av försändelserna bedömdes vara av mindre intresse, befordrades utan kontroll. I mars 1941 bestämde säkerhetschefen att posten *till* utlandet skulle granskas i sin helhet, medan posten *från* utlandet finge kontrolleras stickprovvis. På grund av personalbrist hann man emellertid tidvis icke med att granska någon post från utlandet med undantag av vissa slags försändelser.

Sedan april 1942 var all post från utlandet underkastad stickprovskontroll. Under hösten 1942, då tillgången på granskare möjliggjorde stickprovskontroll i ökad omfattning, bestämdes att posten från utlandet skulle — i den mån arbetskraft funnes disponibel — kontrolleras i följande ordning, nämligen 1) post från Tyskland och av Tyskland ockuperade områden, 2) post från Schweiz,¹ 3) post från Finland samt 4) post från övriga länder.

Härjämte granskade säkerhetstjänstens personal utlandsposten enligt direktiv från valutakontoret. För denna kontroll lämnas i det följande en särskild redogörelse.²

Säkerhetstjänsten har haft tillgång till granskningspersonal med kunskaper i alla förekommande utländska språk utom japanska. Brev avfattade på detta språk ha vidarebefordrats utan åtgärd. Sådana brev ha enligt uppgift från chefen för centralbyrån förekommit i mycket ringa omfattning.

Post, som befordrades i *transit* genom Sverige, började granskas under år 1944. Denna granskning avsåg allenast post sänd från eller till Tyskland eller av detta land ockuperade områden. Att transitposten icke tidigare underkastades kontroll berodde enligt chefen för centralbyrån på att man inom säkerhetstjänsten ansåg att kontrollen, som omedelbart måste bli känd för den tyska postförvaltningen, kunde orsaka utrikespolitiska förvecklingar.

Inrikesposten var under krigsåren i viss omfattning lagd under *allmän kontroll*. Förordnanden om allmän kontroll av inrikesposten ha i allmänhet meddelats av säkerhetschefen. Ifrågavarande kontroll avsåg främst post till eller från vissa orter eller områden, post till eller från vissa personkategorier eller post av visst angivet slag.

Särskilt intresse ägnades åt försändelser till eller från militära skyddsområden och områden vid rikets landgränser, främst där försvarsanordningar vidtagits och militärstyrkor voro förlagda eller där brevsmuggling över gränsen kunde förekomma. Posten till och från utlänningsförläggningarna ävensom områdena däromkring har i princip varit underkastad kontroll. Efterhand undantogs dock som regel öppna förläggningar för danskar och norrmän.

Vidare uppmärksammades vissa i Stockholm inlämnade brevårsändelser, huvudsakligen korsband innehållande utländsk propaganda, propagandalitteratur från svenska ytterlighetsriktningar, poste-restanteförsändelser och vissa expressförsändelser.

¹ Att så stor vikt lades vid kontrollen av post från Schweiz berodde på att man ansåg sig ha anledning räkna med förefintligheten därstädes — liksom i Sverige — av organiserad spioneriverksamhet för samtliga krigförande makter.

² Se s. 113 o. f.

En betydande del av den granskade posten har utgjorts av militärbrev och post från personer tillhörande politiska ytterlighetsriktningar. Omfattningen och utnyttjandet av sistnämnda post blir föremål för redogörelse i det följande.¹

Kontrollen av post från militära förband och skyddsområden, i det följande benämnd *militärpost*, tog sin början i och med anordnandet av en postkontrollanstalt i Boden, där verksamheten påbörjades den 30 januari 1940. Vid nämnda anstalt, där all post mellan Norrbottens län å ena samt det övriga Sverige och utlandet å andra sidan kontrollerades, kom granskningen av militärpost att tillmätas särskild betydelse. Direkt motiverad av militära intressen inrättades därefter från och med den 15 juli 1940 en postkontrollanstalt i Karlskrona för granskning av post från vissa delar av Karlskrona fästningsområde. Under år 1941 utsträcktes kontrollen av s. k. militärpost ytterligare, och den kom så småningom att omfatta post från i huvudsak gränsområdena i norr och väster samt landets fästningsområden.

Beträffande anledningen till införandet av kontroll av militärpost anförde säkerhetschefen i skrivelse den 4 maj 1945 till justitieombudsmannen, att varje av säkerhetstjänsten vidtagen åtgärd för nämnda kontroll företagits på framställning av och planlagts i samråd med representanter för försvarsstaben, varjämte säkerhetschefen tillade:

Granskningen av militärpost infördes och utbyggdes under trycket av det allvarliga läge, vari landet befann sig under krigets första skede, och anordnades såsom ett radikalt skydd mot obehörigt röjande samt utländskt utspionerande av militära dispositioner i de ur försvarssynpunkt mest betydelsefulla områdena, omfattande i huvudsak landets fästningar och gränsområden mot norr och väster. Verksamheten hade sålunda principiellt sett en rent preventiv karaktär och utgjorde i egentlig mening en funktion av den säkerhetstjänsten enligt säkerhetskungörelsen ålagda uppgiften att förhindra krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga. Härtill anknöts en informatorisk uppgift, åsyftande att bereda den militära ledningen kännedom om sådana i samband med postgranskningen uppmärksammade förhållanden, som ur olika synpunkter syntes påkalla beaktande.

Kontrollen av militärpost utövades under medverkan av särskilda för ändamålet utsedda officerare, vilka av försvarsstaben ställdes till säkerhetstjänstens förfogande och i egenskap av militärsakkunniga granskare eller rådgivare placerades för tjänstgöring på de olika kontrollanstalterna.

I en år 1940 inom säkerhetstjänsten upprättad promemoria angående granskningen vid postkontrollanstalt föreskrevs, att vid granskningen av militärpost skulle observeras särskilt försändelser, som gäve anledning misstänka förekomsten av militärt spionage, försändelser, i vilka avsändaren eljest lämnade militära upplysningar av beskaffenhet att böra hemlighållas, försändelser, av vilka framginge, att militär personal vore ansluten till eller sympatiserade med politiska ytterlighetsriktningar av statsfientlig karaktär, särskilt sådana fall där vederbörande innehade befälsställning inom försvarsväsendet, samt försändelser, som röjde påtaglig brist på disciplin eller dålig anda överhuvud bland trupperna.

¹ Se nedan s. 265 o. f.

En viss ledning för granskningen gav även en den 24 april 1940 utfärdad generalorder med bestämmelser i syfte att förhindra vinnande av obehörig kunskap om anläggningar, materiel, övningar m. m. vid försvarsväsendet. I generalordern stadgades bland annat följande.

»Det är en var militärperson förbjudet att på vad sätt det vara må till obehöriga lämna underrättelser om

de militära stridskrafternas styrka, olyckshändelser vid militära företag samt vad eljest är av betydelse för bedömande av krigsmaktens stridsduglighet, beteckning, organisation, gruppering, förläggning och förflyttning, tillstånd, beväpning och utrustning samt haverier, som inträffa vid stridskrafterna;

militära inspektioner och kommenderingar samt inkallelse, hemförlovning och permittering av militär personal;

befästningsanläggningar, mineringar och andra militära positioner eller spärranordningar samt deras bevakning och försvar, flygplatser, fältarbeten, militära förstoringsarbeten och andra militära arbeten, för militära ändamål upprättade kommunikations- och förbindelseleder samt åtgärder av byggnadsteknisk art, som för försvarsändamål vidtagas vid kommunikationsanläggningar;

det militära underrättelseväsendet;

anläggningar, som äro avsedda för eller tagas i anspråk för försvarsväsendet eller krigsindustrien; samt

anskaffning, tillverkning, transport och lagring av förnödenheter för försvarsväsendets eller krigsindustriens behov.»

Av större betydelse för granskarnas verksamhet var dock den vägledning, som granskningspersonalen erhöll dels genom inhämtande från fall till fall av vederbörande militärsakkunniges synpunkter och dels genom de avgöranden i frågor av övervägande principiell natur, som träffades av säkerhetschefen efter försvarsstabens hörande och om vilka vederbörande kontrollanstalter höllos fortlöpande underrättade.

Även *avvecklingen av den allmänna postkontrollen* skedde successivt. Sålunda vidtogos under andra halvåret 1943 inskränkningar i kontrollen av den från utlandet ankommande posten och i slutet av år 1944 beträffande åtskillig inrikes post. Kontrollen av militärpost avskaffades av säkerhetschefen genom beslut den 15 december 1944 efter det att frågan varit underställd regeringen. Under år 1945 fram till och med den 30 juni, då säkerhetstjänsten upphörde med postkontrollen, bibehölls granskning huvudsakligen av post till utlandet och sådan inrikes post, som omfattades av individuella förordnanden.

Den av säkerhetstjänsten utövade individuella postkontrollen grundade sig på 1939 och 1940 års tvångsmedelslagar. Det ojämförligt största antalet förordnanden om individuell postkontroll ha utfärdats av övervakningscheferna eller av de polismyndigheter, som omnämndes i 5 § första stycket 1940 års tvångsmedelslag. Säkerhetschefen har i ett fåtal fall meddelat förordnanden om individuell postkontroll. Dessa förordnanden avsågo huvudsakligen post till eller från kommunistiska, nazistiska eller ut-

präglat probrittiska sammanslutningar, företag och tidningsredaktioner i Stockholm.

Det sammanlagda antalet individuella förordnanden om postkontroll, som meddelats, överstiger 16 000. Antalet personer eller sammanslutningar, vilkas postförsändelser varit underkastade individuell kontroll, är emellertid lägre. Det var nämligen icke ovanligt att förordnanden meddelades upprepade gånger beträffande samma person, antingen för olika tidsperioder eller för olika orter.

I samband med det tidigare berörda successiva upphävandet av den allmänna postkontrollen begränsades också förordnandena om individuell postkontroll. Från mitten av december 1944 skulle sålunda enligt av säkerhetschefen utfärdade direktiv individuell kontroll utövas endast i huvudsakligen följande omfattning.

1) kontroll av post i fråga om sådana personer, svenskar eller utlänningar, mot vilka funnes anledning till antagande att de befattade sig med landsskadlig verksamhet,

2) kontroll av post till Dagsposten och Folkets Dagblad Politiken,

3) kontroll av post i fråga om personer, som tillhörde det kommunistiska partiet eller något av de nazistiska partierna, därest dessa personer kunde misstänkas bedriva verksamhet, som avsåges i 1940 års tvångsmedelslag, eller eljest borde bli föremål för åtgärd enligt lagen, därvid särskilt borde beaktas personer, som hade förbindelse med utländsk beskickning eller konsulat eller med utlänningar över huvud taget, utgjorde täckadresser för korrespondens mellan svenskar och utlänningar eller fått utbildning i Ryssland eller Tyskland.

De åtgärder, som jämlikt Kungl. Maj:ts förutnämnda beslut den 30 december 1939 rörande kontroll av post från Haparanda till Finland liksom enligt 1940 års tvångsmedelslag kunde ifrågakomma beträffande en granskad försändelse, voro inställande eller fördröjande av försändelsens expediering eller censurering av försändelsen.

Fann granskningschefen eller granskningsombud viss försändelse, som granskades på grund av säkerhetschefens förordnande, böra bli föremål för dylik åtgärd, ålåg det honom att så snart kunde ske överlämna försändelsen till säkerhetschefen, vilken hade att träffa det slutliga avgörandet. I vissa fall ägde emellertid granskningschefen själv att besluta i ärendet. Så var förhållandet, därest säkerhetschefen meddelat allmänna föreskrifter om censuratgärder beträffande försändelser av visst slag eller om en försändelsens innehåll var sådant att granskningschefens beslut uppenbarligen endast var att anse såsom tillämpning av en av säkerhetschefen tidigare följd grundsats. Därest fråga vore om försändelse, som granskades på grund av förordnande av annan än säkerhetschefen, träffades avgörandet av den myndighet, som förordnat om kontrollen.

Censurering i egentlig mening av försändelser uppgives främst ha förekommit beträffande s. k. militärpost.

Censurering förekom i två former, nämligen dels enbart utplånande av text (radering), och dels utplånande av text jämte insättande av annan text

i den utplånades ställe. Enbart utplånande av text (radering) torde ha förekommit från början av år 1941 och därefter till december 1944. Till en början torde radering endast ha skett vid postkontrollavdelningen. Under tiden den 5 juni—den 23 augusti 1941 medgavs även föreståndarna för postkontrollanstalterna rätt att för tids vinnande själva borttaga ortnamn i militärbrev, i vilket förekom såväl fältpostnummer som ortnamn. Efter sistnämnda tidpunkt företogs radering åter endast vid postkontrollavdelningen, och dylik åtgärd vidtogs då allenast i fall, då utom ortsangivelsen även andra betydelsefulla upplysningar av militär natur lämnades.

Anledning till att censurering av militärbreven förekom var enligt säkerhetschefen att brev, som avsänts från inkallade, i mycket stor omfattning innehöllo uppgifter om militära dispositioner. Av sociala skäl ansåg säkerhetschefen det icke kunna komma ifråga att stoppa eller fördröja alla militärbrev, som innehöllo krigsunderrättelser. En stor del av de inkallade hade nämligen med mycket kort varsel ryckts bort från sina hem och anhöriga. Ett fullständigt inställande av befordringen av de militärbrev, som innehöllo krigsunderrättelser, skulle ha betagit de hemmavarande möjligheten att erhålla underrättelse om de inkallades hälsotillstånd m. m. Dessutom ansåg säkerhetschefen att de inkallade måste beredas möjlighet att brevledes ordna familjeangelägenheter, som föranletts av den ofta hastiga inkallelsen till militärtjänst. Säkerhetschefen tillgrep därför den utvägen att, då så lät sig göra, låta borttaga krigsunderrättelser, som funnos i breven. Därjämte lät försvarsstaben på hemställen av säkerhetschefen fästa den inkallade personalens uppmärksamhet på nödvändigheten av att i brev ej intaga något, som kunde hänföras till krigsunderrättelser.

Genom det periodvis starkt ökade antalet inkallelser till krigsmakten kom antalet brev, som måste censureras för att kunna vidarebefordras, att tidvis kraftigt växa. Härigenom ökades riskerna för att kontrollverksamheten skulle bliva mera allmänt känd. För att undvika detta tillgrips under år 1942 metoden att i borttraderade ords ställe insätta synonyma men neutrala uttryck, såsom »byn», »staden», »orten» i stället för ett geografiskt namn, »trupp», »styrka» i stället för regemente, bataljon etc.¹ Detta förfarande tillämpades emellertid icke i fråga om brev skrivna med bläck. Beträffande dem var man nödsakad inskränka sig till enbart utplånande av text. Å sistnämnda brev skedde utplånandet medelst bläckvatten, varför det icke var möjligt att ersätta de utplånade orden med andra. Dessa textförändringar ökade i antal under år 1943 med största antalet under höstmånaderna för att under år 1944 åter minska.

Sedan förfarandet uppmärksamrats av justitieombudsmannen sommaren 1944 i samband med dennes granskning av säkerhetstjänstens verksamhet,

¹ Följande exempel kunna anföras. »Vi ha nu flyttat en 10 mil från Haparanda» ändrat till »— — — från staden». »Denna gång till en gudsförgäten plats som heter Sikkäs» ändrat till »— — — heter Broby». »Han ligger kvar i Vuomi» ändrat till »— — — i byn». »Det har varit en minexplosion i Palowaara» ändrat till »— — — här uppe». »Det var i Palowaara som jag låg» ändrat till »Det var där lägret var som jag låg». Ytterligare exempel se nedan s. 87.

förbjöds det under eftersommaren sistnämnda år av säkerhetschefen. Där- om underrättade säkerhetschefen justitieombudsmannen i skrivelse den 14 november 1944 under framhållande av att förfarandet syntes innebära en alltför långt driven utvidgning av censurbegreppet. I sistnämnda skrivelse anförde säkerhetschefen angående frågan om befogenheten att på dylikt sätt ändra ett meddelandes text bland annat följande.

»Beträffande innebörden av den rätt till censurering, som medgives enligt tvångs- medelslagen, finnas ej i lagen och, såvitt kunnat konstateras, ej heller annorstädes några vägledande bestämmelser. Tvångsmedelslagen utsäger endast, att innehållet i post-, telegraf-, järnvägs- eller annan försändelse må, där så påkallas för tillgodo- seende av lagens syfte, granskas och censureras. Av lagens ordalydelse kan endast utläsas, att censurering innebär en rätt att beträffande försändelse som innehåller uppgifter eller meddelanden av beskaffenhet, att försändelsen ej må i ursprungligt skick befordras, vidtaga åtgärd som innebär ett undanröjande av nämnda hinder. Då det gäller att avgöra, vilka olika slag av åtgärder, som härvid kunna ifrågakom- ma, torde det icke råda någon tvekan om att i begreppet censurering innefattas ett utplånande, överstrykande, bortklippande eller avlägsnande på annat sätt av så- dana delar av texten, som innehålla otillåtna meddelanden. Rent språkligt sett synes det emellertid icke föreligga något hinder att till censurering jämväl hänföra sådana ändringar beträffande en försändelses text, som, utan att dess innehåll i sak därav påverkas, undanröjer det föreliggande hindret för dess vidarebefordran.

Ser man frågan ur praktisk synpunkt torde det icke kunna undvikas att vid be- stämmande av censureringsbegreppets innebörd ställa dessa i en viss relation till det rådande censursystemet. Bedrivs censuren i öppen form, finnes icke någon an- ledning att dölja censureringsåtgärderna, varför det ter sig naturligt, att censure- ring verkställas genom textens utplåning eller på annat liknande sätt. Utövas där- emot censuren i hemlig form, kan ett sådant förfaringssätt icke användas utan att censuren därigenom röjes. Vad nu sagts synes föranleda till att innebörden i be- greppet censurering icke kan fastställas utan hänsynstagande till om censuren är öppen eller hemlig. Är den såsom för närvarande i vårt land hemlig, synes censurering böra tolkas såsom innefattande även rätt till ändring i en försändelses text, givetvis dock utan ändring av dess innehåll. I annat fall skulle följden bli den, att försän- delser, som innehölle någon måhända enstaka otillåten uppgift, måste helt inställas. Vad särskilt angår telegram skulle med dess i regel starkt koncentrerade text ett uteslutande av vissa däri förekommande ord eller uttryck utan desamma ersät- tande med synonyma uttryckssätt i allmänhet medföra, att telegrammet bleve obe- gripligt för mottagaren.

Även om det sålunda torde finnas fullt hållbara skäl för den angivna uppfattningen om den begreppsmässiga innebörden av censurering, måste dock av naturliga skäl tillämpningen av ett sådant förfaringssätt bli starkt begränsad. Vad emellertid särskilt angår telegram finnes icke något praktiskt hinder för censurering genom omskrivning. Sådan censurering utan avsändarens underrättande har också i viss utsträckning kommit till användning vid telegramkontrollens utövande. Med av- seende å presstelegram samt handels- och sjöfartstelegram, beträffande vilka tele- gram frågor om censurering företrädesvis komma under bedömande, har dock under de senaste två åren icke någon ändring i texten företagits utan att utrikes- departementet antingen överenskommit härom med eller åtminstone underrättat av- sändaren. Ett sådant tillvägagångssätt har haft sin grund i att censuren redan förut varit känd i de kretsar det här gäller.

Vad härefter angår censurering av brev måste det givetvis anses som en inkonse- kvens att censurering verkställas genom avlägsnande av text i brev skrivna med bläck under det att i med blyerts skrivna brev texten däremot ändras. En censurering i

öppen form av brev innebär givetvis ett avsteg från principen om censurens hemlighållande och har fördenskull ej heller tillämpats annat än i rena undantagsfall, där en stark intresse motsättning förelegat. Det har härvid varit fråga om brev, som innehållit uppgifter, vilka under inga förhållanden ansetts kunna tillåtas passera, men där å andra sidan innehållet i övrigt syntts vara av sådan vikt för avsändaren, adressaten eller någon utomstående, att ett stoppande av försändelsen skulle ha medfört allvarliga olägenheter. Det bör även framhållas, att icke heller ändring av text i brev företagits annat än i fall, där åtgärden förestavats av intresse att undanröja de olägenheter, som en stoppningsåtgärd skulle ha inneburit för de intresserade parterna.»

Varje försändelse, som stoppats, fördröjts eller censurerats, har — med undantag för försändelse innehållande inrikes propagandetryck eller propagandetryck till Sverige från utlandet — registrerats i ett å postkontrollavdelningen fört kartotek.¹ Efter beslut av granskningschefen i varje särskilt fall har registrering skett jämväl av försändelser som, utan att föranleda sådan åtgärd som nyss nämnts, innehållit meddelanden som ansetts vara av intresse för säkerhetstjänsten.

Vid registreringen upprättades dels huvudkort rörande avsändaren, dels ock hänvisningskort beträffande adressaten och — där så kunde tänkas vara av värde ur spanings synpunkt — hänvisningskort även beträffande varje person eller signatur, som fanns omnämnd i en försändelse. Å huvudkortet återgavs det meddelande, som föranlett registreringen.² Där så ansågs erforderligt, togos fotografiska kopior och gjordes avskrifter av eller utdrag ur försändelserna. Dessa kopior, avskrifter och utdrag försågos med nummer och arkiverades.

Sedan beslut meddelats om inställande av expedieringen av en försändelse, uttogos ur försändelsen däri eventuellt befintliga pengar och andra värdeföremål samt inlades i kassaskåp. Försändelserna förpackades och förvarades i arkivet.

Under krigets två sista år har man icke inställt expedieringen av någon försändelse innehållande pengar eller andra värdesaker utan i stället inskränkt sig till att censurera dylika försändelser.

Därest ett militärbrev, vars expediering på grund av innehållet måste inställas eller fördröjas, innehöll kontanta medel, växlar och dylikt, togs brevet ut ur kuvertet, varefter, det senare jämte ineliggande värdesaker i vanlig ordning tillställdes adressaten.

Ärenden rörande reklamation av inställda eller fördröjda försändelser behandlades i vanlig postal ordning. Därest det kunde misstänkas att en försändelse, som avsågs med en viss reklamation, granskats vid postkontrollavdelningen, genomgicks kartoteket (kortregistret) och förefintliga förteck-

¹ Sedan strängare bedömningsprinciper, troligen vid årsskiftet 1943—1944, började tillämpas beträffande vidarebefordrandet av försändelser från norska flyktingar till Norge och i anledning därav antalet stoppade försändelser ökades ofantligt, medhans ej att upprätta registerkort över samtliga de stoppade flyktingförsändelserna till Norge. Efter nämnda tid ordnades allenast dessa försändelser i bokstavsordning efter adressaten samt uppfördes å en förteckning.

² Till en början gjordes endast en allmänt avfattad karakteristik, t. ex. »tanklösa militära upplysningar» eller dylikt.

ningar. I ca 30 procent av fallen konstaterades därvid, att försändelsen varit föremål för granskning. Därest en försändelses expediering blivit inställd, avlät generalpoststyrelsen till klaganden en skrivelse, vari angavs att försändelsen inställts eller kvarhållits enligt beslut av behörig myndighet. I fall, då expedieringen fördröjts, angavs i skrivelsen att förseningen varit beroende på åtgärder, varöver postverket ej kunde råda, eller ock användes, allt efter ärendets beskaffenhet, något annat liknande uttryck. Generalpoststyrelsens ifrågavarande skrivelser blevo, innan de expedierades, underställda säkerhetschefens granskning.

Om vid granskningen upplysningar inhämtades, som ansågos vara av intresse för andra avdelningar inom säkerhetstjänsten, underrättades vederbörande avdelning härom.

Vederbörande övervakningschefer erhöilo efter beslut av granskningschefen i varje särskilt fall avskrifter av registerkort ävensom dubblettexemplar av kopior som tagits av brev.

De genom granskningen inhämtade upplysningar, som kunde äga informatiskt värde ur politisk, ekonomisk eller militär synpunkt, skulle i enlighet med av säkerhetschefen särskilt utfärdade föreskrifter bringas till vederbörande myndighets kännedom. Se härom närmare i det följande.¹

Angående granskningens *omfattning* må följande nämnas.

Granskningen under första halvåret 1940 omfattade vid postkontrollanstalten i Stockholm i medeltal omkring 45 000 försändelser i veckan för att under senare halvåret öka till i medeltal 116 000 försändelser i veckan. Härav stoppades varje vecka i medeltal omkring 360 brev och 180 kort med flygfotografier samt 2 000 försändelser med propagandatryck. Därjämte registrerades namn, huvudsakligen avsändare och adressater till försändelser som ansågos anmärkningsvärda, till ett antal av i genomsnitt 700 i veckan under hela år 1940.

Det ungefärliga antalet granskade försändelser i veckan (postpaketkontrollen dock ej inräknad) under åren 1941—44 framgår av följande uppställning.

	Stockholm	Hela landet
1941 1:a halvåret	91 000—140 000	120 000—188 000
2:a »	124 000—218 000	163 000—273 000
1942 1:a »	148 000	206 000
2:a »	145 000	199 000
1943 1:a »	140 000	200 000
2:a »	134 000	199 000
1944 1:a »	137 000	205 000
2:a »	150 000	219 000

Granskningens omfattning under sistnämnda tidsperiod framgår av nedanstående tablå.

¹ Se s. 186 o. f.

Verksamhetens omfattning.

	1941		1942		1943		1944	
	1:a halvåret	2:a halvåret	1:a halvåret	2:a halvåret	1:a halvåret	2:a halvåret	1:a halvåret	2:a halvåret
I. Granskade försändelser (ej paket)	3685794	5254526	5380265	5319522	5522249	5453191	5633889	55956088
II. Försändelser, vilkas befordran inställts ..								
a) inrikes propagandatryck	87 920	57 378	9 200	878	¹ 1	4	—	—
b) propagandatryck till Sverige från utlandet			4 095	1 764	² 915	247	158	—
c) flygfotografier m. m. till utlandet	1 254	1 034	834	1 471	519	370	6	3
d) från norska flyktingar till Norge	—	—	—	—	³ 9 100	8 615	11 238	1 821
e) från danska flyktingar till Danmark	—	—	—	—	—	10 803	14 865	257
f) övriga	20 768	20 739	22 306	22 817	11 453	7 847	6 665	5 049
III. Granskade paket till och från utlandet ..	52 039	97 528	114 062	86 716	95 727	106 574	102 060	114 950
Granskade paket, vilkas befordran inställts	2	11	13	8	3	1	1	3
IV. Utställda registerkort	43 970	60 869	54 029	64 443	69 603	81 416	56 889	23 903
Avskrifter och utdrag	8 099	8 178	4 804	5 883	6 154	4 087	8 028	4 081
Fotografiska kopior..	4 033	3 345	3 960	2 609	2 434	2 257	2 412	1 323
¹ Dessutom 24 049 ex. kvarstadsbelagda.								
² „ „ 9 900 „ „								
³ I själva verket började försändelser från norska flyktingar till Norge att stoppas långt tidigare än år 1943. Redan i mars 1942 hade en fast praxis utbildat sig på detta område. Särskilda statistiska uppgifter för denna grupp ha dock ej kunnat erhållas för tiden före år 1943.								
⁴ 12 000 ex. kvarstadsbelagda.								
⁵ Därtill komma 26 480 brevörsändelser som befordrats i transit genom Sverige (från Norge till Tyskland).								

För att ge en viss föreställning om *postkontrollens allmänna karaktär* återges här nedan resultatet av en utredning, som på anmodan av statsrådet Mossberg beträffande de hos säkerhetstjänsten den 30 juni 1945 kvarliggande breven verkställdes rörande orsakerna till brevens kvarhållande. Utredningen, som offentliggjorts i Kungl. Maj:ts proposition, nr 284, till 1946 års riksdag angående fortsatt verksamhet för hindrande och uppdagande av spioner m. m., utfördes våren 1946 av polismästaren E. Gamstedt, som sedan i början av år 1942 tjänstgjorde såsom granskningschef vid postkontrollavdelningen.

Enligt nämnda utredning uppgick antalet kvarliggande brev till mellan

90 och 95 tusen, därav omkring $\frac{1}{3}$ inrikes och $\frac{2}{3}$ utrikes post. Brevnen voro registrerade å registerkort, ordnade alfabetiskt efter adressaternas namn utan hänsyn till tiden för omhändertagandet. Vid undersökningen hade för varje bokstavsserie uttagits ett visst antal registerkort. Sammanlagt hade 27 500 sådana kort undersökts, därav 10 200 avseende inrikes och 17 300 avseende utrikes post. Efter de å registerkorterna gjorda anteckningarna hade breven sammanförts i grupper med hänsyn till orsaken till brevens kvarhållande. Försändelsernas fördelning å dessa grupper framgår av följande i propositionen intagna sammanställning.

A. Inrikes post.

1. Försändelser med militära uppgifter:
 - a) som ej vidare ha aktualitet t. ex. uppgifter om truppsammandragningar, manövrer, ca 9 800 eller 96 % av de granskade inrikesförsändelserna,
 - b) som fortfarande äro av betydelse t. ex. uppgifter om hemliga flygfält, luftbevakningsstationer, befästningsanläggningar, ca 240 eller drygt 2 % av de granskade inrikesförsändelserna.
2. Försändelser, som stoppats av olika skäl, såsom brev med uppgifter av spionkaraktär, brev, vari postkontrollen röjts, brev från norska flyktingar till adressater vid svensk-norska gränsen och avsedda att smugglas in i Norge, vilket vid upptäckt i Norge kunnat medföra risk för repressalier, ca 160 stycken eller knappt 2 % av de granskade inrikesförsändelserna.

B. Utrikes post.

1. Försändelser med militära uppgifter:
 - a) som ej vidare ha aktualitet, ca 3 700 eller 22 % av de granskade utrikesförsändelserna,
 - b) som fortfarande äro av betydelse, ca 160 eller 1 % av de granskade utrikesförsändelserna.
2. Flygfoton och därmed jämförbara fotografier, ca 1 140 eller 6,6 % av de granskade utrikesförsändelserna.
3. Försändelser med starka uttryck för nationell självuppgivelse, särskilt under de första krigsåren, ca 310 eller 1,8 % av de granskade utrikesförsändelserna.
4. Försändelser till Tyskland och andra axelmakter med kritik av den politiska regimen därstädes, ca 980 eller 5,7 % av de granskade utrikesförsändelserna.
5. Försändelser till Tyskland och andra axelmakter, vari avsändaren givit uttryck för en nazistisk eller prononcerad protysk inställning (presumtiva femtekolonnare), ca 1 000 eller 5,8 % av de granskade utrikesförsändelserna.
6. Försändelser innehållande grovt smädliga uttalanden om adressatländers statsöverhuvuden eller ledande män eller uttalanden av för deras nationalära synnerligen kränkande art, ca 1 040 eller 6 % av de granskade utrikesförsändelserna.
7. Försändelser, speciellt till västmakterna, innehållande uppgifter eller påståenden, som ej lämpligen bort komma till axelmakternas kännedom, men som på grund av de postala befordringsvägarna måste passera Tyskland och där kunnat bli föremål för censur, ca 1 430 eller 8,3 % av de granskade utrikesförsändelserna.
8. Försändelser innehållande beskyllningar mot Sverige för oneutrala handlingar t. ex. livsmedelsexport till Tyskland och transitotrafik samt med missvisande påståenden om landet, ca 1 420 eller 8,2 % av de granskade utrikesförsändelserna.
9. Försändelser innehållande uppgifter om Sveriges ekonomiska försvarsberedskap t. ex. viktigare industriella anläggningars produktionskapacitet, lejdtrafiken, livs-

- medelsläget speciellt åren 1940 och 1941, ca 850 eller 4,9 % av de granskade utrikesförsändelserna.
10. Försändelser, vilka innefatta ett stimulerande eller en effektivisering av den utländska propagandan t. ex. genom rekvisition av propagandalitteratur, lyssnarbrev till radiostationer med propagandautsändningar, vari avsändaren omtalar vid vilka tider vederbörande station bäst höres, 2 960 eller 17,1 % av de granskade utrikesförsändelserna, därav 2 770 avseende nazistisk propaganda.¹
 11. Försändelser av spionkaraktär eller försändelser innefattande påstående, att viss identifierbar person skulle tillhöra motståndsrörelsen i ockuperade länder eller ytterlighetsparti, i regel kommunistpartiet, ca 300 eller 1,7 % av de granskade utrikesförsändelserna.
 12. Försändelser adresserade till axelmakterna eller av dem ockuperat område, vilka inställts av humanitära skäl, ca 860 eller 5 % av de granskade utrikesförsändelserna.
 13. Försändelser uppammande rashets, ca 100 eller 0,6 % av de granskade utrikesförsändelserna.
 14. Försändelser, som röjt svensk censur, ca 140 eller 0,8 % av de granskade utrikesförsändelserna.
 15. Försändelser, som inställts av diverse orsaker, ca 560 eller 3,8 % av de granskade utrikesförsändelserna.
 16. Försändelser, som delvis inställts av någon förut nämnd orsak, ca 210 eller 1,2 % av de granskade utrikesförsändelserna.

Enligt Gamstedts uppfattning torde de vid hans undersökning framkomna procent-siffrorna för de olika grupperna äga giltighet för hela den stoppade postmängden.

För att få exempel på hur postkontrollen i praktiken bedrivits har kommissionen ur det vid postkontrollen förda kartoteket över registrerade försändelser uttagit det första registerkortet i varje kortlåda. Såsom redan antytts lågo registerkorten ordnade alfabetiskt efter adressaternas namn. Därest för en och samma person upplagts flera kort, voro dessa inbördes ordnade efter tiden för omhändertagandet. Av de sålunda uttagna registerkorten, sammanlagt 310, avsågo 99 inställda försändelser, 50 censurerade försändelser och återstoden 161 allenast registrerade försändelser. Av registerkorten framgår att av de 99 inställda försändelserna ha 31, som voro adresserade till Norge eller Danmark, efter den tyska kapitulationen expedierats till vederbörande adressater.

Samtliga de uttagna registerkorten över inställda försändelser återgivas här ordnade efter tiden för inställandet. Därvid ha namn å avsändare och adressat genomgående strukits och i allmänhet ersatts med bokstavs-beteckning (X för avsändare och Y för adressat). Det meddelande, som föranlett registreringen och som å registerkortet återgivits antingen ordagrant eller sammanfattningsvis, medtages i enlighet med registerkortet med allenast den ändringen att eventuellt förefintligt namn strukits. I vissa fall av militär natur ha ortsuppgifter uteslutits i förteckningen.²

¹ Enligt vad kommissionen inhämtat från Gamstedt avsågo 120 försändelser kommunistisk propaganda och 70 försändelser västmaktspropaganda.

² Av kommissionen verkställda strykningar markeras med tecknet — — —.

Inställda försändelser.

Avsändningsdag Avsändare Adressat	Innehåll (enligt registerkortet)
22/4—40 X i Stockholm Y i Köpenhamn	Ang. evakuering av angivet bolag till angiven ort.
8/5—40 X i Sverige Y i Berlin-Johannisthal	Olämpliga politiska uttalanden.
18/5—40 En svensk tidning Y i Berlin	Ang. — — — och hans tidnings relationer till Tyskland.
8/6—40 X i Falun En tidskrift i Frankf. am Main	Beställning av tidn. Welt-Dienst.
4/7—40 X i Edefors En släkting i Norge	»Det er väl han Hitler (Gevel), som rejerer i Norge nu, der fins ikke så stor straff, till som han burde få.»
1/8—40 X i Skedsvik Y i Trondhjem	Tanklösa militära upplysningar.
9/8—40 Tysk sjöman i Gävle Hustrun i Tyskland	»— — — haben sich die Schweden noch nicht umgestellt. Sie machen uns Schwierigkeiten wo sie nur können und stellen sich sehr sehr kleinlich an.»
20/11—40 X i Sverige Y i Berlin	Då 90 % av den svenska pressen ligger i judiska händer, får det svenska folket, enl. avs. inte veta »sanningen». Med anl. av detta skriver avs.: »Armes schwedisches Volk. Auf diese Weise werden sie schwer die Wahrheit zu erfahren kriegem.»
2/12—40 X i Stockholm Y i London	Påståenden om ren antitysk stämning i Sverige.
14/1—41 Okänd person i Årjäng Y i Finland	»Ingenting har förändrats, i dessa dagar kommer 4 tusen soldater till Årjäng, jag förstår inte var de skall få plats att sova ens. Jag tror inte det är sant att så många kommer. Då 2-tusen norrmän var här var varje fläck full av folk och bilar och hästar...»
18/1—41 En volontär i beredskaps- tjänst En volontär i Hälsingborg	Styrka och ort för militärförläggning.
8/2—41 Okänd person i Filipstad Y i Fredrikstad	Hätska uttalanden mot tyskarna i Norge. »Dessa förbaskade bödlar som fått hela ert land i sina klor...»

- $\frac{8}{2}$ —41
X i Karlskoga
Y i USA
- $\frac{14}{2}$ —41
Okänd person i Stockholm
Y i USA
- $\frac{17}{2}$ —41
X i Weinge
Y i USA
- $\frac{28}{2}$ —41
X i Rävemåla
Y i USA
- $\frac{7}{3}$ —41
X i Finspång
Y i USA
- $\frac{11}{3}$ —41
Okänd person i Edane
Y i USA
- $\frac{15}{3}$ —41
X i Stockholm
Y i Danmark
- $\frac{10}{4}$ —41
X i Bräkne-Hoby
Y i USA
- $\frac{25}{4}$ —41
X i Västervik
Y i USA
- $\frac{6}{5}$ —41
X i Kyrkebo
Y i USA
- $\frac{12}{5}$ —41
X i — — —
Y i Nyköping
- Detaljer om explosionen i Björkborn.
- »Vad som dagligen timar i Norge ger oss föreställning om vad vi ha att vänta. Det är fruktansvärt. Våldet vet inga gränser.»
- »...det är ej gott att veta hur länge vi få ha fred för Hitler, han kör här och transporterar sin krigsmaterial, igår kom det ett tåg, som var så långt, så när det var nått till Weinge så var det sista nere i Ekstorp, det var med krigsredskap som han kom från Norge med... det kör han rakt igenom vårt land, ända uppifrån Norge...»
- Innehåller en generalstabskarta över Älmeboda socken; Blekinge. Kartan är omtalad i brevet.
- »Ja, pappa han är ute han har varit i Munkedal å nu är han i Felingsbro.»
- »Här är förlagd massor av militär. I Övre skolan, lo- gen och privata hem ligger de. Missionshuset är mili- tär sjukhus... De ligger här för vinterutbildning, de flesta 30—35 åringar från sydligare delar av lan- det...»
- Uttalanden mot svenska förhållanden, som kunna ska- da våra vänskapliga förbindelser med Danmark.
- — — »Du må tro, att snart har inte en människa mycket att säga till om här i Sverige, nu börjar dom tjata om att en familj måste ha fyra barn, jo, du kan tro att det bildas nya lagar och förordningar var dag så man vet inte något alls; det liknar Ryssland och Tyskland mer och mer, för där äger man inte rätt att tänka knappt. — — — man vill inte gärna ge upp lantbruket, så som allt gestaltat sig nu, man kan då åtminstone få äta sig mätt, om det så skall gå olagligt till.»
- »...även skolorna vid Kvarngatan ska byggas om — — — men än är militären förlagd der.»
- »Om Hitler kommer att taga Sverige så går det nog på ett litet nafs därför att det är så mycket tyskvänliga inom landet, särskilt bland officerare.»
- Civil lösmh. Förråder fort i — — —.

- ²/₇—41
X i Stockholm
Y i USA
- »... så låtsas ju Tysken jemt att skall hjälpa de små landen och sedan tar han det för egen räkning, det är ju hans taktik, och det är nog lika olyckligt vilken makt man kommer under av de två, Ryssen eller Tysken, för ser du vi vill vara fria.»
- ¹¹/₇—41
En värnpliktig i bered-
skapstjänst
En släkting i Göteborg
- Militär lösmynthet »... vi ligger vid en plats, som heter Strand... Nössemarks kyrka... Dalshögen nära Kornsjö.»
- ¹⁷/₇—41
Dansk sjöman i Höllviken
Hustrun i Danmark
- Avs. känner sig isolerad på grund av sina tyska sympatier.
- ²⁸/₇—41
X i Strängnäs
Y i USA
- Antydning om att Sverige måste lyda främmande order.
» — — — men snart få vi nog ej göra vad vi vilja utan blott vad vi skall. Vi hålla på vår neutralitet, men bli och äro nog tvungna ändå finna oss i mycket.»
- ³/₈—41
Okänd person i Båstad
Y i USA
- »Tror du USA kan bli indraget i kriget för att underkva diktatorerna? Ja, det är förfärligt vad en makt kan åstadkomma för en hel värld, o. jag hoppas den blir besegrad för evärdliga tider.»
- ¹⁸/₈—41
X i — — —
Y i Blötberget
- »... vi är på en ö — — — å den spränga ett rum för oljetankar vi ha sprängt på sidan av berget för en väg å från vägen har vi börjat med en ort som ska bli 40 meter lång, vi är inne 20 meter å där innanför blir rummet 8 × 12 × 70 meter.»
- ¹⁷/₉—41
Okänd person i Göteborg
Y i USA
- »... här flyger de satans tyskarna överallt!»
- ²⁶/₉—41
X i Stockholm
Frivillig i Finland
- »Och sen får kommunisterna leva rullan bäst dom vill; spränga våra örlogsfartyg i luften, sabotera våra flygmaskiner, av vilka det numera trillar ner minst 1 i veckan, o. s. v. Vi betalar vår tribut med skyhöga värnsskatter och insamlingar till de omkomnas familjer, men vad gör vi för att utrota upphovet? Ingen-ting!!! Jag är faktiskt spjefärdig när jag tänker på det.»
- ³⁰/₉—41
En värnpliktig X
Y i Stockholm
- »V — — — har jag träffat ett par gånger han har bra med körning vid — — — flygfält.»
- ⁶/₁₀—41
X i Billesholm
Y i Ankara
- » — — — han ligger ute på en liten hjälpvedettbåt 5 dygn i taget, mest utanför Öland och vaktar minspärren — — —.»
- ⁸/₁₀—41
Okänd person i Kortered
Y i Norge
- »Det stod att Terboven skulle hålla ett tacktal för ullfiltarna, som dom har tvingat av norskorna, det är ju ganska artigt, så brukas visst göras på vissa håll. I blir nog tvingade att höra på också, norrbaggarna kommo nog sin ull ihåg. Ja, man blir bara förbittrad.»

21/10—41

X i Anderstorp

Y i Norge

17/11—41

X i Umeå

Y i Tyskland

22/11—41¹

X i Uppsala

Y i Norge

8/1—42

X i Lund

Y i Finland

22/1—42

En värnpliktig X

Y i Saltsjöbaden

28/1—42¹

X i Voxna

Y i Norge

2/8—42

X i Blåhäll

Y i Strömsholm

2/4—42

X i Grebo

Y i Norge

7/4—42

X i Västervik

Postbox i Berlin

29/4—42

En okänd person i Stockholm

Postbox i Berlin

8/6—42

X vid flottan

Y i USA

Uttrycket »reise på besök til Engelhardt» betyder troligen »resa till England», för det har observerats i ett annat brev. — — — har tydligen råkat ut för de tyska myndigheterna, men blir nu lovad hjälp av avsändaren, som har »de samme lange armer» ännu.

Brutala uttalanden mot norrmännen.

»Jeg har truffet flere nordmen her i Upsala. Alle som er studenter blir sendt til Upsala for å studere.»

»Det var kanskje den frågan du ville diskutera? Min mening i saken är den, att när »eländet» började Sverige icke kände någon *egentlig* ödesgemenskap med Finland, utan gav i stället små allmosor, då det med betraktande av de kritiska förhållandena borde ha givit hela sin kraft för Nordens försvar. Sveriges politik dikterades den gången icke av någon politisk framsynthet utan snarare av fruktan o. försiktighet. Jag anser det vara en stor skamfläck i den svenska historien. Skulle också tro att min åsikt stämmer överens med de flesta finnars.»

Militär lösmynthet. »Vi ligger på Hemsö nu också, på en plats som heter Nordanö... Vi är 30 man som bor här.»

Kort från en norrman i Voxna, trol. norsk flyktning.

— — — Vi har nämligen blivit omorganiserade till två beredskapsbatterier och en divisionsstab. Jag har kommit till gamla 15 batt. som nu har fått nytt batterinumner och kallas 22 batt. — — —

»Här har vi ransonering nästan på allting, stadsborna får det inte att räcka, och inte landsborna håller, men bönderna kan dom ju inte kontrollera så dom går det inte någon nöd på.»

Rekv. Tysk Revy.

Uppmaning att sända »Tysk Revy» till — — — och — — —, vilka, trots att de äro judar, äro »betydligt mer intresserade o. sympatiserade av tysk politik, ekonomi o. kultur än vad andra svenskar i regel äro». Enl. avsändarens uppfattning lönar det sig däremot inte att skicka tidskriften till svenska läkare, emedan de till 98 % äro »antinationalsocialistiska».

»Vi ha nu liggat i Göteborg en månads tid o. skall nu gå på Norrland.» (Pansarskeppet Oskar II).

¹ Försändelsen expedierad efter den tyska kapitulationen.

17/6—42

X i Stockholm
Y i Buenos Aires

»When the Hitler bandits have been finally run to earth, and decency and fair play have again replaced sadism and gangsterdom in this tortured part of the world, I shall pack my bags and return to B. A. I.e. later on *this year*.»

3/7—42

»Vän av rättvisa», Stock-
holm
Kyrkominister Skancke i
Norge

Brev till Norges kyrkominister. Utfall mot norska re-
geringen.

9/8—42

X i Särna
Y i Bärfendal

Avs. omtalar stensättningsarbeten.

Brevet dat. Särna. »Vi har satt stenen på fredag satte vi resten men det är några kvar på mossen än men vi börja med röjningsarbete i går så det varar nog några dagar till... Det skall ett lag till en plats som heter — — — men vilket lag vet jag inte där skall sättas 10 sten och ljutas en vägspärr så det tar nog en vecka...»

10/8—42

En värnpliktig X
Y i Vivsta Näs Östrand

»... Här går tågen — fullt av tyskar kanoner o minor o lastbilar...»

23/8—42

En okänd person
Y i Torskors

Röjer reg.stab i — — — »... regementsstaben, där jag haft oturen att få vara vaktchef lördag—söndag (för-
läggning i Tingshuset, alltså inget nytt)...» Inlägg: 1 sockerkort.

31/8—42

X i Dals-Högen
Y i Vårgårda

Civil arbetare röjer befästningsarbeten i — — —

»... har bytat arbetsplats det är 2 000 meter till — — —
... vi bygger Tankhinder... här ligger mycket militä-
rer må du tro hela skogen full med baracker här re-
ser tyska militärer igenom från Norge varje dag.»

Avs. är brevförmedlare åt — — — USA, och — — —
Norge.

14/9—42¹X i Halltorp
Y i Norge

Röjer större truppstyrkor i Torsby.

»Telefonen är nämligen överbelastad med militära sam-
tal... Nu skall jag till stationen och ta emot ett
trupptåg...»

16/9—42

X i Torsby
Y i Stockholm

Vpl röjer amupplag. »... vi ligger vid — — — och be-
vakar ett ammunitionsupplag...»

7/10—42

En värnpliktig X
Y i Mariestad

Avs. är förmodl. flykting. Sitter f. n. i fängelse i Öre-
bro.

15/10—42¹Okänd person i Örebro
Y i Norge

Bif. 1 st. 20-öres frimärke. Falskt intyg.

»... Nu hör det till saken att 90 % av dessa s. k. in-
tyg kunna betecknas som båg — vilket ju endast är
en motivering till att vi också båga. 'Ändamålet hel-
gar medlen' heter det ju — och att ändamålet är be-
hjärtansvärt må ju Du (som också nygift) veta. Jag
anser det vara onödigt att sätta — — —:s utpräglade

16/10—42

En värnpliktig X
Y i Bjursås

¹ Försändelsen expedierad efter den tyska kapitulationen.

hedersbegrepp på prov, och därför vänder jag mig till Dig, som jag hoppas har något rymligare samvete...»
Bifogar ett intyg, som adressaten skall underteckna och stämpla.

Avsändaren troligen norsk flykting.

²¹/₁₀—42¹

En okänd person i Stockholm

Y i Norge

³⁰/₁₀—42

Institution i Uppsala
Institution i Frankrike

(Försändelsen retur-
nerades till avs. ¹⁹/₁₁—42)

1 ex. Hagfors och Nykroppa järnverks träkolsförsörjning av Gunnar Arpi. Tidigare stoppad enl. U. den 7 januari 1942. Kartskisser sid. 18—19. 1 ex. Billingen-Falbygdens kalkindustri av F. Brodow, se kartskisser och bilder av fabriker etc. sid. 11, 15, 21. 1 ex. av Sveriges Elektrifiering av Filip Hjulström. Ingen anm. 1 ex. Norrlands Export 1891—1937 av Harald Vik. Ingen anm.

»Dom påstår att det nu till manövern, som antagligen börjar i morgon, skall komma omkring 25 000 man.»

⁹/₁₁—42

X i Torsby

Y i Österbybruk

Röjer befästningar i närh. av — — —.

»... vi åkte tåg till — — — sedan gick vi 12 km vi ligger 2 km från Norska gränsen... vi har bara vakt gränsbevakning vid en spärr... I dag ska vi gå på vakt i bunkersen vi har en tullstation vid gränsen strax framför oss, vi ligger mitt i ödemarken i lag med ett — — — kompani...»

¹⁷/₁₁—42

En värnpliktig X

Y i Eds-Bruk

Haparanda — in telefoner i de fasta värn som de byggt här i trakten — Burkarna har jag knyckt av kockarna och de i sin tur av manskapet förut...»

Avs. är möjligen flykting. Å avsändningsorten finnes flyktingläger. Avs. synes ha lämnat Norge i hast och skriver nu efter kvarlämnade kläder.

¹⁵/₁₂—42

X i Haparanda

Y i Norrköping

³⁰/₁₂—42¹

X i Gnosjö

Y i Norge

Sergeant bifogar batto som röjer förekomst av infanteri- och artilleriförband i närheten av — — —. Bil. Batto N:r 11.

¹³/₁—43

En underofficer X

Y i Göteborg

Röjer H. M. Fylgias route.

»På torsdag... till Göteborg... ligga där till... måndag, sedan... till Malmö... ligga där en vecka... sedan... till Karlskrona och ligga där i 14 dar...»

⁵/₂—43

En värnpliktig X

Y i Bräcke

Röjer militärförläggning i — — —, försvarsarb. o militära telefonledning.

»Någon militär har det ej varit i missionshuset något som i vor der i — — — är det mycket...»

Avs. är trol. norsk flykting. Avs. orten flyktingförläggning.

Avs. korpral vid — — — är ytterst engelskvänlig.

(eng.) »Det har talats en hel del om det tyska planet, som landade här i Sverige... Jag kan inte förstå,

⁶/₃—43

X i Brunsberg

Y i Örebro

¹⁹/₃—43¹

X i Krylbo

Y i Norge

⁵/₄—43

X i Kalmar

Y i England

¹ Försändelsen expedierad efter den tyska kapitulationen.

varför de tyska soldaterna tillätos fortsätta till Norge. Jag behöver väl inte säga, att denna affär har upprört de flesta svenskar och att de ansvariga skola få sitt straff oberoende av ('no matter what') vad vår utrikesminister Günther säger.»

»Min bror sände mig häromdagen ett exemplar av the Times' weekly edition, tryckt på ett sådant här tunt papper. Det fick han av Brittiska legationen i Stockholm, så nu hoppas jag få läsa the Times varje vecka.»

$\frac{4}{5}$ —43¹
X i Alvastra
Y i Norge

Flyktinghälsning.

$\frac{6}{6}$ —43¹
X
Y i Norge

Troligen norsk flyktinghälsning.

$\frac{17}{5}$ —43
En värnpliktig X
Y i Trehörningsjö

Mil. upplysn. »... att I 19 Boden skall avlösa oss här uppe, så det blir den 5 juli, sedan flyttas vi söderut. — Vi är 130 man på komp. — nu har en del grabbar farit ut på postering, de ligger — — — härifrån mot norge. — så vi är — — — av Sverige. — på den ena sidan har vi — — — till gränsen, på den andra — — — mil, på den tredje sidan har vi — — — mil eller på andra sidan Torneträsk — Detta träsk är 1 mil på det bredaste stället — Så ligger järnvägstn. på övre sidan samt vi åter — — — km längre upp bland fjällen en enastående utsikt över — — —. Idag omtalades det att — — — bataljonen är inkallad...»

$\frac{25}{5}$ —43¹
X i Falun
Y i Norge

Avsändaren troligen norsk flykting. Avsändningsorten flyktingförläggning.

$\frac{31}{5}$ —43¹
X i Johannisberg
Y i Norge

Norsk flykting enl. tidigare reg.kort. Tydligen identisk med — — —.

$\frac{6}{6}$ —43¹
X i Mora
Y i Norge

Avs. möjl. no. flykt. Avs. orten har fl. förl.

$\frac{18}{6}$ —43
X i Halmstad
Y i Danmark

Vykort. Tylösand från norr.

$\frac{19}{6}$ —43¹
X i Junselevallen
Y i Lödingen

Avs. är troligen norsk flykting då avs.ort. har flera förl.

$\frac{25}{6}$ —43¹
X i Blåvik
Y i Norge

Avs. är troligen norsk flykting, då han tidigare vistats å ort med flyktingförläggning. Omnämner person. Knut, vilken också tydligen är flykting.

¹ Försändelsen expedierad efter den tyska kapitulationen.

- $15/7-43^1$
X i Tutaryd
Y i Oslo
- $31/7-43$
En värnpliktig X
Y i Norsjö
- $11/8-43^1$
X i Fredriksberg
Y i Norge
- $1/10-43$
Okänd
Y i Tyskland
- $15/10-43$
»M» i Sigtuna
Y i Danmark
- $30/10-43^1$
X i Lund
Y i Danmark
- $1/11-43^1$
X i Malmö
Y i Köpenhamn
- $14/11-43^1$
X i By kyrkby
Y i Norge
- $1/12-43^1$
X i Jönköping
Y i Danmark
- $7/12-43^1$
X i Garphyttan
Y i Danmark
- $15/2-44^1$
X i Skinnskatteberg
Y i Norge
- $4/3-44^1$
X i Varola
Y i Norge
- $8/8-44^1$
X i Vänersborg
Y i Norge
- Avs. enl. 2 exp. inst. kort trol. no. flykt.
- Ryktessprideri ang. truppkoncentration och befästningar.*
»... fick vi ut och vakta ett tysktåg fullastat med tyska trupper som skulle till Finland nog är det hemskt att dom skall låta såna där djävlar fara genom Sverige men dom har visst tänkt stoppa dom nu för nu har det kommit trupper hit så det är rent hemskt och I 19 gräver skyttegravar alldeles utanför stadsgränsen så nänting ska hända det är säkert, det vore nästan lika bra det börjar så vore det bortgjort...»
- Enl. reg.kort. för adr. är avs. norsk fl. Avs.-orten flyktingförläggning.
- Vykort. Stockholm. Västerbron.
- Vykortet visar Sigtuna vandrarnhem, där danska flyktingar inhysts. Texten är mystisk: »Roser fra Christiansdal i 32. — hilser. skriv alle til »M». Avsändaren är förvisso dansk flykting.
- Avs. troligen danska flyktingar.
- Avs. är förm. da fl. Möjl. är denna X identisk med sig. — — —, Malmö, som skickat liknande kort till Köpenhamn från Malmö.
- Avs. själv no. fl. med reg.korr. med Norge omnämner här en person, — — —, vilken enl. Soc.styr. är no. fl. Hitkom $11/8-43$.
- Avs. enl. reg.kort. möjligen dansk flykting.
- Avs. dansk flykting. Sänder hälsning från »Carl», som har samma adress.
- Avs. troligen norsk flykting. Avs.orten no. fl. förl. Tac- kar för ett kort.
- Avsänd. är norsk flykting. Arbetar på en bondgård. Kom hit i febr. 1944.
- Avs. nämner en person som brukar gå över gränsen: »Handelskommissionen har ikke funnit skäl at bifalla eder ansökan om varor till Norge. Så det skal være

¹ Försändelsen expedierad efter den tyska kapitulationen.

16/8—44¹

X i Göteborg

Y i Norge

15/4—44¹

X i Ytterhogdal

Y i Norge

24/4—44¹

X i Näsvisen

Y i Norge

18/1—44

Okänd person i Tylösand

Y i Norge

17/8—44¹

En anonym person

Y i Danmark

21/8—44

En värnpliktig X

Y i Mönsterås

10/10—44¹

X i Nissafors

Y i Danmark

6/11—44

En värnpliktig X

Y i Stockholm

2/8—45¹

En dansk förening i Göteborg

Y i Ørsted

21/8—45¹

X — — —

Y i Danmark

nåne som har forbindelse med nogen i gränsetrakterne som kan sende jeg vet at fru — — — sendte en masse, men da har hun en søster på — — — som kjenner nogen som tar sig en tur over gränsen ibland.» Avs. har korr. med Norge. Omnämner emellertid en släkting — — —, som går på poliskurs. Trol. är han norsk flykting.

Förmodl. flykting. »Jeg er nu fortiden oppe i Hörjedalen på skogshugging sammen med 3 andre gutter.»

Avs. är troligen norsk flykting. Platsen har flyktingförl.

Vykort. Dynerna i Tylösand.

Tydiligen förmedlat brev från USA. Avs. har fått brev från Dmk. »V — — — sejler i Öst... og er Capt.-Lt. Saa mødes de paa hans Station i Fla (Florida)

Röjer patrullering utanför Estland o Lettland.

... »vi går nämligen ett ganska bra stycke alldeles utanför 3-milsgränsen vid Lettland och Estland och dom tyska transport- och bombplanen som ha rapportrats i dag är nog snart uppe i tresiffrigt tal. De mycket omtalade ryska u-båtarna har däremot inte gjort mycket väsen av sig»...

Avs. nykommen dansk flykting.

»Da vi kom herover blev vi taget op af en svensk Patrullbaat og ført til Trelleborg og her maate vi saa igennem Told och politiførhør... Næste dag var vi atter i nærmere Førhør og paa Sygehus til Lægerkontrol.» o. s. v.

Båtläkare röjer befästningar i trakten av — — —.

»avstickar uppåt den omtalade fästningen, hygieninspektioner i olika fästningar och skansar här i trakten...» Under dateringen en stämpel: — — — Fältpost — — — Brevet stämplat — — —.

Innehåller ett meddelande att adressaten upptagits som medlem i föreningen »Frie Danske i Sverige» samt ett ex. av »Kameraten» organ för nämnda förening. Bif. inbetalningskort.

Tydiligen dansk flykting, som nyligen kommit hit.

»Ja, så er jeg alltså kommet godt til Sverige... det må have været meget hårdt for jer fuldstændig at vare uden anelse om, hvor jeg var henne... Nu synes jeg dog det må være en beroligelse for jer, at vide mig i sikkerhet her i Sverige. Jeg har mange gode kamrater herover fra både hæren og politiet...»

¹ Försändelsen expedierad efter den tyska kapitulationen.

Beträffande de försändelser till Amerika som inställts har chefen för centralbyrån framhållit att posten till Nordamerikas förenta stater och även andra amerikanska stater under åren 1940 och 1941 i regel befordrades över Tyskland och antogs där vara föremål för granskning. Säkerhetstjänsten anlade därför vid granskningen av post till dessa stater i stort sett samma synpunkter som om det gällt post till Tyskland.

I detta sammanhang må nämnas, att säkerhetstjänsten av humanitära skäl inställt icke allenast brev från danska eller norska flyktingar i Sverige till personer i deras hemland utan även försändelser från svenska myndigheter till Norge. Sålunda har förekommit, att försändelser från olika länsstyrelser i Sverige till stiftsdirektioner i Norge angående ersättningskrav enligt den nordiska fattigvårdskonventionen stoppats av säkerhetstjänsten. Öppnande av dylika brev från länsstyrelserna skedde från början på grund av misstag. Då det stod klart för säkerhetschefen att dylika försändelser kunde föranleda repressalier mot personer i Norge, beslöt säkerhetschefen att dylika försändelser skulle granskas och i förekommande fall stoppas. För de närmare omständigheterna i samband härmed har redogjorts i kommissionens betänkande del II (s. 34—35).

Antalet av de uttagna registerkort, som avsågo censurerade försändelser, utgjorde såsom redan omnämnts 50. Enligt dessa registerkort har censureringen i 44 fall allenast bestått i att vissa Ortsnamn eller militära uppgifter raderats bort. Följande exempel må anföras.

I ett brev skrev avsändaren bland annat: »Det glunkas om att jag skall få hand om inköp av material och komma till staben i Rackstad eller Arvika.» Orden »Rackstad eller Arvika» raderades bort, innan brevet expedierades.

I ett annat brev skrev avsändaren: »det här är som en bilcentral — jag måste köra för I 43 till Sangis och Haparanda». I detta fall bortraderades siffrorna »43».

I ett tredje brev skrev en värnpliktig: »I dag har dom nya killarna kommit hit bara unga pojkar 215 st. Vi äro 200 — — —.» Innan detta brev expedierades, utraderades i talet 215 siffran 5 och i talet 200 den sista nollan.

Slutligen har i ett brev från en värnpliktig, i vilket denne anger antalet officerare, sergeanter och skrivbiträden på den stab, där han tjänstgjorde, ävensom styrkeuppgift å stabens personal, dessa uppgifter utplånats.

Enligt de uttagna registerkorterna över censurerade försändelser hade i de återstående 6 fallen censureringen tillgått så att i den utplånade textens ställe insatts annan text. Följande exempel må anföras.¹

»På — — — är ett kustbatt» ändrat till »här är ett kustbatt». »Har hört talas om att andra bat. I 12 skall avlösa oss här uppe ... här i Eda» ändrat till »Har hört talas om att andra grabbar skall avlösa oss här uppe ... här i byn». Slutligen har i ett fall uttrycket »bataljonsövningar» ändrats till »andra övningar».

De uttagna registerkorterna över allenast registrerade försändelser, 161 kort, återgivas här nedan ordnade i tidsföljd. Liksom vid återgivandet av register-

¹ Jfr exempel s. 71.

korten över inställda försändelser ha å nu ifrågavarande registerkort förekommande namn strukits. Det meddelande, som föranlett registreringen, återgives med förut angiven begränsning ordagrant från registerkortet.

Försändelser, som registrerats men ej stoppats eller varit föremål för censurering.

Avsändningsdag Avsändare Adressat	Åtgärd	Innehåll
$\frac{4}{2}$ —40 X i Vitvattnet Y i Nässjö	Exp.	»Kamratliga hälsningar från bolsjevikerna i koncentrationslägret.»
$\frac{6}{2}$ —40 X i Äppelviken Y i Berlin	Exp.	Meddelar underrättelser om ryssar i och från Finland och stämningen bl. dem.
$\frac{24}{2}$ —40 X i Malmö Y i Berlin	Exp.	Angående fordringen som avsändaren ej fått ut i Tyskland. Ny konsul i Malmö.
$\frac{7}{6}$ —40 Firma i Stockholm Firma i Tjeckoslovakiet	Exp. $\frac{14}{6}$ —40	Erbjudande att uppköpa hudar för export.
$\frac{12}{6}$ —40 X i Hälsingborg Y i Italien	Exp. $\frac{14}{6}$ —40	Avs. ger uttryck för starka symp. för Stor-Tyskland och Stor-Italien och sin förhoppning att italienarna måtte driva ut engelsm. ur Medelhavet — Italienarnas »Mare Nostrum» liksom tyskarna rensat Nordsjön från englsm. »Diese Piraten Band».
$\frac{1}{7}$ —40 Tysk journalist i Stockholm Tidning i Bremen	Exp. $\frac{4}{7}$ —40	»Mit dem 1 juli 1940 bin ich ganz in den Dienst der Wehrmacht eingetreten und muss dem zufolge meine mehrjährige Tätigkeit für Sie einstellen, nachdem dieselbe bereits infolge meiner mit Kriegsausbruch begonnenen Dienstleistung bei der hiesigen deutschen Gesandtschaft sehr stark beeinträchtigt worden ist.»
$\frac{6}{7}$ —40 X i Stockholm Hitler	Exp. $\frac{18}{7}$ —40	»Tillåt mig en svensk kvinna att på detta sätt få sända Eder herr Führer och Edert tappra folk min eviga beundran.»
$\frac{17}{7}$ —40 X i Stockholm Y i Berlin	Exp. $\frac{19}{7}$ —40	Gläder sig över och tackar för boken »Hanse, Downing Street und Deutschlands Lebensraum» — »Heil Hitler!»
$\frac{4}{8}$ —40 X i Karlskrona Y i Stockholm	Exp.	Ritningar till flygplansmodeller. I ritn. vidfogat brev: »—Var god sänd ned ritningen till jagaren Stockholm jämte foton.»
$\frac{20}{8}$ —40 X i Svartsjö Tidning i Berlin	Exp. $\frac{31}{8}$ —40	Ett manuskript av — — — handlande om General Boulanger »ein Dilettant der Nationalistischen Idee in Frankreich».

- ¹⁵/₁₁—40
X i Stockholm
Y i Finland
Exp. ¹⁹/₁₁—40 Adressaten har till avsändaren omkr. den 14 innevarande månad lämnat synnerligen intressanta nyheter från Finland, men anmodas att skicka meddelandet med kurirposten för säkerhets skull.
- ¹⁰/₁₂—40
X i Stockholm
Tidning i Berlin
Exp. ¹⁸/₁₂—40 Begär att i fortsättningen få tidningen till sin nya adress.
- ²²/₁₂—40
X i Lund
Y i Tyskland
Exp. ²⁷/₁₂—40 Lång utredning om den nordiska tanken, för Sveriges och Finlands del anser avs. den endast vara tänkbar »in enger Zusammenarbeit» med Tyskland såsom skydd mot ett angrepp från öster.
- ¹²/₂—41
X i Göteborg
Förlag i Berlin
Exp. ¹⁵/₂—41 Har prenumererat på »Signal», som ej framkommit, beställd genom Wennergren-Williams.
- ¹⁷/₂—41
X i Stockholm
Arbetsförmedling i Tyskland
Exp. ²⁰/₂—41 Avs. (arbetslös) anhåller om arbetstillstånd i Tyskland.
- ¹⁸/₂—41
X i Djursholm
Y i Åbo
Exp. ²²/₂—41 Mycket dunkelt innehåll.
»Se upp med knallhatten på vinden att ingen olycka inträffar. Finns spaden i behåll och patronerna? Meddela allt vad du vet och hör. För 100 mk betalas nu litet över 4 kr. på svarta börsen och svenska kronan har fallit 30 % mot bättre valuta. Det går ett rykte att — — varit uppe hos polisen som frågat henne på vad hon lever och varifrån hon får pengarna. Hon påstås ha uppfört sig övermodigt och red på sin släkt.»
- ²⁷/₃—41
X i Stockholm
Arbetsförmedling i Berlin
Exp. ²⁹/₃—41 Söker anställning som mekaniker i Tyskland. Bifogar även intyg, att han är medlem av Svensk-socialistisk samling.
- ⁵/₄—41
X i Ångby
Y i Tyskland
Exp. ¹⁰/₄—41 Diverse olämpliga utfall mot Amerika och dess roll i kriget England—Tyskland. Avs. känner sig som en främling i Sverige, på grund av sin tyska börd.
- ⁷/₄—41
X i Stockholm
Y i Wien
Exp. ¹⁶/₄—41 Avs. meddelar att han reser omkring i svenska skolor och håller föredrag och lektioner. »Ich habe in der Zeit vom 20 Januar bis jetzt 38 Vorträge bezw. Lektionen gehabt. An Schulen wo ich Lektionen hatte, hatte ich natürlich mehrere, im allgemeinen 4—8, denn meine Bedingung ist dass ich 30 Kronen bekomme und gewöhnlich wird für eine Konversationsstunde (45 min) 5 Kronen bezahlt. Jedenfalls war ich an 38 verschiedenen Schulen. Mitunter habe ich auch Vortrag und Lektionen. Ich war ja auch um den 10. März 3 Tage in Stockholm als ich mein Arbeitsfeld von Norrland nach Mittel- und Sudschweden verlegte...

11/4—41 X i Stockholm Y i Hannover	Exp. 17/4—41	Nun war ich an der Ostküste auf der Insel Öland und in Skåne.» Avs. är sannolikt anställd i Deutsche Gesandtschaft, som han uppger som adress tills vidare.
12/5—41 X i Stockholm Y i Tyskland	Exp. 10/5—41	»Ack om vi finge fred så att Hitler kunde få ordna upp Europa efter sin mänskliga och geniala plan!»
20/7—41 X i Lund Y i Norrviken	Exp. 27/7—41	Rekv. 1 expl. av »Judarna och Moralen». Från olika håll emottager adressaten förfrågan om rekv. av ovanstående häfte.
29/7—41 X i Hälsingborg Y i Tyskland	Exp.	»Es hat' mir sehr leid getan, dass die von mir ausgesuchten Bilder nicht geeignet waren. Leider kann ich Ihnen keine anderen senden und mein Mann wird z. Zt. vorder Zeit noch gelegenheit haben welche auszusuchen. Vielleicht stehen Sie aber mit ihm in Verbindung. Eine Bestätigung von Ihrem Verleger ist bis heute wieder an meinem Mann noch an mich eingegangen...»
18/8—41 X i Älsten Y i Goslar	Exp. 22/8—41	Avsändaren har en vän, — — —, 19 år gammal, som önskar utbilda sig till flygare i Tyskland och även är beredd att därefter stanna i tysk krigstjänst. Orsakerna äro dels hans fallenhet för yrket, dels hans ideella och politiska åskådning.
2/9—41 X i Helsingfors Y i Malung	Exp. 9/9—41	»— — —, Stockholm, will get into touch with you when possible but it seems he has not quite freedom of movement — like us here.»
2/9—41 X i Norge Y i Göteborg	Exp.	Smugglat fr. Norge, postat i Eda. »Du kjaere — — — vil du vaere så snild og sende mig litt tobakk till — — —, Eda glasbruk så skal jeg — — — og — — — og — — — hente det i Svenskeskogen...»
26/9—41 X — — — Y i Stockholm	Exp.	Röjer förl. och numerär.
29/9—41 X — — — Y i Trollhättan	Exp.	Norskt smuggelbrev. Skjutvapnen, radioapparaterna, filtarna, övergrepp av tyska soldater mot norska kvinnor, behandling av judar, matfrågan, evakuering.
2/10—41 X i Stockholm Y i Tyskland	Exp. 3/10—41	Söker arbete inom restaurangfacket i Tyskland.
17/11—41 X i Örebro Y i Tyskland	Exp. 4/11—41	Överdriven och överspänd beundran för Tyskland. Anser att svenska och tyska folket ha samma livsmål.
4/11—41 X i Hallstahammar Y i Djursholm	Exp. 5/11—41	Avs. är intresserad av hjälp åt flyktingar. Uppmanar adr. att ej vid telefonsamtal nämna namn enär Gestapos arm är lång. Adr. är rikstysk, har mottagit tysk propaganda bl. a. Wettberufkampf.

- ⁷/₁₁—41
X i Stockholm
Y i Schweiz
- Exp. ¹¹/₁₁—41
Talar om tyskarnas förtryck av Norge och Europa i övrigt. Avslutar brevet: »Um etwas angenehmeren zu reden erhielt ich kürzlich eine Bitte um Hilfe von einem Tennisfreund, — — — der sich soeben eine Kontax III mit reflexfreier T-Optik f: 1,5 angeschafft hatte, als seine erzte Kamera. Auf die Resultate mit dieser glänzenden Anfängerausrüstung bin ich gespannt.»
- ⁸/₁₁—41
X i Öreeryd
Y i Voxna
- Exp. ¹⁰/₁₁—41
»Han (— — —) mener på det at det er en fordel å holde på her, for kurset er startet bare fordi att flyvåpnet og marinen mangler telegrafister, og så siern at man må jo gjøre sin plikt mot konge og fedreland... Socialstyrelsen har nå vaert her på Mossebo nesten hvar dag en hel uke. De er kommet fra Jönköping med drosje og sett på leiren og skolen for det går jo rykten i hele Sverige om att det er radioskole her, men skolbestyren har hittil klart å bluffe hele Socialstyrelsen.»
- ¹⁰/₁₁—41
X i Göteborg
Y i Wuppertal—E.
- Exp.
Om engelska flygplan över Göteborg. »Vorgestern nacht uebrigens waren engl. Flugzeuge hier ueber Gö. Die Zeitungen schreiben zwar von 'Flugzeugen unbekannter Nationalität' aber wenn — — — sie gehört hätte der wuerde ihnen schon gesagt haben dass es Tommies waren.»
- ⁵/₁₂—41
X i Finland
Y i Bondersbyn
- Exp.
Brevet insmugglat från Finland. »Jag skulle sprungit ända till Haparanda om du hade varit där. Flickorna ha hittat en ny väg. Kanske den utvägen går att springa innan de får reda på det i tullen. De tro inte även om de blir fast de ha många gånger redan blivit fast, men de gå jämt ändå. Nog kan jag också komma, om du ännu kommer på besök till Hap.»
- ²⁰/₁₂—41
X i Öreeryd
Y i Överäng
- Exp.
Av brevet framgår ej om det skall smugglas till Norge. Adressaten har tydligen uppmanats till brevsmuggling.
- ³¹/₁₂—41
X — — —
Y i Tyskland
- Exp. ⁷/₁—42
Kan ej gå med på ett par av nazismens programpunkter. »Je mehr man über Österreich liest, so kommt man zu der Ansicht, dass die heutige Lösung seine grosse Mängel hat, entschuldige liebe Nazistin, dass ich mal Politik schreibe... Und dann die kindliche Auffassung nicht Leistungen anzuerkennen, weil semitisches Blut bei manchen gemischt war, das ist meiner u. vieler Nationen Ansicht nach einer der schwachen Stellen des Nazismus u. ein einen wichtiger Grund, varum die Schweden nie, die von Deutschland gewünschte Orientierung des Herzens' nie von uns kommen wird... Es gibt nicht zu unmöglich, dass es nicht eintreffen kann...»

- $\frac{2}{1}$ —42
X i Alön
Tidning i Stockholm
Exp. $\frac{4}{1}$ —43
Avs. rekv. Nyheter från Storbritannien. »... som jag är i högsta grad englandsvänlig skulle tidningen som ett gott vapen vara mig till nytta i diskussioner med en del nazistbetonade element.»
- $\frac{3}{2}$ —42
X i Vänersborg
Y i Norge
Exp. $\frac{7}{2}$ —42
»Det vore så roligt höra en röst för de Nya Norge som jag nog också tror på (Quislings radiotal) ... Som jag kanske förut skrivit gläder det mig ofantligt att Roosevelt och hans undersåtar får det smörj, som dom så länge tigt om ...»
- $\frac{19}{2}$ —42
En värnpliktig X
Y i Skövde
Exp.
Röjer att första linjen går 2 km från gränsen.
»... så har vi gränsen 2 kilometer från oss så vi ligger i första eldlinjen. Så brakar det loss så är det adjö på en gång med oss.»
- $\frac{20}{2}$ —42
X i Sandviken
Tidning i Stockholm
Exp. $\frac{27}{2}$ —42
Rekv. »Nyheter från Sovjetunionen».
- $\frac{26}{3}$ —42
X i Bjurum
Y i USA
Exp. $\frac{30}{3}$ —42
Avs. torde vara tjeckisk flyktig. »Sedan Norge står under tyska trycket o. allt mera berättelser besannas, vilka man genom emigranter tidigare inte kunde tro på, blir här allt färre nazistvänner. Trots detta vet man ej riktigt vad man bör önska, ty ett ryskt herravälde är för det ytterst fromma Sverige även otänkbart. Emellertid, vi 4 säga oss, med glädje under Ryssland, blott inte Hitler, och därom bedja vi innerligt! ... Låt oss hoppas att vi inom kort (absehbarer Zeit) må få uppleva nazismens fullständiga sammanbrott.»
- $\frac{31}{3}$ —42
X i Gäddeviksås
Y i Norge
Exp. $\frac{7}{4}$ —42
Avs. enl. tidigare kort norsk flyktig, förut i Öre-ryd senare o. nu i Gäddeviksås (Tingsryd). Tackar emellertid även denna gång för brev »roligt att höra från dig igen». Men avs. säger sig förstå av adr. brev att hans brev ej kommit adr. tillhanda. Talar om att han nu är »på vägen langt syd i Småland» o. har det bra.
- $\frac{3}{4}$ —42
X i Uddevalla
Tyska Informationscentralen i Stockholm
Exp. $\frac{7}{4}$ —42
Avs. »vore tacksam att få mig tillsänd en del publ. om kampen mot kommunismens stamort i öster o. vore vidare tacksam att få Tyska Röster.»
- $\frac{17}{4}$ —42
X i Charlottenberg
Y i Hunnebostrand
Exp. $\frac{22}{4}$ —42
»En låda på 30—35 kg går ifrån Charlottenberg i morron. Den är sänd som fraktgods från en glasfirma ... Lådan innehåller vetemjöl, risgryn, gula ärtor, fläsk, konserverat kött, nypon, kaffe, the, cacao, bitsocker, smör och margarin. När jag kommer hem skall jag ha med mej en hel del godsaker bl. a. 3 kg kaffe som jag har här på mitt rum ...»
- $\frac{17}{4}$ —42
X i Göteborg
Y i Stockholm
Exp.
Rekv. Nyh. fr. Sovjet-unionen.

- ¹¹/₅—42
En värnpliktig X
Y i Halmstad
- Exp. *Simulant.* »... jag går som sjukskriven, fast det är bara bluff alltihop, jag är frisk så du behöver inte vara ledsen...»
- ¹⁷/₅—42
X i Norge
Y i Fredriksborg
- Exp. *Smuggelbrev.* Personligt. Brevförmedlare obekant. Poststämpel: Arvika. Inlägg: 1 foto.
- ¹⁸/₅—42
X i Stockholm
Y i Göteborg
- Exp. ²¹/₅—42
Brevet, avs. från Sthlm, innehåller. 1. meddelande till adressaten »Vill Herr — — — vara vänlig posta brevet till mig. Jag är en gång i nästa vecka i Göteborg så hälsa jag på. Hälsningar — — — 2. frankerat igenklistrat innerkuvert till — — — Sthlm med meddelande (samma stil). Göteborg den 19. 5. 42. Bästa kamrat! Din kamrat har varit förra veckan hos mig. (Intet namn).
- ²¹/₅—42
X i Norge
Y i Motala
- Exp. *Smuggelbrev.* Personligt. Brevförmedlare obekant. Poststämpel: Charlottenberg.
- ²⁵/₅—42
X i Slöinge
Y i Stockholm
- Exp. Avs. mottager Nyh. från Sovjetunionen och delar ut tidningen till medlemmar i avd. — — — av N. O. V.
- ²⁵/₅—42
X i Linköping
Tyska Informationscentralen i Stockholm
- Exp. Avs. rekv. Tyska Röster.
- ²⁶/₅—42
X i Stockholm
Y i Oslo
- Exp. ¹/₆—42
Nyanställd tysk tjänsteman vid Tyska legationen berättar sina intryck från ankomsten till Stockholm.
- ⁴/₆—42
X i Boxholm
Y i Stockholm
- Exp. Rekv. Nyh. fr. Sovj.
- ¹⁶/₆—42
X i Stockholm
Y i Danmark
- Exp. ¹⁸/₆—42
Vistande inom för utlänning förbjudet område. »I aften skal vi sejle ud i Skaergaarden, hvilket sikkert ogsaa bliver en Oplevelse af rang.»
- ²¹/₆—42
X i Stockholm
Y i München
- Exp. ²²/₆—42
Avs. önskar studera musik på musikhögskolan i München o. ämnar sig dit i höst. Rådfrågar adr. om de pedagogiska krafterna i fiolundervisning därest.
- ⁴/₇—42
X i Grebbestad
Y i Bro
- Exp. *Prenumeration på nazistisk tidning (?)*. »... i besittning av nr. 3 av Eder ärade tidning... jag ... håller mycket på med partipolitiska saker... samma politiska inställning som Ni... har icke föreg. n:r men att döma av en »definition» i »Trots allt» nr. 20 arbetar den i samma syfte som jag...»
- ⁶/₈—42
X i — — —
Y i Gäddede
- Exp. Avsändaren ber adressaten smuggla ett i försändelsen inneslutet brev över gränsen. Brevet i fråga är till avsändarens föräldrar och skrivet av av-

- 'sändaren, som är tulltjänsteman i — — —¹
 »... Jeg er som dere vet i — — — f. t. og er
 likesom ikke i kontakt med bestemmende myndig-
 heter.» ...
- ¹⁵/₈—42 Exp. Rekv. Nyh. fr. Sovj.
 X i Högdalsås
 Y i Stockholm
- ²³/₈—42 Exp. Avs. klagar över att ha blivit inkallad i svensk
²⁵/₈—42 militärtjänst. »Doch darauf wird keine Rücksicht
 genommen, besonders nicht in einem Land wo S.
 demokr. u. Juden am ruder sind. Ja, es packt mich
 manchmal eine ohnmächtige Wut, wenn ich blos
 daran denke. Was wollen die hier blos mit mir
 anfangen, ich kann ja Spion sein, und alles mög-
 liche andere.»
- ²/₉—42 Exp. Rekv. Nyheter från Storbritannien.
 X i Vilhelmina
 Y i Stockholm
- ²²/₉—42 Exp. »Det gick fint för oss Molotovare vid valen —
 Adolf är nog förbannad på oss men det blir han
 snart less på...»
- ²²/₉—42 Exp. Norskfödd fru tycker, att det var skönt för adr.
²³/₉—42 att komma från lägret (trol. Öreryd), »for der
 fins det mange underlige norske individer. Mange
 som har rømt hit bare for å søke eventyr og
 mange som ingenting vil gjøre her, bare drive
 dank. Også tilslut finnes der også nazister.» Vid
 sökande av arbete får adr. använda avs. make
 som referens. Lovar vidarebefordra hälsningar till
 Norge. »Når jeg skriver til — — — skal jeg hilse
 fra — — —, men jeg kan nok ikke skrive det
 slik som du sier, det virker mistenksomt. Jeg skrev
 til — — — til kontoret med detsamme jeg fikk
 Ditt første brev. Det rekker at jeg skal hilse fra
 dig — — — og du har det bare bra.»
- ²⁸/₉—42 Exp. *Furir uppmanas redovisa för hgr* (3 st.). »I sön-
 dags hände det att en väre kastade en övn.hgr.
 på Åkes tivoli här i staden... Komp.chefen an-
 modade mig att genast skriva till dig och fråga
 var du gjort av dessa 3 hgr. du fick. Har du dem
 kvar kan du ju lämpligen uppge detta annars
 kunde du ju säga att du kastat dessa på en öv-
 ning eller något ditåt. Du kan ju hitta på något
 själv...»
- ²/₁₀—42 Exp. Avs:s fader har blivit erbjuden att representera
⁶/₁₀—42 tidningen »die Zeit» men kan ej acceptera detta.
 Nu erbjuder sig i stället avs. att överta represen-
 tantskapet för tidningen i fråga och avvaktar
 adr:s meddelanden i saken.

¹ Ort i Norge.

- ¹¹/₁₀—42 Exp. Enl. reg.kort är avs. norsk flykting. Tackar för ett brev. Har förut erhållit ett brev från Norge.
X i Hedemora ¹⁰/₁₀—42
Y i Norge
- ³⁰/₁₀—42 Exp. »Der Schw.-Deutsche Club in Sthlm gibt sich die Ehre Herrn Legationssekr. Dr. H. Kappner auf Mittwoch den 4. Nov. 1942 um 12.30 Uhr zum Frühstück im Restaurant 'Rosenbad' ergebenst einzuladen.»
Svensk-tyska klubben i Stockholm ⁹/₁₁—42
Y i Stockholm
- ¹¹/₁₁—42 Exp. »Det var roligt att S. Fritt börjar komma. Konstigt att jag i går såg den av en händelse i kiosk här. *Spara dem.*»
X ¹¹/₁₁—42
Y i Stockholm
- ¹⁷/₁₁—42 Exp. Luleå hör till de platser på vilka utlännningar ej få vistas.
X — — — ¹²/₁₂—42
En utlännning i Luleå
- ²⁰/₁₁—42 Exp. Rekv. Nyh. fr. Sovj. för sig + 2 personer.
X i Hoting ²⁰/₁₁—42
Y i Stockholm
- ²/₁₂—42 Exp. Enl. tidigare brev från avs. har denne varit ombud för »Trots allt», önskar nu övergå till »Folkets Dagblad», som han läst mycket.
X i Visby ²/₁₂—42
Partiexpedition i Stockholm
- ¹⁰/₁₂—42 Exp. En judisk flykting från Norge skildrar sin flykt och förhållandena i Norge dessförinnan.
X i Köping ¹²/₁₂—42
Y i USA
- ¹⁴/₁₂—42 Exp. Svensk som är anställd i finska armén, åberopar besök på engelska legationen den 31 augusti 1942, då han erhöi div. brittisk propagandamateriel. Nu önskar han åter besöka legationen för att erhålla ytterligare propagandamater. men vill icke göra detta i finsk uniform, då legationen bevakas av polis. Föreslår pers. sammanträffande. Anmäler sig till tjänst i brittiska armén.
X i Stocksund ¹⁵/₁₂—42
Y i Stockholm
- ¹⁴/₁₂—42 Exp. Norsk flykting går på Stockholms tekn. inst. Var i Norge medarbetare i olika illegala tidningar.
X i Hammarbyhöjden ¹⁹/₁₂—42
Y i England
- ³⁰/₁₂—42 Exp. Pren. av Tyska Röster.
X i Lidingö
Tyska Informationscentralen i Stockholm
- 43 Exp. Medl. lista 4 medl. Summa 67:— av — — —, kvitterad kvittens å 11:55. Provisionen = 35 %.
X i Råsunda
Y i Stockholm
- ⁴/₁—43 Exp. »Torsdag den ⁷/₁ kl. ¹/₂ 11 om förhinder föreligger Fredagen den ⁸/₁ samma tid.» Meddelandet ej undertecknat eller signerat.
X i Stockholm ⁸/₁—43
Y i Stockholm

- $\frac{7}{1}$ —43
X i Vingåker
Y i Stockholm
- Exp. Brev avsedda att smugglas till Norge.
- $\frac{9}{1}$ —43
X i Lesjöfors
Y i Norge
- Exp. Avs. trol. flykting (Lesjöfors). Har fått brev, kort o. en bok. Även skickat paket till Norge.
- $\frac{11}{1}$ —43
En värnpliktig X
Y i Malmö
- Exp. Vol. röjer nyanläggning av hangaren i — — —
»... Hangarerna har dom börjat spränga in i bergen men för tillfället finns trähangarer.»
- $\frac{15}{1}$ —43
X i — — —
Y i Göteborg
- Exp. *Röjer försvarsarbeten i — — —, »... Ja har varit här i Värmland en längre tid på försvarsarbete det räcker nog till frammet våren...»*
- $\frac{16}{1}$ —43
X i Mossebo
Y i Stockholm
- Exp. Avs., som är norrman, hör sig för om möjligheten att »arbeide for kommunismen. Hjemme i Norge har jeg vaeret en ivrig komunist. Drev der med spionasje mot Nazi og Tyskland,.. Har hatt radioutsender og sabotert mot Tyskland ved å sprengte biler, osv. . . . Da jeg er en ivrig komunist vil jeg gjøre alt for Russland samme hvad det är, — Er meget godt kjent i Norge på mange tyske stillinger som kanskje kunde ha interesse for Ryssland.»
- $\frac{18}{1}$ —43
X i Ronnebyredd
Tyska Informationscentralen i Stockholm
- Exp. Önskar även i fortsättningen erhålla en mängd ex. av T. R. (t. ex. 5 el. 6) i och för utdelning. Säger att han »endast utdelat tidn. till tyska sympatisörer. Några andra har det inte varit lönande att lämna några, då de i regel äro sådana som icke taga någon reson utav argument, därtill äro de för dumma o. inskränkta.» — »Allt vad jag på ärliga vägar kan göra för Tyskl. det göres med el. utan T. R.»
- $\frac{18}{1}$ —43
X i Sandvik
Y i Göteborg
- Exp. Avs. medsänder 2 smuggelbrev från Norge (Tösse-lökka, Halden). Privat innehåll. Bilaga: 1 tobakskort.
- $\frac{3}{2}$ —43
X i Göteborg
Y i Billingham-on-Tees
- Exp. »Vi få då och då en liten kär påhälsning av de engelska flygarpojkarna. Härförleden kom ett stort bombplan in, men störtade, tyvärr, sedan alla flygarna hoppat ut från det o. oskadade landade en här och än där. Synd bara att de inte kan sända hem dem igen, så de kunde få ett nytt plan o. börja bomba på nytt. Tyvärr få vi besök även av tyskarna ibland.»
- $\frac{12}{2}$ —43
X i Blåviksjön
Y i London
- Exp. Norsk flykting. »Jeg rømte hjemmefra den 26 sept. 1943.»
- $\frac{18}{2}$ —43
X i Norge
Y i Årjäng
- Exp. Smuggelbrev. Personligt. Poststämpeln PKp? Brevet vidarebefordras av — — —, Box — — —. Årjäng till — — —, Flyktingkontoret, Norska legationen, Sthlm.

- ¹³/₃—43
X i Djursholm
Y i Norge
- Exp. Smuggelbrev. Avs. tackar för mottaget klädpaket. »... Det römmer nu folk til Sverige uavbrutt. Sverige har nok reddet mange nordmens liv disse krigsårene; her eksisterer jo ikke lenger det som heter lov og rett — vi lever i et lovlöst samfund...»
- ²²/₅—43
X i Norge
Y i Sommen
- Exp. Smuggelbrev. Personligt och norska förh. Poststämpel: Klaråsen.
- ³⁰/₆—43
X i Krylbo
Y i Finland
- Exp. ³¹/₈—43
»Men du kan nog ändå vara glad som for fören du blev utvisa det är tre som är i knipa nu, som tänka rymma till Norge de vågar ej till Finland å — — — är nog rädd tills de får sitt utslag. Så om ej — — — får främlingspass far han nog genast.»
- ⁴/₄—43
X i Sårfold
Y i Loning
- Exp. ¹⁴/₄—43
»... og her er mange som har skrivet hjem av de som er reist over, og ikke et eneste brev er blit åpnet, så det er ingen risiko for Håkon at skrive.» Föreliggande brev censurerat, varför adressatens härvaro torde vara känd för tyska myndigheterna.
- ¹³/₄—43
X i Lenhovda
Y i USA
- Exp. ¹⁵/₄—43
Avsändaren och hennes man — — — äro norska flyktingar. »Vi måtte for ca to mnd siden rømme fra Norge, da Tyskerne skulle utrydde allt som ikke er Germansk rase.»
- ¹⁰/₄—43
X i Stockholm
Y i Riesengebirge
- Exp. ¹⁷/₄—43
»Wenn man mich mal angriffit so sage ich immer und immer wieder ich bin so stolz Deutsche zu sein. Verkehren tun wir nur in deutschfreundlichen Kreisen am liebsten nur mit Deutschen.»
- ¹⁷/₄—43
X — — —
Y i Stockholm
- Exp. Smuggelbrev från Norge. Personliga angelägenheter utan intresse.
- ¹⁹/₄—43
X i Stockholm
Y i USA
- Exp. ²⁰/₄—43
Troligen norska flyktingar. »Nå er vi altså i sikkerhet her i Sverige, borte fra nazidjevlskapen. Vår stilling hjemme kunde ikke holde lenger.»
- ²⁸/₄—43
X i Torpshammar
Svensk Soc. samling
i Stockholm
- Exp. »Härmed insändes medlemsavgiften för 5 månader medlem n:r — — —»
- ¹⁴/₅—43
X i Sillre
Y i Stockholm
- Exp. ¹⁵/₅—43
Avs. har fått avslag från leg. på sin begäran att få fara till Sovjet som frivillig. Uttrycker sin besvikelse och sin beundran för Sovjet o. Stalin i insmickrande ordalag. Avslutar brevet med: »Jeg gjør hvad som helst som kan skada nazityskland.»
- ²³/₅—43
X i Norge
Y i Stockholm
- Exp. Smuggelbrev. Personligt o norska förhållanden. Inlägg: Avskrift av brev fr. — — —, fånge i Oranienburg. Poststämpel: Charlottenberg.

1/6—43 En värnpliktig X Tidning i Stockholm	Exp. 2/6—43	»Lögnpropagandan för flottan». Besk artikel av stamanställd ang. de värvades förhållanden.
17/6—43 X i Älghultsby Partiexpedition i Jönköping	Exp. 18/6—43	Månadsrapport och redovisningslista för april — maj från — — —:s K. A. K.
21/6—43 X — — — Y i Stockholm	Exp.	<p><i>Smuggelbrev.</i> Personligt o norska förhållanden: Inlägg 1a) fr. anonym avs. t. — — — Cambridge, England. Pers. o norska förhållanden.</p> <p>b) fr. — — —, pers.</p> <p>2) fr. — — — t — — —, Cambridge, pers.</p> <p>3) fr. »din lengtende pike» t Sigge pers. o no. förhåll.</p> <p>4) t. Sigge, pers. o no. förh. m. bif. visa.</p> <p>5) fr. — — — t. — — —, personligt.</p> <p>6) 1 st ex av Aftenposten.</p> <p>7) 1 st registreringskort. Avs. är brevförmedlare. Poststämpel: Pkp 89.</p>
28/6—43 En värnpliktig X Y i Stockholm	Exp.	Med anledning av den tyska riksbondeorganisationens inbjudan till studieresa föreslår avs. 2 representanter från S. L.
12/7—43 X i Stockholm Y i Sarpsborg	Exp. 15/7—43	Avs. är enl. reg.kort troligen norsk fl. Fl. adr. Tackar för 1 brev. Har sänt paket till Norge. Har enl. reg. tidigare mottagit ett brev och kan alltså anses uppehålla brev.
25/7—43 X i Norge Y i Arjeplog	Exp.	Norskt <i>smuggelbrev.</i> Innehåller även ett brev till — — —. Bådas innehåll utan intresse.
26/7—43 X i Stockholm Y i Härnösand	Exp.	Adr. har sökt men nekats uppehållstillstånd i Sverige och därför vänt sig till Britt. legationen med begäran att få komma över till England, vilket han emellertid ej kan påräkna då han tillhört danska frivilligkåren i Tyskland. Av någon orsak kan adressaten ej återvända till Danmark, varför avsändaren rekommenderar honom att rymma till svenskt område.
29/7—43 X i Nås Y i Norge	Exp. 31/7—43	Avs. är antagl. no. flyktig. Är troligen anställd vid huggarkurs i Nås. Synes dock ha regelbunden brevförbindelse med Norge.
10/8—43 X i Voxna Y i Arvidsjaur	Exp.	<p><i>Avs. talar om några norrmän, som tydl. givit sig ut på någon privat expedition.</i> »Tror du Knut og de andre gutta klarer seg? Jeg, synes det ser for dumdrstig og gi seg ut på noe slikt. Vi vel meget små skjanser på å se dem igjen. Men faen hjelper de sine. Du har ikke selv lyst til å ta en slik tur da? Det måtte være jævla spennene. Du har jo hatt det for vane og fülle Knut i tykt og tynt. Hvis du kommer på en slik tanke, så betenk deg to ganger.»</p>

- $\frac{29}{8}$ —43
X i Norge
Y i Nås
- Exp. *Insmugglat Norge-brev. Orts- och familjenyheter.*
- $\frac{1}{6}$ —43
X i Stavanger
Y i Malmö
- Exp. *Norskt smuggelbrev. »Vill sända ett par adresser var möjligen — — — kan träffas. Maskinist — — —, Norska konsulatet, Sidney, Buenos Aires, San Pedro.*
- $\frac{10}{6}$ —43
X i Norge
Y i Bofors
- Exp. *Smuggelbrev. Personl. Pstämp: Charlottenberg. Inlägg: 1 st. skolbetyg.*
- $\frac{14}{6}$ —43
X i Norge
Y i Skivsjöstrand
- Exp. *Insmugglat Norgebrev. Uppgift om tyska mine-ringar vid kajer. I övrigt intet anm.värt.*
- $\frac{15}{6}$ —43
X i Norge
Y i Göteborg
- Exp. *Brevsmuggling från Norge. Avs. som den $\frac{20}{8}$ 43 begärde få sig tillsänt olika varor, tackar nu för dessa samt påpekar, att »forbindelsen er helt igjennem trygg.»*
»Jeg har nettop mottatt pakken og er meget begeistret for indholdet — — — Hvis De vil vere så snild å la meg vite hvad De har lagt ut for mig skal jeg sende Dem remissen så fort jeg får tak i svensk valuta og jeg må gå ut fra at det ikke skall drøie så lenge. Jeg blir her endnu i 14 dager og står i kontakt med — — — direkte eller indirekte. — — — behøver ikke vaere bange for att hverken De eller jeg skal komme i noen ulei- lighet politiskt sett på grunn av denne forbindelse som er helt igjennem trygg. Her på disse trakter er det så öde at her ikke på norsk side ihvert fal, eksisterer noe vakthold hverken av tyskere eller nazister . . . Skulde Deres svar komme efter jeg er reist så blir brevet ev. vidreexpedert sam- men med annet og da uten kompromitterende konvolut. Hvis da — — — er så elskverdig å undlate å sette 'Göteborg' som avsendelsestad. Det bor så mange folk heroppe i disse trakter som skriver og talar svensk att et brev på svensk ikke vil vekke noen opsikt.»
Å kuvertets baksida är avs. angiven som — — —, Idre.
- $\frac{2}{10}$ —43
X i Eskilstuna
Y i Norge
- Exp. *Avs. norsk flykting, som förut är registrerad å ett kort där han tackar för 1 brev. Tackar här för ytterligare ett.*
- $\frac{7}{10}$ —43
X i Knaby
Y i London
- Exp. *Norsk flykting. »Tyskerne vilde ha mig til at arbeide for dem, og det vilde jeg ikke, derfor strök jeg hit.»*
- $\frac{10}{10}$ —43
X i Granö
Y i Norge
- Exp. *Norsk flykting som enligt senare reg.kort och ifrågavarande brev mottagit flera brev från olika personer i Norge.*

- ²³/₁₀—43
X i Näsbykulla
Y i USA
- ²⁷/₁₀—43
X i Göteborg
Y i England
- ¹/₁₁—43
X i Kiruna
Y i Stockholm
- ³/₁₁—43
X i Stockholm
Y i Danmark
- ⁶/₁₁—43
X i Grimsås
Y i Norge
- ⁶/₁₁—43
X i Göteborg
Y i Porsgrunn
- ⁹/₁₁—43
X i Mölle
Y i England
- ²²/₁₁—43
X i Malmö
Y i Danmark
- ²³/₁₁—43
X i Gränna
Y i Färöarna
- ²³/₁₁—43
X i Hallsberg
Y i Norge
- ²⁶/₁₁—43
X i Lund
Y i Danmark
- ³⁰/₁₁—43
X i Sorsele
Y i Norge
- ²⁷/₁₁—43
X i Mölndal
Y i Norge
- Exp. ²³/₁₀—43 Avs. dansk flykting, deltar i huggarkurs 77. Har varit i Sverige i 2 mån. . . »Nu er jeg her i Sverrig som Flykting.» . . .
- Exp. ²⁹/₁₀—43 Avs. dansk flykting. »I övrigt er det sket det mærkelige at de oprindelige Repräsentanter for Vårnemagten i Landet synes at have modarbejdet Hitlers Särintstrukser om Forfølgelsen av Jöderne.» F. ö. skriver avsändaren att hennes syster blivit deporterad till Theresienstadt.
- Exp. Avs. uppger sig ha fört norska flyktingar över gränsen. »... vi för flyktingar över gränsen här varje dag nu har tyskarna också börjat rymma över gränsen igår kom det flera över de är naturligtvis trötta på eländet...»
- Exp. ¹¹/₁₁—43 Avs. har blivit ombedd av adressaten att inhämta upplysningar om en familj, som troligen flytt från Danmark. Hon lämnar en redogörelse utan att nämna något namn.
- Exp. Avs. möjligen no. flykting. Har fått 2 brev.
- Exp. ¹¹/₁₁—43 Avs. är enligt reg.kort troligen no. flykting. Har mottagit minst 2 brev fr. Norge o. skickat paket dit.
- Exp. ¹¹/₁₁—43 Dansk flykting. »Situationen i vårt land är nu sådan, att jag kände mig tvungen att ge mig iväg och lyckades nå Sverige d. 9 oktober.»
- Exp. ²⁰/₁₁—43 Avs. ev flykting. Tackar för brev. »Sidst i forrige Maaned lykkedes det mig att faa en kontorplads i et av det kgl. danske Legation midlertidig oprettet Kontor her i Malmö. Jeg skal hilse mange Gange fra Far og Mor.»
- Exp. ²⁵/₁₁—43 Dansk flykting. »Her i Sverige faar vi Flyktninge en ualmindelig god Behandling.»
- Exp. ²⁷/₁₁—43 Enl. reg. troligen norsk flykting. Tackar för 1 brev och har sänt paket.
- Exp. ²⁹/₁₁—43 Avs. har fått veta att »mit Tøj er ankommet til Stockholm». Härav torde kunna slutas, att avs. kan vara dansk flykting, som fått sina effekter eftersända från hemlandet. Mottagit ett brev.
- Exp. ⁷/₁₂—43 Avs. som är norsk flykting och identisk med — — —, har vistats i Sverige över 1 år.
- Exp. ¹/₁₂—43 Avs. troligen norsk flykting. Av reg.kortet samt av brevet innehåll att döma har avsändaren fått minst två brev från Norge.

- $\frac{5}{12}$ —43
X i Grangärde
Y i Köpenhamn
- Exp. $\frac{7}{12}$ —43
Avs. är troligen dansk flykting. Synes stå i förbindelse med adr. »Jeg blev glad ved at høre fra dig.» Skall tillträda en plats i Sthlm. Meddelar att — — — har fått arbete som frisör och att — — — och — — — arbeta i en konfektionsfabrik. Dessa tre personer äro trol. danska flyktingar.
- $\frac{6}{12}$ —43
X i Hässleholm
Y i Köpenhamn
- Exp. $\frac{11}{12}$ —43
Avs. möjligen dansk flykting. Tackar för brev.
- $\frac{11}{12}$ —43
X i Lund
Y i Köpenhamn
- Exp. $\frac{16}{12}$ —43
Dansk flykting, tackar för brev.
- $\frac{12}{12}$ —43
X i Knyppplan
Y i Norge
- Exp. $\frac{18}{12}$ —43
Avs. är troligen norsk flykting. Orten är förläggningsplats. Har mottagit två brev från Norge.
- $\frac{16}{12}$ —43
X i Stockholm
Y i Finland
- Exp. $\frac{28}{12}$ —43
»Nog äro vi svenskarna ganska kinkiga och egoistiska, men det är nu så, att i dag äro danskar och norrmän skötebarn i Sverige medan Finland helt kommit i skymundan, bara för att de ej vill sluta fred med ryssen på vilka villkor som hållst, för att svensken skall ha det lugn och skönt i framtiden.»
- $\frac{20}{12}$ —43
En förening X
Y i Stockholm
- Exp. $\frac{24}{1}$ —44
Adressaten kommunist. Ovanstående förening (X) inbjuder medlemmarna till julsamkväm. Brevet obeställbart emedan adr. flyttat från — — —.
- $\frac{20}{12}$ —43
X i Älvdalen
Y i Helgeland
- Exp. $\frac{24}{1}$ —44
Avs. tr. fl. Tackar för ett brev.
- $\frac{30}{12}$ —43
X i Stockholm
Y i Dakar
- Exp. $\frac{18}{1}$ —44
Dansk judisk flykting. »Jeg maatte flykte, som andre Tusinder, paa Grund af Jödeforfølgelserne for at ikke risikere Deportation.»
- $\frac{15}{1}$ —44
X i Hälsingborg
Y i Palestina
- Exp. $\frac{27}{1}$ —44
»Am Sonntag werden — — — und ich zu — — — heraus fahren. Wahrscheinlich werden wir dort — — — und — — — treffen, die ja jetzt von Dänemark herübergekommen sind. Ich freue mich schon sehr sie nach so langer Zeit wiederzusehen.»
- $\frac{19}{1}$ —44
X i Glumslöv
Y i Norge
- Exp. $\frac{27}{1}$ —44
Tydligen norsk flykting på fl. förl. Har tills. fått 2 brev från Norge.
- $\frac{21}{1}$ —44
X i Algutsboda
Y i Narvik
- Exp. $\frac{29}{1}$ —44
Avs. enl. reg.kort norsk flykting. Har förut mottagit ett brev. Står i regelbunden förb. med Norge.
- $\frac{27}{1}$ —44
X i Låstad
Y i Köpenhamn
- Exp. $\frac{4}{2}$ —44
Trol. da. fl. Tycks ha haft kontakt med Danmark.

- $\frac{5}{2}$ —44 Exp. Sannolikt norsk flykting. Fl. adr. Har trol. fått 2
X i Hok $\frac{12}{2}$ —44 brev från Norge. Bif. foto.
Y i Norge
- $\frac{6}{2}$ —44 Exp. *Avsändaren söker med adressatens hjälp fritaga
X i Stockholm sig från beskyllning för nazistisk verksamhet.*
Y i Malmö Medverkar enl. eget påstående vid uppgörande av
»svart lista», trol. över tyskvänliga danskar.
- $\frac{17}{2}$ —44 Exp. Avs. namnger två personer som han tror vara in-
X i Lund tresserade av Dagsposten.
Tidningen Dagsposten
i Stockholm
- $\frac{22}{2}$ —44 Exp. »På det maskinskrivna konceptet över färdvägar-
X i Göteborg na, som ju skall tryckas i kortet finnes en lucka
Y i Helsingfors utlämnad. Det är under rubriken: 'Bilväg Kungs-
ängens station—Stigstorp 9 km.' Där skall stå:
Höger vid vägvisare 'V. Ryds Kyrka'. Jag hade
utlämnat det, då mamma icke kunnat skaffa
fram denna uppgift, så snabbt, även på grund av
att jag icke ville tala om vartill uppgiften behöv-
des. Jag antar, att Farbror — — — sett denna
lucka, och nu ber jag Farbror — — — fylla i
det rätta, så att inget missförstånd skall uppstå.»
- $\frac{4}{8}$ —44 Exp. Avs. norsk flykting. Tackar för ett brev. Har för-
X i Hären $\frac{13}{8}$ —44 ut tackat för brev.
Y i Kjöpsvik
- $\frac{9}{8}$ —44 Exp. Enl. kort.no. fl. tackar för 1 brev. Har skickat
X i Göteborg $\frac{18}{8}$ —44 paket.
Y i Norge
- $\frac{11}{8}$ —44 Exp. *Brevförmedling. — — —»De maa endelig i naes-
X i Salsåker te Brev oplyse mig om hvormeget hvert Brev kos-
Y i Eslöv ter Dem, det var tankløst av mig ikke for lange
siden at bede Dem om det, jeg kan forstaa at det
med Tiden kan løbe op til et ret betydelig Beløb
isaer, hvis De har mange Breve. Jeg ved ikke
hvad jeg skulle gøre hvis ikke jeg havde haft
den Udveje til at faa breve hjem» — — —*
- $\frac{17}{8}$ —44 Exp. Avs. rekv. 7 ex. av Sven Hedins »Ett nytt var-
X i Skällboö $\frac{18}{8}$ —44 ningsord» i och för distribution.
Tidning i Stockholm
- $\frac{18}{8}$ —44 Exp. Avs. är nationalsocialist, »är man som jag natio-
X i Härkeberga $\frac{20}{8}$ —44 nalsocialist, är man nästan stämplad (av pressen
Y i Helsingfors och flera) som en farlig individ och landsförrä-
dare.»
- $\frac{27}{4}$ —44 Exp. *Norska — förbjuden att uppehålla sig i Brastad
X i Hallinden — vistas ändå därstädes.*
Y i Furudal »... Men jag får inte lov av landsfiskalen att va-
ra i Brastad. Jag fick holla mig i Hallinden, sa
han.» Brevet avsänt Brastad.

- $\frac{1}{5}$ —44
X i Köpenhamn
Y i Stockholm
- Exp. Brevet, som är av affärskaraktär och är maskinskrivet, förefaller anmärkningsvärt genom en ständigt återkommande bläcknotering i brevkanten bestående av bokstäverna S U. Brevet är undertecknat av »Dine tre Venner». Tidigare har brev passerat Pka 1 S med samma mystiska beteckningar i kanten (S U). Se fotokopia hos S. L.
- — —
X i — — —
Y i — — —
- Exp. $\frac{5}{5}$ —44
I kartoteket finnes upptagen en — — —, styrelsemedlem i Kämpande Demokrati. Ev. berör avs. Adr. är avsändarens moder. »Du undrar helt säkert vad jag håller hus någonstans, men jag har ringt och telegraferat hem så Du vet ju att det gick bra. Jag kom fram i god tid och hela apparaten fungerade perfekt, men han missade väskan med pengarna, så nu är jag tvungen att sticka upp på fredag, men jag behöver bara resa till — — — så jag slipper att åka ända fram... Gå hem till — — — torsdag kväll, ty då ringer jag hem...»
Ber även modern sända pengar till biljett och hotellräkning. Om ej modern kan sända tillräckligt med pengar ämnar han smita från notan.
- $\frac{18}{6}$ —44
Partiexpedition
Y i Stockholm
- Exp. Obeställbart.
Adr. kallas till Idrottskommitténs sammanträde »på fredag kl. 19». Lokal (»träffpunkt»): — — — expedition, — — — gatan — — —. Brevet börjar med »Kamrat».
- $\frac{18}{8}$ —44
X i Stockholm
Y i London
- Exp. $\frac{17}{6}$ —44
Avs. har deltagit i den ill. rörelsen. »28 av mine medsamsvorne blev arresterat, 7—8 er sendt til Tyskland. Skjönt jeg heller vilde vaert hjemme og trykt, redigert og distribuert avisier, det var det vi »rök» på. ... Hadde jeg en ganske intressant beskjeftigelse ved siden av — og av og til også, noen småjobber, så jeg var alldri arbeidsledig.»
- $\frac{9}{6}$ —44
X i Vittsjö
Y i Litsmannstadt
- Exp. *Detaljerade oppgifter om den svenska censuren:*
— — — »Ich weiss jetzt was man für einen Vorteil mit der Luftpost hat. Es wird ein paar Tage beschleunigt auf dem schwedischen Teile des Weges, nicht auf dem deutschen. Es ist nämlich so. Schicke ich einen gewöhnlichen Brief nach dem Ausland dann muss er erst einen Umweg nach Stockholm machen und wird dort mit anderer Auslandspost censuriert. Schicke ich aber mit Luftpost geht es direkt nach Malmö und wird dort sofort censuriert.»
- $\frac{25}{10}$ —44
Värnpliktig X
Y i Ramsjö
- Exp. Lösmyntet i fråga om militära förh.

- ²¹/₁₀—44
X — — —
Y i Stockholm
- Exp. *Finsk underrättelseofficer.*
1) skildrar den s. k. torneåkuppen.
2) uttalar sig om ryssarnas behandling av finnarna samt av tyska fångar.
3) skisserar befarade framtida utvecklingen i Finland.
4) meddelar att post till honom befordrades via — — — i Haparanda (»via honom kommer brevet ocensurerat längs en etapp till mej») ...
- — —
X i Örslösa
Tidningen Dagsposten
- Exp. ²⁰/₁₂—44
Avs. förbinder sig betala kr. 100:— i prenumerationssavgift till Dagsposten under år 1945.
- ²⁵/₁₂—44
X i Stockholm
Y i Östanvik
- Exp. *Norsk flykting uttalar sig hemlighetsfullt om »noen apparater».*
»Så telegraferte ingeniör — — — etter meg, fra Stockholm og da reiste jag dit med en gang. Du tror kanskje at det er en dans på roser å vaere her, men det er det ikke. Men etter jul skal vi begynne med noen apparater som jeg holdt på med i Norge etter at jeg kom hjem fra — — —. Så jeg håper bli til nytte. Om arten av apparatene kan jeg dessverre ikke uttala meg om. Men ikke et 'ord i avisen'. Dersom dette går som det skal håper jag på nye oppgaver.» — — —
- ¹⁵/₂—45
X i Enbo
Y i Sollefteå
- Exp. I brevet till ovanstående adressat låg ett annat brev adr. till — — —. (Övers. fr. estn. i utdrag): »Vår 'flotta' består av 10 båtar och är färdig för avresa. Olja får vi så mycket att det räcker för en resa. Två av båtarna är riktigt ordentliga till hälften övertäckta, motorerna äro under 10 hästkrafter fa. — — —. Fattas endast en god kompass och sjökort. Att genomföra detta med en större massa folk går nog ej an, men något slags råd måste man nog hålla.» (undert. »— — —»).
- ¹⁵/₆—45
X i Stockholm
Y i Frankrike
- Exp. ¹⁶/₆—45
... »— — — war — — — zu Besuch in London, sie war auch mit ihnen zusammen, aber sie hatten nur zu kritisieren & würde nicht wieder sie besuchen, wenn sie nach London reisen sollte, wozu sie evtl. Gelegenheit haben dürfte. Da ich nun einmal bei ihr bin, so sollst Du wissen, dass sie hier in — — — als Sekretärin angestellt ist & mit — — — zu tun hat. Sobald die Grenzen wieder frei sind, wird sie auch reisen. Sie korrespondiert in Eng., Französisch & Deutsch. Seit 4 Wochen hat sie eigene Wohnung & wir haben ihr Zimmer an einen — — — vermietet.» Omnämnade — — — är identisk med — — —, som är uppförd å S-listan.

Enligt vad som framkommit vid justitieombudsmannens utredning rörande verkningarna av 1940 års tvångsmedelslag har vid postkontrollen i ett tjugu-

tal fall förekommit förväxling av innehåll i granskade försändelser. I dessa fall, vilka samtliga gälla inrikes försändelser, har i allmänhet rättelse så småningom kunnat ske. Det är icke känt att någon materiell skada orsakats av förväxlingen. I ett fall hade uppenbarligen på grund av slarv vid granskningen en tiokronesedel icke kommit rätt adressat tillhanda. Sedeln ersattes emellertid av säkerhetstjänsten. Huruvida förväxling skett av innehållet i granskade försändelser till utlandet är icke med säkerhet känt. Det torde emellertid icke vara osannolikt att så skett.¹

Såsom redan antytts i den allmänna redogörelsen för trafikmedelskontrollen² i samband med behandlingen av frågan om öppen eller hemlig censur har generalpoststyrelsen fått mottaga åtskilliga klagomål över att försändelser försenats eller kommit bort. I regel utvisade företagen undersökning, att den eller de reklamerade försändelserna kvarlågo hos postkontrollen eller av densamma försenats i sin befordran. Jämväl kommissionen har mottagit eller erhållit del av liknande klagomål.

Stockholms byggnadsfackföreningars samorganisation har sålunda till kommissionen för kännedom i avskrift överlämnat en den 2 februari 1945 dagtecknad skrivelse till regeringen. Skrivelsen innehåller i huvudsak följande.

Till samorganisationen anslutna fackföreningar brukade ofta genom annonser i pressen lämna viktiga meddelanden till sina medlemmar. Dylika meddelanden, som sändes till tidningen Ny Dag, brukade försenas mellan ett och tre dygn, varför det ofta varit för sent att införa dem i tidningen. Generalpoststyrelsen hade efter anmälan företagit undersökning i saken och meddelat att »på grund av gällande bestämmelser är styrelsen förhindrad meddela närmare upplysningar rörande utredningens resultat». Allt tydde på att dröjsmålen sammanhängde med censurverksamheten. Såväl tidningsföretaget som fackföreningarna tillfogades både ekonomisk och 'ideologisk' skada genom förseningen av posten. Om granskning av posten vore nödvändig, så borde i allt fall de granskande personerna arbeta i sådan takt att förseningar icke förekomme. På grund härav hemställde samorganisationen, att regeringen måtte vidtaga sådana åtgärder att fackföreningarnas fullt legitima post till tidningen Ny Dag ej försenades på sätt nu angivits.

Enligt vad kommissionen inhämtat från socialdepartementet har skrivelsen icke medfört något Kungl. Maj:ts beslut.

Förutvarande ledamoten i riksdagens andra kammare, redaktören för Arbetar-Tidningen i Göteborg Nils Holmberg har i skrivelse till kommissionen anfört bland annat:

Kontrollen å såväl Holmbergs privata post som post till Arbetar-Tidningen hade ända fram till slutet av år 1943 skett på ett sätt som tydde på att huvudsyftet med densamma varit att trakassera och skada tidningen. Att brev från Holmbergs fader, som vore revisor i en socialdemokratisk förening, fördröjts i upptill en veckas tid, hade icke medfört annan olägenhet än att Holmbergs fader fått vänta längre än

¹ I kommissionens betänkande del II har i samband med frågan, huruvida brev, som befordrats av svenska postverket, obehörigen kommit utländska myndigheter tillhanda, redogjorts för ett fall där dylik förväxling möjligen skett, se Bet. del II s. 176 o. f.

² Se s. 58 o. f.

eljest på svar. Värre hade varit att brev från fackföreningar och firmor i Göteborg med annonsorder till Arbetar-Tidningen gång på gång av postkontrollen hållits tillbaka så länge att de kommit tidningen tillhanda först en eller ett par dagar efter den dag då annonserna skulle införas. En annan olägenhet hade varit att pressbulletinerna från pressavdelningarna vid Sovjetunionens, Storbritanniens och Förenta staternas legationer, vilka innehållit viktigt nyhetsmaterial som icke kunnat erhållas på annat sätt, blivit föremål för ännu större försening. Det hade ofta hänt att dessa bulletiner, som varit stencilerade och sänts i öppna kuvert, icke kommit tidningen tillhanda förrän fem och ibland ända upp till tio dagar efter avsändningsdatum. Holmberg hade gjort flera hänvändelser såväl till postdirektionen i Göteborg som till tredje polisintendent Westlin vid säkerhetstjänsten därstädes utan att uppnå någon ändring i förhållandet. På båda hållen hade man förnekat all kännedom om att posten censurerades. En skriftlig anmälan till generalpoststyrelsen hade haft lika liten effekt. Holmberg hade fått meddelande från styrelsen att den mottagit anmälningen och att styrelsen skulle undersöka saken, men det hade stannat därvid.

Frågan huruvida censuren av Holmbergs och tidningens post varit berättigad lämnade Holmberg å sido. Däremot ville Holmberg anmärka på att säkerhetstjänsten utnyttjat brevcensuren till rena trakasserier och sålunda grovt missbrukat sina befogenheter.

Biträdande övervakningschefen i tredje övervakningsområdet, polisintendenten Janne Westlin har i ett den 11 september 1946 till kommissionen avgivet yttrande, under åberopande av en den 10 i samma månad dagtecknad promemoria av överkonstapeln Arvid Jörnvik, anfört bland annat följande.

Med hänsyn till de stora olägenheter som genom postens försening kunde uppkomma för adressaterna hade det redan från första stund stått klart för säkerhetstjänsten, att ingen möda finge lämnas ospard för att söka undvika försening av postgången. Holmbergs tidigare direkt till Westlin framförda klagomål över försenad postgång hade föranlett noggrann undersökning som visat, att dröjsmålet icke kunde tillskrivas åtgärder från säkerhetstjänstens i Göteborg sida. Holmbergs uppgift, att vissa försändelser till honom kommit för sent fram, kunde mycket väl vara riktig, men därmed torde väl knappast vara klart att kommunikationskontrollen varit skuld till dröjsmålet. Under den tid kommunikationskontroll förekommit hade det flera gånger hänt att personer som alls icke vore föremål för kontroll skyldde störningar i brev- och telefontrafiken på säkerhetstjänsten.

Post från utlandet och utländska pressbulletiner hade icke granskats i Göteborg. I den mån det gällde försening av dylika försändelser kunde eventuellt dröjsmålet ha uppkommit vid central granskningsanstalt.

I nyssnämnda promemoria av den 10 september 1946 anförde Jörnvik, vilken tjänstgjort såsom granskningsombud vid postkontrollen i Göteborg, bland annat följande.

Holmberg hade i egenskap av kommunistiska partiets kanske mest framträdande representant i Göteborg under hela kriget varit föremål för säkerhetstjänstens intresse. Sålunda hade han varit underkastad postkontroll. Partiorganet i Göteborg, Arbetar-Tidningen, för vilken tidning Holmberg vore redaktör, hade också varit underkastad dylik kontroll.

All postkontroll i Göteborg såväl individuell som allmän hade till en början tillgått på så sätt, att personal från säkerhetstjänsten vid 8-tiden varje morgon å de olika postanstalterna i staden avhämtade de försändelser som i enlighet med utfärdade förordnanden omhändertagits av vederbörande postfunktionärer. Försändel-

serna medfördes till säkerhetstjänstens i Göteborg lokaler, där de öppnades och granskades, varefter de återställdes till respektive postanstalter vanligen vid 12-tiden samma dag eller i allt fall i god tid före andra brevbärarturen, som utgick vid 14-tiden. Första brevbärarturen utginge vid 8-tiden. En omhändertagen försändelse bleve sålunda som regel försenad endast en brevbärartur. På söndagar, då endast en brevbärartur förekomme, bleve försändelserna emellertid kvar på postanstalterna och komme icke adressaten tillhanda förrän med första brevbärarturen påföljande dag. En fullt betryggande kontroll över att brev icke obehörigen försenades utövades från postens sida.

Sedan i slutet av år 1942 hade all post granskats inom postverkets egna lokaler av för ändamålet särskilt anställd personal, tillhörande säkerhetstjänsten. Detta tillvägagångssätt medförde, att antalet försenade försändelser nedbringades avsevärt. Granskningen utfördes nämligen redan före första brevbärarturen av sådan post, som ankommit under natten och på morgonen samma dag. Endast ett fåtal försändelser, vilkas innehåll av granskarna ansåges vara sådant, att försändelserna borde underställas övervakningschefens ombuds bedömande, bleve kvarhållna.

Holmbergs påstående, att hans privatbrev fördröjdes upp till en vecka, vore utslutet. I varje fall hade dylik försening icke uppkommit genom postkontrollen i Göteborg. Beträffande den av Holmberg påtalade förseningen av pressbulletinerna från olika länders legationer förekomme dylika bulletiner till samtliga tidningar i Göteborg. Bulletinerna sändes i öppna kuvert och innehölle intet av intresse för säkerhetstjänsten därstädes, varför dessa omgående vidarebefordrades till adressaten. Att säkerhetstjänsten såsom Holmberg gjorde gällande skulle ha utnyttjat brevcensuren i trakasseringsssyfte vore en orättvis beskyllning. Tvärtom hade säkerhetstjänstens personal i Göteborg städse varit angelägen om att icke i onödan försena någon postförsändelse. Redan på ett mycket tidigt stadium av kontrollverksamheten hade Holmberg låtit förstå, att han kände till att hans post censurerades. Hans upprepade hänvändelser till postdirektionen i Göteborg och till övervakningschefen därstädes hade manat till minutiös försiktighet vid utövande av postkontrollen beträffande honom.

Chefen för centralbyrån, landsfogden Persson, har på förfrågan meddelat att, när de s. k. pressbulletinerna från vissa legationer i Stockholm haft den dubbla karaktären av nyhetsmaterial och propaganda, de blivit föremål för granskning vid postkontrollavdelningen i Stockholm. I vissa fall hade därvid yttrande inhämtats från såväl utrikesdepartementet som informationstyrelsen. På grund härav hade i vissa fall kunnat uppkomma en eller annan dags försening i expedieringen av bulletinerna. Endast i enstaka undantagsfall hade enligt Persson dröjsmålet uppgått till så lång tid som en vecka.

Undersökningskommissionen. När utredningen utvisar att de s. k. pressbulletinerna granskats allenast vid postkontrollavdelningen i Stockholm, finnes icke skäl antaga att Arbetar-Tidningen fått desamma sig tillsända senare än andra adressater i Göteborg. Vid kommissionens utredning har icke framkommit något som tyder på att postförsändelser till Holmberg och Arbetar-Tidningen genom åtgärder från säkerhetstjänstens sida försenats mera än som varit en följd av att Holmberg och Arbetar-Tidningen varit underkastade individuell kontroll. Till frågan om de olägenheter, som föranletts av den under kriget utövade trafikmedelskontrollen, återkommer kommissionen i sitt allmänna uttalande.

En person, som i början av kriget i egenskap av befattningshavare inom säkerhetstjänsten haft i uppdrag att verkställa kontroll av åtgärder, som vid industri- och andra anläggningar inom riket vidtagits till skydd mot sabotage, har till kommissionen översänt i avskrift en av honom upprättad, i april 1942 till statsrådet Möller överlämnad promemoria däri påpekades vissa tekniska brister i postcensuren. I promemorian framhölls i huvudsak följande.

Censuren fördröjde posten så avsevärt att mottagarens misstanke snart väcktes. De försändelser, som ej granskades, borde icke såsom skedde släppas igenom snabbare än de försändelser, som censurerades. Följden bleve att de senare försändelserna kommo fram med minst en dags försening, trots att avstämplingsdagen vore densamma som å de förra försändelserna. Större omsorg måste nedläggas å den tekniska sidan av censuren, så att det icke vore uppenbart att ett kuvert öppnats och klistrats igen. Granskningen av post till och från personer underkastade individuell kontroll vore icke fullständig. Möjlighet funnes att kringgå dylik kontroll.

I detta sammanhang må ock nämnas att Svensk Opposition år 1944 hos justitiekanslersämbetet framfört klagomål över att vissa postförsändelser försenats eller kommit bort. Sedan ämbetet infordrat yttranden från säkerhetschefen och generalpoststyrelsen, fann ämbetet klagomålen icke föranleda någon åtgärd.

I ett fall har till kommissionen inkommit klagomål över den personal, som av säkerhetstjänsten utnyttjats inom postkontrollen.

En person, i det följande kallad A, som tjänstgjort såsom granskare vid en postkontrollanstalt, har sålunda i anmälan till kommissionen påstått, att föreståndaren för anstalten, en posttjänsteman här kallad B, varit nazist (medlem av Nationella förbundet samt läsare av tidningen Dagsposten).

A har i anmälan vidare uppgivit bland annat:

År 1942 hade på kontrollanstalten uppmärksammats att en nazistisk författare, nedan kallad C, i ett brev till en tysk i Stockholm vid namn Grassman skrivit att C »slutat sin militärtjänstgöring och genast skulle uppsöka Grassman för informationer». B hade bestämt, att brevet icke skulle föranleda rapport. A hade då framhållit att ett dylikt meddelande givetvis måste rapporteras och att han hade för avsikt att själv meddela saken till försvarsstaben. A hade icke kunnat kontrollera om B rapporterat meddelandet eller ej. Senare hade A insänt en skriftlig promemoria i saken till försvarsstaben. Först i början av år 1943 hade B lämnat befattningen såsom föreståndare.

Under den av kommissionen i anledning därav verkställda utredningen har ytterligare en person, som också tjänstgjort såsom granskare vid ifrågasvarande postkontrollanstalt, framställt likartade anmärkningar mot förhållandena å anstalten.

Sistnämnde granskare, i det följande kallad D, har i huvudsak uppgivit följande.

I sin handläggning av politiska ärenden och framför allt i sina allmänna uttalanden hade B visat en inställning, som väckt förvåning hos den övriga personalen. Vid ett tillfälle, sannolikt under hösten 1941, hade D föreslagit att ett brev från en medlem eller medlemsvärvare i Nationella förbundet skulle föranleda viss åtgärd,

som D numera ej kunde erinra sig. D hade då inkallats till B och klandrats av denne för det oriktiga i att notera försändelser till eller från medlemmar i Nationella förbundet, varjämte B tillagt, att i så fall skulle han själv uppföras på svarta listan. Senare samma dag hade B till D framfört ursäkt för att han överilat sig.

Någon gång under hösten 1942 hade D för granskning erhållit bland den övriga posten fyra brev från en känd nazist, här kallad E. B hade tillhört E:s direkta meningsfränder. Tre eller möjligen två av breven hade varit riktade till E:s politiska vänner och avhandlat planer för propagandamöten på olika orter. D, som ansett att innehållet borde underställas postkontrollavdelningen, hade några dagar senare frågat B om besked kommit från Stockholm angående brevens registrering eller annat förfarande. B hade svarat att han över huvud ej skickat några brev från E till postkontrollavdelningen. D hade funnit detta så anmärkningsvärt att han rapporterat förhållandet till postkontrollavdelningen i Stockholm.

Av kommissionens utredning framgår i huvudsak följande.

B var, efter att dessförinnan ha tjänstgjort såsom biträdande föreståndare vid ifrågavarande postkontrollanstalt, från september 1941 till i mars 1943 föreståndare för densamma. På förslag av dåvarande föreståndaren för postkontrollavdelningen hade säkerhetschefen begärt att B skulle ställas till säkerhetstjänstens förfogande. Dessförinnan hade vederbörande postmyndighet tillfrågats angående B, varjämte utretts att B icke förekom i något av de hos säkerhetstjänsten förda registren. Enligt uppgift från posten var B känd som en mycket duktig tjänsteman och arbetsledare.

Rörande organisationen av ifrågavarande postkontrollanstalt har chefen för centralbyrån, landsfogden Persson för kommissionen uppgivit bland annat följande.

Redan på ett tidigt stadium efter inrättandet av ifrågavarande postkontrollanstalt hade det, med hänsyn till omfattningen och vikten av verksamheten därstädes, varit avsett att anställa en polisiärt utbildad och i övrigt för uppgiften kvalificerad befattningshavare med åliggande af i egenskap av s. k. granskningsombud handha ledningen av granskningsverksamheten därstädes. Trots upprepade försök hade det emellertid icke lyckats att finna någon lämplig och villig person, varför planen icke kunnat realiseras. Att de tjänstemän, vilka av postverket ställdes till förfogande såsom föreståndare och biträdande föreståndare för anstalten, jämväl anlätades för handhavande av själva granskningsarbetet med dess rättsligt och polisiärt betonade uppgifter var att betrakta som en nödfallsutväg och ett provisorium, avsett att avlösas så snart möjlighet därtill yppades. Behovet av speciell sakkunskap i uppkommande bedömningsfrågor kunde emellertid anses i viss mån tillgodosett därigenom att vederbörande övervakningschef hade att ägna fortlöpande tillsyn åt verksamheten och fungera såsom rådgivare åt anstaltens föreståndare i med granskningsverksamheten sammanhängande spörsmål. Föreståndarna voro även särskilt instruerade om att i tveksamma fall hänvända sig till övervakningschefen.

I slutet av juli eller i början av augusti 1942 fick säkerhetschefen från försvarsstaben till sig överlämnad en skrivelse från A till försvarsstaben, i vilken skrivelse A gjorde gällande att B vore nazist. Tidigare i juli samma år fick dåvarande granskningschefen vid postkontrollavdelningen, polismästaren Erik Gamstedt, från D mottaga ett brev, i vilket D begärde att få träffa Gamstedt. Sedan säkerhetschefen fått reda på brevet från D, beslöt säkerhetschefen att ärendet skulle vila till dess Gamstedt sammanträffat med D.

Sannolikt i mitten av augusti 1942 sökte D upp Gamstedt i Stockholm, varvid Gamstedt uppmanade D att tala med landsfogden Persson. Med anledning av de uppgifter, som D därvid lämnat Persson, beslöt säkerhetschefen inrätta en särskild befattning som granskningsombud vid ifrågavarande postkontrollanstalt, varjämte säkerhetschefen uppdrog åt dåvarande biträdande granskningschefen, landsfiskalen Eric Elghammar att tills vidare tjänstgöra som granskningsombud vid anstalten. Elghammar fick till särskild uppgift att utreda, huruvida B hyste nazistiska sympatier och låte dessa påverka sitt handlande i tjänsten. Avsikten var från början att Elghammar skulle tjänstgöra vid anstalten till dess särskilt granskningsombud där blivit utsett och tillträtt befattningen. Elghammar, som tjänstgjorde som granskningsombud vid anstalten från och med september 1942, återvände emellertid redan i början av oktober samma år till Stockholm på grund av att han icke längre kunde undvaras å postkontrollavdelningen därstädes.

Om sina erfarenheter från tjänstgöringen vid ifrågavarande postkontrollanstalt, har Elghammar för kommissionen bland annat uppgivit:

»B, med vilken jag kamratligt umgicks, stack icke under stol med sina sympatier för Nationella förbundets verksamhet. Han uppgav själv, att han tillhörde förbundet och var tydligen kritiskt inställd mot politiskt vänsterorienterade personer och meningsriktningar. Däremot framkom icke, att han var ansluten till parti av klart nazistisk inriktning. Hans politiska ställningstagande syntes framför allt dikterat av utrikespolitiska synpunkter, särskilt sympatier för Finland och ovilja mot Sovjetunionen.

Under mitt arbete vid anstalten framkom, att ovisshet rådde beträffande lämpligheten och skyldigheten att registrera medlemmar av vissa politiska sammanslutningar. Jag vill minnas, att B ansett, att medlemmar av Nationella förbundet, som enligt hans mening vore en klart nationell, svensk rörelse, icke borde registreras. Efter någon veckas tjänstgöring vid anstalten fann jag mig därför föranlåten att i ett föredrag för granskningspersonalen klargöra, att Nationella förbundet såväl som Engelbrektsförbundet, Bruna gardet och troligen även några andra då aktuella politiska organisationer av mera utpräglad ytterlighetskaraktär vore skäligen misstänkta för verksamhet, som vore riktad mot Sveriges intressen. Jag framhöll, att om detta icke vore känt av medlemmar eller sympatisörer till ifrågavarande organisationer ute i bygderna, så hade likväl säkerhetstjänstens ledning sådana upplysningar, som nödvändiggjorde övervakning av organisationerna och deras medlemmar och sympatisörer. Jag beordrade därför att s. k. registerkort skulle tagas beträffande korrespondens, som visade att adressat eller avsändare tillhörde eller sympatiserade med nämnda riktningar. B gjorde givetvis inga invändningar, men jag erinrar mig, att han uttryckte sin förundran över att Nationella förbundet kunde misstänkas för osvenska gärningar.

B föreföll mig en smula naiv och helt hängiven Nationella förbundet, om vars fosterländska inställning han vore övertygad. Jag ansåg dock olämpligt, att en person med B:s sympatier tjänstgjorde inom säkerhetstjänsten.

Bland personalen vid postkontrollanstalten fanns vid denna tid en eller annan för arbetet mindre väl skickad person. Någon 'nazist' eller person med dylik orientering kunde jag — med undantag av B — icke upptäcka bland personalen.»

Vid sin återkomst till Stockholm i början av oktober 1942 rapporterade Elghammar, att han icke fått den uppfattningen att B vore beredd att medvetet arbeta mot svenska intressen. Vid samtal med Persson synes Elgham-

mar ha givit uttryck åt den meningen, att B:s lojalitet visserligen ej kunde ifrågasättas men att B lämpligen ej borde handha ledningen av granskningsarbetet. Vid samtal med övervakningschefen, som omedelbart underrättats om den framförda kritiken, fick Persson enligt vad han uppgivit för kommissionen det bestämda intrycket att det enligt övervakningschefens uppfattning icke funnes någon anledning till tvekan i fråga om B:s pålitlighet så att det skulle innebära några betänkligheter att i fortsättningen anlita honom såsom föreståndare för anstalten med *enbart* postalt-tekniska och administrativa åligganden.

Den 1 november 1942 förordnade säkerhetschefen till granskningsombud vid postkontrollanstalten den nyutnämnde stadsfiskalen i den ort där anstalten var belägen.

Angående sistnämnda förordnande har landsfogden Persson för kommissionen uppgivit bland annat följande.

Såvitt Persson kunde erinra sig torde det redan innan den av A och D framförda kritiken blivit känd för säkerhetstjänstens ledning preliminärt ha diskuterats att till granskningsombud vid anstalten anlita den blivande stadsfiskalen i den ort där anstalten var belägen. Organisationens av polis- och åklagarväsendet i sistnämnda ort hade vid ifrågavarande tid varit föremål för utredning, varför det ansetts lämpligt att låta anstå med anställande av särskilt granskningsombud till dess stadsfiskalsbefattningen blivit besatt med ordinarie innehavare.

Sedan Gamstedt sannolikt i oktober eller november 1942 från D fått ett nytt brev, enligt vilket B ånyo skulle ha visat tecken på att vilja låta sina politiska sympatier inverka på bedömningen av breven, anmodade Persson Gamstedt att inspektera postkontrollanstalten. Enligt vad Persson uppgivit för kommissionen var den egentliga anledningen till Gamstedts inspektion att orientera den nye stadsfiskalen om dennes arbetsuppgifter som granskningsombud och om de anmärkningar, som framförts mot förhållandena vid anstalten. Gamstedts inspektion pågick i tre dagar, varunder Gamstedt bland annat höll föredrag för granskarna om vad de ur politisk synpunkt hade att iakttaga vid granskningen. Vid föredraget var B närvarande.

Efter den 1 november 1942 utövade B endast den postalt-tekniska och administrativa ledningen av anstaltens verksamhet till dess han efter egen ansökan den 7 februari 1943 entledigades från och med den 6 mars samma år. Dessförinnan hade B vid ett par tillfällen hos föreståndaren för postkontrollavdelningen hemställt att få återgå till posttjänsten. Därvid hade föreståndaren för postkontrollavdelningen anmodat honom att kvarstå ytterligare någon tid med hänsyn till svårigheten att få lämplig ersättare. De upplysningar, som Persson erhöll av det nya granskningsombudet angående B:s verksamhet vid anstalten, inneburo enligt vad Persson uppgivit för kommissionen att B skötte sin tjänst och måste anses fullt pålitlig.

Rörande arbetsförhållandena vid anstalten under den tid B förestod densamma har dåvarande biträdande föreståndaren för anstalten — en posttjänsteman, här kallad F — till kommissionen uppgivit bland annat följande.

Under denna tid hade det s. k. gallringsarbetet så gott som utan undantag utförts av granskarna själva. Endast värdeförsändelser hade gallrats av föreståndaren eller biträdande föreståndaren.

Vad granskarna beträffade hade F endast de bästa lovord att ge dem, evad gällde deras pålitlighet och omdömesgillhet. Ehuru de helt naturligt varit av olika politiska uppfattningar, vilket F genom personliga samtal kunnat konstatera, hade arbetet städse gått utan friktioner. Några politiska diskussioner hade F veterligen förekommit varken under B:s tid eller senare, även om arbetets art ofta kunnat ge anledning därtill. Ingen av granskarna torde ha varit av någon mer extrem politisk läggning, i varje fall icke till sådan grad, att han i något fall skulle ha brustit i sina åligganden. Flera granskare hade i informationssyfte mottagit litteratur från ytterlighetspartier utan att tillhöra dessa partier eller sympatisera med dem.

Beträffande de speciella anmärkningarna, som A framfört i sin anmälan till kommissionen, har övervakningschefen uppgivit bland annat följande.

Vid granskning av från postkontrollanstalten inkomna rapporter framginge enligt anteckning å ett till övervakningschefen översänt registerkort, att en brevörsändelse från C till Dir. Paul Grassman, Kungsgatan 33, Stockholm, rapporterats. Den 3 oktober 1942 syntes ett brev, som avhandlat E:s propagandamöten, ha blivit föremål för granskning. Ett till A/B Dagsposten, Stockholm, adresserat brev rörande abonnemang på tidningen Dagsposten för första halvåret 1943 hade granskats den 19 december 1942. Den 28 i samma månad hade ett brev till Sveriges nationella förbund i Stockholm, innehållande petitionslistor till Konungen med krav på upplösning av kommunistiska partiet, varit föremål för granskning. Även en del andra brev rörande Nationella förbundet hade under B:s tid granskats.

Att granskningen vid postkontrollanstalten skett ensidigt kunde ej utläsas av de rapporter, som inkommit till övervakningschefen. Prenumeranter på tidningen Dagsposten och de som på annat sätt understött denna tidning hade rapporterats, därvid det även i ett fall konstaterats, att B ej underlåtit att rapportera en honom närstående person, som fått tidningen Dagsposten.

I fråga om propagandaalster från de olika krigförande makterna hade någon skillnad icke gjorts vid postkontrollanstalten att döma av till övervakningschefen inkomna rapporter, utan allt talade för att B skött sin grannlaga och ömtåliga uppgift med oväld.

I detta sammanhang bör nämnas att Persson efter det han fått rapport av Elghammar om verksamheten vid ifrågavarande postkontrollanstalt, i promemoria den 27 oktober 1942 givit postkontrollanstalterna direktiv om att under beteckningen »Nazister» skulle registreras bland annat medlemmar i Sveriges nationella förbund. I cirkulär den 9 mars 1944 till övervakningscheferna angav säkerhetschefen att *enbart* medlemskap i förbundet ej borde medföra klassificering som nazist samt att medlemmar av förbundet, om vilka man endast visste att de voro medlemmar, borde registreras å särskild blankett, märkt Sveriges Nationella Förbund. Persson har i detta sammanhang för kommissionen framhållit, att vid postkontrollavdelningen i Stockholm redan under ett ganska tidigt skede av verksamheten registrering av medlemmar i Nationella förbundet skedde under beteckningen nazister. Beträffande övervakningen av Nationella förbundet återkommer kommissionen i sin redogörelse för registreringen av s. k. politiska ytterlighetsriktningar, se s. 263, 277 o. 296.

B har i huvudsak anfört följande.

Han hade icke varit nazist eller sympatiserat med nazismen. Däremot vore det riktigt att han varit medlem av Nationella förbundet, ur vilket han utträtt våren 1940 icke emedan han »ansåg förbundets program på något sätt farligt för Sverige» utan därför att han ej trivdes med att »gå i flock». Vidare vore riktigt att han prenumererat på tidningen Dagsposten. Detta hade berott på en förbindelse, som han underskrivit år 1937 eller år 1938, att genom prenumeration under tre år stödja en då påtänkt nationell daglig tidning. Han hade läst den »för att få en så allsidig belysning som möjligt av aktuella frågor». Han hade haft vetskap om de politiska organisationerna, deras underavdelningar och tidningsorgan och haft intresse för militära förhållanden. Han hade icke i något hänseende underlåtit att göra sin plikt. Emellanåt hade oenighet uppstått mellan honom och granskarna om bedömningen av innehållet i brev, och detta vore ett av skälen till att han sökt sig från postkontrollanstalten.

Undersökningskommissionen. Vid den av kommissionen företagna utredningen har icke framkommit något belägg för att B vid utövandet av sin befattning vid ifrågavarande anstalt skulle ha underlåtit följa honom givna instruktioner eller på annat sätt eftersatt sin tjänsteplikt. Det måste emellertid anses ha varit olämpligt att låta en person, som varit ansluten till och fortfarande sympatiserade med en organisation, som av säkerhetstjänsten underkastats viss övervakning, tjänstgöra vid ett av övervakningsorganen. Enligt kommissionens mening borde därför säkerhetstjänsten, då de framförda misstankarna angående B:s politiska inställning blivit bestyrkta av Elghammar vid dennes återkomst till Stockholm i början av oktober 1942, omedelbart ha låtit B:s uppdrag vid säkerhetstjänsten upphöra.

Riksbankens kontroll av utlandspost jämlikt valutaförordningen. Genom valutalagen den 22 juni 1939 erhöll Kungl. Maj:t befogenhet att, när riksdagen ej var samlad, under vissa förutsättningar förordna om inskränkning i olika avseenden av förfoganderätten över utländska betalningsmedel m. m. Under tid, då riksdagen var samlad, skulle Kungl. Maj:t äga enahanda befogenhet efter inhämtande av riksdagens samtycke. Lagen gällde ursprungligen till och med den 31 mars 1940 men erhöll därefter fortsatt giltighet, senast genom lag den 2 maj 1947, enligt vilken giltighetstiden utsträcktes till och med den 30 juni 1948. Genom lag den 28 juni 1940 erhöll 5 § valutalagen ändrad lydelse.

Med stöd av valutalagen utfärdade Kungl. Maj:t efter inhämtande av riksdagens samtycke valutaförordningen den 25 februari 1940. I denna förordning, vilken jämlikt valutalagen icke gäller längre än sagda lag äger giltighet, ha vissa ändringar genomförts genom förordningar den 17 maj 1940, den 28 juni 1940, den 9 maj 1941, den 20 oktober 1944 och den 26 januari 1945.

Genom valutaförordningen erhöll riksbanken monopol på handel med utländska betalningsmedel och utländska fordringar mot vederlag i svenskt mynt.¹ Betalningsmedel, fordringsbevis och värdepapper få icke utan riks-

¹ Riksbanken (valutakontoret) har dock medgivit banker m. fl. rätt att på vissa villkor idka sådan handel.

bankens tillstånd utföras ur riket. Svenska betalningsmedel, fordringsbevis och värdepapper få ej utan riksbankens tillstånd införas till riket (4, 6 och 7 §§ valutaförordningen i dess ursprungliga lydelse¹). Ansökningar om tillstånd till in- och utförsel prövas och avgöras av valutakontoret, som enligt instruktion den 25 februari 1940 utgör riksbankens organ för handläggning av frågor rörande tillämpningen av valutaförordningen.

I sin ursprungliga lydelse stadgade 5 § valutalagen att Konungen, där det för tillsyn å efterlevnad av förordnande som Konungen meddelat jämlikt valutalagen funnes behövt, ägde stadga skyldighet att förete handelsböcker jämte därtill hörande handlingar. Konungen ägde jämväl i övrigt meddela erforderliga föreskrifter för förordnandets genomförande så ock till förhindrande av åtgärder, som vore ägnade att uppenbart motverka vinandet av det med förordnandet avsedda ändamålet.

För att uppnå kontroll över att ifrågavarande bestämmelser i valutaförordningen icke åsidosattes utfärdade generalpoststyrelsen efter samråd med valutakontoret den 25 februari 1940 vissa föreskrifter avseende bland annat kontroll beträffande värdeförsändelser till utlandet. Sålunda föreskrevs, att rekommenderade och assurerade försändelser till utlandet utom från bland andra s. k. valutabanker skulle inlämnas till postverket i öppet skick, så att innehållet kunde kontrolleras. Sedan det konstaterats, att utförsel finge ske, skulle försändelsen i vederbörande posttjänstemans närvaro tillslutas och förseglas. För försändelser till utlandet, som icke rekommenderats eller assurerats, ansågos motsvarande föreskrifter icke kunna meddelas med hänsyn till mängden av försändelser. Icke heller för post från utlandet kunde någon motsvarande kontroll erhållas.

Vid den av säkerhetstjänsten anordnade postkontrollen iaktogs emellertid, att penningar och värdepapper i viss omfattning sändes till utlandet i vanliga tillslutna brev. Mestadels rörde det sig därvid om mindre gåvobelopp till vederbörande adressat, men i ett eller annat fall konstaterades eller misstänktes uppsåtlig valutasmuggling. Dessa försändelser med penningar eller värdepapper vidarebefordrades av säkerhetstjänsten, såvida försändelserna icke av andra skäl stoppades med stöd av bestämmelserna i 1940 års tvångsmedelslag.

I skrivelse den 16 april 1940 hemställde valutakontoret hos Kungl. Maj:t att erforderliga åtgärder måtte vidtagas till förhindrande av att icke medgivna valutaförsändelser expedierades till eller från utlandet. I en vid skrivelsen fogad, av valutakontorets styrelse godkänd promemoria anfördes bland annat följande.

Varken postverket eller annan institution ägde enligt gällande bestämmelser rätt att öppna postförsändelser för att övervaka, att valutaförordningen icke kringgives. Bemyndigandet för Konungen i 5 § valutalagen vore emellertid så vidsträckt avfattat, att det torde lämna Konungen befogenhet att utfärda föreskrifter om postkontroll. Valutakontorets styrelse tillstyrkte för sin del att Kungl. Maj:t med hänsyn till före-

¹ Enligt nu gällande lydelse 4 §, 6 § första stycket och 7 § valutaförordningen.

liggande förhållanden använde sig av denna befogenhet. Skulle Kungl. Maj:t anse sig förhindrad att utan riksdagens hörande utfärda bestämmelser i ämnet, återstode intet annat än lagstiftning.

Genom lag den 28 juni 1940 om ändrad lydelse av 5 § valutalagen berättigades Kungl. Maj:t att, därest det funnes behöfligt för tillsyn å efterlevnad av förordnande som Kungl. Maj:t meddelat jämlikt valutalagen, medgiva rätt för polismyndighet, riksbanken eller tjänsteman, som riksbanken därtill förordnade, att öppna och granska brev och andra försändelser till eller från utlandet, som funnes i postverkets vård.

Med stöd av sistnämnda befogenhet förordnade Kungl. Maj:t genom förordning den 28 juni 1940 om ändrad lydelse av 26 § valutaförordningen, att riksbanken eller tjänsteman, som riksbanken därtill förordnade, finge, därest det funnes erforderligt för att hindra eller uppdaga brott mot 4, 6 eller 7 §§ sistnämnda förordning¹ eller försök till sådant brott, öppna och granska brev och andra försändelser till eller från utlandet, vilka funnes i postverkets vård.

Som det redan vid tiden för sistnämnda förordnings tillkomst genom säkerhetstjänstens försorg fanns anordnad kontroll av vanliga brev till och från utlandet, ordnades ett samarbete mellan säkerhetstjänsten och valutakontoret beträffande kontrollen av post till utlandet. Detta samarbete ansågs med hänsyn till att postkontrollavdelningen ej tillhörde postverket formellt riktigast ha bort ordnas så att försändelser, som vid säkerhetstjänstens kontroll befunnits innehålla valuta, avsedd att smugglas till utlandet, eller uppgifter om valutasmuggling, skulle av säkerhetstjänsten tillslutas och överlämnas till postverket med underrättelse, att valutakontoret borde beredas tillfälle att öppna och granska försändelserna. Då emellertid föreståndaren för säkerhetstjänstens postkontrollavdelning samtidigt var chef för generalpoststyrelsens undersökningsavdelning (avd. U) — i vilken egenskap han hade i uppdrag att handlägga vissa postkontrollen berörande ärenden — ansågs föreståndaren lämpligen kunna företräda styrelsen i ärenden angående valutakontroll. Generalpoststyrelsen, valutakontoret och säkerhetstjänsten enades därför i augusti 1940 om följande förfarande, som med ett fåtal undantag tillämpats från september samma år till dess säkerhetstjänsten den 30 juni 1945 upphörde med postkontrollen.

Försändelser till utlandet, som vid säkerhetstjänstens postkontroll befunnos böra underkastas valutakontroll, överlämnades i öppet skick till föreståndaren för avd. U, varefter denne lät en tjänsteman, som erhållit riksbankens förordnande att öppna och granska postförsändelser för valutakontroll, granska försändelserna. Därest tjänstemannen fann, att försändelsen kunde vidarebefordras, återlämnades densamma till postkontrollavdelningen för att tillslutas omärkligt och vidarebefordras som om den icke varit föremål för valutakontroll.

I detta sammanhang må nämnas, att valutakontoret som regel icke haft något att erinra mot att försändelser innehållande smärre belopp, i vissa

¹ Enligt nu gällande lydelse »4 §, 6 § första stycket eller 7 § sistnämnda förordning».

fall ända upp till 100 kronor, i allmänhet utgörande gåva till adressaten, vidarebefordrades.

Om däremot försök till valutasmuggling konstaterades och förseelsen ansågs böra åtalas, gjorde valutakontoret polisanmälan. Föreståndaren för avd. U överlämnade sedan försändelsen till polismyndigheten mot erhållande av beslagsbeslut och kvitto.¹ Därest riksbankens befullmäktigade icke ansåg förseelsen vara av sådan storleksordning och art, att åtal lämpligen borde ifrågakomma, men fann att försändelsen icke borde befordras till utlandet, återställdes försändelsen i enlighet med en i mitten av september 1940 mellan riksbanken och generalpoststyrelsen träffad överenskommelse till föreståndaren för avd. U jämte ett meddelande, att försändelsen icke borde befordras till utlandet. Därefter antingen återställde postverket försändelsen till avsändaren eller, om avsändaren var okänd, behandlade försändelsen såsom helt obeställbar. Därest försändelsen återställdes till avsändaren, erhöll denne därjämte från postverket ett meddelande av följande innehåll: »Bifogade försändelse har med stöd av 26 § valutaförordningen öppnats och granskats för valutakontroll. Försändelsen återställs, när den innehåller värde, som jämlikt valutaförordningen icke må utföras ur riket.» Dylik försändelse tillslöts med remsor, å vilka fanns angivet att försändelsen granskats enligt Kungl. Maj:ts förordnande. Enligt uppgift från valutakontoret har detsamma före återställandet ofta varit i förbindelse med avsändaren.

I en del fall har förekommit att valutakontoret omhändertagit i försändelse ineliggande penningmedel, medan försändelsen i övrigt vidarebefordrats. I dessa fall har valutakontoret underrättat adressaten om omhändertagandet. Därest avsändarens namn och adress varit eller blivit kända, har valutakontoret tillställt avsändaren medlen.

Post från utlandet var under tiden fram till och med juni 1945 icke underkastad valutakontroll. Postkontrollavdelningen utförde emellertid efter framställning från valutakontoret under ett par veckors tid i maj 1945 en undersökning av dylik post, vid vilken undersökning icke påträffades något enda fall av valutasmuggling.

Vid granskningen inom säkerhetstjänstens postkontrollanstalter av post till och från utlandet påträffades ofta försändelser, som innehöllo rekvisitioner å lotter i *utländska lotterier* jämte betalning för sådana lotter antingen i reda penningar eller i frimärken. Till en början överlämnades dylika försändelser till generalpoststyrelsens reklamationsavdelning, där de kvarhölls med stöd av 6 § lotteriförordningen och de postala föreskrifter, som utfärdats i anslutning till samma förordning. I början av september 1940 överenskomms emellertid mellan generalpoststyrelsen och valutakontoret att försändelser med nu angivet innehåll — såväl de försändelser, som mottagits å reklamationskontoret till förvar, som de, vilka därefter omhän-

¹ Sedan anmälan gjorts om åtal till åklagaren, hade denne att enligt 8 § 1916 års förordning om straff för olovlig varuutförsel m. m. underställa Kungl. Maj:ts befallningshavande frågan om beslag å det anträffade beloppet.

dertogos å postkontrollavdelningen — skulle överlämnas till riksbankens befullmäktigade tjänsteman. Därest denne därvid icke fann anledning anmäla förhållandet till åtal, skulle försändelsen genom föreståndaren för avd. U återställas till avsändaren med besked, att försändelsen öppnats i författningen enligt ordning för valutakontroll och icke kunde befordras till adressaten på grund av bestämmelserna i 6 § lotteriförordningen. Detta förfarande fortgick därefter till den 10 november 1944, då det enligt beslut av säkerhetschefen i anledning av erinran från justitieombudsmannen upphörde. Efter sistnämnda dag ha försändelser med innehåll av nu ifrågavarande slag i den mån sådana förekommit vidarebefordrats av säkerhetstjänsten utan åtgärd.

Antalet försändelser, som av föreståndaren för avd. U överlämnats till riksbankens befullmäktigade tjänsteman för valutakontroll, ävensom de åtgärder, som företagits med desamma, framgå av följande tablå.

År	Antal försändelser					Summa
	som vidarelämnades		som på begäran återställdes till avsändaren	som ej vidarebefordrats eller återställdes (på grund av att avs. eller adr. är okänd eller dylikt)	som föranlett åtal	
	utan åtgärd	utan innel. penningmedel				
1940	383	—	69	5	2	459
1941	552	5	71	4	1	633
1942	30	2	12	1	—	45
1943	14	1	12	—	—	27
1944	—	2	2	—	—	4
1945	3	—	3	—	—	6
Summa	982	10	169	10	3	1 174

Sedan säkerhetstjänstens postkontroll upphörde i och med utgången av juni 1945, har valutakontoret efter att ha inhämtat Kungl. Maj:ts godkännande inrättat en egen postkontrollavdelning. Denna har fått i uppdrag att genom granskning av brev och andra försändelser till och från utlandet söka förhindra eller uppdaga brott mot valutaförordningen. Den får befatta sig med innehållet i brev och andra försändelser allenast i den mån detsamma äger samband med valutaförordningen eller bestämmelser, som utfärdats med stöd av samma förordning.

2. Telegramkontrollen.

Den av säkerhetstjänsten utövade telegramkontrollen avsåg dels hela telegramtrafiken med utlandet, däri inbegripet all utländsk telegramtrafik i transit genom Sverige, och dels i viss omfattning den inrikes telegramtrafiken. Telegramkontrollen omhänderhades av en telegramkontrollavdelning i Stockholm och ett antal telegramkontrollanstalter i landsorten.

Telegramkontrollavdelningen, som närmast under centralbyrån utgjorde chefsmyndighet för säkerhetstjänstens telegramkontroll i riket, fungerade som telegramkontrollanstalt i Stockholm. Avdelningen behandlade därjämte sådant granskningsmaterial, som för prövning överlämnats dit från övriga telegramkontrollanstalter i riket. Avdelningen förestods av en högre telegraf-tjänsteman såsom föreståndare. Denne hade att närmast under chefen för centralbyrån ansvara för fullgörande av de arbetsuppgifter, som sammanhänge med den till avdelningen hörande övervakningsverksamheten. Övriga vid avdelningen tjänstgörande befattningshavare voro bland andra assistenter och granskare. Av granskarna voro några militärsakkunniga. Särskild granskningschef var icke anställd vid avdelningen.

De i landsorten upprättade telegramkontrollanstalterna förestodos av telegraf-tjänstemän av högre grad. Vid anstalterna funnos anställda särskilda granskningsombud, som på förslag av vederbörande övervakningschef utsågos av säkerhetschefen. Försändelser, som kunde antagas böra bliva föremål för åtgärder enligt 1940 års tvångsmedelslag, skulle av granskningsombuden, därest försändelsen granskades på grund av säkerhetschefens förordnande, underställas telegramkontrollavdelningen och i annat fall den myndighet, som förordnat om kontrollen.

Kontrollen över *telegramtrafiken med utlandet* utövade säkerhetstjänsten med stöd av dels särskilda beslut, som Kungl. Maj:t meddelat hösten 1939, och dels 1940 års tvångsmedelslag, som trädde i tillämpning den 9 januari sistnämnda år. Såsom i det föregående angivits ställde Kungl. Maj:t den 22 september 1939 visst belopp till säkerhetschefens förfogande att användas för övervakning av telegramtrafiken till och från utlandet. Genom beslut den 14 oktober och den 17 november samma år uppdrog Kungl. Maj:t vidare åt säkerhetschefen att verkställa förhandsgranskning av radiotelegram från Sverige samt att tillse att erforderliga kontrollåtgärder vidtogos till förhindrande av att krigsunderrättelser spredos genom telegraf till utlandet ävensom att verkställa förhandsgranskning ej mindre av till Stockholm från utlandet ankommande radiotelegram ävensom via Stockholms telegrafstations trådförbindelser ankommande och avgående utlandstelegram än även av utlandstelegram å jämväl andra orter inom riket.¹

Såsom ett första led i de åtgärder, som vidtogos för kontroll av telegramtrafiken, anordnades med början den 22 september 1939 i anledning av Kungl. Maj:ts beslut samma dag efterkontroll av telegram till och från utlandet. Ifrågavarande verksamhet hade till huvudsaklig uppgift att efterforska sådan telegramkorrespondens, som kunde giva spaningsorganen ledning för upptäckande av personer, vilka befattade sig med spioneri eller annan landsskadlig verksamhet.

Det första steget för införande av allmän förhandsgranskning av telegram togs genom inrättandet av kontrollavdelningen i Stockholm för kontroll av radiotelegram från Sverige till utlandet. Anstaltens verksamhet tog sin bör-

¹ Se s. 17—18.

jan den 23 oktober 1939. Under hösten 1939 utvidgades förhandsgranskningen av telegram successivt till att omfatta samtliga avgående och ankommande utlandstelegram, i samband varmed kontrollavdelningen i Stockholm utvidgades samt kontrollanstalter upprättades i de städer, över vilka telegram till och från utlandet enligt telegrafstyrelsens direktiv fingo expedieras. I slutet av november 1939 var nämnda organisation av förhandsgranskningen fullt genomförd.

De granskade utlandstelegrammen ha varje vecka i medeltal uppgått till följande antal, nämligen

1940 andra halvåret	ca 33 000,	därav	ca 600	codetelegr.
1941 första	› 33 236,	›	540	›
andra	› 32 650,	›	366	›
1942 första	› 28 166,	›	132	›
andra	› 29 434,	›	110	›
1943 första	› 26 992,	›	64	›
andra	› 30 814,	›	32	›
1944 första	› 30 309,	›	30	›
andra	› 30 943,	›	30	›
1945 första	› 32 790,	›	42	›

Beträffande alla de utlandstelegram, som på grund av sitt innehåll ansågos böra underkastas utrikespolitiskt bedömande, inhämtade säkerhetstjänsten utlåtande från utrikesdepartementet. Allt efter telegrammets innehåll underställdes telegrammet departementets pressbyrå, politiska avdelning eller handelsavdelning. Sålunda ha alla presstelegram före expedieringen underställts pressbyrån och alla telegram rörande större utländska affärer och skeppningar, särskilt beträffande den s. k. lejdtrafiken, handelsavdelningen. Denna utrikesdepartementets befattning med telegramgranskningen har i princip allenast varit av rådgivande natur.¹

Om telegram innehöll uppgifter angående svenska militära förhållanden och anledning fanns till antagande att uppgifterna borde hållas hemliga, inhämtades utlåtande från försvarsstaben. Därefter underställdes telegrammet utrikesdepartementets pressbyrå. Telegram med uppgifter av militär natur som ej berörde svenska förhållanden underställdes i regel endast utrikesdepartementet. Dylika uppgifter ansågos i främsta rummet påkalla bedömande ur utrikespolitisk synpunkt. Om uppgifterna emellertid voro av sådan art att deras rent militära betydelse behövde närmare klarläggas innan de underkastades politiskt bedömande, inhämtade säkerhetstjänsten först försvarsstabens utlåtande.

Med hänsyn till bestämmelserna i lagen den 30 juni 1942 med särskilda bestämmelser om uppfinningar av betydelse för rikets försvar eller folkförsörjning m. m. ha telegram, som kunnat antagas avhandla dylika uppfinningar, underställts sekreteraren i den särskilda nämnden för uppfinningar

¹ Jfr s. 122.

av vikt för försvaret. Därest denne ansåg skäl därtill föreligga, underställde han nämnden telegrammet.

Misstänktes telegram till Danmark eller Norge vara avsänt av dansk eller norsk flykting, anmodades den telegrafstation, som mottagit telegrammet, att sedan det konstaterats att avsändaren var flykting, sätta sig i förbindelse med denne och påpeka riskerna för telegrammets adressat. Avsändaren fick därefter själv avgöra om han önskade telegrammet befordrat eller ej.

Vid granskningen av telegrammen till eller från utlandet ålåg det granskarna att särskilt uppmärksamma telegram till eller från personer, som funnos upptagna i den s. k. S-listan¹. Därest ett telegram befanns vara i något avseende misstänkt, olämpligt eller eljest anmärkningsvärt, voro granskarerna enligt den för avdelningen gällande instruktionen skyldiga att införskaffa så noggranna upplysningar som möjligt rörande telegrammets avsändare och adressat. Stundom inträffade det att telegrammet kvarhölls i avvaktan på resultatet av undersökningen. I instruktionen stadgades vidare, att om ett telegram innehöll fullt lojala meddelanden men det likväl kunde antagas att telegrammets befordran å viss angiven väg på grund av dess innehåll kunde skada rikets förbindelser med främmande makt, telegrammet i vissa fall fick befordras å annan lämplig väg. Denna bestämmelse tillämpades så, att ett telegram, som var avsett att befordras medelst radio, i förekommande fall befordrades med anlitan av trådförbindelser. Härigenom vanns nämligen säkerhet för att telegrammets innehåll icke uppfångades av obehöriga.

Genom ovannämnda granskning av utlandstelegrammen uppstod givetvis en viss försening i expedieringen av desamma. Mest drabbades härav som regel presstelegrammen, vilka voro underkastade en noggrann kontroll och i stor utsträckning underställdes utrikesdepartementets pressbyrå. En omständighet som bidrog till förseningen av presstelegrammen var vidare, att dessa telegram ofta voro mycket långa. I syfte att i möjligaste mån förhindra försening av dylika telegram bestämdes, att en av pressbyråns tjänstemän dagligen skulle under viss tid, då de flesta presstelegrammen vanligen inkommo, tjänstgöra å telegramkontrollavdelningen.

Om hänsyn toges till samtliga granskade telegram, uppgick den genomsnittliga förseningen för varje utlandstelegram enligt en av telegrafverket år 1944 verkställd undersökning ej till mer än 5 1/2 minuter. Avsevärda förseningar förekommo dock i enskilda fall. I regel förelågo därvid ett flertal samverkande omständigheter. Sålunda kunde exempelvis ett längre presstelegram vara avfattat på ryska eller annat språk, som måste översättas innan telegrammet underställdes. Därjämte kunde i telegram förekomma uppgifter, beträffande vilka yttrande måste inhämtas såväl från utrikesdepartementet som från militär myndighet. Ytterligare försening kan ha orsakats av att det ansetts erforderligt att inhämta kabinetssekreterarens eller eventuellt utrikesministerns åsikt i ärendet men att ingen av dessa vid tillfället varit anträffbar. Slutligen kan förseningen ha berott på att departe-

¹ Se s. 63.

mentet, med hänsyn till att ändring eller strykning i telegrammet ifrågasatts, funnit vederbörande avsändare böra underrättas innan ärendet avgjordes.

Beträffande *den inhemska telegramtrafiken* förelåg icke någon allmän kontroll utom i fråga om telegramtrafiken till och från Gotland. Den övriga inrikes trafiken kontrollerades huvudsakligen allenast med avseende å telegram till och från personer, vilka voro underkastade individuell kontroll jämlikt 1939 eller 1940 års tvångsmedelslagar.¹

Beträffande kontrollen över telegramtrafiken till och från Gotland har inhämtats, att föreståndaren för telegramkontrollavdelningen i skrivelse den 16 december 1939 till telegrafstyrelsen på begäran av »vederbörande civila och militära myndigheter» anhållit, att telegramtrafiken till och från Gotland skulle passera telegramkontrollavdelningen i Stockholm för granskning. Såvitt chefen för centralbyrån kan erinra sig påyrkades kontrollens anordnande av försvarsstaben med hänsyn till det kritiska läge som uppkom i anledning av det första rysk-finska kriget, varvid räknades med möjligheten av krigshandlingar mot Gotland. Den rättsliga grunden för kontrollens anordnande utgjordes av Kungl. Maj:ts instruktion den 10 juni 1938 för telegrafstyrelsen vid krig eller krigsfara.² Jämlikt 3 § c) i denna instruktion ålåg det telegrafstyrelsen att efter framställning från den myndighet Kungl. Maj:t därtill förordnade eller eljest då sådant funnes erforderligt vidtaga åtgärder som på styrelsen kunde ankomma till förhindrande av att krigsunderrättelser överbringades till obehörig. Genom beslut den 14 oktober 1939 utsåg Kungl. Maj:t säkerhetschefen till sådan myndighet.

Kontrollen av inrikes telegram till och från personer, som stodo under individuell kontroll, verkställdes av de myndigheter, som med stöd av 1939 eller 1940 års tvångsmedelslag utfärdat förordnande om dylik kontroll. Det sammanlagda antalet individuella förordnanden om telegramkontroll, som meddelats, torde röra sig om något över 1 000. Antalet personer eller sammanslutningar, som avsetts med de individuella förordnandena, är emellertid lägre. I sådana fall, där en misstänkt person företagit resor och besökt olika platser inom riket, ha nämligen nya förordnanden utfärdats allt efter det vederbörande bytt adressort. Dessa förordnanden ha i övervägande antalet fall utfärdats av övervakningscheferna.

Genomgången av inrikestelegrammen för att uppmärksamma telegram till och från personer, som voro föremål för individuell kontroll, omhänderhades som regel av personal å vederbörande telegrafstation. Förordnandena om individuell kontroll delgavos därvid vissa tjänstemän å telegrafstationerna, vilka tjänstemän sedan hade att till den myndighet som förordnat om kontroll lämna ankommande eller avgående telegram som skulle granskas. På de orter ute i landet, där telegramkontrollanstalter funnos inrättade, handhades emellertid denna utgallring av personal å dessa anstalter. Från och med maj

¹ Jfr s. 122.

² Se s. 36.

1943 övertogs jämväl i Stockholm denna utgallring av därvarande telegramkontrollavdelning. Alla inkommande eller avgående inrikestelegram till telegrafstationerna i dessa orter genomgingos å avdelningen eller vederbörande telegramkontrollanstalt för att utröna om de voro avsända av eller adresserade till personer, som voro föremål för individuell kontroll eller upptagna i S-listan. Därest så befanns vara fallet, överlämnades avskrift av telegrammet för granskning till den myndighet, som förordnat om individuell kontroll. Därest avsändare eller adressat var intagen i S-listan utan att ha underkastats individuell kontroll, överlämnades avskrift av telegrammet till vederbörande övervakningschef. Därjämte skickades en avskrift för registrering till spaningsbyrån.

De å telegramkontrollanstalterna genomgångna inlandstelegrammen uppgingo varje vecka i medeltal till följande antal, nämligen

1940 andra halvåret	ca 11 300	1943 första halvåret	ca 39 600
1941 första	› 14 300	andra	› 39 600
andra	› 22 700	1944 första	› 42 300
1942 första	› 28 200	andra	› 47 200
andra	› 31 400	1945 första	› 42 800

De åtgärder säkerhetstjänsten jämlikt 1940 års tvångsmedelslag kunde vidtaga beträffande de granskade telegrammen voro — som redan angivits — att inställa eller fördröja deras expediering samt att censurera deras innehåll. Beträffande de telegram, vilka granskades på grund av allmän kontroll, — således i praktiken främst utlandstelegrammen — fick dylik åtgärd ej vidtagas utan att beslut därom meddelats av chefen för centralbyrån eller säkerhetschefen. I praktiken föranledde emellertid förhållandena vissa avvikelser härifrån. Föreståndaren för telegramkontrollavdelningen ansågs sålunda i vissa fall äga att träffa det faktiska avgörandet utan att frågan underställdes chefen för centralbyrån. Om nämligen utrikesdepartementet eller någon dess avdelning vid prövning av underställt telegram föreslog viss åtgärd samt den föreslagna åtgärden befanns allenast utgöra en tillämpning av förut gällande praxis, ansågs föreståndaren för telegramkontrollavdelningen eller den, som tjänstgjorde i hans ställe, berättigad att utan inhämtande av besked från chefen för centralbyrån behandla telegrammet i enlighet med den av departementet föreslagna åtgärden. I dessa fall erhöll byråchefen först i efterhand kännedom om åtgärden. Beträffande detta undantagsförfarande gällde dock, att därest telegrammet ur annan synpunkt än utrikesdepartementet hade att bedöma ansågs böra bli föremål för åtgärd, chefen för centralbyrån alltid skulle besluta därom. Anledningen till att hänskjutande till byråchefens avgörande icke ansågs behöva ske i nyssnämnda fall var i främsta rummet den, att utrikesdepartementets utlåtande ansågs utgöra en så betryggande grundval för avgörandet, att ett hänskjutande skulle bli en ren formsak. Ifrågavarande mera summariska förfarande ansågs vidare motiverat av angelägenheten att icke utan tvingande skäl fördröja telegrammets behandling.

Beträffande telegram, som granskades på grund av individuell kontroll, träffades avgörandet om åtgärd enligt 1940 års tvångsmedelslag av den myndighet, som förordnat om kontrollen.

Antalet telegram, som under åren 1940—1945 stoppats eller censurerats å telegramkontrollavdelningen, framgår av följande uppställning.¹

	Stoppade privat-telegram		Censurerade privat-telegram		Stoppade press-telegram	Censurerade press-telegram
	inländska	utländska	inländska	utländska		
1940	37	215	8	343	188	1 631
1941 första halvåret	17	98	3	277	43	279
andra »	11	34	—	65	614	740
1942 första »	5	75	—	56	833	468
andra »	1	37	1	40	311	230
1943 första »	4	48	—	40	220	213
andra »	4	74	1	63	149	126
1944 första »	2	61	1	35	104	141
andra »	—	39	—	34	18	62
1945 första »	—	32	—	37	51	112
	81	713	14	990	2 531	4 002

Till jämförelse kan nämnas, att totalantalet granskade presstelegram utgjorde 9 553 första halvåret 1942 och 19 771 första halvåret 1944.

I detta sammanhang må anföras, att beträffande såväl utländska som inländska telegram enligt av telegrafstyrelsen i januari 1940 meddelade bestämmelser gällde att telegrammen måste vara avfattade antingen på s. k. klart språk eller på godkänd code, varvid avsändaren skulle bifoga en noggrann översättning av telegramtexten till klart språk enligt den använda coden. I telegram på klart språk fingo användas endast svenska, danska, norska, engelska, franska, italienska, spanska och tyska. Därjämte fick i telegram till och från Finland användas finska språket samt i telegram till och från Sovjetunionen ryska språket. Stats- och tjänstetelegram samt meteorologiska telegram voro ej underkastade dessa bestämmelser. Undantag från de nämnda restriktionerna beviljades dessutom i flera fall. Så t. ex. fingo vissa enskilda företagare och vissa bank- och industriaktiebolag i viss utsträckning använda särskilda täckord eller code-ord. Vidare fingo fem japanska journalister tillstånd att använda japanska språket i presstelegram till Japan, därest vid telegrammet fanns fogad en översättning på engelska eller tyska.² Utländsk undersåte ägde icke rätt att intelefonera telegram och skulle vid telegrams inlämnande styrka sin identitet.

Censurering verkställdes på så sätt, att visst eller vissa ord strökos eller utbyttes mot annat eller andra.³ Därvid tillsågs, att telegrammets innehåll i

¹ Uppgifterna ha lämnats av föreståndaren för telegramkontrollavdelningen.

² Jfr s. 67.

³ Jfr s. 72.

sakligt avseende icke undergick någon ändring. Beträffande presstelegrammen kunde det dock icke undvikas att meddelandena ofta förkortades. I de fall, då utrikesdepartementet ansett att innehållet i ett privat- eller presstelegram borde censureras, inhämtades som regel genom departementets eller telegramkontrollavdelningens försorg avsändarens samtycke till åtgärden. För att ej röja telegramkontrollavdelningens existens undvek avdelningen dock att själv träda i kontakt med avsändaren; i stället fick en telegraftjänsteman på den telegrafstation, som mottagit telegrammet, sätta sig i förbindelse med avsändaren och begära dennes samtycke till åtgärden. Sådant samtycke lämnades nästan alltid. I detta sammanhang må framhållas, att enligt vad som vitsordats från flera håll samarbetet mellan de utländska pressmännen och utrikesdepartementets pressbyrå präglats av ömsesidig förståelse för varandras synpunkter.

Censurering, som verkställdes utan avsändarens samtycke genom strykning av vissa ord, föranledde den olägenheten, att avsändaren fick erlägga avgift beräknad efter ett större antal ord än telegrammet slutligen kom att innehålla. Återbäring av det för mycket erlagda beloppet förekom nämligen endast om censureringen skett med avsändarens samtycke.

Därest expedieringen av ett telegram inställdes och man icke trätt i förbindelse med avsändaren, blev följden att avsändaren icke heller fick tillbaka den erlagda telegramavgiften. För presstelegrammen har som regel icke erlagts någon avgift vid manuskriptens inlämnande utan har avgiften debiterats i räkning. Om ett sådant telegram vid granskningen ansågs icke kunna vidarebefordras, erhöll telegrafstationen från avdelningen meddelande, att någon avgift icke skulle debiteras.

Telegramkontrollavdelningen tog avskrift av varje telegram, vars expediering stoppades eller fördröjdes. Detsamma var förhållandet med telegram, som censurerades eller som eljest ansågs vara av intresse för säkerhetstjänsten. Alla dessa telegram registrerades i ett å telegramkontrollavdelningen fört kortregister.

Underrättelse om telegrams innehåll lämnades i en del fall till övriga kontrollavdelningar. Sålunda lämnades dylik underrättelse till telefonkontrollavdelningen, då av telegram framgick att misstänkt telefonsamtal skulle utväxlas samt då presstelegram stoppats eller då ändring eller strykning företagits i sådant telegram. Till postkontrollavdelningen lämnades underrättelse, då av telegram framgick att misstänkt postförsändelse var avsedd eller skulle avsändas eller då telegram stoppats eller censurerats. Syftet med att telefonkontrollavdelningen och postkontrollavdelningen underrättades angående telegram, som stoppats eller censurerats, var att förhindra att motsvarande såsom otillåtna ansedda uppgifter eller meddelanden överbringades genom telefonsamtal eller brev.

Iakttagelser vid granskningsarbetet av informativt värde sammanställdes och överlämnades till det s. k. informationskontoret inom postkontrollavdelningen, vilket kontor hade till uppgift att bearbeta desamma.¹

¹ Jfr s. 186 o. f.

Telegram, som vid granskningen bedömdes vara av värde för säkerhetstjänstens spaningsverksamhet, översändes till övervakningscheferna. Vidare tillställdes försvarsstaben avskrifter av telegram innehållande upplysningar av militär art.

Omfattningen av denna delgivning såvitt gäller tidsperioden den 1 januari 1941—den 30 juni 1945 framgår av följande uppställning.

	Antal telegram som delgivits	
	polismyndigheter	försvarsstaben
1941 första halvåret	125	63
andra »	4 908	95
1942 första »	3 986	45
andra »	3 490	35
1943 första »	3 128	41
andra »	2 327	33
1944 första »	2 035	17
andra »	1 960	8
1945 första »	1 046	7

Beträffande *utövändet av telegramkontrollen* ha i den förut lämnade allmänna redogörelsen för trafikmedelskontrollen¹ angivits vissa synpunkter som säkerhetstjänsten haft att beakta.

För att få en uppfattning om hur säkerhetstjänsten vid telegramkontrollen tillämpat 1940 års tvångsmedelslag och de övriga bestämmelser, som meddelats angående granskningens bedrivande, har kommissionen bland de omkring 8 100 telegram, som registrerats, tagit ut vart hundrade telegram ur den i tidsföljd och nummerordning förvarade samlingen av registrerade telegram. Även om man av dessa stickprovvis uttagna telegram icke kan draga några allmänna slutsatser om tillämpningen, har kommissionen dock ansett dem vara av visst intresse som exempel på tillämpningen. Det allmänna intryck man erhåller av detta urval förändras icke av den granskning kommissionen ägnat ett stort antal ytterligare registrerade telegram.

De av kommissionen uttagna telegrammen — till antalet 81 — utgöras av 15 privattelegram, därav 13 adresserade till utlandet och 2 inländska, samt 66 presstelegram.

Av de *privata utlandstelegrammen* innehålla 5 uppgifter om handel och sjöfart samt 2 uppgift om flygtrafiken Sverige—Storbritannien. Dessa 7 telegram ha stoppats eller ändrats efter samråd med avsändaren. 3 privata utlandstelegram, som äro adresserade till Hitler och innehålla uttryck för högaktning eller kritik, och ett privat utlandstelegram, som synes innehålla förtäckt språk, ha stoppats. Ett gratulationstelegram till Norge, som inlämnats i Sverige av en norsk medborgare, har på förslag av utrikesdepartementet

¹ Se s. 51 o. f.

annullerats av avsändaren, och i ett till New York adresserat affärstelegram har tysk text ändrats till engelsk.

Av de båda *privata inrikestelegrammen* har det ena, som innehåller oklart språk, annullerats av avsändaren, och det andra, som innehåller förtäckt hotelse mot en medlem av regeringen och på grund av sin avfattning kan antagas vara avsänt av en sinnessjuk, har stoppats.

Presstelegram mellan Sverige och Tyskland förekomma icke i urvalet och presstelegram mellan Sverige och av Tyskland ockuperat land endast i 2 fall. Orsaken härtill är att de tyska pressmännen i Stockholm vidarebefordrade sina meddelanden till Tyskland och Norge antingen per telefon eller å de ledningar för telegram- och telefontrafik mellan å ena sidan Stockholm samt å andra sidan Berlin och Oslo, som förhryts av de tyska myndigheterna härstädes. Samtalen i sistnämnda ledningar ha avlyssnats. Vid denna kontroll ha erhållits uppgifter av stort värde för de svenska myndigheterna. Vidare är att märka att en stor del av pressmeddelandena från Sovjetunionen till Sverige av avsändaren på grund av tekniska skäl uppdelats på flera — ofta 3—6 och någon gång större antal — deltelegram, ehuru de inbördes sammanhänga. Då dessa deltelegram av säkerhetstjänsten registrerats var för sig, ha telegram från Sovjetunionen blivit förhållandevis rikligare representerade i stickprovsundersökningen än telegram från övriga länder. Ehuru stickprovsundersökningen alltså icke ur statistisk synpunkt är representativ i fråga om telegramkontrollens tillämpning av censurbestämmelserna i förhållande till skilda länder, har resultatet likväl ansetts i viss mån belysa grunderna för vidtagna åtgärder.

Av de uttagna presstelegrammen voro 33 adresserade från Sverige till Storbritannien, Nordamerikas förenta stater eller Frankrike, och av dessa kunna 14 anses beröra svenska angelägenheter. Uppgifter om svensk sjöfart ha icke ansetts kunna vidarebefordras och ej heller uppgift om att främmande lands flygplan överflugit svenskt territorium. Bland meddelanden som stoppats återfinnas vidare åtskilliga kommentarer till Sveriges utrikespolitiska läge eller diplomatiska representation. Beträffande flertalet av dessa telegram synes stoppningsgrunden främst kunna hänföras till önskemålet att förhindra irritation i utlandet.

Följande ytterligare exempel på telegram i denna grupp må anföras:

1) I december 1939 stoppades ett presstelegram till London, vari bland annat uppgavs att en tysk konsul utvisats från Sverige för spionage.

2) Ett telegram till London den 11 april 1940 innehöll uppgift om att ett tyskt transportfartyg avvisats av svenska marinen vid Marstrand; däri ströks uppgiften att soldater iakttagits på fartyget.

3) I ett telegram den 13 april 1940 till New York, refererande ett intervjuuttalande av förre norske stortingspresidenten Movinckel, ströks en uppgift om att Movinckel »passerat gränsen».

4) Ur ett den 30 mars 1941 inlämnat telegram till London ströks en uppgift om att en tysk krigsfilm mottagits ogynnsamt av den svenska presskritiken och publiken förhållit sig »negative taciturne».

Av de uttagna presstelegram, vilka voro adresserade till Storbritannien, Nordamerikas förenta stater eller Frankrike och icke berörde svenska förhållanden — 19 till antalet — synas de flesta innehålla underrättelser om händelser från det pågående kriget. Hit höra särskilt uppgifter från Norge och Finland men även några från Tyskland, exempelvis om bombskador i Leipzig och rykten om epidemier i tyska armén. En stoppad uppgift innehåller att vissa danska torped- och ubåtar överlämnats till Tyskland. Vissa stoppade meddelanden synas vara av mer politisk än militär art. Dessa innehålla bland annat följande.

5) I ett telegram till Paris den 8 juni 1940 med uppgift att tyskt flyg bombat orter i Nordnorge har följande strukits: »plupart ces villes nont aucune importance strategique stop victimes bombardements allemands appartienent presque exclusivement population civile».

6) Ett telegram den 9 december 1940 till London meddelar att beväpnade skolpojkar åtföljda av »quislings gestapo» i Norge arresterat ett stort antal professorer och studenter. I telegrammet har vidtagits följande ändring: »nauseating spectacle of almost children arresting their teachers is considered as one of last symptoms of decay of (struket: politically morally dead) regime».

7) I ett presstelegram den 27 februari 1941 till London, som avhandlar den svenska reaktionen mot de nazistiska åtgärderna mot skolväsendet i Norge, har använts uttrycken »tyska och quisling-» samt »tyska psykologiska misstag». I telegrammet ha orden »tyska» strukits.

8) Följande avsnitt i ett telegram till London av den 31 augusti 1941, vilket telegram berörde Finland, har strukits: »since complete unsucced germans northern finland would make shortening front advantageous stop this would look also german concession russiawards and thin end wedge towards solution quote russian incident unquote lasting more than foreseen stop this at least maybe german view».

9) Ett presstelegram den 30 april 1942 till London med uppgift om tysk censur av pressmeddelanden från Berlin har stoppats.

10) I telegram den 20 oktober 1943 till London med reportage från utväxlingen av krigsfångar i Göteborg har denna passus ansetts böra utgå: »harsh commanding voice of german naval officer issuing orders to germans over loudspeaker system stop instead kindly patient directions aboard drottningholm empress russia germans liberally sprinkeled most used word german language quote verboten unquote bracket prohibited unbracket».

I anslutning till de under 6) och 7) omnämnda telegrammen har från utrikesdepartementets pressbyrå framhållits, att det ingalunda varit ovanligt att starkt kritiska uttalanden om tyskarnas framfart i Norge uttelegraferats, och att det kunde sägas, att sedan det blivit klarlagt att terror härskade i Norge, inga rimliga påståenden om densamma stoppats. Den svensk-norska pressbyråns material hade stått till de flesta allierade journalisternas förfogande och också i stor utsträckning använts av dem.

Beträffande strykningen i det under 10) omnämnda telegrammet, har chefen för centralbyrån, landsfogden Persson, uppgivit:

Orsaken till strykningen hade säkerligen varit att undvika irritation, som kunde försvåra sådan krigsfångeutväxling i fortsättningen. I överenskommelsen mellan de båda krigförande makterna — Storbritannien och Tyskland — torde ha ingått att vederbörande länders härvarande korrespondenter skulle i samband med utväxlingen avhålla sig från uttalanden eller kommentarer, som kunde verka irrite-

rande. Det vore därför mycket troligt att strykningen skett i samråd med vederbörande legations pressavdelning.

Ett telegram till London den 11 april 1945, som innehåller uppgifter om en transport till Sverige av personer, som frigivits ur tyska koncentrationsläger, har helt stoppats. Grunden har i detta fall varit humanitär, då omnämmandet av dessa transporter ansågs kunna försvåra eller omöjliggöra verksamheten i fortsättningen. Slutligen utgör ett telegram till London, dagtecknat den 5 maj 1945, exempel på att den svenska telegramcensuren utnyttjats för att tillrättalägga meddelanden som ansågos oriktiga eller oklara.¹ Det ifrågavarande avsnittet hade följande lydelse:

11) »Swedish government and its representatives are today multiplying efforts in order to obtain unconditional surrender of german forces in norway para contact between swedes and germans was maintained during past days and according todays swedish papers decision may be reached tonight para in official circles these reports are however received with some scepticism which is mainly due to increasing confusion in norway».

Vid kontrollen ersattes den mening som börjar med »in official circles — — —» med orden: »swedish foreign office regards however reports about capitulation as premature».

Bland de genom stickproven uttagna telegrammen ha påträffats två, vilka adresserats till Danmark respektive Norge. De äro daterade i maj 1940. I dessa telegram ha strukits de avsnitt, som i det följande intagits inom parentes.

12) »sovjetregeringen imödekommande leverancer sverige der vil faa naesten al eksport planlagt italien stop förhandlingerne dette istaa sverige ind italien kunde ikke levere de varer sovjet behövede (rusland ogsaa politisk interesseret sverigeshandel understreger nye situation östersöen hvor raader rusland tyskland) stop».

13) »(Nach meldung aftenbladet wurden vor und über verschiedenen öffentlichen gebäuden londons stahlnetze gegen fallschirmjäger ausgespannt so whitehall admiralität nach gleichem blatt riefen frauen bei landung deutscher kriegsgefangener flieger südenglischem hafen hysterisch shoot the murdering swine.)

Für (deutsch feindliche schwedische) wochenschrift trots allt wurde nach transportverbot nun auch verkaufsverbot erlassen.»

Två av presstelegrammen ha avsänts från Sverige till Italien. I det ena, som är från den 22 april 1940, har strukits en uppgift att en fransk division skulle ha landsatts i Namsos. I det andra telegrammet — från den 10 september 1940 — har det följande inom parentes strukits:

14) »(Tack vare skickligheten hos den överlägsna tyska flottan, som gjort allt för att underlätta resan genom spärren i Nordsjön,) har en tankbåt lastad med 13 700 ton mineralolja lyckligt anlant till Göteborg. Detta är den första sändning Sverige mottagit sedan 9 april.»

Av de uttagna presstelegrammen ha 8 inlämnats i Sverige med Sovjetunionen som adressland, och av dessa beröra 6 svenska förhållanden. De

¹ Det må framhållas att undersökningskommissionen i annat sammanhang påträffat presstelegram till utlandet, som på förslag av utrikesdepartementet försetts med tillägg. Så t. ex. innehöll ett telegram den 6 maj 1945 meddelande om en brittisk delegations besök i Stockholm. Telegrammet försågs med tillägget »— — — but foreign office denies».

stoppade meddelandena kunna samtliga betecknas som politiska och innehålla oftast material som angives utgöra citat ur svensk press. Följande må anföras.

15) I ett telegram den 4 januari 1940, som behandlar 1940 års tvångsmedelslag, ha strukits de delar, som i det följande satts inom parentes:

»Leitenden artikel behandelt nydag von regering vorgeschlagene gesetz über gewisse zwangsmittel bei krieg und kriegsgefahr und schreibt doppunkt gesetzvorschlag setzt (fürchterliche) waffen hände polizeimacht — — — ferner haben betreffenden behörden und beamten recht personen während dreissig tage festzuhalten ohne sie zu verhaften und nach speziellem erlaubnis können sie weiters dreissig tage festgehalten dies rücksichtlose eingreifen (persönliche freiheit) wird notwendigkeit eines gesteigerten schutzes gegen spionage begründet absatz natürlich sind wir kommunisten nicht dagegen dass spionage bekämpft stop gegenteil wir wiederholt eingreifen gegen spionage die seit lange sowohl ausländischen wie einheimischen spionen und agenten betrieben befürwortet nichtsdestoweniger wenden wir uns gegen neue vollmachtsgesetz denn es gibt polizeibehörden völlig diktatorisches befugnis (das erster reihe gegen arbeiterklasse und ihre organisationen angewandt schwedische reaktion die tatsächlichen spionen und landesverräter gegenüber gleichgültig und passiv sich zeigte versucht jetzige gespannte aussenpolitische situation auszunützen um gesetze durchzuführen die eigentlich nur darauf zielen reaktion gesteigerte machtmittel kampf gegen arbeiterklasse zugeben absatz neue gesetz) — — — (neue gesetz deshalb wichtiger schritt richtung liquidation demokratie und ihres ersatz einer unverhüllteren bürgerlichen diktatur)».

16) I ett presstelegram den 27 januari 1940 till Moskva strökos följande ord och mening: ¹

»Förenta Staternas sändebud i Stockholm har — enligt D.N. — uppmanat alla sitt lands medborgare att lämna Sverige. Denna åtgärd motiveras av en hotande koncentring av tyska trupper. Tidningen anmärker i samband härmed, att de amerikanska representanterna tidigare föreslagit sina medborgare i några andra europeiska länder samma sak, när krigsfara hotat dem.)

— — — (Den svenska pressen fortsätter sin antisovjetska förtalskampanj.) I går publicerade tidningarna på framträdande plats Agence Havas' (lögnaktiga) meddelande om att sovjetflygare (skulle) ha sänkt en finsk ångbåt i åländska skärgården och sedan beskjutit livbåtarna, i vilka ångbåtsbesättningen gått ombord, med kul-sprutor. Flygarna (skulle ha) genomborrat båtarna, men därvid har ingen av dem som befunnit sig i båten lidit någon skada. Av denna anledning innehåller Torsten Kreugers reaktionära Stockholmstidningen en (otymplig antisovjetsk) ledare: 'rekord i omänsklighet', i vilken den gör ett skarpt utfall mot Sovjetunionen och röda armén. Dessa beskyllas för avsiktlig beskjutning av civilbefolkningen i Finland.

— — — (Tanner förklarade t. ex. under ett samtal med korrespondenten till en italiensk tidning helt enkelt, att Finland ej kommer att hålla ut länge, om man ej ger det erforderligt antal jaktplan för att göra slut på terrorn från luften.)

— — — Dessa delegationer få veta, att de kunna åstadkomma (s. k.) arbetsorganisationer till hjälp åt (vit)finnarna.

(I går anlände till Stockholm med flyg socialministern i den vitfinska regeringen Fagerholm för att organisera översändande av kvalificerade svenska arbetare till finska företag. Förberedelsevis avgjordes denna fråga under ledarnas för de svenska fackföreningarna Lindbergs och Kasparsons vistelse i Helsingfors. Under samtal med tidningarnas korrespondenter sade Fagerholm 'vi behöva kvalificerade arbetare, emedan vi utkallat allt för många. Jag vet ännu icke hur många svenska arbetare, som vilja och kunna stå till vårt förfogande, men jag har bland eder funnit många

¹ Telegrammet återgivet i säkerhetstjänstens översättning.

sympatisörer. Naturligtvis komma vi att finna användning även för icke kvalificerade t. ex. då vårarbetena börja. Just denna fråga ämnar jag överväga i Köpenhamn, dit jag kommer redan i kväll.)

(De svenska aktivisterna hejda sig icke. Sandler själv håller på med en egen domlig agitationsturné i landet. Sedan Sandler blivit entledigad från utrikesdepartementet, har han behållit posten som chef för kungl. statistiska centralbyrån, som han samtidigt skött. Detta har givit honom möjlighet att undgå kontroll från regeringens sida över hans nuvarande verksamhet. I går uppträdde han i Eskilstuna på ett stort möte, där han i grund upprepade sitt antisovjetska tal i Härnösand. Enligt svenska telegramagenturen, som reklamerar bland annat denna Sinders agitationskampanj, underströk den förre ministern 'nödvändigheten av att de små länderna i denna tid kunna hjälpa sig själva'. I Uppsala uppträdde professor Nyberg i en nykterhetsförening med en historisk överblick över de rysksvenska förbindelserna, vari han bevisade, att 'Finland icke är slutmålet för Sovjet' utan den svenska malmen.)

— — — (För några dagar sedan uppträdde Nya Dagligt Allehanda med avslöjande av kulisstriger på grundval av ett meddelande från den tyskvänliga skandinaviska telegrambyrån. Å tysk sida kan man också lägga märke till önskan att ej på något sätt framkalla misstro eller irritation hos svenskarna. Berlin dementerar synnerligen ivrigt och nära nog varje dag kategoriskt alla meddelanden i den utländska pressen om att Tyskland skulle i ett eller annat hänseende hjälpa Sovjet i Finland. Än mera: tyska tidningar, i synnerhet sådana, som utkomma i nordtyska städer, innehålla ofta artiklar, vari man beklagar sig över att de nordiska länderna ej kunna förstå Tysklands politik i Östersjön. För ett par dagar sedan publicerades en sådan artikel i det nordiska sällskapet i Tyskland organ. Beträffande dessa flyktiga och knappast märkbara fakta är det naturligtvis svårt att säga om de beteckna signaler till möjliga förändringar eller blott hänföra sig till dagens konjunkturläge.)

17) I presstelegram den 19 februari 1942 till Moskva meddelades att transportförbudet mot vissa tidningar blivit förlängt och att förbudet »som bekant endast användes mot kommunistiska tidningar». Därefter har följande strukits:

» — — — während sowohl schwedische wie auslaendische antisemitische und faschistische schriften nach belieben transportiert und vertrieben werden koennen».

18) I ett telegram den 10 november 1942 till Moskva ströks följande:¹

»Dagsposten: I kryperiet för Moskva deltog även sällskapet för kulturella och ekonomiska förbindelser mellan Sverige och Sovjetunionen. Under högtidssammanträdet höllo doktor Ada Nilsson och medlemmen av den svenska statsministerns parti Branting tal, i vilka de skymfde Sveriges historia och bedrev propaganda för att Sverige skulle förena sig med det läger som Sovjetunionen tillhör. Vidare visades en serie ryska 'skräckbilder'».

19) Ett exempel på helt stoppade presstelegram till Moskva utgör följande, som är daterat den 15 mars 1943:

»schweden hineinging diesen krieg mit ganz gutem ansehen schreibt göteborger handelstidningen quote wird aus krieg mitgenommen herausgehen stop will man mit einzigem wort haltung unseres landes während dieser jahre charakterisieren dann ists wort innenquote kläglich innenunquote stop regierung zurückschreckte vor verantwortung folgte gesetz geringsten widerstandes proklamierte neutralität und pfuschte sobald deren aufrechterhaltung risiko mitbringen konnte stop seitdem versuchten unsere vertreter geschehenes wegzureden antaglegten gewisse pfiffigkeit als galt irreführende termen zu erfinden welche gedankenlosen menschen vorstellung beibringen sollten dass vorgekommenes ziemlich unschuldig sei stop diese herren scheinen anzunehmen dass man folgen von handlungen wegreden kann aber

¹ Säkerhetstjänstens översättning.

sie sollen gewahr werden dass dies nicht geht mehrpunkte wenn ministerpräsident seine eigene stellung retten will sollte er möglichst bald zweien am meisten für fehler verantwortlich nämlich aussen und justizminister fallen lassen stop sichlässt auch denken dass ministerpräsident sichfühlt so mitverantwortlich dass er nicht glaubt etwas retten können durch solche opfer und dies hat etwas ansich unquote schluss».

Vid stickprovsundersökningen ha påträffats två presstelegram till Sovjetunionen, vilka icke berörde svenska förhållanden. I det ena av dessa, vilket inlämnades den 29 januari 1942, ha strukits uppgifter från Norge, bland annat om sjöfart, livsmedelsbrist och försörjning med elektrisk kraft samt om den s. k. norska legionen. I det andra telegrammet, som är från juni 1942, ha strukits uppgifter om animositet mellan finska och tyska soldater i Finland.

Av de uttagna presstelegrammen voro 20 avsända från Sovjetunionen till Sverige. Bland dessa ha allenast 3 telegram vidarebefordrats efter vissa strykningar; de övriga 17 ha i sin helhet stoppats. Dessa telegram handla till övervägande del om tyska grymheter på östfronten. I några fall förekomma uppgifter om krigsovillighet i de med Tyskland förbundna staterna eller bristande krigslydnad hos deras trupper. Ett mindre antal telegram innefatta allmänna politiska betraktelser, vanligen av starkt antinazistisk karaktär. Följande må här återgivas.

20) I telegram den 16 juli 1941 ströks följande:

»in arbeitervierteln warschau wurden aus flugzeugen vergiftete konfekts und in anderen staedten bunte schaechtelchen abgeworfen welche in haenden der sie aufhebenden kinder explodierten stop vergiftete zigaretten vergiftete schokolade wurden herabgeworfen stop flieger beschossen im tiefflug aus maschinengewehren nach osten ziehenden fluechtlingskolonnen stop leben polnischen volkes unter stiefel deutschem faschismus ist furchtbar stop deutschen faschisten beschlossen polnische kultur abzuschaffen stop vieles wird von ihnen als unnoetig bezeichnet».

21) Några sovjetryska telegram innehålla återgivanden ur brev eller dagböcker, som påträffats hos tillfångatagna tyska soldater. I ett telegram den 5 december 1941 ströks denna passus:

»soldat mathias ever schreibt zum beispiel doppunkt quote und wie kalt es hier in letzten naechten war rfz in heimat vorkommen derartige naechte nicht mehr als einmal im jahr stop und in derartiger kaelte unter freiem himmel wache schreiben rfz noch mehr divis russischen angriffe zu erwarten mehrpunkte ich befinde mich augenblicklich suedlich ilmensees stop kann euch nur sagen doppunkt wer bisher vom krieg noch nicht genug hatte kann ihn hier im uebermass satt kriegen stop wenn man noch wuesste wo sich russen befinden ginge es noch stop aber zumeist liegen sie in waeldern im hinterhalt stop und unter solchen bedingungen auf spaehtraife zu gehen ist sehr gefaehrlich unquote stop feldvebel theodor warnts intressiert vor allem frage ob seine division bald abgeloeest wird und er nach hause zurueckkehren kann stop quote wir verdienen dies zweifellos divis schreibt er seinem freund oberfeldwebel eduard danski in koblenz am rhein stop als unsere kompanie an front straf zaehlte sie hundertachtzig mann stop bald darauf war sie bis auf vierzig mann zusammengescholmen und wurde wieder auf hundert mann aufgefuellt».

22) Nedanstående presstelegram från Moskva har stoppats den 22 september 1941:

»aus teheran wird berichtet doppunkt mit jedem tag treten immer neue tatsachen wirtschaftens hitlerleute im iran zutage stop gestuetzt auf unterstuetzung reza schahs

aufdraengte deutschland iran solche handelsbedingungen welche land in voellige abhaengigkeit von deutscher kriegswirtschaft brachten komma ohnehin gespannte finanzlage landes noch verschlechterte stop deutschen trieben preise fuer nach iran importierten waren weit ueber weltpreise hinauf stop so zb erhielt iran deutsche industriewaren deren preis um zweihundertfuenfzig prozent hoeher war als weltpreise waehrend deutschen iranische baumwolle wolle und andere waren fuer spottgeld ausfuehrten stop vor eintritt sowjetischen und englischen truppen verkaufte iranische regierung unter druck reza schahs gesamte reis und obsternte sowie wolle baumwolle und andere waren an deutschland stop alldies wurde durchgefuehrt waehrend es im lande stark an lebensmitteln mangelte stop faschisten herauspressten aus iran alles was sie konnten und aufhielten gleichzeitig lieferungen industriewaren stop deutschland erfuellte seine verpflichtungen gegeneuber iran bezueglich lieferung von lokomotiven eisenbahnausruestung maschinen usw nicht stop nach einmarsch sowjettruppen in taebri wurden dort ganze zuege mit wolle haeuten obst fuer deutschland entdeckt stop aus fuercht vor empoe rung bevoelkerung ausfuehrten deutschen weizen heimlich nachts indem sie ihn unter ballen anderer waren versteckten stop deutschen fuehlten sich als herren der lage und entfaltetten faschistische propaganda in grossem umfang stop so wurden deutschen agenten mit hilfe schahs und seiner lakaien herren irans schluss».

23) Följande stoppade telegram från Moskva är daterat den 6 februari 1942:

»morgenkommunique informationsbueros sowjetunion doppunkt laufe nacht zum sechsten februar fortsetzten unsere truppen aktive kampfoperationen gegen deutschen faschistischen truppen absatz innerhalb zwei tagen erbeutete truppe unter kommando sijawow an westfront sechsendreissig maschinengewehre drei geschuetze drei minenwerfer eine radiostation viele geschosse und andere trophaen stop auf schlachtfeld zurueckblieben ueber dreihundert tote deutsche soldaten und offiziere stop truppe unter kommando maslow die an einem abschnitt suedwestfront operiert vernichtete fuenf erdbefestigungen und schuetzengraeben drei minenwerferbatterien und fuenf maschinengewehre stop feind verlor dreihundertfuenfzig soldaten und offiziere an toten und verwundeten stop wurden trophaen und gefangene gemacht absatz an einem abschnitt suedwestfront bei dorf o uebergang sich zurueckziehende deutsche infanterietruppe die versuchte offensive unserer truppen aufzuhalten zum gegenangriff stop hitlerbanditen einhertrieben vor ihren soldaten etwa dreissig sowjetbuerger divis frauen greise und kinder als deckung stop gruppe sowjetmaschinenpistolschuetzen angriff feind von flanken stop hitlerleute wurden vernichtet stop greise frauen und kinder blieben unverletzt absatz gefangener soldat dritten kompanie zweihundertfuenfundvierzigsten regiments achtundachtzigsten deutschen infanteriedivision emil schmidt erzaehte doppunkt unsere division wurde in zweiten dezemberhaelfte aus frankreich obgezogen stop soldaten waren sehr unzufrieden».

24) Den 2 mars 1942 stoppades detta presstelegram från Moskva:

»wortlaut radiokommentars jean richard block kujbyschewer sender ersten maerz doppunkt riomer prozess wiederaufgenommen stop vorigen mittwoch und donnerstag habe ich schon gezeigt wie ehrlichen leute in allen laendern diese ungeheuerliche gerichtskomoedie einschaezten in der opfer auf das man es absieht nicht dieser oder jener angeklagte ist sondern frankreich stop im namen dieses zerfleischten frankreichs reise ich franzoesischer buerger ehemaliger frontkaempfer und teilnehmen warneschlacht und schlacht um verdun masken herunter und erhebe anklage absatz ich anklage petain und mit ihm die ungebunde und ihn unterstuetzende bande niederlage frankreichs vorbereitet und organisiert nation und armee in entscheidenden stunde verraten zu haben als fuenf millionen franzosen unter waffen standen und entschlossen waren land wegen einbruch hitlerarmeen zu verteidigen stop ich anklage petain und seine bande kapitulation gegen willen volkes und armee vorbereitet und durchgefuehrt und dadurch frankreich und franzoesische volk haken-

kreuzraeber ausgeliefert zu haben absatz ich anklage petain und seine bande frankreichs hilfsmittel seine aktien seine bodenschaetze seine industrie seine arbeitskrafte und seine flotte an deutschland ausgeliefert zu haben um hitler zu helfen in seinem raubkriege gegen sowjetunion england und die usa zu helfen hinter denen alle freiheitsliebenden voelker stehen absatz ich anklage petain und seine bande dass sie durch diese handlungen zeitweilige niederlage frankreichs zu einer endgueltigen unterjochung zur nicht wieder gutzumachenden kolonisierung unseres vaterlandes machen wollten absatz».

Bland de av undersökningskommissionen uttagna presstelegrammen har slutligen påträffats ett transiterat sådant. Det är avsänt i juni 1941 från New York med Moskva som adressort. I detta telegram har vid kontrollen strukits en uppgift som röjer förefintligheten av svensk telefoncensur.

Beträffande tillämpningen av telegramkontrollen har från utrikesdepartementets pressbyrå framhållits, att huvudprincipen visserligen varit att förhindra sådana meddelanden, som kunde skada Sveriges ställning som neutral makt och i förhållande till de krigförande, men att härtill kommit andra hänsyn: att förhindra sådana upplysningar, som den svenska pressen erhållit för förtrolig kännedom eller som man överenskommit att tillsvidare hålla inne, att förhindra meddelanden, som kunde allvarligt störa pågående förhandlingar, att skydda flyktingars anhöriga, stoppa sådana oförsiktiga uttalanden av sjömän, fiskare och andra, som kunde innebära risker för dem vid det fortsatta utövändet av deras näringsfång, mörklägga frigivandet av internerade m. m.

Kommissionen har vidare vid sin granskning uppmärksammat följande stoppade telegram, nämligen

a) ett den 9 mars 1940 från Alnö kommunistiska arbetarekommun till Norrskensflamman i Luleå med följande innehåll:

»Er insats var livet vi hämnas med stegrat arbete för vårt kommunistiska parti; samt

b) ett den 15 januari 1941 från en person i Malmö till Sven Olof Lindholm, Stockholm, med följande innehåll:

»Ledare kamrat revolutionär hälsning på årsdagen vi kämpa vidare för svensk-socialismens seger Malmö står berett.»

Med anledning av att sistnämnda två telegram stoppats har undersökningskommissionen från chefen för centralbyrån, landsfogden Persson begärt förklaring. Persson har framhållit bland annat följande:

»Alltifrån telegramkontrollens början ansågs anledning föreligga att hindra expediering till *utlandet* av telegram med uttalanden av politisk art i form av sympatyttringar eller protestförklaringar från kommunistiska eller nazistiska organisationer eller representanter för sådana. Däremot skedde ej något ingripande mot telegram av liknande innehåll inom Sverige. Att i strid mot denna allmänt tillämpade princip ifrågavarande telegram stoppats förefaller därför egendomligt. Möjligen kan en förklaring sökas i de omständigheter, under vilka telegramgranskningen och underställningen av granskade telegram ägde rum. Först torde härvid böra framhållas,

att den allmänna av säkerhetstjänsten utövade telegramkontrollen icke omfattat andra telegram än till utlandet, bortsett från den förhandsgranskning, som ägde rum vid telegramkontrollanstalterna för utgallring av telegrafiska meddelanden till eller från personer, som voro föremål för individuell kommunikationskontroll. Emellertid hade vederbörande telegrafkommisariater i en cirkulärsskrivelse från telegrafstyrelsen under hösten 1939 ålagts att till säkerhetstjänstens telegramkontrollavdelning i Stockholm före expedieringen inrapportera sådana i respektive stationer inlämnade telegram, vilkas innehåll ansågs böra bliva föremål för närmare granskning ur säkerhetstjänstens synpunkt. Det har vid undersökning visat sig, att ifrågakommande två telegram av vederbörande telegraftjänstemän anmälts till telegramkontrollavdelningen på grund av bestämmelserna i nämnda cirkulär. Vad härefter angår underställningsförfarandet var detta så anordnat, att telegram av sådant innehåll, att stoppnings- eller censureringsåtgärd ansågs kunna ifrågakomma, skulle av föreståndaren för telegramkontrollavdelningen eller vederbörande granskare anmälas för mig i egenskap av byråchef eller, om jag ej vore anträffbar, säkerhetschefen. Föredragningen av dylika underställningsärenden skedde regelmässigt per telefon och härvid kunde ofta ett flertal telegram anmälas på samma gång. Av sålunda samtidigt underställda telegram kunde stundom flera vara avfattade på främmande språk och av ansenlig längd, därtill ofta innehållande uppgifter, som föranledde utdragna diskussioner. I betraktande härav samt med hänsyn till den brådskas, som särskilt under de första krigsåren karakteriserade arbetet, har det ej kunnat undvikas, att misstag vid olika tillfällen kunnat begås. Beträffande de nu ifrågakommande fallen kan dessutom den omständigheten ha inverkat, att såsom framgår av vad ovan framhållits angående den allmänna telegramgranskningens begränsning till den utländska telegramtrafiken, jag ej uppfattat, att underställningen avsett inrikes telegram. Jag vill därför hålla före, att ifrågakommande telegram stoppats av misstag.»

För att utröna huruvida dylika stoppningsåtgärder förekommit i större omfattning har landsfogden Persson låtit granska samtliga stoppade telegram under tiden från och med telegramkontrollens början till och med år 1941. Därvid har påträffats följande inrikestelegram.

c) Till Norrbottens kommunistiska partidistrikt, Norrskensflammans expedition, Luleå, den 10 mars 1940: »mottag vårt deltagande i eder stora sorg fortsatt energiskt arbete för kommunismen betyder arbetarnas och böndernas befrielse och slutgiltiga seger över våra gemensamma fiender, enskede kommunistiska förening».

d) Till minneshögtidligheten för luleåbrandens offer, Luleå, den 10 mars 1940: »vi sänker våra fanor i sorg vid de döda kamraternas bårar, vi höjer dem igen och för dem fram till seger, smål komm partidistrikt distriktsstyrelsen».

e) Till kommunistungdomens kongress, Stockholm, den 24 mars 1940: »med ungdomens hjälp skall vi visa att inga transportförbud eller terroråtgärder av något slag kan hindra kommunismens seger — göteborgskommunen senander».

f) Till en person i Luleå den 30 november 1940: »kamrater i wasa och s s s vi hyllar karl 12: därför att han var ett levande uttryck för något av det bästa som finnes hos vårt folk: modet den trotsiga viljan segheten troheten kraften att kämpa dessa dygder skall genom vår frihetsrörelse under sven olov lindholms ledning åter göras levande i vårt folk med traditionen för revolutionen vi skall segra, kretschefen».

Rörande dessa fyra telegram har landsfogden Persson anfört följande.

»Samtliga fyra telegram ha i likhet med de två förenämnda telegrammen anmälts till telegramkontrollavdelningen av vederbörande telegraftjänstemän på grund av föreskrifterna i den förut omnämnda cirkulärskrivelsen från telegrafstyrelsen. Stopp-

ningsåtgärden har utan underställning vidtagits av telegramkontrollavdelningens föreståndare, vilken såsom prejudicerande för sin åtgärd åberopat centralbyråchefens beslut att stoppa telegrammet den 9 mars 1940 från Alnö kommunistiska arbetarekommun.»

I övrigt har landsfogden Persson framhållit, att han icke har något som helst personligt minne av sin befattning med ifrågavarande två telegram, varför hans förklaring måste bygga på antaganden. Den tanken vore honom dock främmande att han medvetet skulle ha på sätt som skett ingripit till förhindrande av ifrågavarande telegrams expediering.

3. Telefonkontrollen

Den av säkerhetstjänsten utövade telefonkontrollen avsåg dels hela telefontrafiken med utlandet, däri inbegripet utländsk telefontrafik i transit genom Sverige, och dels i viss omfattning den inrikes telefontrafiken.

Telefonkontrollen omhänderhades av en telefonkontrollavdelning i Stockholm och ett antal telefonkontrollanstalter i landsorten.

Telefonkontrollavdelningen, som närmast under centralbyrån utgjorde chefsmyndighet för säkerhetstjänstens telefonkontroll i riket, fungerade såsom telefonkontrollanstalt i Stockholm. Avdelningen behandlade tillika sådant granskningsmaterial, som framkom vid verksamheten å övriga telefonkontrollanstalter och för prövning överlämnades till avdelningen. Avdelningen förestods av en högre telegraftjänsteman såsom föreståndare. Denne hade att ansvara för fullgörandet av de tekniska och administrativa arbetsuppgifter, som sammanhänge med den till avdelningen hörande övervakningsverksamheten. Vid avdelningen tjänstgjorde tillika en granskningschef, vilken handhade den närmaste ledningen av granskningsverksamheten.

De i landsorten inrättade telefonkontrollanstalterna förestodos i regel av telegraftjänstemän av högre grad. Därjämte tjänstgjorde å anstalterna särskilda på förslag av vederbörande övervakningschef utav säkerhetschefen utsedda granskningsombud, i allmänhet polismän tillhörande säkerhetstjänsten. Granskningsombuden handhade den närmaste ledningen av kontrollverksamheten.

Kontrollen över *telefontrafiken med utlandet* utövade säkerhetstjänsten med stöd av dels Kungl. Maj:ts beslut den 14 oktober 1939,¹ varigenom åt säkerhetschefen uppdrogs att tillse att erforderliga kontrollåtgärder vidtogos till förhindrande av att krigsunderrättelser genom telefon spredes till utlandet, dels ock 1940 års tvångsmedelslag.

Kontrollen av samtal med utlandet över telegrafverkets ledningar utvecklades redan under slutet av år 1939 och början av år 1940 därhän, att kontroll ägde rum beträffande alla dylika samtal med undantag av sådana som enligt särskilda föreskrifter voro fria från kontroll.²

¹ Se s. 17.

² Se s. 50. Under tiden till september 1944 avlyssnades en del av samtalen mellan Sverige och Finland endast stickprovsmässigt.

Säkerhetstjänsten övervakade även den telefontrafik, som intill den 19 april 1945 förmedlades dels genom särskilda, från Sverige utgående ledningar, vilka uthyrts åt tyska och finska myndigheter, dels ock medelst transitoförbindelser genom Sverige som upplåtits på begäran från tysk sida.¹ Trafiken å sistnämnda båda slag av ledningar avlyssnades till en början på grund av tekniska svårigheter och personalbrist allenast stickprovvis. Sedan någon gång under år 1941 avlyssnades emellertid samtliga samtal på dessa ledningar.

Förutom på telegrafverkets ledningar ägde viss utlandstrafik rum på statens järnvägars för järnvägsdriften avsedda telefonförbindelser med Finland och Norge samt på en Sydsvenska Kraft Aktiebolagets för driften avsedd telefonförbindelse med Danmark. Jämväl dessa förbindelser övervakades av säkerhetstjänsten, statens järnvägars förbindelser dock endast periodvis. Granskningen avsåg huvudsakligen att utröna huruvida privatsamtal obehörigt fördes på dessa linjer. Från Storlien rapporterades vid några tillfällen samtal på järnvägens linjer, som innefattade uppgifter om tyska transporter i Norge och voro av visst informatoriskt värde. Granskningen å Sydsvenska Kraft Aktiebolagets linje föranledde icke rapportering av något samtal.

Den inrikes telefontrafiken var under krigsåren i viss omfattning lagd under *allmän kontroll*. Det första steget för dylik kontroll togs genom att trafiken mellan Gotland och fastlandet den 11 januari 1940 började avlyssnas. Sedermera lades ytterligare riks- och landsledningarna under allmän kontroll, vilken utfördes i form av stickprovsvylyssning och i allmänhet hade ringa omfattning. All allmän kontroll av riks- och landsledningarna upphörde sedermera i anledning av bestämmelser i ett cirkulär den 28 april 1945 från säkerhetschefen till övervakningscheferna.

Förordnandena om allmänna kontroller beträffande den inrikes telefontrafiken ha i allmänhet meddelats av säkerhetschefen. Därjämte ha övervakningscheferna utfärdat allmänna förordnanden huvudsakligen rörande kontroll av telefonsamtal till och från vissa hotell och därmed jämförliga lokaler samt samtal från allmänna samtalsapparater.

Den av säkerhetstjänsten utövade s. k. *individuella telefonkontrollen* grundade sig på 1939 och 1940 års tvångsmedelslagar. Det sammanlagda antalet individuella förordnanden om telefonkontroll, som meddelats, torde röra sig omkring 6 000. Huvudparten av dessa förordnanden ha utfärdats av övervakningscheferna eller av polismyndigheter, som direkt enligt tvångsmedelslagarna ägde befogenhet därtill. Ett stort antal av dessa förordnanden avsågo personer, som tillhörde och aktivt arbetade för de s. k. politiska ytterlighetsriktningarna.² Den individuella kontrollen utövades genom avlyssning av samtal till och från vissa telefonapparater.

Enligt 1940 års tvångsmedelslag kunde expediering av telefonsamtal inställas eller fördröjas, samtal avlyssnas, telefonapparat för viss tid eller tills

¹ Se utrikesdepartementets handlingar rörande Sveriges politik under andra världskriget, Transiteringsfrågor och därmed sammanhängande spörsmål april—juni 1940, s. 3 o. f. samt s. 104 o. f.

² Se nedan s. 265 o. f.

vidare avstängas för samtal samt, sedan den 1 april 1941, uppgift lämnas från telefonanstalt å utväxlade eller beställda samtal.

Av dessa tvångsmedel tillämpades *avlyssnande av samtal* i den ojämförligt största utsträckningen. Därvid tillgick så, att samtal å ledningar, som voro föremål för kontroll, avlyssnades av granskare i den mån så medhanns. För varje samtal, som avlyssnades, antecknades under samtalets gång — i allmänhet stenografiskt — så utförligt som möjligt allt som icke omedelbart kunde bedömas sakna intresse ur granskningssynpunkt. Sedan ett avlyssnat samtal avslutats, ålåg det granskaren att, därest innehållet i samtalet ansågs vara av värde ur granskningssynpunkt, så snart som möjligt utskrivna en rapport om samtalet.

Samtalsrapporterna granskades av granskningsschefen eller granskningssombudet. Från telefonkontrollanstalt översändes samtalsrapporter till telefonkontrollavdelningen, till vederbörande övervakningschef samt i vissa fall till polismyndighet, för vilken de ur spaningsynpunkt voro av intresse. Från telefonkontrollavdelningen överlämnades ett exemplar av där upprättade eller dit inkomna rapporter till säkerhetschefen och ett till centralbyrån, varest arkivering skedde.

Vid granskningen inhämtade upplysningar, som voro av intresse för andra avdelningar inom säkerhetstjänsten, delgavs dessa genom telefonkontrollavdelningens försorg.

Iakttagelser vid granskningsarbetet av informativt värde sammanställdes och överlämnades till det s. k. informationskontoret inom postkontrollavdelningen, vilket kontor hade till uppgift att bearbeta desamma.¹

Telefonkontrollavdelningen delgav vidare enligt direktiv av säkerhetschefen vissa andra myndigheter resultatet av telefonavlyssningen i den mån de voro av intresse för dessa myndigheter. De myndigheter, som på detta sätt fingo del av samtalsrapporter voro utrikesdepartementet, försvarsstaben och säkerhetstjänstens spaningsavdelning i Stockholm. Till polismyndighet, som förordnat om viss individuell telefonkontroll, överlämnades alltid ett exemplar av rapporter, som framkommit vid sådan kontroll.

Inställande av expediering av samtal torde icke ha förekommit vare sig vid telefonkontrollavdelningen eller vid anstalterna i landsorten. *Fördröjning av samtal* torde endast ha förekommit i Stockholm och där blott i enstaka fall vid utlandssamtal. Denna åtgärd vidtogs endast i sådana fall, då samtalet kunde förväntas komma att föras på ett utländskt språk och någon granskare med erforderliga kunskaper i detta språk icke fanns tillgänglig. Fördröjning avsåg i regel så korta tidsperioder (högst omkring en halv timme) att beställaren ej kunde förstå, att fördröjning ägde rum.

Brytning av samtal ägde endast rum i fråga om trafiken med utlandet. Enligt vad som framkommit vid utredningen har emellertid ett inrikes samtal brutits av misstag. Då samtal mellan Gotland och fastlandet övervakades, förekom i fem fall, att varning meddelades.

¹ Se s. 186 o. f.

De samtal, som brötos, voro huvudsakligen samtal från härvarande tidningskorrespondenter. Då brytning emellertid städse föregicks av varning, meddelad under samtalets gång av vederbörande granskare, och dessa varningar i regel beaktades, behövde brytning sällan ske ens av dylika samtal.

Instruktion om vilka samtal som med hänsyn till sitt innehåll borde brytas erhöles granskarna genom särskilda s. k. *brytorder*, vilka utfärdades av granskningschefen efter direktiv av säkerhetschefen eller chefen för centralbyrån. Granskare fingo icke bryta samtal utan stöd av brytorder. Dock torde stundom brytning utan stöd av brytorder ha skett under tiden före februari 1940.

Brytorderna tillkommo i flertalet fall, sedan byråchefen eller granskningschefen från utrikesdepartementet fått meddelande om att viss väntad uppgift icke finge släppas igenom. I andra fall hade byråchefen iakttagit, att utrikesdepartementet företagit strykningar i telegram, varefter byråchefen efter konferens med utrikesdepartementet utfärdade brytorder. I några fall utfärdade granskningschefen på egen hand brytorder, vilka först efteråt underställdes byråchefen. Det förekom även att granskningschefen, sedan han iakttagit att viss uppgift strukits i telegram, på egen hand utfärdade brytorder beträffande denna uppgift utan att han efteråt underställde byråchefen denna order. Försvarsstaben eller andra militära myndigheter torde icke i något fall ha anhållit om utfärdande av brytorder.

Brytorderna avsågo i regel att förhindra lämnande av viss konkret uppgift. Brytorder av mera allmän innebörd ha emellertid också funnits. Bland dessa märkes en den 22 juni 1941 av chefen för centralbyrån utfärdad brytorder, enligt vilken privata telefonsamtal skulle brytas, om däri av den, som förde samtalet från Sverige, lämnades

1. uppgifter eller meddelanden om militära förhållanden berörande Tyskland, Finland eller Ryssland, såvida dessa innefattade upplysningar, vilka kunde skada eller gagna någon av de i kriget deltagande makterna, t. ex. angående olika stridskrafternas gruppering och storlek, flygplatsers belägenhet, befästningsanläggningar, transporter av trupper och materiel, transportvägar m. m., varvid i främsta rummet skulle uppmärksammas sådana meddelanden, som hade karaktären av faktiska och mera detaljerade uppgifter; dock att förbudet icke omfattade meddelande av uppgifter, som hämtats från officiella kommunikéer eller som varit offentliggjorda i svensk press eller utsänts i svensk radio;

2. uppgifter angående svenska försvars- och beredskapsåtgärder, som ej varit publicerade i svensk press eller radio, t. ex. angående inkallelser, truppsammandragningar, befästningsarbeten m. m.; dock att förbudet ej omfattade uppgifter, som varit publicerade i svensk press eller utsänts i svensk radio;

3. uppgifter eller rykten om krav eller påtryckningar från främmande makts sida mot Sverige; dock att förbudet ej omfattade meddelanden, som varit publicerade i svensk press eller utsänts i svensk radio;

4. uttalanden eller rykten, varigenom Sveriges neutralitet ifrågasattes eller miss-tänkliggjordes.

Punkterna 1, 3 och 4 upphävdes som allmän brytorder under hösten 1941 medan föreskriften i punkt 2 gällde till början av maj 1945.

Brytning av samtal kunde jämväl förekomma för att förhindra användan-

det av sådana utländska språk, som enligt av telegrafstyrelsen utfärdade bestämmelser icke fingo användas, eller av chiffer, code eller annat hemligt eller förtäckt språk. Enligt telegrafcirkulär den 5 december 1939 gällde beträffande privata telefonsamtal — såväl in- som utrikes —¹ att samtalen fingo föras endast på svenska, danska, norska, engelska, franska, italienska, spanska och tyska språken, dock att i samtal till och från Sovjetunionen fick användas ryska, samt i samtal till och från Finland finska och fr. o. m. den 12 november 1944 jämväl ryska.

Därest i ett samtal förekom något, som enligt vad förut sagts skulle föranleda brytning av samtalet, ålåg det granskaren att meddela den talande *varning*. Åtlyddes ej varningen, bröts samtalet definitivt. Då samtal avbröts eller varning meddelades, var den granskare, som vidtog åtgärden, skyldig att snarast möjligt göra muntlig anmälan därom till granskningschefen eller dennes expedition respektive granskningsombudet. Därjämte skulle rapport om sådant samtal alltid utskrivs med angivande av vad som föranlett brytningen eller varningen samt vid vilket moment i samtalet åtgärden vidtagits. Det förekom sällan att samtal, sedan varning meddelats, behövde brytas.

Förordnande om kontroll av en telefonapparat innefattande ofta tillika begäran om *uppgift på de samtal som utväxlades över apparaten*. I Stockholm lämnades dagligen från Stockholms telefonstation till telefonkontrollavdelningen uppgift på samtliga rikssamtal, som utväxlats med apparater som stodo under kontroll. Dessa uppgifter vidarebefordrades av avdelningen till säkerhetstjänstens spaningsavdelning i Stockholm. Motsvarande system tillämpades i mån av behov vid telefonkontrollanstalterna.

Det i 1940 års tvångsmedelslag tillåtna tvångsmedlet *avstängning av telefonapparat* har icke använts i Stockholm, och det torde icke heller i något fall ha tillgripits i landsorten.

För att möjliggöra en effektiv granskning av utlandssamtalen fanns vid telefonkontrollavdelningen en av föreståndaren upprättad s. k. *granskningslista*, å vilken voro uppförda nummer till sådana telefonabonnenter, vilkas utlandssamtal ansågos böra göras till föremål för ständig, noggrann kontroll. Listan omfattade huvudsakligen dels telefoner, som voro föremål för kontroll enligt förordnande jämlikt 1940 års tvångsmedelslag eller innehades av personer upptagna i den s. k. S-listan, och dels telefoner, som stadigvarande användes av utländska journalister och nyhetsbyråer och som funnos upptagna å en särskild s. k. journalistförteckning. Intill den 15 maj 1944 hade telefonkontrollanstalten i Göteborg en mera begränsad granskningslista.

Vid telefonkontrollavdelningen fördes ett kortregister över vidtagna åtgärder i samband med censuren (censurregister), i vilket i kronologisk ordning infördes uppgifter om alla samtal, som varit föremål för censuratgård för att förhindra överbringande av otillåtna meddelanden. Över samtal, som föranlett varning eller brytning, fördes särskilt kortregister.

¹ Någon kontroll av restriktionernas efterlevnad ägde ej rum beträffande inrikes samtal.

Antalet av säkerhetstjänstens personal avlyssnade telefonsamtal under tiden den 1 januari 1941—den 30 juni 1945 samt antalet skriftligen rapporterade samtal under tiden den 1 juli 1940—den 30 juni 1945 framgår av nedanstående tabeller.

Av säkerhetstjänstens personal avlyssnade och rapporterade samtal.

Avlyssnade samtal.

Tid	Utländska	Inländska	Summa
Första halvåret 1941	183 787	736 352	920 139
Andra » 1941	211 616	950 607	1 162 223
Första » 1942	216 117	1 147 162	1 363 279
Andra » 1942	204 723	1 265 069	1 469 792
Första » 1943	178 059	1 295 861	1 473 920
Andra » 1943	142 929	1 291 085	1 434 014
Första » 1944	139 721	1 287 728	1 427 449
Andra » 1944	180 387	1 012 194	1 192 581
Första » 1945	217 132	523 443	740 575

Skriftligt rapporterade samtal.

Tid	Utländska	Inländska	Summa
Andra halvåret 1940	15 001	24 463	39 464
Första » 1941	18 593	24 473	43 066
Andra » 1941	25 417	22 863	48 280
Första » 1942	26 971	13 126	59 097
Andra » 1942	24 227	32 488	56 715
Första » 1943	6 502	30 850	37 352
Andra » 1943	3 756	26 076	29 832
Första » 1944	3 856	27 581	31 437
Andra » 1944	4 209	22 569	26 778
Första » 1945	2 163	9 844	12 007

För att få en uppfattning om antalet utrikessamtal, som föranlett brytning eller varning (utan att brytning följt), samt skälet till åtgärden har kommissionen gått igenom det över dessa åtgärder förda kortregistret. Därvid har framkommit följande.

På grund av telegrafverkets cirkulär om tillåtna språk m. m. ha 2 utlandssamtal föranlett varning och 42 utlandssamtal brutits, enär otillåtet eller obegripligt språk eller code använts. Antalet samtal, som på grund av innehållet i den allmänna brytordern den 22 juni 1941¹ föranlett varning eller brytning, utgör beträffande punkt 1 i brytordern (militära förhållanden berörande vissa av de krigförande länderna) resp. 2 och 2, beträffande punkt 2 (uppgif-

¹ Se s. 138.

ter rörande svenska beredskapsåtgärder) resp. 1 och 5, beträffande punkt 3 (uppgifter om krav från främmande makt mot Sverige) resp. 0 och 2 samt beträffande punkt 4 (uttalanden, varigenom Sveriges neutralitet ifrågasatts) resp. 0 och 2. I anledning av att innehållet i här kvarstadsbelagda tidningar icke finge meddelas till utlandet ha i 11 fall varning meddelats de samtalande. Brytning av samtal på denna grund har förekommit i 14 fall.

På grund av särskilda brytorder har vidare varning eller brytning förekommit i den utsträckning, som framgår av följande uppställning.

Angående	Varning	Brytning
<i>Sverige</i>		
1) uppgifter ang. svenska militära förhållanden	4	8
2) uppgifter ang. handelspolitiska förhållanden m. m.:		
kullagerleveranser till Tyskland	1	
lejdåtsstrafiken	1	1
planerad flygtrafik Stockholm—Moskva	1	
återupptagen flygtrafik Sverige—England		1
3) uppgifter av innebörd att Sverige ej skulle ha iakttagit strikt neutralitet:		
tysk konvoj gått på svenskt minfält vid Öland		13
norska polistrupper i Sverige	1	
lejdflyget på England	1	
brittiska och amerikanska regeringarna vädjat om ändring av Sveriges politik		1
funderingar ang. Sveriges neutralitet	3	1
4) uppgifter om tyska krav på Sverige	4	1
5) uppgifter, som av humanitära skäl icke bort komma till utländsk kännedom:		
utväxling av krigsinvalider	1	
om norske professorn Seip	1	
6) meddelanden, som satt Sverige i samband med en finsk-rysk fred	12	2
7) uppgifter om Konungens mottagande av Lindholm	4	
8) vissa spekulationer i anledning av ett tal av statsministern	1	
9) uppgifter om den s. k. Krylbo-olyckan (spekulationer om sabotage)		4
10) uppgifter om olyckan vid Hårsfjärden		7
11) uppgifter om den s. k. Hansa-olyckan	1	
12) uppgifter om förbud för utländska fartyg att befara svenskt territorialvatten	1	
13) uppgifter ang. diplomatiska förbindelser med ungerska quislingregeringen		1
14) uppgifter att telefon- och telegraufförbindelserna Sverige—Tyskland voro avbrutna	1	

15) uppgifter om avgångs- och ankomsttider för svenska färjtrafiken	21	7
16) uppgifter att svenskt fartyg torpederats i Östersjön ..	2	3

Utlandet

1) uppgifter om tyska eller finska militära förhållanden och dyl.	12	18
2) uppgifter om bombraider i Tyskland eller av Tyskland besatta länder	1	1
3) uppgifter om en commandoraid i Norge	3	
4) uppgifter om ryska ubåtar i Östersjön	2	
5) uppgifter om ett 60-tal ryska marinsoldater som omhändertagits av svenska marinen		4
6) uppgifter att ett brittiskt flygplan störtat vid Kvikkjokk	1	
7) uppgifter ang. tyska krav på trupptransport genom Sverige		3
8) uppgifter ang. militära åtgärder på Åland	8	
9 uppgifter ang. inre förhållanden i Finland:		
nickelgruvorna i Petsamo		1
tyska krav rörande judiska flyktingar i Finland ..	1	
finsk-rysk fred	1	
10) uppgifter ang. inre förhållanden i Danmark	9	1
11) uppgifter ang. inre förhållanden i Norge	1	
12) uppgifter att jugoslaver skjutits i Norge	1	2

Härutöver har, såvitt framgår av utredningen, av misstag 1 samtal brutits och i 2 fall varning meddelats. Slutligen har kommissionen funnit 2 fall där varning meddelats utan att av vederbörande registerkort med säkerhet kunnat avgöras vilken brytorder som utgjort grunden för varningen. Dessamma är förhållandet beträffande 1 fall, där samtal brutits.

4. Samfärdselkontrollen.

Den övervakning av trafiken å järnvägar samt väg-, sjö- och luftförbindelser, som enligt säkerhetskungörelsen under kriget ålåg säkerhetstjänsten, ankom sedan slutet av april 1940 på den inom centralbyrån inrättade samfärdselkontrollavdelningen. Säkerhetstjänstens andel i samfärdselkontrollen undergick en väsentlig förändring i samband med ikraftträdandet den 1 januari 1945 av kungl. kungörelsen den 20 oktober 1944 om övervakande av samfärdseln över rikets gränser vid krig eller krigsfara (gränsövervakningskungörelse). Därefter har nämligen säkerhetstjänsten icke längre utövat någon direkt ledning eller övervakning av samfärdselkontrollen utan allenast varit ett rådgivande organ till de myndigheter, som ålagts att i fortsättning-

en handha sagda kontroll. Den följande redogörelsen för samfärdselkontrollens utövande avser tiden fram till den 1 januari 1945.

Skyldighet att utöva samfärdselkontroll ålåg under sistnämnda tid förutom säkerhetstjänsten jämväl andra statsorgan.

Genom den vid årsskiftet 1944—1945 upphävda 11 § i kungl. kungörelsen den 16 februari 1940 om vissa åtgärder till skydd för rikets säkerhet vid krig eller krigsfara (skyddskungörelse), vilken kungörelse enligt Kungl. Maj:ts förordnande började tillämpas den 12 april 1940 samtidigt med säkerhetskungörelsen, ålåg det sålunda länsstyrelserna att utöva övervakning av samfärdseln med annat än fientligt land. Övervakningen innefattade enligt andra stycket i nämnda paragraf dels kontroll över de personer, som inreste i eller utreste ur riket, samt tillsyn över att person- och godstrafik ej förekomme över andra än därtill tillåtna platser, dels ock kontroll över att krigsunderrättelser icke överbringades till obehöriga.

Inom socialdepartementet utarbetades under våren 1940 förslag till hemlig instruktion för polispersonal rörande vissa åligganden vid krig eller krigsfara. I överensstämmelse med detta förslag utfärdade länsstyrelserna dylika instruktioner för polispersonalen i de särskilda polisdistrikten. Enligt 14 § i departementets förslag var polisman pliktig att i enlighet med de närmare föreskrifter, som meddelades av polischefen, biträda vid övervakande av samfärdseln med annat än fientligt land. Beträffande övervakningens innebörd överensstämde stadgandet helt med 11 § andra stycket skyddskungörelsen.

Samtidigt med skyddskungörelsens utfärdande meddelade Kungl. Maj:t i hemligt brev den 16 februari 1940 till generaltullstyrelsen föreskrifter angående vissa tullverkets personal vid krig eller krigsfara tillkommande åligganden, vilket brev från och med den 15 januari 1945 upphört att gälla. Enligt 3 § i detta kungl. brev ålåg det tullpersonal att delta i övervakning av person- och godstrafiken till och från riket. Beträffande övervakningens innebörd upptog brevet i 4 § första stycket en med 11 § andra stycket skyddskungörelsen helt överensstämmande bestämmelse.

Enligt kungl. kungörelse den 13 februari 1942 angående övervakning av samfärdseln över riksgränsen mot Finland och Norge (gränskontrollkungörelse) skulle samfärdseln över rikets landgräns övervakas av vederbörande polis-, tull- och passkontrollmyndigheter samt militära förband (gränsmyndighet) i enlighet med av länsstyrelsen fastställda instruktioner och under uppsikt av landsfogden.

Enligt särskilt meddelade bestämmelser utövades samfärdselkontroll vidare av marinens kustbevakning, i vilken organisation sjöfartskontrollen ingick, av marinpolisen samt av lots- och fyrpersonal.

De *tvångsmedel*, som jämlikt 1940 års tvångsmedelslag kunde användas vid samfärdselkontrollen, voro gripande och kvarhållande av person, beslag,

skingringsförbud, kroppsrensningen, försändelsers inställande eller fördröjande samt granskning och censurering av försändelser.

Skyddskungörelsen, de särskilda hemliga polisinstruktionerna och 1940 års kungl. brev till generaltullstyrelsen ställde emellertid ytterligare tvångsmedel till buds vid samfärdselkontrollen. Jämlikt 11 § sista stycket skyddskungörelsen och 4 § första stycket sista punkten kungl. brevet till generaltullstyrelsen kunde resande jämte av dem medförd egendom ävensom kommunikationsmedel och därmed befördrat gods, då anledning därtill föreläge, underkastas visitation. Socialdepartementets förslag till särskild polisinstruktion stadgade i dess 17 §, att visitation av såväl person som gods städse skulle ske med synnerlig noggrannhet, därvid bland annat skulle iakttagas, att kroppsvisitation företogs, så snart minsta anledning till misstanke förekom. Enligt 5 § andra stycket kungl. brevet till generaltullstyrelsen kunde tulltjänsteman taga i förvar person, som sökte inresa i eller utresa ur riket utan tillstånd eller över ej tillåten ort eller som kunde misstänkas medföra krigsunderrättelser. Motsvarande behörighet tillkom polisman enligt 15 § i socialdepartementets förslag. 17 § andra stycket i sistnämnda förslag ålade polisman, som hos resande anträffade handlingar eller föremål vilka kunde misstänkas innefatta krigsunderrättelser eller eljest vara ägnade att skada rikets intressen, att taga personen jämte av honom medförd gods av misstänkt beskaffenhet i förvar. Funnes gods, som eljest anträffades, vara av beskaffenhet att kunna medföra fara för krigsunderrättelsers obehöriga spridande, ålåg det polisman jämlikt tredje stycket sistnämnda paragraf att omhändertaga godset. Enligt 15 § skyddskungörelsen och 6 § kungl. brevet till generaltullstyrelsen skulle gods, avsett att införas i eller utföras ur riket och vars befordrande ansåges kunna medföra fara för krigsunderrättelsers obehöriga spridande, tills vidare kvarhållas.

Till undanröjande av den kompetenskonflikt, som på grund av säkerhetskungörelsens och skyddskungörelsens stadganden rådde mellan säkerhetstjänsten och länsstyrelserna, etablerade säkerhetstjänsten samverkan med vederbörande länsstyrelser, vilket ledde till att å de viktigaste in- och utreseorterna organiserades särskilda *samfärdselkontrollanstalter*. Vid dessa anstalter tjänstgjorde *dels* tullmän, som av generaltullstyrelsen ställts till förfogande eller instruktionsmässigt ålagts att jämsides med sina ordinarie åligganden medverka vid samfärdselkontrollen, *dels* polismän, vilka av vederbörande länsstyrelse avdelats för ändamålet, *dels* passkontrollpersonal, *dels* ock, å ett par orter, vissa av säkerhetstjänsten anställda språkkunniga personer med huvudsaklig uppgift att biträda vid samfärdselkontrollen såsom tolkar och vid granskning av brev och andra handlingar avfattade på främmande språk. I anslutning till en föreskrift i 12 § skyddskungörelsen, att övervakande av person- och godstrafik å passkontrollort skulle äga rum genom passkontrollmyndighetens försorg, uppdrogs i regel åt föreståndarna för passkontrollerna att vara föreståndare för samfärdselkontrollanstalterna. Till ledning för samfärdselkontrollanstalternas verksamhet utarbetades inom sä-

kerhetstjänsten en särskild instruktion angående kontrollen av samfärdseln till och från utlandet, vilken efter samråd med berörda länsstyrelser den 4 juli 1940 utfärdades av säkerhetschefen. Enligt denna instruktion var personalen vid samfärdselkontrollen underställd vederbörande länsstyrelse, dock med undantag för den av säkerhetstjänsten anställda språkkunniga personalen, vilken sorterade under vederbörande övervakningschef. Övervakningsverksamheten skulle enligt instruktionen ske i samråd med övervakningschefen, vilken även ägde meddela samfärdselkontrollens personal råd och anvisningar. I Stockholm var övervakningschefen i fjärde övervakningsområdet tillika passkontrollföreståndare och chef för samfärdselkontrollen därstädes.

Övervakning av godstrafiken bedrevs jämlikt kungl. brevet den 16 februari 1940 till generaltullstyrelsen av tullpersonal. I syfte att göra övervakningsverksamheten så effektiv som möjligt ägde från samfärdselkontrollavdelningens sida informations- och upplysningsverksamhet rum och direkt kontakt söktes med vissa tullmyndigheter. Efter framställning av säkerhetschefen utsände generaltullstyrelsen åren 1940 och 1942 till vederbörande tullmyndigheter särskilda inom säkerhetstjänsten utarbetade anvisningar för tullpersonalens övervakningsverksamhet.

Resande till och från utlandet jämte av dem medfört gods övervakades av samfärdselkontrollen å de passkontrollorter, över vilka huvuddelen av persontrafiken med utlandet framgick. I detta sammanhang kan anmärkas, att utlänning enligt 20 § kungl. kungörelsen den 1 september 1939 med vissa särskilda föreskrifter om tillsyn över utlänningar icke utan tillstånd av socialstyrelsen (sedermera utlänningskommissionen) eller länsstyrelse fick inresa i eller utresa ur riket på annan ort än passkontrollort.

Från övervakning voro enligt säkerhetschefens instruktioner helt undantagna — förutom svenska medborgare, vilka voro kända för oförvitlighet och vilkas medborgerliga anseende höjde dem över varje misstanke att vilja utföra och till obehöriga överbringa krigsunderrättelser¹ — följande utlänningar, nämligen

1. resande med diplomatpass och yrkeskurirer;
2. utlänning, vars legitimationshandling viserats för direkt resa genom Sverige, utlänning, vilken innehade legitimationshandling, vari viseringsstämpeln försetts med visst kännemärke, ävensom utländska journalister, allt såvitt icke bestämd misstanke om illegal verksamhet förelåg.

Det under 2. upptagna undantaget från övervakning tillkom vid årsskiftet 1940—41 efter framställning från utrikesdepartementet.

Vissa kategorier resande underkastades lindrigare kontroll än andra, i det att beträffande dem granskning av brev och handlingar, som buros i kläderna, samt kroppsvisitation icke företogs. Detta gällde ursprungligen endast vissa med diplomater jämställda utländska resande. Den 6 maj 1941 beslöt emeller-

¹ Jfr s. 50.

tid säkerhetschefen på anmodan av utrikesdepartementet, att granskning eller genomläsande av utländsk resandes brev eller andra skriftliga handlingar samt kroppsvisitation av utlänningar icke skulle företagas i andra fall än då särskild framställning gjorts av vederbörande polismyndighet eller då eljest bestämd misstanke förelåg om illegal verksamhet från den resandes sida.

Till riket inkommande och därifrån avgående gods, som icke medfördes av resande, undersöktes ur säkerhetssynpunkt i samband med den kontroll som tullverket utövade med hänsyn till gällande import- och exportinskränkningar. Från övervakning undantogs kurirgods.

Efter den 29 augusti 1943, då undantagstillstånd infördes i Danmark, befordrades med bland annat s. k. illegala båtlinjer en mängd post i båda riktningarna över Öresund. Denna post omhändertogs av den svenska tullpersonalen och granskades genom säkerhetstjänstens försorg, till en början av polispersonal och senare av personal från postkontrollen. Denna censur, som skedde i samförstånd med de danska myndigheterna i Sverige, hade bland annat förestavats av hänsyn till den danska motståndsrörelsens arbete. Kontrollen av post till Danmark hade därjämte till syfte att förhindra sådana uppgifter i breven, att adressaterna, därest posten uppbringades av tyskarna, utsattes för onödig fara.

Angående denna kontroll har polismästaren i Hälsingborg till kommissionen uppgivit bland annat följande.

Den post, som över Hälsingborg expedierades illegalt, censurerades av säkerhetstjänsten i Hälsingborg. Posten bestod av förutom försändelser till och från flyktingar även av meddelanden till polisen, försvarsstaben och sedermera till de i Sverige varande danska ledarna för de illegala transportererna. Vid varje flyktingbåts ankomst och avgång visiterades båten, dess förare och besättning och lämnades all medförd post till säkerhetstjänsten för granskning. Efter granskningen blev flyktingposten, därest den icke innehöll något som borde hemlighållas — t. ex. tanklösa uppgifter om vem som sänt vederbörande flykting till Sverige, namngivande av medhjälpare — vidareänd till adressaten. Försändelser till försvarsstaben granskades icke utan sändes direkt till vederbörande. Efter granskning av utgående illegal post blev denna lagd i en säck och försedd med säkerhetstjänstens sigill för att tullen skulle veta, att innehållet granskats och godkänts av säkerhetstjänsten. Vederbörande båtförare hade sträng tillsägelse att omedelbart efter passerandet av Hälsingborgs hamn avlägsna sigillet. Vidare fanns alltid en tyngd i postsäcken för att möjliggöra snabb sänkning, i den händelse båten skulle överraskas av tyskarna.

Under år 1944 ägde speciell övervakning rum av fiske- och småbåtstrafiken i Öresund enligt en inom samfärdselkontrollavdelningen i samråd med övervakningschefen i första övervakningsområdet och på uppdrag av länsstyrelsen i Malmöhus län uppgjord plan. Övervakningen stod helt under ledning av övervakningschefen.

Samfärdselkontrollavdelningen utövade slutligen viss befattning med kontrollen av tryckta skrifter. Beträffande denna kontroll hänvisas till framställning i annat sammanhang.¹

¹ Se s. 153 o. f..

Någon kontroll av den inrikes trafiken utövades ej av säkerhetstjänsten. Vissa planer upprättades emellertid angående övervakningen under krig av trafiken till och från vissa tillämnade militära säkerhetsområden. I avvaktan på resultatet av en år 1944 påbörjad sakkunnigutredning angående kontrollen vid krig eller krigsfara över samfärdseln inom riket blevo dessa planer icke föremål för slutlig utformning.

Enligt kungl. kungörelse den 20 november 1942 om vissa inskränkningar vid krig eller krigsfara i rätten att begagna för allmän trafik avsedda transportmedel m. m. ålåg det myndighet, som av Kungl. Maj:t bestämdes, att i fredstid uppgöra planer och vidtaga nödiga förberedelser för de åtgärder, i form av inskränkningar i rätten att begagna för allmän trafik avsedda transportmedel, övervakning av resande och gods m. m., som funnes erforderliga för att förhindra att krigsunderrättelser överbringades till obehöriga eller som eljest påkallades av hänsyn till rikets försvar eller säkerhet. Genom kungl. brev den 20 november 1942 utsågs säkerhetschefen till ifrågavarande myndighet. I anledning därav företogs inom säkerhetstjänsten vissa planläggningsarbeten.

En viss kontroll av den inrikes samfärdseln förekom emellertid genom vederbörande polismyndigheters försorg. Sålunda övervakades av polismyndighet persontrafiken till och från Gotland samt till och från vissa områden utmed rikets landgräns. Denna övervakning utövades helt utan samverkan med eller kontroll av säkerhetstjänsten.

Den vid samfärdselkontrollanstalterna i säkerhetssyfte företagna kontrollen av *persontrafiken* ägde rum i samband med passkontroll och tullvisitation. Den skedde därför omärkligt för de resande. Vid visitationen anmodades de resande i enlighet med ovanberörda instruktion den 4 juli 1940 att avlämna alla de brev och handlingar, som de buro på sig. Slutna kuvert uppmanades de resande att själv öppna. Vid vägran öppnades kuvertet i den resandes närvaro.

Breven och handlingarna ävensom de resandes resgods granskades därefter på platsen eller i avskilt rum. Öppnade kuvert tillslötos efter granskningen med gummerade pappersremсор. Med stöd av 11 § sista stycket skyddskungörelsen förekom även kroppsvisitation av resande. Kroppsrannsakan enligt bestämmelserna i 1940 års tvångsmedelslag företogs däremot icke vid samfärdselkontrollanstalterna. Kroppsvisitation företogs efter särskild order av föreståndaren för samfärdselkontrollanstalten eller dennes överordnade. Innan föreståndaren meddelade beslut om kroppsvisitation, brukade han sätta sig i förbindelse med övervakningschef eller landsfogde och inhämta dennes besked om åtgärdens lämplighet.

Instruktionsenligt skulle kroppsvisitation företagas dels om den resande förekom i den s. k. S-listan,¹ såvida ej särskilda omständigheter föranledde till

¹ Se s. 63.

undantag, dels ock om vid tullvisitationen eller eljest omständigheter yppades, som kunde giva anledning till misstanke att den resande sökte överbringa krigsunderrättelser eller att han till men för rikets säkerhet eller försvar tjänade främmande makts intressen. Sådana omständigheter voro exempelvis uppdagande vid tullvisitationen av krigsunderrättelser, chiffer, generalstabskartor, flygfotografier m. m. Med ledning av rapporter från post-, telegram- och telefonkontrollerna eller av upplysningar från polismyndigheter meddelade samfärdselkontrollavdelningen stundom föreståndare för samfärdselkontrollanstalt, att anledning till misstanke förelåg mot viss person, som kunde väntas resa över vederbörande ort. Vid kroppsvisitation verkställes fullständig undersökning av den resande. Visitationen företogs i enrum. Därvid kunde det bliva nödvändigt att låta den resande kläda av sig.

Föreståndaren för samfärdselkontrollen å vederbörande passkontrollort ägde avgöra huruvida vid visitation av resande och resgoods påträffade brev, trycksaker eller andra föremål omedelbart skulle befordras med avsedd längdenhet eller till adressat inom riket eller kvarhållas. Därest så erfordrades borde, innan beslut om kvarhållande meddelades, besked inhämtas från övervakningschefen eller landsfogden. På sistnämnda befattningshavare ankom att avgöra huruvida ett kvarhållet brev eller föremål skulle tagas i beslag. Beslut om beslag meddelades i enlighet med bestämmelserna i 1940 års tvångsmedelslag, och protokoll fördes över beslaget. Därest övervakningschef eller landsfogde icke fann skäl förordna om beslag, återställdes de kvarhållna föremålen till vederbörande. Det kunde emellertid även förekomma, att övervakningschefen eller landsfogden inställde expedieringen med stöd av 1940 års tvångsmedelslag. Handlingar, vilkas granskning ej medhans före utsatt tid, kunde för sådant ändamål kvarhållas, om man misstänkte att de innehöllo krigsunderrättelser eller eljest mera ingående granskning syntes erforderlig. Vid kvarhållande av gods skulle den resande, om han var närvarande, underrättas om åtgärden. Var han icke närvarande, bestämde övervakningschef, landsfogde eller polismästare om underrättelse skulle äga rum.

Därest vid visitation uppkom fråga om kvarhållande av den resande, ålåg det föreståndaren att ofördröjligen sätta sig i förbindelse med vederbörande polismyndighet, som ägde att träffa avgörande i frågan. I avbidan på polismyndighetens beslut ägde föreståndaren rätt att fördröja flygplans och båts avgång under högst en halv timme. Var längre fördröjning erforderlig, underställdes avgörandet överordnad myndighet.

Kontroll ur säkerhetssynpunkt av *godstrafiken* till och från riket utövades såsom tidigare nämnts av tulltjänstemän i samband med den tull- och valutakontroll, som ålåg tullverket.

På de orter, där samfärdselkontrollanstalter funnos inrättade, bedrevs övervakningen i samarbete med anstaltens personal. Sålunda ålåg det samfärdselkontrollens personal att deltaga i visitation av gods, om godsets avsändare eller mottagare förekom på S-listan, om omständigheterna eljest

föreföllo misstänkta eller om tullpersonalen begärde biträde. Om kvarhållande av gods skulle mottagare eller avsändare underrättas, om de voro närvarande vid undersökningen. Var varuhavaren ej närvarande, bestämde övervakningschef, landsfogde eller polismästare, om underrättelse skulle ske.

På orter utan samfärdselkontrollanstalt ålåg det tullpersonalen att på egen hand utöva kontroll ur säkerhetssynpunkt. För att den kännedom, som polismyndigheterna ägde om misstänkta personer, skulle kunna utnyttjas, när det gällde undersökning av gods som tillhörde dylik person, sökte tullmyndigheterna kontakt med vederbörande polischefer. Ofta torde emellertid tullmyndigheterna ha vänt sig till föreståndaren för samfärdselkontrollavdelningen i Stockholm i stället för till polismyndighet, och föreståndaren torde i stor utsträckning ha givit tullpersonalen råd och upplysningar såväl angående kontrollverksamhetens bedrivande i allmänhet som om behandlingen av enstaka fall.

Uppgift om vid samfärdselkontrollanstalterna företagna kroppsvisitationer och kvarhållanden av gods eller personer lämnades i *rapporter*, som insändes till samfärdselkontrollavdelningen en gång i veckan. Tillika upprättades vid varje dylik åtgärd registerkort. Kopia av kortet i 2 exemplar sändes jämte kvarhållna handlingar eller föremål till övervakningschefen, som vidarebefordrade ett kort till samfärdselkontrollavdelningen, där de insända korten bildade ett särskilt kartotek.

Redan under kriget har i den offentliga debatten — i anledning av att finske riksdagsmannen Atos Wirtanen vid utresa ur riket den 10 april 1943 blivit föremål för noggrann undersökning av personal ur säkerhetstjänstens samfärdselkontroll — anmärkning framställts mot det sätt på vilket säkerhetstjänsten handhade nämnda kontroll. Ingripandet föranledde anmälan till justitieombudsmannen.

Till undersökningskommissionen har framförts klagomål över att under kriget jämväl andra finska medborgare, vilka tillhörde eller sympatiserade med den s. k. fredsoppositionen i Finland, vid utresa ur Sverige till Finland av samfärdselkontrollens personal underkastats undersökning och kroppsvisitation, medan finska medborgare av motsatt utrikespolitisk åskådning icke blivit föremål för samma uppmärksamhet från samfärdselkontrollens sida. I detta sammanhang har tillika påståtts, att säkerhetstjänstens ingripanden mot sagda finnar utgjort ett led i dess samarbete med finska statspolisen.

Dessa påståenden ha föranlett kommissionen att verkställa, förutom en utredning i anledning av sistnämnda klagomål, jämväl en förnyad undersökning av ingripandet mot Wirtanen. Därvid ha hörts tjänstemän vid säkerhetstjänstens samfärdselkontroll och tullverket samt under kommissionens besök i Helsingfors den 29 oktober—den 1 november 1945 Wirtanen och övriga uppgivna finska medborgare, vilka skulle ha underkastats kroppsvisitation av samfärdselkontrollen.

Vad först beträffar visitationen av Wirtanen utvisar undersökningen följande.

Vid den utredning, som år 1943 verkställdes på föranledande av justitieombudsmannen, framkom bland annat följande. Klockan omkring 18,45 lördagen den 10 april 1943 hade Wirtanen anlänt till tullpaviljongen å Skeppsbron för att fara till Finland med båt. Ungefär en kvarts timme hade då återstått till fartygets beräknade avgångstid. Sedan Wirtanen blivit föremål för valutakontroll, hade han underkastats tullvisitation. Tjänsteförrättande tullkontrollören hade därvid uppmärksammat, att Wirtanen medförde anmärkningsvärt mycket litteratur i sitt bagage. I anledning därav hade kontrollören fäst de två i visitationslokalen närvarande samfärdselkontrollanternas uppmärksamhet å Wirtanen och dennes bagage. Sedan den ene av samfärdselkontrollanterna förvissat sig om att Wirtanen icke färdades å diplomatpass, hade samfärdselkontrollanterna börjat gå igenom tryckalstren, därvid Wirtanen framhållit att han som finsk riksdagsman icke behövde underkasta sig »en dylik kontroll». Undersökningen, som påbörjades vid visitationsdisken, hade efter ett par minuter fortsatts inne i samfärdselkontrollanternas expeditjonsrum i tullpaviljongen. Orsaken därtill uppgives ha varit att visitationen på grund av Wirtanens uppträdande mot kontrollanterna tilldragit sig uppmärksamhet från övriga i visitationslokalen varande passagerares sida. Vid undersökningen hade påträffats bland annat konfiskerad litteratur samt en del duplicerade handlingar. Wirtanen hade inne i expeditjonsrummet anmodats att taga av sig sin överrock samt taga fram vad han hade i sina fickor. Någon kroppsvisitation i egentlig mening hade dock icke förekommit. Till följd av den knappa tid, som stått kontrollanterna till buds innan fartyget skulle avgå, hade de icke hunnit med att granska all den av Wirtanen medförda litteraturen. Som de emellertid ansett sig böra göra det och därefter avgiva rapport i saken till sina överordnade, meddelade de Wirtanen att en del av tryckalstren komme att kvarhållas för närmare granskning men att dessa senare skulle eftersändas till honom därest hinder därför ej mötte.

Vid den av kommissionen företagna utredningen har från sjö tullavdelningen i Stockholm inhämtats följande. Vid tullvisitationen av Wirtanens bagage hade påträffats varor, som varit förbjudna att utföra ur riket, nämligen några lådor konserver och textilsaker. Då tullvisitatören ansett det uppenbart, att Wirtanen hade en del andra saker i kläderna, som han ej visat fram, hade visitatören företagit kroppsvisitation, vilken emellertid uppgives ha varit mycket lindrig. Medan kroppsvisitationen pågick, hade en representant för den finska Suomibyran talat om för tullkontrollören vem Wirtanen var. Vid kroppsvisitationen hade påträffats damstrumpor och en del annat, som tullkontrollören numera icke kunde erinra sig. Därefter hade kontrollören fått se Wirtanens litteratur och fäst samfärdselkontrollanternas uppmärksamhet därå. Enligt tullkontrollören hade detta skett med ungefär följande ord: »Har herrarna intresse av det här?» Samfärdselkontrollanterna hade sedan gått igenom litteraturen. Då Wirtanen saknat utförsellicens för de anträffade varorna och ej heller deklarerat innehavet av desamma, skulle varorna egentligen ha kvarhållits för att sedermera eventuellt beslagtagas. Wirtanen hade emellertid tillåtit att taga dem med sig.

Bland den kvarhållna litteraturen fanns bland annat en bok »Polens martyrium» och en bok med titeln »En polsk svart bok om den tyska nyordningen i Polen», vilka båda böcker konfiskerats av Kungl. Maj:t utan rättegång, en bok »Om konst», författad av Berndt Lindholm, samt en plankarta över Stockholm, utgiven av Stockholms allmänna restaurantaktiebolag. Att den av Lindholm författade boken kvarhölls uppgives av samfärdselkontrollanterna ha berott på den brådska, som uppkom mot slutet av granskningen. Enligt Wirtanen hade samfärdselkontrollanterna velat behålla boken för att undersöka om icke landskapsreproduktionerna i densamma kunde vara flygfotografier. Som det icke var förbjudet att privat inneha och även utföra

en konfiskerad skrift, återställdes samtliga skrifter till Wirtanen genom försändelse, som avgick från Stockholm fyra dagar efter visitationen. Med hänsyn till att det däremot förelåg utförelseförbud beträffande kartor återfick Wirtanen icke kartan.

Enligt upplysningar från samfärdselkontrollavdelningen, vilka upplysningar bestyrkas av befintliga register och övriga omständigheter, hade undersökningen av Wirtanens litteratur allenast föranletts av tullkontrollörens påpekande. Begäran från någon säkerhetstjänstens övriga avdelningar eller annan myndighet att undersöka Wirtanens bagage hade icke framställts. Wirtanen förekom icke heller i den så kallade S-listan.

I yttrande den 21 maj 1943 till justitieombudsmannen anförde säkerhetschefen bland annat, att ehuru den vid tillfället funktionerande tjänstemannen vid samfärdselkontrollen icke saknat anledning att vid den kontroll av resande, som vid avresa ur riket författningsenligt skulle äga rum, förfara på sätt som skett, syntes säkerhetschefen likväl hänsyn till Wirtanens ställning i dennes hemland ha bort föranleda till större försiktighet vid kontrollens utövande. Säkerhetschefen uppgav därjämte, att han instruktionsvis låtit upplysa tjänstemannen ifråga därom samt om att enligt säkerhetschefens förmenande starkare skäl än som kunde anses ha förelegat i fallet Wirtanen borde erfordras för vidtagande av sådana åtgärder, som förekommit gentemot Wirtanen.

Justitieombudsmannen förklarade i beslut den 12 januari 1944, att han väl funne, att de vid säkerhetstjänsten anställda personer, som vid ifrågavarande tillfälle haft att utöva föreskriven samfärdselkontroll, därvid visat bristande omdöme vid tolkning av den instruktion de haft att följa, men att han — då åtgärder vidtagits för att förhindra ett uppreparande av det skedda — läte bero vid vad i saken förevarit.

Övriga till kommissionen riktade klagomål mot samfärdselkontrollen avse två finska medborgare, i det följande benämnda A och B, vilka båda under kriget stått i opposition mot Finlands tyskorientering. I dessa ärenden ha framkommit följande.

Kroppsvisitationen av A skulle ha ägt rum å Bromma flygplats den 1 november 1943, då A med flyg utrest till Helsingfors. A:s besök i Sverige uppgives ha haft samband med hans strävanden att skaffa Finland fred. Order om kroppsvisitation hade enligt A givits av en civilklädd man, medan A uppehållit sig vid visitationsdisken och innan resgodset visiterats. A skulle ha fått taga av sig sin överrock, varefter visitatören med händerna känt utefter kläderna. Därvid hade visitatören påträffat en bok, som A burit innanför byxlinningen frampå magen. Boken, antingen »Bakom stålvalLEN» av Fredborg eller Pihls »Tyskland går sista rondEN», hade A fått taga med sig.

B skulle ha blivit kroppsvisiterad den 21 mars 1944, då hon med båt återvänt till Finland. Hon har därom uppgivit följande. Då hon infunnit sig på tullpaviljongen på Skeppsbron, hade hennes resgods undersökts i vanlig ordning. Av en tjänsteman, som kommit från annat håll, hade hon fått meddelande om att hon skulle kroppsvisiteras. Hon hade fått kläda av sig allt utom strumpor. Den kvinna, som visiterat henne, hade uppgivit att B endast råkat ut för ett av de stickprov, som gjordes å finlandsresenärerna. B hade fått den uppfattningen att kvinnan letat efter något papper. Kappsäcken, som ej tagits in i visiteringsrummet, hade ej blivit föremål för någon noggrannare undersökning. Sålunda hade ej upptäckts ett par kilo kaffe, som B haft förvarade i kappsäcken och för vilka hon ej haft utförelselicens. Däremot hade tullpersonalen behållit en plankarta över Stockholm, troligen utgiven av Stockholms allmänna restaurantaktiebolag. Kartan hade B burit fullt öppet.

Enligt det vid samfärdselkontrollen i Stockholm förda registret över personer, som underkastats kroppsvisitation i samband med ut- eller inresa, ha varken A eller B kroppsvisiterats av samfärdselkontrollens personal eller på dess föranstaltande av tullpersonal. Ej heller har samfärdselkontrollen från annat håll erhållit uppmaning att uppmärksamma A och B. De förekommo ej heller i den så kallade S-listan. Huruvida tullpersonalen med stöd av sina instruktioner företagit kroppsvisitation å A och B har icke gått att fastställa. Vid tullavdelningen å Bromma flygplats ha icke förts några anteckningar om kroppsvisitation, och vid tullpaviljongen å Skeppsbron ha dylika anteckningar endast förts sporadiskt. Vakthavande bevakningskontrollören å Skeppsbron den 21 mars 1944 tror sig dock möjligen kunna minnas B som en medelålders kortväxt dam, som skulle ha medfört en ringa kvantitet kaffe, för vilket hon uppgivit sig icke ha hunnit söka licens. Den resande, som åberopat sig på närståendes dödsfall eller annat ömmande skäl, hade möjligen fått utföra kaffet.

Rörande tullpersonalens i Stockholm tillämpning under kriget av bestämmelserna om kroppsvisitation har kommissionen från sjötullavdelningen i Stockholm inhämtat följande uppgifter.

Antalet kroppsvisitationer vid tullavdelningen å Skeppsbron var under de första krigsåren mycket ringa, i allmänhet allenast något enstaka fall vid varje båts avgång. Under åren 1944 och 1945 ökade på grund av den ökade valutasmugglingen antalet så, att det då uppgick till högst fyra eller fem vid varje tillfälle. Antalet kroppsvisitationer vid tullavdelningen å Bromma flygplats var relativt större, då resandeantalet med varje flygplan icke översteg ett eller annat tiotal och då trafiken där ansågs mera utsatt.

Tullens kroppsvisitationer företogos stickprovsvis efter vissa grunder, såsom exempelvis misstänkt beteende efter genomgången valutakontroll och bagagevisitation samt kännedom om att en resande gjort sig känd för smuggling.

Eventuell kännedom om resandes politiska inställning liksom resandes ras har icke utgjort grund för tullpersonalen att företaga kroppsvisitation. Vid expediering av resande, vilka styrkt sig vara eller veterligen voro på resa i mer eller mindre officiellt uppdrag, liksom ock sådana personer, vilka i sitt hemland voro allmänt kända och aktade personer, har lättnad i kontrollen förekommit. Varsamhet har städse visats vid beordrandet av kroppsvisitation. Begäran från valutakontrollants eller visitatörs sida om sådan visitation har alltid prövats av vakthavande bevakningskontrollören. Den som hemställt om sådan åtgärd har därvid fått redogöra för sina misstankar. Det ojämförligt största antalet undersökningar har verkställts för efterforskande av olagligt innehav av valuta.

Order från tulltjänstemans sida om fullständig avklädning vid kroppsvisitation har icke förekommit vid sjötullavdelningen i Stockholm, även om sådan åtgärd i och för sig skulle ha varit påkallad på grund av föreliggande misstanke om innehav av valuta, som icke fått utföras ur riket.

Undersökningskommissionen finner beträffande fallet Wirtanen liksom säkerhetschefen och justitieombudsmannen att de vid säkerhetstjänsten anställda personer, som företagit kontrollen av Wirtanen, därvid brustit i omdöme vid tolkningen av de föreskrifter de haft att följa. Sedan det vid utredningen framkommit, att samfärdselkontrollen icke tagit befattning med A och B, har kommissionen ej haft anledning att utöver vad som skett utreda omständigheterna vid A:s och B:s ifrågavarande utresor ur Sverige.

5. Säkerhetstjänstens befattning med tryckta skrifter.

Den rättsliga grundvalen för säkerhetstjänstens befattning med tryckt skrift. Den kontroll med avseende å tryckalster, som säkerhetstjänsten utövat, har ägt rum i dels postkontrollavdelningens och dels samfärdskontrollavdelningens regi. Till stöd för verksamheten ha legat säkerhetskungörelsen, enligt vilken det ålåg säkerhetstjänsten att förhindra överbringandet till obehöriga av krigsunderrättelser, samt dessutom — och framför allt — 1940 års tvångsmedelslag, vars 2 § medgav att expediering av post-, järnvägs- eller annan försändelse antingen helt inställdes eller fördröjdes samt att dylik försändelses innehåll granskades och censurerades.

Såsom säkerhetschefen i en den 12 januari 1940 dagtecknad och till övervakningscheferna översäud promemoria¹ framhållit, förekommer varken i 1940 års tvångsmedelslag eller i den proposition, som ligger till grund för lagen, något som ger anledning till antagande att avsikten varit att från de i lagens 2 § nämnda åtgärderna undantaga tryckt skrift. Säkerhetschefen utgick emellertid från att 1940 års tvångsmedelslag icke kunde taga över tryckfrihetsförordningens stadganden, och han ställde sig därför den frågan, huru de i lagen tillåtna åtgärderna skulle kunna bringas i samspel med tryckfrihetsförordningens regler.

Innan säkerhetschefens uppfattning av detta problem återgives, må till en början anmärkas, att grundlagens tryckfrihetsskydd avser endast svensk man. I § 86 regeringsformen stadgas sålunda, att med tryckfrihet förstås varje svensk mans rättighet att, utan några av den offentliga makten i förväg lagda, av tryckfrihetsförordningen ej förutsedda hinder, utgiva skrifter, att sedermera endast inför laglig domstol kunna tilltalas för deras innehåll och att icke i annat fall kunna därför straffas, än om detta innehåll strider mot tydlig lag, given att bevara allmänt lugn, utan att återhålla allmän upplysning. I anslutning därtill stadgas i § 1 mom. 1 tryckfrihetsförordningen i dess lydelse efter 1941 års ändringar, att det med iakttagande av vad i tryckfrihetsförordningen finnes stadgat skall under villkor av helgd för andras rätt stå envar svensk medborgare fritt att i tryck utgiva skrifter, samt att ingen må i annan ordning eller i annat fall än tryckfrihetsförordningen stadgar kunna tilltalas eller straffas för tryckt skrifts innehåll.²

Den omständigheten att grundlagens tryckfrihetsskydd avser endast svensk man innebär uppenbarligen, att särskilda bestämmelser vid sidan om tryckfrihetsförordningen kunna utfärdas rörande utländska medborgare i nu ifrågavarande hänseende.³ Om emellertid några dylika specialbestämmelser ej

¹ För denna promemorias innehåll redogöres närmare å s. 156 o. f.

² Att grundlagens tryckfrihetsskydd avser endast svensk medborgare är en i doktrinen allmänt erkänd grundsats; se sålunda Reuterskiöld, Sveriges grundlagar, första delen, andra upplagan (1934) s. 161 och tredje delen, andra upplagan (1937) s. 217; Malmgren, Sveriges grundlagar, femte upplagan (1947) s. 67; Eek, Om tryckfriheten (1942) s. 286 och Thulin, 1941 års tryckfrihetslagstiftning (1941) s. 8.

³ Jfr Reuterskiöld a. a. första delen s. 161 och Thulin a. a. s. 8.

utfärdats, lär man därav ej få sluta, att tryckfrihetsförordningens regler icke böra tillämpas å utläningar. Tvärtom torde kunna sägas att stadgandena i tryckfrihetsförordningen, om ej annat finnes bestämt, böra tillämpas även å främmande länders medborgare.¹

Ett annat spørsmål, som förtjänar uppmärksammas i detta sammanhang, är huruvida grundlagen under den tid säkerhetstjänsten verkat kan anses ha inrymt icke blott rätt att inom landet utgiva och sprida härstädes tryckta skrifter utan även rätt dels att hit för spridning införa utomlands tryckt skrift och dels att utföra tryckalster till utlandet.

Vad beträffar *tryckt skrifts införande i riket* märkes, att tryckfrihetsförordningen år 1941 kompletterades med ett stadgande (§ 6), enligt vilket åt Konung och riksdag anförtroddes att under vissa förutsättningar i av dem samfällt stiftad lag meddela föreskrift om förbud mot införande i riket av tryckta skrifter. Med hänsyn härtill kan det göras gällande, att tryckfrihetsförordningen redan före sagda lagändring vilade på den förutsättningen, att införsel av tryckt skrift icke finge hindras i andra fall än då tryckfrihetsförordningens eget innehåll gäve anledning därtill. Denna uppfattning synes också i princip ha biträtts av säkerhetschefen, ehuru denne såsom nedan närmare påvisas under tiden maj 1940—våren 1943 beträffande viss utländsk propaganda i praktiken handlade på ett sätt, som stod i strid med nämnda principiella inställning.²

Vidkommande härefter frågan huruvida tryckfrihetsförordningen skall anses inrymma rätt för envar att *sända tryckt skrift till utlandet* har säkerhetschefen för sin del i ett uttalande den 14 november 1944 till justitieombudsmannen i anledning av dennes inspektion av säkerhetstjänsten förklarar, att någon dylik rätt icke kunde anses föreligga. På grund härav har säkerhetschefen, enligt vad han anfört i nämnda uttalande, funnit sig oförhindrad att, så snart någon i 2 § av 1940 års tvångsmedelslag stadgad förutsättning ansetts föreligga, tillgripa där medgivna åtgärder i fråga om utförsel ur riket av till postmyndighet avlämnade tryckalster.³

Det förefaller icke alldeles odiskutabelt, att säkerhetschefens uppfattning i denna del verkligen är riktig. Ifrågasätts kan, om icke tryckfrihetsförordningen i stället bör tolkas så, att varje åtgärd som syftar till att förhindra spridandet av tryckt skrift — det må härvid gälla spridande vare sig i eller utom Sverige — måste ha stöd i tryckfrihetsförordningens egna regler, så snart åtgärden företages på svenskt område. Att säkerhetschefen vid åtminstone ett tillfälle själv varit inne på en sådan tankegång framgår av följande.

Den 28 februari 1941 observerade samfärdselkontrollavdelningen, att cirka 1 000 exemplar av den vid denna tid i Finland förbjudna finska tidningen »Vapaa Sana»

¹ Thulin a. a. s. 8: »Emellertid äro lagens (=tryckfrihetsförordningens) bestämmelser, om ej annat anges, avsedda att tillämpas även på utläningar». Jfr dock Fahlbeck, Jägerskiöld och Sundberg, Medborgarrätt (1947) s. 269 o. f.

² Se nedan s. 159 o. f.

³ En närmare redogörelse för säkerhetstjänstens behandling av till utlandet sända tryckta skrifter lämnas å s. 167 o. f.

skulle översändas med båt till Finland från ett tryckeri i Stockholm, vilket då tryckte tidningen. I en promemoria till statsrådet Möller den 1 mars 1941 meddelade säkerhetschefen, att expedieringen av försändelsen hade fördröjts, varjämte säkerhetschefen anförde:

»Det synes synnerligen tveksamt, huruvida expedieringen av försändelsen skall med stöd av tvångsmedelslagen kunna inställas. I varje fall kan ett inställande av en så stor försändelse som den, varom här är fråga, icke hemlighållas för avsändaren. Det kan därför med säkerhet förväntas, att ett inställelsebeslut antingen bringas under Kungl. Maj:ts prövning eller dess laglighet underställes justitiekanslern eller justitieombudsmannen. Därest emellertid tidningsexemplaren ifråga försändas till Finland, är sannolikt att förvänta, att missnöje därmed anmäles av finska myndigheter. Bör tidningsnumret av utrikespolitiska skäl icke utföras ur riket, torde av nyss anförda skäl beslut därom böra grundas, därest så ske kan, på gällande tryckfrihetsförordning. Med åberopande härav får jag hemställa, att herr statsrådet behagade *dels* taga under övervägande, huruvida tidningsnumret ifråga bör utföras ur riket, *dels ock* i nekande fall vidtaga de åtgärder som enligt tryckfrihetsförordningen kunna anses stå till förfogande för förhindrande av tidningens förande ur landet.»

Enligt vad säkerhetschefen uppgivit för kommissionen fick han av statsrådet Möller muntligen det beskedet, att skäl inställa expedieringen av ifrågavarande tidningsexemplar icke förelåg. I anledning därav expedierades exemplaren till Finland.

Att säkerhetschefen i detta speciella fall — trots sin ovan omnämnda principiella uppfattning — ifrågasatte möjligheten av att tryckfrihetsförordningen skulle kunna tillämpas å härstädes tryckt skrifts utförande till utlandet torde väl med hänsyn till omständigheterna knappast böra uppfattas såsom ett direkt avsteg från själva principuppfattningen men visar dock att säkerhetschefen icke kan ha varit orubbligt säker på riktigheten av sin till justitieombudsmannen uttalade åsikt.

Såsom ovan anförts har säkerhetschefen i princip utgått från att den av säkerhetstjänsten utövade kontrollen å tryckta skrifter skulle ske under respekterande av tryckfrihetsförordningens regler. Det synes vid sådant förhållande ofrånkomligt att här i korthet referera de stadganden i nämnda förordning, vilka ägt särskild betydelse för säkerhetstjänstens verksamhet.

Dessa stadganden kunna sägas vara § 1 mom. 14 (för sådan utom riket på svenska språket tryckt skrift som införes hit för spridning skall finnas en huvuddistributör), § 1 mom. 19 (huvuddistributören skall kunna göras ansvarig för sådan skrifts innehåll), § 1 mom. 21 (angående ansvaret för skrift, som tryckts utom riket på *utländskt* språk och hit införes för spridning),¹ § 3 mom. 9, § 4 mom 10² och mom. 11 samt § 5 mom. 11 och 13.

Vad angår den omstridda § 3 mom. 9, vars lydelse i huvudsak härrör från 1812, stadgas där att smädliga, förgripliga eller till osämja med främmande makter syftande omdömen och yttranden om samtida nationer eller stater, med vilka riket är i fredligt förhållande, om deras varande överhet, regering och regeringsätt, höga ämbetsmän och sändebud, inre eller yttre förhållanden, företag eller underhand-

¹ Dessa stadganden tillkommo år 1941. Dessförinnan kunde i regel åtal icke anställas för innehåll i utomlands på svenska språket tryckt skrift. I varje fall kunde skriftspridaren icke göras ansvarig för skriftens innehåll. Beträffande utomlands på främmande språk tryckta skrifter torde i regel straffansvar ha varit uteslutet.

² § 4 mom. 10 upphävdes 1941 såsom dåmera obehövt.

lingar skola anses straffbara enligt 8 kap. strafflagen och skriften konfiskeras. Vidare föreskrives i § 3 mom. 9, att om skriften ej är smädlig eller förgriflig men genom densamma missförstånd med utländsk makt sig yppat, skriften utan rättgång må genom beslut av Konungen i statsrådet konfiskeras med rätt för justitieministern att i avbidan på sådant beslut förordna om skriftens beläggande med kvarstad, vilken kvarstad dock skall gälla högst åtta dagar.

Vidkommande utrikes tryckta skrifter innehöll det år 1941 upphävda § 4 mom. 10 den mycket vaga regeln, att justitieministern i fråga om dylika på svenska språket tryckta skrifter ägde lika rättigheter och åligganden som beträffande inom riket tryckta, under det att § 4 mom. 11 i dess lydelse före den 1 juni 1941 föreskrev, att om justitieministern funne att utrikes ifrån inkommen på främmande språk författad skrift innehölle något stridande mot följande moment i § 3, nämligen mom. 4 (lastligt yttrande om Konungen m. fl.), mom. 5 (smädligt uttryck mot övriga personer i kungahuset), mom. 7 (uppmaning till brott m. m.), mom. 9 (jfr ovan), mom. 10 (krigsunderrättelser m. m.) eller mom. 13 (framställning som sårar tukt och sedlighet), det ålåge honom att efter tillsvidare å skriften lagd kvarstad inhämta Kungl. Maj:ts beslut, huruvida skriften borde till föryttrande frigivas eller under vidare kvarstad förbli. År 1941 upphävdes mom. 10, varjämte mom. 11 erhöill den lydelsen, att om justitieministern meddelat eller fastställt förordnande om kvarstad å utom riket på utländskt språk tryckt skrift, som innehölle något stridande mot nyss angivna moment i § 3, men det ej funnes böra anställas åtal för skriftens innehåll eller ändock jämlikt § 5 mom. 11 till domstols prövning hänskjutas frågan om skriftens konfiskering, han vore skyldig inhämta Kungl. Maj:ts beslut, huruvida kvarstad skulle hävas eller om skriften skulle inom viss tid vara ur riket utförd vid äventyr av konfiskering.

I § 5 mom. 11, vars nu gällande lydelse härrör från år 1937, stadgas att om icke någon finnes som kan ställas till ansvar för tryckt skrifts utgivande eller om icke någon ansvarig kan anträffas, må utan hinder därav påstående att skriften skall förklaras konfiskerad upptagas och prövas av rätten. Härvid ifrågakommer sålunda icke anlitande av jury.

Slutligen innehåller § 5 mom. 13, vars lydelse kvarstår oförändrad sedan år 1876, att om härstädes utkommen eller utländsk hit införd skrift av främmande stats sändebud eller dess regering anmäles innehålla något, som kan föranleda till missnöje hos andra makter, äger Konungen om han så prövar nödigt föranstalta om skriftens »sekvesterande och indragning» (innebörden är tydligen ett med konfiskation likvärdigt definitivt spridningsförbud).¹

Problemet om förhållandet mellan 1940 års tvångsmedelslag och tryckfrihetsförordningen behandlas ingående av säkerhetschefen i dennes ovan nämnda promemoria av den 12 januari 1940. Promemorian är desto mera betydelsefull som de däri givna anvisningarna enligt justitieombudsmannens uttalande i skrivelse den 30 december 1944 till Hallgren »torde innefatta en riktig tolkning av de lagbestämmelser, vilka här äro ifråga». Efter att ha erinrat om de i 2 § av 1940 års tvångsmedelslag medgivna åtgärderna anförde säkerhetschefen i nämnda promemoria:

»Även om 1940 års tvångsmedelslag kan anses tillämplig på försändelse, som utgöres av tryckalster, måste dock vid lagens tillämpning tryckfrihetsförordningens bestämmelser respekteras. Därav följer till en början att de med stöd av tvångsmedelslagen vidtagna åtgärderna icke få givas sådant innehåll och sådan räckvidd, att de få karaktären av ett *kvarstadsbeläggande*. Detta innebär med andra ord, att *expediering* av försändelse innehållande tryckalster *icke* kan med stöd av tvångs-

¹ Enligt Malmgren a. a. s. 233, jfr Eek a. a. s. 224.

medelslagen *helt inställas*. Fråga uppstår då, om försändelsen kan *fördröjas*. Den, som för expediering av sitt tryckalster använder sig av järnväg, post eller annat allmänt eller enskilt trafikföretag, torde icke ha någon på tryckfrihetsförordningen grundad rätt att under alla förhållanden få sin försändelse utan tidsutdräkt expedierad. Ett beslut om fördröjande av expedieringen av en till företag av nämnt slag ingiven försändelse, innehållande tryckalster, kan därför icke anses strida mot nämnda förordning. Sådant beslut bör följaktligen med stöd av tvångsmedelslagen kunna meddelas, även om försändelsen innehåller tryckalster.

Den frågan uppstår då: under huru lång tid må förordnandet om fördröjande äga bestånd utan att ett kvarstadsbeläggande må anses ha inträtt? Denna frågas besvarande torde hänga samman med det ändamål, man vill vinna med fördröjningsbeslutet. Dettas ändamål kan icke vara annat än förhindrande av vidare spridandet av meddelanden, som omförmålas i 2 § i tvångsmedelslagen. Då detta förhindrande i fråga om tryckt skrifts innehåll icke kan *definitivt* åstadkommas annorledes än genom kvarstadsbeläggning, synes fördröjningsbeslutet icke kunna givas längre varaktighet än som kräves för utrönande, huruvida tryckalstrets innehåll kan förmodas föranleda kvarstad och huruvida vederbörande myndighet lägger kvarstad å tryckalstret. Men avgörande av frågan, huruvida kvarstadsbeläggning av tryckt skrift skall begäras, förutsätter granskning av dess innehåll. En genomläsning av tryckalstret medan det befinner sig i transportföretagets vård torde icke kunna anses strida mot tryckfrihetsförordningen.

Sammanfattnings- och exempelvis torde med stöd av ovanstående kunna anföras följande.

Något hinder torde icke finnas, att — sedan ett tryckalster från företag av notoriskt landsförrädisk karaktär, vare sig tidning eller flygblad, överlämnats till allmänt eller enskilt trafikföretag för befordran — förordna om fördröjande av tryckalstrets expediering, granska tryckalstrets innehåll samt i förekommande fall överlämna ett exemplar av detsamma till chefen för justitiedepartementet eller hans ombud för prövning, huruvida alstret skall beläggas med kvarstad. Finnes icke skäl att ifrågasätta kvarstad, häves fördröjningsbeslutet. Anses sådant skäl föreligga, kvarstår fördröjningsbeslutet till dess beslut i kvarstadsfrågan föreligger. Lägges ej kvarstad, upphäves fördröjningsbeslutet. Lägges kvarstad, bibehålles det tills kvarstadsbeslutet verkställts.»

Slutligen framhöll säkerhetschefen i nämnda promemoria *dels* att det torde vara direkt stridande mot tryckfrihetsförordningen och följaktligen icke böra ifrågakomma, att innehållet i tryckt skrift under fördröjningstiden censurerades, d. v. s. att olämpligt innehåll genom överstämpling eller dylik åtgärd gjordes oläsligt, *dels ock* att förutsättningen för att fördröjningsbeslut i fråga om tryckt skrift skulle kunna fattas vore att skriften befunde sig i allmänt eller enskilt trafikföretags vård, medan något ingripande däremot icke vore möjligt, om utgivaren befordrade skriften med eget fordon eller genom hos sig anställda bud.

Den bärande tankegången i promemorian är alltså, att den som för expedieringen av ett tryckalster använder sig av allmänt eller enskilt trafikföretag icke torde ha någon på tryckfrihetsförordningen grundad rätt att under alla förhållanden få försändelsen expedierad utan tidsutdräkt, samt att ett beslut om fördröjande av en dylik försändelse i avsikt att undersöka förutsättningarna för ett å tryckfrihetsförordningen grundat ingripande borde kunna meddelas med stöd av 1940 års tvångsmedelslag. Denna åsikt lär knappast kunna gå fri från invändningar. I tryckfrihetsförordningen regle-

ras ej blott villkoren för ingripande mot tryckt skrift utan även de former, under vilka ett ingripande må äga rum. Förordningen ger icke något stöd för uppfattningen, att ett ingripande skulle få ske i de former säkerhetschefen angivit. Om säkerhetschefens åsikt i princip och utan varje begränsning vore riktig, skulle befordringen av även dagliga svenska tidningar kunnat fördröjas med stöd av 1940 års tvångsmedelslag i syfte att undersöka om ingripande skulle ske enligt tryckfrihetsförordningen. En sådan konsekvens av sin principinställning har säkerhetschefen, enligt vad han uppgivit för kommissionen, icke varit beredd att taga.

Åtgärder beträffande utländsk propaganda och andra hit införda tryckalster. Det dröjde icke länge efter ikraftträdandet av 1940 års tvångsmedelslag, förrän säkerhetstjänsten började utöva en mycket noggrann kontroll å utifrån kommande tryckalster. Detta sammanhänge med att man på svenskt håll var angelägen om att i görligaste mån förhindra den ivriga spridning av propagandaskrifter, som redan kort efter stormaktskrigets utbrott började bedrivas i Sverige från framför allt tysk och engelsk sida. Ett av skälen till denna svenska inställning var, att den utländska propagandan ofta innehöll starkt nedsättande eller förhånande omdömen om annan utländsk stat eller dess funktionärer, varigenom propagandans spridning här ansågs kunna leda till mer eller mindre allvarliga utrikespolitiska förvecklingar.

Redan den 30 april 1940 överlämnade sålunda säkerhetschefen en promemoria till statsrådet Möller med anledning av att byråchefen O. Thorsing i utrikesdepartementet »under hand för mig (Hallgren) framhållit önskvärdheten av att den utländska propagandaverksamheten förhindrades». I denna promemoria, som för övrigt föregåtts av två promemorior från säkerhetschefen till statsrådet Möller den 4 och den 16 april 1940 rörande den intensiva tyska propagandan i Sverige, utbad sig säkerhetschefen — under åberopande av att frågan om inskränkning av den utländska propagandan med hänsyn till tryckfrihetsförordningens regler vore av komplicerad natur — närmare direktiv från statsrådet Möller. Säkerhetschefen framhöll därvid, att postcensuren¹ grundade sig på 1940 års tvångsmedelslag, vars 2 § medgäve *dels* inställande eller fördröjande av expediering av postförsändelse, *dels ock* granskning och censur av sådan försändelse, allt i syfte bland annat att hindra att förhållande, vars meddelande till främmande makt kunde skada vårt lands vänskapliga förbindelser med sådan makt, komme till obehörigas kännedom. Säkerhetschefen tillade, att även om spridande av beskyllningar inom landet bland svenska medborgare mot främmande makt för i andra länder begångna grymheter och dylikt skulle kunna påkalla censuringripande, en viss tveksamhet dock måste uppstå, när fråga vore om tryckalster. Visserligen torde — framhöll säkerhetschefen — under en kortare tid fördröjande av tryckalster med innehåll av antydd art kunna äga

¹ Om samfärdselkontrollen, vilken började i slutet av april 1940, nämnes intet i promemorian.

rum (underförstått i syfte att utröna om tryckalstrets innehåll kunde föranleda kvarstad å tryckalstret), men — fortsatte säkerhetschefen — ett fullständigt inställande av expedieringen av tryckt skrift innebure i realiteten ett kvarstadsbeläggande. »Kvarstad och liknande åtgärder beträffande tryckt skrift äger i vårt demokratiska samhälle rum i enlighet med vår tryckfrihetsförordning. Denna kan icke sättas ur kraft genom tvångsmedelslagen.» Sedan säkerhetschefen därefter närmare redogjort för innehållet i vissa i cirka 100 stora säckar för postbefordran inlämnade skrifter innehållande tysk propaganda, vilkas expediering fördröjts, slutade säkerhetschefen sin promemoria till statsrådet Möller med följande ord: »Skulle Herr Statsrådet anse tryckfrihetsförordningens bestämmelser icke utgöra hinder för tvångsmedelslagens tillämpning å propagandan ifråga, synes mig allenast de för spridning inom landet avsedda skrifterna med de grövsta beskyllningarna böra fördröjas.»

Något skriftligt svar å denna promemoria erhöll säkerhetschefen enligt egen uppgift icke.

I fortsättningen ingrep säkerhetstjänsten tämligen kraftigt mot den utländska propagandan.¹ Säkerhetschefen beslöt nämligen icke blott att fördröja utan även att direkt stoppa viss utländsk propaganda. Enligt vad säkerhetschefen betonat för kommissionen har initiativet till stoppande av den utländska propagandan icke tagits av säkerhetstjänsten utan har nämnda praxis tillkommit efter upprepade framställningar från utrikesdepartementets sida. Säkerhetschefen har vidare framhållit, att statsrådet Möller vid samtal med säkerhetschefen gillat dennes åtgärder.

En genomgång av postkontrollavdelningens handlingar för maj och juni 1940, visar, att säkerhetschefen redan någon av de första dagarna i maj 1940 beslöt stoppa vissa s. k. propagandakollektioner till svenska adressater från dels en enskild avsändare i Tyskland och dels en officin i Berlin samt att liknande beslut träffades bland annat den 20 maj beträffande två nummer av en tysk propagandaskrift, den 24 maj i fråga om brev innehållande »De polska illdåden» och avsända från privatpersoner i Tyskland till ärkebiskopen och ett tiotal andra svenska adressater, den 31 maj beträffande antitysk propaganda från en österrikisk läkare i England via läkare i Göteborg till personer i Wien, den 3 juni i fråga om en tysk propagandaskrift från en firma i Nürnberg till en person i Borås, den 7 juni beträffande den tyska propagandaskriften »Mord auf See» från en avsändare i Swinemünde till en adressat i Lund, den 14 juni i fråga om åtskillig tysk antisemitisk propaganda från en tysk i Strassfurt till en person med samma efternamn i

¹ Såsom propaganda har säkerhetstjänsten räknat framför allt sådana skrifter, som inkommit i landet i större antal för att gratis distribueras här, men även skrifter som införts för försäljning. Abonnerade skrifter ha däremot ej ansetts falla under begreppet propaganda. Detta har enligt vad granskningschefen vid postkontrollen uttalat i maj 1941 medfört, att stora upplagor av dagliga tyska tidningar, vilka gratis distribuerats till adressater i Sverige, icke stoppats trots att tidningarna emellanåt innehållit nedsättande eller förhånande uttryck om annan stat eller dess funktionär, och detta av den anledningen att praktiska svarigheter yppat sig att skilja de tidningar som distribuerats gratis från sådana som abonnerats.

Norrköping, den 17 juni beträffande tidningen Tysk Veckorevy nr 31 från dess förlag i Tyskland till 4 500 personer i Sverige, den 21 juni i fråga om tidskriften »Die deutsche Stimme» från en propagandacentral i München till sexton svenska adressater o. s. v. Tillika må nämnas att säkerhetschefen den 29 maj 1940 stoppade ett meddelande från tyska propagandacentraler till tre personer i Sverige om avsändande av sådan propaganda som här fördröjdes samt att han den 31 samma månad stoppade rekvisitioner av propagandalitteratur som fördröjdes här.

Enligt postkontrollavdelningens handlingar synes säkerhetschefen icke ha inhämtat vare sig utrikesdepartementets eller informationsstyrelsens yttrande i samband med de beslut om stoppande av propaganda, för vilka nu redogjorts. Säkerhetschefen har uppgivit för kommissionen, att det på grund av tidigare besked från utrikesdepartementet varit uppenbart att ifrågavarande skrifter enligt utrikesdepartementets uppfattning skulle stoppas.

I fråga om övriga propagandaskrifter har säkerhetschefen utbett sig antingen konseljbeslut eller yttrande från utrikesdepartementet. Sålunda framgår t. ex. att visst propagandamaterial från Deutscher Fichtebund i Hamburg till en svensk adressat expedierats efter regeringsbeslut, samt att sedan utrikesdepartementets yttrande inhämtats beträffande expedieringen av åtta flygblad från ett förlag i Hamburg till en person i Stockholm, endast ett flygblad med titeln »Politik och fraser» stoppats, medan de övriga expedierats. En förfrågan den 18 juni 1940 från säkerhetschefen till byråchefen Thorsing, huruvida innehållet i Pressdienst Nord för den 13 juni 1940 (8 500 ex.) vore av sådan art, att postbefordringen av exemplaren ur de synpunkter utrikesdepartementet hade att företräda ansåges böra inställas, besvarades nekande. Slutligen framgår att viss propaganda expedierats utan omgång, så t. ex. omkring 40 exemplar »Berliner Briefe» avsedda för sjöfolk och avsända från en person i Hamburg till en (tysk?) sjökaptän i Härnösand ävensom böckerna »Hitler wie ihn keiner kennt» och »Der Sieg im Osten» från ett förlag i Berlin till en sedermera för brott mot 8 kap. strafflagen dömd förutvarande tjänsteman vid tyska konsulatet i Göteborg.

Icke i något av nu angivna fall synes kvarstads- eller konfiskationsbeslut enligt tryckfrihetsförordningens regler ha meddelats.

Några allmänna grundsatser för den utländska propagandans behandling synas icke ha funnits utarbetade under maj och juni 1940. I en den 5 juli 1940 dagtecknad, påföljande dag till socialministern för kännedom överlämnad promemoria fastställde säkerhetschefen emellertid i samråd med utrikesdepartementet följande »principer rörande propagandaskrifters expediering och stoppande»¹: Skrift, som uteslutande innehölle framhävande av det egna landets storhet och förträfflighet, kunde expedieras. Skrift, som i någon del innehölle nedsättande eller förhånande omdömen om annan stat eller dess funktionärer eller beskyllningar som kunde anses kränka äran hos staten eller dess funktionärer eller innehölle bilder av angivet slag, skulle

¹ Även under maj och juni 1940 synas samma principer ha tillämpats.

stoppas. »Härigenom», anförde säkerhetschefen vidare i promemorian, »kommer skälet för stoppandet att helt sammanfalla med särskilda tvångsmedelslagen, som bland annat såsom skäl för där omnämnda åtgärder upptager förhållande, vars meddelande till främmande makt kan skada rikets vänskapliga förbindelser med sådan makt»¹. — Anmärkas må att enligt dessa anvisningar skulle sådan utländsk propaganda, som berörde *svenska* förhållanden, icke stoppas av censuren.

De av säkerhetschefen sålunda uttalade grundsatserna inneburo i praktiken, att säkerhetschefen beträffande vissa utländska propagandaskrifters spridande i Sverige icke uppställde de krav på beslut enligt tryckfrihetsförordningen, som han i promemorian av den 12 januari 1940 angivit såsom förutsättning för ett definitivt stoppande av tryckalster. Även om han i denna del saknade ett uttryckligt godkännande från Kungl. Maj:ts sida, kan han likväl knappast anses ha handlat i strid med regeringens intentioner, enär promemorian av den 5 juli 1940 icke föranledde någon gensaga från socialministern.

Rörande säkerhetstjänstens fortsatta befattning med utländsk propaganda kan rent generellt sägas följande. Under senare halvåret 1940 underlät säkerhetschefen som regel att inhämta regeringens sanktion å beslut om stoppande av sådan propaganda, som ansågs falla in under 5 juli-promemorians beskrivning. Från början av år 1941, då propagandaalster i större utsträckning började inkomma till landet, tillämpade säkerhetschefen däremot den principen, att han — bortsett från något enstaka fall (jfr nedan s. 165) — icke definitivt stoppade skrifter ingående i *större* sändningar, med mindre än att vederbörligt beslut enligt tryckfrihetsförordningen dessförinnan utverkats. Säkerhetschefen räknade nämligen med att dylika försändelsers stoppande utan vederbörligt konfiskationsbeslut skulle leda till att antingen besvär över åtgärden anfördes hos Kungl. Maj:t eller att lagligheten av åtgärden komme att underställas justitiekanslerns eller justitieombudsmannens prövning. Sådana följder önskade säkerhetstjänsten förhindra, på det att icke den genom dess organ utövade censuren skulle bliva känd för allmänheten. Från och med våren 1943 skärpte säkerhetschefen ståndpunkten ytterligare. En genomgång av handlingarna vid postkontrollavdelningen visar sålunda, att säkerhetschefen efter maj 1943 endast i några fall låtit stoppa utländsk propaganda utan stöd av vederbörligt konfiskationsbeslut. I stället förfor säkerhetschefen efter nämnda tidpunkt så, att han — när fråga därom uppkom — efter att ha inhämtat yttrande från informationsstyrelsen hos justitieministern hemställde om besked, huruvida skriftens införande i Sverige skulle förhindras med stöd av tryckfrihetsförordningen.² Ett speciellt

¹ Undantag från principerna har gjorts såtillvida, att rikstyskar och s. k. Volksdeutsche utan inskränkning erhållit till dem adresserade propagandaskrifter.

² Det förtjånar omnämnas, att justitieministern icke beträffande någon av de ungefärligen ett tjugufemtal publikationer, som säkerhetschefen under tiden från våren 1943 till utgången av 1944 underställde justitieministerns prövning, fann åtgärd enligt tryckfrihetsförordningen böra vidtagas. Tillika må nämnas att det sista ingripande, som med stöd av tryckfrihetsförordningen överhuvudtaget skedde beträffande utomlands tryckt skrift, företogs den 6 augusti 1943. Sistnämnda dag beslöts nämligen konfiskation utan rättegång av det i Berlin tryckta arbetet »Krigets gentlemän Del II».

fall utgjorde dock fortfarande den tyska tidningen »Der Stürmer». Till detta fall återkommer framställningen senare.¹

Av den ovan lämnade redogörelsen framgår, att den propaganda som stoppades under maj och juni 1940 var av nästan uteslutande tyskt ursprung. Även i juli samma år hänförde sig stoppningsbesluten huvudsakligen till den tyska propagandan, ehuru jämväl viss rysk propaganda stoppades, bland annat å cigarettpapper tryckt kommunistisk litteratur adresserad till Arbetarkulturs Förlag i Stockholm och »utdrag från något av Kuusinen hållit antifinskt hetstal», avsänt från United Press i Moskva och adresserat till en i samma företag anställd journalist i Stockholm. Vad beträffar tiden därefter har vid en genomgång av postkontrollavdelningens handlingar för december 1940, juni och december 1941, juni och december 1942 samt mars 1943—juni 1944 framgått följande (samtliga fall avse stoppande utan stöd av beslut enligt tryckfrihetsförordningen).

Under december 1940 och juni 1941 stoppades åtskillig tysk men ingen annan utländsk propaganda. Under december 1941 stoppades förutom flera tyska skrifter även enstaka exemplar av ett jämförelsevis stort antal amerikanska tidskrifter. Av dessa voro några adresserade till Ny Dag. Även två nummer av en argentinsk tidskrift, »Orientacion», samt fjorton exemplar av Virginio Gaydas bok »Rosevelt hat sein Volk betrogen» blevo stoppade. I juni 1942 stoppades inga tyska skrifter utom »Der Stürmer» och publikationen »Moderne Welt» men däremot fyra nummer av den engelska tidskriften »World News and Views» (adresserad till kommunistiska organisationer) och likaledes ett nummer av den danska tidningen »Kampetegnet» (adresserad till fyra privatpersoner och bokförlag). I december 1942 stoppades inga andra organ än »Der Stürmer», de båda nyssnämnda engelska och danska publikationerna samt den norska tidningen »Hirdmannen» och tidningen »National-Socialisten». Under mars—maj 1943 stoppades förutom nummer av de tyska publikationerna »Der Stürmer» och »Kladderadatsch» jämväl nummer av de ovannämnda argentinska och danska organen samt en belgisk publikation »La Bête humaine». Efter maj 1943 synes — bortsett från »Der Stürmer» — icke någon tryckt skrift i egentlig mening utom den tyska tidningen »Kladderadatsch» (ett exemplar den 7 september 1943) ha stoppats utan konseljbeslut. Däremot stoppade säkerhetstjänsten vid några tillfällen under berörda tid olika bilder »av greuelartad karaktär» härrörande från såväl tyska som ryska bildfirmor. Ännu så sent som den 19 december 1944 stoppades fem bilder från Tass i Moskva till Bildtjänst i Stockholm.

Med hänsyn till innehållet i säkerhetschefens egen promemoria den 12 januari 1940 var nu skildrad praxis onekligen ägnad att väcka vissa betänkligheter. Säkerhetschefen uppsökte därför — enligt av honom till kommissionen lämnade upplysningar — någon dag i mitten av februari 1941, troligen den 15, statsrådet Möller för att taga upp saken till en mera ingå-

¹ Se nedan s. 171 o. f.

ende diskussion.¹ Säkerhetschefen har om detta besök uppgivit, att han förklarat sig för egen del väl veta sitt ansvar för att tryckfrihetsförordningens regler icke följdes beträffande viss utländsk propaganda men att han hemställt om besked, huruvida regeringen godkände hans åtgöranden och vore beredd att lämna honom sitt stöd för den händelse anmärkning skulle framställas mot förfarandet ifråga, ävensom huruvida han jämväl i fortsättningen skulle tillämpa samma förfaringssätt. Statsrådet Möller skulle ha svarat, att han personligen helt och fullt gillade säkerhetschefens åtgöranden samt att han ämnade diskutera frågan med sina kolleger och därefter återkomma. Några dagar efter besöket meddelade statsrådet Möller — fortfarande enligt säkerhetschefen — att i frågor om stoppande av propagandalster kontakt skulle sökas med chefen för den s. k. samordningsbyrån för motpropaganda, dåvarande förste sekreteraren i utrikesdepartementet N. E. Ekblad samt att statsrådet önskade en sammanställning av ditintills stoppad propaganda. Sådan sammanställning överlämnade säkerhetschefen till statsrådet den 8 mars 1941. Den utvisar, att nästan uteslutande tysk propaganda varit föremål för stoppningsåtgärd. Den 1 mars 1941 hade säkerhetschefen — enligt vad han ytterligare uppgivit för kommissionen — haft ett samtal med Ekblad. Denne hade emellertid saknat all kännedom om statsrådet Möllers intentioner samt uppgivit sig ämna söka upp utrikesministern i ärendet och sedan återkomma och lämna besked om huru samarbetet mellan Ekblad och säkerhetschefen skulle ordnas. Någon tid därefter hade en muntlig underhandsöverenskommelse träffats mellan säkerhetschefen, Thorning och Ekblad om förfaringssättet vid inhämtande av yttrande angående innehållet i propagandaskrifter. Däremot hade — fortfarande enligt säkerhetschefen — varken vid besöket i mitten av februari eller i anledning av sammanställningen av den 8 mars 1941 några direktiv lämnats, huru säkerhetschefen borde förfara med de propagandaskrifter, som inströmmade i riket. I avsaknad av de av säkerhetschefen önskade direktiven samt då socialministern förklarat sig för sin del godkänna förfaringssättet hade säkerhetschefen till en början förfarit på samma sätt som före besöket hos statsrådet.

Förenämnda överenskommelse hade — enligt säkerhetschefen — icke omfattat annat än att de yttranden säkerhetschefen ansåg sig behöva, innan beslut fattades om propagandalster, skulle begäras i fråga om från utlandet inkommande tryckalster av informationsstyrelsen, som i sin tur skulle inhämta utrikesdepartementets mening, samt i fråga om tryckt skrift från Sverige till utlandet av utrikesdepartementets pressbyrå.

Det må anmärkas, att enligt en av chefen för centralbyrån lämnad uppgift skulle på sommaren 1941 ett förslag ha väckts om partiellt ikraftträdande av den s. k. censurlagen,² innebärande att lagens 8 §, jämlikt vilken

¹ Säkerhetschefen har uppgivit, att han även dessförinnan diskuterat med statsrådet Möller om saken, varvid enahanda synpunkter framförts.

² D. v. s. lagen den 20 juni 1941 med vissa bestämmelser om tryckta skrifter vid krig eller krigsfara.

Konungen ägde meddela förbud mot införande i riket av bl. a. sådana tryckalster som kunde störa rikets fredliga förhållande till främmande makt, skulle sättas i kraft. Avsikten med detta förslag var att skapa en klar legal grund för ingripandet mot den utländska propagandan. Förslaget fick emellertid falla, enligt chefens för centralbyrån uppgift närmast på den grund att ett beslut i angiven riktning ansågs möta vissa betänkligheter ur utrikespolitisk synpunkt, särskilt som man befarade, att ett dylikt förbud skulle från tysk sida uppfattas såsom huvudsakligen riktat mot den tyska propagandan. Mot ett förbud anfördes också, att ett sådant lätt skulle kunna kringgåås genom att de utländska propagandacentralerna låte trycka sina propagandaalster här i landet.

Vad beträffar utrikesdepartementets roll i samband med granskningen av utifrån kommande tryckalster förtjänar antecknas, att med anledning av de förutsättningar, som från tyskt håll angivits för den s. k. lejdbåtstrafiken, en överenskommelse senast under sommaren 1941 träffades mellan statens handelskommission och utrikesdepartementet, enligt vilken handelskommissionen skulle inhämta utrikesdepartementets yttrande i varje särskilt fall, innan transporttillstånd för import av böcker från U. S. A. beviljades. Detta tillgick så, att utrikesdepartementet erhöi förteckningar å författare och boktitlar i varje sändning, för vilken transporttillstånd begärdes. Enligt ett uttalande av utrikesrådet Thorsing i en den 15 maj 1942 dagtecknad promemoria skulle det ha visat sig möjligt att med ledning av dessa förteckningar »med stor grad av säkerhet kunna fränskilja de arbeten, som ur propaganda- eller politisk synpunkt skulle vara olämpliga för införsel i riket».

Såsom ovan framhållits var det önskemålet att icke röja den hemliga censuren som var orsaken till att säkerhetschefen på ett tämligen tidigt stadium införde den praxis, att större sändningar icke fingo stoppas utan stöd av konseljbeslut. Samma strävan låg bakom en av chefen för centralbyrån den 18 januari 1941 till granskningschefen för postkontrollavdelningen utsänd promemoria, i vilken meddelades att enligt föreskrift av säkerhetschefen skulle beträffande granskningen av tryckta skrifter framdeles iakttagas följande: Beträffande tryckalster som försändes i brev eller korsband skulle samma förfarande som dittills tillämpas, d. v. s. frågor om befordringen av dylika tryckalster prövades allt framgent av säkerhetschefen. Vad däremot anginge tryckta skrifter, vilka befordrades i sådana försändelser som aviserades mottagaren (huvudsakligast postpaket och järnvägsgods), komme — yttrade chefen för centralbyrån — i fortsättningen frågan om rätten till deras införande och spridande inom landet att underställas justitieministerns prövning med tillämpning av bestämmelserna i § 4 mom. 10 och 11 tryckfrihetsförordningen.¹

Anledningen till denna åtskillnad mellan aviserade och icke aviserade försändelser var den, att man beträffande de förra kunde vänta sig reklamation från mottagaren, med påföljd att censuren röjdes. I detta sammanhang förtjänar anmärkas, att en viss grupp av propagandamateriel undgick all

¹ Rörande innehållet i dessa moment se ovan s. 156.

censur, nämligen sådan som sändes under rekommendation. Detta var be-
tingat av en önskan att icke belasta statsverket med dryga kostnader i er-
sättning för »förkomna» värdeförsändelser.¹ Det förhållandet, att olika slag
av försändelser i nu förevarande avseende behandlades olika, förde själv-
fallet mindre tilltalande konsekvenser med sig. Sålunda kan nämnas, att se-
dan den i Tyskland tryckta periodiska tidskriften Tysk Veckorevy uppre-
pade gånger i följd blivit stoppad, förlaget vid något tillfälle på våren 1941
lät hit översända 1 000 exemplar av ett nummer under rekommendation
och 7 000 exemplar av samma nummer i korsband. Värdeposten kunde icke
stoppas, oaktat anledning därtill enligt säkerhetschefens uppfattning måste
ha förelegat, eftersom expedieringen av korsbandsexemplaren inställdes. Den-
na dualism observerades givetvis av avsändaren, som också utnyttjade sina
iakttagelser.

En annan metod att kringgå censuren började under de första månaderna
år 1941 praktiseras av den tyska propagandaledningen, i det att densamma
sedan dess i stor utsträckning anlidade tyska legationen som central för
propagandans införande (och spridning). Sålunda lät legationen under april
1941 införa icke mindre än omkring 5 1/2 ton tryckalster »zum Dienstbrauch».
På detta sätt hit införd propaganda har, oaktat den varit avsedd för spridning
i Sverige, icke ansetts kunna stoppas. Däremot inriktade sig säkerhetstjänsten
från och med eftersommaren 1941 på att ur informationssynpunkt kon-
trollera innehållet i den såsom landsskadlig betecknade propaganda, som
spreds i landet genom eller på föranstaltande av främmande länders ombud
i Sverige. Till detta ändamål förordnade säkerhetschefen den 18 augusti och
den 3 september 1941, att i Stockholm inlämnade inrikes korsband- respektive
brevförsändelser skulle överlämnas till postkontrollavdelningen i Stock-
holm för kontroll. Detta förordnande innebar alltså, att man sökte kontrol-
lera innehållet i allt propagandatryck, som inlämnades för postbefordran i
Stockholm. Från och med den 1 juli 1943 begränsades kontrollen i denna del.

Slutligen må här beröras den särställning, som landets största importör av
utländska tidskrifter och tidningar, Svenska Pressbyråns dotterföretag Wen-
nergren-Williams Aktiebolag i Stockholm, i viss mån intagit. Upprinnelsen
härtill var en skrivelse från bolaget den 20 oktober 1941 till generalpoststy-
relsen med begäran om undersökning rörande anledningen till att korsbands-
sändningar om 180 exemplar per vecka av den tyska veckotidningen »Klad-
deradatsch» icke kommit bolaget tillhanda sedan ungefär tre månader till-
baka. Sedan styrelsen den 24 oktober 1941 svarat, att »vederbörande myn-
dighet förbjudit de ifrågavarande tidningarnas utlämnande till adressaten»,
vände sig bolaget den 28 i nämnda månad till utrikesdepartementets press-
byrå med en skrivelse, ur vars innehåll må återgivas följande:

»Vid gjord telefonförfrågan vilken 'vederbörande myndighet' förbjudit tidningar-
nas utlämnande till adressaten, vägrade man lämna oss någon som helst upplysning

¹ Enligt gällande bestämmelser är avsändaren berättigad till ersättning av 36 kronor för varje rekommenderad försändelse, som gått förlorad.

härom. Det här tillämpade förfaringssättet, att under flera månader beslagtagna tidningssändningarna utan att underrätta vare sig avsändare eller mottagare därom, förefaller oss sakna stöd i den nya tryckfrihetslagen. Det är vidare uppenbart, att detta nonchalanta förfarande från myndigheternas sida betyder ekonomisk förlust såväl för oss som för det tyska förlaget.»

Twisten avvecklades så småningom genom en överenskommelse mellan bolaget och utrikesdepartementets pressbyrå. Om innehållet i denna överenskommelse har dåvarande utrikesrådet Thorsing i en promemoria, som den 15 maj 1942 överlämnades till säkerhetschefen för kännedom, meddelat att utrikesdepartementet träffat en skriftlig överenskommelse med bolaget, enligt vilken ett tidskriftsnummer innan det utsläpptes för försäljning å den svenska marknaden skulle underkastas granskning å utrikesdepartementets pressbyrå. Thorsing tillade att man med hänsyn till denna överenskommelse torde böra överväga, huruvida icke till Wennergren-Williams adresserade tidskrifter hädanefter utan granskning av innehållet kunde få passera den svenska tullen. Dessa försändelser vore ju — fortsatte Thorsing — starkt beroende av att kunna utsläppas på marknaden snarast möjligt, något som utrikesdepartementets överenskommelse med bolaget avsåg att främja, utan att därför erforderlig noggrannhet beträffande granskningen eftersattes.

En närmare undersökning har givit vid handen, att den enda *skriftliga* överenskommelse som funnits mellan utrikesdepartementet och Wennergren-Williams aktiebolag utgöres av en den 23 april 1942 dagtecknad förbindelse av bolaget att omedelbart efter mottagandet av tidningssändningar från *Amerika* underställa utrikesdepartementets pressbyrå för granskning ett exemplar av varje nummer och publikation samt att ställa sig pressbyråns direktiv till efterrättelse angående distributionen. Denna utfästelse, som var föranledd av de för lejdbåtstrafiken gällande bestämmelserna, avsåg i realiteten endast importen från Amerika av publikationer med lejdbåtar och var betingad av att man ville åstadkomma en smidigare tillämpning av de för lejdbåtarna gällande bestämmelserna, så att förhandsgranskning respektive tysk kontroll i Kristiansand skulle kunna undvikas.

Ungefär samtidigt med denna skriftliga utfästelse påtog sig emellertid Wennergren-Williams de facto att censurera även direkt från *Storbritannien* med flyg importerade tidningar, i det att bolaget självt lät granska innehållet i dylika publikationer. Denna granskning ledde till att bolaget i vissa fall, i samråd med utrikesdepartementets pressbyrå, ej distribuerade sådana nummer vilkas text eller bildmaterial kunde antagas medföra komplikationer med främmande makt. Vidare kan nämnas, att bolaget i mitten av maj 1942 anmodade sin kommissionär i London att icke sända bolaget sådana nummer, som enligt givna anvisningar innehölle mot axelmakterna riktat text- och bildmaterial, under motivering att dessa ej kunde distribueras i Sverige. För att icke lida svårt ekonomiskt avbräck¹ medgav bolaget — liksom för övrigt även åtskilliga importörer av mindre sändningar — att »farliga» bild- och textsidor klipptes bort före distribueringen. Genom importörernas

¹ Åtminstone de amerikanska tidningarna inköptes nämligen i fast räkning.

samtycke till bortklippningen torde säkerhetschefen ha ansett detta förfaringssätt oklanderligt.¹

Det vill synas som om säkerhetstjänstens organ, i detta fall samfärdselkontrollavdelningen, respekterat Wennergren-Williams utfästelse beträffande anglosaxiska publikationer och alltså låtit dylika, till bolaget adresserade tryckalster passera utan kontroll. I fråga om av bolaget från *Tyskland* importerade tidningar eller tidskrifter tycks däremot samfärdselkontrollavdelningen ha ingripit ännu så sent som i mars 1943. Sedan bolaget i skrivelse den 9 mars 1943 utbett sig att utrikesdepartementets pressbyrå måtte medverka till en lika snabb censurbehandling av tyska publikationer som redan förut vore genomförd beträffande engelska organ, alltså i direkt samarbete mellan bolaget och utrikesdepartementet, synes emellertid samfärdselkontrollavdelningen ha låtit även tyska, till bolaget adresserade tidskrifter passera utan kontroll. I en den 15 juli 1943 dagtecknad redogörelse för samfärdselkontrollavdelningens verksamhet under första halvåret 1943 säges nämligen helt allmänt, att »sedan i anledning av en mellan utrikesdepartementet och firman Wennergren-Williams träffad överenskommelse, varigenom nämnda firma förbundit sig att före spridningen underställa departementets pressbyrå till firman inkomna tryckta skrifter, föreskrivits att till firman inkommande dylika tryckalster tills vidare icke skola underkastas granskning genom säkerhetstjänstens försorg, har antalet till avdelningen hänskjutna frågor om inkomna tidskrifters expediering väsentligt nedgått».

Åtgärder beträffande utförandet till utlandet av härstädes tryckta skrifter. Såsom redan omnämnts har säkerhetschefen i princip funnit sig oförhindrad att, så snart någon i 2 § av 1940 års tvångsmedelslag stadgad förutsättning ansetts föreligga, tillgripa däri medgivna åtgärder i fråga om för utförsel ur riket till post- eller annan myndighet avlämnade, inom riket tryckta skrifter.

Framhållas må, att det icke alltid varit säkerhetstjänsten som under åberopande av 1940 års tvångsmedelslag stoppat härstädes tryckta skrifters utförande till utlandet utan att detta vid mångfaldiga tillfällen under kriget skett genom postverkets egen försorg med stöd av rent postala bestämmelser. Enligt 1939 års världspostkonvention, till vilken Sverige är anslutet, äger nämligen signatärmakt icke medverka till att tryckalster, som äro införsel-förbjudna i annan signatärmakt, befordras dit.

Även rena transitoförsändelser ha ansetts falla in under konventionen. Sålunda vägrade generalpoststyrelsen vid ett tillfälle i januari 1942 att till Schweiz expediera 30 rekommenderade korsbandsförsändelser, innehållande exemplar av den i Sverige tryckta tyskspråkiga kommunistiska tidningen »Die Welt». Posten till Schweiz gick nämligen genom Tyskland, och i detta land gällde då spridningsförbud för samtliga tyskspråkiga tidningar och tid-

¹ Jfr säkerhetschefens uttalande i promemorian av den 12 januari 1940, att det vore stridande mot tryckfrihetsförordningen att genom överstämpling eller dylik åtgärd göra olämpligt innehåll oläsligt; se ovan s. 157.

skrifter från utlandet med undantag av rent vetenskapliga och fackliga tryckalster.

Beträffande säkerhetstjänstens befattning med till utlandet adresserade tryckta skrifter har sedan början av år 1942 regelmässigt och dessförinnan i flertalet fall förfarits så, att skriften, då åtgärd enligt 2 § i 1940 års tvångsmedelslag ansetts kunna ifrågakomma, överlämnats till utrikesdepartementets pressbyrå¹ eller i fall, då skriften innehållit kartor, fotografier och dylikt av militärt intresse, till försvarsstaben. Pressbyrån och försvarsstaben ha där-efter avgivit yttrande angående vilken åtgärd som borde vidtagas med skriften i enlighet med de grunder, som eljest tillämpats vid säkerhetstjänstens granskning av tryckta skrifter. Det formella beslutet har dock ankommit på säkerhetschefen. Om denne beslöt, att skriftens expediering skulle inställas, återställdes skriften i vissa fall till avsändaren. Detta förfaringsätt tillämpades alltid, om försändelsen inlämnats för befordran med båt eller järnväg, men mera sällan om försändelsen inlämnats för postbefordran. Då gällde nämligen att skriften återställdes endast i exempelvis sådana fall, där det förelåg anledning till antagande att ersättning för skriften av avsändaren erlagts i förskott. I annat fall fick skriften kvarbliva i säkerhetstjänstens förvar. I skrivelse den 29 juni 1945 har Kungl. Maj:t lämnat säkerhetschefen föreskrifter angående de åtgärder, som skola vidtagas med i säkerhetstjänstens förvar befintliga försändelser.²

De fall då expediering av tryckta skrifter till utlandet förhindrats genom samfärdselkontrollavdelningens ingripande äro mycket få. Däremot har postkontrollavdelningens verksamhet i denna del, särskilt före år 1943, varit synnerligen omfattande. Då det syntts vara av betydelse att verkställa en närmare undersökning av denna fråga, ha postkontrollavdelningens handlingar genomgått för tiden april—november 1940, december 1941 och samma månad åren 1942—1944.

Undersökningen har givit bland annat följande resultat.

Första gången säkerhetstjänsten förhindrade utförseln till utlandet av härstädes tryckt skrift var, såvitt man kunnat se, den 5 juni 1940. Då inställdes nämligen expedieringen från Arbetarkulturs förlag i Stockholm till en adressat i Moskva av publikationerna »Demokratins självmord» och »Kampen mot det imperialistiska kriget». Även vid vissa senare tillfällen under den nu ifrågavarande perioden eller april—november 1940 stoppades till Sovjetunionen adresserade kommunistiska tryckalster. I detta sammanhang må nämnas, att säkerhetschefen i juli 1940 i enlighet med ett av byråchefen Thorsing uttalat önskemål generellt förordnade, att expedieringen till Tyskland och tyskockuperade områden av i Sverige utkommande kommunistiska publikationer skulle helt inställas samt att dylika publikationer finge vidaresändas allenast till Sovjetunionen i den mån de icke innehölle för andra länder och dess myndigheter kränkande uttalanden.

Ytterligare en gång i juni 1940, närmare bestämt den 17, stoppades utförseln av tryckalster. Denna gång gällde det ett antal exemplar av publikationen »Vad TT

¹ Jfr den ovan å s. 163 omnämnda överenskommelsen mellan säkerhetschefen, Thorsing och Ekblad.

² Jfr s. 216.

ej låter oss veta», avsända från en firma i Stockholm till fem propagandacentraler i Tyskland.¹

Under juli—november 1940 förhindrades expedieringen till utlandet av följande tryckalster:

Datum	Publikation	Avsändare	Adressat	Anm.
3/7	»Sweden at the moment» (bok)	Tysk firma i Stockholm	Enskild person i Berlin	Efter hörande av försvarsstaben
12/7	Kommunistisk litteratur (delvis på cigarett-papper)	Okänd (ev. Arbetarkulturs Förlag)	Arbetsförlag i Oslo och Köpenhamn	
	Kommunistisk litteratur	D:o	Arbetsförlag i Oslo	
13/7	Böckerna »Gotland» och »Svenskt nautiskt lexikon»	Björck & Börjesson	Postbox i Moskva	Yttrande från försvarsstaben
15/7	»Die Welt» nr 29	Tidningens exp.	Några hundra adressater i Schweiz, Holland, Sovjetunionen	Senare nummer stoppade vid upprepade tillfällen
17/7	»Vad T.T. ej låter oss veta» nr 7 o. nr 8	En såsom antisemit känd person	7 adressater i Tyskland	Senare nummer stoppade
19/7	»Nyheter från Storbritannien», »Nu» nr 28/1940, Kungl. Krigsakademiens handlingar och tidskrift nr 5/1940 »Flygning» nr 13 A/1940	Enskild person i Göteborg	Enskild person i Berlin	
24/7	»Nationen» nr 16	Tidningens exp.	21 adressater i Tyskland	Andra nummer stoppade
29/7	»Den Svenske Folksocialisten» nr 30	D:o	Ett 20-tal adressater i Norge	D:o
5/8	Marinkalendern för 1939 och 1940	Björck & Börjesson	Adressat i Moskva	Yttrande från försvarsstaben
14/8	»Världen i dag» nr 28	Tidningens exp.	Propagandacentraler i Ryssland	Publikationen stoppad även senare, bl. a. till Danmark
24/8	»Dagens Eko» nr 4 och 5	Okänd	Adressat i Tyskland	Senare nummer stoppade ett stort antal gånger
26/8	»Sverige fritt» nr 33	Tidningens exp.	D:o	D:o

¹ Även åtskilliga senare nummer av denna skrift, vilka postades till Tyskland, blevo stoppade.

Datum	Publikation	Avsändare	Adressat	Anm.
19/9	»Sverige-Tyskland» nr 5	Okänd	Adressat i Tyskland	Senare nummer stoppade ett stort antal gånger
19/9	Korsbandsförsändelse med engelsk propaganda	Enskild person i Göteborg	D:o	
21/9	»Göteborgs Handels- & Sjöfartstidning» för 14/9 och 16/9	Okänd	En adressat i Riga och en i Helsingfors	
24/9	D:o nr 220/1940	Tidningens redaktion	Ett 20-tal adressater i Tyskland	Efter UD:s hörande.
25/9	Festskrift med foton	Kockums Malmö	En person i Köpenhamn	
27/9	»Nationell Krönika» nr 3	Enskild person	En svensk person i Berlin	Senare nummer av tidningen stoppade upprepade gånger, bl. a. till Norge
28/9	»Arbetaren» nr 224	Tidningens exp.	Tidningsimportör i Berlin	D:o
30/9	»Arbetarfolket» nr 26	D:o	Personer i Ryssland och Tyskland	Senare nummer stoppade upprepade gånger.
2/10	»Stormklockan» nr 18	D:o	Adressater i Danmark m. fl. länder	D:o
3/10	»Kommunistische Internationale» nr 3 och nr 4	Arbetarkulturs Förlag i Stockholm	Förening i Talinn	D:o
5/10	»Nordens Frihet» nr 28	Tidningens exp.	Adressat i Oslo	Senare nummer stoppade 19/10, 9/11 och 20/11 1940.
	»Nyheter från Storbritannien»	En person i Stockholm	En person i Berlin	
14/10	»Sovjetnytt» nr 4	Okänd	Bibliotek i Leningrad	Även senare nummer stoppade.
15/10	En broschyr »Jag anklagar»	Box i Stockholm	Förlag i Berlin	
26/10	»Handelstidningens veckoblad» nr 150	Tidningens redaktion	Förlag i Tyskland	
6/11	En mot den svenska kommunismen rikstad skrift	Björck & Börjesson	Bolag i Plauen	
11/11	»Nationell Tidning» nr 45	Tidningens exp.	Ett tiotal personer i Tyskland	Tidningen stoppad ytterligare ett par gånger senare.
25/11	»Oskarshamns-Tidningen»	Okänd i Oskarshamn	En person i Berlin	

I december 1941 stoppades expedieringen till ett eller flera länder av vissa nummer av följande tidningsorgan, nämligen »Arbetare-Kuriren» (1 nr), »Arbetaren» (10 nr), »Brand» (1 nr), »Dagsposten» (1 nr), »Eskilstuna-Kuriren» (1 nr), »Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning» (3 nr), »Nordens Frihet» (2 nr), »Nu» (1 nr), »Tidens Röst» (6 nr), »Trots Allt!» (6 nr) och »Vägen Framåt» (1 nr). I allmänhet voro de stoppade tidningsnumren adresserade till Tyskland och Finland. Ett par av dem voro emellertid adresserade till Norge, Schweiz, Amerikas förenta stater eller Sydamerika. Samtidigt med att ett nummer stoppades till ett land förekom att numret expedierades till ett annat land. Således stoppades den 2 december 1941 expedieringen av nr 277 av »Eskilstuna-Kuriren» till Tyskland, medan samma nummer av tidningen samtidigt expedierades till Danmark. Vidare stoppades under ifrågavarande månad diverse böcker och broschyrer från Svea Rikes förlag till en svensk frivillig i Finland, en försändelse till Tyskland innehållande diverse broschyrer och en försändelse till Norge innehållande broschyrer. Slutligen stoppades den 30 december expedieringen till Danmark, Norge, Finland och Tyskland av 2 nummer av Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift.

Under december 1942 nedgick antalet stoppade försändelser. Sistnämnda månad stoppades expedieringen av tidningen »Folkets Dagblad» den 1, den 4, den 5, den 17, den 18 och den 22 december till Danmark, Norge, Finland och Tyskland samt i samtliga fall utom ett jämväl till Italien. Den 5 december stoppades expedieringen av ett nummer av tidningen »Trots Allt!» till Norge och Tyskland samt två nummer av tidningen »Nyheter från Storbritannien» till Tyskland. Vidare stoppades den 10 och den 17 december expedieringen av tidningen »Arbetaren» till Finland och Tyskland. Slutligen stoppades den 29 december en till Finland adresserad försändelse, innehållande Folkkalendern för år 1943.

I december 1943 voro de stoppade publikationerna ännu färre. Under denna månad stoppades »Folkets Dagblad» den 8 till Finland och Tyskland, »Fribrytaren» den 10 till Finland, Norge och Tyskland. »Sverige Fritt» den 13 till de nordiska länderna och Tyskland samt »Trots Allt!» den 22 till Finland och Tyskland.

Vad slutligen beträffar december 1944 har undersökningen givit vid handen, att icke någon till utförelse ur landet för postbefordran avlämnad publikation stoppats.

Behandlingen av »Der Stürmer». Förevarande framställning av säkerhetstjänstens befattning med tryckt skrift må lämpligen avslutas med en redogörelse för säkerhetstjänstens behandling av den tyska tidningen »Der Stürmer». Anledningen till att detta avsnitt tages för sig är tvåfaldig. För det första är det nämligen detta fall som justitieombudsmannen avser i sin ämbetsberättelse för år 1945 (s. 169), när han yttrar, att i »ett fall, som rört behandlingen av tryckt skrift och vari av Hallgren eljest tillämpade principer ej blivit följda, har jag framhållit det oriktiga i förfarandet». Och vidare föreligger en skriftlig anmälning till kommissionen rörande behandlingen av denna publikation.

Anmälningen till kommissionen är undertecknad av juris doktor Hilding Eek i Stockholm, vilken anför bland annat följande.

Enligt uppgifter, som Eek icke haft möjlighet att närmare kontrollera, skulle underståthållaren Hallgren i sin egenskap av säkerhetschef ha företagit konfiskationsåtgärder i strid mot lag av vissa nummer av den nazistiska tidningen »Der Stürmer». Trots att åtgärd till förhindrande av att utomlands på främmande språk tryckt skrift bleve spridd i Sverige skulle vidtagas enligt § 4 mom. 11 och § 5 mom. 11 tryckfrihetsförordningen, hade Hallgren nämligen enligt uppgift låtit konfiskera ifrågavarande tidskrifts nummer utan hänsyn till dessa föreskrifter. Saken

skulle ha förevarit inför justitieombudsmannen år 1944 och givit anledning till en s. k. erinran mot Hallgren. Ehuru nämnda tidning enligt Eeks mening på intet vis vore önskvärd i Sverige, vore det likväl av utomordentlig principiell vikt, att ingrepp mot tryckta skrifter i strid med tryckfrihetsförordningen — oavsett skriftens politiska karaktär — icke förekomme samt att dylika ingrepp beivrades med den stränghet grundlagarna förutsatte. Därest de av Eek lämnade uppgifterna vore riktiga, hemställde Eek att saken genom kommissionen bringades till offentligheten.

Slutligen har Eek i anmälningsskriften påtalat det enligt hans mening synnerligen anmärkningsvärda i att justitieombudsmannen ansett sig böra hemligstämpla berörda ärende.

En genomgång av handlingarna vid postkontrollavdelningen i Stockholm ger vid handen, att införandet i Sverige av tidningen »Der Stürmer» genom säkerhetstjänstens ingripande så gott som undantagslöst¹ stoppats alltsedan juli 1940 till och med november 1944. Sändningarna ha såsom regel rört sig om mellan 5 och 20 exemplar. Vid vissa tillfällen, första gången såvitt man kunnat se den 6 juni 1941, har informationsstyrelsens yttrande inhämtats, innan beslut fattats.²

Den omständigheten att tidningen stoppades fram till våren 1943 är i och för sig icke mera anmärkningsvärd än att åtskilliga andra propagandabetonade publikationer ditintills blevo stoppade. Det anmärkningsvärda är däremot, att organet även efter nämnda tid så gott som undantagslöst blev stoppat utan att frågan därom underställdes justitieministerns prövning enligt tryckfrihetsförordningen, och detta trots att säkerhetschefen enligt vad ovan (s. 161) framhållits från och med våren 1943 eljest tillämpat den principen att icke stoppa tryckt skrifts införande i Sverige med mindre vederbörligt konseljbeslut utverkats.

Sedan justitieombudsmannen vid sin i juli 1944 företagna inspektion av säkerhetstjänsten observerat denna avvikelse från eljest tillämpade grundsatser och på grund därav infortrat Hallgrens yttrande i saken, anförde Hallgren i skrivelse till justitieombudsmannen den 14 november 1944 följande.

Bland det propagandatryck, som under krigsåren från Tyskland per post skickats och fortfarande skickades direkt till adressater i Sverige, intogs tidskriften »Der Stürmer» en särklass. Den präglades genomgående av antisemitisk propaganda av grövsta slag i text och bilder, vilka icke sällan vore direkt sårande för tukt och sedlighet och i regel i anmärkningsvärd grad anstötliga. Tidskriftens hets mot judarna vore just av den art, som vid både 1942 och 1943 års riksdagar föranlett motioner med hemställan om lagstiftning för att kriminalisera sådan propaganda mot medborgargrupper, som utginge från deras trosbekännelse eller ras. Denna fråga vore för närvarande under övervägande hos straffrättskommittén. Frågan om huru förfaras skulle med »Der Stürmer» hade av Hallgren hänskjutits till informationsstyrelsen för yttrande för att efter ingången därav underställas justitieministern.

¹ Expedieringen av tidningen medgavs bland annat den 3 juni och den 8 juli 1941 samt den 2 januari 1944.

² Informationsstyrelsens svar å förfrågningen den 6 juni 1941 innebar, enligt vad säkerhetschefen uppgivit, att enligt styrelsens uppfattning anledning syntes föreligga till förhindrande av skriftens spridning inom Sverige.

Den förfrågan till informationsstyrelsen, som omnämnes i slutet av Hallgrens skrivelse till justitieombudsmannen, är dagtecknad den 9 november 1944. Det heter däri inledningsvis, att från Tyskland inkomme regelbundet varje vecka till sex personer i Sverige adresserade exemplar av tidskriften »Der Stürmer». Vidare anföres, att det vid en granskning av tidskriften framginge, att densamma genomgående präglades av antisemitisk propaganda av grövsta slag i text och bilder samt att den innehölle uttalanden och bilder, vilka »må kunna betecknas som sådana som avses i TF § 3 mom. 9 och 13».¹ Visserligen — yttrade Hallgren — vore antalet varje gång inkommande exemplar fåtaliga, men genom adressaterna spredes givetvis den propaganda, som kännetecknade tidningen. Sedan Hallgren därefter med hänvisningar till tidningens fyrtiofyra första nummer för år 1944 ingående exemplifierat sin uppfattning beträffande vilka artiklar som kunde betecknas såsom smädliga, förgripliga etc. (§ 3 mom. 9) och vilka som kunde anses såra tukt och sedlighet (§ 3 mom. 13), utbad sig Hallgren besked huruvida enligt informationsstyrelsens uppfattning tidningen kunde anses innehålla sådana omdömen och yttranden, som omförmäldes i § 3 mom. 9 tryckfrihetsförordningen, eller sådan framställning, som avsåges i § 3 mom. 13 samma förordning.

Informationsstyrelsen behandlade ärendet vid sammanträde in pleno den 2 december 1944 (herrar Jonsson, Lund, Thorsing, Reuterswärd, Sundell, Palm och Unger). I skrivelse till Hallgren den 4 i samma månad anförde styrelsen, att densamma efter att ha granskat innehållet i de av Hallgren översända tidningsnumren funnit, att innehållet i desamma så gott som genomgående syntes vara av den beskaffenhet, som avsåges i § 3 mom. 13 tryckfrihetsförordningen. Styrelsen åberopade särskilt de ofta återkommande, klart sadistiska inslagen i tidningens text- och illustrationsmaterial, vilka exempelvis kunde iakttagas i de ständigt återkommande beskrivningarna av s. k. ritualmord, och framhöll att det förefölle styrelsen ställt utom varje tvivel att framställningar av denna art måste anses sårande för tukt och sedlighet samt följaktligen falla under bestämmelserna i § 3 mom. 13 tryckfrihetsförordningen.

Under åberopande av informationsstyrelsens yttrande hemställde Hallgren i skrivelse den 5 december 1944 till justitieministern, att denne ville taga i övervägande, vilka åtgärder saken enligt tryckfrihetsförordningen kunde anses böra föranleda.

Som svar å skrivelsen lät justitieministern den 6 december 1944 meddela, att han icke funnit åtgärd jämlikt tryckfrihetsförordningen böra vidtagas.

I anledning av justitieministerns beslut förklarade Hallgren i skrivelse till justitieombudsmannen den 7 december 1944, att de nummer av tidskriften, som därefter inkomme och som kunde i fråga om innehållet jämföras med de justitieministern underställda, skulle omedelbart befordras till adressaterna. Hallgren tillade: »Därest innehållet i framdeles inkommande nummer skulle visa sig vara anmärkningsvärdare än de underställda, har jag för av-

¹ Rörande innehållet i § 3 mom. 9 se ovan s. 155.

sikt att påkalla justitieministerns prövning av dem. De tidigare inkomna exemplaren av tidningen, vilkas expediering hitintills fördröjts, komma att expedieras till adressaterna.»

I skrivelse till Hallgren den 30 december 1944, vilken skrivelse hemligstämplats, anförde justitieombudsmannen:

»Vid prövning av ärendet har jag inhämtat, att Ni i promemoria den 12 januari 1940¹ meddelat allmänna säkerhetstjänsten vissa föreskrifter rörande behandlingen av försändelser, innehållande tryckta skrifter. De sålunda av Eder givna anvisningarna synas ha följts utom vad angår ett antal exemplar av den tyska tidskriften 'Der Stürmer'. Förfarandet med dessa tidskriftsexemplar har medfört, att expedieringen av desamma till adressaterna blivit fördröjd under avsevärt längre tid än som varit erforderligt, därest föreskrifterna i Eder omförmälda promemoria jämväl i fråga om denna skrift länt till efterrättelse. Då de i promemorian givna anvisningarna torde innefatta en riktig tolkning av de lagbestämmelser, vilka här äro i fråga, har Ni enligt min mening förfarit oriktigt vid behandlingen av de ifrågavarande tidskriftsexemplaren. Med detta uttalande låter jag bero vid vad i nämnda hänseende förevarit.»

I anledning av justitieombudsmannens skrivelse må erinras om att i fråga om *all* sådan utifrån kommande propaganda, vars innehåll ansågs kunna skada rikets förhållande till främmande makt, säkerhetschefen under tiden maj 1940—våren 1943 icke följt sina i promemorian av den 12 januari 1940 hävdade principer. I ett större sammanhang sett är därför fallet »Der Stürmer» icke unikt.

E. Användningen av de genom kontrollerna erhållna uppgifterna.

Innan redogörelse lämnas för hur säkerhetstjänsten utnyttjat den kännedom, som säkerhetstjänsten vunnit vid trafikmedelskontrollen, må erinras om hurusom säkerhetstjänsten i denna sin verksamhet enligt säkerhetskungörelsen skulle fungera dels såsom en central polisorganisation och dels såsom ett centralorgan för allmän censur.

I förstnämnda egenskap har säkerhetstjänsten främst utnyttjat de vid kommunikationskontrollen erhållna uppgifterna såsom hjälpmedel i sitt spaningsarbete för att bekämpa brott omnämnda i 1940 års tvångsmedelslag. I fråga om användningen av uppgifterna som material vid uppgörandet av de krigsfallsförteckningar, vilka säkerhetschefen genom kungl. brev den 13 mars 1942 ålagts att upprätta, samt vid den övervakning av politiska ytterlighetsriktningar, som säkerhetstjänsten utövat, får kommissionen hänvisa till de särskilda redogörelser som lämnas i det följande.²

Säkerhetstjänsten har, då vid kontrollen av den s. k. militärposten uppmärksamrats obehörigt röjande av militära dispositioner ävensom andra

¹ För denna promemoria har redogjorts å s. 156 o. f.

² Se s. 257 o. f. samt s. 265 o. f.

brott mot rikets säkerhet som skulle beivras inför krigsdomstol, givit de militära myndigheterna del av de vid censuren sålunda utvunna uppgifterna. Till säkerhetstjänstens närmare förfarande härutinnan återkommer kommissionen längre fram i detta avsnitt.

Säkerhetschefen har genom föreskrifter i cirkulär till övervakningscheferna framhållit vikten av att kommunikationskontrollen icke onödigtvis blottades. I detta hänseende må framhållas följande.

I ett den 10 oktober 1939 dagtecknat cirkulär föreskrev säkerhetschefen, att i de fall, då genom hemlig kontroll av telegram- eller postförsändelser eller telefonsamtal kunskap vunnits om omständigheter av betydelse för säkerhetstjänsten, man icke onödigtvis borde blotta, att källan till denna kunskap härledde sig från nämnda försändelse eller samtal.

I cirkulär den 27 juni 1940 föreskrev säkerhetschefen vidare, att i polisrapporter eller promemorior, som ginge till domstolar, åklagare eller andra myndigheter än säkerhetstjänstens egna funktionärer, icke finge intagas avskrifter av referat över avlyssnade samtal eller avskrifter av vid postcensur granskade brev eller andra handlingar, såvida ej beslag lagts på dem. Säkerhetschefen tillade: »Förhållanden, som framkommit vid avlyssning av telefonsamtal eller vid den granskning, som skett av brev och andra handlingar vid postcensur, äro närmast att betrakta såsom hjälpmedel vid spaningarna. Vid förhör bör i förevarande hänseende såsom allmän regel gälla, att misstänkt eller vittne om möjligt bör hållas i okunnighet om att telefon avlyssnats eller att brev eller dylikt varit föremål för censur. Förhørsledaren bör om möjligt leda förhöret så, att misstänkt eller vittne själv får berätta, vad i telefonsamtal eller brev förekommit. Vad ovan sagts hindrar givetvis ej, att i särskilt fall och då utredningen så oundgängligen kräver referat av telefonsamtal eller innehållet i granskat brev kan delgivas domstolen. Som regel bör i polisprotokoll angående spionage- och sabotageutredningar ej mera blottas än som oundgängligen är nödvändigt för att få den tilltalade fälld till straff för det eller de brott han begått.»

En fråga, som i detta sammanhang varit föremål för tvekan, har varit huruvida åklagar- eller polismyndigheterna haft rätt att begagna den kunskap de genom användande av 1940 års tvångsmedelslag vunnit om andra brott än dem, som angåvos i denna lag. Såsom redan omförmäls,¹ stadgades i de i anledning av nämnda lag meddelade tillämpningsföreskrifterna, att vad som inhämtats genom granskning av försändelse eller av uppteckning utav eller uppgift å telefonsamtal eller genom avlyssnande av sådant samtal icke finge yppas i vidare mån än som erfordrades för att vinna det med undersökningen avsedda ändamålet.

Säkerhetschefen Hallgrens ståndpunkt till nu ifrågavarande spörsmål framgår av hans yttrande den 14 november 1944 till justitieombudsmannen, i vilket yttrande Hallgren — efter framhållande av att i säkerhetstjänsten voro i icke ringa utsträckning anställda personer som därjämte beklädde åklagar- och polisbefattning — anförde bland annat följande.

Å ena sidan finge åklagare eller polismyndighet kännedom om att ett brott planerades eller begåtts och sådan kunskap förpliktade honom otvivelaktigt till ingripande, men å andra sidan vore källan av den beskaffenheten, att ur densamma finge ösas kunskap om allenast visst slag av brott. Om kunskap på ifrågavarande sätt vunnes exempelvis därom, att någon person skulle mördas eller att ett omfattande inbrott

¹ Se s. 30.

med användande av sprängämne skulle begås, vore det otillfredsställande om vederbörande myndighet skulle av kunskapskällans art vara förhindrad att vidtaga åtgärder till brottets förekommande utan skulle nödgas att med händerna i kors avvakta, att mordet beginges eller inbrottet fullbordades.

Redan på ett tidigt stadium av säkerhetstjänstens verksamhet hade Hallgren rådfrågats av flera åklagare och polismyndigheter, huruvida den kunskap om vanliga brott, som vid lagens tillämpning vunnit, finge användas. På dylika förfrågningar hade Hallgren plägat svara, att, då den i 2 § i 1940 års tvångsmedelslag medgivna kontrollverksamheten avsåge allenast i paragrafen omnämnda brott, genom verksamheten erhållet material icke finge användas i fråga om andra brott, men att, enär vederbörande myndighet likvisst erhållit kunskap om annat brott och han givetvis icke kunde göra sig fri från denna kunskap, han borde kunna, om brottet vore grovt, på andra vägar än 1940 års tvångsmedelslag utvisade söka erhålla den utredning, som vore möjlig. Denna uppfattning hade Hallgren också givit tillkänna vid ett sammanträde, som år 1941 hållits i Stockholm av Förbundet Sveriges polismästare och landsfogdar.

Huruvida Hallgrens rekommendation följts visste han icke. Hallgren ansåge dock fortfarande det av honom rekommenderade förfarandet vara enda sättet att lösa den konflikt, som hos en åklagare eller polismyndighet kunde uppstå mellan å ena sidan hans genom 1940 års tvångsmedelslag vunna kunskap om ett begånget eller planerat vanligt brott och plikt att förhindra eller åtala detta samt å andra sidan hans skyldighet att respektera 1940 års tvångsmedelslag.

Frågan om ett brott skulle anses grovt i detta sammanhang torde böra bedömas från fall till fall med hänsyn till dess farlighet för samhället. Ett mord, en svårartad misshandel, vissa tillgrepps- och bedrägeribrott syntes Hallgren ur förevarande synpunkt böra få anses som grova. Däremot torde brott mot ransoneringsföreskrifterna i regel icke kunna anses grova. Icke heller torde fosterfördrivning enligt 26 § eller 27 § första stycket 14 kapitlet strafflagen kunna hänföras till sådana grova brott, som här avsåges.

Vad Hallgren sålunda upplyst angående säkerhetstjänstens förfarande i nu ifrågavarande avseende har justitieombudsmannen ej funnit giva anledning till någon erinran.¹

Chefen för säkerhetstjänstens centralbyrå, landsfogden Persson framhöll angående säkerhetstjänstens praxis på ifrågavarande område vid justitieombudsmannens inspektion den 14 juli 1944 följande.

Därest brottet vore av verkligt grov natur, brukade vederbörande befattningshavare vid säkerhetstjänsten ge polismyndigheterna vissa »tips», som kunde bidra till brottets förhindrande eller upptäckande. Därvid undveke man dock alltid att omtala, på vilket sätt kännedom vunnits om brottet. Beträffande brott av mera ofarlig beskaffenhet lämnades däremot inga som helst upplysningar till polismyndigheterna.

Såvitt framgått vid den av kommissionen företagna undersökningen har i följande fall avvikelser skett från den av säkerhetschefen i nu ifrågavarande hänseende hävdade ståndpunkten.

I två fall har uppmärksamhetsurusom vissa vid telefonkontroll med stöd av 1940 års tvångsmedelslag inhämtade uppgifter, vilka gävo anledning misstänka att fosterfördrivning begåtts av någon av de avlyssnade, legat till grund för polisutredning.

¹ Se J. O:s ämbetsberättelse år 1945 s. 171 o. f.

I det ena fallet, som härrör från sommaren 1940, riktade sig misstankarna mot en tjeckisk medborgare, som vistats här i landet som flykting sedan år 1939. Den igångsatta utredningen resulterade icke i åtal, men misstanken synes ha kvarstått och möjligen sedermera bidragit till att han år 1941 förpassats ur riket.

Det andra fallet, som inträffade år 1942, medförde däremot åtal. I underrätten dömdes vardera av de två personer, vilkas telefonsamtal avlyssnats, till fängelse 8 månader, den ene för fosterfördrivning och den andre för delaktighet däri. Hovrätten gjorde ej annan ändring i underrättens utslag än att straffet för den sistnämnda sänktes till fängelse 5 månader. Majoriteten i Högsta domstolen däremot frikände dem bägge, enär det icke kunde tagas för visst, att det foster som skulle ha fördrivits var vid liv vid ifrågavarande ingrepp.

Sedan det blivit känt för justitiekanslersämbetet att för igångsättandet av utredningen i sistnämnda mål använts upplysningar, som inhämtats vid telefonkontroll, och ämbetet i anledning därav verkställt utredning, framhöll ämbetet i skrivelse den 28 juni 1945 till t. f. landsfogden E. Strandmark följande.

Det torde möjligen kunna anses försvarligt att såsom i förevarande fall till en början skett använda de vid telefonkontrollen inhämtade upplysningarna i syfte att förhindra ett planerat fosterfördrivningsbrott. Emellertid hade hävdats, att efter det att ett sådant brott, begånget under de omständigheter vilka här förelegat, likväl fullbordats, samhällets intresse av att få brottet beivrat varit större än intresset av att de särskilda tvångsmedlen icke utnyttjades för andra än i tvångsmedelslagen angivna ändamål. Denna uppfattning kunde justitiekanslersämbetet icke dela. Även med hänsynstagande till antydda omständigheter torde den sedermera vid domstol såsom fosterfördrivningsbrott påtalade gärningen icke ha varit av så grov natur att de genom tvångsmedelslagens tillämpning erhållna upplysningarna bort få komma till användning för att igångsätta spaningsarbetet. På grund härav hade enligt justitiekanslersämbetets mening de vid telefonkontrollen erhållna upplysningarna icke bort användas till utrönande av huruvida fosterfördrivningsbrott förelegat. Med hänsyn till de närmare omständigheterna i ärendet låte justitiekanslersämbetet emellertid bero vid vad sålunda erinrats.

Vidare har kommissionen uppmärksammat, hurusom säkerhetschefen i skrivelse den 2 december 1940 till chefen för utrikesdepartementets rättsavdelning för dennes strängt förtroliga kännedom meddelat, att några dagar tidigare för postbehandling ingivits ett skrivelsen bifogat, såsom »Tjänsteförsändelse från Kungl. Utrikesdep:tet» betecknat brev samt att detsamma, sedan av anteckning å dess baksida framgått att det vore fråga om ett privatbrev, underkastats postkontroll, varvid upptäckts att missbruk av den departementet tillkommande tjänstebrevsrätten syntes föreligga.

I detta sammanhang erinrar kommissionen om konstitutionsutskottets memorial nr 10 till 1942 års riksdag, i vilket utskottet omförmälde, att Kungl. Maj:t i ett fall tillåtit att innehållet i avlyssnade telefonsamtal fingo utnyttjas i en civil rättegång, som förts av enskild mot kronan. Förhållandena därvid voro i korthet följande.

Efter stämning hade direktören J. H. Walter vid Stockholms rådhusrätt yrkat att kronan måtte förpliktas att till Walter utgiva provision eller gottgörelse i samband med statens förvärv av vissa italienska örlogsfartyg. Genom dom den 30 juni 1942 förpliktade rådhusrätten kronan att till Walter utgiva provision med 150 000 kronor jämte ränta och rättegångskostnader. Målet fullföljdes å ömse sidor till hovrätten och sedan till Högsta domstolen. Rådhusrättens domslut fastställdes i båda

överinstanserna. På av kronans ombud under hand gjord hemställan hade Kungl. Maj:t i kommandoväg genom beslut den 21 mars 1941 med hänsyn till vad som upplysts rörande vissa i rättegången framkomna omständigheter medgivit, att verkställda uppteckningar rörande vissa avlyssnade, rättegången berörande telefonsamtal, som utväxlats mellan Sverige och Italien från Walter till annan person eller omvänt, fingo av säkerhetschefen Hallgren utlämnas till kronans ombud för det bruk i rättegången, vartill ombudet kunde finna anledning.

Walter anmälde förfarandet till justitieombudsmannen. Efter utredning fann denne att klagomålen, i vad de angingo myndigheter, som stodo under justitieombudsmannens rättsföreskriftningsmyndighet, icke föranledde vidare åtgärd.

Vid sin granskning år 1942 av statsrådsprotokollen uppmärksammade konstitutionsutskottet Kungl. Maj:ts ovannämnda beslut. Med hänsyn till omständigheterna i målet ansåg sig utskottet icke böra rikta någon anmärkning mot föredragande departementschefen. Kungl. Maj:ts beslut gav emellertid utskottet anledning att närmare uppmärksamma spörsmålet om telefonhemlighetsens skyddande. Genom 1939 och 1940 års tvångsmedelslagar samt de med stöd av dessa lagar utfärdade tillämpningsföreskrifterna hade enligt utskottets mening den gräns angivits, som icke borde få överskridas vid begagnande av upptecknade eller avlyssnade telefonsamtal. Dessa fingo alltså icke utnyttjas i syfte att bereda staten såsom part i en civil rättegång en förmånligare ställning. Med hänsyn till den synnerliga vikten ur det medborgerliga rättsskyddets synpunkt av telefonhemlighetsens skyddande fann utskottet sig böra omförmäla för riksdagen vad sålunda förekommit.

I riksdagens kamrar lades utskottets omförmälan till handlingarna, i andra kammaren efter debatt.

Det allmänna värde trafikmedelskontrollen haft för säkerhetstjänsten i dess spaningsverksamhet är givetvis svårt att direkt konstatera. Bland säkerhetstjänstens befattningshavare torde i allmänhet den uppfattningen råda, att trafikmedelskontrollen varit av ovärderlig nytta för säkerhetstjänstens spanings- och undersökningsarbete, även om antalet spionerifall, som avslöjats direkt med hjälp av trafikmedelskontrollen, anses ha varit relativt litet. Av de olika slagen av trafikmedelskontroll anses såvitt rör spaningsverksamheten telefonkontrollen ha varit den värdefullaste. Beträffande nu ifrågakvarande spörsmål ha från säkerhetstjänstens sida till kommissionen framförts bland annat följande allmänna synpunkter.

Under skuggningsarbete ha kontrollerna, särskilt då telefonkontrollen, givit goda upplysningar om övervakade personers sammanträffanden, resor och andra förflyttningar. En betydlig besparing av arbetskraft har även uppkommit genom kontrollen. Då antalet uppdagade spionerifall i viss utsträckning står i direkt proportion till det antal polismän som kan avvaras för övervakning, förstår man värdet av inbesparingen av arbetskraft, då ju denna sparade arbetskraft kunnat sättas in på andra arbetsuppgifter.

Det har alltid varit en strävan från säkerhetstjänstens sida att undvika onödig övervakning. Sålunda har säkerhetstjänsten sökt att så fort som möjligt få visshet, om framkomna misstankar voro bärande eller ej. En övervakning medför otvivelaktigt en viss inblick i privatlivet, och övervakningspersonalen erhåller kännedom om ekonomiska förhållanden, umgängesliv, förströelser och privata angelägenheter över huvud taget. Därför har det varit angeläget, att icke andra än sådana personer, som skäligen kunna misstänkas för brottslig verksamhet av politisk natur, blivit föremål för övervakning. För att bereda möjlighet att snarast från övervakning av-

koppla ovidkommande personer har trafikmedelskontrollen varit till en oerhört stor hjälp. Genom trafikmedelskontroll har nämligen i många fall visshet kunnat vinnas om att personer, med vilka en misstänkt haft kontakt, icke haft något som helst att skaffa med dennes illegala verksamhet.

Trafikmedelskontrollen har givit en möjlighet för säkerhetstjänsten att bilda sig en mycket god uppfattning om misstänkta personers allmänna levnadsförhållanden, psyke, vanor med flera för övervakning och utredning värdefulla upplysningar.

I syfte att bland annat söka få en uppfattning om värdet av censurverksamheten i nu ifrågavarande hänseende anhöll kommissionen i skrivelse den 14 mars 1945 till säkerhetschefen Hallgren att få en förteckning över samtliga de personer, som under tiden till och med år 1944 av säkerhetstjänsten eller på dess föranstaltande gripits och kvarhållits, med begäran tillika att av förteckningen måtte framgå i vad mån de däri upptagna personerna varit underkastade trafikmedelskontroll enligt 1940 års tvångsmedelslag och i så fall huruvida kontrollen varit allmän eller individuell samt arten av kontroll. Vidare hemställdes, att av förteckningen måtte framgå om allmän kontroll eller eventuell individuell kontroll föranlett eller medverkat till gripandet. Slutligen begärde kommissionen i skrivelsen uppgift å antalet fall, då allmän eller individuell kontroll av trafikmedlen avslöjat personer, som tidigare ej varit misstänkta.

I anledning av denna framställning framhölls från säkerhetstjänstens sida till kommissionen bland annat följande. För att kunna besvara frågorna vore en genomgång av samtliga handlingar i de olika ärenden, som handlagts av säkerhetstjänsten, icke alltid tillfyllest. Understundom vore det jämväl nödvändigt att höra de polismän, som handlagt de olika ärendena och av vilka polismän en stor del numera lämnat säkerhetstjänsten. Materialets omfattning torde dessutom omöjliggöra en enhetlig bedömning av de olika ärendena. Att få fram en statistisk precision i de begärda uppgifterna vore enligt säkerhetstjänsten icke möjligt utan ett synnerligen omfattande arbete.

Kommissionen meddelade på grund av vad sålunda förekommit, att den vore tillfreds om de framställda frågorna besvarades i den mån så låte sig göra med hänsyn till hos säkerhetstjänsten befintliga handlingar.

Kommissionens skrivelse besvarade säkerhetschefen genom att till kommissionen överlämna såvitt nu är i fråga *dels* inom respektive övervakningsområden upprättade förteckningar över anhållna personer, *dels ock* av övervakningscheferna var för sig lämnade uppgifter om antalet fall då kontroll av trafikmedlen avslöjat tidigare icke misstänkta personer.

De förstnämnda förteckningarna upptaga tillhopa 1 837 anhållanden. De i förteckningarna lämnade svaren beträffande kontrollernas värde för spaningsarbetet äro ofta mycket ofullständigt och allmänt avfattade, och svårighet föreligger i flera fall att av svaren få en klar uppfattning om kontrollernas värde i det enskilda fallet. Enligt den bearbetning av svaren, som kommissionen låtit företaga, skulle emellertid allmän kontroll i 181 fall och individuell kontroll i 256 fall ha föranlett eller medverkat till gripandet. Till individuell kontroll torde i svaren allenast ha hänförts kontroll beträffande viss namngiven person, medan kontroll å politiska organ, sam-

manslutningar och dylikt räknats till allmän kontroll. Av de 256 fallen har, såvitt framgår av svaren, i 199 fall individuell kontroll varit anordnad å den sedermera gripne och i återstående 57 fall å annan person.

Enligt övervakningschefernas separata uppgifter har allmän kontroll i tillhoppa 65 fall och individuell kontroll i sammanlagt 57 fall ensamt föranlett gripandet. I en del av dessa uppgifter har emellertid framhållits, att däri allenast medräknats de fall där åtal följt och icke exempelvis sådana fall där vederbörande lyckats lämna landet innan åtalsfrågan avgjorts. Ett par av övervakningscheferna framhålla därjämte i sina uppgifter att trafikmedelskontrollen i ytterligare ett flertal fall bidragit till avslöjandet.

Med hänsyn till oklarheten och ofullständigheten i en del av de lämnade svaren — och detta gäller främst svaren i förteckningarna om kontrollernas värde för spaningsarbetet — samt det förhållandet att svaren allenast bygga på en genomgång av de handlingar, som finnas förvarade i vederbörande dossier hos säkerhetstjänsten, torde värdet av nu ifrågavarande svar ur statistisk synpunkt vara ringa. Av samma skäl har kommissionen icke ansett sig kunna av de lämnade svaren draga några bestämda slutsatser om värdet av trafikmedelskontrollen för säkerhetstjänstens spaningsverksamhet.

För att skaffa ytterligare material för bedömandet av frågan om trafikmedelskontrollens värde i nu angivna hänseende anhöll kommissionen hos chefen för centralbyrån, landsfogden Persson att om möjligt få en redogörelse för de fall av statsfientlig verksamhet, som enligt vad som vore känt för de olika kontrollavdelningarna avslöjats genom post-, telegram- och telefonkontrollerna. En fullständig redogörelse för alla de fall, i vilka censurverksamheten direkt medverkat till avslöjandet, ansåg sig kommissionen icke kunna begära med hänsyn till att en dylik redogörelse skulle ha fordrat en noggrann och tidsödande genomgång av samtliga akter och handlingar hos de olika spaningsorganen.

Den 31 augusti 1945 överlämnade landsfogden Persson till kommissionen en redogörelse beträffande postkontrollen. Denna redogörelse, som upprättats av förutvarande granskningschefen för postkontrollavdelningen polismästaren E. Gamstedt, ger på grund av vad som anförts ej någon fullständig bild av den medverkan som postkontrollen må ha lämnat spaningsarbetet. I redogörelsen ha allenast behandlats fall, beträffande vilka själva uppslaget till avslöjande av illegal verksamhet, enligt vad som var känt för Gamstedt, framkommit som direkt resultat av den allmänna postkontrollen. Därvid är att märka, att Gamstedt först under våren 1942 tillträdde befattningen som granskningschef. Av redogörelsen, som behandlar aderton fall, framgår i huvudsak följande.

1) Under vintern och våren 1940 anträffade postkontrollen i posten till Tyskland ett flertal brevfrösendelser från en person, som kallade sig Kurt. Brevens innehåll gävo vid handen att avsändaren sysslade med någon form av underrättelseverksamhet för tysk räkning. I ett av breven framkom vid undersökning ett meddelande, vari avsändaren uppgav att en person Alfred Rickman sannolikt sysslade med sabotageverksamhet. Meddelandet delgavs övervakningschefen i Stockholm, som föran-

staltade om övervakning av Rickman. Denna övervakning ledde så småningom till att Rickman, som var brittisk medborgare, anhölls och häktades. Under utredningens lopp häktades ett flertal personer som voro medhjälpare till Rickman. Efter åtal dömdes Rickman till 8 års straffarbete. Av övriga häktade personer dömdes ytterligare tre till straffarbete, nämligen en till 3 år 6 månader, en till 2 år 6 månader samt en till 1 år.

2) Avsändaren av de under 1) omnämnda breven avslöjade sig slutligen i ett brev till Tyskland, i vilket han satte ut sitt rätta namn. Övervakningschefen i Stockholm, som regelbundet fått del av breven, anhöll avsändaren. Denne dömdes senare till straffarbete 8 månader för brott mot 8 kap. 21 § strafflagen.

3) Under vintern och våren 1940 anträffades i posten till Tyskland ett flertal brev från en anonym avsändare. Dessa brev gävo vid handen att avsändaren sysslade med illegal verksamhet. Så småningom trodde man sig kunna fastslå, att breven härrörde från Rudolf Fleck, som var tysk medborgare. Övervakningschefen i Stockholm, som delgivits brevens innehåll, anhöll Fleck den 17 april 1940. Fleck dömdes senare till straffarbete 3 år 6 månader för brott mot 8 kap. 20 o. 21 §§ strafflagen.¹

4) Vid kontroll av post till och från hotell i Stockholm anträffade postkontrollen i slutet av april 1940 en försändelse från militärattachén vid en västallierad legation i Stockholm till en person, här kallad A. Avsändaren uttryckte sitt missnöje med att A återopat avsändarens namn vid samtal med flera personer och önskade en förklaring. Innehållet delgavs övervakningschefen i Stockholm. Den 18 maj 1940 anträffades i posten till A en försändelse från Vittangi, vari avsändaren av försändelsen meddelade att han stod till tjänst enligt order. Säkerhetstjänstens spaningar ledde till att A anhölls såsom misstänkt för brott mot 8 kap. 25 § strafflagen. A försattes senare på fri fot. Innan åklagarmyndigheten fattat beslut i åtalsfrågan, lyckades A lämna landet.

5) Den 4 november 1940 anträffades i postkontrollen en rekommenderad försändelse från »E. J.» Jönköping till med. kand. Karl Axel J, poste restante, Stockholm. Försändelsen befanns innehålla hemligstämplade militära handlingar. Efter samråd med säkerhetstjänstens spaningspersonal expedierades försändelsen. Då J avhämtrade försändelsen, blev han anhållen. J dömdes senare till fängelse 6 månader för brott mot 8 kap. 9 § strafflagen.

6) Den 3 mars 1942 uppmärksammades i postkontrollen två brev till en fröken B. Breven, som voro poststämplade i Tärnaby den 27 februari samma år, voro undertecknade »Agenten for Helgeland» och rubricerade »Rapport nr III» respektive »Rapport nr IV». Det förra brevet innehöll detaljerade rapporter om vissa tyska försvarsanordningar på Helgeland, det senare en sammanfattning av uppgifter om anläggningar och arbeten i distriktet, en förteckning över N. S.-ledare på Helgeland samt en skiss av befästningsanläggningarna. Övervakningschefen i Stockholm delgavs originalbrev, innan dessa utlämnades till adressaten. Utredningen ledde till att fröken B anhölls. Hon erkände att hon korresponderat med en norsk medborgare, här kallad C (»agenten for Helgeland») under en täckadress om »oskyldiga» ämnen. Brev från C, utan uppgift om avsändare, skulle hon överlämna till en norska i Stockholm. Med anledning härav anhölls C och dömdes i april 1942 till fängelse fyra månader för olovlig underrättelseverksamhet. B blev ej åtalad.

7) I början av juli 1942 inkom till postkontrollen en försändelse från en person i Stockholm, adresserad till T. Wasiliewsky, Intourist Resebyrå, Stockholm. För-

¹ Enligt vad chefen för spaningsbyrån meddelat kommissionen fick säkerhetstjänsten genom postkontrollen endast uppmärksamheten riktad på Flecks s. k. journalistiska verksamhet. Först efter skuggning fingo misstankarna fastare form. Efter ett något egendomligt telefonsamtal från Flecks telefonnummer företogs husrannsakan hos Fleck, varvid påträffades erforderligt bevismaterial.

sändelsen innehöll en begäran att snarast erhålla 150 kr. för att finansiera en resa tillsammans med en militär till Västerås, där en viktig angelägenhet skulle ombesörjas, »som är för vårt arbete nödvändig». Säkerhetstjänstens utredning i ärendet ledde till, att två i militärtjänst inkallade, varav den ene var identisk med avsändaren, häktades för förberedelse till spioneri. Det fortsatta spaningsarbetet gav anledning till ytterligare ingripanden. Sålunda häktades en svensk sergeant, dennes hustru och dotter ävensom adressaten T. Wasiliewsky, vilken befanns vara identisk med sovjetryske medborgaren Vassili Sidorenko, samt en svensk medborgare. Samtliga häktade dömdes senare för statsfientlig verksamhet utom avsändaren, vilken straffröklarades jämlikt 5 kap. 5 § strafflagen.¹

8) I brev, vilket underkastades postkontrolli under senare hälften av år 1942, förklarade sig en person villig att för en legation i Stockholm ställa sig till förfogande för vissa arbeten. Han föreslog ett sammanträffande antingen samma dag som brevet beräknades komma legationen tillhanda å viss tid och plats i Stockholm eller efter meddelande per post under signaturen »Viktigt arbete», Stockholm 16. Brevet expedierades och säkerhetstjänstens spaningsavdelning i Stockholm under rättades telefonledes angående brevet innehåll. I ett annat brev erbjöd sig en namngiven avsändare »utföra vissa arbeten» för en annan legations räkning samt anhöll om sammanträffande å i brevet angiven tid och plats eller också om brevsvår under poste restante, Stockholm 6. Brevet expedierades efter fotografering. Övervakningschefen i Stockholm underrättades och tillställdes fotokopia.

I ett senare brev från sistnämnde avsändare åberopade denne ett tidigare till den första legationen ställt brev, varå han ej erhållit svar. Han föreslog ett sammanträffande å viss angiven tid och plats eller meddelande till »P. R., Stockholm 16». Säkerhetstjänstens spaningsavdelning i Stockholm underrättades per telefon och tillställdes fotokopia av brevet, varefter brevet expedierades. Säkerhetstjänstens spaningsarbete ledde till anhållande av en skogsarbetare. Denne förklarades sedermera av domstol saker till brott mot sabotagelagen och 8 kap. strafflagen men straffri jämlikt 5 kap. 5 § strafflagen.

9) I slutet av oktober 1942 anträffades vid postkontrollen en försändelse från en anonym avsändare i Finspong till en person i Stockholm, här kallad D (brevet undertecknat »3506»). Brevet innehöll ett meddelande ställt till »Herr Chef» av innehåll att avsändaren lördagen den 31 oktober eller söndagen den 1 november 1942 skulle komma till Stockholm. Anledningen till resan uppgavs vara att avsändaren kommit i besittning av »tillverkningsenden av en 40 mm. Boforsnellkanon», varjämte han hade fått »planer i detalj över en av de viktigaste industrier för leverans till flyget». Brevet, som var avfattat på norska, inställdes efter samråd med spaningsavdelningen i Stockholm. Vid postkontrollen hade tidigare observerats två brev till D från Finspong. Dessa brev, också skrivna på norska, hade varit mycket förbehållsamt avfattade, varför innehållet av desamma delgivits spaningsavdelningen. Med anledning av det förstnämnda brevet anhöll säkerhetstjänsten å järnvägsstationen i Finspong en norrman, här benämnd E, just som han skulle resa till Stockholm. Hos den anhållne anträffades de handlingar, som omnämns i det förstnämnda brevet. E häktades för statsfientlig verksamhet och dömdes sedermera till 6 månaders straffarbete. D blev ej åtalad.

10) En expressförsändelse från en person F å ett fartyg i Hälsingborg till en fru G i Stockholm, vilken försändelse hösten 1942 uppmärksammades av postkontrollen, innehöll förutom ett brev till adressaten jämväl ett kuverterat meddelande ställt till en person, här kallad H. Adressaten uppmanades, att icke öppna försändelsen till H utan avvakta ett postpaket, som skulle komma, och som G ej heller skulle öppna. Brevet till H innehöll följande: »Jag ber att Ni lämnar detta paket till herr Skrob . . . Ni vet vem jag menar. Högaktningsfullt F.» Detta brev jämte paketet skulle G

¹ Jfr utförligare referat nedan s. 359 o. f.

överlämna till H å ett angivet konsulat i Stockholm. Det brev G själv fått, skulle hon bränna, sedan hon läst det. Säkerhetstjänstens spaningsavdelning underrättades omedelbart, varefter försändelsen expedierades. Senare beslagtogs säkerhetstjänsten brevet till H ävensom det däri omnämnda postpaketet. Paketet, å vars ytteromslag stod skrivet »öppnas på julafton», innehöll en tysk lägermössa i vilken instoppats ett antal uppgifter om militära förhållanden i Gotenhafen, om tyska handelsfartygs router över Östersjön samt om fartygens bestyckning ävensom ett antal adresslappar, tydligt tagna från gods som fraktats på tyska järnvägar. Godset hade sannolikt utgjorts av krigsmaterial. Såväl F som G anhöllos för statsfientlig verksamhet. G försattes på fri fot, medan F häktades. F dömdes den 16 december 1942 för olovlig underrättelseverksamhet till straffarbete 8 månader.

11) Hösten 1942 uppmärksammade postkontrollen ett från »Karen», Norge, avsånt brev till en fröken I i Stockholm. Brevet, som smugglats över gränsen, innehöll två kartskitser från Andefjord och Gratangen i Norge, å vilka skisser flera militära anläggningar inprickats. Till kartorna anslöt sig en beskrivning. Brevet expedierades efter samråd med säkerhetstjänstens spaningsavdelning, som anordnade skuggning. Därvid upptäcktes att I vidarebefordrade brevet till annan person, som i sin tur vidarebefordrade det till en person, i det följande benämnd K, som anträffades på en av säkerhetstjänsten förut okänd adress i Stockholm. K syntes intaga en framskjuten ställning inom de allierades underrättelseverksamhet i Sverige och hade, därtills utan större resultat, observerats av säkerhetstjänsten. Samtliga personer anhöllos. Senare anlände ytterligare ett brev till I från en anonym avsändare, som postat detsamma i Kiruna. Detta brev innehöll uppgifter om tyska militära dispositioner i Nordnorge. Brevet beslagtogs av chefen för Stockholms övervakningsområde. I ställdes under åtal för olovlig underrättelseverksamhet och dömdes den 24 januari 1943 till 5 månaders fängelse villkorlig dom för brott mot 8 kap. 26 § andra stycket strafflagen. Uppdragsgivaren, som åtnjöt diplomatiskt skydd, kunde ej åtalas.

12) Hösten 1942 uppmärksammades ett brev från Norrtälje till madame L i Stockholm. Brevet, som var avfattat på holländska, innehöll en mängd olika spionuppgifter från Holland och från nordtyska hamnstäder. Då individuell postkontroll var anordnad å L, överlämnades brevet till spaningsavdelningen i Stockholm, som med ledning av poststämpeln uppspårade och anhöll avsändaren. Denne befanns vara en holländsk medborgare, som sedermera dömdes till 10 månaders straffarbete för brott mot 8 kap. 14 § strafflagen. L blev ej åtalad.

13) I ett brev (på svenska och tyska) från Uppsala till en person å ett hotell i Stockholm, vilket brev i början av år 1943 blev underkastat postkontroll, lämnade avsändaren för adressatens räkning ganska ingående upplysningar om tre flyktingar från Norge, som enligt avsändarens uppfattning arbetade för engelska statens räkning. Avsändaren hade fått viktiga upplysningar av en person i Uppsala. Avsändarens upplysningar lämnades mot ersättning för kostnader och besvär, och avsändaren väntade sitt arvode under angiven adress i Uppsala. Försändelsen expedierades sedan fotokopia tillställts säkerhetstjänstens spaningsavdelning. Adressaten anhöllos i anledning av de omständigheter, som framkommit i brevet, och dömdes sedermera till straffarbete 7 månader för olovlig underrättelseverksamhet. Brevets avsändare, som befanns vara en svensk medborgare, dömdes samtidigt för liknande verksamhet till samma straff.

14) Vid postkontrollen anträffades under senare halvåret 1943 en försändelse från en person M i Västervik till hans hustru i Norrköping. Försändelsen innehöll dels ett brev till hustrun, vari M beklagade att han ej träffat »juden» ty »där gick 150 kronor», dels en serie positionsuppgifter rörande inseglingsrännan till Danziger Bucht med kommentarer, dels ock ett i särskilt kuvert, adresserat till en person N, inneslutet meddelande. I detta meddelande omtalade avsändaren, att alla ubåtar lämnat Danzig, att en stor fabrik för krigsindustri vore belägen på visst ställe i Danzig

samt att vissa namngivna svenska fartyg ginge i fraktfart på Tyskland. Slutligen frågade avsändaren om N ordnat med pengar till M:s hustru samt lovade att till nästa gång »ordna» fina fotografier. Efter utredning häktades M och N samt dömdes, M till 1 års straffarbete för spioneri med mera och N till 8 månaders straffarbete för olovlig underrättelseverksamhet.

15) Vid postkontrollen anträffades i början av år 1944 ett norskt smuggelbrev från anonym avsändare till en adressat i Stockholm. Brevet innehöll militära upplysningar från Norge samt meddelande att »en beryktet angiverske», här kallad O, »er blit gift med en svenske og skal spionere i Sv. för N.S.». Brevet gav anledning till¹ övervakning av O, vilken senare anhölls och häktades för spioneri, olovlig underrättelseverksamhet m. m. O dömdes för dessa brott till straffarbete två år.

16) Under första halvåret 1944 uppmärksammades en försändelse från Luleå till poste restante, Stockholm. Försändelsen innehöll dels ett med bläck skrivet meddelande, vari avsändaren beklagade att hans förra brev ej gått att läsa, dels och ett med en färglös klistertliknande vätska skrivet meddelande, av vilket endast enstaka ord kunde läsas. Sedan säkerhetstjänstens spaningsavdelning underrättats, expedierades brevet. Brevet avhämtades av en polack, här kallad P. Enär P veckan dessförinnan under samma adress mottagit en försändelse med misstänkt innehåll, vilken försändelse han antogs ha överlämnat till utländsk legation i Stockholm, anhölls P innan han denna gång hunnit lämna från sig försändelsen. Det fortsatta spaningsarbetet ledde till att ett flertal personer blevo åtalade och dömda för statsfientlig verksamhet. P dömdes i juli 1944 till straffarbete 7 månader, medan det förstnämnda brevet avsändare fick straffarbete 6 månader. Två andra polska medborgare, som anhållits, dömdes den ena till straffarbete 7 månader och den andre till straffarbete 4 månader villkorlig dom. Vidare dömdes en svensk medborgare till 2 månaders straffarbete och en annan svensk till 3 månaders straffarbete villkorlig dom.

17) I början av år 1945 uppmärksammade postkontrollen en försändelse från den under 13) här ovan omnämnde avsändaren till doktor Wagner å tyska legationen i Stockholm. Försändelsen innehöll ett erbjudande från avsändaren att vara täckadress för Wagner. Avsändaren förklarade, att han med liv och själ arbetade för Tyskland. Efter samråd med övervakningschefen i Stockholm inställdes försändelsen. Senare dömdes avsändaren för förberedelse till olovlig underrättelseverksamhet till straffarbete 5 månader.

18) Vårvintern 1945 stoppade postkontrollen en försändelse från en person till »Säkerhetspolisen i Oslo». Försändelsen innehöll en angivelse mot en i Norge boende person såsom tillhörande motståndsrörelsen. Avsändaren anhölls men kunde på grund av sinnessjukdom icke åtalas.

Sedan det visat sig att centralbyrån icke ansett sig kunna avgiva liknande redogörelser för telegram- och telefonkontrollerna utan att dessförinnan låta gå igenom spaningsorganens alla handlingar, återkallade kommissionen sin begäran om uppgifter i denna del.

Spaningsbyrån har som exempel på värdet av postkontrollen meddelat, att säkerhetstjänsten genom den allmänna kontrollen av post fått reda på tillgrepp av sprängämnen, som kunde misstänkas skola användas för skadegörelse mot tyska transporttåg.

¹ Enligt vad chefen för spaningsbyrån upplyst var O misstänkt redan innan nu nämnda brev uppmärksammades. Även om postkontrollen således icke direkt avslöjat O, hade den dock viss betydelse i det att genom densamma erhöles upplysningar som belyste O:s planer i Sverige. Beträffande O må vidare hänvisas till redogörelsen å s. 165 o. f. i Betänkandet del II, där hon betecknats med bokstäverna AE.

Spaningsbyrån har vidare på förfrågan meddelat, att den icke utan att företaga en omfattande utredning kunde påvisa något fall, där telegramkontrollen i och för sig föranlett ingripande. Föreståndaren för telegramkontrollavdelningen har emellertid för kommissionen uppgivit, att under telegramkontrollens första år genom denna kontroll i två fall avslöjats illegal verksamhet.

I anledning av förfrågan från kommissionen har spaningsbyrån lämnat följande två exempel på fall, där telefonkontrollen varit upprinnelsen till upptäckten av illegal verksamhet.

1) I augusti 1940 bildades i Göteborg »Sällskapet för Kulturell och Social Upplysning». Då sammanslutningen hade mycket stark nazistisk karaktär och medlemmarna kunde misstänkas bedriva landsskadlig verksamhet, ställdes några av dem under kommunikationskontroll. Telefonkontroll anordnades bland annat å organisationens »riksskattmästare», ombudsmannen Ernst Renhammar. I ett telefonsamtal den 17 december 1940 från fänriken Sterner å jagaren Ehrensköld till Ernst Renhammars telefon, varvid dennes broder tog emot samtalet, lämnade Sterner vissa konfidentiella uppgifter angående norska m/s »Elisabeth Bakke», som sannolikt skulle avgå till engelsk hamn, och platsen, där fartyget låg för ankar i avvaktan på bättre väder. Då säkerhetstjänsten ansåg skäligen misstanke föreligga, att dessa uppgifter vidarebefordrades till tyska konsulatet i Göteborg, blevo bland andra bröderna Renhammar samt Sterner den 18 december 1940 anhållna för statsfientlig verksamhet. Samtliga erkände och blevo senare dömda till stränga frihetsstraff.

2) Vid telefonkontroll framkom att en högbåtsman, här kallad Q, hade förbindelse med en annan svensk medborgare, R, som var anställd som kontorist å tyska informationscentralen i Stockholm. I telefonsamtal den 31 januari 1944 mellan Q och R, sade den förre bland annat: »... du lägger väl bort etiketterna på karamellerna du fick... man får bara kasta bort en karamell på varje person... det måste bli en revolution här snart...». Då det tidigare var känt för säkerhetstjänsten, att R diskuterat den extremt nazistiska organisationen Bruna Gardets beväpning, och det därför kunde misstänkas att telefonsamtalet mellan Q och R rörde vapen eller ammunition, anhöllos dessa i början av februari 1944. De blevo sedermera tillsammans med ett flertal andra medlemmar av Bruna Gardet dömda till frihetsstraff för bland annat förberedelse till högförräderi.

I det föregående har allenast berörts trafikmedelskontrollernas användning för säkerhetstjänsten i dess rena spaningsverksamhet. Huru desamma av säkerhetstjänsten utnyttjats vid upprättandet av krigsfallsförteckningarna och vid övervakningen av de s. k. politiska ytterlighetsriktningarna framgår av kommissionens redovisning i det följande av säkerhetstjänstens åtgärder i dessa hänseenden.¹ Beträffande de upplysningar de militära myndigheterna erhållit från kontrollen av den s. k. militärposten återkommer kommissionen i det följande.²

Såsom framgår av kommissionens betänkade del I har säkerhetstjänsten i åtskilliga fall på framställning av socialstyrelsen respektive utlänningskommissionen avgivit yttranden angående behandlingen av olika utlän-

¹ Se s. 257 o. f. samt s. 265 o. f.

² Se s. 196 o. f.

ningar. Den kännedom säkerhetstjänsten vunnit vid trafikmedelskontrollerna torde därvid ha beaktats.

Vid trafikmedelsövervakningen har säkerhetstjänsten icke allenast utnyttjat de därvid erhållna uppgifterna för att förhindra att kommunikationsförbindelserna begagnades till skada för landet i de i 1940 års tvångsmedelslag angivna hänseendena. I sin egenskap av centralorgan för allmän censur har säkerhetstjänsten jämväl bedrivit en omfattande rapportering, den s. k. *informationsverksamheten*. Säkerhetstjänsten har nämligen beaktat alla vid trafikmedelskontrollen erhållna uppgifter eller meddelanden, som kunde anses äga informatoriskt värde ur huvudsakligen politisk eller militär synpunkt, samt delgivit andra myndigheter dessa iakttagelser. Dessa informationer voro så att säga en biprodukt av säkerhetstjänstens verksamhet, ty förordnande enligt 2 § 1940 års tvångsmedelslag har icke meddelats vare sig utslutande eller huvudsakligen i syfte att vinna sådana upplysningar. Arbetet har varit organiserat så att fördröjande av försändelse med mera icke skulle förämlas av själva informationsverksamheten. Förekommande informationsmaterial har delgivits — förutom regeringen och ledamöter därav — utrikesdepartementets olika avdelningar och informationsstyrelsen samt dessutom beträffande frågor av militärt intresse överbefälhavaren och försvarsstaben jämte i viss utsträckning högre lokala militärmyndigheter. Informations-tjänstens verksamhet har vilat på en efter hand utbildad praxis. Vissa uttryckliga bestämmelser ha emellertid funnits meddelade av säkerhetschefen angående uppmärksammande och sammanställning i rapportform av upplysningar, som inhämtades i samband med säkerhetstjänstens kontroll av trafikmedlen. Därjämte ha vissa direktiv lämnats angående delgivning av material, som härrörde från sagda kontroll. I övrigt utövades informationsverksamheten enligt säkerhetschefens diskretionära prövning.

Ehuru upplysningar av informatoriskt värde ur allmän politisk synpunkt i viss utsträckning även framkommo vid den genom säkerhetstjänstens försorg bedrivna spaningsverksamheten, baserades informationsverksamheten framförallt på material härrörande från kontrollen över trafikmedlen. Härvid inhämtades de ur politisk synpunkt värdefullaste upplysningarna huvudsakligen vid övervakningen av post-, telegram- och telefontrafiken med utlandet. Material av såväl politiskt som militärt intresse erhöles dessutom vid övervakningen av transiterad post, telegram- och telefontrafik. Upplysningar av intresse ur militär synpunkt framkommo eljest huvudsakligen genom den i slutet av år 1944 upphörda granskningen av s. k. militärpost från vissa fästnings- och gränsområden.¹

Kort tid efter det att telegraf- och telefonförbindelserna med utlandet hösten 1939 jämlikt förordnanden av Kungl. Maj:t genom säkerhetstjänstens försorg underkastats kontroll, kom inom säkerhetstjänsten uppmärksamheten att riktas på det granskade materialets värde ur informatorisk synpunkt.

¹ Se s. 196 o. f.

Snart ansågs det inom säkerhetstjänsten, att kontrollverksamheten icke utslutande kunde inriktas på den preventiva uppgiften att förhindra spriandet av uppgifter, skadliga för landets intressen, utan att tillgodoseendet av dessa intressen även påkallade ett beaktande av det granskade materialets informationsvärde. Således utvecklades redan på det första stadiet av säkerhetstjänstens verksamhet ett rapportförfarande, varigenom säkerhetschefen till chefen för socialdepartementet överbringade vid trafikövervakningen eller eljest framkomna upplysningar i frågor av politiskt intresse.

Dessa upplysningar delgavs chefen för socialdepartementet vanligen på så sätt, att säkerhetschefen till denne översände avskrifter av eller utdrag ur de brev eller telegram eller uppteckningar av de telefonsamtal, från vilka upplysningarna inhämtats. I dessa avskrifter, utdrag eller uppteckningar angavs avsändarens och mottagarens namn och adress (telefonnummer), i den mån de voro kända. Sagda förfarande har jämsides med all annan av säkerhetstjänsten utövad informationsverksamhet fortgått fram till slutet av juni 1945, då kontrollen av trafikmedlen upphörde.

Allteftersom trafikövervakningen efter tillkomsten av 1940 års tvångsmedslag utbyggdes tilldrogo sig informationssynpunkterna ökad uppmärksamhet, vilket bland annat tog sig uttryck däri, att i de efter hand av säkerhetschefen utfärdade instruktionerna för övervakningens olika grenar särskilda bestämmelser meddelades om uppmärksammande vid granskningsverksamheten av upplysningar, som ur informationssynpunkt kunde vara av vikt för landets intressen.

Sålunda har säkerhetschefen i utfärdad granskningspromemoria för telefonkontrollanstalt framhållit bland annat följande.

Vid all granskning skulle noga aktgivas på alla upplysningar, som ur informatisk synpunkt kunde vara av vikt för landets intressen. I sådant hänseende borde särskilt uppmärksammas

upplysningar om utländsk propaganda i Sverige,

uppgifter om nazistiska och kommunistiska organisationer i Sverige samt dessa organisationers verksamhet och publikationer inom landet,

uppgifter om sammanslutningar inom landet, som voro orienterade till främmande länder, och om verksamhet, som inom landet bedrevs till förmån för främmande länder (s. k. femtekolonnverksamhet),

uppgifter om förhållanden och folkstämmningar i främmande länder,

uppgifter, uttalanden och rykten om den utrikespolitiska utvecklingen i samband med kriget, särskilt för Sveriges vidkommande,

uppgifter berörande censuren i Sverige, särskilt då fråga var om åtgärder för att kringgå densamma,

uppgifter om censuren i främmande länder,

uppgifter om utländsk syn på svensk press och om utländsk nyhetsförmedling här i landet,

uppgifter och uttalanden av utlänningar om Sverige och svenska förhållanden,

uppgifter om obehörigt röjande av uppfinningar eller anordningar av betydelse för rikets försvar eller folkförsörjning (jfr lagen den 30 juni 1942 med särskilda bestämmelser om uppfinningar av betydelse för rikets försvar eller folkförsörjningen m. m.),

uppgifter tydande på obehörig radiotrafik,

uppgifter, som tydde på förekomsten av samhällsskadliga rykten.

I pressamtalen från utlandet till svenska tidningar eller i Sverige verksamma nyhetsbyråer, skulle särskild uppmärksamhet riktas å upplysningar, vilka kunde vara av värde för svenska myndigheter och vilka kunde antagas icke komma att publiceras i svensk press.

I pressmeddelanden från Sverige till utlandet skulle särskilt uppmärksammas meddelanden, i vilka lämnades uttalanden eller uppgifter, som på något sätt berörde Sverige, svenska förhållanden eller svensk press eller som innefattade rapporter om svensk reaktion inför viktigare händelser (särskilt pressens reaktion) och om behandlingen i svensk press av utländskt nyhetsmaterial, allt under förutsättning att ifrågavarande uttalanden eller uppgifter icke voro hämtade ur svenska tidningar, samt meddelanden, i vilka utländska journalister begärde eller erhöilo anvisningar angående sin verksamhet eller i vilka framkommo upplysningar om utländsk nyhetsförmedlings organisation, särskilt inom Sverige.

I affärssamtal till utlandet borde särskilt uppmärksammas meddelanden, vilka gävo upplysningar om inköp eller försäljning av vissa uppräknade varor eller av andra varor i fall, då det var fråga om särskilt stora kvantiteter eller värden, samt tillgång och efterfrågan eller brist på varor i främmande länder, särskilt grannländerna.

I samtal, som transiterades genom Sverige skulle uppmärksamhet riktas å upplysningar eller uttalanden, som direkt angingo Sverige i ett eller annat avseende (politiskt, handelspolitiskt eller militärt eller i fråga om propaganda i Sverige), som angingo politiska eller militära förhållanden eller åtgärder i Sveriges grannländer, planerad eller ändrad disposition av telefon- eller telegrafledning, vilka ställts till förfogande för myndigheter, tillhörande främmande makt, ävensom andra upplysningar, som kunde vara av nytta eller intresse för svenska myndigheter.

Rörande kommunikationsförfarandet utbildades på ett tidigt stadium den praxis, att — vid sidan av de informationer som säkerhetschefen fortlöpande förmedlade till chefen för socialdepartementet — genom trafikövervakningen framkomna upplysningar av informatoriskt värde i form av brevutdrag, telegramavskrifter eller rapporter över avlyssnade telefonsamtal genom de olika kontrollavdelningarnas försorg tillställdes utrikesdepartementets olika avdelningar samt chefen för försvarsdepartementet och försvarsstaben. Vad angår material av militärt intresse, som uppmärksammats vid de i landsorten inrättade kontrollanstalterna, meddelades såsom framgår av det följande därjämte på framställning av överbefälhavaren anvisningar om att sådant material under vissa förutsättningar skulle delgivas vederbörande lokala militärbefälhavare eller motsvarande marina myndighet genom därför särskilt utsedd förbindelseofficer. Under våren 1941 underkastades emellertid kommunikationen av militärt informationsmaterial på förekommen anledning vissa ändringar, innebärande bland annat att delgivningen av militära informationer övertogs av säkerhetschefen, dock att föreståndare för postkontrollanstalt även i fortsättningen medgavs rätt att i vissa angivna fall verkställa delgivning direkt med vederbörande lokala myndighet.¹

Efter införandet under år 1940 av kontroll över post bland annat från Tyskland riktades uppmärksamheten särskilt på den omfattande tyska propaganda, som i form av tryckta skrifter infördes för spridning inom landet. Med anledning därav upprättades i samråd med representanter för informa-

¹ Se härom närmare s. 201 o. f.

tionsstyrelsen vissa sammanställningar i rapportform för att belysa den tyska propagandans art och omfattning. Dessa sammanställningar voro avsedda att tjäna till ledning för informationsstyrelsen vid fullgörandet av dess uppgift att motverka utländsk opinionsbildning i en för landet ogynnsam riktning. I samband härmed uppkom tanken att i rapportform fortlöpande sammanställa i första hand vid postgranskningen uppmärksammat material berörande ej blott utländsk propogandaverksamhet inom landet utan även militära och allmänna politiska förhållanden. Under den förberedande planläggningen av denna verksamhet upprättades i augusti och september 1940 på prov vissa sammanställningar i rapportform, i vilka materialet ordnades under tre huvudrubriker, nämligen dels »politik, sociala frågor och ekonomi», dels »militära frågor» och dels »propagandamaterial och propagandametoder». Den 12 oktober 1940 utfärdade säkerhetschefen närmare föreskrifter angående rapporternas uppställning och innehåll.

Enligt dessa föreskrifter skulle vid postcensuren inhämtade upplysningar, som ansågos böra bringas till säkerhetschefens kännedom, sammanfattas vec-kovis i en så kallad informationsrapport i den mån underrättelse därom ej lämnats på annat sätt. Allt förekommande material av informatoriskt värde skulle sammanföras i en rapport och grupperas däri under vissa huvudrubriker på följande sätt.

A. Försvarsmakten.

Härunder skulle redogöras för uppgifter angående försvarsmakten, som vore av åtalbar natur eller eljest anmärkningsvärd art, omfattningen av samarbetet med försvarsstaben och vidtagna åtgärder, klagomål eller ryktessmideri angående militära förhållanden med mera. Uppgifterna skulle exemplifieras i korthet.

B. Utrikespolitiska frågor.

C. Uppgifter om förhållandena i andra länder.

D. Uppgifter om den svenska allmänhetens inställning till olika utländska folk och makter.

E. Uttalanden om de politiska förhållandena i Sverige.

F. Uppgifter om de sociala förhållandena i Sverige.

G. Uppgifter om folkstämningen i Sverige.

H. Näringslivet.

I. Propaganda och journalistik.

J. Diverse.

I informationsrapporten skulle vidare i korthet refereras uttalanden eller meddelanden, som vore av intresse i olika hänseenden. Vidare skulle däri redogöras för de iakttagelser av mera allmän beskaffenhet, som kunde framläggas på grundval av förekommande uppgifter eller meddelanden. Framlagda iakttagelser skulle bestrykas i lämplig omfattning med citat eller referat.

Då så syntes lämpligt, skulle säkerhetschefen underrättas genom överlämnande av kopia eller utdrag av ifrågakomna försändelser. Därest försändelses expediering inställts ävensom därest direkt delgivning ägt rum med försvarsstaben eller annan militär myndighet, utrikesdepartementet eller polismyndighet, skulle detta anmärkas på den överlämnade handlingen.

Nämnda informationsrapporter omfattade såsom framgår av det föregående till en början uteslutande material, som uppmärksammats vid postgranskningen. Redigeringen av rapporterna uppdrogs redan från början åt

en vid postkontrollanstalten i Stockholm inrättad informationsgrupp, vilken därigenom närmast fick karaktären av en under säkerhetstjänstens centralbyrå direkt sorterande redaktionsnämnd för insamlande och bearbetning av informationsmaterial avsett för rapportering. I sistnämnda hänseende redovisades gruppen såsom en särskild institution vid sidan av de olika kontrollavdelningarna under benämningen »informationskontoret».

I säkerhetschefens ovan omnämnda riktlinjer för rapportering av informationsmaterial skedde i mars 1941 en ändring såtillvida, att uppgifter rörande försvarsmakten uteslötos ur informationsrapporterna och i stället sammanfördes i särskilda promemorior.¹ Anledningen därtill var, att säkerhetschefen ansåg, att försvarsstaben ej borde få del av annat informationsmaterial än som hade avseende å militära förhållanden.² De ursprungliga riktlinjerna ändrades sedermera även på annat sätt därigenom att föreskrift meddelades om upprättande av särskilda rapporter jämväl över iakttagelser vid telegram- och telefongranskningen. I övrigt gällde de ursprungliga riktlinjerna fram till i oktober 1941, då rapportväsendet undergick en genomgripande omreglering.

Ifrågavarande informationsrapporter bestodo till en början vanligen av utdrag av brev samt sedermera jämväl av avskrifter utav telegram och av uppteckningar utav telefonsamtal, systematiskt ordnade under förut angivna huvudrubriker A—J. Ofta uppgåvos i rapporterna avsändarens och mottagarens namn och adress, i den mån de voro kända, samt datum för meddelandet. Stundom angavs emellertid endera av avsändare eller mottagare eller båda med signaturer såsom »R. W. Stockholm», »Fil. kand. S. S. Uppsala», »arkitekt A. A. i Stockholm» eller allenast såsom »en tysk journalist», »en tysk» eller »en norsk arkitekt». Någon genomförd princip för användningen av de olika sätten att angiva avsändare och mottagare har kommissionen vid sin genomgång funnit svår att konstatera.

Genom anvisningar den 11 oktober 1941 av säkerhetschefen infördes såsom redan antytts en genomgående omreglering av rapportväsendet. Enligt dessa anvisningar skulle tre särskilda rapporter upprättas, baserade på material från trafikövervakningens samtliga grenar, nämligen en allmän informationsrapport, en propagandarapport samt en rapport angående näringslivet, senare benämnd handelsrapport. Till ledning för upprättandet av de nu nämnda rapporterna meddelades informationskontoret av säkerhetschefen föreskrifter om uppmärksammande i främsta rummet av uppgifter i nedan angivna hänseenden:

Allmänna informationsrapporten:

1. uppgifter om rådande förhållanden och folkstämningar i andra länder, i den mån sådana upplysningar kunde betraktas som vederhäftiga och utgöra kompletteringar till vad som vore bekant genom dagspressen och annan offentlig nyhetsförmedling,

¹ Se s. 203 o. f.

² Jfr s. 201.

2. uppgifter om den svenska allmänhetens inställning till olika utländska folk och politiska ideologier,
3. uppgifter om de politiska och sociala förhållandena i Sverige,
4. uppgifter om folkstämningen i landet och om den in- och utländska opinionens hållning inför statsmakternas åtgöranden,
5. uppgift från härvarande utlänningar om deras reaktion inför i Sverige vidtagna åtgärder berörande dem själva eller om den svenska allmänhetens inställning och uppträdande gentemot dem.

Propagandarapporten:

1. uppgifter om spridandet och försäljningen i propagandasyfte av tidningar, tidsskrifter, broschyrer och böcker i Sverige,
2. uppgifter om härvarande utländska legationers propagandaverksamhet,
3. uppgifter om de utländska resebyråernas propagandaverksamhet, spridandet av propagandalitteratur, skyltfönsterpropaganda, utlåning av filmer med mera,
4. uppgifter om här upprättade utländska kultur- och propagandainstitutioner, exempelvis British Council, Italienska Institutet, Tyska Informationscentralen, Deutsche Akademie, Tyska Skolan med flera,
5. uppgifter om svenska föreningar, bokförlag och andra företag samt enskilda personer, som till stöd för utländsk propaganda verkade för ökad kännedom om främmande länders litteratur och kultur i Sverige, exempelvis Riksföreningen Sverige—Tyskland, Manhem, Dagens Böcker,
6. uppgifter om placering i propagandasyfte av utländska filmer på de svenska biografernas program,
7. uppgifter om den svenska allmänhetens reaktion inför den utländska propagandan.

Handelsrapporten:

1. svenska affärsmäns observationer över Sveriges ekonomiska läge, kommentarer till krisförordningar, svenska handelsavtal med andra länder och dylikt,
2. liknande uppgifter från här i landet verksamma utländska affärsmän samt deras rapporter om svenskt näringsliv,
3. artiklar från härvarande utländska handelskorrespondenter,
4. uppgifter om svensk export eller import av större betydelse,
5. informationer, som gäve belägg för eller visade tendens till främmande staters försök till infiltration i eller kontroll av svenska industrier, svenskt handels- och näringsliv, varvid särskilt svensk medverkan vid dylika strävanden skulle uppmärksammas, exempelvis:
 - a) utländsk bolagsbildning i Sverige,
 - b) förvärv av svenska malmfyndigheter, industrier eller svenskt tonnage,
 - c) främmande kontroll av judiskt inflytande inom svenskt näringsliv,
 - d) utländsk handelspropaganda,
 - e) utländska handelskamrars verksamhet,
 - f) utländsk illojal konkurrens på den svenska marknaden,
 - g) svartlistning av svenska firmor och företag,
6. uppgifter om ekonomiska förhållanden i andra länder, särskilt i den mån dessa förhållanden kunde anses äga betydelse för svenskt näringsliv och Sveriges handelsförbindelser med utlandet eller innefatta upplysningar om det ekonomiska tillståndet inom ifrågavarande länder, exempelvis leveranssvårigheter, varuknapphet, brist på arbetskraft etc.

Genom dessa anvisningar tillskapades ett system, som i huvudsak ägde bestånd till slutet av juni 1945, då informationsverksamheten upphörde. De allmänna informationsrapporterna bestodo huvudsakligen av avskrifter av eller

utdrag ur brev och telegram eller av uppteckningar av telefonsamtal. Propaganda- och handelsrapporterna däremot utgjordes i allmänhet av sammanfattande uttalanden om det granskade materialets innehåll, illustrerade av kortfattade citat. Beträffande angivandet av avsändares och mottagares namn och adress tillämpades liksom tidigare olika förfaringsätt.

I detta sammanhang kan omnämnas att i flertalet handelsrapporter, som avse tiden efter den 1 november 1942, införts förteckningar över affärsbrev, vilkas vidarebefordran inställts. Därvid har angivits avsändaren, adresslandet samt anledningen till att brevet icke vidarebefordrats. Såsom skäl därtill har t. ex. angivits att brev innehållit »Antydan om att svenska varor, som skola exporteras till Eire via Lissabon, äro avsedda för England», »Broshyrer etc. av Stockholms broar», »Önskemål om en konkurrents placering på de allierades svarta lista», »Uppgifter angående det nya varuavtalet Sverige—Frankrike».

Utöver vad ovan sagts ha tid efter annan mestadels under hand meddelats anvisningar om upprättande av s. k. specialrapporter, bland annat angående vissa här i landet verksamma utländska kultur- och propagandainstitutioner ävensom utländska eller av utländska intressen kontrollerade press- och nyhetsbyråer.

Härnedan lämnas en förteckning å samtliga specialrapporter med angivande av tiden för deras upprättande.

1. 1940 ²¹/₁₂ P. M. ang. den tyska propagandaverksamheten i Sverige.
2. 1941 ⁹/₃ P. M. ang. försök till tysk kontroll av svenskt näringsliv.
3. 1941 ¹/₄ P. M. över rykten i samband med regeringens beslut om nya militära inkallelser.
4. 1941 ¹⁰/₄ P. M. angående den svenska allmänhetens inställning till olika utländska folk och makter.
5. 1941 ²⁰/₅ P. M. ang. svenska folkets funderingar med anledning av Rudolf Hess' flykt till England.
6. 1941 ⁷/₆ P. M. ang. vad svenska folket skriver om till U.S.A. just nu.
7. 1941 ⁵/₇ P. M. ang. svenska folkets reaktion inför krigsutbrottet Tyskland—Ryssland.
8. 1941 ¹⁰/₇ P. M. ang. vad korrespondensen till Tyskland innehåller.
9. 1941 ¹⁸/₇ P. M. ang. den tyska tryckta propagandan i Sverige.
10. 1941 ⁵/₈ P. M. ang. Deutsche Akademie, Deutsch-Schwedische Mittelstelle, Stockholm.
11. 1941 ²⁰/₁₀ P. M. ang. en namngiven schweizisk journalists verksamhet i Stockholm.
12. 1941 ²⁰/₁₀ P. M. med sammanfattning av innehållet i manuskriptet till en bok om Sverige av en namngiven tysk stockholmskorrespondent.
13. 1941 ⁸/₁₁ P. M. ang. från Berlin till tyska journalister i utlandet utgående s. k. Redaktionshinweise.
14. 1941 ¹¹/₁₂ P. M. ang. en namngiven tysk journalists verksamhet i Stockholm.
15. 1941 ¹⁵/₁₂ P. M. ang. en namngiven tysks handelsreportage från Sverige under tiden 1 september—30 november 1941.
16. 1941 ¹⁸/₁₂ P. M. över iakttagelser vid granskningen av posten till U. S. A. under dagarna närmast efter meddelandet i radio den 3 december med anvisningar om vad som lämpligen borde framhållas i julkv. breven till Amerika.

17. 1942 ²⁰/₁ P. M. ang. en namngiven person i Stockholm.
18. 1942 ¹⁷/₂ P. M. över tyska strävanden i samband med de svensk-tyska handelsrelationerna under 1941.
19. 1942 ²⁰/₂ P. M. ang. den internationella nyhetsagenturen Radio Mundials Stockholmsfilial, 2 rapporter.
20. 1942 ⁴/₅ P. M. med observationer över reportage från Stockholm via Bern till amerikanska tidningar.
21. 1942 ¹³/₅ P. M. ang. en namngiven italiensk kommandörkaptens reportage till italienska tidningar.
22. 1942 ¹³/₅ P. M. ang. Tyska Skolan i Stockholm.
23. 1942 ²⁷/₅ P. M. ang. en namngiven svensk affärsman.
24. 1942 ¹⁰/₆ P. M. ang. United Press Stockholmsredaktion.
25. 1942 ³⁰/₆ P. M. rörande iakttagelser vid postkontrollen beträffande en ryktescentral i Stockholm.
26. 1942 ³¹/₈ P. M. ang. härvarande finska krigsinvaliders uttalanden i brev om sina intryck från Sverige.
27. 1942 ¹⁵/₉ P. M. ang. iakttagelser vid censurväsendet över nyhetsförmedlingen mellan Sverige och Norge.
28. 1942 ²²/₉ P. M. ang. en namngiven amerikansk journalists avresa från Stockholm, utarbetad på grundval av vid censurväsendet gjorda iakttagelser.
29. 1942 ²⁷/₁₀ P. M. ang. tysk infiltration i den svenska gruvnäringen.
30. 1942 ²⁷/₁₀ P. M. över iakttagelser vid postkontrollen beträffande innehållet i korrespondensen till utlandet under september 1942.
31. 1942 ²⁹/₁₀ P. M. över de svenska radiolyssnarnas korrespondens med British Broadcasting Company (B. B. C.) London.
32. 1942 ²³/₁₁ P. M. ang. Deutsche Nachrichtenbüros stockholmskontor.
33. 1942 ¹⁵/₁₂ P. M. ang. Tyska Informationscentralen i Stockholm.
34. 1943 ¹¹/₁ P. M. över vad tyskar, som vistas i Sverige, skriva om Sverige och svenskarna.
35. 1943 ³¹/₃ P. M. ang. en namngiven tysk journalists verksamhet i Stockholm.
36. 1943 ⁷/₆ P. M. över iakttagelser beträffande den till U. S. A. avgående svenska korrespondensen med hänsyn såväl till brevskrivarnas fördelning på olika sociala skikt som till de tankegångar vilka genomgående kommit till uttryck i breven under de senaste månaderna.
37. 1943 ²³/₈ P. M. ang. Skandinavisk Telegrambureau (STB).
38. 1943 ¹³/₁₂ P. M. ang. den nystartade Svensk-Sydösteuropeiska Informationsbyrån (S. S. I. B.).
39. 1944 ²³/₂ P. M. över Filmo och olika legationers filmdistribution.
40. 1944 ²³/₈ P. M. ang. en namngiven distributionsfirma.
41. 1944 ³⁰/₁₁ P. M. ang. en namngiven f. d. legationssekreterare vid tyska legationen i Stockholm.
42. 1945 ¹²/₂ P. M. om en pseudonym.

Såsom i det föregående framhållits ombesörjdes kommunikationen av förekommande informationsmaterial dels av säkerhetschefen och dels därjämte i viss omfattning av säkerhetstjänstens avdelningar för trafikkontroll. Av säkerhetschefen överlämnades samtliga informationsrapporter till chefen för socialdepartementet och utrikesdepartementet samt de allmänna informationsrapporterna och propagandarapporterna till informationsstyrelsen. De sammanställningar, som upprättades över uppgifter rörande försvarsmakten, tillställdes cheferna för social- och försvarsdepartementet samt försvarssta-

ben.¹ Specialrapporterna delgåvos — förutom chefen för socialdepartementet — efter beslut av säkerhetschefen i varje särskilt fall de myndigheter som därav berördes, i regel utrikesdepartementet. Beträffande i övrigt vid trafikövervakningen eller eljest i samband med säkerhetstjänstens verksamhet inhämtade informationer lämnade säkerhetschefen fortlöpande underrättelser härom till chefen för socialdepartementet. Genom de olika kontrollavdelningarnas försorg ombesörjdes i enlighet med härom huvudsakligen under hand lämnade direktiv delgivning med utrikesdepartementets olika avdelningar och försvarsstaben.

Några uttryckliga direktiv från regeringens sida om att innehållet i ovan nämnda rapporter skulle delgivas ledamot av statsrådet respektive viss departementstjänsteman ha ej meddelats. Enligt säkerhetschefens egen mening låg det dock i sakens natur att sådan delgivning skulle ske. Delgivning av rapporterna med försvarsstaben grundades på säkerhetskungörelsens föreskrifter om samarbete mellan säkerhetstjänsten och överbefälhavaren. Beträffande informationsstyrelsen bemyndigade Kungl. Maj:t genom beslut den 7 maj 1943 försvarsstaben och säkerhetstjänsten att till informationsstyrelsens förfogande ställa sådana för vederbörande tillgängliga upplysningar, som voro av väsentlig betydelse för planerande och bedrivande av den statliga informationsverksamheten.

Frågan om säkerhetstjänstens informationsverksamhet har vid ett par tillfällen varit föremål för debatt i riksdagen.

Vid 1944 års riksdag framhöll första lagutskottet i utlåtande i anledning av proposition med förslag om ytterligare förlängning av 1940 års tvångsmedelslag bland annat, att det funnes anledning att starkt understryka angelägenheten av att de särskilda tvångsmedlen icke tillgrepos eller utnyttjades för andra syften än de i lagen uttryckligen medgivna.

I sin till 1945 års lagtima riksdag avgivna ämbetsberättelse lämnade justitieombudsmannen en redogörelse för den av honom verkställda undersökningen rörande verkningarna av 1940 års tvångsmedelslag. Därvid berörde justitieombudsmannen bland annat frågan om den av säkerhetstjänsten bedrivna informationsverksamheten. Justitieombudsmannen uttalade, att han funnit det vara tvivelaktigt huruvida en informationsverksamhet av den omfattning som kommit till stånd vore förenlig med 1940 års tvångsmedelslag. Vid övervägande av denna fråga hade justitieombudsmannen emellertid för sin del kommit till den uppfattningen, att någon befogad anmärkning härutinnan icke kunde riktas mot säkerhetstjänsten.²

Vid konstitutionsutskottets memorial nr 19 till 1945 års riksdag angående granskning av de i statsrådet förda protokollen fanns bland andra fogad en reservation³ av herrar Björk och von Friesen. Dessa ansågo att med anledning av de informationer, som av säkerhetstjänsten lämnats annan myndig-

¹ Jfr nedan s. 196 o. f.

² Se justitieombudsmannens ämbetsberättelse till 1945 års riksdag s. 172.

³ Angivna memorial s. 10 o. f.

het än chefen för socialdepartementet, anmärkning bort göras mot statsrådet Möller såsom föredragande under större delen av granskningsåret i ärenden rörande säkerhetstjänstens verksamhet. I reservationen anfördes bland annat:

Att socialministern ägt tillgång till dylika periodiska meddelanden rörande honom underställda organs verksamhet vore i och för sig icke ägnat att väcka betänkligheter, även om den på så sätt vunna erfarenheten för honom inneburit ökad förpliktelse att mera aktivt än som skett övervaka säkerhetstjänsten. Anmärkningsvärd vore däremot den vidsträckt rapportgivningen till andra myndigheter, vilken i stor omfattning avsett företeelser, som låge vid sidan av säkerhetstjänstens verksamhet i fråga om uppdagande av spioneri- och sabotagebrott. Dessa ärenden utgjorde så att säga biprodukter till säkerhetstjänstens verksamhet. En särskild varsamhet med handhavandet av detta material borde ha iakttagits. En dylik kunskapartjänst för svenska statsråds och ämbetsmäns räkning vore främmande för svensk rättsuppfattning och borde icke ha medgivits.

Reservationen föranledde debatt i såväl första som andra kammaren.

Chefen för centralbyrån, landsfogden Persson har beträffande informationsverksamheten till kommissionen uppgivit följande.

Vid något tillfälle, troligen under våren 1943, hade Persson blivit uppringd av ordföranden i första lagutskottet, hovrättspresidenten Schlyter, som frågat Persson vad det funnes för laglig grund för informationsverksamheten. Till första lagutskottet hade Persson någon tid dessförinnan på särskild begäran och efter regeringens medgivande överlämnat ett antal informationsrapporter. Persson hade svarat Schlyter, att någon direkt lagbestämmelse till stöd för informationsverksamheten icke kunde angivas men att det ansetts ligga i sakens natur, att vid kontrollverksamheten inhämtade upplysningar av betydelse ur politisk eller ekonomisk synpunkt samt för övervakande av den utländska propagandan i landet borde bringas till regeringens och vissa densamma närstående organs kännedom. Persson hade också på särskild fråga meddelat till vilka rapporterna överlämnades. Schlyter hade ej verkat vara tillfredsställd med Perssons svar och yttrat något om att säkerhetstjänstens informationsverksamhet antagligen skulle komma under debatt i riksdagen i samband med behandlingen av propositionen angående förlängning av 1940 års tvångsmedelslag. Efter samråd med säkerhetschefen hade Persson därefter ringt upp statsrådet Bergquist och redogjort för samtalet med Schlyter, varjämte Persson lämnat vissa närmare upplysningar angående organisationen av säkerhetstjänstens informationsverksamhet. På Perssons fråga, om säkerhetstjänsten skulle upphöra med informationsverksamheten, hade Bergquist svarat, att säkerhetstjänsten skulle fortsätta som dithills och att han i händelse frågan skulle komma under debatt och framkalla kritik i riksdagen skulle redogöra för de synpunkter, som ansåges motivera verksamheten.

Något riksdagens uttalande om informationsverksamheten gjordes icke i anledning av propositionen till 1943 års riksdag angående fortsatt giltighet av 1940 års tvångsmedelslag. I anslutning till det av första lagutskottet framlagda förslaget, att förordnanden om granskning av postförsändelser och avlyssnande av telefonsamtal skulle underkastas kontroll av justitiekanslern,¹ berörde emellertid presidenten Schlyter i ett uttalande i första kammaren den av säkerhetstjänsten bedrivna informationsverksamheten och framhöll

¹ Se därom s. 48—49.

bland annat, att justitiekanslerns uppgift bleve att hålla trafikmedelskontrollen inom lagens rāmärken.

Säkerhetstjänstens användning av de vid kontrollen av den s. k. militärposten utvunna uppgifterna. Sāsom i annat sammanhang redan omförmälts¹ var syftet med kontrollen av den s. k. militärposten att förhindra krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga samt att bereda den militära ledningen kännedom om sådana i samband med postgranskningen uppmärksammade förhållanden, som ur militär synpunkt syntes påkalla beaktande. För detta ändamål anordnades ett livligt samarbete mellan säkerhetstjänsten och de militära myndigheterna. Detta samarbete var ordnat på olika sätt under tiden fram till mitten av mars 1941 och under tiden därefter fram till och med den 15 december 1944, då kontrollen av militärpost upphörde.

Enligt år 1940 utfärdade instruktioner för postkontrollanstalter ålåg det anstaltsföreståndaren, därest granskad försändelse innehölle upplysning, som omedelbart borde komma till militär myndighets kännedom, att sätta sig i förbindelse med en för ändamålet utsedd förbindelseofficer. Under hand meddelades föreståndarna för postkontrollanstalterna särskilt i samband med verkställda inspektioner muntligen vissa förhållningsorder om vad som borde delgivas de militära myndigheterna. Några mera detaljerade instruktioner ansågos ej erforderliga med hänsyn till att granskningen ägde rum under medverkan av officerare, vilka med stöd av sin sakkunskap hade att sāsom anstaltsföreståndarens rådgivare från fall till fall bedöma vad som borde bringas till vederbörande militärmyndighets kännedom. Direkt delgivning med lokal militärmyndighet var endast avsedd att äga rum i brådskande fall. Därest omedelbar delgivning ej ansågs påkallad av omständigheterna, skulle upplysningarna i stället översändas till postkontrollavdelningen i Stockholm för att genom dess försorg vidarebefordras till försvarsstaben. Även då direkt delgivning ägde rum skulle emellertid motsvarande uppgifter insändas till postkontrollavdelningen för att tillställas försvarsstaben. Militärmyndigheterna erhöilo uppgift om avsändare, avsändarens fältpostnummer (förband) och brevets datum.

Vid kontrollen av den s. k. militärposten framkomna uppgifter kommo vidare till militärmyndigheternas kännedom genom att upplysningar, som av säkerhetstjänsten bedömdes vara av informatoriskt värde för militärmyndigheterna, sammanställdes — sāsom redan omförmälts i det föregående² — i en särskild avdelning, rubricerad »Försvarsmakten», av de *allmänna informationsrapporter*, som sedan hösten 1940 utarbetades inom säkerhetstjänsten och tillställdes vissa myndigheter, bland dem försvarsstaben. Ifrågasvarande avdelning av informationsrapporterna bestod av utdrag ur brev, systematiskt ordnade under olika rubriker, t. ex. »Missnöje bland inkallade i Kiruna», »Klagomål och kritik», »Dålig disciplin», »Spritmissbruk», »Belåtna samvetsömna», »Nöjda beredskapsmän», »Dålig organisation». I de två

¹ Se s. 68.

² Se s. 189.

första informationsrapporterna av den 30 september och den 7 oktober 1940 uppgåvos avsändarens namn och adress, brevets datum samt adressatens namn och adress. Under den följande tiden fram till mitten av december 1940 angåvos i regel icke avsändarens och mottagarens namn eller adress. Avsändaren angavs i stället såsom »en fänrik», »en värnpliktig», »en person i Vitvattnet», »värnpliktiga som tjänstgjort på gränsen mot Norge», »en bataljonsläkare vid en förläggning i Norrland». Stundom uppgavs dock avsändarens fältpostnummer. I enstaka fall lämnades uppgift på såväl avsändarens namn som hans fältpostnummer.¹ Från mitten av december 1940 angåvos åter regelmässigt avsändarens namn och adress eller fältpostnummer samt adressatens namn och adress.

Avdelningen »Försvarsmakten» förekom sista gången i den informationsrapport, som avsåg iakttagelser vid postgranskningen under tiden den 3—den 9 mars 1941. Följande stickprovsvis uttagna exempel ur informationsrapporterna må anföras.

Ur rapport den 7 oktober 1940.

Missnöje bland inkallade i Kiruna.

Citat ur brev från en namngiven värnpliktig till en namngiven adressat i Sverige.
 — — — »har jag tänkt skriva men alltid har det varit något emellan; har vi inte haft straffexercis så har det varit film eller annat sattyg. Du skall se det har varit fart på knytnävarna bland ögonen på befälet häruppe. Furirer och sergeanter törs numera inte gå ut ensamma. — — — till och med vår långe Nisse (därmed avses tydl. komp.chefen) sitter på svarta listan uppgjord av 1:a och 2:a kompanister tillsammans med civilbefolkningen här. Det är ett 15-tal namn den omfattar.» — — —

Ur rapport den 28 oktober 1940.

2) Brev från värnpliktiga, som tjänstgjort vid gränsen mot Norge:

— — — »Häromdagen blev jag beordrad till Storlien, gränstationen mot Norge, för att åka med en tysk postvagn därifrån och hit. Det var en tysk kapten och 7 soldater med, och det var riktigt roligt att få prata med dem. De skulle resa från Trondhem och till Narvik, och eftersom det inte finns järnväg i Nordnorge, måste de resa genom Sverige. De voro från Ostmark och pratade en mycket underlig tyska. Bara halva ord kunde man höra. Kapten bjöd mig på mat och öl här i Östersund och pojarna bjödo på norska cigaretter. Ja, det var riktigt trevligt alltsammans.»

Ur rapport den 4 november 1940.

1) En fru i en angiven svensk stad skriver till sin dotter i Berlin om inkallade sonen — — —:s besvärigheter:

— — — »— — — har det ej så lätt uppe vid finska gränsen och får han ingen ordentlig mat och får arbeta hårt hela dagen. De ha ej kläderna på kroppen — få lägga sig smutsiga och stiga upp smutsiga isande kallt och så dålig mat — en kopp kaffe med en bulle till får han betala 50 öre för. Jag hjälper honom så gott jag kan — blott han har det någorlunda skall gärna jag försaka allt. — — — och jag skickar honom tillsammans ungefär 30:— i månaden, han måste ju ha till ett mål mat då och då.» — — —

¹ Jfr s. 202.

Ur rapport den 18 november 1940.

1) *Klagomål och kritik.*

b) En vpl. å angivet fältpostnummer till sin familj i sydsvensk stad.

— — — »När man försöker göra sig en föreställning om beredskaparens liv, skall man inte för mycket rätta sig efter beredskapskabareterna i radio, S:s bildsidor eller Herr Propagandamajor Eriksons predikningar. Denne senare herre är föga populär inom armén och hans väckelseföredrag ackompanjeras av hånskratt. Det intryck man får av svenska armén är om möjligt sämre här än på en mob.depå. Officerarna äro operettfigurer, underbefälet okunnigt och de menige påminner om allt möjligt utom soldater. Under trycket av verkliga krigshandlingar äro sådana förband dömda till splittring, upplösning, förintelse.

Huvudintrycket alltså: desorganisation, mållöshet och förvirring som närmar sig kaos. Konsekvenserna kan den draga som har lust eller intresse därav.» — — —

2) *Rykten från gränsen i norr.*

En vpl. å angivet fältpostnummer till en vän i Gårdsjö.

— — — »Dom påstår att det skall ligga 300 tusen tyskar i Finland och det är nog sant för vi har sett tyskar från svenska sidan. Alla finska arbetare har blivit hemkallade härifrån.»

Ur rapport den 25 november 1940.

1) *Klagomål och kritik.*

b) En korpral skriver till sin fru från en Norrlandsförläggning.

— — — »Vi har en kompanichef här, som inte är riktigt klok, skulle jag tro. Han är så gott som omöjlig här, många av pojarna ha sagt som så, att blir det krig någon gång så blir han den första som stupar, då kanske du förstär hurudan han är.» — — —

c) En inkallad vpl. skriver från angivet fältpostnummer till en vän i Göteborg. Ävsändaren, som är nöjd med förläggningen i stort sett, tillägger dock:

— — — »Här är en sorgligt dålig ordning, men det kanske förklaras genom att 'kaparn' är gammal och lider av ålderförfalkning, det skall vara svenska armén, som består sig med sådant befäl. — — — Norra fronten är nog inte så fredlig som man tror, det finns säkert mycket som spelar under Finlands neutralitet.» — — —

2) *Belåtna beredskapsmän.*

a) Goda förläggningsförhållanden i Morjärv. En signalist till sin syster i Örebro.

— — — »Vi har det så bra här, så får vi ha det så i fortsättningen då blir man nog så lat så man glömmar bort att arbeta. Vi ha ingen harvning att tala om, lite terränglöpning ibland för att få motion, det är det enda. — Jag tycker tiden har gått ganska fort om man tittar bakåt. Vi har så bussiga befäl, de gör allt som kan göras för oss för att få det trivsamt.» — — —

Ur rapport för tiden den 2—den 8 december 1940.

1) *Klagomål och kritik.*

a) En namngiven fänrik skriver till sin fru (tyska) i Stockholm:

— — — »Es ist unglaublich, wieviel die Jungen saufen. Hier hat es Aufsehen erregt, dass der Oberst stets so nett ist zu mir. Stabsadjutanten sade i går: Det är jäkligt vad översten är jämt så hövlig mot dig. Ich wollte ihm sagen, er hat mich ja noch nie besoffen gesehen. Jeden Abend ist der Stabsadjutant, Intendent und Kriegskassör (er am wenigstens) besoffen. Aber Du verstehst alle 3 waren beinahe ein Jahr eingerückt und sind ganz auf sich selbst angewiesen. — — — Dabei ruft der Oberst oder der Stabschef oft am Abend die Herren und dann stinken sie kilometerweit.» — — —

Ur rapport för tiden den 17—den 31 december 1940.

1) *Klagomål och kritik.*

- a) En namngiven värnpliktig till en namngiven person i Malmö.

»Sibirien den 10 december 1940.

— — — Vi ha rena helvetet här uppe, så jag förstår inte vad ont man gjort, eftersom man blivit skickad upp här.» — —

Nöjda beredskapsmän.

- f) En namngiven värnpliktig till sin moder.

» — — — Jag har blivit så fet så byxorna har svårt att räcka om. Ja som mamma ser och förstår kommer jag ej hem till jul. — — — Vi ha dä så bra nu så vi kan inte ha det bättre, bra befäl, bra mat och slipper vakterna under julen.» — — —

Ur rapport för tiden den 1—den 12 januari 1941.

2) *Ddlig disciplin.*

- b) En namngiven volontär i Boden till en släkting den 2/1 1941.

— — — »Jag drack ur den där halvlitern på annandagskvällen sen var 2 kaniner å jag nere på stan å fick tag i 4 tjejer vi var med dom tills kl. 1 så vi kom hem 2 timmar för sent, de stänger grindarna kl. 12 å man får inte vara ute längre, men det gav vi fan i vi gör hur vi vill här uppe. Vi är 15 volontärer å sen är det 20 malajer de ryter man med som fan.» — — —

Spritmissbruk.

- b) En namngiven värnpliktig till en namngiven person.

— — — »Men vi har sabla bra befäl, som plutonchef har vi Johansson, han som gick på signalskolan samma gång som vi, och en löjtnant som kompchef, och dom är ta mej fan så fulla varenda dag, så att dom har man intet ont av.» — — —

Ur rapport för tiden den 20—den 26 januari 1941.

2. *Om trupptransporter och militära rustningar rapporteras flitigt i den privata korrespondensen med utlandet.*

- a) Från en namngiven person i Porla till U.S.A.

— — — »I veckan har det rest förbi här 30 000 man militär upp till Värmland, om det är för övning eller varför är svårt att veta.» — — —

Ur rapport för tiden den 3—den 9 februari 1941.

2) *Sjukvård.*

- a) En namngiven bataljonsläkare till en läkare i en norrländsk stad, 1. 2. 41.

— — — »Det finns dock jäkligare saker, du kunde vara här. Att vara bataljonsläkare här uppe denna årstid för skåningar, det är något extra. Har nu 146 man av 1 100 sjukskrivna. Härtill tages ingen hänsyn utan just nu när influensan tycks ta fart ordinerar massor av krävande övningar. Snö finns ej något nämnvärt, så det är ju löjligt att hålla på med skidutbildning, pojkarne åker på rena isen och knäskadorna låta sig ej längre överblickas. Någon tid får jag ej heller att se på pojkarne ordentligt, det blir säkert åtskilliga försummade. Skall klara 200 sjukanmälda på 2—3 timmar samtidigt som jag under denna tid skall åka släde en mil och se på 2 sjukvarter samt verkställa undersökningarna på 3 olika ställen. Det är ett ohyggligt kvacksalveri.» — — —

Ur rapport för tiden den 10—den 16 februari 1941.

4) *Smuggling.*

En namngiven sergeant till en namngiven person i Stockholm, 5. 2. 41.

»Lapphelvetet», tisdag.

Tack skall Du ha för brevet. Och hade det inte varit slut å rökbara giftpinnar på andra sidan bäcken hade jag hört av mig för länge sen! Jag har ända sen jag kom hit haft en massa lejda hejdukar och underhuggare ute för att sondera terängen men nix.»

5) *Belåtna samvetsömma.*

b) En namngiven värnpliktig till en namngiven evangelist.

— — — »I kväll har vi möte på soldathemmet, bruka ha det varje tisdags- och torsdagskväll och enskilt på onsdagarna. Brukar vara fullt med militärer på varje möte så må Gud välsigna ordet, som blir utsått att det må bära frukt.» — — —

Ur rapport för tiden den 17—den 23 februari 1941.

1) *Klagomål och kritik.*

Missmod. »Folke», till en namngiven fru.

— — — »Om ni visste vad långsamt det är, fy tusan. Bara detta ville vara slut snart, men det ser ut som vi aldrig skulle få åka hemåt någon gång. De börjar att ledsna allehopa här uppe nu, var dag är en pina, ja det är för jäkligt att de får ha folk så länge här uppe i dessa ödebygder, det är som en sade till mig nu, de skall visst ha oss till idioter allehopa, jag måste hålla med honom, för det ser inte bättre ut.» — — —

2) *Dålig organisation.*

b) En namngiven sergeant till en namngiven person i Helsingfors.

— — — »Varför jag går som någon slags förrådsförvaltare på en bataljonsstab, har inte ett begrepp om vad jag skall göra och har redan lyckats åstadkomma brist i både kassan och förrådet.»

De uppgifter som under tiden fram till mitten av mars 1941 på detta sätt delgavs militärmyndigheterna voro avsedda att tjäna till orientering om bland annat fel eller brister i den militära beredskapen samt de disciplinära förhållandena vid truppförbanden. Från säkerhetstjänstens sida förutsattes härvid enligt säkerhetschefen att de lämnade upplysningarna skulle behandlas med största grannlagenhet så att postkontrollens förefintlighet icke onödigtvis röjdes. Upplysningarna voro avsedda att komma till användning såsom förtroliga »tips», vilka skulle sätta militärmyndigheterna i tillfälle att genom inspektion eller på annat sätt göra sig närmare underrättade om förhållandena. I den mån särskilda åtgärder, vare sig av rättslig eller teknisk art, befundes påkallade för åvägabringande av rättelse förutsatte säkerhetschefen, att dessa åtgärder skulle vidtagas på grundval av de genom militärmyndigheternas egen försorg företagna undersökningar, till vilka de erhållna upplysningarna kunde giva anledning.

Några skriftliga uttalanden från säkerhetstjänstens sida till de militära myndigheterna angående avsikten med delgivningen av uppgifter i informationssyfte finnas icke från ifrågavarande tid. Enligt säkerhetschefen torde emellertid åtminstone försvarsstabens dåvarande underrättelseavdelning, med vilken säkerhetstjänsten upprätthöll en fortlöpande förbindelse i hithörande

angelägenheter, ha varit fullt införstådd med säkerhetstjänstens ovan antydda ståndpunkt i fråga om utnyttjandet av material från postkontrollen.

Innehållet i granskade militärbrev bragtes emellertid till militärmyndigheternas kännedom även på annat sätt än genom det nu beskrivna delgivningsförfarandet. Detta skedde genom s. k. underställning, innebärande att brev försändelse i huvudskrift överlämnades från postkontrollavdelningen till försvarsstaben med begäran om yttrande, huruvida ur militär synpunkt hinder ansåges föreligga för försändelsens befordring. Sådant remissförfarande tillämpades under tiden fram till mitten av mars 1941 bland annat i fall, där försändelsens innehåll syntes vara av åtalbar art. Härvid åsyftades enligt säkerhetschefen allenast sådana uppgifter, vilka kunde föranleda ansvar för brott, som avsågs i 2 § 1940 års tvångsmedelslag, exempelvis röjande av befästningar eller annat lagstridigt överbringande av krigsundermåttelser. Därest försvarsstaben i samband med dylik underställning ansåg åtal eller disciplinärt förfarande böra anställas mot brevets avsändare, begärde försvarsstaben i samband med försändelsens återställande en fotografisk kopia av densamma. I vissa fall användes emellertid själva originalhandlingen såsom bevismedel.

Från säkerhetstjänstens sida skildes sålunda under tiden fram till mars 1941 mellan å ena sidan delgivning av brevutdrag i informationssyfte samt å andra sidan underställning av brev i huvudskrift och överlämnande efter rekvisition av fotografisk kopia för att användas som bevismedel för beivrande av brott inför krigsrätt eller i disciplinär ordning. Omfattningen av sagda samarbete mellan säkerhetstjänsten och försvarsstaben belyses av följande siffror. Dessa innefatta emellertid icke brev och brevutdrag, intagna i de allmänna informationsrapporterna. Under veckan den 27 januari—den 2 februari 1941 överlämnades från postkontrollavdelningen till försvarsstaben för kännedom och yttrande 150 ärenden. Motsvarande antal var för veckan den 3 februari—den 9 februari 1941 190, för veckan den 10 februari—den 16 februari 1941 52 och för veckan den 17 februari—den 23 februari 1941 83.

På grundval av de uppgifter från postgranskningen, som försvarsstaben erhöi, utarbetades inom staben sammanställningar angående stämningen vid olika truppförband, vilka sammanställningar regelbundet bringades till överbefälhavarens kännedom. I de fall, då uppdagade brott eller förseelser ansågos kräva ingripande, skedde detta genom den högste militäre chefen inom det område, där brottet begåtts, eller i vissa fall genom chefen för vederbörande försvarsgren.

Det nu skildrade delgivningsförfarandet ändrades, såsom förut nämnts, i mitten av mars 1941. Anledningen därtill var enligt säkerhetschefen, att han vid ett samtal den 17 mars 1941 med försvarsministern erhöi kännedom om att militärmyndigheterna i vissa fall missbrukat upplysningar, som i informationssyfte överlämnats till dem. Vid detta samtal skulle säkerhetschefen bland annat ha fått reda på att bestraffningsåtgärd vidtagits mot en fänrik

på grund av ett i informationssyfte till militärmyndighet överlämnat brevutdrag.¹

Enligt överenskommelse med försvarsministern övertog säkerhetschefen — enligt vad han framhöll i skrivelse den 22 april 1941 till nämnda statsråd — från och med den 18 mars 1941 själv den kommunikation med försvarsstaben, som tidigare ombesörjts av postkontrollavdelningen. Underrättelse om innehållet i granskad försändelse fick dock, därest i försändelsen förekomme uppgift som ansågs påkalla omedelbar militär åtgärd² — enligt av chefen för centralbyrån, landsfogden Persson den 21 mars 1941 utfärdad föreskrift — alltjämt lämnas direkt från postkontrollanstalt till vederbörlig militär myndighet. Genom en den 30 maj 1941 av landsfogden Persson undertecknad promemoria meddelades därjämte, att föreståndare för postkontrollanstalt ägde rätt att direkt till vederbörlig militär myndighet lämna uppgifter om vid postkontrollen uppmärksammade meddelanden, vilka gäve upplysning angående exempelvis planerad stöld eller förskingring från militära förråd, åtgärder för anskaffande av falskt intyg för erhållande av permission eller dylikt. Samtidigt föreskrevs i promemorian, att vid dylikt meddelande av uppgifter på lämpligt sätt borde framhållas, att uppgifterna icke finge åberopas såsom bevis eller eljest begagnas på sådant sätt, att censurverksamheten röjdes.

Därjämte vidtog säkerhetschefen den ändringen beträffande delgivningsförfarandet med försvarsstaben, att förekommande upplysningar därefter lämnades utan angivande av namnet på avsändaren av den postförsändelse som innehållit informationen. Däremot angavos övriga uppgifter, som försändelsen innehöll och som kunde bidra till att identifiera truppförbandet.

Under hänvisning till 4 § säkerhetskungörelsen framhöll överbefälhavaren i skrivelse den 21 april 1941 till säkerhetschefen såsom önskvärt att säkerhetstjänsten liksom tidigare vid delgivning med försvarsstaben måtte lämna upplysning om försändelsens avsändare, dennes fältpostnummer (förband), försändelsens datum samt postcensurens kontrollnummer. Den efter den 21 mars 1941 tillämpade metoden för delgivning av underrättelser utav militär betydelse från postcensuren hade nämligen medfört, att de lämnade orienteringarna endast blivit av ringa värde. Förutom att förhindra spridandet av krigsunderrättelser, måste censurens ändamål i militärt avseende, fortsatte överbefälhavaren, anses vara ett medel för den militära ledningen att erhålla upplysning om stämningen vid de olika truppförbanden samt om förekommande disciplinära missförhållanden. Genom censuren erhållna uppgifter borde, framhöll slutligen överbefälhavaren, giva möjlighet till ett snabbt och effektivt ingripande. Sedan säkerhetschefen den 22 april 1941 underställt försvarsministern överbefälhavarens skrivelse, uttalade försvarsministern i skrivelse den 8 maj 1941 till säkerhetschefen, att anledning icke syntes före-

¹ Se redogörelsen nedan s. 213.

² I cirkulärskrivelse den 31 januari 1944 till övervakningscheferna har säkerhetschefen såsom exempel på uppgifter, som kunde anses påkalla omedelbara militära åtgärder, anfört uppgifter om anfall från främmande makt, myteri eller dylikt.

ligga för ett frångående av det av säkerhetschefen efter den 18 mars 1941 tillämpade förfarings sättet. Efter framställning från överbefälhavaren och efter socialministerns hörande anmodade emellertid försvarsministern i skrivelse den 9 juni 1941 till säkerhetschefen denne att till överbefälhavaren personligen utlämna sådana vid postgranskningen uppmärksammade brev, som denne hos säkerhetschefen gjorde framställning om.

Från mitten av mars 1941 gestaltade sig samarbetet mellan säkerhetstjänsten och militärmyndigheterna i nu ifrågavarande hänseende på huvudsakligen följande sätt.

Om försändelses innehåll på grund av militära uppgifter enligt säkerhetschefens uppfattning ovillkorligen borde leda till åtal för brott, som avsågs i 2 § 1940 års tvångsmedelslag, överlämnade han en fotografisk kopia av brevet till försvarsstaben. Vissa brev underställdes av säkerhetschefen i huvudskrift försvarsstaben med begäran om yttrande, huruvida hinder ur militär synpunkt mötte mot brevets expediering. Sistnämnda brev återställdes till säkerhetschefen, varefter försvarsstaben begärde fotografiska kopior i de fall då åtal eller disciplinärt förfarande ansågs böra anställas mot brevets avsändare. Slutligen överlämnade säkerhetschefen till försvarsstaben i informations syfte dels enstaka utdrag ur brev, dels ock orienterande promemorior.

Därjämte förekom liksom tidigare en direkt förbindelse i informations syfte mellan postkontrollanstalterna och lokala militärmyndigheter, dock med de inskränkningar som betingades av föreskrifterna den 21 mars och den 30 maj 1941. Denna förbindelse torde alltjämt ha försiggått under samma former som under tiden fram till mitten av mars 1941, d. v. s. i regel genom överlämnande av avskrifter eller utdrag av brev.

En av säkerhetschefen fördröcktning över brevutdrag och fotografiska kopior av brev, som av säkerhetschefen tillställts försvarsstaben i informations- eller underställningssyfte under tiden den 3 april 1941—den 1 december 1944, upptar 1 243 nummer, av vilka det övervägande flertalet avser ett brevutdrag eller en kopia. I detta antal ingå ej de brevutdrag, som intogos i de orienterande promemoriorna. Tiden den 3 april—den 31 december 1941 omfattar 521 nummer, år 1942 379 nummer, år 1943 169 nummer samt tiden den 1 januari—den 1 december 1944 174 nummer. Av förteckningen framgår, att säkerhetschefen i samband med överlämnandet av brevutdrag eller kopior i omkring 500 fall lämnat uppgift på avsändarens namn. Stundom anmärkes anledningen till att namnuppgift lämnats. Sålunda har namnet uppgivits, då av brevet framgått, att avsändaren planerat stöld från militära förråd, fuskat med hyresbidrag, simulerat, smusslat med ransoneringskort, företett falskt intyg, gjort sig skyldig till brott mot tystnadsplikt, stöld, bedrägeri eller olaga jakt eller vore nazist eller kommunist. Avsändarens namn har i regel ej uppgivits, då breven behandlat exempelvis fylleri, pokerspel, slagsmål, klagomål på maten, befälet eller utbildningen eller sysslöshet, dålig disciplin eller belåtenhet med militärtjänsten.

De orienterande promemoriorna upprättades under tiden den 26 mars 1941 — den 18 april 1942 av säkerhetschefen och tillställdes socialministern, försvarsministern, överbefälhavaren samt stundom befälhavande amiralen i Karlskrona och statens informationsstyrelse. Dessa promemior bestodo av utdrag ur brev, som underställts säkerhetschefen. Namnet på avsändare eller adressat angavs icke. Avsändaren karakteriserades till en början genom uttryck såsom »en värnpliktig i Karlskrona», »en värnpliktig inom fältpostområdet litt. O» eller dylikt. Ibland angavs avsändarens fältpostnummer eller förband. Stundom behandlades särskilda frågor under olika rubriker såsom »Främmande flygplans flygning över svenskt område», »Klagomål över inkallelserna och därmed sammanhängande förhållanden», »Missmod hos de inkallade», »Nöjda värnpliktiga». Mot slutet av år 1941 gåvos emellanåt beträffande vissa frågor sammanfattande uttalanden av de granskade brevens innehåll, illustrerade av kortfattade citat.

Följande stickprovsvis uttagna exempel ur de orienterande promemoriorna må anföras.

Utdrag ur promemoria den 26 mars 1941.

2) Värnpliktig meddelar i brev från Morjärv följande:

» — — — Annat är de här uppe, på vårt kompani är det 9 styck grabbar som fått åka till Halmstads sjukhus, för dom har fått T.b.s. Ja även på de andra kompanierna får grabbar skickas iväg titt och tätt, du förstår att när dom kommer in här på sjukhuset för förkylning så blir dom utskrivna för fort å så blir de en ny förkylning, kanske värre än den första, ja så går de undan för undan till det är färdigt med dem» — — —

8) En värnpliktig i Norrbotten meddelar till en bekant i Stockholm följande:

» — — — Vi ha legat på olika förläggningar, och första kvällen i ödemarken glömmar jag aldrig. Vi urlastades vid järnvägens sista station, utspisades med vidbrända ärtor som smakade fan, ilastades i 20 lastbilar och åkte långt åt helsike in i de stora skogarna. När kaparen fick se eländet överlämnade han befälet till mig och reste sin väg tillbaka till 'stan'. Det gällde att få folket i förläggning — transportbilarna skulle omedelbart avgå — och hela den dyrbara utrustningen kastades i meterdjup snö. Den såg grann ut när vi grävde fram den efter några dagar. Någon kokvagn hade vi inte med oss, filter sagnades och f. ö. sagnades allting. Mina Söderkisar knorrade och sade fula saker om maktavarna, men hur det var så blev det en förläggning, lagom fix och färdig tills den skulle brytas. Nu är vi på annat håll, i en annan skog.»

Ur promemoria den 31 mars 1941.

5) I ett brev försett med poststämpel 19 skriver en värnpliktig följande:

»Här går en dag i taget, men inte heller mer — men det går rätt så fort, nu är det ju redan en månad sedan jag blev inkallad — så det går nog.

För övrigt tycker jag inte att det här är så farligt som många pratar om det är enformigheten och ödsligheten som tar mest, kylan är inte något tycker jag, — men blåsten är värre, maten blir ju enformig, men den är i alla fall riklig — så man får inte klaga.»

Ur promemoria den 5 april 1941.

5) I ett brev från fältpostområdet litt. O daterat den $\frac{30}{3}$ 1941 och försett med poststämpeln »Postanstalten 1713» skriver en värnpliktig:

» — — — När vi kommit hem var jag med om prövning av art. traktorer under

svåra vinterförhållanden. Dels svenska Landsverk dels tyska Demag. Jag tog Demag vann säkert. Om en Landsverk gick sönder fick man mobilisera en hel verkstad men om en Demag gick sönder så kunde i regel föraren själv klara saken. Där fanns nämligen godssåkringar bultar som voro avpassade så att dessa bruste innan allvarligare skada anställdes.» — — —

Ur promemoria den 28 april 1941.

Missmod hos de inkallade.

1. En inkallad i Sollefteå skriver den 19/4 1941 bland annat följande:

»Om jag skall säga sanningen så är jag så fullständigt utledsen på militärlivet och alltihopa så jag struntar snart i om hela klabbet går åt skogen om det blir krig här. Om det vore rättvist fördelat vore en annan sak, så att alla fick vara inne, men endast en liten del skall hållas inne flera år. Jag tror, att Sverige är det land som har sämst ordnat ifråga om militära förhållanden.»

Ur promemoria den 16 maj 1941.

3) I ett den 12/5 1941 daterat och från ett angivet fältpostnummer avsänt brev giver en yngre officer följande omdöme om gränsförvarstrupperna:

»Förhållandena inom gränsförvarstrupperna anser jag vara något hart när otroligt ifråga om fredsmässig schablon och otidsenlig sorglöshet. I egenskap av officer till förfogande har jag fått en viss inblick i svenskt stabsarbete. Mätte Gud snart skänka oss kriget, eljest komma vi inte att överleva detta århundrade som folk och nation.»

Ur promemoria den 5 juni 1941.

3) En värnpliktig i Karlskrona, fältpostnummer 15552, skriver i brev den 26/5 1941 bl. a. följande:

»— — — i söndags hade vi excis från kl. 6,30 till kl. 16,30 efterm. för här går alla dagar i veckan likadant någon som heter söndag är ett främmande begrepp här nu, ja det är bra långt gånget med den svenska demokratin, den börjar att sjunka ner i träsket, det behövs snart att få en kraftig uppryckning såvida inte svenska folket helt skall trampas sönder och samman — — —.»

Ur promemoria den 9 juni 1941.

1. En värnpliktig i Karlskrona skriver den 3 juni 1941 bl. a. följande:

»— — — översten har haft oss lite idag, men han var hygglig, men du ska tro att han skällde på lottarörelsen, det är bara ett tjuvpack sa han för han räknade upp allt möjligt som dom gör, han talade om bland annat att det var så att dom hade 6 000 timmar, två dagar efter hade dom 7 000 timmar fjorton dagar efter hade dom 14 000 timmar så han sa att det är bara tjuveri med allt vad dom tar sig för, han menade nog som så att kan dom inte laga till mat till sej själv, så ska dom inte ta sej åt till flera tusen, det går ju inte...»¹

Ur promemoria den 8 juli 1941.

De sista veckornas händelser ha i breven från beredskapsmännen utlöst reflexioner av olika slag. En del exempel anföras nedan.

6) En officer i Boden skriver:

»Hoppas, att dom där åderförkalkade gamla gubbarna och gummorna i riksdagen kunna inse, att Sveriges stund är kommen. Vi och finnarna måste gå tillsammans och slå ryssen och ordna upp förhållandena. Tänk, vilket rikt verksamhetsfält öppnar sig för svenska ingenjörer och vetenskapsmän, om Ryssland blir slaget. Men inte få vi vara med där, om vi inte hjälpa till. Detta tänker dom väl inte på

¹ I promemorian angavs namnet å den överste, som det antogs att brevets avsändare avsett.

i riksdagen förstås, där tänker dom bara för stunden och på den personliga välgången och intresset.

Kommer du ihåg, vad kungen sade i sitt tal i Norrköping för några veckor sedan: 'Vi skola icke endast tänka för stunden, utan på landets välgång i framtiden' (eller ung. så). Är det inte sant och rätt? Nu när Europa lever i sin ödesstund då skall väl det gamla kulturlandet Sverige — världens äldsta stat — visa vad det duger till. Då skola vi väl inte tänka på oss själva utan på dem, som en gång skola övertaga landet — de som nu äro små barn eller kanske ännu inte äro födda. Och som en gång kommer med frågan: 'Hur har ni förvalt arvet?' Tänk då, om vi bli tvungna att svara, att vi förslösat eller icke tänkt på det.»

7) En beredskapsman vid ett angivet fältpostnummer skriver den 29. 6. 41:

»— Vi tror här att det inte blir så farligt för oss här i Sverige. Tyskarna går ju framåt med stormsteg. Så nå ryssar behöver vi nog inte vara rädda för. Angående tyskarnas genomresa genom Sverige, har vi inget annat val, och det förstår nog England också. —»

8) En beredskapsman vid ett angivet fältpostnummer skriver den 29. 6. 41 följande:

»— och förresten så är det bara fint att Ryssland å Tyskland åkte ihop, vilket man har väntat hela tiden ju fortare blir det slut med detta krig nu kan dom ligga å matta ut varann, vilket blir gjort i sommar. Sedan blir det England och Amerika som bestämmer var skåpet ska stå, sedan blir det lugnt på denna gjord.»

9) En beredskapsman vid ett angivet fältpostnummer skriver den 1. 7. 41:

»Det är ju så löjligt att vi skall ligga och bevaka tyskarna här, di kommer nog när dom vill, var gång vi byter vakt så skall vi hälsa i givaktställning mot dom djävlarerna.»

10) En beredskapsman vid angivet fältpostnummer skriver den 1. 7. 41:

»— I morgon natt flyger en division tyska flygare över oss, men vi får inte skjuta på dom utan ska hjälpa dom om dom faller ner kan du höra, som jag sagt förut vi ska nog ej försvara oss. —»

Ur promemoria den 24 juli 1941.

Vid granskningen av postförsändelserna från de beredskapsmän, som äro förlagda utefter gränsen till Norge, har under senaste tiden iakttagits ofta återkommande skildringar av sammanträffande med de å andra sidan gränslinjen förlagda tyska vaktposterna. Några exempel anföras.

1) En beredskapsman i Gäddede skriver:

»— Jag hoppas att tyskarna vinner kriget på rekordtid mot ryssarna, för tyskarna är i alla fall de verkliga krigarna. På vår förra postering kom tyskarna till oss 3 gånger i veckan å då bjöd vi på kaffe och hade trevligt värre. Du skulle se så granna uniformer de hade, de var alldeles som julgranar. Sverige borde allt gå med på Tysklands sida.»

Ur promemoria den 18 april 1942.

1) *Tystnadsplikten* eftersattes alltjämt i stor utsträckning. Förläggningssort anges om ej alltid såsom upplysning så ofta i brevens datering. Angående sysselsättning, militära anordningar eller speciella uppdrag berättas ibland mycket detaljerat, stundom kanske tanklöst, men ofta med full vetskap om det olämpliga i handlingssättet. Detta gäller såväl när civil- som militärkuvert användas. »Civila kuvert» synas komma till användning många gånger just när avsändaren vill anförtro något riktigt intressant — eller undvika censuren.

Det har i allt större omfattning klagats över livsmedelsransonernas otillräcklighet. Överlåtelse av ransoneringskuponger och ransonerade varor ha förekommit i allt större utsträckning. Åtskilliga kilo smör, ägg, mjöl, fläsk, kött m. m. torde ha bytt

ägare vid smyghandel, ehuru intet av de här under perioden noterade fallen varit av sådan art, att polisen ansett sig böra ingripa.

Med säkerhetschefens orienterande promemoria av den 18 april 1942 inleddes en serie informationsrapporter av en ny typ. Sistnämnda promemoria innehöll nämligen icke några utdrag ur brev utan endast en sammanfattning av iakttagelser, som gjorts vid de olika postkontrollanstalterna under granskningen av militärpost. På grundval av redogörelser från de olika postkontrollanstalterna över iakttagelser vid granskningen av militärpost upprättades därefter kvartalsvis liknande promemorior inom centralbyrån från och med tredje kvartalet 1942 till och med tredje kvartalet 1944. Även dessa *kvartalsrapporter* tillställdes cheferna för social- och försvarsdepartementen samt överbefälhavaren. Följande frågor uppmärksammades särskilt i kvartalsrapporterna: sekretessbrott, underlåtenhet att använda fältpost- eller marinpostadress, disciplin och stämningen bland truppen, förhållandet mellan befäl och meniga, förhållandet mellan militär och civilbefolkningen, beredskapsmoral och spritmissbruk, bristande sparsamhet med allmänna medel och oaktsamhet med utrustningen, lagöverträdelser, intygsfusk och annan oredlighet, förplägnads- och hygieniska förhållanden, politiska uttalanden och stämningssyftningar.

Följande stickprovsviis uttagna exempel ur kvartalsrapporterna må anföras.

Ur kvartalsrapporten för tredje kvartalet 1942.

Spritmissbruk.

Spritmissbruk förekommer i stort sett endast vid in- och utryckningar. Vid flottbesök i hamnar, där sådana besök tillhöra sällsyntheterna, iakttagas ej serveringspersonalen på restauranterna gällande spritrestriktioner. Då psk Drottning Victoria låg i Gävle i mitten av augusti framgår av flera brev, att en stor del av besättningen berusade sig. »De fick nästan så mycket de vill ha på krogarna», skriver en besättningsman. Av 300 man hade 20 anhållits för fylleri.

Kommentar till de kommunala valen.

I samband härmed kan nämnas, att ehuru kommentarerna till valen i allmänhet varit sparsamma, det framkommit, att av inkallelser, tysktransporter och slapphet mot främmande flygplan förorsakat missnöje skulle varit den största orsaken till kommunisternas frammarsch. Ett litet antal brevskrivare påpeka visserligen dessutom kommunisternas skickliga propaganda även bland de inkallade. — Dylik propaganda för andra partier har ej märkts.

Ur kvartalsrapporten för fjärde kvartalet 1942.

Brott mot tystnadspikten.

Årets sista kvartal har vad granskningsarbetet beträffar icke lämnat stoff för iakttagelser, som i nämnvärd grad avviker från tidigare gjorda. »Kundkretsen» har skiftat, men de skrivandes mentalitet är i stort sett densamma. Hos varje inkallad grupp synes utvecklingen gå efter samma linjer: först en allmänt utbredd försyndelse mot tystnadspikten och sedan — när man »skrivit av sig» det mesta — en period av avmattning.

Försyndelser mot tystnadsplikten ha lett till många brev inställande, medan den överväldigande majoriteten fått passera utan anmärkning, därför att de, uppenbarligen blott av en slump, röjt endast själva ortsnamnet. Under november och december var det huvudsakligen fp-numren 253 30—35 (»västernorrälningar» och dalkarlar), som utmärkte sig i detta avseende.

Politiska uttalanden och stämningyttringar.

Det är inte ofta politik beröres. Oftast ges i så fall uttryck för en sund och allmänfosterländsk anda med förhoppning att kriget snart skall taga slut och att vi då skall kunna ha undgått inblandning.

Sympatier för Norge får man ofta höra och bland de värnpliktiga i synnerhet uttalas gärna sympatier för västmakterna. Vid tiden för Nordafrikas besättande var stämningen ganska hög för deras prestationer.

Ryssarnas kamp lovordas också, även av personer, som ej synas ha obligatorisk viss idéanslutning.

Ganska ofta har man sett farhågor för att Tyskland skall totalkrossas och i samband därmed har uttalats sympatier för tyska folket. Hos i detta fall de, som äro idébundna, har på sista tiden förmärkts en viss ängslan.

Ur kvartalsrapporten för första kvartalet 1943.

Intygfusk och liknande oredlighet.

Brev till hemmavarande med förslag om författande av oriktigt intyg för erhållande av permission förekommo, dock ej i större utsträckning. Försändelsernas expedition ha inställts. Fall av simulation för undgående av svårare övningar spårades även under det gångna kvartalet. Annan oredlighet av nämnvärd beskaffenhet iaktogs ej.

Lagöverträdelser.

Den tidigare ganska livliga byteshandel, som i smyg förekommit mellan svenska och tyska gränsposteringar, syntes ha avtagit. Enligt uppgift i ett brev skulle den till och med ha upphört, sedan »nu de verkliga killarna sköter vakthållningen».

Ransoneringskort, s. k. permissionskort och lösa kuponger inlagda i brev till hemmavarande förekom fortfarande i rätt stor utsträckning.

I civilbrev omtalades alltjämt överträdelser av ransoneringsbestämmelserna beträffande livsmedel.

Ur kvartalsrapporten för andra kvartalet 1943.

Politiska uttalanden och stämningyttringar.

Sedan av tyskarna utlagda förankrade minor upptäckts på svenskt vatten i samband med sökandet efter Ulven, förekom följande, som kan anses vara belysande för en utbredd känslöstämning, Vpl.-28: »— — — det är förbannat löjligt med alla dessa inkallelser, tyskarna gör ju ändå som de vill med oss».

Ur kvartalsrapporten för tredje kvartalet 1943.

Förhållandet mellan militär och civilbefolkning.

Förhållandet mellan militär och civilbefolkning är alltjämt efter tre och ett halvt års beredskap i stort sett mycket gott. Vid den senaste avlösningen anordnade civilbefolkningen, i likhet med vad som tidigare förekommit på många platser, avskedsfester för de avresande militärerna.

*Ur kvartalsrapporten för fjärde kvartalet 1943.**Förhållandet mellan befäl och meniga.*

Förhållandet mellan befäl och meniga synes ha varit gott. Befälet på sjömansskolan har lovordats i många brev. En jungman säger: »Jag tror våra officerare är de bästa av hela kåren». En annan yttrar: »Befälet är bra, rättvist och mänskligt särskilt bra tycker jag om vår divisionschef».

Enstaka fall av klander mot befäl ha dock iakttagits. En värnpliktig skriver: »Om du visste vad jag avskyr dessa officerare. Di bemöta en precis som man vore livegen vilket man ju när allt kommer omkring också är.»

*Ur kvartalsrapporten för första kvartalet 1944.**Politiska uttalanden och stämningstrytningar.*

Av de politiska händelser, som inträffat under kvartalet, har bombfällningen över Stockholm, Haparanda och Övertorneå framkallat en del reflexioner.

Även läget i Finland samt i Sverige vidtagna beredskapsåtgärder ha då och då omnämnts. I allmänhet uttalas förståelse för det svåra läge, vari Finland befinner sig. I enstaka fall har dock framskyttat förbittring mot Finland.

Liksom tidigare ha de inrikespolitiska förhållandena mycket sparsamt berörts. Något missnöje med regeringen eller enskilda regeringsmedlemmar har ej förmärkts.

*Ur kvartalsrapporten för andra kvartalet 1944.**Beredskapsmoral och spritmissbruk.*

Sexualmoralen synes vara slapp, och mången äkta man hoppar över skaklarna. Ansvarskännande kamrater beteckna tillståndet som beklämmande.

Den långa inkallelsetiden verkar uppenbarligen deprimerande på känsligare naturer, och från avlägset belägna förläggningar ha några fall av allvarlig depression omtalats. Brevet från anhöriga synes vara en stor glädjekälla för dessa krigare »långt inne i skogen».

Pokerspelet behåller sin ställning som populär fritidssysselsättning och idkas enligt breven vid de flesta förläggningar. Med sommarens inbrott har man dock tagit vara på möjligheterna att njuta av den värmländska naturens skönhet. Landskapets många vattendrag locka till fiske och bad, vilket bidrar till att försona den inkallade med krigarlivet. Många använda sin lediga tid till fysisk träning, och vid flera förläggningar bedrivs tydligen en mycket intensiv idrott.

*Ur kvartalsrapporten för tredje kvartalet 1944.**Förplägnads- och hygieniska förhållanden.*

Förplägnadsförhållandena ha i allmänhet icke framkallat några klagomål. Endast i samband med några mindre manövrer har man varit missnöjd med mathållningen. En vpl skriver: »Det värsta är att vi inte har fått något att äta, utan vi har fått leva på kaffe och litet hårt bröd i 3 dygn. Nästa vecka blir det visst en 3 dagars övning igen, dom tänker nog ta musten ur oss innan vi muckar.» Fortsättningen av brevet visar emellertid, att vederbörande ger beredskapslivets besvärligheter de rätta proportionerna: »Jag klagar inte hur jävligt det än blir, för jag vet liksom många andra med mig att det finns de som har det sämre.»

Efter den 21 mars 1941 utarbetades inom försvarsstaben i samråd med säkerhetschefen vissa allmänna föreskrifter beträffande förhållandet mellan säkerhetstjänsten och vederbörande militära myndigheter med avseende å utövande av granskningen av militärpost och utnyttjande av det därvid erhållna materialet.

I en den 20 juni 1941 av chefen för försvarsstabens underrättelseavdelning utfärdad promemoria angående handläggning inom nämnda avdelning av ärenden rörande postkontrollen stadgades bland annat, att orienterande promemorior samt transumter av brev, vilka överlämnats till försvarsstaben, skulle i den mån de voro av intresse för överbefälhavaren underlydande chefer sammanställas och översändas för orientering till dessa chefer eller — om förhållanden blottats, vilka krävde ingripande — översändas för åtgärd till vederbörande militära myndigheter (försvarsgrenschef, armékårchef, fördelningschef eller motsvarande chef). Vidare föreskrevs, att från säkerhetstjänsten erhållna brev eller brevutdrag, som av försvarsstaben för orientering översändes till överbefälhavaren underlydande chefer, icke finge upptaga avsändarens namn, samt att allt genom postkontrollen framkommet material, som genom försvarsstabens försorg skulle delgivas nämnda militära chefer, skulle tillställas dessa personligen.

I högkvartersorder den 24 januari 1942 påpekades på säkerhetschefens begäran, att den av säkerhetstjänsten utövade postkontrollen tjänade till att fullfölja de syften, som angåves i 2 § 1940 års tvångsmedelslag. Därjämte lämnades följande föreskrifter.

De från säkerhetstjänsten överlämnade brevkopiorna finge användas endast för fullföljande av nämnda syften. Kopiorna finge sålunda — då så visade sig erforderligt — användas som bevismedel vid utredning och i rättegång i den utsträckning de innehölle upplysningar angående sådana brott som avsåges i nämnda 2 §. De finge jämväl — i den mån de därvidlag kunde vara till nytta — användas för att vinna de i samma § i övrigt angivna ändamålen, nämligen att hindra spridandet av vissa underrättelser m. m., i vilket hänseende kopiornas användning främst torde komma ifråga som bevismedel vid beivrande av förseelser mot givna föreskrifter om tystnadsplikt. Kopiorna finge däremot icke användas vid utredning av eller i rättegång angående andra än här ovan åsyftade brott, således icke vid olovligt tillgrepp eller överträdelse av permissionsföreskrifter. I sistnämnda hänseenden genom kopiorna erhållna upplysningar meddelades huvudsakligen i syfte att möjliggöra vidtagande av åtgärder för kontroll av tjänsteföreskrifters efterlevnad.

Den 26 maj 1942 utfärdades inom försvarsstabens underrättelseavdelning följande föreskrifter för de officerare, som avdelats att uppehålla kontakten med säkerhetstjänsten.

»Genom den allmänna säkerhetstjänsten anordnad kontroll erhållas upplysningar om oegentligheter (tillgrepp, ransoneringsfusk m. m.) begångna av personer, vilka äro sysselsatta vid kronans förråd eller äga tillgång till desamma. Stöd av lag saknas för att använda dessa upplysningar såsom bevismaterial. För att emellertid kunna beivra dylika för andan inom försvarsväsendet och för folkförsörjningen under nuvarande förhållanden skadliga företeelser samt för att förebygga desamma, har ansetts nödvändigt att vissa åtgärder vidtagas.

Då upplysning vunnits om begångna oegentligheter, kommer övervakningsvägen att lämnas orientering om att skärpt uppmärksamhet bör ägnas viss namngiven person ävensom uppgift om huruvida förseelsen är av grövre beskaffenhet eller icke.

Med ledning av den sålunda erhållna orienteringen kan efter vederbörande chefs bestämmande allt efter omständigheterna föranstaltas om inspektion, omfattande undersökning av den misstänktes personliga utrustning (skåp), kontroll av uppbördsjournaler och utvägningslistor ävensom i förekommande fall inventering av förråd, allt i syfte att erhålla för vidtagande av laga åtgärder erforderliga bevis.

Leda de vidtagna åtgärderna icke till något resultat, skall anmälan härom insändas övervakningsvägen, varvid fullständiga personalia angående den misstänkte, uppgift om närmast anhöriga ävensom uppgift om av den misstänkte eventuellt förhyrd privatbostad lämnas.

Efter emottagande av dylik anmälan kan, om oegentligheterna äro av grövre art ytterligare undersökning verkställas med biträde av polismyndighet. Framställning härom göres genom försvarsstabens försorg.»

I en icke dagtecknad promemoria beträffande brevkontrollen, vilken promemoria upprättats inom försvarsstaben troligen under hösten 1943, anfördes bland annat följande.

Avgörandet huruvida brev, vilka av säkerhetstjänsten ställts till militärmyndighets förfogande, skulle vidarebefordras till adressaterna eller stoppas tillkomme säkerhetstjänsten. I tveksamma fall inhämtade säkerhetstjänsten militär myndighets yttrande, varvid frågan i allmänhet underställdes försvarsstabens inrikesavdelning. I vissa fall — t. ex. då fråga vore om utpräglat lokala förhållanden — översände säkerhetstjänsten emellertid i stället brevet till vederbörande militärområdesbefälhavare för yttrande. Ärendet skulle då för denne lämpligen föredragas av sambandsofficeren. Vägledning för bedömande av huruvida brevet borde stoppas kunde hämtas ur generalordern av den 24 april 1940.¹ Efter föredragningen skulle brevet, åtföljt av militärområdesbefälhavarens eller sambandsofficerens yttrande, återställas till säkerhetstjänsten.

Säkerhetschefen har i anledning av uppgifterna i sistnämnda promemoria framhållit, att det icke förekommit, att brev, som kontrollerats av säkerhetstjänsten med stöd av allmänna förordnanden om postkontroll, om vilka i detta sammanhang är fråga, översänts till militärområdesbefälhavare för yttrande, vare sig av säkerhetschefen eller befattningshavare vid postkontrollavdelningen eller postkontrollanstalterna. Den kommunikation, som sedan slutet av mars 1941 förekommit mellan postkontrollanstalterna och de lokala militärmyndigheterna, hade såsom ovan anförts² allenast avsett delgivning i vissa fall av upplysningar, som inhämtats genom postkontrollen. Yttrande från militär myndighet huruvida ett brev borde stoppas hade efter sistnämnda tidpunkt säkerhetschefen själv (tidigare postkontrollavdelningen) inhämtat från försvarsstaben. Enligt säkerhetschefen kunde emellertid tänkas att promemorians uppgifter avsåge det förhållandet, att övervakningschef eller andra befattningshavare, som avsågos i 5 § 1940 års tvångsmedelslag, anhållit om vederbörande militärbefälhavares yttrande angående brev, som granskats med stöd av individuella förordnanden.

Sistnämnda promemoria innehöll därjämte bland annat följande.

Brott mot gällande sekretessföreskrifter beivrades genom försvarsstabens försorg. Därest något från säkerhetstjänsten till militärområdesbefälhavare för yttrande överlämnat brev befundes innefatta grövre sekretessbrott, skulle sambandsofficeren vid brevets återsändande till säkerhetstjänsten anhålla, att denna med anmälan om förhållandet överlämnade en fotokopia av brevet till försvarsstabens inrikesavdelning. Om åtal funnes böra ske, översände försvarsstaben brevkopian till

¹ Se ovan s. 69.

² Se ovan s. 203.

militärområdesbefälhavaren med anmaning att förordna om åtal. Att märka vore därvid, att ifrågasättande brevkopior icke finge ställas till förfogande såsom rättegångsmaterial annat än i vissa bestämda grupper av mål. I detta hänseende hänvisades till föreskrifterna i högkvarterensordern av den 24 januari 1942.¹ Beträffande utnyttjandet av genom postkontrollen vunna upplysningar till skärpt uppmärksamhet med avseende å namngivna personer hänvisades till de den 26 maj 1942 utfärdade föreskrifterna.² För orientering utsändes tid efter annan från försvarsstaben till militärområdesbefälhavarna samlingar av utdrag ur brev, vilka granskats av postkontrollen. Dessa brevutdrag rörde förhållanden av åtskilliga slag, vilka — utan att vara av sådan art som åsyftades i 2 § 1940 års tvångsmedelslag — likväl syntes vara av den betydelse, att orientering därom borde ske. I utdragen medtoges icke namnen på brevens avsändare och mottagare, utan angavs endast brevens datum samt avsändarens förband respektive brevens avsändningsort. Avsikten med översändandet av brevutdragen vore, att de skulle tjäna till orientering angående disciplinära förhållanden m. m. och föranleda skärpt uppmärksamhet gentemot påstådda missförhållanden, som omtalades i breven. I vissa fall torde en undersökning under hand kunna företagas för kontrollerande av uppgifternas riktighet, men formligt förhör med eller åtgärder mot personer, vilkas identitet kunde fastställas med ledning av brevutdragen, borde icke i anledning av brevens innehåll komma till stånd i andra fall än sådana, där underhandsutredningen bestyrkt uppgifterna i breven. Vid utredning eller förhör finge postkontrollens tillvaro icke röjas. Vid bedömandet av brevens innehåll borde beaktas, att däri förekommande uppgifter om inträffade händelser m. m., enligt vad erfarenheten visat, icke sällan vore överdrivna eller felaktiga.

Förutvarande chefen för försvarsstabens underrättelseavdelning översten Carlos Adlercreutz har i skrivelse den 18 maj 1945 till militieombudsmannen meddelat följande angående försvarsstabens behandling av material från postkontrollen.

Inom underrättelseavdelningen hade man noga hållit isär översändande av brev för orientering angående stämningar och förhållanden vid truppförband samt översändande av brev till bestraffningsberättigad chef för utredning och på denna grundat eventuellt åtal. Åtalsaktion hade aldrig företagits på annan grund än misstanke om brott mot 8 kap. strafflagen eller sekretessbrott. Icke ens allvarigare tillgreppsbrott, vilka avslöjats genom brevkontrollen, särskilt under de första krigsåren, hade bringats till beivran genom åtgärd från underrättelseavdelningens sida. I denna fråga hade full enighet förelegat mellan underrättelseavdelningen och säkerhetstjänsten. Avdelningens ståndpunkt hade också på ett tidigt stadium av brevkontrollen vid en personlig överläggning förelagts militieombudsmannen. Denne hade vid detta tillfälle givit sitt erkännande åt avdelningens stränga tolkning av tvångsmedelslagstiftningen men samtidigt uttalat sitt beklagande över att andra brott, som vore till uppenbar skada för rikets försvar, icke kunde lagföras. Åtalsaktion hade under Adlercreutz' tid som chef för underrättelseavdelningen företagits relativt sällan och i regel endast i fall, då brottet varit av allvarig beskaffenhet eller då det begåtts av officer eller underofficer. Åtalsaktionen hade alltid föregåtts av noggranna överväganden i samråd med den domstolsjurist som tjänstgjort vid avdelningen. Säkerhetstjänsten hade alltid blivit informerad om förestående åtalsaktion — bland annat genom rekvisitionen av fotostatkopior av brevet. Någon invändning hade, såvitt Adlercreutz dåmera kunde erinra sig, aldrig gjorts mot en förestående aktion.

¹ Se ovan s. 210.

² Se ovan s. 210—211.

I tre fall har justitieombudsmannen och i ett av dessa fall jämväl militieombudsmannen företagit undersökning i anledning av att uppgifter, som framkommit genom säkerhetstjänstens kontroll av militärpost, givit upphov till bestraffningsåtgärder mot brevskrivarna. I det följande lämnas på grundval av de hos justitieombudsmannen och militieombudsmannen befintliga handlingarna en redogörelse för dessa fall.

1) Plutonchefen, värnpliktige sergeanten S avsände den 19 januari 1941 ett brev till sin fader i Stockholm. Brevet innehöll bland annat följande: »Livet här uppe i norr går som det gjort hela tiden vi varit här. Det vill säga mycket slött och är det en så sorgligt, ynkelig syn att se alla dessa förband med deras usla hästar och trasiga bilar m. m. Ack, du svenska folk om du visste vad vi soldater veta. Vi ha ej en armé, som vi kunna lita på ty sköts allt *under* all kritik, men det kommer aldrig fram utan stoppas liksom mitt lilla papper. — — — Vår vedfråga är mycket svår-löst nu, då vi ej ha bensin till bilarna, som skola forsla hem den. Hör och häpna Sveriges folk! Här står nu svenska arméns bilar, bilarna i beredskapstjänsten utan så mycket som det minsta uns bensin. Hästarna äta granris och cellulosa-foder jämte halm. Vad veta väl Ni i mellansverige om allt detta elände här i norr. Ni tro att vi hava ett försvar, men det är en hjälplös hord utan chans att trygga vår neutralitet. Som en *evig skamfläck* kommer denna VIII:de fördelning med sin erkänt oduglige chef jämte flera slöa regementschefer och officerare att gå till hävderna. Tänk en blixinspektion just nu, vad skulle den väl ej blotta. Skänk *ej* till försvaret ty det är bedrägeri med folkets medel!!! Vi soldater komma att fordra en ny regim i landet, ty vi ha sett och ser vad Ni aldrig får veta i de svenska hemmen. Vad då? Jo, bluffen med vår beredskap!!! Det är sant och ej något utslag av en långt framskriden lappsjuka!

från den förlorade sonen.»

Brevet granskades vid postkontrollanstalten i Boden, varefter expedieringen inställdes. Utdrag ur brevet tillställdes dåvarande stabschefen i sjätte militärområdet majoren G. Nordqvist av övervakningschefen i dåvarande norra övervakningsområdet landsfogden Axel Danielson. Vidare översändes brevet i huvudskrift av den militär-sakkunnige chefsgranskaren vid postkontrollavdelningen till försvarsstabens under-rättelseavdelning. Slutligen intogs ett utdrag av brevet med angivande av avsändarens och mottagarens namn, titlar och adresser i allmänna informationsrapporten nr 16, avseende tiden den 20—den 26 januari 1941.

Från försvarsstabens sida vidtogs ingen åtgärd i anledning av brevet. Det till Nordqvist överlämnade brevutdraget däremot översändes till chefen för VIII fördelningen, vars stabschef den 3 februari 1941 översände detsamma till chefen för det fältregemente S tillhörde med order, att det skulle behandlas på samma sätt som fördelningschefen föreskrivit i föregående skrivelse av liknande beskaffenhet. Med sistnämnda skrivelse torde ha avsetts en den 4 januari 1941 dagtecknad skrivelse från fördelningschefen. Denna skrivelse innehöll bland annat följande: »Med anledning av bifogade brevavskrift anbefalles överstelöjtnanten att personligen verkställa förhör med vederbörande samt att vidtaga de åtgärder, vartill förhöret kan giva anledning. Förhöret skall anses såsom hemligt, förhørsprotokollet hemligstämp-las, eventuellt ålagt straff kungöres icke å order men förtecknas i vanlig ordning. Rapport angående vidtagna åtgärder med angivande av eventuellt ålagt straff (meddelad tillrättavisning) insändes i personligt brev till mig.»

Den 4 februari 1941 höll regementschefen under åberopande av skrivelserna från stabschefen och fördelningschefen förhör med S, vilken dåmera konstituerats till värnpliktig fänrik. S erkände, att han skrivit brevet, trots att han kände till förbudet att till obehöriga lämna uppgifter om den militära beredskapen. Genom beslut

samma den 4 februari ålade regementschefen S jämlikt 130 § strafflagen för krigsmakten vaktarrest i 15 dagar för oförstånd i fullgörande av tjänsteplikt. Bestraffningsbeslutet verkställdes omedelbart och överklagades icke.

På förslag av regementschefen dekonstituerade fördelningschefen därefter S till värnpliktig sergeant.

Någon dag efter det att S avtjänat straffet beordrade regementschefen honom på anmodan av fördelningsläkaren, vilken troligen handlade enligt order av fördelningschefen, att inställa sig å regementsläkarens mottagningslokal, där fördelningsläkaren synes ha företagit en summarisk undersökning av S:s sinnesbeskaffenhet.

Fördelningschefen har i skrivelse den 2 juni 1945 till militieombudsmannen anfört huvudsakligen följande angående behandlingen vid VIII fördelningen under vinterhalvåret 1940—1941 av det vid postgranskningen erhållna materialet. Från säkerhetstjänsten erhållna brevavskrifter tillställdes fördelningschefen i personliga handbrev från chefen för Övre Norrlandsgruppen med förstärkning för fördelningschefen att vidtaga erforderliga åtgärder med anledning av vad som framkommit i brevavskrifterna samt att till chefen för Övre Norrlandsgruppen avge rapport angående vidtagna åtgärder med angivande av eventuellt ådömda straff eller meddelade tillrättavisningar. Vissa direktiv hade av chefen för Övre Norrlandsgruppen meddelats för handläggningen av dessa frågor. Direktiven omfattade endast, att förhör, som verkställdes i anledning av brevavskrifternas innehåll, skulle hållas av regementschef personligen och vore att anse som hemliga, samt att förhørsprotokollen skulle hemligstämplas. Däremot angavs varken i dessa direktiv eller i samband med brevavskrifter översändande under nämnda vinterhalvår, huruvida avskrifterna skulle utnyttjas för laga åtgärd mot avsändarna eller vore avsedda allenast för information. Beträffande frågan om brevavskrifts utnyttjande såsom bevismedel tillämpades — »sedan viss tid förflutit under avvaktande på bestämmelser i frågan» — såsom praxis att avskrifterna icke finge utnyttjas såsom bevismedel vid utredning eller förhör utan endast vid rättegång.

I skrivelse den 18 juni 1945 till militieombudsmannen har Nordqvist uttalat följande. Vid ifrågavarande tid saknades skriftliga direktiv för användningen av material som erhållits genom brevkontrollen. Praxis hade emellertid varit att vederbörande chef personligen fått taga del av materialet och med stöd därav beivra förseelsen under förutsättning att postcensuren icke röjdes och den tilltalade erkände. Om den tilltalade icke erkände, hade ärendet hänskjutits till krigsrätt, varvid krigsrätten hade fått taga del av materialet. Smärre förseelser, bland annat otaliga snatterier ur kronans förråd, hade icke, enligt vad Nordqvist kunde minnas, föranlett annan åtgärd än att vederbörande chefer gjorts uppmärksamma på förhållandena för att kunna vidtaga skärpt övervakning.

Danielson har i skrivelse den 4 juli 1945 till justitieombudsmannen anfört: Delgivning av uppgifter från postcensuren i Boden hade intill den 21 mars 1941 i andra än brådsakande fall skett genom att Danielson till Nordqvist överlämnat avskrift eller utdrag av brev, vilkas innehåll bedömts vara av militär betydelse. Danielson hade icke meddelat några skriftliga anvisningar, direktiv eller upplysningar rörande utnyttjandet av genom brevcensuren erhållet material. Däremot hade Danielson vid flera tillfällen muntligen för Nordqvist framhållit vikten av att postkontrollens existens icke röjdes, att uppgifterna vore att betrakta som »tips» vid eventuella utredningar och undersökningar samt att uppgifterna icke finge användas som bevismedel i andra fall än sådana, där det gällde ansvar för brott som avsåges i 1940 års tvångsmedelslag.

I yttrande den 14 juni 1945 till militieombudsmannen i anledning av bestraffningen av S har tjänsteförrättande chefen för försvarsstaben N. Swedlund i fråga om den lokala militärmyndighetens begagnande av brevavskriften för S:s lagförande framhållit, att därest från militärt håll icke förfarits i överensstämmelse med gällande lag, detta i första hand syntes ha berott på att den på detta område

mest sakkunniga myndigheten nämligen säkerhetstjänsten underlåtit att framhålla vad som i saken varit värt att veta.

Såväl justitieombudsmannen som militieombudsmannen ha vid prövning av ärendet i januari 1946 låtit bero vid vad i saken förekommit.

2) En fänrik i marinintendenturkårens reserv, här kallad T, vilken tjänstgjorde såsom biträdande intendent vid en fästning, avsände den 10 september 1941 ett samma dag dagtecknat brev till en fänrik i Karlskrona, vari han redogjorde för sina tjänstgöringsförhållanden och bland annat lämnade uppgift om beredskapsstyrkan på fästningen och kostnaderna för beredskapsstyrkan samt uppgifter rörande vägarbeten och uppförande av baracker vid fästningen. Därjämte innehöll brevet för en amiral kränkande uttalanden.

Brevet uppmärksammades vid säkerhetstjänstens postgranskning och underställdes postkontrollavdelningen. Brevet remitterades, på grund av att i detsamma röjts militära uppgifter, till försvarsstaben, som föreslog brevets stoppande och rekvirerade fotografisk kopia av detsamma för anställande av åtal mot T på grund av att i brevet röjts militära förhållanden, som bort hållas hemliga. Expedieringen av brevet inställdes av säkerhetschefen.

Enligt resolution av chefen för vederbörande marindistrikt höll fästningens kommandant den 4 november 1941 förhör med T, varvid denne erkände att han skrivit brevet. Målet hänsköts av marindistriktschefen till fältkrigsrätt. Genom utslag den 10 november 1941 dömde fältkrigsrätten T *dels* jämlikt 8 kap. 10 § första stycket, jämfört med 9 §, samt 12 § och 13 § andra stycket allmänna strafflagen ävensom 127 § strafflagen för krigsmakten att utgiva 40 dagsböter om sex kronor för att T genom de i brevet intagna uppgifterna obehörigen till annan lämnat upplysningar om sakförhållanden, vilka borde hållas hemliga för främmande makt av hänsyn till rikets försvar, vilket brott av fältkrigsrätten fanns ha begåtts under synnerligen mildrande omständigheter, *dels ock* jämlikt 82 § första stycket strafflagen för krigsmakten att undergå arrest utan bevakning tio dagar, för att T genom vanvördigt uttalande i brevet förolämpat den ifrågavarande amiralen i och för dennes ämbete, vilket brott jämväl ansågs förövat under synnerligen mildrande omständigheter.

Vid prövning av detta ärende i januari 1946 har justitieombudsmannen låtit bero vid vad däri förevarit.

3) Den 5 mars 1942 beordrade kommandanten i en fästning förhör med en andra klass kustartillerist, i det följande benämnd U, för att denne i ett privat brev skulle ha missbrukat kommandantens tjänstestämpel samt en hemligstämpel. Vid förhör erkände U, att han på skämt och av obetänksamhet försett ett brev till en kvinnlig bekant med dessa stämplor. Genom beslut den 12 mars 1942 tillrättavisades U av kommandanten jämlikt 210 § strafflagen för krigsmakten med 10 dagars kasernförbud för fel mot militär ordning.

I anledning av en artikel i Aftontidningen den 17 januari 1945 företog justitieombudsmannen undersökning och infortrade bland annat yttrande från säkerhetschefen.

På order av säkerhetschefen företogs utredning. Av denna framgår att stämplorna på brevet troligen observerats vid granskning å postkontrollen och att förhållandet sannolikt bragts till vederbörande militärmyndighets kännedom genom underhandsmeddelande från postkontrollanstaltens föreståndare. I yttrande den 28 februari 1945 till justitieombudsmannen anförde säkerhetschefen bland annat: Under den antagna förutsättningen, att värnpliktige U:s påtalade förfarande med ifrågakomma stämplor kommit till militärbefällets kännedom genom upplysning från postkontrollanstaltens föreståndare, ansåge sig säkerhetschefen emellertid vidare böra framhålla att han visserligen ej ville göra gällande annat än att postkontrollanstaltens föreståndare kunde ha haft fog för sin uppfattning, att han med hänsyn till

de instruktioner han erhållit varit oförhindrad att delgiva upplysningar av den beskaffenhet varom här vore fråga, men att de på säkerhetschefens föranstaltande utfärdade föreskrifterna angående direkt delgivning från postkontrollanstalt till militär myndighet likväl icke varit avsedda att omfatta ett sådant fall som det ifrågavarande, vilket enligt säkerhetschefens mening över huvud taget icke bort förandlea någon åtgärd från postkontrollens sida.

Vid prövning av ärendet den 24 februari 1947 har justitieombudsmannen väl funnit, att vid postkontrollen förfarits felaktigt därigenom att upplysning lämnats militärmyndigheten om det förhållandet att U:s brev varit stämplat på sätt ovan angivits. Med hänsyn till omständigheterna har justitieombudsmannen emellertid funnit skäligen låta bero vid vad i saken förevarit.

F. Förfarandet med det genom trafikmedelskontrollen erhållna materialet efter upphörandet av 1940 års tvångsmedelslag.

Då 1940 års tvångsmedelslag vid utgången av juni 1945 upphörde att gälla, fanns i säkerhetstjänstens förvar ett stort material, som samlats på grund av kommunikationskontrollen.

Hos centralbyrån och dess underlydande organ utgjordes detta material av dels post- och telegramförsändelser samt andra försändelser, vilka tagits i beslag eller vilkas expediering inställts genom säkerhetstjänstens ingripande, ävensom rapporter över avlyssnade telefonsamtal, dels ock kartotek och andra register över granskade försändelser och avlyssnade telefonsamtal.

Postförsändelserna omfattade 4 säckar rekommenderade brev, 115 säckar vanliga brev och brevkort samt 85 säckar korsband. Samtliga försändelser voro registrerade. Rapporterna över avlyssnade telefonsamtal förvarades i samlingspärmar med 250—300 telefonrapporter i varje pärm, vilka i sin tur inlagts i inemot 100 kartonger, envar rymmande 7 pärmar. Därjämte funnes ett mindre antal försändelser, som kvarhållits i samband med den s. k. samfärdselkontrollen, d. v. s. övervakningen av järnvägar samt väg-, sjö- och luftförbindelser.

I samband med upphävandet av 1940 års tvångsmedelslag den 30 juni 1945 uppkom frågan, hur man borde förfara med de brevörsändelser som med stöd av lagens bestämmelser omhändertagits av säkerhetstjänsten. I övergångsbestämmelserna till lagen stadgas nämligen, att åtgärder som beslutats med stöd av lagen icke finge upprätthållas längre tid än lagen ägde giltighet.

Frågan behandlades av Kungl. Maj:t, som genom beslut den 29 juni 1945 anbefalldes säkerhetschefen att tillse, att brev, som innehölle penningar, värdehandlingar eller värdeföremål i övrigt, vidarebefordrades till adressaten, att försändelser, vilka innehölle från utlandet ankomna kartor, överlämnades till försvarsstaben samt att övriga försändelser, i den mån desamma av vederbörlig avsändare efterfrågades, på begäran av denne antingen återställdes till avsändaren eller vidarebefordrades till adressaten. Förstnämnda grupp av brev har därefter av säkerhetstjänsten överlämnats till generalpoststyrelsen,

som vidareexpedierat breven. Försändelser, innehållande kartor, ha i enlighet med Kungl. Maj:ts beslut omhändertagits av försvarsstaben. Övriga försändelser däremot finnas alltjämt kvar. Hos generalpoststyrelsen har efter meddelandet av Kungl. Maj:ts beslut reklamation eller annan förfrågan rörande dessa brev icke i något fall förekommit.

Genom beslut den 27 september 1945 tillkallade statsrådet Mossberg underståthållaren M. Wahlbäck att såsom sakkunnig inom socialdepartementet biträda med utredning av vissa i samband med avvecklingen av säkerhetstjänsten uppkommande spörsmål. Wahlbäck överlämnade i anledning härav den 4 februari 1946 en promemoria angående den fortsatta avvecklingen av säkerhetstjänsten samt därmed sammanhängande frågor. Däri föreslog Wahlbäck bland annat att de hos säkerhetstjänsten kvarliggande breven skulle förvaras intill utgången av året näst efter det, under vilket parlamentariska undersökningskommissionen slutfört sitt uppdrag och Kungl. Maj:ts beslut i anledning därav meddelats samt, för den händelse därav föranleddes ytterligare prövning, slutlig sådan prövning skett. Efter denna tidpunkt skulle breven förstöras. I fråga om värdeförsändelser ansåg dock Wahlbäck, att såsom tidigaste tidpunkt för förstörandet borde bestämmas den 1 januari 1949. Registerkort över försändelser, vilkas expediering inställts eller fördröjts, skulle emellertid i postverkets intresse förvaras enligt samma grunder som andra arkivalier.

Generalpoststyrelsen förordade i yttrande över Wahlbäckes förslag, att breven överlämnades till styrelsen för vidarebefordran till adressaten eller — om detta ansåges icke böra ske — för återställande till avsändaren. Riksarkivet åter företrädde i utlåtande närmast den uppfattningen, att breven borde arkiveras.

På anmodan av statsrådet Mossberg verkställdes inom säkerhetstjänsten beträffande de hos densamma den 30 juni 1945 kvarliggande breven utredning rörande orsakerna till brevens kvarhållande. En redogörelse för utredningsresultatet har lämnats å s. 75—77 i det föregående.

I proposition nr 284 till 1946 års riksdag angående fortsatt verksamhet för hindrande och uppdagande av spioneri m. m. anförde statsrådet Mossberg i nu ifrågakvarande hänseende bland annat:

Tvångsåtgärder beträffande de hos säkerhetstjänsten kvarliggande breven ägde icke längre bestånd, enär breven efter reklamation utlämnades till avsändaren eller vidarebefordrades till adressaten. Spörsmålet vore emellertid, huruvida positiva åtgärder skulle vidtagas för försändelsernas vidarebefordran eller, om så ej skedde, hur länge breven skulle förvaras, huruvida de skulle efter viss tid förstöras eller om de skulle behandlas som arkivalier.

Ett skäl, som onekligen kunde anföras för att försändelserna borde vidareexpedieras, vore att de mot betalning medelst frankotecken överlämnats till postverket för befordran. Å andra sidan förelåge åtskilliga omständigheter, som talade emot ett sådant tillvägagångssätt. Ur rent formell synpunkt kunde framhållas, att enligt gällande bestämmelser postverket icke gentemot avsändare eller adressat hade ekonomiskt ansvar för förlust, försening eller felutlämning av vanlig — icke assurerad eller rekommenderad — postförsändelse. En sådan formell synpunkt borde dock

givetvis icke vara avgörande för frågans bedömande. Däremot syntes det Mossberg med hänsyn till den förhandenvarande situationen — då försändelser, som av speciella skäl omhändertagits av myndighet under rådande krigsläge och som i många fall bort vara adressaterna tillhanda för länge sedan, låge anhopade i stor massa — befogat att bedöma spörsmålet främst ur praktiska synpunkter.

Inrikesbrev hade i allmänhet stoppats av militära skäl. En del uppgifter av militärt innehåll vore alltså aktuella. Ett mycket stort antal av dessa brev hade avsåts av personal vid militärförband i gränstrakterna.

Beträffande utrikesförsändelserna kunde det starkt ifrågasättas, huruvida vidarebefordran borde ske av brev, som stoppats av militära skäl, framför allt om dessa skäl avsåge förhållanden, vilka fortfarande vore av betydelse. Mindre lämpligt syntes även vara att nu expediera försändelser adresserade till tidigare tyska myndighetspersoner eller ledande nazister. Detta gällde även brev ställda till utländska under kriget verksamma propagandaorgan. Försändelser, som under gamla adresser nu skulle sändas till centraleuropeiska länder — där stora folkomflyttningar ägt rum både under och efter kriget — torde i ett synnerligen stort antal fall vara obeställbara.

Brevens innehåll torde i det alldeles övervägande antalet fall numera vara utan betydelse för adressaterna. I den mån tilltänkta affärstransaktioner på grund av brevens kvarhållande icke kommit till stånd, torde det nu i allmänhet vara för sent att härutinnan vidtaga rättelse. Även om frågan, hur med breven skulle förfaras, vore i viss mån tveksam, ansåge Mossberg, att övervägande skäl talade för att brev, som på grund av med kriget sammanhängande förhållanden stoppats, i många fall för flera år sedan, ej nu borde vidarebefordras. Brev torde emellertid icke böra undanhållas avsändare och adressater, som funne skäl efterfråga dem. Uppfattningen, att breven skulle vara att betrakta såsom arkivalier kunde Mossberg sålunda icke dela.

Mossberg hyste alltså den meningen, att breven borde bevaras under skäligen tid, förslagsvis till den 1 juli 1949. De brev, som då ej efterfrågats, borde förstöras.

Om riksdagen ej uttalade erinran mot detta förslag, hade Mossberg för avsikt att vidtaga åtgärder för att i samband med säkerhetstjänstens avveckling breven jämte tillhörande registerkort överlämnades i postverkets vård med förordnande, att brev, som efterfrågades av reklamant, skulle utlämnas till denne, samt att de brev, som icke efterfrågats före den 1 juli 1949 skulle förstöras.

Vid kommunikationskontrollen i övrigt erhållet material torde efter beslut av Kungl. Maj:t böra vid lämplig tidpunkt förstöras.

I riksdagens skrivelse den 29 juni 1946 till Konungen i anledning av propositionen framhölls beträffande behandlingen av hos säkerhetstjänsten kvarliggande brev m. m., att denna fråga syntes böra bliva föremål för ytterligare överväganden, varvid i främsta rummet de rättsliga synpunkterna borde närmare klarläggas.

I avvaktan på resultatet av den av riksdagen sålunda begärda utredningen har ifrågavarande material, i den mån detsamma icke utlånats till kommissionen, av säkerhetstjänsten överlämnats till riksarkivet.

I det föregående har allenast berörts det material, som vid upphörandet av 1940 års tvångsmedelslag fanns förvarat hos centralbyrån och dess underordnade organ. Förutom detta material fanns hos säkerhetstjänstens spaningsbyrå och de olika övervakningscheferna förvarade ett otal avskrifter eller utdrag av olika försändelser samt av rapporter över avlyssnade telefonsamtal, vilka på grund av individuell kontroll eller därför att de ansetts vara av

intresse för spaningsverksamheten översänts till säkerhetstjänstens spaningsorgan. Sistnämnda material har säkerhetstjänsten i samband med dess avveckling den 30 juni 1946 överlämnat till de polisorgan, som numera övertagit säkerhetstjänstens spaningsverksamhet. Vidare torde en stor del av de avskrifter av försändelser och rapporter över avlyssnade telefonsamtal, vilka säkerhetstjänsten i informationssyfte överlämnat till regeringen och dess ledamöter ävensom andra myndigheter, alltjämt finnas i behåll. Slutligen är det möjligt att hos vissa av de myndigheter, vilka förutom säkerhetstjänsten ägt befogenhet enligt 1940 års tvångsmedelslag, finnes förvarat material, som samlats på grund av kommunikationskontroll.

Det material, som säkerhetstjänsten utvunnit vid kommunikationskontrollen har även efter upphörandet av 1940 års tvångsmedelslag använts till en början av säkerhetstjänsten och senare av de organ, som numera övertagit dess spaningsverksamhet, för de i lagen angivna hänseenden. Detta är alltjämt fallet.

Därjämte har Kungl. Maj:t genom särskilda beslut medgivit jämväl andra myndigheter än säkerhetstjänsten och dess efterföljare rätt att taga del av materialet.

Sålunda har Kungl. Maj:t genom beslut den 7 september 1945 medgivit, att de handlingar och annat material rörande tysk infiltration i svenska företag, vilka kunde finnas i förvar hos säkerhetstjänsten, finge utlämnas till flyktkapitalbyrån.

Vidare har Kungl. Maj:t genom beslut den 4 januari 1946 medgivit att — utan hinder av föreskriften om tystnadsplikt i 5 § kungörelsen den 21 mars 1941 angående tillämpningen av 1940 års tvångsmedelslag¹ — statens utlänningskommission av myndighet, som avsåges i 5 § nämnda lag, finge erhålla del av tillgängliga uppgifter avseende enligt samma lag verkställd kommunikationskontroll rörande tyska eller förutvarande tyska medborgare, vilkas återsändande till Tyskland ifrågasattes.

Den av Kungl. Maj:t den 3 maj 1946 tillsatta nämnden för bedömning av vissa befattningshavares pålitlighet, den s. k. bedömningsnämnden, har i åtskilliga fall — i samband med att nämnden från vederbörande departementschef mottagit begäran att verkställa utredning — fått del av sådana uppgifter, om vilka säkerhetstjänsten vunnit kännedom med stöd av 1940 års tvångsmedelslag. Hösten 1946 har svensksocialistisk samling hos justitieombudsmannen klagat över att vid postkontroll utvunna uppgifter i ett befordringsärende meddelats bedömningsnämnden. Efter utredning har justitieombudsmannen den 5 november 1946, enär något felaktigt förfarande i påtalade hänseendet icke syntes kunna läggas nämnden till last, funnit klagomålen icke föranleda någon hans vidare åtgärd.

Sedan svensksocialistisk samling därefter i ytterligare en skrift framfört nya klagomål till justitieombudsmannen uti ifrågavarande hänseende har vid den av justitieombudsmannen i anledning därav verkställda utredningen in-

¹ Jfr s. 30.

hämtats bland annat, att i ärenden som inkommit till bedömningsnämnden annorledes än efter departementschefs remiss, icke såvitt anginge annat departement än försvarsdepartementet lämnats några uppgifter från kommunikationskontrollen. Då av utredningen i ärendet icke framgått, att någon befattningshavare, som stode under justitieombudsmannens tillsyn, gjort sig skyldig till försummelse i tjänsten, fann justitieombudsmannen icke skäl till något ingripande från sin sida. Enär emellertid klagomålen avsågo i huvudsak befattningshavare med avlöning från de till försvarsväsendet anslagna medel, överlämnade justitieombudsmannen den 17 december 1946 handlingarna i ärendet till militieombudsmannen för den åtgärd han kunde finna påkallad.¹ Militieombudsmannen har ännu icke prövat klagomålen.

Slutligen må erinras om att i en till statsrådet Mossberg den 31 december 1946 överlämnad, av förutvarande föreståndaren för säkerhetstjänstens informationskontor, fil. lic. Georg K:son Kjellberg på uppdrag utarbetad redogörelse över den tyska propagandan i Sverige under krigsåren 1939—1945, vilken redogörelse publicerats i Statens offentliga utredningar (1946 nr 86), intagits bland annat uppgifter ur brev, telegram och telefonsamtal, vilka kontrollerats av säkerhetstjänsten med stöd av 1940 års tvångsmedelslag.

I anledning av sistnämnda redogörelse har ledamoten av riksdagens första kammare professorn Herlitz vid 1947 års riksdag — under framhållande av att den publicering som sålunda ägt rum icke syntes väl överensstämma med förut godtagna principer för utnyttjande av sådant material, som åtkommits med stöd av 2 § 1940 års tvångsmedelslag, eller med rättsstatliga grundsatser, som det syntes angeläget att upprätthålla — i en interpellation frågat statsrådet Mossberg, på vilka skäl i sistnämnda redogörelse förekommande publicering av brev, telegram och telefonsamtal, om vilka kännedom vunnits med stöd av 1940 års tvångsmedelslag, kunde anses ha ägt rum.

Till svar å interpellationen framhöll statsrådet Mossberg den 12 februari 1947 i riksdagens första kammare följande:

»Lagen den 9 januari 1940 om vissa tvångsmedel vid krig eller krigsfara m. m., vilken som bekant upphört att gälla, hade till syfte främst att hindra eller uppdaga förräderi- och spionage- eller andra brott, som kunde skada försvaret eller folkförsörjningen eller det vänskapliga förhållandet till främmande makt. Därutöver åsyftade lagen att göra det möjligt att hindra att obehöriga erhöles kännedom om förhållanden, som kunde medföra sådan skada, som jag nyss nämnt, och att vinna utredning om obehörigs utforskande av sådant förhållande eller om överbringande till obehörig av meddelande därom. Jag vill fästa uppmärksamheten på att tvångsmedelslagen sålunda även avsåg att lämna myndigheterna medel till en verksamhet av förebyggande art.

I själva tvångsmedelslagen funnos icke intagna några sekretessbestämmelser. I en av Kungl. Maj:t utfärdad tillämpningskungörelse till tvångsmedelslagen föreskrevs emellertid att vad med stöd av lagen inhämtats genom granskning av brev eller telegram eller uppteckning eller avlyssnande av telefonsamtal icke finge yppas i vidare mån än som erfordrades för att vinna det med undersökningen avsedda ändamålet. Såsom interpellanten framhållit, ha olika riksdagsutskott vid skilda tillfällen betonat, att de särskilda tvångsmedlen ej finge tillgripas eller utnyttjas för

¹ Se Justitieombudsmannens ämbetsberättelse till 1947 års riksdag s. 164 o. f.

andra syften än de i lagen uttryckligen medgivna. Även för egen del vill jag understryka den synnerliga vikten ur det medborgerliga rättsskyddets synpunkt av att brev-, telegram- och telefonhemligheten i möjligaste mån skyddas.

Syftet med den ifrågavarande utredningen om den tyska propagandan, vilken publicerats med stöd av Kungl. Maj:ts beslut den 3 januari 1947, har icke varit att söka fastställa enskilda svenska eller utländska medborgares och företags deltagande i landsskadlig verksamhet. Icke heller avser utredningen att vara någon redogörelse för den av säkerhetstjänsten bedrivna verksamheten och de resultat som därmed vunnits. Däremot har utredningen haft det praktiska syftet att ge en allmän bild av hur en främmande stormakt, organisatoriskt och systematiskt, lägger upp sin propagandaverksamhet i en liten stat. Härigenom torde inom ett visst begränsat område och med tanke på eventuella framtida förhållanden av likartad karaktär de lärdomar ha bokförts, som vi kunna draga av vad som förevarit. Redogörelsen, som är avsedd att utdelas till bland andra polis- och militärmyndigheterna, åsyftar sålunda att tillgodose ett samhällsintresse vars vikt — därom är jag övertygad — interpellanten är villig att erkänna. Publiceringen av redogörelsen synes mig ligga väl i plan med de syften, som föranlett utfärdandet av särskilda tvångsmedelslagen.

De i redogörelsen ingående brottstyckena av telefonsamtal, telegram och brev, som hämtats från säkerhetstjänstens material, äro avsedda att illustrera redogörelsen i övrigt. De utgöra till övervägande delen typexempel på hur enskilda svenska medborgare reagerade — i positiv eller negativ riktning — inför den tyska propagandan. Utredningsmannens uppgift har i detta avseende varit att verkställa ett urval, som ger en objektiv bild av den berörda propagandaverksamheten i dess skilda faser. I enlighet med syftet med publiceringen har i redogörelsen i största möjliga utsträckning undvikits att namnge enskilda personer. Återgivandet av de nyssnämnda brottstyckena ur brev, telegram och telefonsamtal liksom redigeringen i övrigt av redogörelsen har också verkställts med den principen för ögonen att enskildas identitet om möjligt icke skulle röjas. Det sagda gäller givetvis framför allt beträffande svenska medborgare. Däremot har det av naturliga skäl icke kunnat undvikas att i åtskilliga fall utländska medborgare, som medverkat i den ifrågavarande ytterst mot vårt lands integritet riktade propagandan, kommit att namngivas.»

G. Undersökningskommissionens uttalande angående säkerhetstjänstens kontroll över trafikmedlen.

Under kriget utövade säkerhetstjänsten en omfattande kontroll över post-, telegram- och telefontrafiken samt person- och godstrafiken med järnväg, båt och flyg. Denna kontroll över trafikmedlen var i vad den avsåg förbindelserna med utlandet så gott som fullständig, under det att inrikestrafiken kontrollerades i mindre omfattning, huvudsakligen beträffande vissa personer eller viss speciell trafik. Kontrollen utbyggdes successivt i den mån kontrollanstalter inrättades och erforderlig personal anskaffades. Även avvecklingen av kontrollen skedde successivt till dess kontrollen vid utgången av juni 1945 helt upphörde. Därefter har viss valutakontroll beträffande utlands-posten utövats av riksbanken.

Den sålunda av säkerhetstjänsten utövade trafikmedelskontrollen har begreppsmässigt delats i *allmän* och *individuell* kontroll. Allmän kontroll riktade sig i princip mot alla som utnyttjade visst trafikmedel, t. ex. till och från

utlandet eller vissa gränsområden, under det att den individuella kontrollen tog sikte på vissa enskilda personer, organisationer eller institutioner, som av olika skäl ansågos böra göras till föremål för särskild övervakning. Trafiken med utlandet var underkastad allmän kontroll. För inrikestrafiken har använts både allmän och individuell kontroll. Gränsdragningen mellan allmän och individuell kontroll kan i de enskilda fallen ofta vara tveksam, t. ex. i fråga om kontroll som anordnats å post eller telefonsamtal till eller från hotell och pensionat eller därmed jämförliga lokaler å viss ort.

Individuell kontroll har utövats av säkerhetstjänsten i dess egenskap av sparningsorgan. Vid handhavandet av den allmänna kontrollen har åter säkerhetstjänsten — förutom att därvid även spaningssyftet tillgodosetts — fungerat såsom ett allmänt censurorgan.

Hela kontrollen var i princip *hemlig*. Vissa former av kontrollen måste dock enligt sakens natur ske öppet, såsom övervakningen av resandes tillhörigheter och gods vid trafiken på utlandet. Öppen censur förekom även, i enlighet med folkrättens regler, beträffande post till och från i Sverige internerad personal, tillhörande krigförande makt. Kontrollen av telefontrafiken med utlandet var såtillvida öppen som ingripandena skedde genom tillsägelser till de samtalande (varning, brytning). Även vissa andra kontrollåtgärder blevo på ett tidigt stadium kända för dem, som voro direkt berörda av vidtagna åtgärder. Den kontroll, som utövades över presstelegram och presstelefonsamtal till utlandet, var sålunda känd av de härvarande tidningskorrespondenterna. Så småningom blev också i övrigt kontrollens existens tämligen allmänt känd eller åtminstone anad, ehuru allmänheten i stort sett var okunnig såväl om kontrollens omfattning som om de åtgärder, vilka kontrollen föranledde.

I den allmänna debatten och i enskilda klagomål till kommissionen ha i olika avseenden framförts erinringar mot den tillämpade kontrollen. Det har sålunda påståtts, att den utövade kontrollen icke haft stöd i för densamma meddelade bestämmelser. Särskilt när det gäller postkontrollen men även beträffande telegram- och telefonkontrollen har gjorts gällande, att kontrollen inneburit obehöriga inskränkningar i den enskildes rätt att oförkränkt begagna dessa trafikmedel. Från olika håll ha understrukits de olägenheter som vållats av kontrollen, bland annat genom försening av försändelser. Det allmänna hemlighållandet av kontrollen har också mött erinringar. Mot användningen av de genom kontrollen vunna upplysningarna ha klagomål rests i olika avseenden; särskilt har därvid gjorts gällande att materialet använts långt utöver det syfte som ursprungligen föranlett kontrollens införande. Inom riksdagen ha också vid olika tillfällen betänkligheter framförts mot den räckvidd, censurverksamheten i tillämpningen erhållit, och behovet av noggrann kontroll över myndigheternas tillämpning av densamma understrukits.

Angående det skydd, som enligt svensk rätt må förefinnas för de enskilda medborgarnas anlitande av de statliga trafikmedlen post, telegraf och tele-

fon, har lämnats redogörelse i det föregående.¹ Vid bedömandet av frågan, huruvida begränsningar i de enskildas rätt i förevarande avseende får ske genom censur utan att stöd föreligger i av Konungen och riksdagen gemensamt stiftad lag, torde någon ledning icke kunna hämtas av det allmänna stadgandet i § 16 regeringsformen. De skäl, som kunna anföras för ett krav på stöd i lag för dylika ingripanden, äro starkare i fråga om postförsändelser — särskilt tillslutna brev — än när det gäller telegram och telefonsamtal. Beträffande tillslutna brev finnes nämligen i allmänna strafflagen ett stadgande som i princip innebär ett skydd för brevhemligheten. I fråga om telegraf och telefon vilar åter de enskildas utnyttjande av dessa trafikmedel på de reglementen och instruktioner som Kungl. Maj:t utfärdat för trafikverken, och olika begränsningar i rätten att begagna dem ha sedan länge ansetts kunna göras i administrativ ordning. Även för allmänheten torde intresset av att brevhemligheten bevaras träda i främsta rummet. Telegram och i viss mån även telefonsamtal äro redan på grund av dessa trafikmedels natur icke helt undandragna myndigheternas kännedom.

Spörsmålet, huruvida censur får anordnas utan stöd av lag, torde vidare böra betraktas olika allteftersom det är fråga om allmän eller individuell kontroll. När det gäller ingripanden från myndighets sida mot vissa enskilda personer, lär det bäst överensstämma med våra allmänna rättsgrundsatser att kräva att stöd härför skall föreligga i lag, i detta fall processlag. Mera tveksamt är, huruvida en allmän kontroll, som ej är riktad mot vissa enskilda personer utan avser det allmänna utnyttjandet av ett trafikmedel, icke låter sig inordna under Kungl. Maj:ts allmänna administrativa lagstiftningsrätt.

Att de förhållanden, som avhandlas vid de enskildas begagnande av post, telegraf och telefon, böra åtnjuta skydd så långt detta är möjligt, därom torde allmän enighet råda. Man kan därför — oavsett vilken författningsmässig grund som må finnas för ett dylikt skydd — tala om brev-, telegram- och telefonhemligheten såsom ett faktiskt samhälleligt intresse, för vars begränsning synnerliga skäl måste föreligga. Det är vidare uppenbart, att i den mån inskränkningarna däri göras genom en för allmänheten hemlighållen censur, kraven på bärande motiv för ingripandet måste ställas högre än om censuren är öppen. I sistnämnda fall kunna nämligen inskränkningarna betecknas såsom ett allmänt villkor för trafikmedlens begagnande, efter vilket de som vilja utnyttja trafikmedlen ha att inrätta sig.

De censuratgärder, som vidtagits under kriget, ha så gott som helt grundats på 1940 års tvångsmedelslag. Redan innan denna lag den 9 januari 1940 trädde i kraft, hade emellertid vissa kontrollåtgärder vidtagits. Man kan i detta sammanhang bortse från den kontroll som byggde på 1939 års tvångsmedelslag; denna kontroll innebar nämligen endast individuell kontroll, och de i sistnämnda lag medgivna åtgärderna inneburo endast en utbyggnad av de vanliga tvångsmedlen vid misstanke om brott. Under hösten 1939 vidtogos

¹ Se s. 32 o. f.

emellertid, såsom framgår av den förut lämnade redogörelsen, vissa allmänna kontrollåtgärder, som icke byggde på 1939 års tvångsmedelslag. Sålunda anordnade säkerhetstjänsten, med stöd av olika av Kungl. Maj:t meddelade beslut,¹ dels viss kontroll över telefon- och telegramtrafiken med utlandet och dels kontroll över postförsändelser från Haparanda till Finland. Den nu nämnda kontrollen över telefon- och telegramtrafiken torde ha inrymts i de befogenheter att inskränka denna trafik, som finnas omnämnda i telefon- och telegrafreglementena och därtill anslutna författningar. Mera tveksam synes frågan vara huruvida den anordnade kontrollen över posttrafiken från Haparanda till Finland stått i överensstämmelse med den allmänna principen om brevhemligheten. Beslut om kontrollen meddelades av Kungl. Maj:t den 30 december 1939, och kontrollen anordnades från och med den 5 januari 1940. Med hänsyn till att 1940 års tvångsmedelslag trädde i tillämpning redan den 9 januari 1940, anser sig kommissionen icke ha tillräcklig anledning att — utöver de allmänna synpunkter som ovan anförts — uttala sig angående frågan hur den dessförinnan vidtagna postkontrollen författningmässigt skall betraktas.

Efter att 1940 års tvångsmedelslag trädde i kraft anordnades successivt allmän kontroll över post-, telefon- och telegramtrafiken med utlandet. Även beträffande inrikestrafiken vidtogos kontrollåtgärder dels i form av allmänna kontroller och dels genom individuell kontroll av särskilda personer. Tveksamhet har yppats i frågan huruvida 1940 års tvångsmedelslag inrymde befogenhet att anordna allmän kontroll. Denna fråga vill kommissionen något närmare belysa.

Å ena sidan kan sägas, att avfattningen av 1940 års lag, vilken betecknades som tvångsmedelslag och behandlades såsom en processuell civillag, icke gav vid handen att densamma syftade till att möjliggöra exempelvis en allmän censur av utlandsposten. I justitieministerns motivering till lagen omnämndes ej heller att en dylik allmän kontroll vore åsyftad. I propositionen angående lagen ingingo ej några remissyttranden, av vilka den nya lagens innebörd kunde belysas. Å andra sidan kan emellertid ej bestridas, att en allmän kontroll rent språkligt sett kan inrymmas under de i lagen använda, mycket obestämda ordalagen.² Av kommissionens redogörelse för säkerhetskungörelsen och dess förarbeten framgår, att säkerhetstjänsten utöver att vara en polisiär spaningsorganisation för kontraspionage även var avsedd att utgöra ett centralt censurorgan för fall av krig eller krigsfara, att därvid även allmänna kontrollåtgärder åsyftades samt att erforderligt stöd därför skulle erhållas genom särskild lagstiftning, vilket resulterade i 1940 års tvångsmedelslag. Sett mot bakgrunden av dessa förhållanden anser kommissionen det vara klarlagt, att syftet med 1940 års tvångsmedelslag bland annat var att bereda möjlighet till allmän censur. Allmän kontroll har i vart fall icke stått i strid med lagens utformning. Denna räckvidd av 1940 års tvångsmedelslag

¹ Se s. 17—18.

² Se s. 27—28.

synes dock med hänsyn till säkerhetskungörelsens hemliga natur icke ha tydligt klargjorts vid lagförslagets behandling i riksdagen.

Tveksamheten beträffande lagens innebörd i nu förevarande hänseende i förening med hemlighållandet av själva kontrollens existens har emellertid i väsentlig mån utgjort underlag för de anmärkningar, som riktats mot den utövade kontrollen, och bibringat medborgare en känsla av att intrång utan laglig grund gjordes i deras enskilda rättigheter. Det måste därför anses att lagens innebörd bort komma till klarare uttryck i densamma.

Förordnandena om allmän censur, vilka före ikraftträdandet av 1940 års tvångsmedelslag meddelades genom särskilda Kungl. Maj:ts beslut, ha efter nämnda tid som regel meddelats av säkerhetschefen. Allteftersom tillgång till personal vanns och organisationen hann utbyggas utvidgades den allmänna kontrollen successivt, så att den så småningom beträffande utlandsposten blev så gott som fullständig. Denna utveckling, vilken sedd mot bakgrunden av säkerhetskungörelsens bestämmelser måste anses ha varit avsedd från regeringens sida, har icke byggt på konseljbeslut i vidare mån än att vid behandling av frågor om anvisande av medel för säkerhetstjänstens kontrollverksamhet, vilka föranlett beslut av Kungl. Maj:t, även verksamhetens omfattning berörts. Med hänsyn till den genomgripande innebörden av den allmänna kontrollen och den mångfald tveksamma spörsmål, som i samband därmed förelegat till bedömande, måste kommissionen finna det otillfredsställande att icke Kungl. Maj:t genom beslut i konselj tagit ställning till den principiella frågan om anordnande av denna kontroll.

Ett dylikt konseljbeslut hade bland annat bort avgöra frågan, huruvida kontrollen skulle hållas *hemlig*. Att kontrollen från början hölls hemlig var föranlett av direktiv från dåvarande justitieministern, statsrådet Westman.¹ Frågan om hemlighållandet återupptogs även senare i framställningar från generalpoststyrelsens sida till Kungl. Maj:t, vilka framställningar icke föranledde något Kungl. Maj:ts beslut i detta hänseende. Enligt kommissionens mening har ställningstagandet till denna fråga varit av den största betydelse för verksamhetens fortsatta bedrivande och för allmänhetens inställning till kontrollen.

Från säkerhetstjänstens sida har med styrka gjorts gällande, att den individuella kontrollen, d. v. s. den kontroll som riktade sig mot vissa misstänkta enskilda personer, med nödvändighet måste hållas hemlig, enär eljest värdet av kontrollen ur spaningssynpunkt bleve ringa och den tvärtom, genom att för en misstänkt person röja att hans verksamhet vore föremål för undersökning från vederbörande myndighets sida, kunde försvåra eller omöjliggöra polismyndigheternas med andra medel bedrivna spaningsverksamhet. Därjämte skulle en öppen individuell kontroll offentligt stämpla en del medborgare såsom misstänkta samhällsmedlemmar. Om den allmänna kontrollen gjordes offentlig — vilket i princip ej mötte erinran ur polissynpunkt — skulle vid den praktiska tillämpningen åtskilliga olägenheter komma att

¹ Se s. 58.

framträda. Kontrollen måste i sådant fall ordnas så att den allmänna och den individuella kontrollen utövades av skilda organ, enär eljest säkerhetstjänstens existens bleve röjd. Åtskilliga gränsfall mellan allmän och individuell kontroll föreläge, vilka i den nu skedda tillämpningen behandlats som allmänna kontroller men vilka ur spaningssynpunkt borde hållas hemliga liksom individuell kontroll. Vidare har framhållits att införande av öppen censur kunde ha utrikespolitiska konsekvenser.

Kommissionen, som väl förstår att polisiära skäl föreligga för hemlighållande av den individuella kontrollen i de enskilda fallen, anser för sin del, att de betänkligheter av teknisk art, som anförts mot ett offentligt tillkännagivande av den allmänna censuren, i varje fall beträffande utlandstrafiken och kontrollen av s. k. militärpost, rimligen bort kunna övervinnas. Anordnandet av ett offentligt organ för utövande av allmän censur hade utan tvivel varit möjligt att tekniskt genomföra.

Av särskild vikt för kommissionens bedömande har varit att man genom det nu tillämpade systemet undandragit sig att taga ställning till vissa synnerligen viktiga principfrågor, som rört censuren och i vilka tillämpningen måhända gått längre än som eljest blivit fallet. Kommissionen hänvisar i detta hänseende till vad som beträffande säkerhetstjänstens befattning med tryckta skrifter till och från utlandet relaterats å s. 60—61 i den förut lämnade redogörelsen. Kommissionen har vidare i åtskilliga fall uppmärksammat att åtgärder vid censurverksamheten, mot vilka ur olika synpunkter erinringar kunna framställas, haft sin grund i kravet på att verksamheten i dess helhet skulle hemlighållas. Som exempel må nämnas tillämpningen av brev- och telegramcensurering genom att viss text utplånades och annan text i stället insattes, behandlingen av reklamationer beträffande post m. m..

Framför allt måste emellertid beaktas att huvudsyftet med en allmän censur rimligen måste vara att *förhindra* spridande av krigsunderrättelser och därmed jämförliga meddelanden. Ett sådant syfte tillgodoses givetvis bäst när censuren är öppen. Göres censuren hemlig, undanröjes i allmänhet möjligheten för de tillämpande myndigheterna att genom påpekanden till avsändaren förhindra sådant upprepande som enbart har karaktären av tanklöshet. Ett offentligt kungörande om allmän censur skulle utan tvivel ha verkat återhållande på avsändarna och gjort åtskilliga nu vidtagna stoppningsåtgärder obehövliga.

En ytterligare olägenhet av censurens hemlighållande var, att när kontrollens allmänna existens med åren blev känd bland stora grupper av medborgarna, redan myndigheternas hemlighållande av kontrollen vållade irritation.

Med hänsyn till det anförda anser kommissionen, att den allmänna kontrollen — särskilt kontrollen av försändelser till och från utlandet samt kontrollen av s. k. militärpost — redan från början bort göras öppen. Såsom kommissionen förut antytt skulle i sådant fall säkerligen en mycket väsentlig del av de anmärkningar som nu riktats mot censurverksamheten ha kunnat undvikas.

De grundläggande bestämmelserna i 2 § av 1940 års tvångsmedelslag om

de förutsättningar, under vilka censur skulle få ske, voro i och för sig obestämda och kautschukartade. Det måste uppmärksammas, att för kontroll icke krävdes att misstanke om brott förelåg mot den, gentemot vilken kontrollen var riktad. Kontroll fick enligt lagen ske även i andra fall, då den erfordrades för att förhindra eller vinna utredning om vissa förhållanden. Vid angivandet av de förhållanden, som lagen avsåg att förhindra, nämndes bland annat det redan i 8 kap. strafflagen förekommande begreppet »skada för rikets vänskapliga förbindelser med främmande makt». Härigenom kom en utvidgning att ske av det i säkerhetskungörelsen angivna begreppet krigsunderrättelser.¹

Från säkerhetstjänstens sida har lagen i detta hänseende ansetts innebära att — under behörigt hänsynstagande till yttrandefriheten och den av statsmakterna tolererade fria opinionsbildningen sådan denna komme till uttryck genom press och sammankomster — noggrann uppmärksamhet skulle ägnas åt att icke landets utrikespolitiska intressen skadades genom att oriktiga föreställningar om folkstämmingar och politiska eller sociala förhållanden obehindrat spredes till utlandet. I nu angivet hänseende skulle — enligt inom säkerhetstjänsten utfärdade anvisningar till ledning för granskningspersonalen — i fråga om postförsändelser till utlandet uppmärksammas bland annat uttalanden eller rykten om fientlig folkstämning bland svenska medborgargrupper mot visst land, uttalanden som röjde ett ensidigt ställningstagande till förmån för någon av de krigförande makterna samt uttalanden som gäve uttryck för nationell självuppgivelse eller andra former av osvensk hållning som vore ägnade att i utlandets ögon nedsätta det nationella anseendet. Uttalanden av nu nämnd art skulle påkalla ingripande i främsta rummet, därest de förekomme i meddelanden till det land, vars intressen i ena eller andra avseendet förnärmades. Det skulle emellertid även uppmärksammas att anlitade befordringsvägar för postförsändelser i vissa fall innebure möjligheter till kontroll annorstädes än i adresslandet ävensom att förekommande uttalanden kunde utnyttjas i propagandasyfte till nackdel för svenska intressen.

Den tolkning, säkerhetstjänsten sålunda givit bestämmelserna i tvångsmedelslagen om åtgärder till förhindrande av skada för rikets vänskapliga förbindelser med främmande makt, har inneburit att under vissa förutsättningar även rena åsikts- och meningsyttringar i meddelanden till utlandet kunde bli föremål för ingripande på grund av hänsyn till rikets neutralitet. Säkerhetstjänsten, som i detta hänseende stått i fortlöpande kontakt med utrikesdepartementet, har härutinnan följt de önskemål, som framställts från departementet.

Även om kommissionen i likhet med justitieombudsmannen icke kan göra gällande att den sålunda hävdade tolkningen av tvångsmedelslagen stått i strid med dess ordalag, måste kommissionen för sin del uttala att en dylik tolkning inneburit en kontroll som gått längre än vad som kan anses ha varit rimligt och lämpligt. Vad i detta hänseende förekommit utgör enligt kommissionens mening ett belysande exempel på vart en med tillräckliga medel

¹ Se s. 30—31.

utrustad och i hemlighet verkande censur lätteligen drives. Redan skapandet av en allomfattande censurorganisation innebär en latent risk för att verksamheten, därest den bedrivs energiskt, kommer att gå utöver de ursprungligen föreliggande syftena. Även detta förhållande utgör enligt kommissionens mening en anledning att understryka vikten av att censuren göres öppen i det att i så fall skulle erhållas en viss kontroll över att den avsedda ramen för verksamheten ej överskrides.

Av de redogörelser, som kommissionen i det föregående lämnat angående tillämpningen av kontrollen beträffande de olika trafikmedlen, framgår att en mycket stor del av de censuratgärder som vidtagits inneburit förhindrande av att underrättelser rörande vårt lands militära förhållanden o. dyl. skulle komma till främmande makts kännedom. Delade meningar torde icke föreligga rörande kontrollens behövlighet i denna del. De erfarenheter, som kommissionen vunnit vid sin granskning, giva också belägg för att en kontroll i dylikt syfte under vårt lands riskfyllda läge under krigsåren varit nödvändig.

En annan, relativt stor grupp av censuringripandena utgöres av sådana som kunna sägas ha skett av humanitära skäl. Hit böra hänföras de brev från norska och danska flyktingar i Sverige till anhöriga eller bekanta i hemlandet, vilka stoppats av hänsyn till risken för tyska repressalier mot adressaten, avsändarens hemmavarande släktingar eller andra honom närstående. Av kommissionens undersökning framgår att brev, som stoppats av denna anledning, särskilt under de senare krigsåren uppgått till stort antal. Under denna grupp kunna också hänföras de stoppningsåtgärder, som vidtagits beträffande försändelser, vilka innehållit mot Tyskland eller den tyska regimien riktade uttalanden och varit adresserade till personer i Tyskland eller av detta ockuperat land. Även i dessa fall har risk för repressalier mot adressaterna ansetts föreligga. Ehuru stoppandet av nu nämnda försändelser icke fallit under de i tvångsmedelslagen angivna förutsättningarna för ingripande, anser kommissionen med hänsyn till det starka humanitära intresse, som förelegat, åtgärderna ha varit välgrundade. Det må framhållas, att de stoppade flyktningbrev till Norge och Danmark i stor utsträckning vidarebefordrats till adressaterna under sommaren 1945 efter den tyska kapitulationen.

Försändelser, som inneburit uttryck för gillande av den ena krigförande parten och sänts dit, ha däremot i regel icke stoppats. I vissa fall har dock så skett, t. ex. i fråga om åtskilliga brev eller telegram med sympatyttringar till Hitler eller andra nazistiska makthavare eller då brev till Tyskland innehållit starka uttryck för nationell självuppgivelse och anslutning till den nazistiska politiken. Intresset av att förhindra dylika meningsyttringar, vilka givetvis kunde innebära upplysningar om en presumtiv femtekolonn i Sverige, torde få anses vara tillfyllestgörande motiv för vidtagna stoppningsåtgärder. Under vissa tidsperioder ha stoppats försändelser till Amerikas förenta stater eller andra länder i Nord- och Sydamerika eller till Storbritannien, när försändelserna innehållit mot Tyskland eller nazismen riktade uttalanden.

Anledningen härtill har varit, att dessa försändelser under ifrågavarande tid befordrades över Tyskland och därför kunde antagas bliva granskade av den tyska censuren. Grunden till stoppningsåtgärderna har av säkerhetstjänsten angivits vara hänsynen till Sveriges neutralitetspolitik samt även angelägenheten att icke giva tyska myndigheter tillfälle att registrera av-sändare i Sverige, vilka hyste en antinazistisk uppfattning. Ehuru kommissionen finner det tveksamt, huruvida neutralitetspolitiken utgjort tillräckligt skäl att stoppa försändelser i dessa fall, anser sig kommissionen med hänsyn till det av säkerhetstjänsten sist angivna skälet icke böra framställa någon erinran i detta avseende.

Ingripanden genom censuratgärder ha i åtskilliga fall företagits mot meddelanden, som riktats till utlandet och innefattat omdömen om vårt lands ställning eller yttre eller inre politik. I detta avseende har — i anslutning till den förut omnämnda, av säkerhetstjänsten hävdade tolkningen av tvångsmedelslagen — en viss åsiktskontroll utövats. I vissa fall kunna otvivelaktigt även dylika uttalanden vara av sådan innebörd att deras meddelande till utlandet bör förhindras med hänsyn till vårt lands intressen. På denna punkt anser emellertid kommissionen att kontrollen i princip gått för långt. Som exempel må hänvisas till åtskilliga fall av strykningar i presstelegram till utlandet som framgått vid den av kommissionen vidtagna stickprovsgranskningen. Kontrollen har i detta hänseende i realiteten handhåfts av utrikesdepartementets pressbyrå, som därvid stod i intim kontakt med de utländska presskorrespondenterna.

Det må framhållas, att såvitt kommissionen kunnat finna någon motsvarande åsiktskontroll icke förekommit beträffande inrikestrafiken, fränsett vissa av kommissionen å s. 133 o. f. omnämnda fall, i vilka stoppningsåtgärderna tydligen berott på misstag.

Användningen av individuella kontroller, d. v. s. förordnanden om kontroll beträffande enskilda personers försändelser eller telefonsamtal, har kommissionen icke haft möjlighet att närmare granska utöver vad som föranletts av de relativt fåtaliga enskilda klagomålen eller vad kommissionen eljest särskilt uppmärksammat. Åtskilliga individuella förordnanden om trafikmedelskontroll ha ägt samband med säkerhetstjänstens övervakning av de s. k. politiska ytterlighetsriktningarna. Härtill återkommer kommissionen i kapitlet om säkerhetstjänstens spaningsverksamhet. I övrigt har den verkställda undersökningen, vilken såsom nyss antytts beträffande förordnanden om individuell kontroll i enskilda fall varit av begränsad omfattning, icke givit kommissionen anledning till erinran mot att dylik kontroll anordnats.

De åtgärder enligt tvångsmedelslagen, som säkerhetstjänsten vidtagit beträffande enskilda försändelser, ha huvudsakligen varit stoppning, strykning av vissa delar ävensom sådan strykning i förening med insättande av annan text — bestående av synonyma men ofarliga ord — i den struknas ställe. Tveksamhet har förelegat beträffande befogenheten att vidtaga åtgärder av nu sist nämnd innebörd, s. k. censurering i inskränkt mening. Dylikt förfarande tillämpades från år 1942 i viss utsträckning av säkerhetstjänsten beträffan-

de brev och telegram. Sedan förfarandet uppmärksammats vid justitieombudsmannens inspektion sommaren 1944, förbjöds detsamma på eftersommaren samma år av säkerhetschefen, som i skrivelse till justitieombudsmannen förklarade att förfarandet syntes innebära en alltför långt driven utvidgning av censurbegreppet. Även kommissionen anser att detta censureringsförfarande bort undvikas. Censureringen skedde på sådant sätt, att mottagarna icke skulle kunna märka att utbyte av ord vidtagits. Detta ansågs nödvändigt med hänsyn till att censuren skulle hemlighållas. Om kontrollen varit öppen, hade man icke behövt dölja, att viss text utplånats eller utesluts, och således ej haft anledning att insätta annan text i den utplånades ställe.

Vid säkerhetstjänstens befattning med tryckta skrifter ha ett flertal tveksamma frågor om förhållandet mellan tryckfrihetsförordningen och 1940 års tvångsmedelslag uppkommit. I detta avseende må hänvisas till den sammanhängande redogörelse, som kommissionen lämnat å s. 153 o. f. och vari även påpekats att de av säkerhetschefen i olika sammanhang framförda synpunkterna på tolkningen av tryckfrihetsförordningen i vissa avseenden icke kunna gå fria från invändningar. Säkerhetstjänstens ingripanden beträffande tryckta skrifter ha avsett dels utländsk propaganda, som infördes hit till landet, och dels till utlandet adresserade, härstädes tryckta skrifter. Vad angår införseln av utländsk propaganda må erinras om att säkerhetschefen i en den 12 januari 1940 dagtecknad promemoria gjort gällande, att 1940 års tvångsmedelslag medgav rätt att fördröja expediering av tryckt skrift under den tid som erfordrades för att erhålla ett kvarstadsbeslut enligt tryckfrihetsförordningen. Om man i likhet med justitieombudsmannen godtar denna tolkning, måste emellertid framhållas att vid den av kommissionen verkställda undersökningen framgått att säkerhetschefen — icke blott beträffande den av justitieombudsmannen uppmärksammade tidningen »Der Stürmer» — utan generellt under tiden maj 1940—våren 1943 stoppat viss utländsk tryckt propaganda utan att något beslut enligt tryckfrihetsförordningen i det enskilda fallet förelegat eller sedermera kommit till stånd. Den propaganda, som sålunda stoppats, har huvudsakligen varit tysk. Säkerhetschefen har under sin befattning med nu ifrågavarande propagandaskrifter vid upprepade tillfällen varit i kontakt med socialministern, vilken gillat de principer säkerhetschefen tillämpat. De enskilda stoppningsåtgärderna torde regelbundet ha vidtagits i enlighet med de önskemål som framställts från utrikesdepartementet. Kommissionen anser sig därför icke böra rikta någon anmärkning mot säkerhetschefen. Kommissionen är härvid medveten om att tillämpningen i detta fall icke stått i god överensstämmelse med tryckfrihetsförordningen.

Såsom framgår av kommissionens redogörelse har kommissionen i några fall uppmärksammat, att vid trafikmedelskontrollen vidtagits åtgärder vilka nu förklaras med att misstag av granskningspersonalen förekommit. Exempel härpå erbjuda de redan förut berörda å s. 133 o. f. närmare refererade fallen. Vidare må hänvisas till vad å s. 104 omnämnts rörande förväxling av

innehåll i granskade försändelser. Givetvis ha även i andra än de sålunda påträffade fallen misstag eller felaktigheter ägt rum. I betraktande av den avsevärda omfattning, som trafikmedelskontrollen erhöll, måste det dock sägas att de enskilda felaktigheterna varit mycket fåtaliga. Kommissionen har fått den uppfattningen att kontrollen ur rent teknisk synpunkt fyllt högt ställda anspråk.

I fråga om de förutsättningar, under vilka granskade försändelser skulle föranleda åtgärd, ha allmänna instruktioner funnits utfärdade inom säkerhetstjänsten. Kommissionen har vid sin undersökning uppmärksammat att tillämpningen av de sålunda fastslagna principerna i åtskilliga fall varit vacklande. Det har visat sig, att vissa försändelser stoppats, under det att försändelser med likartat innehåll vidarebefordrats efter granskning, utan att man numera kan finna någon hållbar motivering för ett olika ställningstagande. I många fall föreligga nu svårigheter att utan en grundlig genomgång av de olika enskilda ärendena klargöra de omständigheter som motiverat ingripanden. En viss ojämnhet i tillämpningen torde emellertid ha varit ofrånkomlig, särskilt när det gällt gränsfall som bedömts av olika personer. Tillräcklig anledning till anmärkning mot censurverksamheten på sådan grund torde icke föreligga.

Den censur, som utövats under kriget, har i åtskilliga avseenden vållat olägenheter för den allmänhet som betjänat sig av trafikmedlen. I vissa avseenden ha dessa olägenheter varit en ofrånkomlig följd av kontrollen. En viss försening i befordringen av försändelser är sålunda given. Förutom det personliga obehag, som försändelsers försening åsamkat enskilda personer, har otvivelaktigt ekonomisk skada genom fördröjningen uppkommit bland annat för tidningar vilkas post varit underkastad kontroll. Av kommissionens utredning framgår, att myndigheterna strävat efter att genom tekniska åtgärder inom censuren nedbringa förseningen till ett minimum.

I fråga om användningen av de vid trafikmedelskontrollen erhållna uppgifterna stadgades i tvångsmedelslagens tillämpningskungörelse, att vad som inhämtats genom granskning av försändelse eller av uppteckning utav eller uppgift å telefonsamtal eller genom avlyssnande av sådant samtal icke finge yppas i vidare mån än som erfordrades för att vinna det med undersökningen avsedda ändamålet. Ehuru denna föreskrift icke upptogs i själva lagen utan i den av Kungl. Maj:t utfärdade tillämpningskungörelsen, får densamma anses utgöra ett uttryck för vad som enligt sakens natur skulle gälla vid lagens handhavande. Bestämmande för användningen av de erhållna uppgifterna voro sålunda de syften, som i tvångsmedelslagen angåvos såsom förutsättningar för kontrollens anordnande. Den dunkelhet, som på sätt nyss nämnts vidlåde tvångsmedelslagens allmänna bestämmelser om kontrollens anordnande, kom härigenom att inverka även på myndigheternas användande av de utvunna uppgifterna.

Direkt föranledd av tvångsmedelslagens syfte var säkerhetstjänstens användning av de vid kontrollen erhållna uppgifterna i spaningsarbetet för att uppspåra eller förhindra sådana för riket skadliga handlingar som angåvos

i lagen. Beträffande frågan i vad mån åklagar- eller polismyndigheter haft rätt att begagna den kunskap de genom kontrollen vunnit om andra brott än dem som angåvos i tvångsmedelslagen uttalade säkerhetschefen redan på ett tidigt stadium, att ehuru det vid kontrollen utvunna materialet icke finge användas i fråga om sådana brott, vederbörande myndighet, som erhållit kunskap om dylikt brott, likväl borde, om brottet var grovt, kunna på andra vägar än 1940 års tvångsmedelslag anvisade söka erhålla den utredning som vore möjlig. Till detta principuttalande, vilket lämnats utan erinran av justitieombudsmannen, kan kommissionen ansluta sig.¹

I ett fall, som omförmälts i konstitutionsutskottets dechargememorial till 1942 års riksdag, har innehållet i avlyssnade telefonsamtal utnyttjats av kronan i en civil rättegång, som förts av en enskild man mot kronan. Utlämnandet från säkerhetstjänsten till kronans ombud i rättegången av uppteckningar av de ifrågavarande telefonsamtalen hade föränletts av ett av Kungl. Maj:t i kommandoväg meddelat beslut. Någon anmärkning mot säkerhetstjänsten kan därför icke framställas. Kommissionen anser emellertid i likhet med konstitutionsutskottet, att uppteckningar av avlyssnade samtal icke bort få utnyttjats i syfte att bereda staten såsom part i en civil rättegång en förmanligare ställning. Vid sin bedömning av den under kriget utövade trafikmedelskontrollen har kommissionen icke kunnat underlåta beakta att ett sådant fall inträffat.

Utöver de direkta åtgärder, som i enskilda fall föränletts av vad vid trafikmedelskontrollen framkommit, har säkerhetstjänsten bedrivit en omfattande rapportering till vissa myndigheter på grundval av de upplysningar som vunnits vid kontrollen. Denna s. k. informationsverksamhet, vilken be-tecknats som en biprodukt av censurverksamheten, torde ha haft sitt ursprung i att inom säkerhetstjänsten uppmärksammades, att vid granskningen framkommo upplysningar som man ansåg sig böra meddela chefen för socialdepartementet. Till en början skedde detta genom att avskrifter eller utdrag av brev eller telegram eller av uppteckningar av telefonsamtal tillställdes chefen för socialdepartementet. I vad angick material av militärt intresse tillställdes uppgifter militära myndigheter. Verksamheten utvecklades sedan successivt. I slutet av år 1940 började säkerhetstjänsten sammanställa de erfarenheter, som framkommit vid kontrollen, i särskilda informationsrapporter, för vilka så småningom ett fast system utbildades. Efter en omreglering av rapportväsendet hösten 1941 utgjordes rapporterna av allmänna informationsrapporter, propagandarapporter och rapporter angående näringslivet, senare benämnda handelsrapporter. Uppgifter rörande försvaret sammanfördes i särskilda promemorior. Härutöver avgåvos av säkerhetschefen ett stort antal s. k. specialrapporter angående vissa särskilda spörsmål. Utarbetandet av rapporterna ombesörjdes av ett särskilt informationskontor inom säkerhetstjänstens postkontrollavdelning. Verksamheten ägde i huvudsak bestånd till slutet av juni 1945, då tvångsmedelslagen upphörde att gälla.

¹ Se s. 176—177.

Dessa rapporter tillställdes av säkerhetschefen — förutom chefen för socialdepartementet — utrikesdepartementet och informationsstyrelsen samt, i fråga om uppgifter av militärt intresse, chefen för försvarsdepartementet ävensom försvarsstaben. Rätten att delgiva ledamöter av statsrådet gjorda erfarenheter har av säkerhetschefen ansetts ligga i sakens natur. Delgivningen med försvarsstaben har säkerhetschefen grundat på säkerhetskungörelsens föreskrifter om samarbete mellan säkerhetstjänsten och överbefälhavaren. Delgivningen av rapporter med informationsstyrelsen var föranledd av att Kungl. Maj:t den 7 maj 1943 på hemställan av informationsstyrelsen bemyndigade säkerhetstjänsten att till informationsstyrelsens förfogande ställa sådana för vederbörande tillgängliga upplysningar, som voro av väsentlig betydelse för planerandet och bedrivandet av den statliga informationsverksamheten.

Någon erinran mot omfattningen och utförligheten av rapporteringen synes icke ha framförts från de myndigheter som erhöilo uppgifterna. Tvärtom visar undersökningen att säkerhetschefen i vissa fall erhållit direktiv om utvidgat uppgiftslämnande. Nyss har nämnts att rapporteringen till informationsstyrelsen föranletts av särskilt beslut av Kungl. Maj:t. I fråga om rapporteringen till försvarsstaben inskränkte säkerhetschefen under år 1941 rapporteringen med hänsyn till att han erfarit att de till militära myndigheter tidigare lämnade uppgifterna använts utöver vad som varit avsett från säkerhetstjänstens sida. Efter framställning från försvarsstaben erhöil emellertid säkerhetschefen av försvarsministern direktiv om att i visst hänseende återgå till den tidigare tillämpade utförligare rapporteringen.

Rapporteringsverksamheten uppmärksammades inom riksdagen år 1943, varvid erinran framfördes mot densammas omfattning. På förfrågan från säkerhetstjänstens sida meddelade emellertid statsrådet Bergquist att verksamheten skulle fortsätta.

Att den av säkerhetstjänsten bedrivna rapporteringen till andra myndigheter än ledamöter av statsrådet gillats av regeringen även i de fall, då uttryckligt beslut ej förelegat, torde stå klart. De betänkligheter, som kunna anföras mot den utförliga rapporteringen, föranleda därför icke kommissionen att rikta klander mot säkerhetstjänstens befattningshavare.

Ett exempel på vilka erfarenheter som vunnits vid trafikmedelskontrollen utgör den publicerade redogörelsen för den tyska propagandan i Sverige under krigsåren. Att ett dylikt utnyttjande av vid trafikmedelskontrollen utvunna uppgifter i och för sig kan vara av intresse synes obestriddigt. Likaså har det naturligtvis varit värdefullt för regeringen att få erfarenheter angående t. ex. allmänhetens reaktion i anledning av vissa under kriget inträffade händelser. Lämpligheten av en dylik informationsverksamhet kan dock starkt ifrågasättas. Kommissionen har vid sin undersökning uppmärksammat, att vid trafikmedelskontrollen framkommit och i informationsrapporterna upptagits en mångfald uppgifter om enskildas rent privata förhållanden och förhållanden, deras åsikter och tänkesätt, deras yrkesutövning och affärer samt angående industrien och affärslivet över huvud, vilka uppgifter ej alls

rört handlingar som varit brottsliga eller klandervärda. Vad särskilt angår handelsrapporterna har kommissionen funnit dessa innehålla så detaljerade uppgifter om enskildas affärsförhållanden, att kommissionen icke ansett sig böra genom exempel belysa innehållet i dessa rapporter.

I vad mån de genom informationsrapporterna erhållna upplysningarna faktiskt utnyttjats av de myndigheter, som fått del av desamma, har kommissionen icke kunnat bilda sig någon uppfattning om. Det kan emellertid ej uteslutas att myndigheterna vid handläggning av ärenden rörande enskilda personer påverkats av de erfarenheter som vunnits genom informationsrapporterna. En sådan räckvidd av informationsverksamheten måste anses betänkelig, så mycket mer under en kristid då enskildas angelägenheter mer än vanligt regleras av myndigheternas beslut. Ett strängt fasthållande av statsnyttensynpunkten i detta hänseende kan medföra att man för- anledes till åtgärder, som äro betecknande för autoritära statssystem. Det är vidare att märka, att materialets urval ej ger några garantier för att den bild man erhåller genom rapporterna är riktig, och att på grund av den utformning rapporterna erhöllo risk förelegat att uppgifter, som lämnats av enskilda personer i brev, telefonsamtal eller telegram, även om de varit osäkra eller felaktiga framträtt som faktiska. Det måste därför i princip framstå som skrämmande om myndigheterna på detta material bildat sin uppfattning om allmänheten och dess förehavanden.

Vid överbägande av för- och nackdelerna av informationsverksamheten kan kommissionen ej finna annat än att rapporteringen bort begränsas till vad som varit direkt förenligt med tvångsmedslagens syften eller erforderats för att bereda Kungl. Maj:t möjlighet till direktivgivning och kontroll av att censurverksamheten utövades i enlighet med tvångsmedslagens föreskrifter. Vid en begränsning i enlighet härmed skulle främst rapporteringen angående allmänhetens reaktion inför olika händelser samt handelsrapporterna i det väsentliga fallit bort. Detta skulle i sin ordning ha inneburit, att rapporterna huvudsakligen innehållit förhållanden av polisiärt intresse och att rapporteringen till regeringen väsentligen fått karaktären av att säkerhetstjänsten hållit Kungl. Maj:t underrättad om innebörden av säkerhetstjänstens verksamhet.

Det omfattande material, som samlats genom trafikmedelskontrollen, har tills vidare, bland annat i avbidan på kommissionens undersökning, bevarats. Kommissionen, som i olika avseenden studerat materialet, vill framhålla att detsamma i stor utsträckning rör rent personliga förhållanden, vilkas offentliggörande eller utnyttjande på annat sätt kan lända enskilda medborgare till men. Till stor del avhandlas i materialet enskildas förhållanden, som icke på något sätt kunna anses beröra statens säkerhet eller därmed jämställda, i tvångsmedslagen angivna intressen. En sak är att samhället i en för landet farofylld tid ansett sig böra anordna en kontroll över enskildas kommunikationer. En annan sak är att, efter det lagen utlöpt, bevara det sålunda utvunna materialet med hänsyn till det värde det kan ha ur olika ej direkt i lag angivna synpunkter. Sedan kommissionens omfattande granskning av cen-

surverksamheten avslutats och blivit föremål för det övervägande, som må finnas påkallat, torde ej finnas någon anledning att längre bevara materialet ur synpunkten av att kunna kontrollera vad myndigheterna förehåft. Ingridanden mot förfaranden, som uppmärksammats under trafikmedelskontrollen, torde i varje fall efter någon ytterligare kort tid ej längre vara aktuella. Med hänsyn till förut nämnda förhållanden anser kommissionen att en arkivering av materialet för att möjliggöra en framtida bearbetning ur historisk synpunkt icke bör ifrågakomma.

Med hänsyn till det anförda hemställer kommissionen, att det vid kontrollen utvunna materialet efter viss kortare tid förstöres i så stor utsträckning som möjligt. Tveksamhet beträffande rätten att förstöra kvarhållna brev i original kan givetvis föreligga. Med hänsyn till att möjlighet att efter reklamation återfå stoppade försändelser nu sedan viss tid förelegat, synes dock efter någon ytterligare tid förstöring kunna ske.

Det material, som först och främst bör förstöras, är de försändelser, avskrifter, kopior, uppteckningar och utdrag m. m. som finnas kvar hos den eller de institutioner som övertagit säkerhetstjänstens centralbyrås material. Även till detta material hörande registratur bör förstöras. Vad angår det hos säkerhetstjänsten förda centralregistret bör detta genomgå för utmönstring av anteckningar som bygga enbart på trafikmedelskontrollen. Från trafikmedelskontrollen härrörande handlingar, som åberopats vid domstol, måste givetvis bevaras. Från säkerhetstjänsten utgående handlingar, som härrört från trafikmedelskontrollen, böra så långt möjligt förstöras; kommissionen är härvidlag medveten om att i praktiken svårigheter möta att fullt effektivt tillgodose önskemålet om förstörande.

Kommissionen vill slutligen om trafikmedelskontrollen uttala, att av den verkställda undersökningen framgått att säkerhetstjänsten bedrivit sin ifrågavarande verksamhet med lojalt tillämpande av de direktiv som lämnats från regeringens sida. I vissa avseenden har kommissionen ansett att säkerhetstjänstens ställningstagande till särskilda frågor varit diskutabelt samt att en större återhållsamhet varit lämplig. I några enskilda fall ha misstag eller felgrepp förekommit. I stort sett har kommissionen fått det intrycket att verksamheten ur teknisk synpunkt varit väl organiserad och tillämpad. De erinringar, som kommissionen för sin del funnit kunna riktas mot den bedrivna censurverksamheten, röra väsentligen principfrågorna om censurens anordnande i allmänhet, särskilt dess hemlighållande för allmänheten, samt den utförliga informationsverksamhet som med stöd av det utvunna materialet bedrivits. I dessa delar har kommissionen icke ansett sig böra framställa någon anmärkning mot säkerhetstjänsten. I vad mån det ställningstagande till nyssnämnda frågor som skett från regeringens sida varit betingat av vårt lands politiska läge under krigsåren faller utanför kommissionens bedömande.

Kap. IV. Säkerhetstjänstens spaningsverksamhet.

Den i kap. III lämnade redogörelsen för säkerhetstjänstens verksamhet har avsett säkerhetstjänstens sätt att utnyttja de befogenheter beträffande kontrollen över trafikmedlen, som Kungl. Maj:t med stöd av 1939 och 1940 års tvångsmedelslagar tilldelat säkerhetstjänsten. I förevarande kapitel lämnas en redovisning för den undersökning kommissionen företagit beträffande frågan hur säkerhetstjänsten tillämpat andra den tillkommande befogenheter och i övrigt bedrivit sin spaningsverksamhet.

Till en början lämnas, efter en kortfattad beskrivning av hur säkerhetstjänstens spaningsorgan varit organiserade, en redogörelse för den utredning som kommissionen företagit beträffande säkerhetstjänstens spaningsverksamhet i allmänhet. I en följande avdelning redogöres för de förberedande åtgärder säkerhetstjänsten vidtagit för omhändertagande vid krigsfall av vissa utländska och svenska medborgare. Därefter behandlas säkerhetstjänstens registrering och kontroll av de s. k. politiska ytterlighetsriktningarna. Enskilda klagomål rörande påstådda övergrepp från säkerhetstjänstens sida, som icke tidigare berörts, behandlas i en särskild avdelning.

A. Spaningsverksamheten i allmänhet.

Såsom framgår av det föregående stod säkerhetstjänsten under ledning av säkerhetschefen, vilken närmast under sig hade ett kansli, som bland annat omfattade den s. k. spaningsbyrån. Denna byrå, vars chef var statspolisintendenten G. Thulin, hade till huvudsaklig uppgift att under säkerhetschefen leda och samordna spaningen efter landsskadliga brott och förövare av sådana brott. Spaningsärendena rörande Stockholms, sedermera fjärde övervakningsområdet föllo emellertid utom chefens för spaningsbyrån arbetsområde. Dessa ärenden föredrogos nämligen av övervakningschefen direkt för säkerhetschefen.

För själva spaningsverksamheten var riket indelat i sju övervakningsområden, för vilka redogjorts å s. 16. Varje övervakningschef utom den i Gotlands, sedermera sjunde övervakningsområdet hade i den stad, varest han var placerad, till sitt förfogande en övervakningsavdelning, vanligen bestående av polismän från de kommunala poliskårerna och statspolisen ävensom skrivbiträden. Även i vissa andra städer funnos smärre dylika avdelningar. Avdelningen i Stockholm, den s. k. sjätte roteln, var uppdelad i olika

underavdelningar, nämligen kansliavdelningen samt första, andra och tredje byråerna, vilka förestodos av en kommissarie eller överkonstapel.

Vid sjätte roteln kansliavdelning fördes ett för säkerhetstjänsten i riket gemensamt centralregister rörande spaningsverksamheten. Detta register — vilket grundade sig på rapporter och meddelanden från de lokala polisorganen och andra myndigheter, anmälningar från allmänheten, uppgifter från trafikmedelskontrollen m. m. — hade till huvudsaklig uppgift att tillhandahålla spaningsorganen nödigt material. Sedan förra hälften av år 1943 sorterade detta register under chefen för spaningsbyrån. Å kansliavdelningen fördes jämväl säkerhetstjänstens register över personer tillhörande de av säkerhetstjänsten övervakade ytterlighetsrikningarna samt över personer, vilka skulle omhändertagas i händelse av krig. Vid kansliavdelningen fördelades till sjätte roteln inkommande ärenden, upptogos anmälningar, verkställandes registerundersökningar och förberedande undersökningar m. m.

Sjätte rotelns första byrå handlade i huvudsak ärenden rörande kommunistisk verksamhet och spionage till förmån för Sovjetunionen, andra byrån ärenden angående nazistisk verksamhet ävensom spionage till förmån för Tyskland och med Tyskland förbundna länder samt tredje byrån ärenden beträffande spionage till förmån för Storbritannien och dess allierade utom Sovjetunionen ävensom ärenden, som icke kunnat tilldelas annan byrå. Därjämte handlade tredje byrån sabotageärenden. Under sista tiden av säkerhetstjänstens verksamhet handlade första byrån alla ärenden angående spionage till förmån för de allierade staterna. Å varje byrå fördes för internt bruk minnesanteckningar för underlättande av spaningsarbetet. Dessa anteckningar fördes stundom på registerkort. Alla byråerna voro indelade i olika grupper, envar med sina speciella uppgifter.

Innan kommissionen går att redogöra för den undersökning kommissionen verkställt angående säkerhetstjänstens verksamhet i nu ifrågavarande hänseende, vill kommissionen i korthet redogöra för den lagstiftning, som under det andra världskriget gällt i fråga om brott mot rikets säkerhet. Denna lagstiftning har huvudsakligen varit samlad i strafflagens 8 kap. och i 1940 års lag om straff för sabotage.

I 8 kap. strafflagen straffbeläggas förräderi och andra för rikets säkerhet menliga brott, främst handlingar som kunna hänföras till högförräderi, landsförräderi och spioneri. Ursprungligen upptogs i kapitlet i fråga om spioneri egentligen endast straff för vissa slag av militärt spioneri under krig. Genom lagstiftning år 1913 infördes emellertid ytterligare mot spioneri riktade straffbestämmelser. Sålunda stadgades straff för uppenbarande eller utforskande av militära hemligheter eller försök till dylika brott. Objekt för brottet var således då endast militära hemligheter.

Under åren närmast före det andra världskriget samt under detsamma har 8 kap. strafflagen undergått ett flertal ändringar, och allt fler former av sådan mot rikets yttre och inre säkerhet riktad verksamhet, som tidigare lämnats straffri, ha hänförts till det straffbara området.

År 1936 infördes straffbestämmelser mot sådan spioneriverksamhet, som avser insamlande av uppgifter av icke hemlig natur. Genom lag den 26 juni 1936 tillades nämligen i 8 kap. en ny paragraf, betecknad 21 a §, som stadgade straff för svensk man, som i syfte att gå främmande makt tillhanda insamlade eller lät insamla uppgifter angående rikets krigsmakt eller angående andra förhållanden, vilkas meddelande till främmande makt kunde skada rikets försvar, eller i syfte som nyss sagts tog befattning med sådana insamlade uppgifter. Lagrummet var således endast tillämpligt å svenska medborgare, och de uppgifter som avsågos skulle röra förhållanden som ägde ett mera direkt samband med försvarsväsendet.

Med hänsyn till den totala karaktär, som kom att utmärka krigföringen och som gjorde att denna på ett helt annat sätt än tidigare ingrep i civilbefolkningens liv, utvidgades genom lag den 14 oktober 1939 tillämpningsområdet för 8 kap. 21 a § i olika hänseenden. I den lydelse paragrafen genom nämnda lag erhöll stadgade densamma straff för den som i syfte att gå främmande makt tillhanda anskaffade eller lät anskaffa uppgifter angående förhållanden, berörande riket eller annan makt, vilkas meddelande till främmande makt kunde skada rikets försvar eller folkförsörjning eller dess vänskapliga förbindelser med främmande makt, eller i syfte som nyss sagts tog befattning med sådana uppgifter. För straffbarhet fordrades dock, att gärningsmannen bort inse faran.

Genom denna ändring kom lagrummet att avse även utlänning. Vidare innebar ändringen, att den verksamhet, som i förevarande lagrum straffbelades, utvidgades att omfatta — förutom verksamhet som kunde skada rikets försvar — jämväl verksamhet som kunde skada rikets folkförsörjning eller dess vänskapliga förbindelser med främmande makt.

Vidare infördes genom lagen den 14 oktober 1939 i 8 kap. strafflagen en ny paragraf, betecknad 21 b §. I denna stadgades straff för den som åtog sig att gå främmande makt tillhanda genom förfarande, som avsågs i bland annat 21 a §, eller sökte förmå annan därtill, allt under förutsättning, att han bort inse att fara, som omförmäldes i sistnämnda paragraf, kunnat uppkomma av förfarandet. En verksamhet av angivet slag kunde således bestraffas även om några uppgifter ännu icke hunnit insamlas.

Genom lag den 17 maj 1940, som trädde i kraft den 22 i samma månad, erhöll 8 kap. strafflagen i sin helhet ny lydelse. Lagändringen innebar utvidgning och komplettering av straffbestämmelserna i syfte att anpassa dem efter de former, i vilka den mot statens säkerhet riktade verksamheten bedrevs.

I 14 § i 1940 års lag, som närmast motsvarade den tidigare 21 a §, stadgades:

Den som i syfte att gå främmande makt tillhanda anskaffar eller låter anskaffa uppgifter angående förhållanden, berörande riket eller annan makt, vilkas meddelande till främmande makt kan medföra skada för rikets vänskapliga förbindelser med främmande makt eller för rikets försvar eller ock för folkförsörjningen i riket vid krig eller av krig föranledda utomordentliga förhållanden, eller i syfte som nyss sagts tager befattning med sådana uppgifter, dömes, där han ej förskyllt strängare straff, för spioneri till fängelse eller straffarbete i högst två år

I andra stycket i 14 § stadgades därjämte:

Lag samma vare om den som inom riket eljest för främmande makts räkning bedriver hemlig underrättelseverksamhet i militärt eller politiskt syfte.

Medverkan i militär eller politisk spioneriverksamhet för främmande makts räkning var således straffbar även om den ej berörde Sverige.

Det stadgande i 1940 års lag, som ersatte 21 b § i den tidigare gällande lagen, nämligen 26 §, upptog straffbestämmelse för den som åtog sig att medverka vid spioneri eller som erbjöd sig därtill eller som i sådant syfte av främmande makt mottog penningar eller annat eller eljest trädde i förbindelse med sådan makt, så ock för den som sökte förmå annan till gärning som nu sagts. Då det brott, som med förberedelsen skulle åsyftas, angavs som spioneri, kom bestämmelsen att avse jämväl förberedelse till sådan för främmande makts räkning bedriven underrättelseverksamhet, som straffbelades i 14 § andra stycket.

Genom lag den 20 mars 1942, som trädde i kraft den 24 i samma månad, erhöles flera paragrafer i 8 kap. strafflagen ändrad lydelse och infördes tre nya paragrafer, bland andra 14 a och 29 a §§. Denna lagstiftning innefattade i huvudsak skärpning av straffbestämmelserna mot förräderi och andra för rikets säkerhet menliga brott. Beträffande det i dåvarande 14 § andra stycket angivna brottet skedde däremot en ändring i motsatt riktning. Då spioneri icke ansågs vara en träffande benämning på de brott, som i allmänhet straffades enligt sistnämnda lagrum, överflyttades straffbestämmelsen till en ny 14 a §, varvid brottet erhöles benämningen olovlig underrättelseverksamhet. Vidare infördes möjlighet att vid synnerligen mildrande omständigheter döma till böter.

Uppdelningen av dåvarande 14 § i två paragrafer med olika brottsbenämningar föranledde en ändring i 26 §, varigenom sistnämnda paragraf kom att avse jämväl olovlig underrättelseverksamhet.

Enligt den nya paragrafen 29 a skulle emellertid straffskärpning inträda vid brott mot bland annat 14, 14 a och 26 §§, därest brottet förövades under krig, krigsfara eller andra, av krig föranledda utomordentliga förhållanden.

Genom lag den 9 juni 1944, som trädde i kraft den 1 juli samma år, genomfördes slutligen den ändringen, att brott mot 14 a § eller medverkan till dylikt brott icke fick åtalas av allmän åklagare utan att Kungl. Maj:t givit tillstånd därtill.

Sedan såväl i riksdagen som i pressen kritik framförts mot vissa av de under kriget nytillkomna bestämmelserna i 8 kap. strafflagen verkställde justitieombudsmannen under år 1944 en undersökning av rättstillämpningen beträffande 8 kap. strafflagen, såvitt angick tiden från och med år 1941. Enligt vad justitieombudsmannen framhöll i sin ämbetsberättelse till 1945 års lagtima riksdag, s. 199—225, hade hans undersökning icke givit anledning till erinran mot rättstillämpningen i fråga om annat lagrum i 8 kap. än 14 a §. Någon mer betydande invändning mot paragrafens tillämpning hade dock icke kunnat göras annat än mot det sätt, på vilket dom-

stolarna stundom tolkat ordet »underrättelseverksamhet». Härutinnan syntes rättstillämpningen ha visat benägenhet att vidga straffbarheten utöver vad med straffbarhet avsetts. Sålunda hade enligt justitieombudsmannen förekommit, att domstolarna fällt till ansvar med direkt tillämpning av 14 a § eller 14 § andra stycket i dess närmast före den 20 mars 1942 gällande lydelse, oaktat det handlande, som förts de tilltalade till last, icke kunde betecknas såsom en verksamhet eller det i varje fall måste anses tvivelaktigt huru därmed förhöll sig. Under framhållande av att den vaga brottsbeskrivningen jämte avsaknaden av utförlig och klargörande motivering vid lagstiftningsarbetet på hithörande område uppenbarligen ställt domstolarna inför betydande tolkningssvårigheter, och att härtill kom att underinstanserna på grund av den sekretess, varmed ifrågavarande mål voro omgärdade, kunnat hämta ringa eller ingen ledning av högsta domstolens avgöranden, fann justitieombudsmannen vad vid utredningen framkommit icke ha varit av beskaffenhet att föranleda något ingripande från hans sida. Då emellertid den verkställda utredningen syntes justitieombudsmannen vara förtjänt av beaktande vid det pågående lagstiftningsarbetet i ämnet, framlade han för Kungl. Maj:t resultatet av utredningen för den åtgärd, Kungl. Maj:t kunde finna förhållandena påkalla.

För att öka möjligheterna att bekämpa spioneri och annan landsskadlig verksamhet tillkom 1940 års tvångsmedelslag, vilken lade extraordinära befogenheter i bland annat säkerhetstjänstens händer. Denna lag gav rätt att gripa och kvarhålla icke blott personer, som misstänktes för brott enligt 8 eller 19 kap. strafflagen eller sabotagelagen eller för att förbereda eller främja sådant brott. Ett dylikt ingripande fick ske även mot den som misstänktes för att eljest obehörigen utforska eller till obehörig person lämna uppgifter om förhållande, vars meddelande till främmande makt kunde skada rikets försvar eller folkförsörjning eller dess vänskapliga förbindelser med främmande makt, eller för att förbereda eller främja dylik verksamhet. För att ett kvarhållande jämlikt 1940 års lag skulle vara berättigat fordrades således icke misstanke om brott; även misstanke om vissa handlingar, vilka i och för sig icke voro straffbelagda, kunde berättiga till ett kvarhållande. 1940 års tvångsmedelslag medgav vidare utvidgad rätt till beslag, skingringsförbud samt hus- och kroppsrensningen ävensom rätt till post-, telegram- och telefonkontroll.

Av de övriga hjälpmedel, som stodo till säkerhetstjänstens förfogande vid spaningsverksamhetens utövande, voro följande de viktigaste, nämligen skuggning, inhämtande och registrering av upplysningar, tekniska undersökningar samt utnyttjande av den i utlänningslagstiftningen föreskrivna allmänna utlännings- och resandekontrollen ävensom speciell resandekontroll i fråga om svenskar, som reste till och från utlandet. Vid spaningsverksamheten anlätades därjämte hemliga kunskapare, s. k. tjallare.¹

Liksom beträffande censurverksamheten har säkerhetstjänsten i sin spaningsverksamhet upprätthållit kontakt med regeringen eller vissa av dess

¹ Se s. 22—24

ledamöter ävensom med andra myndigheter. Sålunda har säkerhetschefen till en början gång efter annan samt från och med mars 1941 halvårsvis till socialministern avgivit redogörelser för verksamheten. Kontakt med utrikesdepartementet har huvudsakligen upprätthållits med den tjänsteman, som utrikesministern avdelat såsom kontaktman mellan säkerhetstjänsten och departementet. Säkerhetstjänsten har emellertid vid flera tillfällen sökt kontakt med jämväl andra tjänstemän inom departementet. I detta avseende må erinras om den kontakt säkerhetstjänsten upprätthållit med utrikesdepartementet vid säkerhetstjänstens förbindelse med tysk och finsk polis.¹ Övervakningschefen i Stockholm har därjämte ofta samrått med justitieministern i frågor beträffande spanings- och åklagarverksamheten.

Säkerhetstjänsten har i viss utsträckning självmant delgivit andra myndigheter vid spaningsverksamheten erhållna upplysningar, som ansetts äga informatoriskt värde ur huvudsakligen politisk och militär synpunkt.

Förbindelsen med utrikesdepartementet och andra myndigheter omhändertades av chefen för spaningsbyrån samt beträffande Stockholm, sedermera fjärde övervakningsområdet av chefen för detta. De nu nämnda befattningshavarna ha i följande omfattning vidarebefordrat upplysningar till andra myndigheter än polismyndigheterna.

Till utrikesdepartementet lämnades uppgifter angående exempelvis personer i Danmark och Norge (»stikkere», quislingar m. fl.), som enligt erhållna upplysningar väntades söka inresevisering hit till riket genom Sveriges beskickningar i respektive länder. Vidare erhöll utrikesdepartementet meddelande om utländska medborgare, mot vilka säkerhetstjänsten ansett sig böra ingripa. Utrikesdepartementet informerades även rörande till säkerhetstjänsten inkomna uppgifter angående svenska medborgare, som vistades utomlands och beträffande vilka framkommit misstanke att de tjänade utländska intressen genom illegal verksamhet. Spionage och sabotagerapporter delgavs i stor utsträckning utrikesdepartementet. Slutligen informerades utrikesdepartementet, därest under spaningsarbete eller annorledes framkommo uppgifter och upplysningar om rent utrikespolitiska förhållanden.

Till försvarsstaben lämnades uppgifter om sådana inom krigsmakten anställda personer, vilka tillhörde eller sympatiserade med ytterlighetsparti eller misstänktes bedriva illegal verksamhet. Dit överlämnades ävenledes upplysningar om mera anmärkningsvärda förhållanden, som framkommo beträffande vid rikets viktigare krigsindustrier anställda personer (misstanke om sabotage och spionage, anslutning till ytterlighetsparti m. m.). Slutligen lämnades till försvarsstaben uppgifter av rent militär betydelse, t. ex. uppgifter och rapporter om militära förhållanden i andra länder ävensom uppgifter om militärt spionage här i riket.

Utlänningskommissionen erhöll del av uppgifter om anmärkningsvärda förhållanden rörande härvarande utlännningar, då uppgifterna voro av den art att de ansågos böra bringas till kommissionens kännedom.

¹ Se Betänkandet del II s. 53 o. f. samt s. 80 o. f.

Informationsstyrelsen erhöll understundom av chefen för spaningsbyrån muntligen per telefon kortare orienteringar om aktuella förhållanden inom spaningsbyråns verksamhetsområde. Denna orientering ägde uteslutande rum för att bereda informationsstyrelsen möjlighet att hjälpa säkerhetstjänsten att förekomma för tidig publicering i pressen i sådana fall, då skada därav skulle kunna uppkomma för utredningsarbetet.

För att skaffa sig en uppfattning om säkerhetstjänstens spaningsverksamhet och om användningen av de befogenheter säkerhetstjänsten tilldelats genom 1940 års tvångsmedelslag anhöll kommissionen genom skrivelse den 14 mars 1945 hos säkerhetschefen Hallgren om en förteckning över samtliga de personer, som under tiden från och med säkerhetstjänstens inrättande till och med den 31 december 1944 av säkerhetstjänsten eller på dess föranstaltande gripits och kvarhållits. Av denna förteckning borde enligt kommissionens begäran bland annat framgå — förutom personernas namn och nationalitet — arten av den gärning, som föranlett frihetsberövandet, och tiden för densamma, för vilken makt och mot vilken makt gärningen företagits, den särskilda i 2 § 1940 års tvångsmedelslag eller annorstädes angivna grund, som utgjort förutsättningen för kvarhållandet, den dag vederbörande gripits och den tid han varit kvarhållen ävensom uppgift huruvida kvarhållandet följts av åtal och om den slutliga utgången vid domstol.

I anledning av kommissionens framställning har säkerhetstjänsten till kommissionen överlämnat för varje övervakningsområde upprättade förteckningar över personer, som under ifrågavarande tid inom övervakningsområdet anhållits av säkerhetstjänsten eller på dess föranstaltande.

Det har visat sig omöjligt att bearbeta materialet med utgångspunkt från grunden för anhållandet. Beträffande praktiskt taget samtliga anhållanden har nämligen i förteckningarna allenast angivits att anhållandet skett med stöd av 2 § i 1940 års tvångsmedelslag. Några ytterligare uppgifter i detta hänseende har kommissionen icke ansett sig kunna kräva.

Även i andra avseenden har bearbetning av uppgifterna stött på svårigheter, och kommissionen återger därför endast i begränsad omfattning det vid undersökningen framkomna materialet.

Av de inkomna förteckningarna framgår, att antalet anhållanden under åren 1939—1944 för hela landet uppgått till 1 837. Av de anhållna personerna ha 111 varit anhållna vid två eller tre skilda tillfällen. Antalet anhållanden fördelar sig på de olika åren på följande sätt, nämligen 35 år 1939, 389 år 1940, 395 år 1941, 390 år 1942, 264 år 1943 och 364 år 1944. De flesta anhållandena, nämligen 1 101, ha företagits inom Stockholms, sedermera fjärde övervakningsområdet. Av anhållandena avse något mer än hälften eller 991 svenska medborgare. I 367 fall avse anhållandena norska medborgare,¹ i 173 fall tyska eller förutvarande tyska medborgare och i 75 fall danska medborgare. De återstående 231 anhållandena fördela sig ganska jämnt på olika nationaliteter. Några slutsatser om den politiska inriktningen av vederbö-

¹ Jfr s. 244.

randes verksamhet kunna givetvis ej dragas av dessa uppgifter. Av förteckningarna framgår vidare att flertalet anhållna varit relativt unga personer. Nära nog 80 % av anhållandena avse personer, som voro födda år 1900 eller senare, och icke mindre än bortemot 20 % av anhållandena personer, som voro födda 1920 eller senare. Särskilt de anhållna norrmännen tillhörde i stor utsträckning de yngre åldersgrupperna.

Kommissionen har låtit statistiskt bearbeta materialet för att om möjligt få en uppfattning om *dels* i vilken omfattning åtal följt på anhållandena, *dels* i vad mån den i 1940 års tvångsmedelslag givna utvidgningen beträffande tiden för frihetsberövande utnyttjats och *dels* förhållandet mellan å ena sidan anhållna personer, som uppgivits verka för Tyskland och dess förbundna stater, och å den andra anhållna personer, som uppgivits arbeta för de allierade staterna.

Vad beträffar den första frågan framgår av utredningen att anhållandet i 1 411 fall icke följts av några ansvarsyrkanden för brott mot rikets säkerhet. I 9 fall framgår icke med visshet av det för kommissionen tillgängliga materialet huruvida anhållandet följts av åtal eller ej. I de 417 fall, där enligt förteckningarna åtal följt, har fällits till ansvar i 387 fall, straffriförklarats enligt 5 kap. 5 § strafflagen i 5 fall och frikänts i 25 fall. Den procentuella fördelningen framgår av följande uppställning.

Antal anhållanden	Därav				
	Icke åtalade	Åtalade frikända	Åtalade fällda	Straffriförklarade	Obekant
1 837	1 411	25	387	5	9
% 100,0	76,8	1,4	21,1	0,8	0,5

Förhållandet under de olika åren mellan antalet fall, där åtal följt, och antalet fall, där åtal icke följt, belyses av följande tabell.

År	Antalet anhållanden	I % av samtliga anhållanden		
		Icke åtalade	Åtalade frikända	Åtalade fällda eller straffriförklarade
1939	35	91,4	—	8,6
1940	389	82,8	2,1	14,4
1941	395	74,4	2,0	23,5
1942	390	81,5	0,8	18,2
1943	264	67,8	2,8	28,4
1944	364	73,1	0,5	25,8
I allt	1 837	76,8	1,4	21,8

Av följande tabell framgår hur förhållandet mellan åtalade och icke åtalade ställer sig inom de olika övervakningsområdena.

Övervakningsområde	Antalet anhållanden	I % av samtliga anhållanden		
		Icke åtalade	Åtalade frikända	Åtalade fällda eller straffri-förklarade
I övervakningsområdet (Rosengren) . .	72	48,6	9,7	41,7
II övervakningsområdet (Eliason) . . .	155	87,1	1,8	11,6
III övervakningsområdet (Fontell) . . .	387	78,0	—	20,7
IV övervakningsområdet (Lundqvist) . .	1 101	77,5	1,6	20,7
V övervakningsområdet (Enhörning) .	77	76,6	—	23,4
VI övervakningsområdet (Danielson) . .	45	60,0	—	37,8
I allt	1 837	76,8	1,4	21,8

Största antalet fall, där anhållandet icke följts av åtal, är att finna inom andra övervakningsområdet, där antalet fall, i vilka åtal följt, allenast uppgår till omkring 13 % av antalet anhållanden. I tre övervakningsområden utgör antalet fall, där åtal följt, något över 20 % av antalet anhållanden, i ett — det sjätte — omkring 38 % och i det återstående — det första — över 50 %.

Från säkerhetstjänsten har till förklaring av det relativt ringa antal fall, där åtal följt i andra övervakningsområdet, framhållits följande.

Med hänsyn till den långa landgränsen mot Norge försökte ett stort antal norrmän illegalt överskrida gränsen till Sverige. Innan den verkliga massflykten från Norge började, blevo många av dessa norrmän av säkerhetstjänsten anhållna såsom misstänkta för spionageverksamhet — detta emedan det blev känt för säkerhetstjänsten att speciellt engelsmännen efter motgångarna i Norge 1940 gjorde stora ansträngningar för att bygga upp ett agentnät i Norge — trots att givetvis många av dessa norrmän alls icke sysslade med underrättelseverksamhet eller spionage. De flesta av dem blevo under åren 1940—1942 anhållna såsom misstänkta för brott mot 8 kap., ehuru de rätteligen bort behandlas jämlikt utlänningslagen. Med den kännedom, som säkerhetstjänsten så småningom fick, står det även klart, att många av dessa norrmän, som kommo till Sverige och utgävo sig vara flyktingar, i själva verket voro utsända av tyskarna eller nazisterna i Norge för att spionera bland flyktingarna i Sverige. Dessa anhållanden i gränstrakterna ge en förklaring till dels det stora antalet anhållna norrmän och dels varför antalet dömda i förhållande till antalet anhållna inom andra övervakningsområdet var så litet.

I fråga om anhållningstidens längd må framhållas, att rätten att kvarhålla personer, vilka misstänkas för brott, under normala förhållanden är mycket begränsad i vårt land. Enligt 19 § 12. strafflagens promulgationsförordning skall nämligen en anhållen person lösgivas inom 24 timmar, såframt han icke förklaras häktad. Under särskilda omständigheter kan denna tidsfrist förlängas, dock högst med fyra dygn. Längsta tiden för kvarhållande utan att häktning sker är sålunda enligt nämnda förordning fem dygn.

För att vinna det med 1940 års tvångsmedelslag avsedda syftet ansågs det nödvändigt att bereda ökad möjlighet att kvarhålla personer, vilka miss-

tänktes för att förbereda, utöva eller främja sådan verksamhet, mot vilken lagen riktade sig.

I den ursprungliga lydelsen av 4 § i 1940 års tvångsmedelslag stadgades att den misstänkte skulle frigivas, om han icke förklarades häktad inom 30 dagar från första dagen av kvarhållandet. Med hänsyn till att utredningarna om spioneri- och underrättelseverksamhet ofta voro synnerligen tidsödande medgavs dock rätt att efter inhämtande av justitiekanslerns medgivande kvarhålla den misstänkte under viss ytterligare tid, högst 30 dagar. För att inskräpa vikten av att den enskildes intressen icke utsattes för större intrång än förhållandena föranledde stadgades vidare att åtgärd, som beslutats med stöd av lagen, icke finge upprätthållas längre än som erfordrades för att vinna det med åtgärden avsedda ändamålet.

Erfarenheterna under det första året av lagens tillämpning ansågos giva vid handen, att polismyndigheterna i allmänhet inom väsentligt kortare tid än 30 dagar kunde taga ställning till frågan, huruvida den kvarhållne borde frigivas eller häktas. I samband med att lagen förlängdes från och med den 1 april 1941 begränsades därför rätten att kvarhålla. Ändringen innebar, att den tid kvarhållande fick ske utan medgivande av justitiekanslern förkortades till 15 dagar samt att justitiekanslern skulle äga giva tillstånd till fortsatt kvarhållande under högst 15 dagar varje gång sådant tillstånd begärdes hos honom. Med hänsyn till att de utredningar, varom var fråga, stundom voro synnerligen tidsödande bibehölls emellertid den längsta tiden för kvarhållande, 60 dagar.

Vid lagens prolongering från och med den 1 juli 1944 undergingo ifrågasvarande bestämmelser ytterligare begränsning. I proposition till riksdagen med förslag till lag i ämnet uttalade chefen för justitiedepartementet, att enligt vad han inhämtat under de två närmaste föregående åren endast i ett fall förekommit att någon kvarhållits mer än 30 dagar. Framställningar till justitiekanslern om tillstånd att kvarhålla någon utöver 15 dagar hade gjorts under år 1942 beträffande 43 personer och under år 1943 allenast beträffande en person. Även om sålunda den medgivna tiden för kvarhållande i praxis ej ens tillnärmelsevis utnyttjats, syntes det justitieministern angeläget, att den längsta tid, som någon med justitiekanslerns medgivande finge kvarhållas enligt lagen, väsentligt förkortades. Den sammanlagda tid, som någon fick hållas i förvar, bestämdes därför till 30 dagar. Kravet på justitiekanslerns tillstånd för kvarhållande längre tid än 15 dagar bibehölls. Därjämte ansågs det ur rättssäkerhetssynpunkt vara önskvärt att justitiekanslern snarast möjligt erhöi kännedom om de fall, då personer med stöd av tvångsmedelslagen höllos i förvar längre tid än som enligt strafflagens promulgationsförordning medgives i fråga om anhållna personer. Med hänsyn härtill stadgades i lagens 4 § att, då någon med stöd av lagen kvarhållits mer än fem dygn, anmälan därom skulle ofördröjligen göras hos justitiekanslern.

I vilken omfattning den i 1940 års tvångsmedelslag givna utvidgningen beträffande tiden för kvarhållande utnyttjats framgår av följande två tabeller, vilka avse dels de anhållanden, som icke följts av åtal, och dels de anhållan-

den, som följts av åtal och fällande dom.¹ Den första tabellen (A) upptager antalet anhållanden, fördelat efter antalet dagar vederbörande suttit anhållna, och den andra (B) motsvarande siffror omräknade i procentuella tal.

A. Absoluta tal.

	Mindre än 1	Anhållen antal dagar ²					I allt
		1	2—5	6—15	16—30	31—60	
<i>Icke åtalade</i>							
1. Före 1/4 1941	199	68	61	33	34	1	396
2. 1/4 1941—30/6 1944	218	120	260	254	51	3	906
3. Efter 30/6 1944	31	14	49	15	—	—	109
I allt	448	202	370	302	85	4	1411
<i>Åtalade fällda</i>							
1. Före 1/4 1941	3	2	13	13	35	5	71
2. 1/4 1941—30/6 1944	10	10	27	199	33	13	292
3. Efter 30/6 1944	4	—	5	10	5	—	24
I allt	17	12	45	222	73	18	387

B. Relativa tal.

	Mindre än 1	Anhållen antal dagar ²					I allt
		1	2—5	6—15	16—30	31—60	
<i>Icke åtalade</i>							
1. Före 1/4 1941	50,8	17,2	15,8	8,4	8,6	0,3	100
2. 1/4 1941—30/6 1944	24,1	13,2	28,7	28,0	5,6	0,3	100
3. Efter 30/6 1944	28,4	12,8	45,0	13,7	—	—	100
I allt	81,8	14,3	26,2	21,4	6,0	0,3	100
<i>Åtalade fällda</i>							
1. Före 1/4 1941	4,2	2,8	18,8	18,8	49,8	7,0	100
2. 1/4 1941—30/6 1944	3,4	3,4	9,2	68,2	11,8	4,5	100
3. Efter 30/6 1944	16,7	—	20,8	41,7	20,8	—	100
I allt	4,4	8,1	11,7	57,3	18,9	4,6	100

Av tabell B (relativa tal) framgår att i omkring 50 % av de fall, där anhållandet icke följts av åtal, under tiden fram till den 1 april 1941 anhållandetiden understeg ett dygn. Motsvarande siffror för de båda senare tidsperioderna hålla sig vid ungefär hälften eller respektive omkring 24 och 28 %. Sammanlagda antalet fall, i vilka anhållandetiden icke översteg 5 dagar, utgör under de olika perioderna respektive omkring 83, 66 och 86 %.

¹ De personer, som åtalats men frikänts eller straffröfordömdes jämlikt 5 kap. 5 § strafflagen, innefattas således icke i dessa tabeller. De 9 fall, beträffande vilka icke är känt om anhållandena följts av åtal eller ej, ha ej heller medtagits.

² I kolumnen »Mindre än 1» ha upptagits de personer, som frigivits samma dag de anhållits. I övrigt har anhållningstiden i tabellerna räknats i kalenderdagar fr. o. m. dagen för anhållandet till dagen för frigivning eller häktning.

Anhållandetider mellan 6 och 15 dagar förekomma under tiden fram till den 1 april 1941 i omkring 8 % av fallen, under tiden den 1 april 1941—den 30 juni 1944 i 28 % och under tiden därefter i omkring 14 %. Av tabellen torde framgå att den genomsnittliga tidslängden för anhållandena ökat under perioden efter den 1 april 1941 men åter minskat under perioden efter den 30 juni 1944.

Beträffande anhållningstiden i de fall, där anhållandet följts av åtal och fällande dom, kommer man till ett något annat resultat. I dessa fall har under tiden före den 1 april 1941 anhållningstiden i omkring 4 % uppgått till högst ett dygn medan i över 50 % tiden översteg 15 dagar. Jämför man dessa siffror med siffrorna för tiden den 1 april 1941—den 30 juni 1944, finner man att under sistnämnda tid allenast i omkring 16 % anhållningstiden överstigit 15 dagar. Av återstående fall uppgick sagda tid i omkring 68 % till 6—15 dagar. Under den sista perioden skedde i stort sett en fortsatt utveckling mot kortare anhållningstid i det att antalet fall, där anhållningstiden var högst 5 dygn, i jämförelse med föregående tidsperiod steg från 16 % till över 37 %. Samtidigt steg emellertid också under den sista perioden siffran för de fall, där anhållningstiden var mer än 15 dagar, något nämligen från omkring 16 % under nästföregående period till omkring 20 %.

I övrigt hänvisas till de båda tabellerna.

En av de mest uppmärksammade anmärkningarna mot säkerhetstjänsten har gått ut på att säkerhetstjänsten i sin spaningsverksamhet icke med samma kraft motarbetat det tyska spioneriet här i landet som det allierade. Som stöd för detta påstående har från kommunistiskt håll i början av år 1945 i olika sammanhang förevisats ett diagram över antalet fällda domar under krigsåren »enligt spioneriparagrafen».¹ Å diagrammet funnos två kurvor, av vilka den ena angav antalet dömda allierade agenter och den andra antalet dömda nazistiska agenter.

Att på antalet dömda tyska respektive allierade och ryska spioner eller agenter grunda en rättvisande uppfattning om hur säkerhetstjänsten bedrivit sin verksamhet kan ej vara möjligt. Vid bedömningen av säkerhetstjänstens verksamhet bör man i detta sammanhang för det första utgå, icke från antalet dömda utan från antalet anhållna personer. Det torde emellertid också vara felaktigt att av allenast sistnämnda antal och uppgift om de olika anhållna personernas uppdragsgivare söka draga några slutsatser rörande säkerhetstjänstens inriktning åt ena eller andra sidan. För att vara berättigad därtill måste jämväl fordras att man har en åtminstone något så när klar uppfattning om det tyska respektive det allierade och ryska spionagens omfattning här i landet under kriget. Med den kännedom, som numera förvärvats, torde man visserligen med ganska stor bestämdhet kunna göra gällande, att en omfattande spioneri- och underrättelseverksamhet bedrivits här i landet för alla de krigförande staternas räkning. Om förhål-

¹ Se andra kammarens protokoll år 1945 nr 9 s. 19 o. f.

landet mellan spionaget för de olika staterna torde det däremot vara ytterligt svårt att erhålla någon bestämd uppfattning. Även om samtliga dessa faktorer varit kända, måste därjämte för att en tillförlitlig slutsats skulle kunna dragas i angivet hänseende spionageverksamheten för de olika länderna ha bedrivits med ungefär samma mått av förslagenhet. Slutligen måste verksamheten ha bedrivits på likartat sätt. Därest en stat låtit spionageverksamheten huvudsakligen drivas av personal, som åtnjutit immunitet, medan en annan stat därtill använt annan personal, kommer nämligen en statistik, byggd på anhållanden, icke att omfatta alla de ingripanden som företagits mot den förra statens verksamhet. Vidare är att märka, att därest metoderna för ett lands spionageverksamhet upptäckas, därav följer att — åtminstone innan en ändring i metoderna hunnit företagas — ytterligare anhållanden med större lätthet kunna företagas. Att under kriget förelegat en avsevärd skillnad i tillvägagångssättet mellan respektive tyskt, ryskt och övrigt allierat spionage torde med de erfarenheter som nu föreligga vara uppenbart. Särskilt det tyska spionaget har under kriget i stor utsträckning arbetat under skydd av immunitetsreglerna.

Oaktat nu antydda betänkligheter mot värdet av en statistik, byggd på antalet anhållanden och på uppgifter om de anhållnas eventuella uppdragsgivare, har kommissionen emellertid ansett sig böra göra försöket att låta statistiskt bearbeta de förutnämnda förteckningarna med utgångspunkt från uppgifterna om de makter, för och mot vilka gärningen vidtagits. Denna bearbetning har emellertid visat sig vara förenad med stora svårigheter. I så många som 602 fall eller i runt tal 33 % av totala antalet anhållanden har frågan för vilken makt gärningen företagits icke besvarats. Ungefär detsamma är förhållandet beträffande frågan mot vilken makt gärningen företagits. Denna fråga är nämligen obesvarad i 551 fall eller 30 % av det totala antalet anhållanden. Skälet till att dessa frågor i så stor utsträckning icke besvarats behöver icke vara — såsom kanske kunde antagas vara det sannolikaste — att den anhållne varit oskyldig till den verksamhet för vilken han misstänkts. Förhållandet kan i stället ha varit det, att misstanken varit berättigad men att det vid utredningen icke blivit fastslaget för eller mot vilken makt den anhållne arbetat. Kommissionen har också i vissa fall iakttagit att de polismän, som verkställt utredningen, i förhörsprotokollet allenast antecknat att gärningen skett för främmande macts räkning, utan att ange vilken makt det var fråga om. Av vad som framkommit vid kommissionens utredning verkar det som om en dylik praxis stundom förekommit under de första krigsåren. Enär de i förteckningarna lämnade svaren allenast bygga på vad som framgått av säkerhetstjänstens handlingar, blir i ett dylikt fall svaret »ej uppgift» missvisande.¹ En genomgång år för år av antalet fall, då nu ifrågavarande frågor lämnats obesvarade, visar också i stort sett, att antalet dylika fall var störst under de första undersökningsåren för att där-

¹ I detta sammanhang må hänvisas till de från säkerhetstjänstens sida gjorda, å s. 244 refererade uttalandena, vilka av säkerhetstjänsten åberopats som förklaring till att i så stor utsträckning uppgift ej lämnats för vilken makt den anhållne arbetat.

efter minska ganska avsevärt. Denna utveckling framgår av följande tabell, som upptar procenttalet fall, i vilka uppgift saknas om den makt för vilken gärningen företagits.

År	%	År	%
1939	68,6	1943	22,8
1940	51,7	1944	27,2
1941	19,2	1939—1944	32,8
1942	36,7	1941—1944	26,7

Men även ur andra synpunkter har det visat sig svårt att bearbeta det kommissionen tillställda materialet. De uppställda frågorna ha icke besvarats på enhetligt sätt, och de lämnade svaren ha i flera fall visat sig vara ofullständiga och allmänt avfattade. Med hänsyn till att de lämnade svaren tillkommit efter allenast en genomgång av handlingarna och dessutom lämnats flera år efter utredningens avslutande och av personal, som ofta icke deltagit i utredningen, är det uppenbart att man måste räkna med förekomsten av vissa felaktigheter i de lämnade svaren. Med hänsyn till sistnämnda förhållanden har kommissionen ej heller ansett sig böra av säkerhetstjänsten kräva ytterligare utredning i de avseenden, i vilka materialet är ofullständigt. Slutligen har maktgrupperingen under kriget undergått förändringar, vilket också kommit att avspegla sig i svaren.

Med stöd av det tillgängliga materialet har kommissionen låtit upprätta sammanställningar för åren 1939—1944 över anhållandena med fördelning efter den eller de makter, för och mot vilka gärningen företagits. Därjämte har kommissionen låtit upprätta dels ett sammandrag för åren 1939—1944 och dels ett sammandrag för åren 1941—1944. Med hänsyn till att bristerna i specificeringen på makter äro avsevärt större i uppgifterna för åren 1939 och 1940 än i uppgifterna för de följande åren har kommissionen icke ansett det tillfyllest med allenast det förstnämnda sammandraget. De två sistnämnda sammandragen bifogas detta betänkande (*Bilagorna 2 och 3*, se s. 480 o. 481).

På grundval av materialet har kommissionen vidare låtit upprätta två diagram, utvisande antalet anhållanden under varje kvartal.

Det första diagrammet (*Bilaga 4*, s. 483), i vilket anhållandena grupperats efter de makter, för vilka de anhållna uppgivits ha arbetat, har två huvudkurvor. Den ena av dessa kurvor (A) redovisar de fall, där den anhållne uppgivits ha arbetat för axelmakterna.¹ Den andra huvudkurvan (B) omfattar de anhållanden, där den anhållne uppgivits ha arbetat till förmån för de allierade staterna. Såsom allierade stater ha i detta sammanhang räknats Storbritannien, Amerikas förenta stater, Sovjetunionen, Norge, Danmark, Island, Frankrike, Nederländerna, Belgien och Polen. Därjämte ha i detta diagram inlagts ytterligare två kurvor (Ba och Bb), av vilka den ena (Ba)

¹ I materialet är i detta hänseende allenast Tyskland representerat.

anger antalet anhänganden, där den anhängne uppgivits ha arbetat till förmån för allenast de västallierade staterna, och den andra (Bb) antalet anhänganden, där den anhängne uppgivits ha arbetat till förmån för allenast Sovjetunionen. Anhänganden av personer, som arbetat till förmån för såväl någon eller några av de västallierade staterna som Sovjetunionen, äro således icke redovisade i kurvorna Ba och Bb.

Det andra diagrammet (*Bilaga 5*, s. 483) visar hur de anhängna fördela sig efter den eller de makter, mot vilka de uppgivits ha arbetat. I detta diagram ha inlagts tre huvudkurvor. Av dessa avser en (A) antalet anhänganden, där den anhängne uppgivits ha arbetat mot axelmakterna. Däri ingå i detta sammanhang samtliga de fall, där den anhängne uppgivits ha arbetat mot Tyskland, Italien, Japan eller Finland var för sig eller i kombination med varandra eller där den anhängne uppgivits ha arbetat mot någon eller några av dessa stater samt Sverige. Den andra huvudkurvan i detta diagram (B) redovisar samtliga anhänganden, där den anhängne arbetat mot någon eller några av de allierade staterna. De fall där den anhängne därjämte arbetat mot Sverige innefattas sålunda också i sistnämnda kurva. Den tredje huvudkurvan (C) avser samtliga fall, där den anhängne uppgivits ha arbetat mot Sverige, vare sig han samtidigt arbetat mot en annan stats intressen eller ej. I detta diagram har även inlagts en kurva (Ba) utvisande de fall, där den anhängne uppgivits ha arbetat allenast mot västallierade stater eller mot någon eller några av dessa stater samt Sverige, och en kurva (Bb) för de fall, där den anhängne uppgivits ha verkat allenast mot Sovjetunionen eller mot Sovjetunionen och Sverige. Anhänganden av personer, som uppgivits ha arbetat såväl mot någon eller några av de västallierade staterna som mot Sovjetunionen, äro således icke redovisade i kurvorna Ba och Bb.

För båda diagrammen gäller att anhängna, vilka uppgivits ha arbetat till förmån för såväl de allierade som axelmakterna eller mot båda maktgrupperna, s. k. dubbelspioner, icke äro redovisade i kurvorna för dessa maktgrupper. De anhänganden, beträffande vilka saknats uppgift å den eller de stater för eller mot vilka den anhängne arbetat, äro icke heller redovisade i diagrammen.

För närmare studium hänvisas till de båda diagrammen.

Sedan säkerhetstjänsten beretts tillfälle att avgiva yttrande över de upprättade sammanställningarna och diagrammen, har från säkerhetstjänstens sida framhållits, att det torde vara omöjligt att med någon större säkerhet angiva den verkliga omfattningen av de olika ländernas spionageverksamhet här i landet. Så mycket syntes man dock med tämligen stor säkerhet kunna säga, att man beträffande omfattningen icke kunde sätta likhetstecken mellan det tyska underrättelseväsendets aktivitet å ena sidan och de sammanlagda allierade underrättelseväsendenas aktivitet å andra sidan.

Säkerhetstjänsten har framhållit, att de allierade staterna under kriget i stort sett arbetat var för sig inom underrättelsetjänsten och kontrapionaget. I detta hänseende har säkerhetstjänsten åberopat åtskilliga närmare angivna

erfarenheter som säkerhetstjänsten under sitt arbete vunnit. Beträffande det tyska spionaget har säkerhetstjänsten framhållit följande.

Det tyska spionaget var i början av kriget väl organiserat och uppbyggt. I samband med krigsutbrottet erhöles emellertid ett flertal tyskar, som otvivelaktigt voro inrangerade i det tyska underrättelseväsendet, diplomatiskt skydd och knötos till härvarande tyska legation (Bolte, Stengel, Grassman m. fl.). Den uppbyggda spionageapparaten raserades dock av den svenska säkerhetstjänsten i intimt samarbete med den norska polismyndigheten redan på ett tidigt stadium genom att dess ledare — en högre tysk diplomat (marinattachén Steffan) — i samband med utredningen av en större tysk spionageorganisation (Mickael-Strandberg-affären) år 1940 komprometterades i så hög grad, att han måste lämna riket.¹ Hans efterträdare (Bolte) komprometterades snart därefter och även denne diplomat måste lämna landet. Tyskarna torde sålunda, såvitt man kan finna, i slutet av år 1940 ha stått helt utan någon spionageorganisation i Sverige. Följden härav blev, att vederbörande i Berlin ansågo det nödvändigt att uppbygga en ny apparat för underrättelsetjänst och kontrapionage. Valet föll därvid på Hans Georg Wagner, som den 1 november 1940 ackrediterades i Stockholm som biträde åt militärattachén.²

Säkerhetstjänsten har vidare framhållit, att man utan överdrift torde kunna säga, att de förenade ansträngningarna från allierade spionageorganisationer både kvantitativt och kvalitativt varit betydligt överlägsna den tyska spionageorganisationen. En statistisk jämförelse mellan tyskt och allierat spionage bleve därför i högsta grad missvisande. Sålunda kunde man icke utgå från de förutsättningar, som legat till grund för bilaga 4, där man i diagrammet under linjen A gjort jämförelse med linje B, varvid A betecknade spionage för axelmakterna och B spionage för de allierade. Mer lämpligt syntes vara att jämföra A med linjen Ba, som angäve den västallierade verksamheten jämförd med axelmakternas, eller jämföra A med linjen Bb, vilken sistnämnda beteckning avsåge Ryssland. Om man bortsågo från den höga toppen under andra och tredje kvartalet 1941 — å linjen Bb — vilken topp förorsakades av den wollweberska sabotageligans infångande,³ funne man en tämligen god överensstämmelse mellan dessa båda linjer.

Beträffande kurvan A å det av kommissionen upprättade diagrammet bilaga 4 — anhållanden på grund av misstänkt verksamhet till förmån för Tyskland — har säkerhetstjänsten ytterligare anfört bl. a. följande.

Att A-kurvan företer ett nolläge och endast stiger sakta från andra kvartalet 1941 fram till andra kvartalet 1943 torde utöver vad som tidigare framhållits bero på en rad ytterligare omständigheter, av vilka följande må andragas.

Det torde visserligen kunna anses fastslaget, att ett underrättelseväsen, tillhörande en stormakt, ständigt är verksamt men att arbetsintensiteten och omfattningen förvisso äro växlande. Det tyska underrättelseväsendets verksamhet utgör icke något undantag. Diagrammet — A-linjen å bilaga 4 — ger i viss mån ett stöd åt denna tanke. Denna linje, som alltså anger antalet anhållna tyska agenter i Sverige, har för andra kvartalet 1940 en topp, följd av en liknande topp första kvartalet 1941. Den första toppen skulle då ange den aktivitet, som det tyska underrättelseväsendet utvecklade före invasionen i Danmark och Norge, och den andra toppen skulle vara betecknande för aktiviteten före angreppet på Ryssland. Beträffande aktiviteten på

¹ Se Betänkandet del II s. 51.

² Jfr Betänkandet del I bl. a. s. 423.

³ Jfr Betänkandet del II s. 55 o. f.

Skandinavien före invasionen i Danmark och Norge tala åtskilliga dokument, se bl. a. Quisling-processen, anklagelsesmaterialet mot Raeder m. m. Det är ju tydligt, att agenterna måste taga större risker, då en viss anspänning sker, och genom att de tvingas taga dessa risker ha myndigheterna givetvis större möjligheter att avslöja dem.

Såsom tidigare sagts når kurvan A nollpunkten under andra kvartalet 1941. Detta skulle kunna andragas som bevis för att den tyska aktiviteten i Sverige minskades betydligt. Orsaken till denna minskning kan vara dels den, att den tyska generalstabens efter de lyckade kupperna i Danmark och Norge samt efter de stora segrarna mot Ryssland kände sig tämligen säker beträffande situationen i Skandinavien och i stället ägnade sina krafter åt andra områden, såsom Ryssland, Turkiet, Främre Orienten och Afrika, samt dels de tämligen kända slag, som det tyska underrättelseväsendets agenter drabbades av genom de svenska myndigheternas ingripande. Ett närmare studium av de i Nürnberg-processen framlagda dokumenten, särskilt då generalstabens planer samt protokollen över de högre nazifunktionärernas sammankomster — jämför bl. a. Helge Knudsens bok »Naar Maskerne falder i Nürnberg» — skulle kunna ge en tämligen klar bild över naziregeringens planer och hur de olika länderna vid olika tidpunkter befunno sig i brännpunkten för det tyska intresset.

Genom säkerhetstjänstens kontrollmedel kunde man under kriget tämligen noggrant följa utvecklingen inom ledningen för det tyska spionaget och underrättelseväsendet i Sverige. Först under 1942—1943 anlände de såsom mest aktiva betraktade ledarna för det tyska underrättelseväsendet, nämligen Heinz Krämer, som synbarligen hade som huvudsaklig uppgift spionaget mot England och Amerika, och August Finke, chefen för det politiska spionaget inom Sverige. Det är intet tvivel underkastat, att dessas ankomst till Sverige betecknade en intensifiering av det tyska underrättelseväsendets verksamhet i Sverige.

Vad det rena militärspionaget mot Sverige beträffar finnes det flera omständigheter, som tala för, att detta icke var särdeles effektivt under en tämligen lång tid under kriget. Detta påstående stödes bl. a. på uppgifter från flera tyskar, såsom Utermark, Morio, Krause m. fl., vilka var för sig vid förhör uppgivit, att allt spionage mot Sverige var förbjudet. Detta förbud skulle ha kommit till genom påbud från amiral Canaris, chefen för det tyska militärspionaget, och via OKW hade meddelande härom lämnats till de olika Abwehr-organisationerna i Sverige, Norge och Danmark. Förbudet torde ha gällt från troligen 1940 till hösten 1944, och det var särskilt efter föreställningar från den tyska härledningen i Norge, där militärerna ansågo sig hotade i ryggen genom ett eventuellt anfall från Sverige, som förbudet hävdades. Amiral Canaris torde ha tvingats draga sig tillbaka eller likviderats strax efter 20 juli-attentatet 1944, varför hans påbud ej längre åtlöddes.

Förhör med generalen Keitel och f. d. tyske flygattachén Heinrich Golcher ge stöd åt dels att tyskarna voro synnerligen angelägna om att ej få Sverige till fiende och dels att det var först mot slutet av kriget, som tyskarna blevo aktiva vis-à-vis spionageverksamheten på Sverige, samt att deras kännedom om svenska militära anstalter ej var synnerligen god.

Förhöret med Keitel föranleddes av en tidningsartikel i juni 1946, enligt vilken den i Norge under Falkenhorst tjänstgörande generalen Bamler, som är i rysk fångenskap, skulle ha uttalat sig för en rysk tidning och påstått, att det funnits en tysk angreppsplan, kallad »Polarräven», för anfall på Sverige. Keitel yttrade bland annat: »Någon operation i ordet anfallskrigs betydelse, för att nu använda detta ord — som ju spelar en så stor roll i processen här — eller för att nu använda det tyska uttrycket att från vår sida anfalla Sverige, har aldrig övervägts. Av oss i högsta krigsledningen togs bestämt avstånd från att överhuvudtaget göra något sådant. Jag kan faktiskt endast skildra våra tankegångar på så sätt att vi framför allting

annat hade intresse av att Sverige förblev strikt neutralt. Och varför? Det är så klart och tydligt! Styrkorna i Norge hade det icke funnits någon möjlighet att operera med, utan vi hade blivit tvungna att föra helt andra styrkor till Norge. Några sådana hade vi inte — inte år 1943 — efter det att vi i januari 1943 hade förlorat den kända 6:te armén Paulus i Stalingrad omfattande nästan 20 divisioner och efter det att bundsförvanterna i Sydryssland ju hade visat sin oförmåga att hålla stånd mot en sådan motståndare. Något sådant kunde man inte tänka på. På sin höjd kunde man taga frågan under övertvägande, vad man skulle göra med avseende på den del av Sverige, som gränsade till Kattegatt, ev. med genomgångsväg via Trelleborg till Oslo. Sådana tankegångar övertvägdes, varvid förutsättningen givetvis var, att man fick svenskarnas medgivande. I varje fall i detta avseende — och jag skulle vilja säga, att det skedde med uppjudande av alla krafter — gick politiken ut på att under inga omständigheter finge genom Sveriges utträdande ur neutraliteten den enda återstående tredje skandinaviska faktorn, d. v. s. Sverige, som befann sig mellan Finland och Norge, dragas in i kriget också.»

Vid ett förhör, som hållits i Tyskland av en av säkerhetstjänstens tjänstemän med generalen von Uthmann, f. d. tysk militärattaché i Stockholm, förklarade denne, att det egentligen var skada att det icke var möjligt, att få reda på ett exemplar av »Informationsheft Schweden», vilket upptog samtliga de informationer, som i militärt hänseende kommit tyska generalstaben tillhanda, ty om vi kunde anskaffa ett dylikt exemplar, skulle vi bli förvånade över, hur få uppgifter tyskarna verkligen erhållit under kriget. »Informationsheft Schweden» har hittills förgäves eftersökts hos de allierade myndigheterna.

Att tyskarna hade en viss respekt för de svenska myndigheternas effektivitet bevisas av en anteckning i Abwehrs arkiv, där man talar om att vissa sabotageåtgärder i Sverige skulle bli svåra att utföra på grund av den synnerligen starka bevakningen.

Att A-linjens nollpunkt icke varit betingad av det förhållandet, att den svenska säkerhetstjänsten icke skulle ha utfört sin uppgift med oväld, bör med all kraft framhållas. Om man utgår från styrkefördelningen av den till säkerhetstjänsten hörande kriminalpolispersonalen i Stockholm finner man, att på våren 1940 tvenne jämnstarka grupper avdelades för övervakning av resp. tysk och rysk underrättelseverksamhet vardera med en kommissarie i spetsen. För allierad underrättelseverksamhet avdelades en mindre avdelning med en överkonstapel i spetsen. Genom omständigheternas makt, särskilt med hänsyn till avslöjandet av den s. k. rickmanska sabotageligan,¹ kom automatiskt en viss förstärkning att tillföras den avdelning, som sysslade med allierat spionage. Sålunda kom en spaningsgrupp om fem polismän, vilken grupp var avdelad till tjänstgöring vid den avdelning, som skulle övervaka den tyska underrättelseverksamheten — genom att anhållandet av rickmanligan skedde dagen innan den nya uppdelningen kom till stånd — att i fortsättningen tjänstgöra vid den avdelning, som övervakade det allierade, främst då det engelska och franska underrättelseväsendet.

En noggrann undersökning av de ärenden, som handlades av andra byrån, som hade till uppgift att övervaka det tyska spionaget, under tiden från och med våren 1940 och framåt skulle ge vid handen, att en intensiv övervakning skedde beträffande sådana personer, som kunde tänkas arbeta för det tyska underrättelseväsendet. Denna övervakning hade, även om den icke ledde till att ett stort antal personer blevo anhållna och eventuellt dömda, dock det goda med sig, att mången tysk, som uppgav sig vara affärsman eller också uppgav någon annan orsak men som i själva verket torde ha haft något uppdrag för det tyska underrättelseväsendet, förvägra-

¹ Jfr s. 180.

des förlängt uppehållstillstånd eller nytt inresetillstånd. Beträffande dessa resande har det efter kriget framkommit, att praktiskt taget envar tysk, som i ett eller annat uppdrag ville resa till Sverige, blev uppkallad till någon av de politiska spionageinstitutionerna i Tyskland och ålades att under sin resa införskaffa politiska uppgifter från Sverige. Tydligt är att övervakningen av dessa resenärer var en mycket viktig del i säkerhetstjänstens arbetsuppgifter.

Oberregierungsrat Finkes uppgifter om Amt VI inom R.S.H.A. (Reichsicherheitshauptamt)¹ äro intressanta i detta sammanhang:

»Som ledare för Amt VI hade intill hösten 1944 tjänstgjort SS-Brigadeführer Iohst. Hans förmåga visade sig icke vara tillräcklig för ledningen av detta ämbetsverk, vars betydelse tilltog i samma mån som kriget fortskred. SD (Sicherheitsdienst) var från början SS:s säkerhetstjänst inom Tyskland men bedrev knappast någon verksamhet utanför Tysklands gränser, enär tyska UD till en början ej tillät att SD konkurrerade med det tyska UD i utlandet och vägrade lämna valuta till SD. Iohst ersattes med SS-Brigadeführer Schellenberg, som utbytte de flesta inom detta ämbetsverk verksamma SS-Führer och SS-Männer mot nya krafter under det att han visserligen lät ämbetsverkets grundorganisation förbli bestående trots att han på allt sätt utvidgade det med såväl större personal som med dugligare män.

Efter attentatet mot Hitler den 20 juli 1944 utvidgades Amt VI:s militära underrättelsetjänst så att denna helt koncentrerades i chefens för Amt VI hand. Redan något tidigare hade den tekniska avdelningen utvidgats genom upprättande av egna radiostationer, uppsättandet av tekniska specialkommandon, anställandet av experter på underrättelsetjänstens område. Fram till 1939 hade SD arbetat med införskaffande av utrikesinformationer genom tyska handelsresande, journalister, turister och andra resande men några avlönade agenter för utlandet hade SD ej kunnat ha på den tiden, enär ämbetsverket icke erhöll valuta och det tyska UD fordrade att själv få ha hand om utrikesinformationerna.»

Diagrammet bilaga 4 utvisar ökningen från tredje kvartalet 1941 och till krigets slut, och tredje kvartalet 1942 visar höjdpunkten för det året. Sedan faller kurvan inemot första kvartalet 1943 för att under andra kvartalet nå upp till sin högsta punkt under året. Under första kvartalet 1944 överträffas toppunkten för andra kvartalet 1943 med någon grad för att under fjärde kvartalet nå maximum under kriget.

Denna utveckling skulle kunna anföras som stöd för att tyskarna, i och med motgångarna på fronterna, kanske även på grund av att tyska härledningen icke kände sig säker på Sveriges ställningstagande, d. v. s. om de skulle sluta upp på den allierade sidan — jämför generalen Bamlers plan, »Polarräven», samt vidare den aktivitet, som von Herder i troligen september 1944 startade i Norge, vidare det förhållandet att de gamla SD-männen i såväl Köpenhamn som Oslo remplacerades av effektivare krafter, i Oslo Grønheim på hösten 1944 — på nytt började utöka omfattningen och skärpa intensiteten i underrättelseväsendet vad beträffar Skandinavien.

I fråga om diagrammet bilaga 4 har säkerhetstjänsten därefter anfört följande allmänna synpunkter.

Om man tager det här ovan anförda i närmare betraktande samt jämför detta med ett par här nedan uppräknade faktorer, nämligen svenska folkets i gemen skarpa reaktion mot de tyska våldsdåden såväl inom de ockuperade länderna som i koncentrationslägren i det egna landet, samt även den tendens till uppluckring — de s. k. avhopparna — inom de egna leden, vilket allt naturligtvis i hög grad underlättade myndigheternas arbete vid avslöjandet av de tyska agenterna, så är det icke

¹ Jfr Betänkandet del II s. 38.

någon större anledning till förvåning över det faktum, att antalet tyska agenter oavbrutet steg fram emot krigets sista skede.

Av hittills tillgängliga dokument att döma vill det synas som om det stora flertalet av de tyska agenterna avslöjats här i landet. I detta sammanhang bör påpekas, att den i den svenska pressen förekommande uppgiften om att enligt uppgift från amerikanskt håll mer än 700 tyska agenter skulle ha varit verksamma i Sverige under kriget tydligen missuppfattats av vederbörande journalist, ty dels vid förfrågningar i War Office i Washington och dels vid förfrågningar i Document Centre i Berlin har någon bekräftelse icke kunnat erhållas på att de allierade funnit vare sig förteckningar om att ett så stort antal agenter skulle ha bedrivit sin verksamhet här i Sverige eller några bevis om denna verksamhet. Vad som från allierat håll avsetts med den i tidningarna förekommande uppgiften torde närmast ha varit antalet partianslutna tyskar, som under kriget uppehållit sig i Sverige.

Att siffran för de avslöjade allierade agenterna blev anmärkningsvärt hög vid vissa tidpunkter jämfört med antalet tyska agenter har säkerligen icke berott på, att de allierade agenterna »jagades» med större energi, utan faktum var, att de allierade fingo ett stort antal patrioter från de ockuperade länderna såsom agenter, och dessa voro ingalunda skolade eller nämnvärt aktsamma i sitt uppträdande, varför följden blev den, att de svenska myndigheterna icke kunde undgå att avslöja dem, då gällande lag givetvis måste tillämpas, så snart ett brott blev känt för myndigheterna. Det var faktiskt så, att ledningen icke kunde dirigera arbetsuppgifterna, utan dessa dirigerade ledningen, ty genom olika kontroller, t. ex. brevkontrollen, avslöjades ett flertal småagenter, och rättsförfarandet mot dem måste givetvis ha sin gång, eftersom deras brott stod fullkomligt klart, men mången gång hade man på känn att de stora brottslingarna klarade sig härigenom.

I samband med ovannämnda yttrande har från säkerhetstjänstens sida överlämnats ett diagram (*Bilaga 6*, s. 485) över antalet personer, som under kriget anhållits inom fjärde övervakningsområdet (Stockholm med omnejd) för olovlig verksamhet till förmån för Storbritannien, Sovjetunionen, Amerikas förenta stater och Tyskland. I fråga om detta diagram upplyser säkerhetstjänsten, att det för att erhålla riktiga proportioner mellan å ena sidan anhållna sovjet-ryska agenter och å andra sidan agenter för övriga stormakter, ansetts nödvändigt att ej medtaga anhållandena i Wollweberaffären i diagrammet. Wollweberligan, vars verksamhet var känd redan före kriget,¹ hade — framhåller säkerhetstjänsten — en internationell karaktär och kunde icke anses vara ryskt krigsspionage. Detta förhållande återverkar på kurvan för dem, som arbetat för rysk räkning under andra, tredje och fjärde kvartalen 1941. Antalet anhållna i Wollweberligan var under nämnda kvartal respektive 18, 34 och 20 personer.

Beträffande sistnämnda diagram (*bilaga 6*) har från säkerhetstjänsten anförts bland annat följande.

Av diagrammet framgår, att kurvan för engelska agenter visar en markant topp under andra kvartalet 1940 (38). Detta förklaras av den oerhört stegrade aktiviteten omedelbart efter den tyska ockupationen av Norge och Danmark.

Diagrammet visar, beträffande det amerikanska spionaget, att fram till fjärde kvartalet 1942 ej en enda amerikansk agent var anhållen. Under sistnämnda tidsperiod anhöllos två amerikanska agenter. Därefter sker intet anhållande förrän under tredje kvartalet 1943, då en person anhöllos. Kurvan stiger därefter, och under

¹ Jfr Betänkandet del II s. 55 o. f.

fjärde kvartalet 1943 anhöllos fjorton amerikanska agenter. Det är att märka, att antalet anhållna tyska agenter under samma kvartal var lägre än antalet anhållna representanter för övriga stormakter.

Detta vederlägger ju på ett tydligt sätt den i pressen ofta synliga uppgiften, att säkerhetstjänsten efter stalingradslaget huvudsakligen anhöll tyska agenter.

Diagrammet bekräftar, vad som tidigare framhållits, att de allierade stormakternas spionageorganisationer varit helt fristående från varandra.

Att av diagrammet utläsa det exakta antalet anhållna agenter för de olika stormakterna, låter sig endast approximativt göras. Förhållandet är nämligen det, att sjuttionio agenter varit verksamma för två eller flera stater. Detta gör sig av naturliga skäl mest märkbart bland de allierade staterna och orsakar, att kurvorna för två eller flera länder stiger högre än vad som i verkligheten skulle ha varit fallet. I några fall har det även hänt, att en agent varit verksam såväl för en eller flera allierade stater som Tyskland.

I diagrammet ha icke medtagits etthundraåttio fall, där det icke kunnat fastställas, för vilken makt den anhållne arbetat. Dessutom har i diagrammet icke upptagits två stycken år 1944 anhållna personer, vilkas uppdragsgivare angivits vara »de allierade».

Antalet i Stockholm under kriget anhållna agenter för de olika staterna fördelar sig på följande sätt, U. S. A. 23 st., Tyskland 122 st., Ryssland 197 st. och England 201 st.

För att belysa i vilken omfattning hit anlända flyktingar varit verksamma i de krigförande ländernas underrättelsetjänst har inom säkerhetstjänsten upprättats ett diagram (*Bilaga 8*, s. 487), av vilket framgår det totala antalet personer, som under tiden november 1939—maj 1946 dömts för brott mot 8 kap. strafflagen eller liknande brott. I detta diagram har det totala antalet dömda personer först uppdelats i tre kategorier, innefattande en dem som arbetat för allierad (utom rysk) räkning, en dem som arbetat för rysk och en dem som arbetat för tysk räkning. Därefter ha de dömda personerna inom varje kategori uppdelats i dels flyktingar och dels andra än flyktingar. Till jämförelse med sistnämnda diagram har företetts ett diagram grundat på samma uppgifter men utan någon uppdelning på flyktingar och övriga (*Bilaga 7*, s. 487).

Beträffande diagrammet bilaga 8 har från säkerhetstjänstens sida framhållits bland annat.

De flesta flyktingarna kommo till Sverige från tyskockuperade länder, där flertalet varit verksamma i dessa länders motståndsrörelser mot tyskarna. Efter sin ankomst till Sverige blevo de, genom att här fortsätta sin verksamhet mot tyskarna, direkta redskap för motsidans underrättelseväsenden, framförallt för det brittiska. En omedelbar följd härav blev, att det brittiska underrättelseväsendet på ett helt annat sätt än exempelvis det tyska och utan tidsödande uppbyggande av särskilda organisationer för agentanskaffning tillfördes stora kadror av medarbetare i underrättelsearbetet. I samma mån som medarbetarnas (agenternas) antal svällde ut vidgades naturligen riskerna för verksamhetens upptäckt.

Tolkade i diagramform uppvisa de av flyktingar begångna brotten mot 8 kap. strafflagen m. m. en kurva, som enbart för de västallierades räkning (sålunda bortsett från rysk) har en höjd fullt jämförlig med envar av de olika här berörda krigförande parternas kurvor över av alla andra än flyktingar under kriget begångna brott av angivet slag. Det s. k. flyktingsspioneriet i Sverige mot Tyskland för allierad — huvudsakligast brittisk — räkning har sålunda haft en omfattning, som, om det

utan kommentarer sammanslås med uppgifterna å de för västallierad räkning begångna brotten mot 8 kap. strafflagen och det antal personer, som begått dessa brott, måste inge envar en känsla av disproportion i förhållande till motsvarande totalantal uppdagade brott för exempelvis det tyska underrättelseväsendets räkning.

Genom att särskilja flyktingsbrotten från av alla övriga (än flyktingar) begångna brott mot 8 kap. strafflagen, sabotage m. m. får man en jämförelse mellan de trenne huvudkategoriernas (allierad utom rysk, rysk och tysk) inbördes förhållande, vilket å diagrammet ger tre kurvor, som åtminstone fram till tidpunkten för den tyska »avhopperaktiviteten» (årsskiftet 1944—1945) företer en i stort sett jämlöpande bild.

Man skulle sålunda kunna säga, att flyktingarna och de av dessa begångna brotten för huvudsakligast den ena krigförande partens räkning utgör det särskilda kapitel, vars omfattning kommit att på ett så påtagligt sätt förhöja totalkurvan över vad som genom antalet av vid svensk domstol dömda personer framkommit rörande det västallierade underrättelseväsendets verksamhet i Sverige under kriget.

B. Förberedande åtgärder för omhändertagande vid krigsfall av vissa utländska och svenska medborgare.

De författningsbestämmelser och av Kungl. Maj:t meddelade beslut, som förelegat rörande omhändertagandet vid krigsfall av utländska och svenska medborgare, återfinnas beträffande *utlänningar* i *dels* kungörelsen den 16 februari 1940 med vissa särskilda föreskrifter om tillsyn över utlänningar vid krig eller krigsfara (särskild utlänningskungörelse), vilken kungörelse upphävdes den 1 januari 1943 och ersattes av en ny kungörelse av den 11 december 1942,¹ *dels* kungörelsen den 16 februari 1940 med vissa särskilda föreskrifter rörande tillsyn över utlänningar vid krig eller krigsfara (hemlig särskild utlänningskungörelse),¹ och *dels* tre kungl. brev till säkerhetschefen den 13 mars och den 30 oktober 1942 samt den 30 juni 1943.² Beträffande omhändertagandet av *svenska medborgare* förelågo vissa direktiv i nyssnämnda brev från Kungl. Maj:t.

De särskilda utlänningskungörelserna voro i likhet med ett flertal andra författningar av beredskapslagstiftnings karaktär så uppbyggda att deras huvudbestämmelser skulle träda i tillämpning allenast i den mån Kungl. Maj:t därom förordnade. Sådant förordnande har icke meddelats. 1942 års särskilda utlänningskungörelse stadgade bland annat skyldighet för utlänning tillhörande fientlig stat att inom 24 timmar efter den tidpunkt, då bestämmelsen trädde i tillämpning, personligen anmäla sig hos polismyndighet. Särskilda utlänningskungörelserna bemyndigade vidare socialstyrelsen, länsstyrelse och polismyndighet att, även i andra fall än i 1937 års utlänningslag och med stöd därav utfärdad bestämmelse stadgades, förordna att utlänningar skulle tagas i förvar där det erfordrades för deras övervakande. Det ålåg länsstyrelse att verkställa sådant förordnande av socialstyrelsen.

¹ I författningarnas ingress angavs, att Kungl. Maj:t utfärdat desamma med stöd av 54 § i 1937 års utlänningslag.

² Se i det föregående s. 19—20 samt nedan s. 259 och 264.

Hemliga särskilda utlänningskungörelsen, vilken trädde i kraft den 1 mars 1940, bestod av elva paragrafer. Kungörelsen var så konstruerad att bestämmelserna i dess 2—9 §§ skulle träda i tillämpning först då Kungl. Maj:t därom förordnade. Sistnämnda dag förordnade Kungl. Maj:t att bestämmelserna i 2—4, 6, 8 och 9 §§ i kungörelsen tills vidare skulle äga tillämpning.

Enligt hemliga särskilda utlänningskungörelsens 3 § ägde säkerhetschefen och vederbörande övervakningschef uppdraga åt polismyndighet att taga utlänning i förvar eller ställa honom under uppsikt.

Enligt 5 §, vilken § ej trädde i tillämpning, skulle efter ett krigsutbrott polismyndigheten snarast möjligt verkställa förhör med utlänning, som vistades här i riket och tillhörde fientlig stat. Frågan om hur det skulle förfaras med utlänningen skulle därefter underställas socialstyrelsen. I avbidan på socialstyrelsens förordnande därom skulle utlänningen av polismyndigheten tagas i förvar, såframt det icke med skäl kunde antagas att han komme att avhålla sig från handlingar, som kunde skada rikets intressen.

Beträffande planläggningen i fredstid av berörda åtgärder stadgades i 10 §, att det ålåg socialstyrelsen att i samråd med länsstyrelserna samt vederbörande militära myndighet uppgöra erforderliga planer för behandlingen av utlänningarna i fråga. Denna föreskrift trädde i tillämpning samtidigt med kungörelsens utfärdande.

I fråga om den rättsliga grunden för själva omhändertagandet vid krigsfall av svenska medborgare har annan författning icke förelegat än 1940 års tvångsmedelslag. Hos myndigheterna torde ha förelegat en viss tvekan huruvida denna lag kunde åberopas för ett sådant allmänt omhändertagande i preventivt syfte, varom här är fråga, utan att direkt misstanke om brott föreläge mot vederbörande. Enligt säkerhetstjänstens uppfattning, vilken framfördes av chefen för säkerhetstjänstens expeditionsbyrå vid landshövdingmötet i december 1942, behövde dock vid ett sådant utomordentligt tillfälle, som här åsyftades, icke möta betänkligheter mot att grunda ett omhändertagande på bestämmelserna i 1940 års tvångsmedelslag i avbidan på antagande i samband med krigsutbrottet av en lagstiftning, som medgav kvarhållande utöver den i 1940 års tvångsmedelslag angivna gränsen. Säkerhetschefen har till kommissionen uppgivit, att han fått denna uppfattning bestyrkt vid samtal med vederbörande i justitiedepartementet.

Säkerhetstjänsten var icke nämnd i hemliga särskilda utlänningskungörelsen såsom planläggande eller samrådande organ för ordnandet av berörda frågor. Säkerhetstjänsten ansåg sig emellertid med hänsyn till sin uppgift att förhindra krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga ha ett starkt intresse av att vid ett eventuellt krigsutbrott kretsen av personer, särskilt misstänkta för sådan verksamhet, minskades genom ett effektivt omhändertagande av de misstänkta.

I syfte att förbereda ett omhändertagande av utlänningar vid krigsfall ålade sålunda säkerhetschefen redan i en i december 1938 utfärdad instruktion övervakningscheferna att söka intressera polischeferna inom övervaknings-

områdena att upplägga och vidmakthålla nationsvis indelade förteckningar över sådana utläningar, beträffande vilka föreläge anmälningsskyldighet.

I cirkulärskrivelse den 17 januari 1940 till övervakningscheferna föreskrev säkerhetschefen vidare, att övervakningscheferna genom vederbörande polismyndighet skulle söka utröna och uppgöra förteckningar över de politiska flyktingar, som befunde sig inom övervakningsområdena.

Strax efter ockupationen av Danmark och Norge i april 1940 utfärdade säkerhetschefen per telefon direktiv till övervakningscheferna om upprättande av förteckningar över utläningar och svenska medborgare, som borde omhändertagas vid krigsutbrott.

I cirkulärskrivelse den 27 juni 1940 till övervakningscheferna anmodade säkerhetschefen övervakningscheferna att före den 10 juli 1940 till säkerhetschefen inkomma med länsvis ordnade slutgiltiga förteckningar över personer — såväl svenska som utländska undersåtar — som vid eventuellt krig skulle omhändertagas av polismyndigheterna. Förteckningarna skulle upptaga fullständigt namn, födelsetid, nationalitet och bostadsort ävensom stad eller landsfiskalsdistrikt, där bostadsorten vore belägen. Förteckningarna skulle uppgöras med hänsyn till de krigsfall, som teoretiskt sett vore tänkbara, nämligen: krig emot Storbritannien och dess allierade, krig emot Tyskland och Italien samt krig emot Sovjetunionen. Säkerhetschefen föreskrev, att vid eventuell korrespondens i dessa frågor med andra polismyndigheter den yttersta försiktighet skulle iakttagas. I samma cirkulärskrivelse anmodades övervakningscheferna att före den 5 juli 1940 till säkerhetschefen inkomma med länsvis ordnade slutgiltiga förteckningar över de personer, vilkas telefoner vid ett eventuellt krig med Tyskland borde avstängas. Vederbörandes telefonnummer skulle angivas i förteckningen.

Den 30 april 1941 återsände säkerhetschefen till övervakningscheferna de sålunda från övervakningscheferna infordrade förteckningarna samt anbefalldes, att desamma skulle bli föremål för komplettering och därefter återställas till säkerhetschefen. Säkerhetschefen underströk vikten av att uppgifterna bleve föremål för synnerligen noggrant övervägande så att i förteckningarna ej upptoges namn å flera personer än som vore oundgängligen nödvändigt. Säkerhetschefen anmärkte att, därest tillgängliga förvaringsanstalter för de i förteckningarna upptagna personerna vore otillräckliga eller särskilda åtgärder för evakuering vore påkallade, det torde ankomma å vederbörande länsstyrelse att efter särskild framställning därom träffa erforderliga åtgärder.

Genom det förut omnämnda kungl. brevet till säkerhetschefen den 13 mars 1942 inkopplades säkerhetstjänsten uttryckligen i planlägningsarbetet. I brevet föreskrev nämligen Kungl. Maj:t att det skulle åligga säkerhetschefen att med stöd av uppgifter från socialstyrelsen, övervakningscheferna, länsstyrelserna, landsfogdarna och polismästarna i de städer, som vore undantagna från området för landsfogdarnas polisverksamhet, upprätta särskilda förteckningar, avseende olika krigsfall, över utläningar, vilka vid krigstillfälle skulle tagas i förvar för att sedermera eventuellt omhändertagas i förlägg-

ning, samt över svenska medborgare, vilka vid krigstillfälle skulle tagas i förvar i förläggning. Dessa genom säkerhetstjänstens försorg upprättade förteckningar skulle finnas beträffande Stockholm hos överståthållarämbetet, i fråga om stad, som vore undantagen från området för landsfogdes polisverksamhet, hos vederbörande polischef samt beträffande varje län i övrigt hos landsfogden, som skulle äga utlämna utdrag ur förteckningen till underordnad polismyndighet. Därjämte ålades säkerhetschefen att efter hörande av övervakningscheferna samt överståthållarämbetet och länsstyrelserna till chefen för socialdepartementet inkomma med redogörelse för de åtgärder, som vidtagits dels för transport och provisorisk inhysning av personer, som vid krigsfall skulle tagas i förvar, dels ock för internering av de svenska medborgare, som vid krigstillfälle skulle omhändertagas. Den 19 maj 1942 avgav säkerhetschefen till departementschefen en dylik redogörelse.

Beträffande krigsfallsförteckningar över *utlänningar* må till en början omnämnas att det enligt hemliga särskilda utlänningskungörelsen ålåg socialstyrelsen att lämna vederbörande övervakningschef vid säkerhetstjänsten uppgift rörande utlänning, som kunde antagas till men för riket tjäna främmande makts intresse eller störa allmän ordning eller inom riket utöva politisk verksamhet. På grund av denna föreskrift och jämväl i anledning av den planläggande verksamhet, som enligt vad förut nämnts enligt kungörelsen åvilade socialstyrelsen, upprättade styrelsen successivt förteckningar, en för varje nation, över samtliga här i riket vistande utlänningar.¹ I dessa förteckningar voro utlänningarna indelade i tre grupper, betecknade med I, II och III alltefter ansedd farlighetsgrad, därvid de i grupperna I och II upptagna enligt socialstyrelsens uppfattning voro av den farlighetsgrad, att de samtliga borde stadigvarande hållas i förvar i händelse av visst inträffat krigsfall. Dessa förteckningar utsändes dels till länsstyrelserna och dels till säkerhetstjänsten, för vilken de utgjorde en värdefull ledning vid utarbetandet av de slutliga förteckningar över utlänningar, som vid krigsfall borde omhändertagas, för vilka förteckningars uppgörande säkerhetstjänsten enligt Kungl. Maj:ts uppdrag i brevet den 13 mars 1942 var ansvarig.

De principer efter vilka säkerhetstjänstens förteckningar upprättades framgå av ett cirkulär, som säkerhetschefen den 11 april 1942 utsände till övervakningscheferna. Om innehållet i detta cirkulär underrättade säkerhetschefen chefen för socialdepartementet i skrivelse den 2 oktober 1942.

Enligt cirkuläret skulle övervakningscheferna inom sina övervakningsområden tillse att förteckningar funnos uppgjorda och fortlöpande reviderades. Beträffande förteckningarnas uppgörande lämnades i huvudsak följande direktiv.

Särskilda förteckningar skulle upprättas för medborgare (utom flyktingar) i följande länder, nämligen: a) Tyskland, b) Italien, c) Japan, d) Brittiska riket, e) Sovjetunionen, f) Norge, i fall medborgarna voro motståndare till quislingregimen, samt g) Norge, i fall medborgarna kunde anses vara quislinganhängare. Beträffande

¹ Jfr Betänkandet del I s. 26.

statslösa och flyktingar skulle upprättas särskilda förteckningar över f. d. och nuvarande medborgare i följande länder, nämligen h) Tyskland (Österrike), i) Polen, j) Tjeckoslovakien, k) Jugoslavien, l) Nederländerna, m) Belgien, n) Finland, o) Baltiska staterna samt p) Spanien. Slutligen skulle särskilda förteckningar upprättas för följande grupper av utlänningar, nämligen q) kommunister av annan nationalitet än de uppräknade, r) franska medborgare, anslutna till den s. k. de Gaulle-gruppen, samt s) nazister av annan nationalitet än här ovan angivits.

Förteckningarna skulle upprättas i fyra exemplar för varje land, varav ett exemplar skulle behållas av vederbörande polismyndighet, ett exemplar förvaras av övervakningschefen och två exemplar av övervakningschefen tillställas säkerhetschefen, som skulle överlämna det ena till socialstyrelsen.

Beträffande frågan om vilka personer, som borde upptagas i förteckningarna, angavs såsom allmän princip i fråga om andra än flyktingar och statslösa, att de skulle upptagas, vilka på grund av visad utpräglad aktiv samhörighet med hemlandet och den där härskande regimen eller på grund av visat förakt eller animositet mot Sverige kunde befaras vara beredda att på något sätt hjälpa hemlandets eller med detta förbunden makts trupper eller krigsåtgärder. Beträffande flyktingar och statslösa skulle anläggas omvända synpunkter.

Vidare skulle iakttagas att den diplomatiska och konsulära lönade personalen samt yrkesjournalister icke skulle upptagas å förteckningarna utan behandlas i enlighet med utrikesdepartementets särskilt lämnade direktiv, att även kvinnor skulle upptagas, därvid hänsyn dock borde tagas till eventuell vårdnad av minderåriga, att barn under 15 år icke skulle medtagas samt att även de utlänningar, som redan voro intagna i socialstyrelsens förläggningar, skulle upptagas.

Tillämpningen av dessa tämligen allmänt hållna direktiv blev givetvis en omdömesfråga hos vederbörande polismyndigheter och i sista hand hos övervakningscheferna. Som material för bedömandet vid uttagningen förelåg dels de utförliga register, som säkerhetstjänsten låtit uppgöra med ledning särskilt av de resultat, som vunnits vid anordnade kontroller av olika kommunikationsmedel, speciellt post och telefon, och dels de av socialstyrelsen upprättade utlänningsförteckningarna, vilka voro uppgjorda med ledning av hos styrelsen förvarade dossierer över samtliga utlänningar i landet. Vidare måste vid förteckningarnas uppgörande hänsyn tagas till att ej så stort antal upptogs, att deras omhändertagande vid krigsutbrottet av praktiska skäl, såsom brist på polispersonal eller förvaringslokaler, ej var genomförbart. Med hänsyn till sistnämnda förhållande lämnades också direktiv, att de upptagna lämpligen kunde indelas i två eller flera grupper allt efter farlighetsgrad för ett successivt ingripande i den mån omständigheterna medgävo.

För att belysa det ungefärliga antalet av de i förteckningarna upptagna utlänningarna må här anföras några siffror berörande de större av de förut nämnda nitton grupperna. Dessa uppgifter äro hämtade ur en den 4 november 1942 uppgjord sammanställning. Härvid torde böra nämnas att förteckningarna fortlöpande förnyades samt att en ständig kommunikation enligt särskilda direktiv förelåg mellan polismyndigheterna beträffande inträffade förflyttningar av de upptagna. Upptagna voro sålunda för hela landet av tyska medborgare 939, av brittiska medborgare 195, av sovjetryssar 102, av norrmän tillhörande quislingregimen 47, av tyska flyktingar 892, av polska

flyktingar 115 och av tjeckoslovakiska flyktingar 263. Antalet av de övriga grupperna var relativt fåtaligt och översteg icke i någon grupp 30 personer.

Beträffande de norska flyktingarna ställde sig frågan i vilken omfattning dessa skulle omhändertagas särskilt komplicerad beroende dels på denna kategoris stora antal — i november 1942 uppgingo de till över 10 000 personer och voro i ständig ökning — och dels på svårigheten att här göra den uppdelning ur ansedd farlighetsgrad, som varit vägledande vid uttagningen av övriga grupper.

Enligt övervakningschefernas förteckningar den 4 november 1942 utgjorde antalet norska flyktingar, som vid krigsfall skulle omhändertagas för hela landet 4 168 personer. Vid uttagandet torde dock inom de olika övervakningsområdena ha tillämpats i viss mån olika principer, i det att i vissa fall så gott som samtliga flyktingar upptagits medan man i andra fall sökt göra ett urval med ledning av varje flyktings uppskattade farlighetsgrad.

Enär det med hänsyn till de norska flyktingarnas stora antal torde ha varit praktiskt ogenomförbart att omhändertaga desamma vid eventuellt brittiskt eller sovjetryskt anfall, framhöll säkerhetschefen i skrivelse den 28 december 1942 till chefen för socialdepartementet att det funnes föga anledning att medtaga de norska flyktingarna i säkerhetstjänstens krigsfallsförteckningar, då fullständiga förteckningar över samtliga i landet vistande norska och andra medborgare fördes av socialstyrelsen och polismyndigheterna. Av säkerhetstjänsten särskilt förda förteckningar över norska flyktingar skulle alltså bli en onödig dubbelföring. Med hänsyn därtill hemställde säkerhetschefen om statsrådets godkännande av att någon revidering av de uppgjorda förteckningarna genom uppförande av nya personer, avförande av förut uppförda personer eller anteckning av inträffade adressförändringar eller förflyttningar mellan olika polisdistrikt, län eller övervakningsområden, tillsvidare icke skulle äga rum beträffande norska medborgare där est vederbörande icke vore att anse såsom aktiv kommunist eller quislinganhängare.

Sedan dåvarande statssekreteraren Tage Erlander i skrivelse den 8 januari 1943 till säkerhetschefen meddelat, att statsråden Möller och Bergquist godkänt sistnämnda förslag, föreskrev säkerhetschefen i cirkulärskrivelse den 12 januari 1943 till övervakningscheferna, att förteckningar över norska medborgare tillhörande den gamla regimen (grupp f) tillsvidare skulle utgå, men att de norska medborgare — även sådana i grupp f) tidigare upptagna — vilka vore att anse såsom aktiva kommunister, dock fortfarande skulle finnas upptagna i förteckningarna och överföras eller nyupptagas i grupp q), vilken grupp i sin helhet alltjämt skulle vara föremål för fortlöpande revidering.

Slutligen föreskrev säkerhetschefen i cirkulärskrivelse den 7 januari 1944 till övervakningscheferna att danska medborgare skulle upptagas i förteckningarna allenast i den mån de voro att anse såsom aktiva kommunister eller nazister samt hänföras under grupperna q) respektive s).

I fråga om krigsfallen voro dessa, alltsedan förteckningarna började upprättas, inskränkta till tre tänkta huvudfall, nämligen:

- 1) angrepp av Tyskland och med detta förbundna stater,
- 2) angrepp av Storbritannien och med detta förbundna stater,
- 3) angrepp av Sovjetunionen och med detta förbundna stater.

Vid ett angrepp av Tyskland skulle med tillämpning av de i november 1942 gällande förteckningarna ha omhändertagits sammanlagt omkring 1 000 utlännningar, därav omkring 240 kvinnor, och vid ett angrepp av Storbritannien eller Sovjetunionen, frånräknat de norska flyktingarna, tillhoppa omkring 1 700 utlännningar, därav omkring 400 kvinnor. Härtill kom dock en del utlännningar som ej kunnat upptagas i förteckningarna, såsom sjömän på i hamn liggande fartyg och tillfälliga resande.

I cirkuläret den 11 april 1942 anmärktes vidare, att det särskilt beträffande tyska flyktingar ofta vore svårt att avgöra huruvida det påstådda flyktingskapet ej utgjorde täckmantel för att utöva spioneri för tysk räkning, varför det i tveksamma fall kunde visa sig nödvändigt att omhändertaga vissa tyskar vid samtliga krigsfallen.

Förteckningarna över *svenska medborgare*, vilka vid krigsfall skulle omhändertagas, ha också upprättats för hela landet. Beträffande principerna härvidlag upptogs i det förut nämnda cirkuläret av den 11 april 1942 följande föreskrifter.

Särskilda förteckningar i fyra exemplar skulle uppgöras över nazister och kommunister samt över sådana englandssympatisörer, vilka i fråga om sin inställning till Storbritannien kunde jämföras med nazisternas och kommunisternas inställning till Tyskland respektive Sovjetunionen.

Beträffande frågan om vilka personer, som skulle upptagas, skulle enligt säkerhetschefen följande synpunkter anläggas.

a) Beträffande nazisterna skulle ledarna inom de olika nationalsocialistiska partierna och Svensk opposition upptagas, ävensom andra, vilka visat särskilt fanatisk inställning för Tyskland och nationalsocialismen och vilka kunde antagas komma att gå Tysklands ärenden även vid ett tyskt angrepp mot Sverige eller vilka däri såge en möjlighet att här i landet få införd nationalsocialistisk regim. Särskild misstro borde i sådant avseende hysas emot naturaliserade tyskar och sällskapet »Manhem». Även Sveriges nationella förbund borde uppmärksammas.

b) Rörande kommunisterna skulle i stort sett gälla vad nyss sagts om nazisterna med iakttagande givetvis att beträffande dem inställningen till Sovjetunionen och kommunismen i stället vore avgörande.

c) Vid uppgörandet av förteckningar över s. k. englandssympatisörer, varvid särskilt stor försiktighet skulle iakttagas, borde de ledande i »Kämpande demokrati» och i »Tisdagsklubben» särskilt observeras.

I övrigt skulle iakttagas att inom varje kategori endast en grupp skulle upptagas, avsedd att omedelbart vid krigsutbrott omhändertagas, att riksdagsman tillsvidare icke skulle upptagas å förteckningarna samt att person, som — utan att kunna betraktas såsom tillhörande någon av ovan nämnda tre kategorier — tidigare straffats för förräderi eller spioneri eller som kunde misstänkas komma att begå sådant brott, kunde upptagas å här åsyftade listor. Ett exemplar av förteckningarna skulle behållas av vederbörande polismyndighet, ett exemplar förvaras av övervakningschefen och två exemplar av övervakningschefen insändas till säkerhetschefen.

Av nazister hade enligt förteckningarna i november 1942 för omhändertagande upptagits tillhoppa 891 personer, därav 91 kvinnor. Av kommunister hade vid samma tid i hela landet upptagits tillhoppa 2 011 personer, därav 180 kvinnor. Av s. k. englandssympatisörer hade enligt samma förteckningar i hela landet upptagits tillhoppa 60 personer, därav 9 kvinnor.

Beträffande de olika gruppernas omhändertagande vid olika krigsfall framhöll säkerhetschefen att vid ett eventuellt krigsutbrott ett ingripande ej skulle äga rum förrän säkerhetschefen utfärdat order om ett ingripande och därvid angivit vilka grupper som skulle omhändertagas. Förhållandena förutsattes emellertid vid ett blixtanfall nödvändiggöra för övervakningscheferna att på eget initiativ sätta igång aktionen.

Vad beträffar planläggningen i övrigt för omhändertagandet av utlänningar och svenska medborgare må omnämnas, att Kungl. Maj:t i brevet av den 30 oktober 1942 anmodat säkerhetschefen att — efter samråd i den mån sådant kunde erfordras med fångvårdsstyrelsen och andra myndigheter — till Kungl. Maj:t inkomma med förslag till samtliga de ytterligare åtgärder av skilda slag, vilka kunde erfordras för att möjliggöra ett snabbt och effektivt tagande i förvar vid krigstillfälle av sådana utlänningar och svenska medborgare, beträffande vilka sådant tagande i förvar syntes böra ifrågakomma. Den 11 maj 1943 avgav säkerhetschefen till Kungl. Maj:t ett dylikt förslag.

I kungl. brevet den 30 juni 1943 ålades säkerhetschefen att vidtaga förberedande åtgärder för att vid krigstillfälle omhändertaga de utlänningar och svenska medborgare, som funnos upptagna i de av säkerhetschefen enligt brevet av den 13 mars 1942 uppgjorda förteckningarna, ävensom övriga här tillfälligt vistande personer, beträffande vilka dylikt omhändertagande ansåges böra ifrågakomma, och skulle underrättelse om vidtagna åtgärder meddelas samt uppgjorda planer jämte förteckningar över de personer, som ansetts böra omhändertagas, delgivas såvitt anginge Stockholms stad överståthållaren samt beträffande varje län landshövdingen i länet. Vidare ålades länsstyrelser och polischefer att beträffande planläggningen och verkställande av planerna vidtaga av säkerhetschefen föreskrivna åtgärder. Slutligen tillerkändes säkerhetschefen för att möjliggöra omhändertagande av utlänningar och svenska medborgare vid krigstillfälle förfoganderätt beträffande byggnader och motorfordon samt berättigades att för statsverkets räkning träffa avtal med kommuner och enskilda om tillhandahållande av lokaler, transportmedel, matvaror m. m. i och för sådant omhändertagande av utlänningar och svenska medborgare varom i det föregående varit fråga.

Den 19 oktober 1945 förordnade Kungl. Maj:t, att det i kungl. brevet den 13 mars 1942 givna åläggandet för säkerhetschefen att upprätta och föra vissa förteckningar för olika krigsfall över utlänningar och svenska medborgare, vilka vid krigstillfälle borde ur säkerhetssynpunkt tagas i förvar, skulle upphöra att gälla från och med den 1 november 1945.

I anledning därav förordnade säkerhetschefen den 30 oktober sistnämnda

år, att de av honom den 11 april 1942 utfärdade föreskrifterna med påföljande tillägg och ändringar skulle upphöra att gälla från och med den 1 november 1945.

C. Säkerhetstjänstens registrering av »politiska ytterlighetsriktningar» och i samband därmed stående kontroll.

Utöver upprättandet av förut nämnda förteckningar över personer, som borde omhändertagas vid ett eventuellt krig, har säkerhetstjänsten upprättat register över personer tillhörande vissa politiska ytterlighetsriktningar.

Sedan långt före det andra världskrigets utbrott hade polismyndigheterna på olika håll i landet sin uppmärksamhet riktad på dylika ytterlighetsriktningar. Det var därvid fråga om sådana riktningar, som hyllade antingen kommunistisk eller nationalsocialistisk åskådning. Sålunda upplade kriminalpolisen i Stockholm redan under åren närmast efter förra världskriget ett register över personer, som voro anslutna till det kommunistiska partiet. Även i vissa andra städer upplade polisen i början av 1930-talet register över kommunister, bosatta i respektive städer eller dessas omgivning. Då den nationalsocialistiska rörelsen under 1930-talet började framträda här i landet, upplade kriminalpolisen i Stockholm jämväl ett register över nationalsocialister, som voro bosatta i Stockholm eller dess närhet. Även i vissa andra städer riktade polismyndigheten vid samma tid sin uppmärksamhet på därvarande nationalsocialister, och i ett par städer kom registrering av dessa till stånd.

Efter det säkerhetstjänsten hösten 1939 börjat sin verksamhet, ledde utvecklingen därefter, att säkerhetstjänsten blev organ för övervakningen av de politiska ytterlighetsriktningarna. Enligt vad säkerhetschefen framhållit för kommissionen föranleddes denna utveckling av anvisningar som vid olika tillfällen lämnades av dåvarande justitieministern Westman och socialministern Möller.

Sålunda hade statsrådet Westman, enligt uppgift av säkerhetschefen, vid ett sammanträffande med denne under hösten 1939 framhållit önskvärdheten av att övervakning av de politiska ytterlighetsriktningarna komme till stånd. Senare hade statsrådet Westman vid en konferens, vid vilken bland andra säkerhetschefen och landsfogden Persson närvarit och som enligt vad säkerhetschefen sagt sig minnas ägde rum i början av år 1940, frågat säkerhetschefen vilka mått och steg säkerhetstjänsten vidtagit eller planerat för berörda övervakning. Säkerhetschefen hade därvid framhållit att enligt vad som framginge av säkerhetskungörelsen säkerhetstjänsten endast hade till uppgift att förhindra krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga samt att bedriva spaning efter personer som befattade sig med dylik verksamhet. Statsrådet Westman hade då sagt, att han funne det egendomligt att säkerhetstjänsten skulle fullfölja en så begränsad uppgift i fråga om be-

kämpande av statsfientlig verksamhet. Han hade vidare framhållit att en sådan begränsning till traditionella uppgifter på kontraspionagets område innebure ett fullständigt förbiseende av den infiltration med stöd av anhängare till politiska ytterlighetsriktningar, som vid sidan av militära aggressioner metodiskt utnyttjades i maktpolitiskt syfte och som då helt nyligen illustrerats genom bildandet av den kommunistiska Kuusinen-regeringen under det pågående finsk-ryska vinterkriget. Med detta exempel för ögonen och med tanke på vad som tidigare förekommit bland annat i samband med Österrikes införlivning med Tyskland borde det, enligt vad statsrådet Westman yttrat, vara klart att den för landet farligaste arten av landsförrådisk verksamhet hotade från kommunister och nazister, vilka genom sin fanatiska hängivenhet för vissa politiskt-ideologiska intressen måste presumeras vara beredda att i ett visst läge gå främmande makt tillhanda. Säkerhetschefen hade framhållit, att om det vore meningen att säkerhetstjänsten skulle ha till åliggande att övervaka politiskt opålitliga personer, det vore önskvärt att instruktionerna för dess verksamhet ändrades. I så fall skulle dock — hade säkerhetschefen yttrat — säkerhetstjänsten bliva en rysk ochrana och detta hade ej varit avsett då säkerhetstjänsten inrättats. Säkerhetschefen hade emellertid icke vägrat att låta säkerhetstjänsten övervaka de politiska ytterlighetspartierna. Under konferensen hade även övriga däri deltagande personer uppmanats yttra sin mening i den omdiskuterade frågan, och enligt vad säkerhetschefen kunde minnas hade alla uttalanden gått i den riktningen att ett effektivt bekämpande av landsförrådisk verksamhet icke kunde ske utan att de politiska ytterlighetspartierna övervakades.

Även statsrådet Möller hade, enligt uppgift av säkerhetschefen, vid upprepade tillfällen under hösten 1939 framhållit nödvändigheten av att de politiska ytterlighetsriktningarna noga övervakades. På föranledande härav utfärdade säkerhetschefen under sagda tid en del cirkulärskrivelse till övervakningscheferna. Sålunda förklarade säkerhetschefen i dylik cirkulärskrivelse den 10 oktober 1939 att det utrikespolitiska läget krävde, att åt den kommunistiska rörelsen i landet ägnades en synnerligen intensifierad uppmärksamhet från såväl säkerhetstjänstens som lokala polismyndigheters sida. Säkerhetschefen uppmanade därför övervakningscheferna att skyndsamt fästa landsfogdars och stadspolischefers uppmärksamhet därpå samt föreskrev, att de erfarenheter och rön, som kunde vinnas angående rörelsen, omedelbart skulle meddelas till chefen för spaningsbyrån. Vidare anmodade säkerhetschefen i cirkulärskrivelse den 4 november 1939 övervakningscheferna att med hjälp av polismyndigheterna uppgöra förteckningar över de kommunister och nazister inom vederbörande övervakningsområde, som kunde antagas intaga en mer ledande eller verksam ställning, och i cirkulärskrivelse den 8 december 1939 till övervakningscheferna framhöll säkerhetschefen, att det var av största vikt att förteckningarna med det snaraste färdigställdes.

För fullgörande av dessa uppgifter övertog säkerhetstjänsten i november 1939 förandet av de register över kommunister och nazister, som redan upp-

lagts av olika polismyndigheter i landet, och gjordes de i Stockholm förda registren till centralregister för hela landet.

I detta sammanhang kan nämnas, att justitiekanslersämbetet — efter föredragning inför t. f. justitiekanslern — i cirkulärskrivelse den 22 december 1939 till landsfogdarna framhöll nödvändigheten av att ägna synnerlig uppmärksamhet åt den för landet farliga verksamhet, som bedrevs av kommunisterna såväl å allmänna sammankomster som i övrigt, samt att icke efterlåta något, som kunde erfordras till förekommande och beivrande av brottsligt förfarande å deras sida.

Efter krigsutbrottet mellan Finland och Sovjetunionen på hösten 1939 drabbades ett flertal nummer av den kommunistiska tidningen Ny Dag under december 1939 av beslag på grund av uttalanden i den rysk-finska tvekampen. I pressen framkom så småningom krav på att kommunistpartiet skulle upplösas. Vid riksdagens början i januari 1940 avgavs även en motion om förbud mot statsfientliga sammanslutningar. Därmed åsyftades bland annat det kommunistiska partiet.

Säkerhetschefen har upplyst för kommissionen, att den 21 december 1939 hölls en statsrådsberedning, till vilken voro inkallade bland andra dåvarande överbefälhavaren generalen Thörnell, landshövdingen och landsfogden i Norrbottens län samt säkerhetschefen. Under överläggningen i beredningen angående den situation, som kunde uppstå för den händelse ryska trupper genom Finland nådde fram till svenska östgränsen, och den fara för landet, som kommunisterna i Norrbotten ansågos utgöra, hade statsrådet Möller — enligt vad säkerhetschefen uppgivit — framhållit att den kommunistiska rörelsen vore av sådan art att den borde behandlas med kraft, varjämte Möller givit uttryck för den uppfattningen att hos framträdande kommunister borde på en gång i hela riket företagas husrannsakan.

På grund av vad sålunda förevarit föreskrev säkerhetschefen i cirkulärskrivelse till övervakningscheferna den 23 december 1939, att då den kommunistiska rörelsens allt mer framträdande landsförrådiska karaktär och verksamhet kunde komma att nödvändiggöra en i hela riket samtidigt företagen husrannsakan hos mer kända kommunister och hos kommunistiska partiexpeditioner och redaktionslokaler i syfte att komma över bevis för deras brottsliga verksamhet, planer för en sådan aktion borde uppgöras. Därvid skulle göras klart, hos vilka husrannsakan borde äga rum, huru stor polispersonal som kunde behövas vid varje ställe och huru husrannsakan lämpligen borde genomföras.

Den 16 januari 1940 hölls ånyo statsrådsberedning, vid vilken närvaro statsråden Möller, Westman och Bergquist, dåvarande statssekreteraren Erlander samt säkerhetschefen. Under de överläggningar, som då höllos, hade enligt uppgift av säkerhetschefen statsrådet Möller ånyo fört på tal frågan om samtidiga husundersökningar i hela riket. Säkerhetschefen hade då, enligt vad han uppgivit för kommissionen, erinrat att tidningspressen, som vid denna tid vid upprepade tillfällen behandlat frågan om åtgärder mot kom-

munisterna, genom sina artiklar varnat såväl kommunister som nazister och berett dem tillfälle att undanröja det material de till äventyrs kunde inneha, varför husundersökningar troligen skulle giva ett negativt resultat. Enligt uppgift av säkerhetschefen hade statsrådet Möller dock vidhållit sin önskan om att husundersökningar måtte företagas samt begärt en förteckning över dem, hos vilka sådana borde göras.

I anledning härav anmodade säkerhetschefen genom cirkulärskrivelse den 17 januari 1940 övervakningscheferna att omgående till säkerhetschefen ingiva förteckning över de kommunister, kommunistiska partiexpeditioner m. m., som å tidpunkt, vilken av säkerhetschefen kunde komma att bestämmas, borde bliva föremål för husrannsakan. I anslutning därtill framhöll säkerhetschefen, att det funnes anledning förmoda att kommunisterna undanskaffat mera komprometterande handlingar, ett förhållande som övervakningscheferna torde uppmärksamma för den händelse möjlighet kunde finnas att utröna vart dessa handlingar kunde ha förts.

De från övervakningscheferna jämlikt sistnämnda cirkulärskrivelse infordrade förteckningarna överlämnades enligt säkerhetschefen sedermera till statsrådet Möller. Enligt vad säkerhetschefen vidare uppgivit framhöll statsråden Möller och Westman i samband därmed ånyo önskvärdheten av att husundersökningarna företogos. I samråd med statsrådet Möller beslöt säkerhetschefen därefter den 5 februari 1940, att husundersökningar hos kommunister på en gång skulle äga rum i hela riket den 10 i samma månad.

De beordrade husundersökningarna genomfördes å anbefalld tid och en redogörelse för omfattningen av desamma och de därvid vunna resultaten lämnas nedan.¹

Samtidigt med att planerna på husrannsakan hos kommunisterna diskuterades, uppkom, enligt vad säkerhetschefen framhållit, frågan om företagande av husundersökningar även hos medlemmarna av nazistpartierna. Särskilt statsrådet Möller framhöll lämpligheten av sådana åtgärder mot nazisterna. I den borgerliga och socialdemokratiska tidningspressen blevo nazisterna föremål för angrepp och ställdes på samma nivå som kommunisterna, därvid framhölls att ett eventuellt förbud mot statsfientliga sammanslutningar även avsåge de nationalsocialistiska organisationerna. Från säkerhetstjänstens sida har framhållits, att vid ifrågavarande tid icke kommo till synes några uttryck för en allmänt oppositionell inställning mot nazisterna på samma sätt som gentemot kommunisterna, beträffande vilka den allmänna opinionen i början av 1940 krävde att »något skulle göras». Anledningen härtill var säkerligen främst, att nazisterna i den allt annat överskuggande frågan, rysk-finska kriget, intogo samma ståndpunkt som övriga politiska partier utom det kommunistiska. Såsom det väsentliga framstod sålunda vid berörda tidpunkt, allt enligt säkerhetstjänsten, ett ingripande mot kommunistpartiet, under det att företagandet av eventuella åtgärder mot nazistpartiet fick stå tillbaka som en klar andrahandsfråga.

Säkerhetschefen har vidare framhållit, att ett samtidigt genomförande av

¹ Se s. 280 o. f.

husundersökningar hos såväl kommunisterna som nazisterna var tekniskt ogenomförbart, enär landets polispersonal, som vid ifrågavarande tid var strängt upptagen med även andra synnerligen viktiga uppgifter, icke på långt när var tillräcklig för åtgärder av den omfattning, som en samtidig husrannsakan av denna karaktär skulle innebära. Mot lämpligheten av att företaga ett ingripande överhuvudtaget talade även, enligt vad från säkerhetstjänstens sida framhållits, den omfattande polemiken i pressen under december 1939 och januari 1940, med hänsyn till vilken det var otänkbart att icke för organisationerna komprometterande material skulle ha undanskaffats. Då genom husrannsakingarna hos kommunisterna, som rönste stor uppmärksamhet i tidningspressen, alla de, som till äventyrs voro i besittning av komprometterande handlingar, ytterligare blevo varnade och då från åtskilliga håll erfors, att uppmaning utgått till nazistpartierna att förstöra de handlingar, som kunde anses kompromettera dem, ansåg säkerhetschefen, enligt vad han framhållit för kommissionen, det ändamålslost att företaga en allmän husrannsakan hos nazisterna. Någon sådan husrannsakan kom icke heller till stånd.

Under våren 1940 skärptes emellertid övervakningen av nazisterna, och den tyska ockupationen av Danmark och Norge föranledde synnerligen ökad aktivitet härutinnan från säkerhetstjänstens sida. Säkerhetstjänstens intresse inriktades då nästan helt på den nya situationen. Enligt vad säkerhetschefen uppgivit anordnades förstärkt beredskap (kuppberedskap) icke blott för säkerhetstjänstens personal utan för hela rikets polisväsende. Polisstationerna sattes under bevakning dygnet runt och polispersonalen fick order att, då vederbörande icke var i tjänstgöring, medtaga tjänstevapen till bostaden. Vidare bestämdes särskilda samlingsplatser för den händelse polisstationerna bleve ockuperade av främmande makt. Per telefon utfärdade säkerhetschefen i april 1940 direktiv till övervakningscheferna om upprättande av förteckningar över utlänningar och svenska medborgare, som borde omhändertagas vid krigsutbrott,¹ varjämte registrering av i Sverige vistande tyska medborgare, tyskfödda svenska medborgare, nazister och nazistsympatisörer oberoende av nationalitet kompletterades i ytterst forcerad takt. Redan i början av år 1940 hade chefen för spaningsbyrån på uppdrag av säkerhetschefen i telefon uppmanat övervakningscheferna att till kriminalavdelningens sjätte rotel i Stockholm inkomma med länsvis ordnade uppgifter rörande såväl kommunister som nazister, och säkerhetschefen föreskrev nu i cirkulärskrivelse den 9 maj 1940 till övervakningscheferna — under åberopande av cirkulärskrivelsen den 4 november 1939 — att därest länsvis uppställda förteckningar över de inom vederbörande övervakningsområde boende nazisterna icke redan tillställts säkerhetschefen, sådana före den 20 maj 1940 skulle ingivas till denne.

Såsom tidigare antytts hade såväl i riksdagen som i pressen uttalats önskemål om utfärdande av förbud mot statsfientliga sammanslutningar. Dessa

¹ Angående upprättandet av de s. k. krigsfallförteckningarna se s. 257 o. f.

önskemål resulterade så småningom i en lag den 14 juni 1940 angående upplösning av vissa sammanslutningar m. m. Lagen, som från början gällde till och med den 31 mars 1941, förlängdes årligen undan för undan till att slutligen gälla till och med den 30 juni 1944. I 1 § i lagen stadgades, att Konungen och riksdagen genom samfällt beslut ägde förordna om upplösning av sammanslutning, vars verksamhet åsyftade att med våldsamma medel eller med hjälp av främmande makt omstörta eller förändra rikets statskick eller vars verksamhet vore ägnad att sätta rikets säkerhet i fara eller att allvarligt störa ordningen inom landet. Vidare stadgades bland annat att under tid då riksdagen ej vore samlad Konungen ägde, om fara vore i dröjsmål, förbjuda dylik sammanslutning att tills vidare fortsätta sin verksamhet, dock att sådant förbud icke finge meddelas med mindre Konungen låtit riksdagskallelse utgå eller riksdagen ändock skulle sammanträda inom trettio dagar. Därest sammanslutning förklarats upplöst, finge ny sammanslutning icke bildas för att fortsätta dess verksamhet. Enligt 2 § i lagen skulle upplöst sammanslutnings egendom vara förverkad till Kronan, såvitt ej Konungen och riksdagen annorlunda beslutade, och enligt 3 § skulle den som, efter det sammanslutning förklarats upplöst eller förbjudits att tills vidare fortsätta sin verksamhet, fortsatte eller främjade fortsättningen av sammanslutningens verksamhet, såsom genom att delta i beslut eller bevista sammanträde för främjande av dess syfte eller genom att erlägga avgift eller tillhandahålla lokal eller redskap eller genom att bilda eller delta i sammanslutning, som uppenbarligen vore avsedd att fortsätta den förbjudna verksamheten, straffas med frihetsstraff. Någon upplösning av sammanslutning med stöd av lagen har emellertid icke förekommit.

Den övervakning, för vilken hittills redogjorts, har avsett medlemmar av det kommunistiska partiet samt de olika nazistiska grupperna. På våren 1940 började emellertid säkerhetstjänstens organ i Stockholm och Göteborg att jämväl ägna uppmärksamhet åt två sammanslutningar av helt annan karaktär än de nu nämnda.

Den 17 april 1940 överlämnade sålunda säkerhetschefen till statsrådet Möller en promemoria angående den s. k. Tisdagsklubben. Enligt promemorian hade denna klubb bildats i Stockholm av grevinnan Amelie Posse och skulle inom densamma ha upprättats förteckningar över personer, som ansågos vara misstänkta för att vara nazister eller eventuella landsförrädare. Vidare uppgavs att klubben hade för avsikt att utgiva ett flygblad och däri publicera de registrerade personerna. Säkerhetschefen framhöll i promemorian till statsrådet Möller icke blott olämpligheten av att enskild organisation utövade en vaksamhet, som ålåde offentlig myndighet, utan också faran för inre stridigheter genom att listor uppgjordes och publicerades över personer, som måhända oskyldigt uppgåves vara landsförrädiska. Grevinnan Posses verksamhet måste därför motarbetas. Säkerhetschefen upplyste slutligen att polismyndigheten skulle anmoda henne att nedlägga sin verksamhet och i stället delgiva polisen de grundade misstankar hon kunde

ha. De omdömen angående nämnda klubb och dess verksamhet, som återfinnas i promemorian, ha uppenbarligen utgjort grunden för den övervakning av klubbens medlemmar, som säkerhetstjänsten sedermera utövat.

I juni 1940 överlämnade säkerhetschefen till statsrådet Möller en promemoria angående bildandet av en organisation i Göteborg kallad Veckoklubben, vilken var av motsvarande karaktär som Tisdagsklubben i Stockholm. Promemorian hade upprättats av en person, som närvarit vid det sammanträde i Göteborg den 24 maj 1940, då Veckoklubben bildades. I promemorian upplystes, att klubbens syfte närmast var att verka för »andligt hemvärn» och bemöta ryktessprideri och utländsk propaganda samt diskutera för rikets säkerhet viktiga politiska förhållanden, som av olika anledningar ej kunde öppet beröras i pressen. Klubben skulle stå fullkomligt oberoende gentemot Tisdagsklubben även om samarbete i vissa fall skulle kunna tänkas. Ej heller skulle klubben på något sätt syssla med att uppgöra förteckningar över opålitliga personer och dylikt, som ingick i Tisdagsklubbens verksamhet.

På hösten 1941 började säkerhetstjänsten intressera sig för ytterligare en organisation, nämligen Förbundet Kämpande Demokrati. Förbundet, som redan på hösten 1939 uppstått efter en brytning mellan medlemmarna i sammanslutningen Antifascistisk Samling, hade i en programförklaring på en kongress år 1940 uttalat, att förbundet arbetade mot diktatur utan att stå i något partis tjänst. Förbundet intog i sin verksamhet en klart antinazistisk hållning och utsände i augusti 1941 till förbundsmedlemmarna ett upprop, vari angrepp riktades mot svenska regeringen och vari förbundsmedlemmarna anmodades taga reda på och katalogisera nazistsympatisörer.¹ Förbundet ordnade intimt samarbete med Tisdagsklubben och bildade lokalavdelningar i större delen av landet.

I början av år 1942 översände övervakningschefen i dåvarande Stockholms övervakningsområde t. f. kriminalpolisintendenten Martin Lundqvist till övriga övervakningschefer en sammanställning av berättelser, som en rapportör avgivit till säkerhetstjänsten i Stockholm angående vissa av rapportören uppgivna förhållanden i samband med spioneri- och sabotagebrott samt planer för utförande av dylika brott. Vid sammanställningen fanns fogad en förteckning över 88 i sammanställningen omnämnda personer, huvudsakligen f. d. spanienkämpar, ävensom en redogörelse för vad som vore känt om dem hos sjätte roteln i Stockholm. I samtidig skrivelse till övervakningscheferna framhölls, att sammanställningen i första hand vore avsedd såsom information för övervakningscheferna men att dessa i den omfattning de funne lämpligt borde överlämna densamma till polischefer inom respektive övervakningsområde ävensom vissa polismän i befälsställning.

I cirkulärskrivelse den 21 januari 1942 till övervakningscheferna framhöll säkerhetschefen — under åberopande av ovannämnda sammanställning — att ehuru givetvis icke några garantier kunde lämnas för att i sammanställningen förekommande uppgifter till alla delar vore överensstämmande med

¹ Angående uppropets innehåll se nedan s. 304 o. f.

verkliga förhållandena, berättelserna dock måste tillmätas stor betydelse. Uppgifternas riktighet kunde nämligen enligt säkerhetschefen i viss mån anses ha blivit styrkta genom flera av säkerhetstjänsten redan verkställda utredningar såsom exempelvis målen mot Wollweber, Rom-Liberson m. fl.

Beträffande Wollweber-ligan har undersökningskommissionen lämnat en utförlig redogörelse i sitt betänkande del II, s. 55 o. f. — Rom-Liberson var en tysk medborgare och ledare för en organisation, om vars existens säkerhetstjänsten erhöll kännedom i september 1941 och som på sitt program hade bland annat sabotage mot svenska kommunikationsanläggningar. Utredningen i målet mot Rom-Liberson gav, enligt vad från säkerhetstjänsten uppgivits, vid handen att medlemmarna i organisationen politiskt sett hörde hemma närmast i det kommunistiska lägret. Det för utförande av sabotagehandlingar (sprängningar) avsedda sprängämnet framställdes efter anvisningar av organisationens ledare av en av dess medlemmar. Undersökningarna av medlemmarnas antecedentia klarlade, att två svenska kvinnliga medlemmar så sent som åren 1940—1941 varit anställda vid en av statens ammunitionsfabriker.

I nyssnämnda cirkulärskrivelse den 21 januari 1942 föreskrev säkerhetschefen, att övervakningscheferna borde vidtaga en försiktig undersökning angående de i omförmälda sammanställning förekommande uppgifter, som berörde vederbörande övervakningschefers övervakningsområde. I sammanställningen nämnda personer borde om möjligt ställas under kontroll. Vederbörande övervakningschefer ålades vidare att utöva skärpt kontroll över de inom övervakningsområdena boende spanienkämparna. Säkerhetschefen anmärkte i detta sammanhang, att en förteckning över de hos säkerhetschefen kända spanienkämparna med det snaraste skulle tillställas övervakningscheferna. Slutligen ålades övervakningscheferna att ägna viss uppmärksamhet åt de inom övervakningsområdena boende kommunister, syndikalister och sympatisörer till sådana, vilka hade sådant yrke, att de skäligen kunde misstänkas bliva betrodda med tillverkning av sabotagemateriel (finmekaniker, reparatörer m. fl.).

Beträffande anledningen till att de s. k. spanienkämparna skulle ställas under skärpt kontroll har från säkerhetstjänsten framhållits följande. Den omnämnde rapportörens uppgifter angående dessas verksamhet hade tillmätts stort sannolikhetsvärde, enär det genom andra då pågående stora utredningar bekräftats att spanienkämpar varit engagerade i sabotageverksamhet för sovjetrysk räkning. Enligt vad Wollweber uppgivit för säkerhetstjänsten hade lämpliga medhjälpare för sabotageverksamheten blivit utsedda redan i Spanien bland den internationella brigadens folk, och flera av de av rapportören spontant omnämnda personerna voro tidigare hos säkerhetstjänsten misstänkta för att på ett eller annat sätt vara illegalt verksamma. Genom den övervakning som sedermera skedde kunde i stor utsträckning konstateras samband mellan olika personer, som omnämnts i den till övervakningscheferna utsända sammanställningen, och beträffande ett par perso-

ner framkommo omständigheter, som stödde antagandet att de sysslade med illegal verksamhet av något slag, men med hänsyn till förefintliga bevisvärigheter kunde det icke anses motiverat att de anhöllos och åtalades. Från säkerhetstjänstens sida har vidare för kommissionen framhållits, att många av de planer beträffande sabotagedåd och annan verksamhet, om vilka den omnämnde rapportören berättat, voro avsedda att sättas i verket i ett visst utrikespolitiskt läge, nämligen vid en invasion av allierade styrkor i Norge, och att enär detta läge aldrig inträffade de planerade aktionerna i Sverige följaktligen icke heller behövde utlösas.

I anslutning till kungl. brev den 13 mars 1942 angående upprättande av förteckningar över vissa utlännningar m. m. (de s. k. krigsfallsförteckningarna)¹ instruerade säkerhetschefen i cirkulärskrivelse den 11 april 1942 övervakningscheferna att upprätta förteckningar över — förutom nazister och kommunister — sådana englandssympatisörer, vilka i fråga om sin inställning till Storbritannien kunde jämföras med nazisternas och kommunisternas inställning till respektive Tyskland och Sovjetunionen, samt att därvid under iakttagande av stor försiktighet vid förteckningarnas uppgörande särskilt observera de ledande i Förbundet Kämpande Demokrati och Tisdagsklubben. Om denna instruktion underrättade säkerhetschefen statsrådet Möller i skrivelse den 2 oktober 1942.

Sistnämnda cirkulärskrivelse till övervakningscheferna fick till följd, att Förbundet Kämpande Demokrati och Tisdagsklubben kom att ställas under särskild övervakning av säkerhetstjänsten i syfte att säkerhetstjänsten skulle erhålla underlag för registrering av medlemmar i eller sympatisörer till sagda organisationer för avgörande av huruvida och i vilken omfattning dessa borde upptagas i krigsfallsförteckningarna. De ledande personerna inom dessa organisationer hade redan sedan våren 1940 uppmärksammats av säkerhetstjänstens organ i Stockholm, i det att de registrerats å sjätte rotelns tredje byrå, vilken omhändertog utredningar av spioneri och olovlig underrättelseverksamhet till förmån för Storbritannien och dess västallierade. Någon allmän registrering av medlemmarna på sätt som skedde av medlemmarna inom de kommunistiska och nazistiska partierna ägde däremot icke rum, förrän säkerhetschefen i cirkulärskrivelse den 20 februari 1943 till övervakningscheferna beordrade sådan registrering beträffande Förbundet Kämpande Demokrati. I sistnämnda cirkulärskrivelse föreskrev nämligen säkerhetschefen att till förbundet anslutna eller med detsamma sympatiserande personer skulle registreras.

I cirkulärskrivelsen den 20 februari 1943 anmärkte säkerhetschefen vidare, att det vid bearbetning av de till spaningsbyrån inkomna uppgifterna framkommit, att syndikalister understundom registrerats såsom kommunister. Säkerhetschefen föreskrev nu, att syndikalisterna i fortsättningen borde registreras för sig.

¹ Jfr s. 259 o. 263.

Angående skälen till registreringen av medlemmar i Förbundet Kämpande Demokrati har säkerhetschefen till kommissionen anfört bland annat följande.

I förenämnda kungl. brev den 13 mars 1942 angående upprättande av de s. k. krigsfallsförteckningarna antyddes icke ens vilka svenska medborgare som borde tagas i förvar eller under vilka omständigheter sådant omhändertagande borde ske. Enligt säkerhetschefens förmenande kunde annan interneringsgrund icke finnas än en sådan hos svenska medborgare härskande inställning till eller sympati för viss främmande makt, att de i händelse av krig med det landet kunde antagas komma att gå fienden tillhanda till skada för det egna landet. Sedan överbefälhavaren i skrivelse på hösten 1942 till Kungl. Maj:t föreslagit bland annat, att försvarsväsendets fast anställda militära, civilmilitära och civila personal skulle förbjudas tillhöra, ekonomiskt stödja eller vara verksam för vissa av Kungl. Maj:t såsom statsfientliga angivna sammanslutningar, och därvid framhållit, att Förbundet Kämpande Demokrati i ett sådant sammanhang icke finge förbises, avgav säkerhetschefen den 14 december 1942 till Kungl. Maj:t utlåtande över förslaget, därvid säkerhetschefen, som själv fann Förbundet Kämpande Demokrati stå på gränsen till statsfientliga sammanslutningar, hemställde att Kungl. Maj:t borde ange vilka sammanslutningar som borde anses såsom samhällsfientliga. Något besked härutinnan meddelades emellertid icke från Kungl. Maj:t.

Att även syndikalisterna borde bli föremål för viss uppmärksamhet hade, enligt vad från säkerhetstjänstens sida framhållits, sin grund bland annat däri, att den syndikalistiska rörelsen på sitt program upptog den direkta aktionens metod genom bland annat sabotage i olika former på alla arbetsplatser, främst inom industrien, och uppmanade sina anhängare att hålla sig underrättade om bland annat industriernas ekonomiska förhållanden och konjunkturerna på varumarknaden. Det föreföll säkerhetstjänsten uppenbart, att syndikalisterna genom den underrättelseverksamhet de uppmanades bedriva kommo att sitta inne med upplysningar, som lätt nog kunde komma på avvägar, och att risken för sabotage från syndikalisternas sida måste beaktas särskilt i fråga om krigsindustrierna, i synnerhet som den revolutionära syndikalismen bekämpade alla former av militarism och anbefallde organiserad bojkott mot produktion av krigsmateriel. Med kännedom om syndikalismens program och med hänsyn till Sveriges vid ifrågavarande tid synnerligen ömtåliga militärpolitiska läge och ovissheten rörande syndikalisternas inställning till det då pågående stormaktskriget framstod det, enligt vad från säkerhetstjänstens sida framhållits, av naturliga skäl som värdefullt för säkerhetstjänsten att få kännedom om huruvida syndikalister hade anställning inom sådana yrken, vilkas utövare kunde misstänkas bli betrodda med framställning av sabotagemateriel.

Säkerhetschefen har vidare rörande syndikalisterna tillagt bland annat följande.

Enligt vad redan före år 1942 var känt uppträdde syndikalismen i Sverige, särskilt i dess tidningsorgan »Arbetaren», till försvar för rent brittiska intressen, även då dessa stodo i motsatsförhållande till vårt lands neutralitetspolitik. I syndikalismens starkt utpräglade engelskvänlighet kunde enligt säkerhetschefens mening ligga en fara, att dess medlemmar låte förleda sig till åtgärder mot vårt land, som i ett krigsfall med Storbritannien kunde skada riket. Vid krigsfallsförteckningarnas uppgörande hade därför säkerhetschefen icke ansett sig kunna förbise syndikalisterna.

På grund av att syndikalismen på sitt program upptog till synes effektiva kampmetoder kunde rörelsens medlemmar misstänkas utgöra relativt tacksamma objekt för agitation och sålunda förledas att mer eller mindre omedvetet skada vår krigsförsörjning. Sådana impulser eller direktiv kunde förmedlas exempelvis genom kommunister, tillhörande Sveriges Arbetares Centralorganisation (S.A.C.), eller av i Sverige vistande utländska syndikalister. Möjligheten att åstadkomma önskvärda missnöjesyttringar torde ha varit så mycket större som varje lokal samorganisation, utgörande den minsta enheten inom den syndikalistiska rörelsen, själv beslutade om sina aktioner utan att invänta direktiv från de centrala organen, vilka endast fastställde de regler och principer som i allmänhet skulle tillämpas. Man torde icke kunna bortse från att många av de lokala samorganisationerna kunde ha saknat politiskt välorienterade och omdömesgilla medlemmar som kunnat verka återhållande. Att kommunister tillhörde rörelsen och att även kontakt med utlänningar uppträthölls uttröntes under säkerhetstjänstens spaningsverksamhet.

Sedan statsrådet Möller den 1 november 1944 i riksdagens första kamrars yttrat, att registreringen av syndikalisterna i motsats till registreringen av kommunister och nazister skett utan regeringens vetskap samt att han betraktade denna registrering såsom olämplig och orimlig, föreskrev säkerhetschefen i cirkulärskrivelse den 7 november 1944 till övervakningscheferna att särskild registrering av syndikalister icke längre skulle ske ävensom att registreringen av medlemmarna i Förbundet Kämpande Demokrati skulle upphöra. Detta innebar dock icke någon förändring i förandet av krigsfallsförteckningarna.

I cirkulärskrivelse den 2 december 1944 till övervakningscheferna framhöll säkerhetschefen, att de uppgifter om syndikalister och medlemmar av Förbundet Kämpande Demokrati, som kunde finnas i säkerhetstjänstens diarium och registraturer, fortfarande skulle förvaras hos säkerhetstjänsten, men att uppgifter ur dem icke finge lämnas till någon som icke tillhörde säkerhetstjänsten.¹

Den länsvis verkställda registreringen av kommunister och nazister, som blev följden av säkerhetschefens förut återgivna föreskrifter, var ur registertekniska och andra synpunkter icke tillfredsställande. För att få en ändring till stånd kallade säkerhetschefen i maj 1941 övervakningscheferna till sammanträde i Stockholm, varvid frågan om registrering av ytterlighetsriktningarna blev föremål för överläggning. Genom säkerhetschefens försorg översändes några dagar efter sammanträdet avslutande närmare direktiv till övervakningscheferna. Dessa direktiv voro i huvudsak av följande innehåll.

De översända namnuppgifterna i länsförteckningarna hade icke alltid varit fullständiga. De uppgifter, som säkerhetschefen nu önskade, voro fullständigt namn, födelseår, yrke samt postadress. Beträffande uppgifter om yrke borde särskilt angivas, huruvida vederbörande vore anställd vid järnväg (jämväl enskild), post-, telegraf- eller tullverk, spårväg eller omnibusföretag o. s. v. Yrkesbenämningen borde jämväl utvisa, huruvida vederbörande vore fast anställd vid försvarsväsendet (förband), vid viktigare krigsindustri eller kraftverk.

¹ Angående frågan om förstörande av nu berörda register se riksdagens konstitutionsutskotts memorial nr 24/1945.

Ur olika synpunkter, framhöll säkerhetschefen, var det av stor vikt, att ytterligare synpunkterna anhängare klassificerades.

Beträffande *kommunister* borde klassificeringen ske med följande bokstavsbeteckningar:

- A. Personer, som av polismyndigheten ansåges såsom särskilt farliga. Till denna grupp borde räknas medlemmar, som intoge »nyckelpositioner» i partiet, medlemmar, som i högre grad åtnjote partiets förtroende, skickliga organisatörer, hänsynslösa personer, funktionärer i den illegala partiapparaten m. fl.
- B. Personer, som säkert kunde hänföras till *aktiva* medlemmar i partiet såsom agitatorer, propagandaspridare, kommissionärer för kommunistisk litteratur, ledare, journalister, styrelsemedlemmar — därvid den speciella funktionen skulle angivas i varje särskilt fall — representanter i riksdag samt statliga och kommunala organ, upplåtare av s. k. illegala bostäder m. fl., allt under förutsättning att de icke upptagits under A.
- C. Organiserade medlemmar i partiet, vilka icke ansåges böra hänföras till A eller B, prenumeranter av kommunistisk litteratur, rekvirenter av kommunistiska flygblad m. fl.
- D. Personer, som icke veterligt vore knutna till partiet men som av en eller annan anledning påvisbart sympatiserade med den kommunistiska rörelsen eller som på något sätt visat intresse för partiets ideologi och verksamhet, t. ex. personer, som köpt enstaka exemplar av kommunistisk litteratur o. s. v.

Jämväl *nazister* borde enligt vad säkerhetschefen framhöll uppdelas i kategorierna A, B, C och D i likhet med vad som gällde för kommunister.

Beträffande uppgifterna till nazistregistret framhöll säkerhetschefen, att det på grund av det stora antalet meningsriktningar inom den svenska nationalsocialistiska rörelsen vore av vikt att i görligaste mån angiva, vilket fraktionsparti vederbörande tillhörde.

Därest ytterligare medlemmar tillkommit eller skulle tillkomma utöver dem, som funnits angivna i länsförteckningarna, borde dessa upptagas å särskilda blanketter. Säkerhetschefen framhöll såsom synnerligen angeläget att de lämnade uppgifterna vore grundade på sakliga skäl.

Även senare har säkerhetschefen i olika sammanhang framhållit vikten av att registreringsuppgifterna, vilka skulle antecknas å föreskrivna blanketter, lämnades med omsorg. I cirkulärskrivelse den 20 februari 1943 framhöll säkerhetschefen sålunda för övervakningscheferna vikten av att det vid sjätte roteln förda registret tillfördes alltigenom riktiga och aktuella uppgifter. Ur sociala synpunkter och för undvikande av rättsförluster vore det av stor betydelse, att uppgifterna lämnades med största omsorg och efter noggrann prövning. Vidare framhöll säkerhetschefen att klar och fullständig motivering till klassificeringen alltid skulle lämnas samt att uppgifterna skulle undertecknas av uppgiftslämnaren och förses med datum. Å blanketten lämnad motivering liksom uppgifterna i övrigt skulle om möjligt vara grundade på den uppgiftslämnandes myndighetens egen kännedom. Det skulle alltid angivas, varifrån uppgiften härrörde. Om uppgiften vore osäker, vilket skulle särskilt anmärkas å blanketten, borde klassificering ej ske.

I cirkulärskrivelse den 9 mars 1944 till övervakningscheferna framhöll säkerhetschefen ånyo att det för undvikande av rättsförluster vore av stor betydelse, att uppgifterna lämnades med största omsorg och efter noggrann prövning. De till spaningsbyrån lämnade uppgifterna måste sålunda vara

objektiva och grunda sig på saksak. I samband med vissa militära utnämningsfrågor hade det, framhöll säkerhetschefen vidare, tyvärr visat sig att erhållna uppgifter icke uppfyllde dessa fordringar. Det hade vid närmare undersökning kunnat konstateras, att asociala samt å arbetsplatser besvärliga och oppositionella personer enbart av dessa anledningar betecknats som kommunister. Några saksak såsom belägg för att vederbörande voro kommunister hade sålunda icke kunnat angivas. Vidare hade det enligt säkerhetschefen i något fall framkommit, att känslor eller ryktesbetonade omständigheter varit avgörande vid bedömandet. Sålunda hade det i ett fall fastslagits, att viss person angivits vara medlem i ett ytterlighetsparti utan att något som helst skäl kunnat andragas. I vissa fall hade en uppgiftslämnare stött sig på andra personers uppfattning utan att inhämta de saksak, varpå bedömningen grundat sig. Vidare, framhöll säkerhetschefen, hade det ofta inträffat, att uppgiftslämnare å blanketten angivit en klassificering utan att uppgiva de skäl, varpå klassificeringen grundade sig. De å blanketten antecknade uppgifterna och skälen skulle vara så uttömmande, att man med ledning av dessa skulle kunna bedöma klassificeringens berättigande. Säkerhetschefen framhöll vidare, att det framkommit att personer, som på grund av sitt yrke eller sin tjänst rekvirerat ytterlighetspartiernas litteratur, t. ex. en bibliotekarie, klassificerats som sympatisörer. En sådan person skulle givetvis icke upptagas å blankett, såvida icke andra omständigheter gäve vid handen, att vederbörande hyste personliga sympatier för visst parti. I detta sammanhang förklarade säkerhetschefen, att en uppmjukning av förut givna regler för klassificering syntes påkallad. Sålunda borde tillfällig prenumeration av ytterlighetspartis tidningar allenast föranleda klassificering med D, såvida icke särskilda omständigheter föranledde en högre klassificering. Vidare framhöll säkerhetschefen, att det understundom förekommit, att personer, som vore medlemmar av Sveriges nationella förbund, enbart av denna anledning blivit klassificerade såsom nazister. Även om vissa grupper av detta förbund utan tvekan stode de nazistiska sammanslutningarna nära, vore det dock enligt säkerhetschefens mening icke riktigt att enbart medlemskap av förbundet medförde vederbörandes klassificering såsom nazist. Personer, om vilka annat icke förekommit än att de voro medlemmar av förbundet, skulle enligt säkerhetschefen redovisas å särskild blankett. Slutligen föreskrev säkerhetschefen, att därest medlemmar av nyssnämnda förbund tidigare registrerats såsom nazister, övervakningscheferna skulle vidtaga rättelser i detta hänseende och översända meddelanden därom till späningsbyrån.

Säkerhetschefen har i en promemoria den 28 mars 1945 uppgivit, att han redan under år 1943 övervägt att sanera registret över ytterlighetspartierna. Med hänsyn till den synnerligen stora arbetsbelastningen å registraturavdelningen hade detta emellertid då icke låtit sig göra. Vissa reformer och förbättringsarbeten hade dock utförts. Hösten 1944 igångsattes en allmän översyn av registret. Ett förslag till ändrade normer för ytterlighetspartiernas registrering underställdes statsrådet Erlanders prövning. I slutet av februari 1945

bereddes säkerhetschefen tillfälle att närvara vid en statsrådsberedning, vid vilken förslaget blev föremål för övervägande och vissa smärre ändringar. På föranledande av statsrådet Erlander lämnade säkerhetschefen i cirkulärskrivelse den 16 mars 1945 till övervakningscheferna bland annat följande direktiv i frågan.

Klassificering av medlemmar, tillhörande kommunist- och nazistpartierna, skulle upphöra. Förut verkställd klassificering finge bibehållas för internt bruk, om så befunnes lämpligt, men finge under inga förhållanden vidare åberopas eller omnämnas.

I specialregistren rörande kommunister och nazister skulle hädanefter såsom nya namn endast antecknas personer, som

- a) intoge ledande ställning i vederbörande parti,
- b) hade förbindelse med främmande makt,
- c) utövade verksamhet, som strede mot rikets säkerhet, eller
- d) eljest företogs åtgärd, som ur synpunkten av rikets säkerhet kunde anses vara av anmärkningsvärd art.

Under a) vore att hänföra personer, vilka såsom medlemmar tillhörde partiet och som av polismyndigheten efter noggrann prövning bedömdes såsom särskilt betydande. Dit borde räknas medlemmar, som intoge »nyckelpositioner» i partiet, i högre grad åtnjote partiets förtroende, vore skickliga organisatörer, funktionärer i den illegala partiapparaten m. m. Vidare borde dit räknas personer, vilka med säkerhet kunde hänföras till aktiva medlemmar i partiet och därvid uppträdde såsom agitatorer, propagandaspridare, ledare, journalister eller dylikt eller vore styrelsemedlemmar — därvid den speciella funktionen i varje särskilt fall skulle angivas — tjänstemän eller funktionärer i statligt eller kommunalt organ, upplåtare av s. k. illegala bostäder m. m. Under a) angivna personer voro sålunda i stort sett sådana som enligt förut tillämpade regler klassificerats med A och B.

Med ändring av direktiven i cirkulärskrivelsen den 9 mars 1944 skulle i specialregistret över nazister intagas och såsom nazister behandlas personer, vilka intoge ledande ställning i Sveriges nationella förbund. Dylika ställning i förbundet skulle sådana personer anses intaga, vilka uppfyllde här ovan angivna kvalifikationer.

Personuppgifterna skulle tillföras specialregistren å för ändamålet fastställd blanket. Som säkerhetschefen tidigare framhållit vore det av synnerlig vikt att de uppgifter, som sålunda tillfördes registren, i alla hänseenden vore objektiva, korrekta och grundade på sakska. Då klassificeringen numera slopats, vore det vidare oundgängligen nödvändigt, att avsevärt mera uttömmande uppgifter lämnades om vederbörande än förut varit fallet. Ur sociala synpunkter och för undvikande av rättsförluster vore det av största betydelse att uppgifterna lämnades med synnerlig omsorg och efter noggrann prövning.

Beträffande yrkesuppgifterna borde särskilt angivas, huruvida vederbörande vore anställd vid det militära eller civila försvaret, polisen, den centrala statsförvaltningen, kraftföretag, industriföretag, som vore av synnerlig vikt för försvaret eller folksörjningen, järnväg (jämväl enskild), post-, telegraf- eller tullverk, spårväg eller större omnibusföretag.

De å formuläret lämnade uppgifterna skulle om möjligt vara grundade på den uppgiftslämnandes myndighetens egen kännedom om vederbörande. I annat fall skulle källan särskilt angivas. Det vore angeläget att, därest tveksamhet yppades vid bedömandet, detta särskilt antecknades. Uppgifterna skulle jämväl förses med för ärendets bedömande erforderliga tidsbestämningar. Formuläret skulle undertecknas av uppgiftslämnaren och förses med datum. Innan formuläret överlämnades till sjätte rotens register skulle uppgifterna granskas av övervakningschef, polismästare eller landsfogde, vilken med sitt signum skulle angiva att så skett.

Från specialregistren skulle de enligt hittills gällande regler med C och D klassificerade personuppgifterna borttagas.

Hädanefter finge — beträffande frågan om anslutning till kommunist- eller nazistparti — till militära och de civila myndigheter, som enligt sakens natur eller av säkerhetschefen meddelat tillstånd ägde rätt att på begäran ur säkerhetstjänstens register erhålla upplysningar, endast meddelas uppgifter om sådana personer, som förekomme i ovan omnämnda specialregister över kommunister och nazister, dock att, därest försvarstabens inrikesavdelning med stöd av gällande generalorder begärde uttömmande och fullständiga personuppgifter, sådana uppgifter skulle lämnas. Därest kunskap vunnos därom, att person, som antecknats i nyssnämnda specialregister, vunnit anställning vid sådant här ovan omnämnt företag som icke vore av statlig natur, borde övervakningschef, polismästare eller landsfogde, om så befunnes lämpligt, härom samråda med företagets ledning, dock endast under den uttryckliga förutsättningen, att sekretessen icke äventyrades.

Vid lämnande av uppgift finge förut gjord klassificering icke angivas.

Därest för viss myndighet eller visst företag eller del därav i annat fall än ovan sagts bedömdes oundgängligen erforderligt att erhålla fullständiga och uttömmande uppgifter från säkerhetstjänstens register, skulle säkerhetschefen på därom gjord framställning besluta om uppgifternas utlämnande.

Den 3 maj 1945 förklarade säkerhetschefen i cirkulärskrivelse till övervakningscheferna, att specialregister över kommunister icke längre skulle föras.¹ I samband därmed föreskrev säkerhetschefen, att i centralregistret icke längre finge upptagas namn på svenska medborgare uteslutande av den anledningen att vederbörande tillhörde eller sympatiserade med det kommunistiska partiet eller prenumererade på dess tidningsorgan, utan skulle skälet för upptagande av kommunist i nämnda register uteslutande vara misstanke om illegal verksamhet av något slag, däri inbegripet upplåtande av s. k. illegala bostäder och dylikt. Den registrering, som redan gjorts, skulle dock bestå.

Den 18 maj 1945 meddelade säkerhetschefen i cirkulärskrivelse till övervakningscheferna, att från säkerhetstjänstens register icke längre finge lämnas upplysningar, utvisande att viss person tillhörde det kommunistiska partiet, utom i sådana fall då registrering fortfarande skulle äga rum, d. v. s. då misstanke förelåg om illegal verksamhet av något slag.

Av det sagda framgår, att de av säkerhetschefen utfärdade cirkulären huvudsakligen innefattat anvisningar till övervakningscheferna angående vilka personer som skulle intagas i de specialregister, som upplagts över olika politiska ytterlighetsriktningar. Den övervakning av ytterlighetsriktningarna, som säkerhetstjänsten utövat, har som regel utmynnat i en registrering i specialregister av medlemmar i eller sympatisörer till de övervakade grupperna. Ledningen av övervakningen har under säkerhetschefen utövats av sjätte rotelns i Stockholm organ, framför allt av rotelns första, andra och tredje byråer.²

I anslutning till fördelningen av arbetsuppgifterna mellan sjätte rotelns byråer har övervakningen av ytterlighetsriktningarna utövats på så sätt att första byrån handhaft övervakningen av kommunister och sympatisörer till

¹ Däremot fortsattes förandet av specialregistret över nazister.

² Se s. 236.

Sovjetunionen, andra byrån av nazister och sympatisörer till Tyskland samt tredje byrån av s. k. englandssympatisörer, främst medlemmar i eller sympatisörer till Förbundet Kämpande Demokrati och syndikalister. Utvecklingen ledde därhän, att de tre byråerna i praktiken blevo ledande och rådgivande organ för övervakningen av ytterlighetsriktningarna jämväl i övriga övervakningsområden.

De uppgifter, som säkerhetstjänstens organ i de olika övervakningsområdena införskaffat om ytterlighetsriktningarna, ha inrapporterats till sjätte rotelns kansliavdelning, där de influerats i det å sagda avdelning förda centralregistret, som sorterat under chefen för spaningsbyrån. Därjämte ha uppgifterna införts i olika å sjätte rotelns kansliavdelning förda specialregister över vederbörande ytterlighetsriktning. Såväl central- som specialregistren å sjätte rotelns kansliavdelning ha varit centrala för hela landet. Registren ha upplagts medelst kortsystem, därvid korten sorterats i centralregistret i bokstavsordning efter vederbörandes personnamn och i specialregistren efter vederbörandes bostadsadress. I specialregistren ha korten i förekommande fall försetts med »ryttare» utmärkande att vederbörande upptagits på de s. k. krigsfallförteckningarna.

De uppgifter, som från övervakningsområdena insänts till sjätte roteln om sådana personer som skolat införas i kansliavdelningens specialregister över kommunisterna, ha granskats av första byrån. Därest uppgifterna av byrån ansetts ofullständiga, har byrån anmodat vederbörande övervakningschef att komplettera desamma. Efter det att säkerhetschefen i maj 1941 utfärdat bestämmelser om att registrering av kommunister skulle ske på av säkerhetschefen fastställd blankett samt att i specialregistret intagna personer skulle klassificeras, har byrån med särskild omsorg granskat den motivering till klassificering, som funnits angiven på de insända blanketterna. Därest byrån ansett den å en blankett angivna grunden till klassificering otillräcklig, har byrån återsänt blanketten till vederbörande övervakningschef med begäran om kompletterande uppgifter eller, därest sådana icke stode att erhålla, om förslag till ny klassificering.

Uppgifter angående vilka personer, som voro kommunister eller kommunistympatisörer, ha inom de olika övervakningsområdena införskaffats av övervakningscheferna underställd personal. Uppgifterna ha därefter sammanställts och granskats på övervakningschefernas kanslier, varefter de översänts till sjätte roteln i Stockholm. Sättet för uppgifternas införskaffande har varit likartat inom de olika övervakningsområdena. Postkontrollen har jämte telefonkontrollen varit en av de viktigaste upplysningskällorna rörande kommunisterna.

Ett omfattande material rörande kommunisterna och deras verksamhet erhöi säkerhetstjänsten vidare genom de förut omnämnda den 10 februari 1940 över hela landet genomförda husundersökningarna hos kommunister.

I den skriftliga order, som säkerhetschefen utfärdade den 5 februari 1940 om företagande av husundersökningarna, förklarade säkerhetschefen till en början, att full bevisning föreläge därom, att det svenska kommunistiska partiet i maj 1934 erhållit understöd från Moskva med omkring 20 000 kronor,¹ samt att i anledning därav den person, genom vars förmedling pengarna tillställts partiet, skulle anhållas och husrannsakan hos honom anställas lördagen den 10 februari 1940 kl. 7 f. m. Vidare meddelade säkerhetschefen, att husrannsakan i samband därmed komme att företagas i Stockholm hos ett tiotal av de mest framträdande kommunisterna ävensom å deras partiexpeditioner. Säkerhetschefen framhöll därför lämpligheten av att husrannsakan hos kommunister gjordes i hela landet å samma dag och tid. Omfattningen av denna husrannsakan borde bestämmas med hänsyn till den tillgång på polispersonal, som funnes å de orter, där husrannsakan ansåges böra ifrågakomma. Säkerhetschefen föreskrev, att vid husrannsakan borde särskilt eftersökas handlingar och föremål, som kunde anses innefatta bevis om uppror eller förberedelse därtill, bevis om penningunderstöd från främmande makt, upplysning angående det svenska kommunistiska partiets förhållande till Komintern samt krigsunderrättelser. Slutligen framhöll säkerhetschefen, att det torde vara lämpligt att anordna telefonkontroll i största möjliga utsträckning under den tid husrannsakan pågick.

På morgonen den 10 februari 1940 företogs över hela landet de beordrade husundersökningarna dels i kommunistiska partiexpeditioner, redaktioner och liknande lokaler samt dels hos enskilda kommunister i ledande ställning. Enligt vid spaningsbyrån förda anteckningar var omfattningen av aktionen följande.

Stad eller län:	Lokaler:	Enskilda:
Stockholms stad	6	61
Stockholms län		40
Uppsala län	1	5
Södermanlands län		29
Östergötlands län	2	38
Jönköpings län	4	49
Kronobergs län		18
Kalmar län	1	21
Gotlands län		13
Blekinge län		18
Kristianstads län		6
Malmöhus län	1	40
Hallands län	2	20
Göteborgs och Bohus län (utom Göteborg)	2	15
Göteborgs stad	15	39
Älvsborgs län		31
Skaraborgs län	2	32

¹ Se härom närmare s. 282—283.

Stad eller län:	Lokaler:	Enskilda:
Värmlands län	1	58
Örebro län		67
Västmanlands län	3	29
Kopparbergs län	1	32
Gävleborgs län		45
Västernorrlands län		142
Jämtlands län		29
Västerbottens län		45
Norrbottnens län	4	33
Hela landet	45	955

Härjämte företogs ifrågavarande dag husrannsakan i Stockholm med omnejd hos ytterligare 14 personer, vilka tillika blevo anhållna. Fyra av dessa frigåvos samma dag och sex påföljande dag. Endast tre personer kvarhöllos under längre tid innan de frigåvos, nämligen två under sex dygn och en under tjugosju dygn. En person — norske undersåten Martin Rasmussen-Hjelmen, som anträffades hos en av de kommunister, hos vilka husundersökning företogs — blev efter verkställd utredning häktad och sedermera dömd för passförfalskning.¹

I samband med husundersökningarna i Göteborg förenämnda dag anhöllos två personer, vilka frigåvos efter sju respektive tjugu dygn.

I övrigt torde icke några personer ha varit anhållna i samband med husundersökningarna, mer än möjligen några timmar.

Razzian följdes icke av något åtal, förutom mot Rasmussen-Hjelmen.

Dagen efter razzians genomförande innehöllo stockholmstidningarna artiklar angående densamma, av vilka framgick att kriminalpolisintendenten Lundqvist tillställt tidningarna en kommuniké, vilken granskats och godkänts av säkerhetschefen samt var av följande innehåll.

Under lördagen² har med stöd av bestämmelserna i 1940 års lag om vissa tvångsmedel vid krig eller krigsfara företagits husrannsakan på kommunistiska partiorganisationers och tidningars lokaler samt hos åtskilliga medlemmar av det kommunistiska partiet. Resultatet av undersökningarna, vilka samtidigt företagits i hela landet, är ännu icke till fullo känt. Det har kommit till kriminalpolisens i Stockholm kännedom, att det kommunistiska partiet i Sverige från Ryssland mottagit betydande penningmedel, vilka kunna misstänkas ha varit avsedda att användas i för Sverige skadliga syften. Den utredning kriminalpolisen hittills förebragt ges här i sammanfattning:

I början av 1934 skulle i Sverige utses en arbetardelegation, som å Sovjetunionens vänners initiativ fått inbjudan att resa till Moskva för att bevittna uppbyggnadsarbetet där samt närvara vid första maj-högtidligheterna i Moskva. Någon dag, troligen i slutet av april 1934, reste delegationen från Stockholm via Finland till Moskva. Efter att ha närvarit vid första maj-festligheterna där, uppdelades delegaterna i två avdelningar, av vilka en reste till Krim och den andra till Odessa. Omkring 20 maj voro samtliga delegater åter i Moskva. Där hölls då ett fraktionsmöte med de delegater, som voro kommunister. Vid detta möte, som troligen leddes av Kominterns re-

¹ Se Betänkandet del I s. 176 o. f.

² D. v. s. den 10 februari 1940.

presentant Sixten von Gegerfeldt, närvaro åtminstone två svenska delegater samt en kommunist från Narvik. Efter fraktionsmötet ombads de svenska delegaterna och norrmannen att nästa dag infinna sig i Kominterns hus i Moskva. Dit ledsagades de av en särskilt utsedd följeslagare, som förde dem in i ett rum i kominternhuset. Där mottogs de av den finske kommunistledaren och Stalins »folkregeringschef» i Finland Kuusinen.

Kuusinen höll vid mötet ett anförande och påpekade, att det vore nödvändigt för det svenska kommunistpartiet att ha representanter i Stockholms stadsfullmäktige och att det svenska kommunistpartiet fått i uppdrag att söka få in Sven Larsson-Linderoth och Valter Andersson i fullmäktige. Härför behövdes emellertid pengar, och de tre männen fingo i uppdrag att överföra dessa penningmedel till Sverige. Då emellertid även det finska illegala kommunistpartiet behövde pengar för sin verksamhet, skulle de även medta sådana till detta parti. Kuusinen tog fram tre svarta sidenbälten, vilka han uppgav innehålla 7 000 kr. vardera, varav hälften i svensk och hälften i finsk valuta. Männen fingo sedan klä av sig och spänna bältena, som baktill voro försedda med tre spännen och sleifar, närmast kroppen. De fingo order att inte ta av bältena förrän de kommit till Stockholm. Nästa dag reste de via Finland till Stockholm, dit de anlände 25 maj. Efter ankomsten bestämdes det att de skulle träffas, troligen på Sjömanscellens lokaler i Stockholm, Slussplan 5. Där togo de av sig bältena, och dessa överlämnades till fru Sillén.

Med anledning härav och även på grund av det resultat, som kommit fram vid husvisitationerna, anhöllos på lördagen ett tiotal personer, däribland två utlänningar. Av utlänningarna har den ene vistats illegalt i Stockholm, d. v. s. utan att föreskriven anmälningsskyldighet iakttagits, och den andre har utövat en verksamhet, som kriminalpolisen anser sig höra närmare undersöka. Av de anhållna släpptes Ny Dags chefredaktör Gustaf Johansson och ytterligare en person.

Det vidlyftiga material, som beslagtogs och som av allt att döma torde vara av stor betydelse för att bedöma kommunismens utbredning och syften i Sverige, har ännu icke hunnit genomgå så noga att något ytterligare uttalande på grund härav kan göras för närvarande.

Från säkerhetstjänsten har inhämtats, att denna erhållit kännedom om den i kommunikén omnämnda penningtransaktionen genom uppgifter, som lämnats därom till säkerhetstjänsten i januari 1940.

Bland de vid razzian anhållna personerna befunno sig redaktören Klas Hugo Sillén och dennes hustru, vilka båda underkastades polisförhör. Den förstnämnde förklarade därvid att han icke kände till att hans hustru på angivet sätt mottagit ett penningbelopp å ca 20 000 kronor för kommunistiska partiets räkning, och fru Sillén förnekade på det bestämdaste att hon mottagit beloppet och gjorde gällande att påståendet därom måste vara ett utslag av förföljelse av politisk eller personlig art.

Genom husundersökningarna fick säkerhetstjänsten tillgång till åtskilliga medlemsförteckningar. Sådana partimedlemmar, om vilka säkerhetstjänsten icke tidigare haft kännedom, blevo nu föremål för registrering. Även om anledningen till husundersökningarnas företagande icke var den, att säkerhetstjänsten önskade erhålla material för registreringen, fingo husundersökningarna mycket stor betydelse i detta hänseende. Emellertid syntes husundersökningarna ha varit väntade, och det första intrycket vid razzian var, enligt vad från säkerhetstjänstens sida upplysts, att vederbörande vidtagit mått och steg för att förhindra att något material fölle i polismyndighetens

hand; säkerhetschefens farhågor för att komprometterande material redan undanskaffats besannades sålunda. Den omfattande genomgången av allt beslagttaget material avslutades först i augusti 1940, och enligt uppgift från säkerhetstjänsten konstaterades då, att genom razzian icke framkommit »vad man möjligen väntat».

Sedan ledarna inom det kommunistiska partiet bland annat genom husrannsakingarna blivit kända, ställdes de med stöd av 1940 års tvångsmedelslag under kontroll av olika slag. Därigenom inkommo till säkerhetstjänsten uppgifter om andra personer, vilka voro anslutna till det kommunistiska partiet eller i vart fall sympatiserade med detta.

Även säkerhetstjänstens utredningar rörande spioneri- och sabotagebrott ha verksamt bidragit till erhållande av uppgifter av betydelse för övervakningen av kommunisterna. Av särskild betydelse härutinnan har varit spioneringen och utredningen i den s. k. Wollweberaffären, varunder framkom misstanke om att funktionärer i det svenska kommunistiska partiet ägde kännedom om den sabotageorganisation, i vilken Wollweber var ledare, och stodo i förbindelse med medlemmar i densamma. I anledning härav beviljot säkerhetstjänsten att inskrida ej blott mot de medlemmar av nämnda sabotageorganisation, som blivit för säkerhetstjänsten kända, utan även mot kommunistiska partilokaler och i saken invecklade partifunktionärer. Sålunda företogs den 4 juni 1941, i samband med att 26 personer på olika orter i landet anhöllos och underkastades förhör, husrannsakan bland annat i kommunistiska partiets lokaler i Stockholm, varvid enligt uppgift av säkerhetstjänsten bland annat erhöles uppgifter som kommo till användning i Wollweber-affären. Beträffande Wollweber-affären må i övrigt hänvisas till kommissionens betänkande del II sid. 55 o. f.

Undersökningskommissionen har på grund av arbetstekniska förhållanden hos säkerhetstjänsten icke från denna kunnat erhålla några uppgifter angående antalet av de för varje år registrerade kommunisterna. Enligt en hos sjätte roteln i november 1944 verkställd förteckning över antalet då registrerade kommunister fördelade sig dessa, klassificerade¹ med A, B, C och D, på följande sätt.

	A	B	C	D
Stockholms stad	59	230	5 582	797
Stockholms län	14	202	1 361	781
Uppsala län	7	91	341	174
Södermanlands län	19	101	364	261
Östergötlands län	5	262	669	642
Jönköpings län.....	20	333	1 217	768
Kronobergs län	75	239	449	107
Kalmar län.....	2	142	538	230
Gotlands län.....	1	1	5	5
Blekinge län	13	123	297	770
Kristianstads län.....	11	51	147	96

¹ Jfr s. 276.

	A	B	C	D
Malmöhus län	64	80	195	422
Hallands län	12	75	151	122
Göteborgs och Bohus län	159	854	6 708	1 913
Älvsborgs län	57	258	639	707
Skaraborgs län	37	159	270	553
Värmlands län	7	263	189	1 321
Örebro län	4	292	971	612
Västmanlands län	7	209	1 015	429
Kopparbergs län	16	236	485	592
Gävleborgs län	13	501	1 959	2 072
Västernorrlands län	44	763	2 152	4 812
Jämtlands län	6	168	519	742
Västerbottens län	4	52	193	450
Norrbottnens län	428	340	4 203	950
Summa	1 084	6 025	30 619	20 328
Summa tillhopa		58 056		

Åtskilliga *klagomål* över att övervakningen av kommunister föranlett åtgärder mot enskilda personer ha inkommit till kommissionen.

Sålunda har — enligt vad som genom Sveriges kommunistiska partis förmedling kommit till undersökningskommissionens kännedom — en städerska vid en länsstyrelse fått lämna sin anställning, sedan säkerhetstjänsten underrättat länsstyrelsen om att hon och hennes man vid razzian den 10 februari 1940 å en kommunistisk partiexpedition anträffats å en förteckning över »fullt pålitliga» kommunister.

I yttrande till undersökningskommissionen har länsstyrelsen som skäl för uppsägningen anfört bland annat:

Länsstyrelsen hade under en kritisk tid, då det gällde att noga tillse att för det svenska statslivet viktiga handlingar och uppgifter ej komme i orätta händer, icke ansett sig böra låta städerskan vara kvar i tjänst. Sysslan som städerska hade varit ömtålig och känslig, enär städerskan haft fri tillgång till nycklar och när som helst kunnat komma in i länsstyrelsens alla lokaler. Det hade svårligen gått att förvara länsstyrelsens handlingar på sådant sätt, att städerskan icke kunnat få tillgång till desamma.

Vidare ha vissa mera framträdande kommunister, som blivit föremål för razzian den 10 februari 1940 eller om vilka säkerhetstjänsten därigenom erhållit namnuppgifter, inom en del övervakningsområden på föranledande av vederbörande övervakningschef vägrats tillstånd av vederbörande länsstyrelse att besöka de hamnområden, till vilka tillträde förbjudits för allmänheten. Följden därav blev att kommunister, som hade sin sysselsättning inom hamnområde såsom exempelvis stuveriarbetare, måste lämna sina anställningar.

I nu ifrågavarande avseende ha till undersökningskommissionen inkommit ett flertal klagomål, bland vilka märkes ett över att ett tjugotal stuveri-

arbetare i juni 1940 vägrats tillträde till hamnområden i Ådalen. I detta ärende har förekommit följande.

I anledning av avstängningen vände sig vederbörande fackförening till Kungl. Maj:t med begäran om upphävande av beslutet därom.

I av Kungl. Maj:t infordrat yttrande den 20 augusti 1940 anförde landsfogden i Västernorrlands län Alf Eliason följande.

»Med hänsyn till rådande utrikespolitiska förhållanden har skärpt övervakning av samfärdseln med utlandet anordnats. Person- och godstrafik till och från utlandet får sålunda äga rum endast över vissa av länets hamnar. Hamnområdena i fråga ha fridlysts, avspärrats samt ställts under bevakning. För tillträde till dylikt avspärrat och fridlyst hamnområde fordras såsom regel passerkort eller med sådant jämställt identitetsbevis. Länsstyrelsen har uppdragit åt vissa myndigheter att utfärda dylika passerkort. Vid utfärdande av passerkort ha myndigheterna jämlikt föreskrift av länsstyrelsen att taga hänsyn till sökandens uppgivna behov av passerkort samt hans pålitlighet. Länsstyrelsen har därvid ansett att personer, vilka tillhöra politisk organisation, som har till syfte att med våld omstörta den bestående ordningen i riket, ävensom personer, vilka av andra skäl kunna anses opålitliga, skulle förvägras passerkort. Så har även skett. Bland personer, som förvägrats tillträde till länets fridlysta hamnar, befinner sig sålunda ett antal ordinarie och extra stuveriarbetare, beträffande vilka är känt att de aktivt tillhöra kommunistisk organisation i Ångermanland eller Medelpad.»

Under hänvisning till landsfogdens yttrande anförde länsstyrelsen i Västernorrlands län i eget yttrande till Kungl. Maj:t den 23 augusti 1940 följande.

»Länsstyrelsen vill kraftigt understryka, att länsstyrelsen vid åtgärdens vidtagande uteslutande haft i sikte tryggande *under rådande utomordentliga förhållanden av allmän ordning och säkerhet*. Vad i framställningen anföres därom, att åtgärden även skulle rikta udden mot fackföreningsrörelsen är följaktligen helt grundlöst. Likaså vill länsstyrelsen med skärpa tillbakavisa varje förmodan om att åtgärden på något sätt skulle från länsstyrelsens sida innebära ett ställningstagande till vederbörande arbetares möjlighet att framdeles, sedan nu rådande osäkra utrikespolitiska läge upphört att göra sig gällande, erhålla arbetsanställning inom det fack, varom i ärendet närmast är fråga.

Vidare må det förtjäna framhållas, att länsstyrelsen så noggrant det varit möjligt från fall till fall prövat de uppkomna spörsmålen angående tillträde till av länsstyrelsen fridlysta hamn- och industriområden, och först sedan säkra upplysningar erhållits om vederbörandes anslutning till politisk organisation med syfte att med våld omstörta den bestående samhällsordningen i riket, har länsstyrelsen meddelat föreskrift att passersedel icke skulle utfärdas eller att utfärdad passersedel icke vidare skulle gälla. Beträffande ett flertal arbetare har länsstyrelsen därjämte, sedan det utrönt, att de icke mera aktivt deltagit eller deltog i organisation av angiven art eller icke till sådan organisation erlade avgift, upphävt tidigare meddelat förbud mot utfärdande av passersedel för dem.

Länsstyrelsen har vid den ifrågakomna åtgärdens vidtagande varit väl medveten om att i vissa fall försörjningssvårigheter skulle kunna uppkomma för arbetare, som bleve förvägrade passersedel och till följd därav bleve avstängda från arbete inom de fridlysta områdena. Tryggandet av den allmänna säkerheten och ordningen under rådande förhållanden har emellertid för länsstyrelsen framstått såsom en angelägenhet av sådan utomordentlig betydelse, att länsstyrelsen trots angivna konsekvenser av åtgärden funnit densamma vara nödig. Det bör nämligen i detta sammanhang ihågkommas, att Västernorrlands län på det område, varom i ärendet är fråga, enligt länsstyrelsens uppfattning befinner sig i ett synnerligen utsatt och ömtåligt läge, måhända mera utsatt än de flesta andra län i riket. Till belysande härav må det

vara nog att framhålla den synnerligen omfattande och i olika avseenden så betydelsefulla industri, som är förlagd inom länet, med alla dess stora och dyrbara fabriks-, hamn- och andra anläggningar.

Under återopande av vad länsstyrelsen sålunda anfört, vågar länsstyrelsen alltjämt hävda den bestämda uppfattningen, att så länge de nu rådande ytterst osäkra och ömtåliga förhållandena äro för handen något avkall på den av länsstyrelsen intagna ståndpunkten till i ärendet ifrågakomma arbetare icke bör göras.»

Fackföreningens framställning till Kungl. Maj:t föranledde — enligt beslut som fattades den 3 november 1941, sedan de avstängda stuveriarbetarna åter fått tillträde till hamnområdet — icke någon Kungl. Maj:ts vidare åtgärd.

I klagomålen till undersökningskommissionen har emellertid gjorts gällande, att de avstängda stuveriarbetarna, efter det de återfått tillträdet till hamnområdet, icke fått arbeta under samma förhållanden som övriga stuveriarbetare utan övervakats av särskilda av länsstyrelsen godkända vakter.

I av undersökningskommissionen infordrat yttrande den 7 februari 1947 har länsstyrelsen för egen del återopat ett av Eliason i saken avgivet yttrande den 18 december 1946, vari denne anfört bland annat: Icke långt efter det Eliason avgivit sitt yttrande den 20 augusti 1940 uppkallades han till dåvarande landshövdingen Arthur Engberg, som meddelade, att han rådfört sig med några regeringsmedlemmar — vilka mindes icke Eliason — angående tillämpningen av för länet gällande hamnbevakningsplan samt att förbudet för kommunistiska stuveriarbetare att vinna tillträde till länets hamnar skulle hävas men att i stället den anordningen skulle vidtagas att stuveriarbetarfackföreningarna själva skulle få utse vissa förtroendemän, vilka vid sidan av arbetet skulle hålla uppsikt över så kallade politiskt opålitliga. Kontrollen avsågs även nazister, men sådana förekommo ej bland stuveriarbetarna. Förutsättningen för att en kommunistisk stuveriarbetare skulle erhålla tillträde till hamn skulle sålunda i fortsättningen vara att han arbetade i grupp, där förtroendemän fanns. Antalet förtroendemän borde därför vara tämligen stort.

Av Eliasons yttrande med därvid fogade handlingar har vidare inhämtats att, sedan länets stuveriarbetarfackföreningar avgivit förslag å förtroendemän och sådana utsetts av länsstyrelsen, denna den 11 januari 1941 utfärdat instruktion för förtroendemännen, enligt vilken dessa skulle samarbeta med ortens polismyndighet och i sin verksamhet noga iakttaga allt som kunde tyda på illegal verksamhet av sådan art att den kunde skada rikets säkerhet eller vänskapliga förhållanden till främmande makt. Med sådan verksamhet avsågs närmast spioneri, sabotage och bedrivande av propaganda. I skrivelse samma den 11 januari underrättade länsstyrelsen ledningen för Ångermanelvens stuveriaktiebolag i Kramfors att den nya ordningen skulle tillämpas och att sålunda identitetskort, som gällde som passerkort till de avspärrade hamnområdena och som tidigare icke fått utfärdas av stuveribolagen för andra personer än sådana som kunnat godkännas av polismyndigheten, i fortsättningen skulle få tilldelas arbetare utan hinder av enbart den omständigheten, att han vore ansluten till politiskt ytterlighetsparti.

Eliason har i sitt yttrande jämväl framhållit att även innan den nya ordningen började tillämpas länsstyrelsen i ett stort antal fall efter framställning därom beviljat enskilda stuveriarbetare, vilka upplysts vara kommunister, generell tillstånd att beträda hamnar inom vederbörande arbetsområde.

Klagomål av liknande innebörd har genom Sverges kommunistiska parti kommit undersökningskommissionen tillhanda även från en extra stuveriarbetare i Karlshamn, som jämte flera andra stuveriarbetare under tiden april 1940—februari 1941 varit vägrad tillträde till det fridlysta hamnom-

rådet därstädes på grund av att han tillhörde det kommunistiska partiet. I detta ärende har utretts följande.

Enligt vad som inhämtats från länsstyrelsen i Blekinge län meddelade länsstyrelsen den 12 april 1940 förbud för envar med vissa undantag att utan passersedel beträda det avspärrade hamnområdet i staden samt uppdrog åt polischefen i staden att utfärda passersedlar. Sedan denne i skrivelse den 25 juni 1940 till länsstyrelsen anhöllit om länsstyrelsens prövning av frågan huruvida vissa extra stuveriarbetare, som på grund av att de tillhörde det kommunistiska partiet av polischefen förvägrats passersedlar till hamnområdet, borde erhålla dylika, meddelade länsstyrelsen — efter det landsfogden i länet under hänvisning till bland annat det dåvarande politiska läget i Östersjön och risken för handelsspionage och eventuella sabotageförsök från politiskt otillförlitliga personer kraftigt avstyrkt utfärdande av passerkort för de ifrågakvarande personerna — i skrivelse den 27 juni 1940 till polischefen att denne enligt länsstyrelsens förmenande förfarit riktigt i förekommande fråga.

Sedan en av de av förbudet drabbade stuveriarbetarna hos Kungl. Maj:t hemställt om upphävande av förbudet och detta enligt från regeringshåll emanerande direktiv i februari 1941 tills vidare hävts, fann Kungl. Maj:t framställningen icke föranleda någon åtgärd.

Beträffande behandlingen av ansökningar om tillträde till förbjudna områden har vidare följande klagomål inkommit till kommissionen.

Docenten A har anmält, att han på sommaren 1942 av chefen för västkustens marindistrikt först fått avslag på en ansökan om erhållande av passerkort gällande för vissa farvatten utanför en i Fjällbacka skärgård belägen ö, som han ägde sedan ett tiotal år tillbaka och å vilken han brukade vistas om somrarna tillsammans med sin familj, men senare efter ingripande av landshövdingen Malte Jacobsson, som han tillskrivit i saken, fått ansökningen beviljad.

Genom chefen för västkustens marindistrikt har inhämtats, att ansökningarna om erhållande av passerkort alltid överlämnats till polismyndigheten i sökandens hemort för yttrande. Dåvarande chefen för vederbörande sjöfartskontroll har erinrat sig nu ifrågakvarande fall och uppgivit att ansökningen — som i likhet med övriga handlingar hos sjöfartskontrollen sedermera bränts — avslagits efter avstyrkan av polismyndigheten i Stockholm och chefen för Uddevalla försvarsområde. Passerkort utfärdades emellertid sedermera, sedan marindistriktschefen erhållit meddelande från landshövdingen Jacobsson att skäl icke föreläge att vägra utfärda dylikt kort.

Från säkerhetstjänsten har inhämtats att sjätte roteln i Stockholm på uppdrag av polisintendenten Martin Lundqvist i yttrande den 21 juli 1942 över den ifrågakvarande ansökningen anfört följande.

A hade utan tvivel en klar och övertygad kommunistisk inställning och hade vid flera olika tillfällen gjort uttalanden och skrivit artiklar i kommunistiska — även socialdemokratiska och syndikalistiska — tidningar. Åtminstone tidigare hade han nedlagt ett mycket aktivt arbete inom »Antifascistisk Samling» och hade således år 1938 varit ordförande i nämnda sammanslutning, där även hans hustru varit medlem. Han hade också varit och vore sannolikt fortfarande medlem (revisor 1938) i »Sällskapet för främjande av kulturella och vetenskapliga förbindelser mellan Sverige och Sovjetunionen» och hade varit medlem av styrelsen i »samfundet Sverige-Sovjetunionen», som bildats år 1936. Under spanska inbördeskriget hade A varit chef för det svensk-norska fältsjukhuset.

A vore abonnent på olika kommunistiska bokverk och prenumerant på tidningen Ny Dag, och det hade vid kontroller framkommit, att han vore bekant med flera av härvarande sovjetlegations medlemmar.

Av allt att döma syntes A böra hänföras till kategorien »ideella kommunister», och han hade icke efter vad vid sjätte roteln kunnat konstateras varit engagerad

i de kommunistiska spionageaffärer, som handlagts vid roteln. Intendent Lundqvist ansåge sig icke heller kunna förorda ett avstyrkande av ansökningen men framhölle, att vid frågans bedömande hänsyn borde tagas till arten av de militära anläggningar, som berördes av det eventuella tillståndet.

A har även anmärkt på att han i april 1945 av länsstyrelsen i Jämtlands län först fått avslag på en ansökan om tillstånd att vistas i Storlien för skidåkning under tiden den 28 april—den 2 maj samma år men senare efter hänvändelse till statsrådet Möller och dåvarande statssekreteraren Mossberg av länsstyrelsen erhållit bifall till ansökningen.

I yttrande till undersökningskommissionen har länsstyrelsen uppgivit, att landsfogden i länet avstyrkt ansökningen och till stöd därför åberopat en inom sjuätte roteln i Stockholm den 21 april 1945 upprättad promemoria. I promemorian hade utan att något yttrande lämnats över själva ansökningen intagits samma uppgifter som i den ovan berörda skrivelsen den 21 juli 1942 med tillägg, att A vore medarbetare i tidningen Ny Dag och den nya Clartétidningen samt att han varit medlem av styrelsen för »Sällskapet Sovjetunionens vänner».

I sitt yttrande till undersökningskommissionen har länsstyrelsen vidare anfört:

»Med hänsyn till dåvarande förhållanden å krigsskådeplatserna iakttog länsstyrelsen stor försiktighet vid beviljande av tillstånd till vistelse i gränsområdena. Sökandens motiv för ansökningen, skidåkning och rekreation, voro icke av den art att skäl för bifall till ansökningen av person med sökandens läggning förelågo. Ändring av länsstyrelsens beslut föranleddes av följande förhållande. Dåvarande statssekreteraren, nuvarande statsrådet Mossberg, med vilken landssekreteraren var väl bekant, uppringde landssekreteraren och meddelade, att man i socialdepartementet vore förvånad över länsstyrelsens beslut. Samtidigt förklarade han, att beslutet enligt statsrådet Möllers uttalande skulle ändras i nästa konselj, om länsstyrelsen dessförinnan ej beviljade det sökta tillståndet. Därjämte lämnade Mossberg sådana upplysningar angående sökanden, som — om de förelegat vid länsstyrelsens behandling av ansökningen — skulle ha medfört bifall till ansökningen. Mossberg förklarade sig 'gå i god' för sökanden. Under sådana förhållanden och för vinnande av tid meddelade länsstyrelsen samma dag, den 26 april 1945, sökanden det begärda tillståndet.»

Även andra myndigheter än länsstyrelser ha av säkerhetstjänsten fått informationer om kommunisterna. Sålunda har försvarsstaben — i regel efter förfrågningar — erhållit uppgifter om personer, som varit inkallade till militärtjänstgöring och som funnits registrerade hos säkerhetstjänsten såsom kommunister. I anledning därav ha vissa inkallade kommunister sammanförts till arbetskompanier med särskild förläggning och tjänstgöring.

Såsom exempel på samarbetet mellan säkerhetstjänsten och försvarsstaben i nu berört avseende kan följande fall anföras.

I skrivelse den 13 oktober 1941 till försvarsstaben meddelade säkerhetstjänsten, att redaktören för en kommunistisk tidning — i det följande kallad B — enligt till säkerhetstjänsten inkommen uppgift inkallats till militärtjänstgöring den 15 oktober 1941 och att han vore känd som en synnerligen aktiv kommunistledare.

Den 27 oktober 1941 meddelade försvarsstaben i skrivelse till säkerhetstjänsten, att B inkallats till tjänstgöring vid ett förband i Norrland samt att stabschefen vid Övre Norrlands trupper underrättats om B:s politiska inställning och verksamhet som redaktör för ifrågavarande tidning.

Sedan säkerhetstjänsten meddelat försvarsstaben, att B, enligt vad säkerhetstjänsten erfarit vid avlyssning av ett telefonsamtal mellan B och en annan person, upp-

givit sig vara placerad i ett interneringsläger i Härjedalen, underrättade försvarsstaben med skrivelse den 13 januari 1942 säkerhetstjänsten, att B sedan den 13 november 1941 var krigsplacerad vid ett visst arbetskompani.

B har i anmälan till undersökningskommissionen gjort gällande, att det varit på säkerhetstjänstens föranstaltande som han utan giltigt skäl blivit överförd till ett arbetskompani och sålunda vanärats såsom icke värdig att göra tjänst inom försvaret på samma villkor och under samma förhållanden som övriga medborgare.

I ett till kommissionen anmält fall har konstaterats att lotsverket i januari 1940 av säkerhetstjänsten underrättats om att en t. f. fyrmästare i Norrland vore kommunist och stode under säkerhetstjänstens kontroll såsom miss-
tänkt för illegal verksamhet. I anledning härav hade fyrmästaren ett par månader senare, då hans förordnande utgick, icke fått detta förlängt.

Till kommissionen har vidare anmälts att under vintern 1939—1940 kommunister inom statens järnvägar förflyttats från en tjänstgöringsort till annan. I de enskilda fall, som kommit till kommissionens kännedom, har emellertid förflyttningen icke ägt rum efter påstötning därom från säkerhetstjänsten. Järnvägsstyrelsen har i yttranden till kommissionen anfört, att styrelsen under dåvarande politiska förhållanden icke ansett det förenligt med sitt ansvar för skötseln av statens järnvägar att personer med alltför stark kommunistisk åskådning tjänstgjorde i närheten av finska gränsen eller vid viktiga trafikknutpunkter.

En medlem i Sverges kommunistiska parti har i anmälan, som av partiet överlämnats till kommissionen, uppgivit att husundersökning företagits hos honom den 10 februari 1940 utan att några graverande omständigheter framkommit samt att han såsom en följd av razzian ett par veckor senare avskedats från sin anställning som föreståndare för vederbörande systembolags utlämningsställe å orten.

Kommissionen har från systembolaget inhämtat yttrande, vari framhållits bland annat följande.

Befattningen som föreståndare för ett systembolags utlämningsställe hade karaktären av förtroendeuppdrag, och föreståndaren erhöle för sitt arbete och tillhandahållande av lokaler m. m. viss ersättning i form av arvode enligt skriftligt avtal. I början av 1940 hade bolaget underrättats såväl genom skrivelser som genom telefonsamtal att ifrågavarande person väckt anstöt genom politisk agitation i samband med fullgörandet av sina åligganden som föreståndare för utlämningsstället. Vid inspektion den 28 februari 1940 hade föreståndaren uppgivit att beskyllningarna saknade fog. Vid inspektionen hade emellertid konstaterats att kommunistiska emblem och agitationslitteratur voro placerade på ett iögonenfallande sätt i utlämningslokalen. Vid ifrågavarande tidpunkt hade i hela riket rått en uppjagad stämning, vilken bland annat haft till följd en skärpt misstänksamhet mot politiska yterlighetspartier. Ett flertal av bolagets kunder å orten hade uppgivit, att de på grund av föreståndarens otillbörliga sammankoppling av politisk agitation och kundtjänst för bolagets räkning icke komme att anlita utlämningsstället. Då syftet med detsamma härigenom kunde äventyras, beslöt bolagets styrelse entlediga föreståndaren, varvid bestämmelserna i avtalet tillämpades. Skälet till uppsägningen hade sålunda varit att föreståndaren icke åtnjutit allmänhetens förtroende i den ut-

sträckning bolaget ansåge vara en av förutsättningarna för att bolagets synpunkter på såväl kundtjänst som sociala åtgöranden skulle bli tillgodosedda.

Klagomål har vidare framförts till undersökningskommissionen från en f. d. tysk medborgare — här benämnd C — i Göteborg över att husundersökning verkställdes hos honom i samband med kommunistrazzian den 10 februari 1940, trots att han icke vore kommunist och för vederbörande polis-män påpekat att han vore syndikalist.

I av kommissionen begärt yttrande från säkerhetstjänstens avdelning i Göteborg har anförts följande.

Att C blev föremål för ingripande vid kommunistrazzian hade haft sin grund däri, att han själv vid förhör å polisens utlänningsavdelning den 25 februari 1939 i anledning av att han illegalt inkommit till riket uppgivit, att han från sitt fjortonde levnadsår — d. v. s. från år 1927 — varit medlem av Tysklands kommunistiska ungdomsförbund, inom vilket han verkat som politisk ledare till år 1931. C hade enligt egen uppgift sedermera övergivit kommunistiska partiet och blivit syndikalist. Vid husundersökningen och även senare hade bekräftelse vunnits på att C:s uppgift om övergången till syndikalismen var riktig.

Till undersökningskommissionen har även inkommit en anmälan från en sjöman — i det följande kallad D — vari denne gjort gällande att han av polismyndigheten i Göteborg med orätt av politiska skäl blivit vägrad att medfölja passagerarfartyget Drottningholm på resa till utrikes ort. I ärendet har förekommit följande.

D har i anmälningen uppgivit: Sedan han erhållit order att inställa sig till beredskapstjänstgöring den 20 april 1942 men på grund av svåra ekonomiska förhållanden och sjukdom lyckats erhålla uppskov med inställelsen, erhöll han den 14 april 1942 anställning som smörjare å m/s Drottningholm. Han mönstrade ombord på följande dag, men då ringde polisen till fartyget och gav order om att D på order av intendenten Westlin omedelbart skulle mönstras av. D hade fått del av ordern genom fartygets maskinist, som sagt att D icke kunde utfå pass, emedan han var kommunist. D ringde då till Westlin och frågade efter anledningen till att han blivit ilandkörd och fick till svar, att Westlin hade så mycket att göra med att skriva ut pass, att han omöjligt skulle hinna skriva ut ett pass även för D och fyra andra personer, som också mönstrat ombord men blivit ilandkörda. D vände sig omedelbart till tidningspressen och uppvaktade landshövdingen Malte Jacobsson, som där-efter själv utfärdade pass åt honom. Då hade emellertid redan en ny man anställts å Drottningholm i D:s ställe.

En artikel härom fanns införd i Göteborgs-Posten för den 16 april 1942, vilket föranledde justitiekanslersämbetet att begära yttrande i saken från länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län. Vidare anhöll D i skrivelse i slutet av maj 1942 till Kungl. Maj:t om förklaring till det inträffade. Av den utredning som i anledning härav verkställdes har inhämtats följande.

D hade hos säkerhetstjänsten registrerats som kommunist klass B.

I skrivelse till länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län den 27 april 1942 anförde polisintendenten Westlin bland annat följande.

»Sedan m/s Drottningholms avgång blivit preliminärt bestämd till den 13 april 1942 på aftonen, började lördagen den 11 april av Svenska Amerikalinjen till länsstyrelsen ingivna passansökningar inkomma till kriminalpolisen för yttrande. Ansökningarna, vilka sammanlagt uppgingo till omkring 200 stycken, gävo anledning till övertidsarbete för att kunna medhinnas före fartygets beräknade avgång. Av olika andra orsaker blev emellertid fartyget sedermera dag efter dag försenat och

kunde icke avgå förrän den 19 april 1942. Ansökningarna fortforo att strömma in måndagen den 13 och tisdagen den 14 april.

Yttranden över de passansökningar, mot vilka intet fanns att erinra, kunde givetvis omgående expedieras. Beträffande fem passansökningar räckte det emellertid icke med påskrift å blanketten utan särskilda promemorior måste avgivas. Sedan samtliga yttranden tidigare expedierats under måndagen den 13 och tisdagen den 14 uppsändes bilagda yttrande till länsstyrelsen den 14 april 1942 omkring klockan 17.

Påståendet att polisen skulle ha ålagt påmönstrade besättningsmän att gå i land är oriktigt. Däremot är det förklarligt, att rederiet, som räknade med att fartyget skulle avgå när som helst, sedan det fått underrättelse om att vissa besättningsmäns passärenden hakat upp sig, icke kunde avvakta att dessa ärenden blevo avgjorda utan påmönstrade andra män i deras ställe.»

I det av Westlin omnämnda bilagda yttrandet vilket var dagtecknat den 14 april 1942 anförde Westlin följande: Måndagen den 13 april 1942 erhöi kriminalpolisen från initierat håll underrättelse därom, att flera kända kommunister mönstrat på m/s Drottningholm. Förhållandet skulle ha väckt ett visst uppseende bland de arbetssökande med hänsyn till att dessa kommunister avsgt sig andra erbjudna anställningar av allt att döma i avsikt att just söka komma med Drottningholm. Meddelaren misstänkte, att de ifrågavarande kommunisterna ville komma med Drottningholm för att få tillfälle att föröva sabotage eller annan illegal verksamhet. Uppenbart vore att härvarande kommunistiska kretsar hade svårigheter att under rådande avspärning behålla sina illegala internationella förbindelser. Skälig anledning torde föreligga för antagandet att sökandena genom sina internationella förbindelser kunde skada svenska statsäressen icke minst genom att sätta lejdåts- trafikern i fara. Med stöd av vad sålunda anförts avstyrktes ansökningarna.

Vid yttrandet fanns fogad en den 14 april 1942 inom kriminalpolisen i Göteborg upprättad promemoria, i vilken framhölls bland annat, att D vore aktiv kommunist och redan år 1933 gjort sig känd som en synnerligen aggressiv sådan, samt att han varit en bland de första kommunisterna som sänts till Spanien för deltagande i inbördeskriget.

I anledning av klagomålen hördes D av säkerhetstjänsten i Göteborg den 3 juni 1942. Enligt en därvid upprättad rapport, uppgav D på fråga, om han underlåtit att söka anställning på andra fartyg i avsikt att erhålla anställning just ombord å m/s Drottningholm, följande. Efter att ha vårdats på sjukhus för magsår hade han den 25 mars 1942 blivit friskskriven. Några dagar därefter hade personal däribland även motormän, under vilken yrkesbeteckning D varit anmäld såsom arbetssökande å sjömansförmedlingen, uttagits för m/s Uddeholm, som skulle avgå till Sydamerika. Oaktat D då varit friskskriven, hade han underlåtit att »lämna fram sina papper» för erhållande av anställning å fartyget. Anledningen därtill hade icke varit, att D önskade stå över för att kunna erhålla anställning ombord å m/s Drottningholm, utan helt enkelt den att D icke önskade gå till sjöss så snart efter det han blivit friskskriven för en så allvarlig sjukdom som blödande magsår.

I yttrande till Kungl. Maj:t den 9 juni 1942 anförde länsstyrelsen bland annat följande: Ansökningen om sjömanspass för D inkom till länsstyrelsen den 13 april 1942 och remitterades omedelbart till poliskammaren i Göteborg för yttrande, vilket inkom till länsstyrelsen följande dag klockan 17 och innebar avstyrkande av ansökningen. Passärenden tillhörde landskamrerarens föredragning, och föredraganden ägde ensam besluta i dylika ärenden. De ärenden, vari enligt föredragandens mening anledning funnes att vägra pass, föredrogos emellertid i regel för landshövdingen och i hans frånvaro för landssekreteraren. Samma dag D:s ansökning återkom från poliskammaren, föredrog landskamreraren densamma — i landshövdingens frånvaro — för landssekreteraren, och därvid beslöts att ansökningen skulle avslås. Landshövdingen, som den 15 april återkom till Göteborg, begärde samma dag att D:s an-

sökan ävensom ansökningar om sjömanspass för ytterligare tre personer, vilka senare ansökningar jämväl avslagits av länsstyrelsen den 14 april, skulle upptagas till ny prövning. Efter att i ärendena ha konfererat med vederbörande polismyndigheter, vilka avstyrkte beviljande av pass för samtliga ifrågavarande sökande, beslöt landshövdingen att tilldela D pass, då polisintendenten Westlins betänkligheter beträffande D icke voro så utpräglade som beträffande övriga sökande. Därmed erhöill D besked den 15 april omkring klockan 15 och passet utlämnades till D omkring klockan 16. Rederiet hade emellertid, så snart rederiet den 14 april erhållit besked från poliskammaren att D:s ansökan komme att avstyrkas av poliskammaren, gått i författning om anställande av ersättare för D. Ersättare för D hade också inmönstrats senast klockan 10.30 den 15 april. — D och de övriga ifrågavarande passökandena hade av poliskammaren i Göteborg betecknats som särskilt aktiva kommunister. Icke blott polisintendenten Westlin, som yttrat sig i passärendena å poliskammarens vägnar, utan även säkerhetschefen, vars mening landshövdingen telefonledes inhämtat, hade funnit det synnerligen betänkligt att låta kommunisterna medfölja Drottningholm å dess ifrågavarande för särskilt uppdrag avsedda resa. Dessa avstyrkanden hade grundats främst på den meningen, att stora risker förelegat att låta särskilt aktiva kommunister närvara bland fartygets besättning under återresan med tyska passagerare ombord.

Varken justitiekanslersämbetet eller Kungl. Maj:t fann ärendet föranleda någon åtgärd.

På undersökningskommissionens förfrågan angående vilka faktiska omständigheter, som legat till grund för det i promemorian den 14 april 1942 gjorda uttalandet att D vore känd som en synnerligen aggressiv kommunist, har från kriminalpolisen i Göteborg uppgivits bland annat följande. Uttalandet att D redan 1933 vore känd som en synnerligen aggressiv kommunist stödde sig på att D tillhört en av de under sjömansstrejken år 1933 verksamma strejkgrupperna, vilka organiserats från kommunistiskt håll och gjort sig skyldiga till en del våldsdåd. D hade anhållits såsom misstänkt för delaktighet däri men frigivits efter förhör. Sedan dess hade uppfattningen om D:s kommunistiska inställning ytterligare befasts och det vore känt, att han idkat livligt umgänge med kommunister i ledande ställning inom partiet och vid flera tillfällen besökt kommunistiska partiexpeditionen. Vid den tidpunkt, då D begärde pass för att kunna taga anställning ombord å Drottningholm, inkommo även liknande ansökningar från ytterligare fyra andra övertygade kommunister och spanienkämpar, som även önskade medfölja samma fartyg. Det hade samtidigt kommit till kriminalpolisens kännedom, att kommunisterna ämnade till varje pris söka få en pålitlig man med Drottningholm, som då skulle användas för utväxling av diplomater, förmodligen därför att partiets förbindelser med utlandet på grund av tidsläget blivit mycket försämrade. Vidare hade av tillgängliga informationsrapporter angående sabotage framgått, att företrädesvis spanienkämpar skulle anlitas för dylik verksamhet. Med hänsyn till vad som sålunda förekommit och även det förhållandet, att sökandena tidigare avböjt erbjudna anställningar å andra fartyg, ansågs det ur säkerhetssynpunkt icke försvarligt att vid denna tidpunkt låta vederbörande medfölja fartyget.

D har även anfört klagomål över att han av politiska skäl icke fått fullgöra frivillig luftbevakningstjänst. Han har härom uppgivit, att han den 10 november 1943 gått ut som frivillig i luftbevakningstjänst men efter tio dagar erhållit order från kompanichefen att han på order från Göteborgspolisen omedelbart skulle avkopplas såsom en mycket farlig person.

D vände sig därefter i saken till militieombudsmannen, vilken efter verkställd utredning den 16 februari 1944 tillställde D en skrivelse, vilken synes helt förklara det påtalade förhållandet. Militieombudsmannens skrivelse innehöll följande:

»Enligt gällande bestämmelser får avtal med frivillig luftbevakare icke ingås, förr-

än sökanden blivit godkänd av arméstaben. Dock får vederbörande undantagsvis antagas och placeras i luftbevakningstjänst innan sådant godkännande föreligger, under förutsättning att brist på godkänd personal nödvändiggör antagningen. Emellertid sker i sådant fall antagningen med förbehåll för chefens för armén medgivande och sökanden underrättas om att anställningen endast är tillfällig. Den 29 november 1943 antogs Ni som frivillig luftbevakare med nämnda förbehåll, varvid kontraktet försågs med anteckning om förbehållet. Därefter fick Ni omedelbart träda i tjänst, eftersom Ni skulle ersätta en inkallad värnpliktig luftbevakare. Ansökan om godkännande insändes den 30 november till arméstabens organisationsavdelning men återkom den 10 december med påteckning, att den icke bifallits. I enlighet med utfärdade föreskrifter hävde rekryteringsombudet därpå Eder tjänstgöring. Av utredningen framgår vidare, att sådana upplysningar framkommit om Edert förhållande till politisk ytterlighetsriktning att skäl förelegat för att icke antaga Eder till luftbevakningstjänst.»

Chefens för armén avslag på D:s ansökan som frivillig luftbevakare grundade sig på de uppgifter, som säkerhetstjänsten delgivit försvarsstaben angående D.

Vidare har redaktören vid Arbetar-Tidningen i Göteborg Nils Gösta Holmberg hos kommissionen anfört klagomål över att vid de förut nämnda husundersökningarna den 10 februari 1940 å tidningens redaktion beslagtogs dess prenumerantregister. Holmberg har därvid gjort gällande, att beslagtagandet inneburit ett överskridande av polisens befogenhet, enär prenumerantregistret icke kunde ha innehållit något bevis om brottslighet av det slag som omnämnts i tvångsmedelslagen, samt att beslagtagandet sålunda icke kunde ha skett i det officiellt angivna syftet med husundersökningarna.

Slutligen må nämnas, att redaktören Fritjof Lager för tidningsförlaget Inapress i februari 1945 hos justitieombudsmannen anfört klagomål över att polismyndigheterna hos postanstalter gjort framställning om utlämnande av förteckningar över prenumeranterna på vissa angivna tidningar. I detta ärendet har utretts följande.

I skrivelse den 30 september 1939 till generalpoststyrelsen hemställde säkerhetschefen — under åberopande av att Kungl. Maj:t i hemligt brev till överståthållarämbetet den 31 augusti 1939 bemyndigat säkerhetschefen att av samtliga statliga och kommunala myndigheter inhämta de upplysningar samt påfordra det biträde och den handräckning, som erfordrades för övervakning över och spaning efter personer, som kunde misstänkas överbringa krigsunderrättelser till obehöriga — att då postverkets funktionärer under sin dagliga tjänstgöring torde vara i tillfälle att göra iakttagelser av vikt för nämnda övervakning, genom generalpoststyrelsens be-nägna medverkan ett cirkulär måtte utgå till postverkets funktionärer med uppmaning att vid iakttagandet av förhållanden, som kunde tänkas vara av betydelse för förhindrande av krigsunderrättelsers överbringande till obehöriga, med särskild vikt fäst vid utlänningsars övervakande lämna säkerhetstjänsten underrättelse därom. I anledning härav utsände generalpoststyrelsen den 6 oktober 1939 till vederbörande postdirektörer en promemoria under förmälan, att styrelsen efter att ha underkastat frågan en ingående prövning kommit till den uppfattningen, att av säkerhetschefen begärd medverkan i viss omfattning kunde lämnas utan att postfunktionärerna behövde giva avkall på sin allmänna tystnadsplikt. I promemorian uppdrogos de riktlinjer, som postfunktionärerna härvid borde följa, och framhölls — under hänvisning till medborgarnas allmänna skyldighet att under förhandenvarande förhållanden aktivt söka motverka olovlig underrättelseverksamhet — att den medverkan det

här vore fråga om ginge ut på att postanstalterna skulle giva polismyndighet anvisning på personer, vilkas korrespondens kunde förefalla postpersonalen misstänkt, och att initiativet därtill sålunda skulle tagas av postpersonalen. Sedan säkerhetschefen dels i cirkulärskrivelse den 10 oktober 1939 uppdragit åt övervakningscheferna att anmoda vederbörande polischefer att sätta sig i förbindelse med postdirektioner och postmästare för ordnande av samarbete, dels ock i cirkulärskrivelse den 4 november 1939 ålagt övervakningscheferna att uppgöra förteckningar över ledande kommunister och nazister,¹ utfärdade övervakningschefen inom dåvarande östra övervakningsområdet den 5 december 1939 en cirkulärskrivelse till landsfogdarna och polismästarna inom övervakningsområdet med anmodan att insamla uppgifter till förteckningarna. Därvid angav övervakningschefen, att beträffande kommunisterna de å postanstalterna tillgängliga uppgifterna om prenumeranter på tidningen Ny Dag torde lämna god ledning. Övervakningschefen meddelade därefter i en veckorapport av den 11 december 1939 säkerhetschefen, att han på postkontor inom större orter inhämtat uppgifter om prenumeranter på tidningen Ny Dag, och hemställde om säkerhetschefens uttalande, huruvida en framställning om erhållande av liknande uppgifter från flertalet postanstalter möjligen kunde anses stå i strid mot gällande föreskrifter. Å veckorapporten, som därefter överlämnades till chefen för spaningsbyrån, antecknade säkerhetschefen att övervakningschefen borde vända sig till postmästaren eller, där sådan ej finnes, postdirektören i distriktet. En dylik uppmaning blev enligt säkerhetschefen säkerligen av byråchefen muntligen delgiven övervakningschefen.

Av från övriga övervakningschefer inhämtade uppgifter angående huruvida liknande förfaringssätt tillämpats inom deras övervakningsområden har framgått, att inom vissa områden under slutet av år 1939 och under år 1940 från vederbörande postmyndigheter införskaffats uppgifter om prenumeranter på kommunistiska tidningar samt att även därefter i vissa fall kompletterade uppgifter inhämtats.

Såsom förklaring till det tillämpade förfaringssättet har säkerhetschefen framhållit, att vid tidpunkten för uppgifternas begärande kommunistfaran med hänsyn till Sovjetunionens angrepp på Finland utgjorde ett synnerligen allvarligt hot mot vårt lands självständighet och att det torde vara uppenbart att ett intimt samarbete och ett ömsesidigt tillmötesgående myndigheterna emellan inom laglighetens gräns då var mer än någonsin av nöden för att värna svenska intressen.

I cirkulärskrivelse den 5 april 1945 till övervakningscheferna meddelade säkerhetschefen, att generalpoststyrelsen förklarar sig icke längre kunna medgiva utlämnande av postanstalternas uppgifter på prenumeranter å kommunistiska tidningar. På grund härav och då enligt säkerhetschefens mening den politiska utvecklingen i viss mån undanröjt de ursprungliga betingelserna för vidare införskaffande av sådana uppgifter, framhöll säkerhetschefen, att dylik framställning till postmyndigheterna i fortsättningen icke borde göras, om icke i det särskilda fallet speciella skäl härför ansågos föreligga. Fråga om sådan framställning skulle emellertid först underställas säkerhetschefens prövning.

Det må här nämnas, att i likhet med vad som gällt beträffande övervakningen av kommunisterna uppgifter om vilka som vore nazister eller sympatisörer med dessa införskaffats genom att postverket på säkerhetstjänstens begäran tillhandahållit förteckningar över såväl postprenumeranter å nazistiska tidningar som sådana personer, till vilka sågda tidningar avsånts i utgivarkorsband. Redan i april eller maj 1940 tillhandahöll postverket efter av chefen för spaningsbyrån därom gjord framställning dylika förteckningar, vilka upprättats länsvis efter utdelnings- respektive adresspostanstalterna. Därefter ha förteckningarna kompletterats undan för undan.

De nu ifrågavarande hos justitieombudsmannen anförda klagomålen ha ännu ej avgjorts av denne.

¹ Se s. 266.

Säkerhetstjänstens övervakning av nazister och nazistsympatisörer har utövats enligt samma metoder som övervakningen av kommunisterna, därvid såsom förut nämnts sjätte rotelns andra byrå varit det ledande och rådgivande organet. Byrån har sålunda granskat de uppgifter, som de olika övervakningscheferna insänt till sjätte roteln, och tillsett, att registreringen och klassificeringen av nazisterna skett efter enhetliga principer. Uppgifter till grund för registreringen ha införskaffats på enahanda sätt som beträffande kommunisterna med undantag för att någon hela landet omfattande polisrazzia icke genomförts mot nazisterna.¹ Hos veterinären Birger Furugård i Molkom företogs emellertid den 31 maj 1940 på order av landsfogden i Värmlands län en undersökning i anledning av att Furugård misstänktes inneha handlingar, som kunde begagnas i för rikets säkerhet skadliga syften. Vid husundersökningen beslagtogs ett register över medlemmar i Svenska nationalsocialistiska partiet. Härigenom kompletterades till en del säkerhetstjänstens register över nationalsocialister och sympatisörer med dessa.

Utöver Svenska nationalsocialistiska partiet ha alla övriga kända nazistiska grupper blivit föremål för övervakning, däri inbegripet Sveriges nationella förbund. Vad sistnämnda förbund angår ha vissa övervakningschefer till en början emellertid icke betraktat detsamma som en nationalsocialistisk organisation. Först efter utfärdandet av säkerhetschefens cirkulär den 11 april 1942² blev förbundet föremål för övervakning inom hela landet såsom jämställt med de nazistiska organisationerna. De ledande inom förbundet hade emellertid ända från 1940 stått under såväl post- som telefonkontroll.

I och med den tyska ockupationen av Danmark och Norge intensifierades, såsom förut antytts, på allt sätt säkerhetstjänstens övervakning av nazisterna i samband med de av det allmänna krigsläget påkallade säkerhetsåtgärderna. Förutom tidigare omförmälda härutinnan vidtagna åtgärder uppgjordes hos säkerhetstjänsten särskilda förteckningar över personer, som vid krig med Tyskland kunde misstänkas komma att gå fiendens ärenden och som därför borde omhändertagas. Dessa personers förflyttningar och ombyten av bostäder följdes med största noggranhet bland annat genom samarbete med mantalsskrivningsmyndigheterna. För berörda personers gripande utarbetades noggranna planer, som voro så detaljerade, att åtminstone i de största städerna särskilda gaturegister blevo upplagda, utvisande i vilka hus med angivande av ingång och antal trappor upp i huset m. m. personer av nämnda kategori bodde. Polisen blev för lösandet av dessa uppgifter indelad i grupper så att t. ex. vissa namngivna polismän skulle gripa vissa namngivna personer, vilkas fotografier i görligaste mån anskaffades. Särskilda transportmedel blevo avdelade för ändamålet och arrest- och förvaringslokaler voro på förhand utsedda. Vidare uppgjordes särskilda förteckningar över personer, vilkas telefoner vid krig med Tyskland — liksom vid andra tänkbara krigsfall — borde avstängas. Uppmärksamheten å de i Sve-

¹ Jfr s. 268—269.

² Se 263, jfr s. 277 o. 278.

rige utkommande nazistiska tidningarna skärptes ytterligare. Tyska beskickningen och dess underavdelningar ävensom tyska konsulat blevo föremål för speciell uppmärksamhet. Hotellkontrollen beträffande tyska resandes ankomst och avresa skärptes till det yttersta, och dessa personer skuggades så långt säkerhetstjänstens resurser medgävo. Vidare skärptes hamnbevakningen och förbud meddelades för besättningsmän å utländska fartyg i svenska hamnar att lämna fartygen. Kustbevakningens och tullens undersökningar av ankomna tyska fartyg skärptes genom medverkan av polis för utrönande, huruvida å fartygen medfördes undangömd militär personal eller dolda vapen- och ammunitionsförråd. Uppgörelse träffades i många fall med fiskare och annan kustbefolkning att genast rapportera landstigningsförsök eller andra iakttagelser av betydelse. Utländska fartygs radiosändare plomberades eller gjordes obrukbara och även andra åtgärder vidtogos i samarbete med militära myndigheter för att neutralisera den allvarliga fara som tyska fartyg i svenska hamnar skulle ha inneburit i händelse av en tyskdirigerad kupp. Vidare skärptes gränsbevakningen mot Danmark och Norge. Polispatruller förlades till gränserna för spanings- och utredningsändamål, och särskild personal beordrades medfölja tågen mellan Mon och Göteborg och vice versa, i samband varmed visitationen av passagerare och gods skärptes. Vidare skedde översyn av handelsförråd av vapen och sprängämnen och kontrollerades skytteföreningarnas förvaring av vapen. Åtgärder vidtogos för bortforsling och bränning av polisens arkiv i händelse av ett tyskt angrepp. Alla dessa jämte ett flertal andra åtgärder vidtogos i intim samverkan mellan alla organ i säkerhetstjänsten inbördes och mellan säkerhetstjänsten och de militära myndigheterna, och därmed erhöles skärpt kontroll över nazisterna och deras meningsfränder.

Såsom ytterligare exempel på säkerhetstjänstens uppmärksamhet på nazistisk verksamhet vid tiden för den tyska ockupationen av Danmark och Norge kan nämnas, att omfattande beredskapsåtgärder vidtogos natten till den 12 april 1940. Säkerhetschefen har härom uppgivit följande.

På kvällen den 11 april 1940 erhöles säkerhetschefen telefonledes underrättelse från säkerhetstjänstens telefonkontrollavdelning i Stockholm, att strax förut förekommit telefonsamtal mellan tyska legationen och några i Stockholm bosatta tyska undersåtar samt att i samtalen dessa anmodats att på visst angivet klockslag natten till den 12 april infinna sig på olika platser, som i samtalen betecknades endast med nummer. Säkerhetschefen underrättade härom omedelbart socialministern, försvarsstaben och överståthållaren samt övervakningscheferna. I anledning härav vidtogos på olika håll i landet omfattande beredskapsåtgärder av både militära och civila myndigheter. Vad Stockholm och rikets övriga åtminstone större städer beträffar förlades all tillgänglig polispersonal i beredskap på polisstationerna.

Enligt uppgift från säkerhetstjänsten bevakade dess personal hela natten icke endast tyska legationen utan även enskilda tyska legationstjänstemän och andra aktiva tyskar samt svenska nazister och deras lokaler i Stockholm. Intet inträffade emellertid, som föranledde ingripande.

Dessa beredskapsåtgärder torde kunna förklara att rykten vid ifrågava-

rande tid uppkommo om att försök till en nazistkupp gjorts och att detta försök omintetgjorts genom polisens ingripande.

Genom den sålunda på olika håll skärpta kontrollen lyckades säkerhetstjänsten, som redan i december 1939 och januari 1940 avslöjat en rad nazister i tysk underrättelsetjänst, infånga ytterligare ett flertal tyska agenter och spioner.

Under övervakningen av nazisterna fäste säkerhetstjänsten särskilt sin uppmärksamhet på polismän med nationalsocialistisk åskådning. Sålunda började andra byrån i oktober 1940 upplägga ett specialregister över polismän i Stockholm, vilka tillhört eller då tillhörde nazistiska organisationer eller eljest visat intresse för det nationalsocialistiska Tyskland. Anledningen till registrets uppläggande var den, att några polismän befunnits ha besökt möten, som hållits av nationalsocialistiska organisationer, och att det framstod såsom önskvärt, att polismän med dragning åt den nationalsocialistiska åskådningen icke skulle anlitas för det fall, att omhändertagande av vissa medborgare skulle äga rum i händelse av krig mot Tyskland. Allteftersom andra byrån erhöll uppgifter om polismän med sympatier för nationalsocialismen, översändes rapporter därom till biträdande övervakningschefen inom dåvarande Stockholms övervakningsområde och till polismästaren i Stockholm. Samtidigt som detta register började uppläggas, genomgicks kansliavdelningens centralregister och uppgjordes en förteckning över sådana polismän i landet i övrigt, om vilka vore känt att de vore nazister eller nazistsympatisörer. Avskrifter av båda dessa register, upptagande sammanlagt 110 polismän, överlämnades i augusti 1942 till 1942 års poliskommision, den s. k. hasselrotska kommissionen. Enligt vad som uppgivits från andra byrån, skulle vid den av poliskommisionen företagna utredningen ha påträffats i Stockholm allenast två polismän och i landet i övrigt ungefär iika många med nazistisk åskådning, vilka icke varit upptagna i de till poliskommisionen överlämnade förteckningarna. Enligt en av poliskommisionen uppgjord sammanställning fördelade sig de polismän, om vilka kunskap vunnits eller det med sannolikhet kunde antagas, att de voro medlemmar i Svensksocialistisk Samling, beträffande landets tre största städer på följande sätt, nämligen i Stockholm inga, i Göteborg fyra och i Malmö två. Polismän, om vilka kunskap vunnits eller det med sannolikhet kunde antagas, att de tidigare tillhört Nationalsocialistiska Arbetarpartiet eller Svensksocialistisk Samling eller någon av de sedermera upphörda nationalsocialistiska organisationerna (Svenska Nationalsocialistiska Partiet m. fl.) eller att de tecknat aktier i Nationalsocialistisk Press Aktiebolag, fördelade sig beträffande nämnda städer på följande sätt, nämligen i Stockholm nio, i Göteborg tolv och i Malmö femton. Av sistnämnda kategori torde, enligt poliskommisionen, åtskilliga polismän vid tiden för utredningen icke längre vara nazistiskt orienterade medan däremot en del alltjämt kunde antagas hysa tämligen utpräglade nazistiska sympatier, nämligen tre polismän i Stockholm, en i Göteborg och fyra i Malmö, av vilka två polismän i Stockholm visat sig

tillhöra Svensk Opposition. De polismän, om vilka kunskap vunnits eller det med sannolikhet kunde antagas att de ingått som medlemmar i sistnämnda organisation, fördelade sig — sistnämnda två polismän inberäknade — beträffande angivna städer med nitton i Stockholm, en i Göteborg och en i Malmö. Utöver ovan angivna antal polismän kunde enligt poliskommissionens tio polismän i Stockholm och tre polismän i Göteborg — däremot ingen i Malmö — antagas hysa mera utpräglade nazistiska sympatier.

Beträffande frågan om några åtgärder såsom en följd av poliskommissionens undersökningar vidtagits mot de polismän i Stockholm, vilkas pålitlighet på grund av sympatier för politisk ytterlighetsriktning enligt poliskommissionens uttalande i en kritisk situation med fog kunde ifrågasättas, har av undersökningskommissionen yttrande inhämtats från polismästaren i Stockholm Erik Ros, som därvid anfört:

Redan innan hasselrotska utredningen den 21 augusti 1942 påbörjades, hade för polisledningen blivit känt, att vissa polismän inom kåren hyste nazistiska sympatier. Med anledning därav anmodades de kommissarier, inom vilkas distrikt eller avdelningar i dylikt hänseende misstänkta polismän tjänstgjorde, att ha vederbörande under sin speciella uppsikt. I ett flertal fall kom därjämte kännedomen om vederbörandes sympatier för nazismen att bli en bidragande orsak till att han av polismästaren ej blev föreslagen till uttagning till polis skolans överkonstapelklass. Så var till exempel fallet med tre konstaplar, som upptagits i poliskommissionens sammanställning. Avstängning från befälstjänstgöring förekom även. Så till exempel avstängdes en konstapel¹ den 30 januari 1942 från sin tjänstgöring som biträdande överkonstapel vid kriminalavdelningen. Av preventiva skäl företogs slutligen jämväl vissa rent positiva åtgärder. Sålunda blev till exempel en konstapel den 1 september 1942 förflyttad från första polisvaktområdet med dess relativt stora antal offentliga byggnader och betydelsefulla institutioner till femte polisvaktområdet, där anhopningen i dylikt hänseende var mycket ringa. Vidare avstängdes en överkonstapel den 12 december 1942 av polismästaren, intill dess annorlunda förordnades, från tjänstgöring i avbidan på åtal för bland annat oförstånd i tjänsten genom att fälla smådliga yttranden om vissa statsrådsledamöter i och för deras ämbeten. I och med att resultatet av hasselrotska utredningen blev tillgängligt för polisledningen, kom den kommissarierna enligt ovan anbefallda speciella uppsiktsskyldigheten att avse jämväl det fåtal fall, där ledningen ej redan förut känt till vederbörandes nazistiska inställning.

I yttrandet återopade Ros en vid detsamma fogad tablå över de åtgärder som i förevarande avseende vidtagits mot olika polismän i Stockholm. Av tablån framgår följande:

Ovan sist omnämnde överkonstapel — vilken i likhet med övriga här åsyftade polismän upptagits i den förut omförmälda av poliskommissionen upprättade sammanställningen — dömdes av högsta domstolen den 4 mars 1944 — med frikännande från ansvar för smädelse — för uppsåtlig tjänsteförbrytelse, oförstånd i i tjänsten samt misshandel till dagsböter samt mistning av tjänsten såsom överkonstapel under ett år. Efter det suspensionen verkställdes förflyttades han den 1 mars 1945 från sjätte till nionde polisvaktområdet. Härjämte förflyttades — förutom den konstapel, som enligt vad ovan sagts förflyttades den 1 september 1942 från första till femte polisvaktområdet — ytterligare fyra konstaplar, nämligen

¹ Kriminalkonstapeln Kurt Hellström.

dels en sistnämnda dag från ordonnanspolisavdelningen till femte polisvaktområdet, dels en den 1 februari 1943 från centralpolisavdelningen till sjunde polisvaktområdet, dels en den 1 april 1944 från radiobilavdelningen till åttonde polisvaktområdet, där han tidigare tjänstgjort, dels ock en den 1 oktober 1945 från trafikpolisavdelningen till andra polisvaktområdet. Beträffande sistnämnde konstapel ävensom beträffande ytterligare en konstapel vid centralpolisavdelningen beslöt polismästaren redan den 17 september 1942 på framställning av poliskommissionen att de tills vidare icke skulle tilldelas inre tjänstgöring, d. v. s. vakttjänst och expeditjonsarbete. I april 1946 avslogs vidare en framställning av en konstapel vid kriminalpolisavdelningen att ifrågakomma vid uttagning till biträdande överkonstapel vid samma avdelning. Slutligen avstängdes i januari 1946 tills vidare en konstapel¹ vid kriminalpolisavdelningen från tjänstgöring, sedan han inför Stockholms Rådhusrätt ställts till ansvar jämlikt 25 kap. 16 § strafflagen för det han obehörigen till utomstående yppat vad han under sin tjänst som kriminalpolisman fått kunskap om. Den 21 augusti 1946 dömde rådhusrätten honom för uppsåtlig förbrytelse i tjänsten för egen fördel samt dessutom för olovlig underrättelseverksamhet — vartill åtalet utvidgats — till straffarbete fyra månader jämte avsättning.²

Vidare har från säkerhetstjänsten inhämtats, att två polismän, som upptagits i poliskommissionens förteckning, tjänstgjort inom säkerhetstjänsten, den ene under tiden den 18 mars—den 31 augusti 1940 och den andre under tiden den 3 maj 1940—den 31 mars 1941. Anledningen till att de förflyttades från säkerhetstjänsten var att säkerhetstjänsten fått kännedom om beträffande den ene att han förekom i det ovannämnda beslagtagna registret över medlemmar i Svenska nationalsocialistiska partiet och beträffande den andre att han tecknat en aktie i Nationalsocialistisk Press Aktiebolag.

Det kan i detta sammanhang omnämnas, att statsrådet Mossberg i skrivelse den 14 maj 1946 till nämnden för bedömning av vissa befattningshavares pålitlighet — med överlämnande av den vid poliskommissionens betänkande fogade redogörelsen för den av kommissionen verkställda personalundersökningen — anmodat nämnden att efter den ytterligare utredning, som nämnden kunde finna erforderlig, till socialdepartementet inkomma med uppgift huruvida bland de i redogörelsen upptagna och alltfört i tjänst varande befattningshavarna funnes sådana, vilka kunde anses sakna det förtroende som borde tillkomma polisman, samt därest så befundes vara fallet angiva de skäl, varå nämndens uppfattning beträffande varje dylik befattningshavare grundades. Nämndens uppdrag i denna del är ej slutfört.

Liksom beträffande kommunisterna har kommissionen på grund av arbetstekniska förhållanden hos säkerhetstjänsten icke kunnat erhålla några uppgifter rörande antalet av de årligen registrerade nazisterna. I november 1944 hade registreringen och klassificeringen³ av de senare nått en omfattning, som framgår av följande hos sjätte roteln då uppgjorda förteckning.

¹ Kriminalkonstapeln Kurt Hellström.

² Sedan Hellström anfört besvär över rådhusrättens utslag, har Svea Hovrätt genom utslag den 31 maj 1947 dömt honom jämlikt 25 kap. 17 och 22 §§ strafflagen till allenast 25 dagsböter. Justitiekanslersämbetet har anfört besvär över hovrättens utslag.

³ Se s. 276.

	A	B	C	D
Stockholms stad.....	60	254	675	342
Stockholms län.....	9	63	332	400
Uppsala län.....	1	19	220	217
Södermanlands län.....	5	15	62	75
Östergötlands län.....	2	19	217	294
Jönköpings län.....	5	25	260	252
Kronobergs län.....	4	37	117	29
Kalmar län.....	2	15	124	109
Gotlands län.....	—	5	76	10
Blekinge län.....	11	51	169	309
Kristianstads län.....	3	23	84	126
Malmöhus län.....	38	79	316	646
Hallands län.....	18	30	74	281
Göteborgs och Bohus län.....	72	109	842	900
Älvsborgs län.....	27	61	230	459
Skaraborgs län.....	2	21	70	63
Värmlands län.....	16	30	98	263
Örebro län.....	2	15	167	197
Västmanlands län.....	2	15	147	132
Kopparbergs län.....	1	12	77	126
Gävleborgs län.....	5	17	192	334
Västernorrlands län.....	3	26	237	601
Jämtlands län.....	1	17	75	128
Västerbottens län.....	3	5	15	126
Norrbottnens län.....	41	10	328	61
Summa	333	973	5 204	6 480
Summa tillhoppa		12 990.		

Även beträffande nazisterna har säkerhetstjänsten stått i kontakt med andra myndigheter. Av särskilt värde har varit kontakten med försvarsstaben, som enligt vad som uppgivits från säkerhetstjänstens sida beträffande varje kommendering av person — antingen värnpliktig eller officer — satt sig i förbindelse med säkerhetstjänsten och erhållit del av de upplysningar som säkerhetstjänsten kunde ha inhämtat angående vederbörande. Veterligen har i anledning därav sammanförande av nazister i arbetskompanier icke förekommit.

Till undersökningskommissionen ha inkommit följande *anmälningar* rörande behandlingen av personer med nazistisk inställning.

En förutvarande polisman och reservofficer, i det följande kallad E, har gjort gällande, att husundersökning företagits i hans bostad den 6 juli 1941 utan att han fått veta anledningen därtill samt att kriminalpolisintendenten Westlin på av E gjord förfrågan antytt, att husundersökningen tillkommit på grund av misstag.

I en den 6 februari 1946 dagtecknad promemoria har Westlin anfört bland annat att E efter att ha tjänstgjort som polisman inemot ett tiotal år på hösten 1940

tilldelats en framskjuten befattning i civilförsvaret, men att han år 1941, sedan han erhållit varning för oskicklighet under tjänstgöringen, lämnat sistnämnda befattning samt att redan på ett tidigt stadium av säkerhetstjänstens verksamhet omständigheter framkommit, som tydde på att E sympatiserade med svensk national-socialism.

Som stöd för detta har Westlin åberopat att det vid telefonkontroll i oktober 1942 visat sig, att E haft förbindelser med personer i ledande ställning inom Svensk opposition. Av säkerhetstjänstens handlingar rörande E framgår jämväl — vilket även åberopats av Westlin — att E under 1941 stått i förbindelse med dåvarande norske socialministern Birger Meidell, vilken enligt inhämtade upplysningar var ivrig anhängare av quisling-regimen i Norge. E hade sammanträffat med Meidell, då denne den 29—den 31 januari 1941 uppehöll sig i Göteborg på genomresa från Köpenhamn till Oslo, och även stått i brevförbindelse med honom dels i februari och dels i maj 1941.

I anledning av upptäckten av korrespondensen i februari 1941 ställdes E under postkontroll från mars 1941. Därunder påträffades ett av E till Meidell avlåtet brev den 11 maj 1941, vilket E uppgivit sig ha skickat till tyska legationen för vidare befordran genom dess kurir och vilket innehöll i korthet följande: E:s enda önskan vore att komma till regementet Nordland, men han hade vägrats utresetillstånd från Sverige, enär han vore reservofficer, och han hade därför ännu icke kunnat lämna landet. Om han genom Meidell erhöle ett skenerbjudande om civil anställning i Norge exempelvis inom luftskyddet, trodde han sig ha möjlighet erhålla utresetillstånd. På sin fritid läste han tyska Dienstvorschriften.

Redan i mars 1941 meddelade försvarsstaben till chefen för spaningsbyrån, att E begärt tillstånd att få resa till Norge för att underhandla om försäljning av en bok, som han författat, samt att chefen för armén avslagit ansökningen på grund av att E enligt uppgift från polismästaren Fontell kunde tänkas ha andra avsikter med sin resa till Norge.

I skrivelse den 24 maj 1941, vilken delgavs försvarsstaben, meddelade Westlin till polisintendenten Martin Lundqvist angående E, som då fullgjorde militärtjänst i närheten av Storlien, bland annat: E vore visserligen utan tvivel framstående expert inom civilförsvaret men hade alltid ansetts omdömeslös och opålitlig. Det måste anses i hög grad olämpligt att han finge fortsätta sin militärtjänstgöring, i varje fall så nära gränsen. Hans innehav av tyska tjänsteföreskrifter syntes tyda på kontakt med tyska myndigheter. Det syntes nödvändigt, att myndigheternas uppmärksamhet fästes vid E, och att han under inga omständigheter beviljades avsked eller meddelades utresetillstånd.

Sedan genom postkontrollen erfarits, att E i brev den 24 maj 1941 från Åre till sin hustru i Stockholm frågat om hon »täckt över de hemliga ls-papperen på vinden» och om hon varit nog försiktig att ej lämna nyckeln till deras bostad till vicevärden, då kriminalpolisen i annat fall kunde ta sig in i våningen under deras frånvaro, beordrades om husundersökning i E:s bostad, vilken ägde rum den 6 juli 1941. Därvid anträffades och beslagtogs en del hemliga handlingar, som tillhörde civilförsvaret och som E varit skyldig återlämna, då han frånträdde sin befattning vid detta.

I samband med husundersökningen underkastades E förhör inför Westlin, därvid E — på upprepade frågor — på det bestämdaste förnekade, att han vid något tillfälle haft för avsikt att resa till Norge för att ingå i regementet Nordland, och uppgav, att det aldrig varit fråga därom.

Sedan E erhållit avsked som reservofficer avreste han i juli 1941 till Finland, där han som frivillig deltog i striderna på Hangö-fronten. Omkring årsskiftet 1941—42 återvände han till Sverige och sökte då återinträde i reserven vid det gamla regementet, men ansökningen avslogs. E hänvände sig till militieombudsmannen, som efter att ha inhämtat erforderliga yttranden i maj 1943 ej fann skäl till vidare

åtgärd. Av de inhämtade yttrandena förtjänar här framhållas det, som avgivits av dåvarande militärbefälhavaren i II. militärområdet Helge Jung och vari framhållits att, enligt vad som framkommit vid av försvarsstaben företagen personalkontroll, E haft misstänkta förbindelser med representanter för främmande makt, att hans politiska inställning vore oneutral, att han ansåges omdömeslös och opålitlig samt att hansandel lämnade åtskilligt övrigt att önska. Dåvarande ställföreträdande militärbefälhavaren Nils Stenbeck hade dessutom framhållit, att E under sin militärtjänstgöring vid gränsen mot Norge fraterniserat med personal tillhörande den tyska krigsmakten.

I april 1942 ådrog sig E genom eget förvållande vid en explosion svåra skador i högra handen, varefter han på egen begäran erhöi förtidspension som polisman.

E har hörts inför 1942 års poliskommission angående sina politiska åsikter och upptagits i poliskommissionens sammanställning över polismän som — utan att ha varit medlemmar i nazistiska organisationer — kunde antagas hysa mera utpräglade nazistiska sympatier.

En svensk medborgare som under flera år före kriget vistats i Tyskland har i anmälan till kommissionen gjort gällande, att försvarsstaben redan år 1935 underrättats av honom och att även utrikesdepartementet vid ungefär samma tidpunkt erhållit underrättelse om den nazistiska inställning som besjälade kaptenen dr phil. Karl Rubert Jörgensen, vilken i början av 1942 tillträdde befattningen såsom chef för Stockholms tygstations verkstäder men som i november 1943 fick lämna anställningen på grund av sin politiska inställning och sitt uppträdande mot verkstadspersonalen. Anmälaren har gjort gällande att berörda underrättelser antingen icke kommit till säkerhetstjänstens kännedom eller att de med orätt icke ansetts förtjäna beaktande.

Från säkerhetstjänsten har inhämtats att Jörgensen varit upptagen dels i sjätte roteln i Stockholm centralregister från slutet av mars eller början av april 1934, dels ock i specialregistret över nazister från den 4 februari 1943.

Efter förfrågan hos säkerhetstjänsten om vad som vid olika tidpunkter varit känt för säkerhetstjänsten beträffande Jörgensen och vad säkerhetstjänsten därutinnan meddelat försvarsstaben, ha till kommissionen lämnats följande upplysningar.

Å det i centralregistret upplagda kortet över Jörgensen ha vid olika tidpunkter verkställts anteckningar, utgörande hänvisningar till olika akter, vari Jörgensen blivit omnämnd. Hänvisningarna syfta på notiser eller artiklar i tidningen »Den svenske nationalsocialisten», och framgår härav följande. Enligt en notis den 15 mars 1934 hade Jörgensen hållit ett föredrag i Berlin och enligt en notis den 26 april samma år hade han utsetts till partiombudsman för ortsgrupp U 1 i Berlin. Den 27 februari 1935 omnämndes i en notis att Jörgensen hållit ett tal i ortsgruppen och enligt en notis den 22 maj samma år hade han vid ett nytt tal i ortsgruppen påvisat det starka judiska inflytandet i svenska församlingen i Berlin. Den 21 mars 1936 fanns införd en artikel av Jörgensen, vari han skildrade förhållandena i nämnda församling. Artikeln var föranledd av en annan artikel i berörda ämne, som tidigare varit införd i tidningen »Stockholms Dagblad». Den 6 januari 1937 fanns införd en notis, enligt vilken Jörgensen anordnat en luciafest år 1936 för svenskar i Berlin, och den 30 juli 1938 omtalades i en artikel, att Jörgensen på inbjudan av riksledaren för SS Heinrich Himmler besökt en stad i Tyskland. Fotografi av Jörgensen och några tyska myndighetspersoner återfanns vid artikeln.

Den 10 juni 1941 översändes från säkerhetstjänsten till försvarsstaben en avskrift av ett referat av ett föregående dag avlyssnat telefonsamtal mellan två personer i Stockholm, varav framgick, att Jörgensen återvänt till Sverige och fullgjorde militärtjänst såsom kapten och kompanichef vid ett fältförband men att han hyrt bostad i Stockholm och sökte erhålla förflyttning till någon stab i Stockholm, där han kunde få mera användning för sina tekniska kunskaper än i fält.

Den 18 mars 1942 — uppenbarligen i samband med Jörgensens tillämnade tillträde till chefsbefattningen vid Stockholms tygstations verkstäder — meddelade säkerhetstjänsten på av försvarsstaben gjord förfrågan en del uppgifter, vilka sammanfattats i en promemoria på följande sätt:

»J. förekommer i 6:e rot.reg. Han har varit medl. i NSAP och varit utsedd till partiombudsman för Tyskland i april 1934. Har hållit föredrag vid möten i Berlin 1934 och 1935. Art. i DSN ²¹/₃ 1936 om förhållandena inom svenska församlingen i Berlin. Arr. Berlinerortgruppens julfest ¹²/₁₂ 1936. Besökt staden Quedlingburg tills. med ortsgrupp Berlin på inbjudan av riksledaren för SS Himmler. Art. därom i DSN ³⁰/₇ 1938. Omnämnd i skriv. från Statens Informationsbyrå d. ²⁸/₆ 1940 ang. den utländska propagandan i svensk press. I denna skrivelse finnes bl. a. följande ant. om J: Dr phil. Carl Jörgensen var från 1933 och framåt de svenska nazisternas i Berlin S.A.-ledare. Innehade en bildservice i Berlin, Continentale Bild Maternsgesellschaft, som ursprungligen nära samarbetade med både Wolffs byrå och Scherl. Han tvekade mycket 1933, om han skulle hålla på Wolff eller Scherl, vilken förra skulle övertas av nazisterna. Han höll på nazisterna, till sin sedermera glädje. Är kapten i Karlskrona Grenadjärers reserv. Hade förr intima förbindelser med Text och Bilder. — — — Skulle han dyka upp i publiciteten närstående näringsfång finns sannolikt anledning till vaksamhet.»

På förnyad förfrågan från försvarsstaben i anledning av att Jörgensens lämplighet för omförmälda befattning blivit ifrågasatt meddelade säkerhetstjänsten i en promemoria till försvarsstaben den 8 november 1943 uppgifter av samma innehåll som i promemorian den 18 mars 1942, med tillägg att hos 6:e roteln fanns antecknat, att Jörgensen enligt en uppgift från en av stabens rapportörer hamnat på en central post vid Carl Gustafs stads gevärsfaktori, »där han ju som gammal SA-chef bör passa utmärkt». I promemorian framhölls vidare att Jörgensen vore hos säkerhetstjänsten klassificerad med bokstaven B, men att klassifikationen med hänsyn till att Jörgensen under de senaste åren icke, såvitt det blivit känt vid 6:e roteln, varit aktivt politiskt verksam, syntes böra sänkas till bokstaven C.

Någon skriftväxling härutöver synes icke ha förekommit mellan säkerhetstjänsten och försvarsstaben beträffande Jörgensen.

Registreringen av de s. k. englandssympatisörerna har ägt rum under ledning av sjätte rotelns tredje byrå och bedrivits i stort sett på samma sätt som beträffande kommunister och nazister.

Som tidigare framhållits hade säkerhetstjänsten fått sin uppmärksamhet riktad på Tisdagsklubben och Veckoklubben redan på våren 1940. Någon registrering av dessa klubbars medlemmar såsom sådana har icke förekommit.

Anledningen till att säkerhetstjänsten började att närmare rikta sin uppmärksamhet å Förbundet Kämpande Demokrati var, såsom förut antytts, det förhållandet, att förbundet i augusti 1941 per post utsände ett stencilerat upprop till sina medlemmar, vilket hade bland annat följande innehåll.

»Stockholm i augusti 1941. Förbundsmedlemmar!

Landets regering är inte den nuvarande situationen vuxen. Den har släppt alla de andliga värden, som utgör ett folks enda sunda livskraft. Dess diktan och traktan är att kravsa så mycket som möjligt av våra materiella ägodelar ur världsbranden. Vad som annars bränns på nazismens stora kättarbål intresserar dem ej, lika litet som att rädda något av de livsviktiga värdena undan lågorna.

En regering, som sviker sanning, frihet, rättvisa, broderskap, försvar för de för-

tryckta och de förföljda, leder sitt folk till undergång. När ledarna äro inne på denna farliga väg är tiden kommen för folket själv att taga saken i egen hand.

Vi vill inte tolerera feghet och bekvämlighet som svenska folkets ledstjärna. Vi måste skapa en opinionsstorm, som tvingar Sverige att ändra kurs. Ni andra, var och en på sin plats, som bésjålas av denna tanke — bearbeta oavslåligt folkmeningen. Förtrötts inte! Samla likatänkande omkring Er. Styrk dem med argument i striden, så att de i sin tur kan gå ut och sprida samma tankar vidare. Om möjligt sök få till stånd ett möte, stort eller litet, som kräver ändring av den svenska utrikespolitiken.

Organisera en kedja av passivt motstånd. Många har redan insänt listor på pålitliga demokrater, men flera behövas. Tag reda på och katalogisera nazistsympatisörer samt deras arbetsplats. Vi måste vara på vår vakt att vårt arbetsliv ej råkar i deras händer. Var helst vi kan komma åt, måste vi söka begränsa deras inflytande för att slutligen — när stunden kommer — helt lamslå deras handlingskraft.

Den närmaste praktiska uppgiften för våra medlemmar blir nu att söka bilda lokalavdelningar på sina respektive orter. Enligt stadgarna kan något inflytande över förbundets ledning erhållas endast på denna väg. Påskynda därför bildandet av lokalavdelningar. Kongress hålles före årets utgång, antagligen i november.

Samtidigt härmed sändes en del propagandamaterial och en ny sändning förberedes. För att möta den allt mer överhandtagande tyska propagandan måste vi ideligen bombardera svenska folket med tankar av förnuft och levande kraft.

Stöd vår fond. Inbetala Er avgift.

Upp till kamp mot den andliga försoffningen.»

Sedan uppropet i ett hundratal exemplar avlämnats till postbefordran såsom korsbandsförsändelser, förordnade chefen för centralbyrån att försändelserna skulle fördröjas i avbidan på närmare prövning beträffande frågan om deras expediering. Härom underrättade han spaningsbyrån den 14 augusti 1941, varjämte han påföljande dag översände ett exemplar av uppropet till statsrådet Möller med en skrivelse, vari han framhöll, att vissa uttalanden i uppropet syntes kunna tolkas såsom uppmaning till ohörsamhet mot lag och laga myndighet. På grund härav hade generalpoststyrelsen till behandling upptagit frågan huruvida hinder för försändelsernas befordran föreläge på grund av bestämmelserna i 4 § allmänna poststadgan, enligt vilka postbefordran icke medgäves därest postfunktionär iakttog att i korsband förekomme meddelande, som innebure försök att förleda till ohörsamhet mot lag och laga myndighet. Vidare anhöll chefen för centralbyrån i skrivelse den 18 augusti 1941 hos biträdande övervakningschefen i Stockholm, att vederbörande åklagarmyndighets uppmärksamhet måtte fästas på frågan, huruvida anledning till åtalsåtgärd kunde anses föreligga på grund av innehållet i uppropet. Efter föredragning av ärendet inför förste stadsfiskalen Eugen Glas fann denne den 22 augusti 1941 ärendet icke för närvarande föranleda åtal, och påföljande dag underrättades Glas om att generalpoststyrelsen enligt beslut den 20 augusti ansett försändelserna icke kunna förvägras postbefordran. I skrivelse den 25 augusti 1941 till generalpoststyrelsen anhöll emellertid ordföranden i Förbundet Kämpande Demokrati att ur korsbandsförsändelserna få uttaga uppropet, enär förbundets styrelse ansett det olämpligt att distribuera detsamma. Den 27 augusti hördes ordföranden av personal ur säkerhetstjänsten, därvid hon uppgav, att hon författat och

utsänt uppropet på eget initiativ troligen den 11 augusti och påföljande dag uppläst detsamma inför förbundets styrelse, som därvid ansett uppropet litet för djärvt och uppmanat henne att genom reklamation hos posten försöka återfå försändelserna. Hon förnekade att det varit hennes avsikt att genom uppropet mobilisera något slags passivt motstånd mot regeringen och gjorde gällande att det passiva motståndet vore avsett att riktas mot det tyska inflytandet i Sverige. Enligt vad hon uppgivit för undersökningskommissionen uttog hon senare uppropet ur åtminstone en del av korsbandsförsändelserna. En del försändelser torde emellertid ha vidarebefordrats utan att så skett.

I anslutning till vad sålunda förekommit började i augusti 1941 å tredje byrån uppläggas ett register över förbundet. Registret var emellertid upplagt allenast för att tjänstgöra såsom ett s. k. spaningsregister.¹ I detsamma inflöto uppgifter ej blott om medlemmar i förbundet utan även om sådana personer, som på ett eller annat sätt kommit i beröring med förbundet, utan att de voro medlemmar i detsamma. Till och med ett blott omnämnande av vederbörandes namn vid ett telefonsamtal kunde medföra att registerkort upplades över vederbörande. Vid kommissionens granskning ha sålunda registerkort påträffats upplagda över exempelvis två i rikets förvaltning högt uppsatta personer, emedan vid telefonsamtal mellan en funktionär i Förbundet Kämpande Demokrati, som stått under telefonkontroll, och en annan person funktionären framhållit, att vederbörande avböjt att hålla föredrag å av förbundet arrangerade möten.

Registerkorten över medlemmarna i förbundet försågos efter en tid i samband med uppläggningsen med beteckningen »M.» för att utmärka att vederbörande personer voro medlemmar. Övriga kort, bland vilka de flesta vid uppläggningsen försågos med beteckningen »S.» för att man ur registerteknisk synpunkt lättare skulle kunna skilja dem från korten över medlemmarna, upptogo alla andra registrerade personer. Bland dessa senare märktes åtminstone till en början personer, som rekvirerade s. k. V-nålar, samt personer, som skrevo till förbundet och erbjödo sig göra propaganda för detsamma, exempelvis såsom kommissionärer för tidningen »Trots Allt!» Även enbart prenumeranter å sagda tidning registrerades till en början.

Vid samma tid började även övervakningscheferna i landsorten ägna sin uppmärksamhet åt Förbundet Kämpande Demokrati. Särskilt inom första övervakningsområdet (södra Sverige) var övervakningen ganska intensiv, delvis till följd av att en av förbundets ledande personer i september 1941 gjorde en föredragsturné inom området och delvis till följd av att ett stort antal lokalavdelningar av förbundet börjat bildas därstädes. Övervakningschefen insände även regelbundet till sjätte rotelns tredje byrå förteckningar över medlemmar i förbundet. Även inom tredje övervakningsområdet (Göteborg) var övervakningen intensivare än inom de övriga områdena, sedan det visat sig att en av de ledande personerna i förbundets lokalavdelning i Göteborg hade anmärkningsvärt livlig kontakt med därvarande brittiska generalkonsulat och att allierad propaganda utdelades bland förbundsmedlem-

¹ Se s. 309.

marna i Göteborg. Inom lokalavdelningen därstädes hade även i slutet av oktober 1941 hållits ett tal som, enligt uppgift från säkerhetstjänsten, av neutrala åhörare ansetts såsom i högsta grad krigshetsande och trotsande mot regeringens neutralitetspolitik. I talet hade förekommit yttranden, som tydde på att Sverige borde inträda i kriget på de västallierades sida och fördriva de tyska trupperna från Norge. En förbundsmedlem i Karlskrona hade vidare i november 1941 föreslagit upprättande av smärre självständiga rörliga förband, som skulle utrustas med vapen och träda i aktion om Sverige bleve indraget i kriget, därvid förbanden skulle spana självständigt och under förflyttning mellan svenska stridskrafter söka förstöra fientliga kolonner.

Sedan säkerhetschefen den 20 februari 1943 utfärdat sin förut nämnda cirkulärskrivelse till övervakningscheferna började medlemmarna i Förbundet Kämpande Demokrati registreras i samtliga övervakningsområden. I samband härmed överflyttades förandet av det å tredje byrån upplagda registret (det s. k. spaningsregistret) från sagda byrå till kansliavdelningen. Därvid skedde icke någon utsortering av registerkortet utan i registret återfunnos även i fortsättningen sådana kort, som tidigare upplagts över personer utan att dessa varit medlemmar i förbundet. Registret blev sålunda icke ett egentligt specialregister, såsom fallet var med specialregistren över kommunister och nazister. De registrerade förbundsmedlemmarna uppfördes emellertid därjämte i centralregistret, där vederbörandes kort försågs med hänvisning till aktmaterialet. Övriga registrerade personer upptogos däremot icke i centralregistret enbart av den anledningen att de varit upptagna i det å tredje byrån förda registret. Allenast om de redan tidigare varit uppförda i centralregistret antecknades å vederbörandes kort däri hänvisning till det nya aktmaterialet.

Liksom beträffande kommunister och nazister ägnades vid övervakningen av Förbundet Kämpande Demokrati sådana medlemmar, som voro mera aktiva, särskild uppmärksamhet i form av såväl post- som telefonkontroll.

Då registreringen av medlemmar i Förbundet Kämpande Demokrati i november 1944 upphörde¹ omfattade det vid sjätte roteln förda registret följande antal medlemmar, nämligen i Stockholms stad 194, i Stockholms län 71, i Uppsala län 40, i Södermanlands län 39, i Östergötlands län 85, i Jönköpings län 55, i Kronobergs län 32, i Kalmar län 36, i Gotlands län 6, i Blekinge län 105, i Kristianstads län 47, i Malmöhus län 166, i Hallands län 21, i Göteborgs och Bohus län 346, i Älvsborgs län 74, i Skaraborgs län 47, i Värmlands län 43, i Örebro län 55, i Västmanlands län 61, i Kopparbergs län 59, i Gävleborgs län 132, i Västernorrlands län 64, i Jämtlands län 36, i Västerbottens län 37 samt i Norrbottens län 26 eller tillhoppa 1 877.

Härjämte funnos å kansliavdelningen 1 306 registerkort, upptagande namn å personer, vilka varit kommissionärer för eller prenumererat å tidningen »Trots Allt!» eller rekvirerat s. k. V-nålar, jämte flera andra personer som varit uppförda i det å tredje byrån förda spaningsregistret.

¹ Jfr s. 275.

Såsom tidigare framhållits förordnades om registrering av *syndikalisterna* genom säkerhetschefens cirkulärskrivelse den 20 februari 1943 till övervakningscheferna, men även dessförinnan blevo syndikalisterna föremål för viss övervakning. Redan enligt cirkulärskrivelsen den 21 januari 1942 ålades övervakningscheferna att ägna viss uppmärksamhet åt syndikalister med sådant yrke, att de skäligen kunde misstänkas bliva betrodda med tillverkning av sabotagematerial.¹

På hösten 1942 kom till säkerhetstjänstens kännedom att en framträdande funktionär inom den syndikalistiska rörelsen och tillika medlem av Förbundet Kämpande Demokrati hade intima förbindelser med en vid samma tidpunkt upptäckt organisation, som i hemlighet utbildade sina medlemmar i radiotelegrafi. Denna s. k. radioorganisation omfattade förutom ett flertal svenska medborgare bland andra ett antal härvarande flyktingar från allierat land jämte några i Sverige vistande medborgare i annan allierad stat. Organisationen hade förbindelser med två allierade legationer i Stockholm och skulle, enligt uppgift till säkerhetstjänsten, träda i verksamhet om Sverige ockuperades av tyska trupper och möjligen även i andra situationer, när Sverige komme i än mer beroende ställning till Tyskland än dittills varit fallet. Organisationen skulle, enligt vad en av medlemmarna uppgivit för säkerhetstjänsten, genom illegala radiostationer upprätthålla förbindelse mellan allierade representanter i Sverige, å ena, samt motsvarande representanter i Storbritannien, Amerika och Tyskland, å andra sidan. Dessutom skulle sabotagegrupper upprättas för verksamhet mot av tyskarna innehavda eller brukade anläggningar och transportmedel i Sverige.

Genom att två stora för allierad räkning arbetande sabotageligor tidigare avslöjats stod det, enligt uppgift från säkerhetstjänsten, fullt klart för denna, att från allierat håll åsyftades en brett upplagd sabotageaktion mot vårt land. Redan före upptäckten av den s. k. radioorganisationen konstaterades, att en härvarande medborgare i en av de allierade länderna, för vilken den ena av de berörda sabotageligorna arbetat, hade förbindelse med ovan åsyftade syndikalistfunktionär. Denne senare ställdes därför under övervakning, och vid skuggning av honom framkom att han medförande tunga resväskor företog upprepade resor till olika platser i Sverige och sammanträffade med bland andra flera utlänningar, av vilka en del tidigare tillhört terrorist- eller sabotageorganisationer i Tyskland och arbetat i främmande underrättelsetjänst. Med kännedom härom och sedan det konstaterats, att den syndikalistiske funktionären sökt komma i kontakt med en allierad legationstjänsteman, ansågs inom säkerhetstjänsten allt skäl finnas till antagande att den s. k. radioorganisationen planlade sabotageaktioner i Sverige. Den 18 april 1943 anhölls på olika platser i Sverige 23 personer som misstänktes tillhöra organisationen. Enär genom den företagna undersökningen icke erhöles stöd för misstankarna om sabotage- eller underrättelseverksamhet, föranledde ingripandet icke några rättsliga åtgärder mot någon med undantag för att en svensk medborgare dömdes villkorligt till kortvarigt

¹ Se ovan s. 272.

frihetsstraff för olovligt innehav av en radioanläggning, vilken han mottagit av en allierad legationstjänsteman i Stockholm.

Spaningen å den s. k. radioorganisationen leddes av sjätte rotelns tredje byrå, som upplade ett spaningsregister över de personer, som voro medlemmar i eller eljest hade kontakt med organisationen. Beträffande många av de personer, med vilka den ovannämnde syndikalistfunktionären sammanträffade, kunde dock icke utrönas annat än att de voro medlemmar i en lokal syndikalistisk organisation. Jämväl dessa personer registrerades emellertid, men de över dem upplagda korten innehöllo icke några andra uppgifter än att vederbörande voro medlemmar av den syndikalistiska rörelsen. Det sålunda upplagda registret bildade sedermera grundstomme till det för hela landet gällande specialregistret över syndikalister.

När specialregistret över syndikalister i november 1944 upphörde att föras, upptog detsamma följande antal personer, nämligen för Stockholms stad 78, för Stockholms län 81, för Uppsala län 48, för Södermanlands län 239, för Östergötlands län 51, för Jönköpings län 63, för Kronobergs län 156, för Kalmar län 218, för Gotlands län 13, för Blekinge län 0, för Kristianstads län 1, för Malmöhus län 13, för Hallands län 1, för Göteborgs och Bohus län 37, för Älvsborgs län 66, för Skaraborgs län 3, för Värmlands län 400, för Örebro län 170, för Västmanlands län 305, för Kopparbergs län 563, för Gävleborgs län 682, för Västernorrlands län 183, för Jämtlands län 328, för Västerbottens län 174 och för Norrbottens län 269 eller tillhoppa 4 142.

Även beträffande de s. k. englandssympatisörerna stod säkerhetstjänsten i kontakt med andra myndigheter främst försvarsstaben, som på sina förfrågningar angående vad som var känt om vederbörande i förekommande fall fick upplysning om att vederbörande exempelvis var medlem av Förbundet Kämpande Demokrati. Dylika upplysningar har säkerhetstjänsten dock lämnat först efter det att kansliavdelningen övertog förandet av registret. Så länge registret fördes å tredje byrån användes det blott för säkerhetstjänstens interna bruk.

Sveriges Arbetares Centralorganisation anförde i skrivelse den 17 november 1944 till justitieombudsmannen klagomål över den av säkerhetstjänsten vidtagna registreringen av syndikalister och åberopade därvid bland annat att till organisationen anslutna medlemmar i åtskilliga fall förorsakats personligt obehag och ekonomisk skada. Organisationen namngav sex arbetare, vilka skulle på grund av deras anslutning till organisationen ha blivit avskedade från arbeten i försvarets tjänst. Efter verkställd utredning fann justitieombudsmannen ådagalagt, att allenast beträffande två av de namngivna personerna det varit för polismyndigheten känt, att de voro syndikalister, samt att avskedandet av de sex ifrågavarande arbetarna i intet fall skett på grund därav, att de voro syndikalister. Sedan justitieombudsmannen erfarit, att säkerhetschefen föreskrivit att säkerhetstjänstens övervakning av syndikalister skulle upphöra, lät justitieombudsmannen bero vid vad i ärendet förevarit.¹

¹ Se justitieombudsmannens ämbetsberättelse till 1945 års riksdag s. 174—176.

Det må slutligen nämnas att vid besvarandet av förfrågningar exempelvis från försvarstaben innehållet i svaren beträffande såväl kommunister och nazister som s. k. englandssympatisörer, däri inbegripet syndikalister, alltid hämtats ur det aktmaterial, vartill hänvisning lämnats i centralregistret. De olika specialregistren ha således icke varit till ledning för uppgiftslämnandet. Sålunda har om personer, som förekommit i spaningsregistret över Förbundet Kämpande Demokrati utan att vara medlemmar i förbundet och därför ej varit upptagna i centralregistret, icke lämnats andra uppgifter än att hos säkerhetstjänsten intet vore känt om vederbörande.

Av det förut i olika sammanhang omnämnda uppgiftslämnandet från säkerhetstjänsten rörande registrerade personer har kontakten med försvarstaben varit viktigast. Uppgifterna dit, vilka lämnats delvis utan att förfrågan därom framställts, ha merendels lämnats i form av koncentrerade memorior, men i ett stort antal fall ha uppgifterna varit helt uttömmande, emedan registermaterialet icke varit större än att en fullständig redogörelse kunnat lämnas. Uppgifter ha även lämnats till de centrala krisorganen och vissa andra myndigheter (hemvärnsnämnden, sjöfartskontrollen, arbetsmarknadskommissionen, valutakontoret, luftskyddets centrala ledning, utrymningskommissionen) i fråga om anställning av personal hos vederbörande myndighet. Därvid ha uppgifterna alltid lämnats först efter därom gjord förfrågan från myndighetens sida. Den uppgiftsbegärande myndigheten har sedan haft att själv bedöma de enskilda fallen.

D. Enskilda klagomål över åtgärder från säkerhetstjänstens sida i dess spaningsverksamhet.

Såsom inledningsvis omnämnts ha åtskilliga klagomål över olika ingripanden från säkerhetstjänstens sida framförts till undersökningskommissionen. I klagomålen har bland annat gjorts gällande, att laga skäl saknats för anhållanden och husrannsakingar, som verkställda av säkerhetstjänsten, eller att andra ingripanden av säkerhetstjänsten företagits utan laga grund. I några fall har påståtts, att befattningshavare i säkerhetstjänsten uppträtt som provokatörer eller i sin spaningsverksamhet använt sig av personer, som själva varit misstänkta för illegal verksamhet. Vidare har i vissa fall gjorts gällande, att polismän, som medverkat vid husrannsakingar, uppträtt bryskt och vållat större olägenheter än som med hänsyn till omständigheterna varit nödvändigt eller att anhållna personer utsatts för pressande förhörsmetoder eller blivit av polismän behandlade på ett sårande eller eljest olämpligt sätt.

De sålunda inkomna klagomålen ha av kommissionen ingående undersökts, så långt sig göra låtit. Kommissionen har även granskat liknande klagomål som framförts i pressen.

I samband med de utredningar, för vilka redogörelser lämnats i kommissionens betänkande (del I) angående flyktingars behandling, ha även behandlats en del klagomål, som varit riktade mot säkerhetstjänsten eller dess befattningshavare. I detta hänseende må särskilt hänvisas till de avsnitt i nämnda betänkande, som gälla den s. k. Långmorarazzian, norska klagomål samt klagomål över behandlingen av utlänningar som tagits i förvar.

I det följande refereras vissa till kommissionen anmälda eller i pressen omnämnda fall rörande påstådda övergrepp av nyss angiven art, för vilka fall redogörelser förut icke lämnats. Kommissionen har därvid ansett sig böra referera — förutom sådana fall, där framställda klagomål av kommissionen funnits befogade — även vissa fall, vilka med hänsyn till klagomålen karaktär eller den publicitet som ärendet tidigare rönt ansetts kräva ett offentligt klarläggande.

I.

Till en början redogör kommissionen för anhållandet den 28 april 1941 av ryttmästaren Frank Martin m. fl., vilket föranledde åtal mot underståthållaren Hallgren i dennes egenskap av säkerhetschef.

De närmare omständigheterna i detta fall voro följande.

Till dåvarande ministern för utrikes ärendena Günther ankom den 26 april 1941 med posten ett anonymt brev. I detta uppgavs, att vid en middag, som hållits den 24 april 1941 och i vilken förutom brittiska och amerikanska sändebuden och viss legationspersonal även åtskilliga svenskar deltagit, skulle ha förekommit åtskilligt, som väckt den anonyma brevskrivarens harm såsom svensk patriot. Sålunda hade bland annat talats om en engelsk expeditionskår mot Skandinavien, om vad som förekommit vid ett hemligt samtal mellan Konungen och professor Segerstedt samt om en tysk flygmaskinsfabrik i Sverige. Vidare hade brevskrivaren iakttagit, att checker utväxlats under middagen. De svenskar, som skulle ha deltagit i middagen, vore en ryttmästare Martin, en rektor Helge Lindgren eller Lindberg, en äldre herre vid namn Lilljeköck samt en herr Bonnier. Själv hade den anonyma brevskrivaren tillhört betjäningen.

Troligen samma dag som det anonyma brevet ankommit till utrikesministern överlämnade denne brevet till överståthållaren Nothin, som i sin tur lämnade brevet till säkerhetschefen, underståthållaren Hallgren.

Hallgren beordrade den 28 april 1941 övervakningschefen, t. f. kriminalpolisintendenten Martin Lundqvist att anhålla de tre personer, som i brevet omnämnts såsom Martin, »Lilljeköck» och Lindgren eller Lindberg, nämligen ryttmästaren Frank Martin i Djursholm, direktören Malcolm Lilliehöök i Stockholm och fil. lic Helge Lindberg i Ålsten, ävensom att hos dessa verkställa husrannsakan. Någon åtgärd mot Bonnier vidtogs icke.

Denna order verkställdes den 28 april 1941. De anhållna blevo frigivna på kvällen samma dag, sedan de underkastats förhör.

Martin, Lilliehöök och Lindberg klagade hos justitieombudsmannen över anhållandena och husrannsakingen. De ansågo åtgärderna företagna utan skäl och anmärkte även på själva sättet för åtgärdernas verkställande. Lilliehöök påtalade dessutom, att han även vid ett tidigare tillfälle, nämligen den 30 maj 1940, utsatts för enahanda behandling.

Det må här förutskickas, att justitieombudsmannen lät åtala Hallgren för det denne utan tillräckliga skäl lätit anhålla klagandena och företaga husrannsakingen.

ningarna den 28 april 1941 — däremot ansåg justitieombudsmannen icke sättet för åtgärdernas utförande eller Lilliehööks anhållande den 30 maj 1940 böra för-
anleda åtal — ävensom att Hallgren, sedan åtalet mot honom ogillats av Svea hov-
rätt, genom ett den 2 juni 1943 av Kungl. Maj:t meddelat utslag ådömdes dags-
böter för oförstånd i ämbetet.

Angående de hos justitieombudsmannen klagande personerna må följande an-
tecknas:

Martin är född år 1885. Han är sedan år 1921 ryttmästare i Livregementets till
häst reserv. I målet har Martin åberopat, att han hade ett fullkomligt fläckfritt
föregående, att han vore varm försvarsvän, att han deltog i Finlands vinterkrig
åren 1939—1940 som adjutant i svenska frivilligkårens stab; att två av hans söner
likaledes deltog i kriget såsom frivilliga, att han förlorat en son vid svenska flyg-
vapnet samt att han icke utövat någon verksamhet på det utrikespolitiska om-
rådet eller på något sätt offentligt framträtt såsom förespråkare för den ena eller
andra krigförande makten. »Därest polismyndigheten» — yttrade Martin — »velat
göra sig underrättad om min person, skulle man genast fått nyss omförmälda för-
hållanden bestyrkta och genom hänvändelse till de militära myndigheterna hade
man kunnat erfara, att jag under tiden april—september 1940 fungerat såsom
chef för pressdetaljen vid Andra Armékåren, och att jag fullgjort mitt arbete på
ett sätt, som tillvunnit mig kärledningens erkännande.» Martin åberopade också i
detta sammanhang en tackskrivelse till armékårchefen general Nygren från chef-
redaktörerna för västra Sveriges 15 största tidningar. I skrivelsen gavs bland annat
uttryck för pressens särskilda erkänsla till Martin för det sätt, på vilket denne
utövat sin tjänst som chef för pressdetaljen.

Lilliehöök är född år 1887. Efter studentexamen år 1906 inträdde han år 1908
som officer i armén och tog år 1919 avsked med löjtnants rang. Han ägnade sig
sedan åt affärsverksamhet. Under åren 1932—1935 var han bosatt i Paris. År 1936
flyttade han till Genève för att studera Nationernas Förbund. Åren 1937—1938
var han chef för internationella barnhjälpen i Spanien och kom därunder i för-
bindelse med olika länders hjälpinstitutioner. Ledarskapet för den internationella
barnhjälpen frånträdde han troligen i maj 1938, efter vilken tidpunkt han fort-
satte med sina studier rörande Nationernas Förbund. Han var bosatt i Genève till
i början av januari 1940, då han återvände till Stockholm, enär han erhållit er-
bjudande att få tjänstgöra vid finska radion under konflikten mellan Finland och
Ryssland. Han for över till Finland just vid fredsslutet men återvände till Stock-
holm efter 14 dagar. Efter den 9 april 1940 stod han till försvarsstabens förfo-
gande för utförande av visst uppdrag i Norge. I samband därmed företog han två
kortare resor till Norge. Uppdraget var slut efter cirka 14 dagar, men han åter-
vände sedan några gånger för Svenska Ambulansens räkning. Sista resan företog
han i maj 1940 i avsikt att träda i norsk tjänst. Omedelbart efter hans ankomst
till Norge skedde utskeppningen från Namsos, och han var nödgad återvända till
Sverige. Efter återkomsten till Sverige och fortfarande sysslade han med politisk
författareverksamhet och hans artiklar publicerades i flera tidningar bl. a. Göte-
borgsposten och Karlstadstidningen. Han har dessutom utgivit en bok, »Demokra-
tien är död, Leve Demokratien». Han har även skrivit en broschyr, som hade ti-
teln »Vår levande kraft» och behandlade det allmänpolitiska läget ur svensk syn-
punkt.

Lindberg, som avled den 10 november 1941, var född år 1898. Lindberg uppgav,
att han tagit studentexamen år 1918 och folkskollärarexamen år 1920. Efter en
tids lärarverksamhet bedrev han studier vid Uppsala universitet, där han efter
några år avlade fil. lic.-examen. Hösten 1928 blev han redaktionssekreterare vid
Göteborgs handels- och sjöfartstidning och i april 1939 tidningens korrespondent

i London. På grund av sjukdom återvände han till Sverige i mars 1940. Det hade varit hans avsikt att efter genomgången operation återvända till England, men ockupationen av Norge hade hindrat dessa planer. Lindberg hade emellertid besökt engelska legationen för att underhandla om den tilltänkta återresan och hade vid detta tillfälle blivit bekant med engelska pressattachén, mr Tennant, som han därefter träffat några enstaka gånger. Lindberg tillhörde icke något politiskt parti men vore politiskt intresserad. Vid något tillfälle i början av januari 1941 hade han efter framställning från grevinnan Posse i Tisdagsklubben hållit ett föredrag om sina erfarenheter som korrespondent i London. Utöver detta föredrag hade han icke framträtt offentligt eller överhuvudtaget bedrivit någon politisk verksamhet. Han hade uppehållit befattningen som Handelstidningens representant i Stockholm sedan hösten 1940.

Endast beträffande Lilliehöök framkom, att han tidigare varit föremål för uppmärksamhet från polismyndigheternas sida.

Enligt uppgift av Lundqvist hade sålunda i kriminalpolisens register antecknats, att Lilliehöök skulle ha bisträckt en sillénkommunist med pengar. Vidare hade antecknats, att enligt en artikel i Ny Dag den 12 januari 1939 Lilliehöök skulle i egenskap av kommissarie för den stora internationella kommissionen för hjälp åt Spaniens barn komma att uppvakta dåvarande utrikesministern Sandler ävensom statsrådet Wigforss. I Sydsvenska Kuriren hade Lilliehöök den 17 januari 1939 därjämte meddelat, att svenska regeringen ämnade anslå 1 å 1½ miljon till de spanska barnen.

Vidare anförde Lundqvist i målet mot Hallgren, att kriminalpolisen i mars 1940 fått anledning rikta sin uppmärksamhet mot Lilliehöök. Till kriminalpolisens kännedom hade nämligen då kommit, att en för polisen känd person uppgivit sig ha någon tid förut avlyssnat ett samtal mellan Lilliehöök och en engelsk parlamentsledamot, Mr Noel Baker, vilket samtal rört sig om en stort anlagd plan för kommunismens utbredning i Tyskland för att vid lämpligt tillfälle söka avlägsna hela den översta ledningen. Därvid hade namnen Hitler, Göring och Ribbentrop nämnts, och sagesmannen förklarade sig ha senare igenkänt rösten, som uttalat dessa planer, såsom tillhörande Lilliehöök. Lilliehöök skulle ha kritiserat Bakers planer angående propaganda m. m.

Lilliehöök anförde i anledning härav följande. Lilliehöök kände sedan flera år tillbaka Noel Baker, vilken vore en framstående engelsk parlamentariker, på sin tid en av de brittiska delegaterna vid fredskonferensen 1919 och numera medlem av den engelska regeringen, och hade i Genève samarbetat med honom inom Föreningen för Nationernas Förbund. Det hade därför varit helt naturligt, att Baker, då han i januari 1940 passerat Stockholm på väg från Finland, satt sig i förbindelse med Lilliehöök och med honom intagit lunch på K. A. K:s restaurant. Till lunchen hade Lilliehöök såsom sällskap inbjudit en gemensam vän, tjänsteman i Nationernas Förbunds sekretariat, som varit på tillfälligt besök i Stockholm. Efter lunchen hade de dragit sig tillbaka till ett av klubbens sällskapsrum för att mera ostört kunna få tala om Bakers intryck från Finland. Av naturliga skäl hade samtalet även kommit in på kriget. Av samtalets innehåll erinrade Lilliehöök sig endast, att hans vän från Nationernas förbunds sekretariat talat om krigspropagandan i allmänhet med särskilt framhävande av vad han hade sig bekant därom från sitt arbete i Genève. Däremot hade de givetvis icke diskuterat någon »plan för kommunismens utbredning i Tyskland», något som för var och en, som kände Lilliehööks allmänna inställning gentemot kommunismen, förefölle fullkomligt absurt. — — — Den för polisen kända person, som skulle avlyssnat detta samtal, förklarade sig ha »igenkänt rösten såsom tillhörande Lilliehöök». Personen hade tydligen icke sett Lilliehöök, och det ville synas som om personen i fråga icke ens vetat om, att samtalet icke förts endast mellan Lilliehöök och Baker, utan att en tredje per-

son deltagit däri. Uppenbart vore, att här förelåg en av en tysk spion, sannolikt utsänd för att spionera på Baker, till polisen lämnad angivelse.

Emellertid medförde vad som förekommit mot Lilliehöök att hans post ställdes under kontroll. Om resultatet härav uppgav Lundqvist:

Den 30 maj 1940 beslagtogs kriminalpolisen ett brev till Lilliehöök från en person, bosatt vid svensk-norska gränsen. Vid brevet voro fogade två rapporter med upplysningar angående förekomsten av tyska trupper vid gränsen m. m. I anledning härav hade Lundqvist låtit anhålla Lilliehöök. Under förhöret med Lilliehöök och samtidigt därmed verkställt förhör med brevskrivaren hade det visat sig, att den sistnämnde avsänt rapporterna — som även tillställts militär myndighet — till Lilliehöök på eget initiativ, enär han trott, att Lilliehöök skulle vara intresserad av uppgifterna för egen del. Lilliehöök hade därefter fått lämna kriminalstationen.

Såsom inledningsvis nämnts, har Lilliehöök påtalat Lundqvists ifrågavarande åtgärder. Härom lämnas en närmare redogörelse i det följande.

Det anonyma brevet.

Det anonyma brevet, som var poststämplat den 26 april 1941 i Stockholm, ankom samma dag till utrikesministern. Brevet, som var maskinskrivet, hade följande lydelse.

»Torni
Hotelli-Hotel
Puh. 30611 Tel.
Sähköos. 'Torni' Telegr.

Helsingissä (Suomi)
Helsingfors (Finland)

Stockholm 25 April 1941.

Hans Excellens Gynther

Af harm såsom svensk, öfver hvad jag erfarit, skrifver jag detta till Eder, det Ni må låta eftreforska hvad som förehafves men nödgas blifva anonym em. ej vill blifva inblandad.

I går torsdag hade vi ett exklusift parti t. middag (som blef ganska sen) för Ministrarna från England o. America jemte konsuler och andra legationspersonal m. fl. Gifvaren af middagen var en Prof. Segersten från Göteborg men kom han själf inte, hade ej tillfälle hördes det. Se jag förstår godt engelska språket o. er ej dum utan lyssnade väl efter samtalets lopp, em. det väkte såsom svensk patriot mitt harm till lifs.

Partiet tala om en engelsk ekspeditjonskår mot Skandinavien. Närvarande voro Ministrarne o. en Herr Martin (kallas Ryttmästare, hette vist Franc el. dyl., tog sednare Bil t. Djurshalm) samt en herr Lindgren möjligen va det Lindberg — titulerad Doctor o. tog sednare bil t. Ålsten) ock var denne synbarl. i stellet för Proff. Segersten men jag kunde för min svag synsskull ej se närmare ang. de Cheqwers belop de utvexslade. Och sades det Mr Martin (Han fr. Djursholm) skulle fara t. Engl., f. att jemte andra leda ekspeditjonskår. Passvissering taltes de om f. Russl. o. Japan. Närv. vidare Herr Bonnier (en av dom yngre) en Mr Pennand o. en Mr Howards jemte en Mr med långt namn.

Och jag må ursektes det jag befann detta upprörande m. en kår mot skandinavien. Dessutom framgick det Proff. S. fr. Gborg varit hos H. MT Konungen i ensk. heml. samtal (om detta nu kan var sannt) o. sednar berättat f. Herr Martin det H.MT endast ansög oss kunna Försvara oss mot en StorMakt högstens någre vecor m. fl. militära hemligheter o. statsangelegenheter, hvilket på mig gorde beklemande intryck men ej kan Fatta va sannt. Hvad en svensk Konung seger svensk man er välan ej f. utlending. Skal man såsom svensks prisgifva sitt land? Och H. Mts privat förtroende åt utlending?

Jag minnes nu det den der doctor fr. Ålsten heta Helge, o. var han ur min syn

at se förloppet en mällanhand. Samt vidare var me en äldre Herre Lilljeköck som vist var något vid KaK. Man talte och så om Tysk flygmaskin fabrik i Sverige o. tropper i Nordl. norige men ingen var berusad så dom borde vetat hvad dom talte om. Hvilket alt på mig värkad opprörande. O. begagnar jag tillfellet framföra detta hvad saning det nu kan ligga i det. Men hemskt om det vore sannt, o. landsför-rädiskt att yppa sin Konungss förtroende.

Dertill tvingad f. annonymitet teknar jag

En af betjeningen»

Brevet var inneslutet i ett kuvert med stockholmshotellet Reginas firmastämpel. Adressen på kuvertet lydde:

»Hans Excellens f. Utrikes-Erenden Gynther
Utrikes Departementet
Gust. Ad Torg
Stockholm.»

Överlämnandet av brevet från Günther till Nothin och från denne till Hallgren.

Som tidigare nämnts överlämnade Günther det anonyma brevet till Nothin. Om de närmare omständigheterna uppgav Nothin i ett av honom i målet mot Hallgren avgivet intyg följande.

»En eftermiddag våren 1941 företedde utrikesministern Günther för mig ett anonymt brev, som han mottagit tidigare under dagen. — — — Efter det jag tagit del av brevet och vi diskuterat dess innehåll, kommo vi till den slutsatsen, att brevet ej borde utan vidare lämnas å sido. Vid vårt samtal gavs uttryck åt den meningen, att brevet gjorde ett visst intryck av trovärdighet. Såvitt jag nu kan erinra mig för-anleddes denna uppfattning icke blott av framställningssättet i brevet utan främst av den i brevet lämnade upplysningen av en omständighet, som var eller åtminstone borde varit känd endast för ett fåtal personer, nämligen att Hans Maj:t Konungen någon tid förut låtit uppkalla professor Segerstedt för ett förtroligt samtal. Om sedan innehållet av detta samtal felaktigt eller missvisande återgivits syntes i före-varande sammanhang mindre betydelsefullt. I enlighet med utrikesministerns önskan medtog jag brevet för att vid min återkomst till överståthållarämbetets lokaler överlämna brevet till underståthållaren Hallgren såsom chef för säkerhetsväsendet för det övervägande och de åtgärder, vartill han kunde finna anledning. Däremot lämnades inga som helst direktiv rörande ärendets handläggning. Utrikesministerns och mitt samtal ägde rum å den förres ämbetsrum. Huruvida jag blivit ombedd att komma dit i anledning av brevet eller om jag infunnit mig där av annan orsak kan jag ej erinra mig.»

För kommissionen har Nothin uppgivit följande.

»Jag hade i något ärende besökt dåvarande utrikesministern Günther å hans tjänsterum. När den fråga, som föranlett besöket, var slutbehandlad och jag var på väg ut, ombads jag av utrikesministern att kvardröja ett ögonblick, enär han önskade visa mig ett tidigare under dagen ankommet anonymt brev. Sedan vi genomläst detsamma och därvid fäst oss vid de detaljerade upplysningarna i det-samma, stannade vi vid, att det var lämpligast, att säkerhetschefen erhöill brevet. Vi påverkades härvid av vetskapen om att en av de utpekade personerna någon tid förut varit anhöllen av säkerhetspolisen samt att en av de andra, efter vad jag hört uppgivas, vore föremål för dess uppmärksamhet. Att varken utrikesministern eller jag avsett någon direktivgivning, vartill för övrigt ingen av oss ju var berättigad, framgår redan av det förhållandet, att jag efter vårt korta samtal yttrade något om att det väl vore bäst, att utrikesministern låte översända brevet till sä-kerhetschefen. Utrikesministern fällde då ett yttrande av ungefär den innebörd, att

om jag ändock skulle tillbaka till mitt ämbetsverk, vore det enklare, att jag toge det med mig. Brevet överlämnades därefter av mig till säkerhetschefen.»

Denna skildring av händelseförloppet har enligt Nothin Günther vitsordat såvitt avsåge omständigheter, varom Günther ägde kännedom. Härutöver har Günther enligt Nothin tillagt, att han och Nothin vid brevet genomläsning talat om att de detaljerade upplysningarna om plats m. m. borde vara lätta att kontrollera samt att, om de visade sig vara riktiga, det då borde vara möjligt för säkerhetspolisen att söka reda på avsändaren, som måste vara att finna inom en mycket begränsad personkrets, men att det ingalunda varit Günthers tanke eller önskan, att själva brevet skulle föranleda den sedermera vidtagna aktionen.

Sedan Nothin uppmärksammat, att de av honom lämnade skildringarna på det sättet skilde sig från varandra, att han i det angivna intyget uttalat, att han icke kunde erinra sig huruvida han blivit ombedd att komma till Günther i anledning av brevet eller huruvida han infunnit sig där av annan orsak, medan det av den av Nothin till kommissionen avgivna berättelsen framginge, att besöket hos Nothin icke kunde ha föranletts av brevet, har Nothin på eget initiativ för undersökningskommissionen uppgivit, att han funne det mest sannolikt, att brevet icke föranlett besöket, ehuru Nothin icke kunnat helt erinra sig denna detalj, då han avgav intyget.

Om förhållandet i allmänhet mellan överståthållaren och säkerhetschefen har Nothin för kommissionen uppgivit följande.

»Särskilt under världskrigets början hände alltemellanåt, att man från allmänhetens sida, utan kännedom om säkerhetstjänstens existens och i tron att jag vore den på detta område i sista hand ansvarige myndighetspersonen, vände sig till mig med upplysningar om olika förhållanden, som förmenades kunna lända till avslöjande av utförda eller pågående spionage- eller förräderibrott. Dessa meddelanden lämnades ibland vid personliga besök och någon gång i telefon, varvid jag dock brukade föreslå vederbörande att personligen uppsöka mig. Ibland efterkoms denna uppmaning, ibland icke. Då jag icke hade rätt att hänvisa de besökande till säkerhetstjänsten, gjorde jag korta nedteckningar om de givna upplysningarna, varefter jag lämnade dem till säkerhetschefen för hans bedömande. Jag hade ju icke någon överblick över arbetet inom säkerhetstjänsten och kunde därför icke själv avgöra om och i vad mån de olika upplysningarna kunde vara av någon betydelse för bekämpandet av statsfientlig verksamhet. På motsvarande sätt förför jag med skrivelser, som inkommo till mig och som icke påtagligen voro betydelselösa.

Uti intet fall torde dessa åtgärder ha av säkerhetschefen uppfattats såsom någon 'direktivgivning'. De tedde sig säkerligen för honom, likaväl som för mig, som ett enkelt vidarebefordrande av mer eller mindre betydelsefullt eller betydelselöst material till den, som enligt Kungl. Maj:ts beslut vore rätt myndighet och som ägde handlägga och pröva dessa ärenden.»

Hallgren själv har icke i målet berört de omständigheter, under vilka brevet överlämnades till honom, i vidare mån än att han åberopat dessa till stöd för sin uppfattning om sannolikheten och vikten av de i det anonyma brevet lämnade uppgifterna. Han anförde sålunda till sitt fredande mot åtalet följande:

»Att de meddelanden, som legat till grund för min i målet påtalade åtgärd, varit icke blott präglade av sannolikhet utan därjämte — om de kunnat bevisas vara riktiga — av största betydelse för vårt lands utrikespolitiska ställning, torde till fullo framgå av förhållandet, att utrikesministern efter konferens med överståthållaren Torsten Nothin genom honom skyndsamt överlämnat brevet till mig för de åtgärder, vartill jag kunde finna anledning.»

Även i sitt fortsatta försvar framhåller Hallgren, om än i förbigående, att brevet kommit en regeringsmedlem tillhanda.

Brevets sanningshalt.

De i det anonyma brevet lämnade uppgifterna blevo under polisutredningen bestyrkta allenast såtillvida, att det utröntes, att en middag avhållits den 24 april 1941 å källaren »Den Gyldene Freden» i Stockholm samt att i middagen deltagit förutom amerikanska och brittiska sändebuden med viss legationspersonal även åtskilliga svenskar, däribland Martin och Lindberg. Lilliehöök hade däremot icke deltagit i middagen. Lundqvist uppgav i målet mot Hallgren, att ytterligare efterforskningar — ehuru utan avgörande resultat — gjorts för att utröna brevet sanningshalt i övrigt.

Martin berättade vid polisförhör om anledningen till middagen, om deltagarna och om vad under middagen förekom i huvudsak följande.

Vid ett tillfälle i början av mars eller möjligen i slutet av februari 1941 var Martin på lunch hos en privatfamilj tillsammans med en del svenskar och bl. a. amerikanske ministern Sterling och amerikanske legationssekreteraren Greene. Efter lunchen talades om sport och klubbar, och Sterling eller Greene, eller möjligen båda, framkastade, att det var synd, att klubblivet inte var så utvecklat här i Stockholm som på andra håll i utlandet. De båda stora stockholmsklubbarna nämndes. Amerikanerna framhöll, att de gärna skulle vilja vara medlemmar i någon klubb, där man under angenäma former kunde göra bekantskap med svenskar. Martin anmärkte, att det väl icke vore någon större konst att ordna sammanträffande med svenskar genom att emellanåt träffas och äta middag på någon restaurant och där samspråka under sällskapliga former. En klubb vore ju svårare att ordna. Det behövdes en lokal o. s. v. om man, som en av amerikanerna antytt, skulle kunna titta in när som helst och träffa folk. Man tyckte att idén med gemensamma middagar var god. Några av de närvarande överenskommo, att man snart skulle ordna en gemensam middag. En del av de personer, som deltagit i lunchen, hörde sig för hos intresserade, om de ville deltaga och när det kunde passa. För sin del mindes Martin att han frågade riksdagsmannen doktor Knut Petersson, dr Järte och Gustaf Stridsberg, om de ville vara med, vilket de förklarade sig med nöje vilja. Martin beställde sedan Zorn-rummen en dag i början av mars. Då åtskilliga tidningsmän skulle vara närvarande, anmodades pressattachén vid engelska legationen, Tennant, antingen genom Martin direkt eller genom någon annan person att meddela amerikanske och engelske ministern om saken och dagen för middagen. Vid denna middag voro flertalet av de personer, vilka voro med på middagen den 24 april 1941, närvarande. Därutöver voro även riksdagsmannen undervisningsrådet Ruben Wagnsson och troligen professor G. Silverstolpe närvarande. I början av april 1941 anordnades på enahanda sätt en andra middag i Zorn-rummen. Vid denna middag voro samma personer närvarande med undantag av några, som hade förhinder. Bland de närvarande var nu även riksdagsman Knut Petersson.

I middagen den 24 april 1941 deltog engelske ministern, mr. Mallet, amerikanske ministern, mr. Sterling, mr. Howard från engelska legationen, mr. Tennant från samma legation, Turnbull, Montague-Evans, amerikanske konsuln Washington, amerikanske legationssekreteraren Greene, baron Gordon Stiernstedt, sekr. i handelskammaren, borgarrådet Yngve Larsson (kom efter middagen), doktor Otto Järte (kom efter middagen), doktor Bo Enander, doktor Ragnar Svanström, doktor Helge Lindberg, doktor Thulstrup, redaktör Pers, bokförläggaren Kaj Bonnier, doktor Folke Lindberg (kom efter middagen) redaktör Harald Wigforss och möjligen några till. Vid middagarna eller därefter hade icke hållits några föredrag och icke heller hade förekommit några tal, ej heller hade några skålar utbringats. Hela samvaron hade varit likadan, som den brukade vara, vid vilken middag som helst. Samtalen hade rört sig om varjehanda, som brukade förekomma vid ett middagssällskap. Givetvis hade även kriget varit på tal. Såsom exempel på vad som förekom och talades om på middagen anförde Martin, att en engelsman, som

nyligen kommit från Egypten, berättat för honom angående Wavells offensiv och att en annan till honom sagt, att man ofta icke gjorde klart för sig, hur långa och besvärliga etapplinjerna voro i Nordafrika, en tredje hade berättat om hur hans barn hade det i England och omtalat, att hans 15-åriga pojke sagt, att han tyckte det skulle vara »lovely» att komma och hälsa på sina föräldrar i Sverige, men att han tyckte, att nu när det var krig, borde han nog stanna i England. En engelsman, som varit lärare hos kung Peter av Jugoslavien, hade inför en lyssnande krets givit en karakteristik av kung Peter och berättat om hans uppfostran. Samtalet rörde sig också naturligtvis om sådant, som var och en hade möjlighet att läsa om och följa med i de svenska tidningarna. Vid middagarna betalade var och en för sig själv. Martin hade icke vid någon av middagarna hört någon av de närvarande tala om en engelsk expeditionskår mot Skandinavien. Sedan i januari 1941 hade det varit fråga om för Martins del att resa till Egypten eller England som korrespondent för Vecko-Journalen. Bland de personer, som visste, att Martin eventuellt skulle resa, voro Kaj Bonnier, Thulstrup, Enander och Tennant. Såvitt Martin kunde erinra sig var icke saken på tal vid middagen den 24 april, i varje fall icke med någon av utlänningarna. Ej heller var det vid middagen tal om någon passvisering.

Beträffande det i brevet omnämnda samtalet mellan Konungen och professor Torgny Segerstedt berättade Martin, att Segerstedt vid något tillfälle på hösten 1940 omtalat för Martin, att Segerstedt varit kallad till Konungen i och för samtal. I vaga ordalag hade Segerstedt därvid omtalat, att Konungen klandrat hans sätt att skriva i sin tidning. Av samtalet hade även framgått, att Konungen önskat, att Segerstedt skulle skriva på ett annat sätt. Av Segerstedts relation hade Martin fått den uppfattningen, att samtalet varit relativt kortvarigt, men vad som närmare förekommit därvid hade Segerstedt icke lämnat någon redogörelse för. Någon tid senare hade Martin hört av några personer, som deltagit i de kungliga jakterna i Skåne samma höst, att Konungen talat om, att han haft Segerstedt hos sig och förhållit honom riskerna för landet av den ton, som Segerstedt använde i sin tidning.

Härefter fortsatte Martin vid polisförhøret:

Martin hörde icke någon vid middagarna tala någonting om detta Konungens samtal med Segerstedt och vidrörde ej heller själv saken. Utbytandet av några checker hade icke förekommit vid middagarna, åtminstone inom Martins synkrets. Han fann tanken absurd. Ej heller hade Martin hört någon tala om någon tysk flygmaskinsfabrik i Sverige eller trupper i nordligare Norge. Trots att han icke hörde något härom hölle han icke för otroligt, att det kunde ha talats om tyska trupper i Nordnorge, eftersom snart sagt varenda svensk medborgare visste, att det fanns tyska trupper där.

Lindberg lämnade vid polisförhøret i huvudsak samma uppgifter som Martin.

Utgjorde det anonyma brevet och övriga omständigheter skäl för anhållandena och husrannsakingarna den 28 april 1941?

Huruvida någon utredning för att fastställa brevskrivarens identitet verkställdts, framgår icke otvetydigt av handlingarna i målet mot Hallgren.

Nothin har i skrivelse den 31 januari 1946 till kommissionen meddelat, att Hallgren vid samtal med Nothin några dagar efter anhållandena omnämnt, att han kontrollerat, att en i det anonyma brevet omtalad middag verkligen ägt rum. Hårtill må anmärkas, att Hallgren själv i målet mot honom uppgivit, att kunskap om platsen för den åsyftade middagen vunnits först genom förhøren med de anhållna.

Beträffande arten av de i det anonyma brevet lämnade uppgifterna anförde

Hallgren, att om man ställde dem i belysning av 8 kap. strafflagen, följande resultat torde erhållas:

1) *Engelsk expeditjonskdr mot Skandinavien.*

Därest det antoges, att syftet med expeditjonskåren skulle vara att med våldsamma medel ingripa mot Sverige, kunde ansvar tänkas inträda jämlikt strafflagen 8 kap. 24 §, jämfört med 1 § eller 2 § eller ock jämlikt 25 §. Skulle påståendet om expeditjonskåren vara osant, kunde straffbarhet inträda jämlikt 8 kap. 21 §.

2) *Utväzlandet av checker.*

Om ändamålet härmed skulle vara att befrämja expeditjonskårens verksamhet i ovan angivet syfte, kunde straffbarhet inträda enligt 24 § eller 25 §. I annat fall kunde under vissa förhållanden straffbarhet tänkas inträda jämlikt 22 § eller 26 §.

3) *Påstdendet, att Martin skulle fara till England för att leda expeditionen.*

Under ovan under 1) angiven förutsättning kunde straffbarhet tänkas inträda jämlikt 24 § eller 25 § samt möjligen jämlikt 20 §.

4) *Obehörigt yppande av hemligheter, som anförtrotts Segerstedt vid samtal med Hans Maj:t Konungen.*

Straffbarhet kunde tänkas inträda jämlikt 10 §, eventuellt 11 §, eller jämlikt 12 §.

5) *Uppgifter om tysk flygmaskinsfabrik i Sverige och trupper i norra Norge.*

Under vissa förutsättningar kunde straffbarhet tänkas inträda jämlikt 10, 11 eller 12 §.

Martin, Lilliehöök och Lindberg gjorde som tidigare nämnts hos justitieombudsmannen gällande, att anhållandena och husrannsakingarna företagits utan skäl.

Martin anförde därvid:

»Intet har från min sida förekommit som i minsta mån kunnat göra mig misstänkt för att vara delaktig i några olagliga handlingar. Den omständigheten att en medborgare öppet på en offentlig restaurant umgås med bl. a. ett par främmande sändebud, utgör icke tillräcklig anledning till misstanke att medborgaren gjort sig skyldig till brottsligt förfarande. Tvärtom är det säkerligen för svensk rättsuppfattning stötande, att så liten hänsyn togs till privatlivets helgd att blott den omständigheten att man umgås med främmande makters härvarande representanter kan föranleda ett polisingripande. Hade polismyndigheten önskat erhålla upplysningar om middagen, hade jag givetvis beredvilligt stått till tjänst med nödiga upplysningar. Men härför hade icke krävs vare sig anhållande eller berövande av min frihet under mer än 7 $\frac{1}{2}$ timmar. Icke heller hade härför erfordrats, att jag under denna tid förhindrades att telefonledes sätta mig i förbindelse med yttvärlden. Om sålunda redan själva anhållandet varit fullkomligt oberättigat, synes det mig ännu mera upprörande, att polismyndigheten företagit husrannsakan i min bostad. Härtill har uppenbarligen icke förefunnits något som helst skäl.»

Lilliehöök yttrade bland annat:

»Genom de ingripanden, som skett gentemot mig, synes mig polismyndigheten uppenbarligen ha överskridit sina befogenheter. Jag är väl medveten om, att under nuvarande för vårt land kritiska läge, den enskilde måste underkasta sig vissa obehag, som i lugnare tider icke skulle tolereras. Men lika klart står det för mig, att svensk lag dock skall följas, och att polismyndigheternas ingripanden mot enskild medborgares frihet och personliga integritet icke få gå längre än som är erforderligt för vinnande av den utredning, polismyndigheten åsyftar. Polisen avsåg med anhållandet endast att av mig erhålla vissa upplysningar. Klart är, att dessa upplysningar kunnat erhållas vid en enkel förfrågan, då jag givetvis med största beredvillighet skulle stått polismyndigheten till tjänst, men det var varken nödvändigt att anhålla mig eller att avföra mig till polishuset, än mindre insätta mig i cell samt låta mig undergå en sådan behandling, som den jag underkastades.»

Jämväl Lindberg gjorde gällande, att det icke varit påkallat att anhålla honom; hade polismyndigheten velat ha upplysningar av Lindberg, exempelvis om midda-

gen på »Den Gyldene Freden», skulle han beredvilligt ha lämnat dem, och det hade sålunda icke varit nödvändigt att beröva Lindberg friheten för den sakens skull.

Hallgren anförde häremot:

»Meddelandet var av den allvarliga beskaffenhet, att det icke finge lämnas obeaktat. Den sedan krigets utbrott vunna erfarenheten har nämligen visat, att även en obestyrt eller vid första påseendet mindre sannolik uppgift ofta lett till upptäckt av en mot rikets säkerhet riktad verksamhet. Denna erfarenhet har lärt vederbörande myndigheter att icke utan undersökning visa från sig någon uppkommen misstanke om förekomsten av åtgärder som kunna bringa landet i fara, även om misstanken under normala tider skulle anses vara icke tillräckligt grundad. I en del fall har ett på till synes svaga skäl grundat ingripande resulterat i uppdagandet av för landets säkerhet farlig verksamhet, i andra fall däremot har misstanken befunnits sakna grund. Styrkan av de skäl, som böra föreligga för ett ingripande, kan icke enhetligt fastställas utan måste växla såväl med avseende å graden för samhällsfarlighet i det konkreta fallet som ock — och kanske framför allt — med hänsyn till den allmänna utrikespolitiska situationen. En inställning från myndigheternas sida av nu antydd art kan visserligen medföra, att personer, som sedermera till synes befinnas oskyldiga, utsättas för obehag. Detta är givetvis i och för sig beklagligt, men torde böra betraktas såsom en följd av nuvarande allvarstider för vårt land. — — — Hos svenska medborgare förefinnes nu benägenhet att hysa utpräglad sympati eller antipati mot viss eller vissa av de krigförande makterna. Häremot är givetvis i och för sig icke något att erinra. Men denna benägenhet förleder många att förbise vårt lands skyldighet såsom neutral stat och att underlåta åtgärder, som till skada för vår neutrala ställning gagna den makt, för vilken sympatier finnas. Man har i vida kretsar svårt att sätta det egna landets intressen i främsta rummet. — — — De i brevet utpekade personernas engelsk-orienterade inställning var allmänt bekant. Särskilt förelåg mot Lilliehöök sådan kännedom, att synnerligen stor anledning fanns att noga följa hans verksamhet. — — — Brevet nödvändiggjorde därför att polismyndigheten omedelbart kom till tals med de utpekade och det på sådant sätt, att de icke kommo i tillfälle vare sig att undanröja eventuell förefintlig bevisning eller varna varandra. Med hänsyn till sakens allvarliga natur skulle underlåtenhet att omedelbart ingripa på sätt som skedde inneburi ett grovt åsidosättande av den myndigheterna under nuvarande kritiska tidsläge åvilande verksamhet gentemot åtgärder, som kunna medföra skada för vårt lands utrikespolitiska läge. Givetvis är det beklagligt att denna verksamhet understundom kan medföra obehag för till synes oskyldiga personer, men — såsom jag förut anført — denna omständighet är en konsekvens av den synnerligen allvarliga situation, vari kriget försatt vårt land.»

Överståthållarämbetet har i ett den 17 oktober 1941 dagtecknat yttrande till justitieombudsmannen, vilket yttrande undertecknats av Nothin med kontrasignation av dåvarande assessorn N. G. Valentin, anført bland annat, att ett flertal fall av förräderibrott kunnat avslöjas genom att polisen, trots bristen på egentlig bevisning mot en misstänkt, försäkrat sig om dennes person och om honom tillhöriga handlingar och andra föremål, som kunde lämna upplysningar i saken. Ämbetet kunde för sin del icke finna annat än att intresset av att enskilda medborgare icke utan objektivt tillräckligt styrkt anledning hämtades till förhör och underkastades husundersökning, under dåvarande utomordentliga förhållanden med de favorer, som förräderibrotten innebure för landets säkerhet, icke kunde tillerkännas samma styrka som eljest. Ämbetet anförde därjämte, att klagandena genom sitt framträdande i viss mån bidragit till att göra sin ställning utsatt.

I anledning av överståthållarämbetets yttrande anförde Martin, att han icke ville bestrida riktigheten av den princip ämbetet uttalat. Men därav följde enligt Martins förmenande icke, att varje ingripande mot enskilda medborgare kunde anses tillåtet, huru förhastat och huru otillräckligt motiverat det än kunde vara. För ett

ingripande måste alltid några rimliga skäl föreligga. I förevarande fall borde den omständigheten, att den gjorda anmälan bestode av ett anonymt brev, ha manat till största försiktighet. En anonym anmälan borde föranleda ingripande allenast i det fall att angivelsens innehåll i och för sig vore rimligt och andra omständigheter än detta innehåll gäve stöd åt anklagelserna. Sådana omständigheter föreläge icke i detta fall. Överståthållarämbetets påstående, att Martin genom sitt framträdande i viss mån skulle ha bidragit till att göra sin ställning utsatt, vore osant. Vad beträffande innehållet i det anonyma brevet vore detta uppenbarligen av den art, att polismyndigheten bort förstå, att vad däri fanns, som kunde innefatta brottsliga handlingar, vore orimligt eller så ytterst litet trovärdigt, att det lämpligen bort lämnas utan avseende. Om man borde fästa mycket litet avseende vid anonyma skrivelser överhuvudtaget, gällde detta i än högre grad anonyma skrivelser, som syntes härröra från utländskt håll.

Lilliehöök anförde, att om polismyndigheten verkligen ansett, att den i och för sig fantastiska berättelsen bort föranleda någon åtgärd, så hade man väl till en början bort kunna förvissa sig om att de angivna personerna verkligen deltagit i middagen. Det hade då omedelbart kunnat utrönas, att Lilliehöök icke deltagit i middagen. Det vore icke riktigt att — såsom Hallgren yttrat — mot Lilliehöök förelegat sådan kännedom, att synnerligen stor anledning funnits att följa hans verksamhet. Anhållandet den 30 maj 1940 hade ju visat sig vara obefogat, och den omständigheten att Lilliehöök i början av 1940, alltså före ockupationen av Danmark och Norge, haft ett samtal med en framstående utlänning, kunde icke rimligen medföra, att Lilliehöök skulle framstå såsom misstänkt för brott mot 8 kap. strafflagen.

I förnyat yttrande anförde Hallgren:

»Förräderi-, spionage- och sabotagebrott — i fortsättningen betecknade som samhällsfarliga brott — skilja sig från övriga brott framförallt därutinnan, att de regelmässigt äro svårare att upptäcka och att dessutom de intressen, som hotas, vid de samhällsfarliga brotten äro av vida större vikt än vid andra slag av brott. Denna grundläggande olikhet med avseende å brottets natur kräver med nödvändighet en motsvarande skillnad beträffande brottslighetens bekämpande. För att med framgång bekämpa de samhällsfarliga brotten och därmed skydda statsintressen av utomordentligt stor vikt måste därför polismyndigheten förses med extraordinära maktmedel, som äro kraftigt verkande och som icke kunna eller böra komma till användning i andra fall. Så har även skett. Genom den s. k. särskilda tvångsmedelslagen — lagen den 9 januari 1940 om vissa tvångsmedel vid krig eller krigsfara m. m. — ha sålunda myndigheterna tillerkänts befogenheter på ifrågavarande område, vilka äro vida längre gående än i fråga om andra brott. Härvid är särskilt att märka, att dessa befogenheter kunna tillämpas icke blott för att uppdaga redan föröfvade brott utan även för att hindra brott, som ännu icke kommit till utförande, samt att förutsättningarna för befogenheternas tillämpande i lagen angivits på sådant sätt, att därav kan dragas den slutsatsen, att skälen för tillämpandet av tvångsmedlen icke behöva vara så starkt grundade som i andra fall. Det torde också vara helt naturligt att så måste vara fallet. — — — De brott, i fråga om vilka densamma må användas, äro i regel grova. Den rådande utrikespolitiska situationen kräver ofta ett utomordentligt snabbt ingripande, och lagens användande påkallas alltid av hänsyn till nödvändigheten att bevara och skydda statens egen säkerhet. Sedan det nu pågående världskrigets utbrott har av polismyndigheten många för samhällsfarliga brott misstänkta personer anhållits. I ett stort antal fall har anhållandet föranlett häktning. Sålunda ha från och med den 1 september 1939 till och med den 31 december 1941 — den senaste tidpunkt intill vilken statistisk utredning i detta avseende fullföljts — 89 personer häktats för brott som avses i 8 kap. strafflagen och 22 personer för sabotagebrott. I flera fall, som

föranlett anhållande av misstänkt person med påföljande häktning, ha skälen för anhållandet icke varit starkare eller i varje fall endast obetydligt starkare än i det fall som nu är föremål för bedömande. Av de anhållanden som förekommit ha åtskilliga haft den stora betydelsen, att polismyndigheten kunnat förhindra utförande av brott, som, därest det fullbordats, skulle kunnat få de allvarligaste följder för Sveriges försvar eller för dess förhållande till främmande makter.»

Efter att ha refererat 6 fall, där polisens ingripande på — som det till en början ville synas — svaga skäl dock lett till fällande domar, fortsatte Hallgren:

»Befogenheten av polismyndighetens ingripande i ovan relaterade fall, vilka lett till upptäckande av för rikets säkerhet farliga brott, har hitintills icke av någon ifrågasatts, även om skälen, då ingripandet skedde, varit svaga. Det torde emellertid vara uppenbart, att resultatet av ingripandet icke får vara avgörande vid bedömandet av frågan huruvida ingripandet varit i och för sig befogat eller icke. — — — Spörsmålet huruvida polismyndigheten i fall, där misstanke om brott är svagt grundad, kan anses vara befogad att anhålla den misstänkta är naturligtvis även beroende av huruvida ett klarläggande av saken kan ske på annat sätt än genom ett anhållande. Vid bekämpande av statsfientlig verksamhet har, liksom på kriminalpolisens verksamhetsområde i övrigt, givetvis en vägledande princip för undersökningens bedrivande varit att om möjligt undvika att tillskynda misstänkt person större obehag, än som varit oundgängligen erforderligt för fallets klarläggande. Denna princip kan dock vid bekämpande av de samhällsfarliga brotten icke upprätthållas i samma utsträckning som vid undersökningarna angående andra slags brott, när möjligheterna att utan anhållande vinna erforderlig klarhet äro betydligt mer begränsade i de förra än i de senare fallen. Detta sammanhänger återigen med den ovan berörda principiella skillnaden mellan samhällsfarliga brott och andra brott. Särskild hänsyn måste också tagas till de risker för bevisnings undanröjande som föreligga vid undersökningar angående samhällsfarliga brott. Erfarenheten har sålunda ådagalagt, att även de mest diskreta förfrågningar eller undersökningar från polisens sida kunna föranleda att den misstänkte i förtid varnas och därigenom får tillfälle att förstöra eller undanskaffa för honom komprometterande material. Det blir därför endast i sådana fall, då brottet kan betecknas som ringa och då polismyndigheten på förhand sitter inne med avgörande bevis i saken, som ett anhållande utan fara för utredningen kan undvikas. Sådana fall äro emellertid ytterst sällsynta. Bedömt ur de synpunkter, som sålunda anförts, torde det ingripande, varom i förevarande ärende är fråga, icke kunna anses obefogat. Misstanke om grovt brott har förelegat, brottets fullbordande kunde, särskilt som det utrikespolitiska läget var hotande, när som helst bliva aktuellt och några möjligheter för polismyndigheten att på annat sätt komma till klarhet i saken förelågo icke. Särskilt må i detta sammanhang anföras, att undersökningar på den lokal, där ifrågakomna middag skulle ha ägt rum, icke kunde före ingripandet företagas, enär det meddelande som låg till grund för ingripandet icke innehöll ens en antydning om platsen för middagen. Kunskap härom vann polismyndigheten först genom de anhållnas vid polisförhöret lämnade uppgifter. Även om det överhuvudtaget kunde ha varit lämpligt utfråga personalen å stället för middagen, saknade polismyndigheten möjlighet därtill av nyss angiven orsak. Vidare var det med hänsyn till det förmodade brottets svårighetsgrad och faran för bevisnings undanröjande uteslutet att inskränka ingripandet till kallelse till förhör.»

Justitieombudsmannen anförde i sin åtalsinstruktion bland annat följande:

»Hallgren har gjort gällande, att det honom tillhandakomna anonyma meddelandet var av den allvarliga beskaffenhet, att det icke fick lämnas obeaktat. Även om denna Hallgrens mening skulle kunna godtagas, vilket med hänsyn till uppgifternas oklara och delvis ganska fantastiska innehåll synes mig kunna ifråga-

sättas, följer icke därav, att ett ingripande *i den form som skett* var försvarligt. Därest några åtgärder ansetts påkallade, hade man enligt min mening först bort söka utröna, huruvida den 24 april en middag av det slag, som i den anonyma skriften uppgivits, verkligen ägt rum och i så fall vilka personer som deltagit i densamma. Genom *i lämplig form* gjorda förfrågningar hos olika restaurantannehavare skulle upplysning härutinnan säkerligen lätt kunnat vinnas utan att förfrågningarna behövt komma till middagsdeltagarnas kännedom. Polismyndigheten kunde på så sätt jämväl fått upplysning om att middagen den 24 april föregåtts av två liknande middagar och att i dessa tillställningar deltagit många svenska medborgare — däribland flera riksdagsmän — vilka under inga förhållanden kunde misstänkas för statsfientlig verksamhet. Därmed skulle hela saken ha varit utagerad.

Om polismyndigheten däremot icke velat gå den väg jag nyss angivit såsom lämplig men ändock icke velat förhålla sig rent passiv, hade den möjligheten stått till buds att ställa klagandena under viss övervakning, exempelvis medelst avlyssnande av telefonsamtal och granskning av till dem ankommande försändelser. Jag finner det dock kunna starkt ifrågasättas, huruvida ens för sådana åtgärder tillräckliga skäl förelegat. I alla händelser hade enligt min mening så långt gående ingripanden som anhållande och husrannsakan rimligen icke kunnat ifrågakomma.

Väl kan under nu rådande politiska förhållanden vid misstanke om statsfientlig verksamhet ett anhållande anses tillåtligt på betydligt svagare skäl än under normala tider. I valet mellan, å ena sidan, att anhålla en måhända oskyldig person och, å andra sidan, att genom passivitet möjliggöra utförandet av för rikets säkerhet farliga brott måste statens intressen gå före den enskilda individens. Självklart är emellertid, att även under nu rådande förhållanden för ett anhållande måste fordras en viss grad av sannolikhet, att misstankarna äro grundade. Huruvida tillräckliga objektiva skäl föreligga kan givetvis i de särskilda fallen vara vanskligt att avgöra. Så mycket kan dock sägas, att blott och bart en anonym angivelse icke bör få leda till anhållande. Annars skulle rättssäkerheten vara tillspillogiven.

Överståthållarämbetets uttalade åsikt, att samtliga klagandena genom sitt framträdande i viss mån bidragit till att göra sin ställning utsatt, kan jag icke dela.

Vad angår Lilliehöök har Hallgren såsom skäl för anhållandet den 28 april 1941 åberopat jämväl de förhållanden, som lett till Lilliehööks anhållande vid ett tidigare tillfälle, nämligen den 30 maj 1940. Av handlingarna framgår, att sistnämnda ingripande skett med anledning av ett från en person till Lilliehöök avsänt brev jämte därvid fogade rapporter. Rörande dessa handlingar erhöles emellertid en nöjaktig förklaring, varefter polisintendenten Lundqvist såväl muntligen som skriftligen till Lilliehöök framförde sitt beklagande över det obehag, som anhållandet förorsakat denne. Berörda brev kan alltså icke ha utgjort något som helst stöd för anhållandet den 28 april 1941. Snarare borde den omständigheten, att Lilliehöök, enligt vad vid första anhållandet utröntes, av försvarsstaben engagerats för införskaffande av uppgifter för stabens räkning, ha i viss mån bidragit till att för framtiden från Lilliehöök använda polismyndigheternas misstankar. Ej heller det sammanträffande, som Lilliehöök någon gång i början av år 1940 haft med mr Noel Baker, synes ha kunnat motivera ett anhållande av Lilliehöök. Denne hade känt Noel Baker sedan flera år och i Genève samarbetat med honom inom Föreningen för Nationernas Förbund. Vad beträffar det andra anhållandet av Lilliehöök vill jag särskilt framhålla, att den omständigheten att Lilliehöök förut en gång blivit anhållen utan att själv ha företagit sig något, som givit skälig anledning därtill (anhållandet föranleddes ju av den förut nämnde brevskrivarens åtgörande), borde ha manat polismyndigheten till återhållsamhet och försik-

tighet, när fråga på nytt uppkom att ingripa mot Lilliehöök. Att gång efter annan bliva, ehuru oskyldig, berövad friheten och underkastad husrannsakan såsom misstänkt för brott av det slag, varom nu är fråga, måste givetvis kännas i allra högsta grad upprörande. I detta sammanhang vill jag också framhålla det enligt min mening förvånansvärda förhållandet, att Hallgren icke till var och en av klagandena låtit framföra ett beklagande i anledning av det lidande och obehag, som genom de av Hallgren beordrade åtgärderna tillskyndats klagandena. — — —

I fråga om anhållande för spioneri och dylika brott vill jag framhålla vissa allmänna synpunkter. När det gäller utläningar bör ingripande kunna ske på betydligt svagare skäl än då fråga är om svenska medborgare. Beträffande de senare bör hänsyn tagas framför allt till vederbörandes tidigare vandel och den miljö, vari han lever. Detta är icke så att förstå, att personer med högre bildning eller i goda ekonomiska omständigheter skulle vara mera skyddade än personer tillhörande de breda befolkningslagren. Har däremot en för spioneri eller dylikt brott misstänkt person tidigare begått gärningar, straffbara eller ej, varigenom han förverkat rättsinniga människors tillit, eller har han stått i förbindelse med brottslingar, särskilt av den kategori varom nu är fråga, kan uppenbarligen anhållande liksom husrannsakan ske på svagare skäl än som eljest anses erforderliga för sådana åtgärder.

Genom sin åtgärd att låta anhålla klagandena och hos dem företaga husrannsakan har Hallgren enligt min mening visat oförstånd i tjänsten. Såsom överståthållarämbetet i sitt yttrande framhållit synes det visserligen uteslutet att, om landets säkerhet skall med tillräckligt eftertryck skyddas, ett förhastat eller ej tillräckligt motiverat ingripande skall kunna i alla fall undvikas. Om Hallgren därför velat vidgå, att de påtalade åtgärderna mot klagandena ej varit tillräckligt motiveerade, skulle jag måhända, i betraktande av svårigheten för polismyndighet att i situationer av ifrågavarande slag alltid träffa det rätta avgörandet, ha kunnat låta bero vid vad i saken förevarit. Hallgren har emellertid i ärendet hävdad den ståndpunkten, att underlåtenhet att omedelbart ingripa *på sätt som skedde* skulle inneburit ett grovt åsidosättande av den myndigheterna åvilande vaksamheten gentemot åtgärder, som kunna medföra skada för vårt lands utrikespolitiska läge. Med denna Hallgrens inställning torde det ingalunda vara uteslutet, att även framdeles oförvitliga svenska medborgare kunna bliva efter beslut av Hallgren anhållna och underkastade husrannsakan utan att till stöd därför egentligen föreligger annat än en anonym angivelse om brottsligt handlande. En dylik tillämpning av gällande författningar på hithörande område synes mig innebära sådant tjänstefel, som bereder en allmän osäkerhet för medborgares rättigheter, och som enligt 2 § instruksjonen för justitieombudsmannen denne särskilt ålagts att beivra.»

I förklaring häröver anförde Hallgren följande.

De i det anonyma brevet lämnade uppgifterna vore präglade av sannolikhet, och klagandenas personer utgjorde icke någon garanti för att icke något olagligt förekommit. I sistnämnda hänseende vore att märka, att de medel, som användes vid värvning av agenter i det internationella spionaget, vanligtvis bestode i ett utnyttjande av vederbörandes politiska sympatier eller antipatier jämte en viss oförmåga hos offret att inse var gränsen ginge mellan tillåten ideell verksamhet och straffbara samhällsskadliga gärningar. Hallgren hade under sitt chefskap för säkerhetstjänsten upprepade gånger gjort den erfarenheten, att personer, vilka med all rätt kunde betecknas såsom oförvitliga medborgare, icke haft tillräcklig karaktär eller nog klar blick för ränkspelet i det internationella spionagets metoder för att emotstå de frestelser, för vilka de i en dylik situation utsattes. Därför hade frågan, huruvida den misstänkte tidigare varit straffad eller misstänkt för brott, varit av underordnad vikt under det att hans politiska inställning varit en faktor av stor betydelse. Hallgren kunde därför icke dela den av justitieombudsmannen hävdade

meningen, att vid anhållande av svenska medborgare för spioneri och dylika brott hänsyn framför allt borde tagas till vederbörandes tidigare vandel och den miljö, vari han levde. Ej heller kunde Hallgren vitsorda, att de av justitieombudsmannen rekommenderade åtgärderna varit vare sig lämpliga eller tillräckliga. Sålunda låge det beträffande förfrågningar å hotell eller liknande offentliga lokaler enligt Hallgrens förmenande i öppen dag, att dylika förfrågningar i vilken form de än framställdes alltid innebure viss risk för att den eller de, som avsågos med förfrågningarna, i otid erhöile kännedom härom. Användbarheten av kommunikationskontroll vore såtillvida begränsad, att kontrollen i vissa fall, nämligen sådana, då de övertvakade personerna räknade med dylik kontroll, icke medförde något som helst resultat. Detta spaningsmedel gäve vidare resultat först då det kunde användas på längre sikt. I anledning härav och med hänsyn till nödvändigheten av ett snabbt ingripande, därest de i brevet uppgivna förhållandena ägde grund, hade Hallgren ansett, att en kommunikationskontroll icke skulle ha varit tillräckligt effektiv i det föreliggande fallet.

Häremot anförde justitieombudsmannen bland annat, att ett dröjsmål med vederbörandes anhållande icke syntes ha kunnat få någon alltför ödesdiger verkan i betraktande av den brottslighet, som den anonyme angivaren velat påbörda middagsgästerna. Det vore visserligen riktigt, att de av justitieombudsmannen anvisade åtgärderna ej lika säkert och snabbt som anhållande och husrannsakan skulle ha lett till klarhet i saken. Då emellertid enligt justitieombudsmannens mening nämnda tvångsmedel icke rimligen kunnat ifrågakomma, hade diskreta förfrågningar hos restaurantinnehavare ävensom kommunikationskontroll varit de utvägar, som man närmast bort anlita och med vilka man sannolikt skulle ha haft stora utsikter att nå åsyftat resultat.

Hovrättens utslag.

Hovrätten yttrade i utslag den 8 januari 1943 följande.

Hovrätten finner i målet vara upplyst, att det Hallgren till last lagda förfarandet föranletts av en anonym skrivelse till Hans Excellens ministern för utrikes ärendena, vilken skrivelse genom överståhållaren överlämnats till Hallgren i dennes egenskap av säkerhetschef för det övertvägande och de åtgärder, vartill han kunde finna anledning, att Hallgren efter skrivelsens mottagande utan föregående undersökning låtit anhålla Martin, Lilliehöök och Lindberg, vilka därefter viss tid hos kriminalpolisen kvarhållits i och för förhör, ävensom låtit hos dem verkställa husrannsakan, samt att vid den sedermera företagna undersökningen ej förekommit någon omständighet, som givit stöd åt de mot dem riktade misstankarna. Såsom säkerhetschef ägde Hallgren sådan befogenhet, som avses i 5 § lagen den 9 januari 1940 om vissa tvångsmedel vid krig eller krigsfara m. m. Hovrätten anser visserligen, att såväl skrivelsens egenskap att vara anonym som dess innehåll i vissa delar varit ägnade att mana till försiktighet vid ett ingripande i anledning av däri lämnade uppgifter. Med hänsyn till de utomordentliga, av pågående krig föranledda förhållanden, som rådde då skrivelsen på sätt förut nämnts överlämnades till Hallgren, finner hovrätten likväl Hallgrens åtgärd att utan föregående undersökning giva order om anhållande och husrannsakan skäligen icke böra för honom medföra ansvar eller skadeståndsskyldighet och lämnar förty åtalet samt målsägandenas skadeståndsyrdanden utan bifall.

Hovrätten förordnade jämlikt bestämmelserna i lagen den 28 maj 1937 om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar, att till hovrätten i målet ingivna handlingar skulle vara hemliga och ej finge utlämnas förrän 25 år förflutit från dagen för hovrättens utslag.

Högsta domstolens utslag.

Besvär över hovrättens utslag anfördes av såväl justitieombudsmannen som Martin, Lilliehöök och dödsboet efter Lindberg. I sina besvär anförde Martin, att det anonyma brevet icke ens vid en ytlig granskning kunde sägas göra ett visst intryck av trovärdighet. Martin påtalade även Hallgrens underlåtenhet att anhålla den i brevet åsyftade Kaj Bonnier. Detta måste enligt Martins förmenande betyda att Bonnier ansetts höjd över alla misstankar. Men i så fall hade Hallgren haft en utmärkt upplysningskälla om middagen. Genom samtal med Bonnier hade kunnat åstadkommas en förberedande undersökning, som även ur polisens — för att icke tala om rättssäkerhetens — synpunkt varit lycklig.

Sedan Hallgren häremot genmält, att han begränsat ingripandet till de personer, som enligt brevet varit verksamma i olika i brevet närmare angivna hänseenden, samt att det torde ha legat utanför möjligheternas gräns att anordna ett samtal med Bonnier »så, att om därvid framkom något för övriga deltagande belastande, dessa icke blevo varnade innan de anhölles», anförde Martin, att varken Lindberg eller Lilliehöök enligt brevet varit verksamma i olika närmare angivna hänseenden samt att underlåtenheten att anhålla Bonnier knappast kunde ha förestavats av att denne omnämnts i brevet på ett annat sätt än exempelvis Lilliehöök utan av andra, i sak ovidkommande skäl.

Jämväl Lilliehöök och Lindbergs dödsbo gjorde gällande att det anonyma brevet icke bort tillerkännas någon som helst betydelse.

Högsta domstolen yttrade i utslag den 2 juni 1943:

Den i målet omförmälda anonyma — delvis i osvenska vändningar avfattade — skrivelsen kan icke i och för sig godtagas såsom grund för Hallgrens åtgärd att utan föregående undersökning giva order om anhållande av Martin, Lilliehöök och Lindberg samt om husrannsakan hos dem. Ej heller giver utredningen i målet vid handen att sådana omständigheter i övrigt förelegat att det beordrade polisingripandet — även med beaktande av de utomordentliga, av pågående krig föranledda förhållandena — framstår såsom befogat. Hallgrens förfarande måste därför anses ha inneburit oförstånd i ämbetet, och Högsta domstolen prövar förty lagligt att, med ändring av hovrättens utslag, jämlikt 25 kap. 17 § strafflagen döma Hallgren för vad sålunda ligger honom till last att böta 10 dagsböter à 30 kr.

Hallgren förpliktades vidare att utgiva visst skadestånd.

Högsta domstolen fastställde hovrättens utslag ifråga om inskränkning i rätten att utbekomma handlingar i målet samt förordnade, att till Nedre revisionen ingivna och där upprättade handlingar utom hovrättens protokoll och utslag ej finge utlämnas förrän 25 år förflutit från den 8 januari 1943.

Två av de i beslutet deltagande fem ledamöterna voro av skiljaktig mening och ville fastställa hovrättens utslag.

Framställda anmärkningar mot sättet för verkställandet av anhållandena och husrannsakingarna.

Såsom inledningsvis nämnts ha Martin, Lilliehöök och Lindberg i anslutning till klagomålen hos justitieombudsmannen jämväl framställt olika anmärkningar mot sättet för verkställandet av de mot dem företagna åtgärderna.

Martin anhölls klockan 15.20 vid ett besök på en skrivbyrå vid Stureplan och fördes till sin bostad i Djursholm, där husrannsakan verkställdes. Han fick därpå medfölja till kriminalpolisen, dit han infördes klockan 17.25. Efter förhör släpptes han klockan 22.45. — Martin påtalade att en av honom under husrannsakingen framställd begäran att få sätta sig i telefonförbindelse med statsrådet Möller avslagits. Vidare anförde Martin, att han varken under husrannsakingen eller vid ankomsten till kriminalpolisen fått upplysning om anledningen till ingripandet trots att han framställt begäran härom. Hos kriminalpolisen hade han

ånyo begärt att få ringa till Möller, men även denna begäran hade avslagits. Martin hade vidare anledning misstänka, att vissa vid husrannsakingen beslagtagna brev avskrivits hos polisen ävensom att avskriftena utnyttjats för ovidkommande ändamål.

Lilliehöök anhölls klockan 14.50 i sitt rum på K. A. K. Efter husundersökning infördes han klockan 16.10 på kriminalstationen, varifrån han släpptes klockan 22.20. — Lilliehöök anförde gentemot polisens tillvägagångssätt i huvudsak följande:

Vid polismännens ankomst hade Lilliehöök frågat om anledningen till husrannsakingen men icke fått något svar. Vid ankomsten till polishuset hade han blivit fråntagen samtliga småsaker (pengar, klocka, halsduk, hängslen m. m.) samt inlåst i en cell och visiterad in på bara kroppen. Efter någon väntan hade förhöret med Lilliehöök börjat och Lilliehöök hade då påpekat, att han icke komme att svara på några frågor, förrän han fick reda på anledningen till förhöret. Då förhørsledaren meddelat, att man strax skulle komma till detta, hade Lilliehöök lämnat en del upplysningar om sina levnadsomständigheter. Härefter hade förhørsledaren frågat Lilliehöök vad denne haft för sig den 24 april. Lilliehöök hade svarat, att han icke kunde erinra sig, att han gjort något särskilt, men att han med säkerhet kunde erinra sig att han ätit middag på restaurant Kastenhof ensam antagligen mellan klockan 18 och 19 och att han därefter gått tillbaka till K. A. K., där han kvarstannat till dess han gått till sängs. Förhørsledaren hade då frågat om inte Lilliehöök misstagit sig och om Lilliehöök ej i stället deltagit i ett »exklusivt samkväm» på hotell Regina. Lilliehöök hade emellertid vidhållit sin uppgift — han visste icke ens var hotellet vore beläget — och hade begärt att få reda på vad förhørsledaren avsåge med det exklusiva samkvämet. Härtill hade denne dock endast svarat, att i samkvämet skulle ha deltagit även en doktor Helge Lindberg. Efter ytterligare en del frågor hade Lilliehöök avförts till sin cell, där han under flera timmar suttit inlåst — med avbrott blott för att själv avhämta sängkläder. Omkring klockan 21 hade han avförts till nytt förhör, varunder förhørsledaren flera gånger återkommit till frågan huruvida Lilliehöök deltagit i samkvämet, beträffande vilket han emellertid då uppgivit, att det skulle ha ägt rum på »Källaren Freden». Efter förhörets slut hade Lilliehöök fått gå.

Lindberg anhölls klockan 17.20 på sitt tjänsterum i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidnings lokaler i Stockholm. Efter undersökning av tjänsterummet infördes han till kriminalpolisen klockan 18.30 och släpptes klockan 22.35. Husrannsakan i Lindbergs bostad verkställdes mellan klockan 19 och klockan 20 i närvaro av Lindbergs hustru. — Lindberg anförde:

Då polismännen kommit till Lindbergs tjänsterum hade han frågat om anledningen till anhållandet men frågan hade lämnats obesvarad. Lindberg hade också begärt att få underrätta sin familj men detta hade förvägrats honom. Sedan Lindberg införts till kriminalpolisen hade förhör med honom vidtagits, som i sak rört sig om middagen på »Den Gyldene Freden». På fråga av Lindberg vad som föranlett hans anhållande och varför han vore misstänkt hade polismannen svarat, att därom saknade de själva kännedom. Klockan 22 hade man meddelat Lindberg, att han sannolikt skulle kvarhållas över natten samt på fråga av Lindberg, som icke ätit någonting sedan morgonen, förklarat sig icke kunna anskaffa någon mat. Efter husrannsakingen i Lindbergs bostad hade de däri deltagande polismännen tillsagt Lindbergs hustru att icke till någon omnämna vad som ägt rum. Då hustrun i anledning därav fattat misstankar om att måhända icke allt stode rätt till i fråga om husrannsakingen, hade hon ringt upp kriminalpolisen och frågat om mannen, såsom polismännen uppgivit, befunne sig där men fått nekande svar, vilket gjort henne allvarligt förskräckt. Först omkring klockan 22.30 hade man ringt till henne och omtalat, att mannen befunne sig där men skulle få bege sig hem.

I anledning av de framställda anmärkningarna ha de polismän, som deltagit i förrättningen avgivit redogörelser. Ur dessa redogörelser må följande anföras: De anhållna hade icke erhållit någon upplysning om vad saken gällde, innan de införts på kriminalstationen. Polismännen hade nämligen ansett det olämpligt att avhandla sådana frågor vid husundersökningen eller under bilfärderna. Förhören med Lilliehöök och Lindberg hade inletts med den upplysningen, att anmälan gjorts om att de skulle ha deltagit i ifrågavarande middag. Lindberg hade därjämte fått upplysning om att, enligt vad som kommit till polisens kännedom, vid mid-dagen skulle ha förekommit vissa förhållanden, som i händelse de befunnes vara riktiga, vore att anse såsom allvarliga brott mot statens säkerhet och landets in-tresse. Beträffande Martin uppgav vederbörande förhørsledare, att denne icke med fog kunde säga sig vara ovetande om vad saken gällde, enär vid förhöret med ho-nom i detalj refererats de upplysningar, på vilka åtgärderna mot honom grundades.

Kommissarien Lönn har vitsordat, att Martin under husrannsakningen i dennes bostad begärt att få ringa upp statsrådet Möller. Då Lönn emellertid ansett det ur flera synpunkter olämpligt, att Martin från sin bostad ringde upp statsrådet, hade han föreslagit att Martin skulle vänta med att sätta sig i förbindelse med statsrådet till någon senare tidpunkt. Lönn hade framhållit för Martin, att en telefonpåring-ning till statsrådet Möller säkerligen icke skulle föranleda någon ändring i de dis-positions, som företogos, utan att uppringandet endast skulle förorsaka besvär för statsrådet samt dessutom förlänga tiden för husrannsakningen. Martin hade då gått med på Lönnns förslag. På kriminalstationen hade Martin upprepat sin be-gäran, och Lönn hade då underställt frågan t. f. polisintendenten Lundqvists pröv-ning.

Lundqvist har härom uppgivit, att han avslagit Martins berörda framställning, och i samband därmed anført, att beträffande framställningar av personer, som anhållits som misstänkta för brott av ifrågavarande natur, att själva på telefon få sätta sig i förbindelse med yttervärlden, den praxis tillämpades, att sådana fram-ställningar i princip icke biföllos. Skälet härtill vore den fara för missbruk av en dylik framställning som föreläge eftersom polismyndigheten hade svårt att kon-trollera att vederbörande icke lämnade eller mottog upplysningar, som kunde medföra skada för utredningen. I detta speciella fall saknade visserligen denna synpunkt värde, men Lundqvist hade ändock icke velat bifalla Martins framställ-ning, då han ansett det överflödigt och olämpligt, att Martin besvårade statsrådet Möller i den föreliggande angelägenheten.

I anledning av Martins påstående, att hos honom av polisen omhändertagna handlingar skulle ha använts för ovidkommande ändamål, uppgav Lönn att det vore riktigt, att vissa handlingar kopierats och förvarades hos kriminalpolisen. Lönn förklarade emellertid vidare, att kopiorna icke utlämnats till någon obehörig.

I polismännens redogörelse uppgavs vidare följande.

Kroppsrannsakan å Lilliehöök hade verkställts i enlighet med gällande ordnings-bestämmelser för kriminalavdelningen. Lilliehöök hade icke varit inlåst i flera timmar utan hade »allra största delen» vistats i förhørsledarens tjänsterum i av-vaktan på beslut. Endast en kort stund hade Lilliehöök vistats i ett av de för an-hållna avsedda förvaringsrummen i »lilla vakt». Den polisman, som ledde an-hållandet av Lindberg, har förklarat sig icke kunna erinra sig att Lindberg begärt att få underrätta sin familj, ehuru det vore möjligt att så skett. En sådan anhå-lan skulle i varje fall ha avböjts med den motiveringen, att det icke vore lämpligt att i onödan oroa familjen. Förhørsledaren har uppgivit, att Lindberg under för-höret med honom tillfrågats om han önskade erhålla någon förtäring, men att frå-gan härom — efter en del resonemang om varifrån mat kunde erhållas — för-fallit, sedan besked kommit, att Lindberg icke skulle kvarhållas över natten, och Lindberg i anledning därav förklarade, att han icke önskade erhålla någon för-täring. De konstaplar, som verkställde husrannsakningen i Lindbergs bostad, ha

uppgivit att de ombett Lindbergs hustru att icke nämna något om saken samt att fru Lindberg bett konstaplarna, att Lindberg skulle få ringa till henne under kvällens lopp. Lindberg hade också, sedan konstaplarna återkommit till kriminalstationen, erbjudits att telefonera hem. Lindberg hade också två eller tre gånger sökt nå telefonförbindelse med sin hustru, ehuru detta icke lyckats på grund av att numret varit upptaget.

Slutligen har Lundqvist uppgivit, att den omständigheten att fru Lindberg vid förfrågan hos kriminalpolisen icke kunnat få någon upplysning om mannens anställning förklarades därav, att det av såväl organisatoriska som lämplighetskäl vore ogörligt eller olämpligt att hålla hela kriminalpolisen underrättad om de åtgärder, som vidtoges av den del därav, som handlade undersökningen angående statsfientlig verksamhet.

Anhållandet av Lilliehöök den 30 maj 1940.

Såsom inledningsvis nämnts klagade Lilliehöök hos justitieombudsmannen jämväl över att han anhållits den 30 maj 1940. Anhållandet hade föranletts därav, att kriminalpolisen beslagtagit ett brev från Lilliehöök, vilket brev varit åtföljt av två rapporter med vissa upplysningar angående tyska trupper m. m. vid norska gränsen.

Hos justitieombudsmannen anförde Lilliehöök, att anhållandet företagits utan tillräckliga skäl. Lilliehöök gjorde vidare gällande, att han såväl vid anhållandet som vid ankomsten till kriminalstationen vägrats begärd upplysning om anledningen till anhållandet samt att till en början meddelats honom, att förhör icke komme att äga rum förrän dagen efter anhållandet.

T. f. kriminalpolisintendenten Lundqvist, på vars order anhållandet skedde, anförde i förklaring — efter att ha refererat bland annat Lilliehööks i det föregående berörda samtal med Mr Noel Baker — att han, då ifrågavarande rapporter syntes innehålla upplysningar angående sakförhållanden, som borde hemlighållas för främmande makt av hänsyn till våra vänskapliga förbindelser med dylik makt, och ansvar sålunda kunde tänkas inträda jämlikt 8 kap. 9 eller 10 § strafflagen, givit order om att Lilliehöök skulle anhållas och husrannsakan verkställas. För detta ingripande ansåge sig Lundqvist ha haft fullt giltiga skäl. Beträffande Lilliehööks påstående, att han såväl vid anhållandet som vid ankomsten till kriminalstationen vägrats begärd upplysning om anledningen till anhållandet samt att till en början meddelats honom att förhör icke komme att äga rum förrän dagen efter anhållandet, anförde Lundqvist att han personligen icke gjort något uttalande till Lilliehöök i någon av dessa frågor, samt hänvisade i övrigt till vad två av de i förretningen deltagande polismännen uppgivit.

Av dessa har den ene uppgivit, att han icke kunde erinra sig, att Lilliehöök begärt upplysning om varför han blivit anhållen, men att det verkat som om Lilliehöök insett orsaken ävensom att något förhör i sak icke vidtagits omedelbart efter det Lilliehöök införts i kriminalstationen, varemot han fått redogöra för sina levnadsomständigheter. Den andre har uppgivit, att han vore av den bestämda uppfattningen, att Lilliehöök vid anhållandet framställt begäran att få veta orsaken till anhållandet men att denna begäran icke villfarits på grund av att man icke velat riskera, att utomstående skulle få kännedom om orsaken. Denne konstapel har vidare uppgivit, att Lilliehöök omedelbart efter det han införts å kriminalstationen blivit upplyst om att han anhållits såsom misstänkt för »illegal verksamhet» eller »politiskt brott», ehuru någon närmare precisering av brottets beskaffenhet icke lämnats.

Det må till sist anmärkas, att Lilliehöök påtalat saken för överståthållaren Nothin strax efter anhållandet samt att detta resulterade i att Nothin efter verkställd utredning anmodade polismästaren att för framtiden tillse att anhållen person omedelbart erhöles meddelande om arten av den förbrytelse för vilken han misstänktes samt att första förhör vidtoges så snart omständigheterna det medgäve.

Undersökningskommissionen. Anhållandet den 28 april 1941 av Martin, Lilliehöök och Lindberg väckte på sin tid stor uppmärksamhet och blev föremål för omnämnande i riksdagen. Vid riksdagens behandling år 1943 av första lagutskottets utlåtande i anledning av verkställd granskning av justitieombudsmannens ämbetsförvaltning uttalades i första kammaren tillfredsställelse över att justitieombudsmannen icke lämnat övergrepp av denna art utan beivran. Vidare framhölls, att polisingripandet visat en häpnadsväckande brist på omdöme, och att det vore en allvarlig sak att oförvitliga och välkända personer behandlats som farliga konspiratörer på så löjeväckande anklagelser.¹

I målet mot Hallgren yrkade Martin, Lilliehöök och dödsboet efter Lindberg att handlingarna i målet måtte offentliggöras. Den omständigheten att hovrätten förordnat om handlingarnas hemlighållande i tjugufem år hade, enligt vad Martin framhöll, hos allmänheten väckt den föreställningen att det anonyma brevet och vad som i övrigt i målet förekommit verkligen varit av allvarlig innebörd och att Martin och de två övriga skulle, ehuru oskyldiga, ha inblandats i någonting som vore ägnat att väcka misstankar för ett begånget brott mot rikets säkerhet. Det vore för Martin av största vikt och även för rättskänslan det enda tillfredsställande, att dylika misstankar genom framläggandet av det anonyma brevet och omständigheterna i saken inför offentligheten definitivt bringades ur världen. Lilliehöök framhävde dels det stora intresse för honom och övriga målsägande att kunna helt rehabilitera sig genom att för offentligheten få framlägga såväl det anonyma brevet som ock den behandling, för vilken de utsatts, och dels kravet att av hänsyn till den allmänna rättssäkerheten ingenting av vad i saken förevarit finge döljas.

Med hänsyn till den uppmärksamhet saken således på sin tid väckte och då det finnes ett allmänt intresse av att omständigheterna vid säkerhetstjänstens ifrågavarande ingripande icke undanhållas offentligheten, har kommissionen, oaktat några klagomål i ärendet ej framförts till kommissionen, funnit sig böra i samband med sin redogörelse för säkerhetstjänstens verksamhet lämna en utförlig beskrivning av vad som i ärendet förekommit. Målsägarna ha otvivelaktigt såsom de själva framhållit ett berättigat intresse av omständigheternas offentliggörande.

Såsom framgår av referatet ansåg justitieombudsmannen att Hallgren visat oförstånd i tjänsten genom att utan tillräckliga skäl låta anhålla Martin, Lilliehöök och Lindberg samt företaga husrannsakan hos dem. Däremot ansåg justitieombudsmannen icke sättet för åtgärdernas utförande eller anhållandet av Lilliehöök den 30 maj 1940 böra föranleda åtal.

Hallgren, som frikändes från ansvar av hovrätten, dömdes av högsta domstolen för tjänstefel till bötesstraff. Högsta domstolen ansåg att det anonyma brevet i och för sig icke kunde godtagas såsom grund för polisingripandet och att detta — även med beaktande av de utomordentliga av pågående krig för-

¹ Se Första kammarens protokoll 1943 nr 5 s. 18.

anledda förhållandena — med hänsyn till föreliggande omständigheter framstod såsom obefogat.

Kommissionen finner, med hänvisning till det nu publicerade brevets innehåll, mycket förvånansvärt, att detta dokument föranlett här relaterade ingripande. Enligt kommissionens mening är det värdefullt att genom domstolsutslag blivit fastslaget att det utsatta läge, vari landet befann sig under kriget, icke berättigade till ett polisengripande på så lösliga grunder, som i förevarande fall förelegat.

II.

Påståenden om *olämpliga former av polismetoder*, vilka betecknats såsom polisprovokation, ha i ett par fall framförts till kommissionen. Innan kommissionen redogör för de enskilda fallen, vill kommissionen framhålla följande allmänna synpunkter.

Polisverksamheten för bekämpande av brott mot rikets säkerhet måste på grund av karaktären av dessa brott i viss utsträckning bedrivas efter linjer, som skilja sig från den vanliga polisverksamheten. Det gäller här ofta icke blott att uppspåra förövaren av ett brott, sedan detta blivit känt, utan även att uppdaga ett enligt lagstiftningen på detta område brottsligt förehavande. Det är vidare särskilt angeläget att få kännedom om sådana förehavanden på ett så tidigt stadium att skada icke hunnit vållas. Det måste därför ingå i polisens uppgift att så långt möjligt följa den verksamhet, som kan misstänkas innebära eller åsyfta brott mot rikets säkerhet. Den kontraspionageverksamhet, som ett land på detta sätt bedriver, måste i viss mån arbeta med metoder som äro analoga med spioneriets. För detta ändamål kan det bliva erforderligt för polisen att söka själv eller genom förtroliga meddelare komma i kontakt med personer, vilka misstänkas föreha eller förbereda brottslig verksamhet, eller att utnyttja tillgängliga upplysningskällor även med vetskap om att dessa i sin tur kunna vara misstänkta.

En verksamhet av nu antydd art från polisens sida är emellertid uppenbarligen av mycket ömtålig natur, och det måste vid verksamhetens bedrivande ständigt uppmärksammas att icke verksamheten överskrider gränsen för vad som rimligen kan anses godtagbart. Var denna gräns går låter sig svårigen generellt bestämmas. Vid avgörandet måste hänsyn tagas till omständigheterna i varje speciellt fall. I viss mån måste brottets svårhetsgrad inverka; misstanke om högförräderi eller landsförräderi får sålunda berättiga till längre gående åtgärder från polisens sida än t. ex. misstanke om olovlig underrättelseverksamhet som icke direkt berör Sverige. Avseende måste också fästas vid styrkan av de skäl, som ligga till grund för misstanken. Det må här framhållas, att möjligheterna att kontrollera att spaningsverksamheten icke överskrider gränsen för det tillåtna äro större om enbart polismän anlitas än om polisen såsom biträden därvid använder privatpersoner, vilkas tillförlitlighet kan vara oviss.

Enligt kommissionen är det klart att spaningsverksamheten från polisens sida icke får innebära, att polisen provocerar till brottet, d. v. s. föranleder

en person till brott vilken eljest icke skulle ha gjort sig skyldig till brottslig handling. Vad angår andra av polisen i spaningsarbetet använda metoder får dessas tillåtlighet, såsom ovan anförts, bedömas från fall till fall.

Polisens användande av s. k. förtroliga meddelare eller »tjallare» som upplysningskällor har otvivelaktigt i många fall skaffat polisen kunskap, som varit värdefull vid bekämpandet av brott mot rikets säkerhet. Fall ha emellertid förekommit där denna verksamhet framstår som osmaklig.

Kommissionen är medveten om att uttrycket polisprovokation ofta användes i en mera vidsträckt mening än den ovan angivna.

Efter dessa allmänna synpunkter övergår kommissionen till redogörelse för de hithörande enskilda ärendena.

1) I anmälan till kommissionen ha sjömännen Gösta Stahre och Kurt Reinhold Öberg gjort gällande, att säkerhetstjänsten förlett dem ävensom mässuppassaren Folke Allan Tyborn och eldaren Öije Gustaf Bertil Kattilasaari till underrättelseverksamhet, för vilken de sedermera blivit dömda av Stockholms rådhusrätt.

I anslutning till denna anmälan ha artiklar med fyllig redogörelse för dess innehåll införts bl. a. i tidningarna »Ny Dag» och »Expressen» för den 22 februari 1945. I tidningen »Ny Dag» för den 8 mars samma år har vidare publicerats en intervju med Kattilasaari, enligt vilken jämväl denne gjort gällande att han varit utsatt för provokation.

Över anmälningen har kommissionen begärt yttrande från de polismän, som handhaft spaning och utredning rörande den olovliga underrättelseverksamhet, som omförmäls i anmälningen. Sådant yttrande har den 24 februari 1947 avgivits av kriminalkommissarien Otto Danielsson.

Av den av kommissionen införskaffade utredningen ävensom den utredning, som förebragts i åtalsmålet mot Stahre, Öberg, Tyborn och Kattilasaari vid Stockholms rådhusrätt, framgår följande.

Stahre och Öberg voro båda inblandade i en av en norsk medborgare — här benämnd B — under senare hälften av år 1943 för de allierades räkning bedriven hemlig underrättelseverksamhet. Sedan Stahres och Öbergs förbindelse med B i mitten av oktober samma år brutits, fortsatte Stahre och Öberg att på egen hand bedriva hemlig underrättelseverksamhet, därvid Tyborn och Kattilasaari indrogos i deras förehavanden. Anmälningen om provokation avser sistnämnda, av Stahre och Öberg på egen hand utövade verksamhet.

B:s verksamhet avsåg insamlande av uppgifter av militär betydelse rörande förhållandena i Tyskland och av Tyskland besatta länder, såsom förekomsten av krigsfartyg, belägenheten av krigsindustrier och flyghamnar, verkan av de allierades bombningar, uppställningsplatser för luftvärn och dettas effektivitet, livsmedelssituationen, folkstämningen m. m. För införskaffande av uppgifterna använde B sig av det tillvägagångssättet, att han antingen själv eller genom andras försorg trädde i förbindelse med sjömän, vilka enligt vad han hade anledning förmoda sutto inne med kunskaper om ifrågavarande förhållanden. Sedan kontakt nåtts, utfrågade B i en del fall själv sjömännen om ifrågavarande förhållanden, därvid dessa understundom beledsagade sina berättelser med kartskitser, varpå B överlämnade rapporter över de inhämtade uppgifterna jämte eventuella skisser till sina uppdragsgivare. I andra fall förmedlade B direkt kontakt mellan uppdrags-

givarna och sjömännen. För verksamheten mottog B av sina uppdragsgivare tillhoppa 1 775 kronor, vilka medel i dess helhet av B användes dels för att utgiva ersättning till olika uppgiftslämnare och dels för att bjuda uppgiftslämnare på förtäring och hotellrum. I samband med verksamheten lät B i strid mot gällande bestämmelser genom olika sjömän växla sammanlagt 2 800 norska kronor till svenskt mynt. Sedan B anhållits den 27 november 1943 och häktats den 11 december 1943, ställdes han vid Stockholms rådhusrätt under åtal för av honom begångna brott och dömdes den 29 januari 1944 av rådhusrätten för olovlig underrättelseverksamhet under tiden den 20 juli 1943 till den 24 november samma år samt av vårdslöshet verkställd obehörig växling av norskt mynt till svensk valuta till straffarbete ett år nio månader. Genom lagakraftvunnet utslag den 4 maj 1944 fann hovrätten ej skäl att på talan av B göra ändring i rådhusrättens utslag.

Stahre och Öberg, som anhöllos den 27 november 1943, häktades den 11 december 1943 samt ställdes i samband med målet mot B under åtal vid rådhusrätten. Öberg dömdes den 22 januari 1944 av rådhusrätten för olovlig underrättelseverksamhet, uppsåtliga förbrytelser mot valutaförordningen samt en mindre förseelse till straffarbete i åtta månader. Stahre dömdes — sedan målet mot honom varit vilande för inhämtande av läkarutlåtande rörande hans sinnesbeskaffenhet — den 24 februari 1944 av rådhusrätten under åberopande av 5 kapitlet 6 § strafflagen för olovlig underrättelseverksamhet, häleri, olovligt överlåtande av inköpsbevis för ransonerade varor, uppsåtliga förbrytelser mot valutaförordningen samt ytterligare några förseelser utan samband med den brottslighet, varom här är fråga, till straffarbete i ett år och fyra månader. Härjämte förpliktades Stahre bland annat att till Kronan utgiva tillhoppa 410 kronor utgörande vad han mottagit i samband med sin olovliga underrättelseverksamhet. Rådhusrättens utslag mot Öberg och Stahre vunno laga kraft.

Av rådhusrättens utslag i målen mot Stahre och Öberg framgår angående den av dem bedrivna olovliga underrättelseverksamhet, för vilken de ådömts ansvar, följande.

Den 20 juli 1943 besökte Stahre, som förut under året vid upprepade tillfällen seglat på tyska hamnar, på förslag av B och i sällskap med denne två representanter för de allierade nationerna samt lämnade på frågor av dem upplysningar om olika av Stahre under resorna gjorda iakttagelser av militärt och politiskt intresse. På begäran av B eller den ene av ifrågavarande representanter för de allierade nationerna åtog sig Stahre därefter att sätta B i förbindelse med sjömän, som kunde lämna upplysningar från resor till Tyskland om förhållanden av militärt och politiskt intresse för de allierade nationerna. Enligt åtagandet sammanförde Stahre B den 25 juli med en sjöman och den 23 augusti med ytterligare en sjöman, vilka sjömän kort tid efter sammanförandet, mestadels i närvaro av Stahre, lämnade B ett flertal upplysningar av angiven art. Den 27 juli 1943 upprättade Stahre en skiss över flyghamnen utanför Stettin, på vilken skiss Stahre med biträde av den förstnämnda sjömannen och en kamrat till denne angav detaljer av militärt intresse. Skissen överlämnades av Stahre till B. Den 23 augusti upprättade Stahre vidare en skiss över Lübeck, som han besökt, samt inprickade på skissen företag av militärt intresse. Skissen överlämnade Stahre samma dag till en av de förut omförmälda representanterna för de allierade nationerna.

Den 29 augusti sammanförde Stahre Öberg med B. Öberg, som under sommaren företagit olika resor på tyska och holländska hamnar, lämnade samma dag på frågor av B denne upplysningar angående av Öberg under resorna gjorda iakttagelser av militärt intresse, bland annat avseende Rotterdam, Bremen och Emden. Vid sitt sammanträffande med B åtog sig Öberg vidare att under en förestående resa till Tyskland eller Holland göra iakttagelser och inhämta upplysningar av militärt och politiskt intresse för de allierade nationerna samt att efter återkomsten

meddela B vad Öberg sett och hört. Följande dag fick Öberg av B skriftliga instruktioner för sitt uppdrag. För att på ett tillfredsställande sätt kunna fullgöra sitt åtagande anskaffade Öberg, innan han anträdde sin resa, en kamera och ett ritbestick. Sedan Öberg i slutet av september 1943 återkommit från sin resa till Tyskland, trädde han omkring den 1 oktober i förbindelse med Stahre, vilken enligt vad Öberg visste bedrev hemlig underrättelseverksamhet för de allierade nationernas räkning. Stahre och Öberg besökte därefter i oktober åtminstone vid två tillfällen en främmande legation i Stockholm och erbjödo sig att åt legationen anskaffa upplysningar om förhållanden i Tyskland av militärt eller politiskt intresse. En dag i november uppsökte Öberg vidare en representant för de allierade nationerna och erbjöd sig att åt denne införskaffa upplysningar av liknande slag.

Under första hälften av november överenskommo Stahre och Öberg att för försäljning till främmande makt upprätta rapporter och skisser över iakttagelser i tyska hamnar. För detta ändamål anskaffade Stahre någon dag i mitten av november från Tyborn en skiss över hamnen i Emden, varå angivits vissa anläggningar av militärt intresse. En dag i mitten av november utförde Stahre för samma ändamål kopior av en skiss över Lübeck samt överförde från skissen till kopiorna vissa inprickningar rörande militära förhållanden. Öberg å sin sida upprättade för ifrågavarande ändamål en skiss över inloppet till Kielkanalen, varå han särskilt angav vissa militära anläggningar. Vid andra tillfällen i november månad inhämtade Öberg för samma ändamål av Tyborn, som då nyligen återkommit från en resa till Tyskland, att ett fartyg i en konvoj utanför tyska nordsjökusten sänkts vid ett bombanfall, att fartyg i konvojen varit armerade på visst sätt samt att spår-vägstrafiken i Emden satts ur funktion.

Den 23 november uppsökte Öberg B och överlämnade till denne en karta och en skiss över Lübeck, med begäran att B skulle förete dessa handlingar för representant för främmande makt. Samma dag lät Öberg, som hade kännedom om vissa förhållanden av militärt intresse i Lübeck, B efter Öbergs diktamen nedskriva en rapport över dessa förhållanden i syfte att avyttra rapporten till representant för främmande makt. Påföljande dag dikterade Öberg för B ned uppgifter rörande vissa iakttagelser av militärt och politiskt intresse under resan Brunnsbüttel—Bremen, vilket likaledes skedde i syfte att avyttra skriften till den förutnämnde representanten för främmande makt.

Stahres och Öbergs valutaförseelser bestodo i att de vid olika tillfällen under hösten 1943 obehörigen till svenskt mynt växlat Stahre sammanlagt 7 800 norska kronor samt Öberg 1 500 norska kronor. Det av Stahre begångna häleribrottet och ransoneringsförseelserna utgjordes därav, att Stahre i mitten eller slutet av september 1943 inköpt olika ransoneringskuponger, däribland tvålkuponger för 4 000 poäng samt matfettskuponger för omkring 20 kilogram, vilka kuponger enligt vad Stahre visste hade åtkommit genom brott, samt att Stahre i oktober och förra hälften av november 1943 dels försålt och dels bortbytt kupongerna mot spritdrycker.

I fråga om den av Stahre bedrivna olovliga underrättelseverksamheten har Stahre för kommissionen uppgivit, att något direkt fel i fråga om beskrivningen av densamma ej finnes i rådhusrättens utslag.

Tyborn ställdes efter stämning under åtal vid rådhusrätten och dömdes den 22 januari 1944 för olovlig underrättelseverksamhet och försök till bedrägeri till straffarbete i fyra månader.

Beträffande den olovliga underrättelseverksamhet, för vilken Tyborn ådömts ansvar, framgår av rådhusrättens utslag följande. Sedan Tyborn i början av november 1943 återkommit från en resa till Tyskland, lämnade Tyborn någon dag omkring den 10 i samma månad till Stahre och Öberg, vilka enligt vad Tyborn visste

bedrevo hemlig underrättelseverksamhet för de allierade nationernas räkning, upplysningar rörande armeringen å fartyg i en till Tyskland destinerad konvoj. Kort tid därefter i samma månad anskaffade Tyborn på begäran av Stahre och överlämnade till denne en skiss över hamnen i Emden, varå särskilt angivits vissa anläggningar av militär betydelse samt lämnade vid samma tillfälle muntligen viss upplysning om luftvärnets placering i samma stad. Därjämte sammanförde Tyborn vid ett senare tillfälle i samma månad Kattilasaari, som nyligen besökt Lübeck, med Stahre i ändamål att Kattilasaari skulle till Stahre lämna upplysningar om förhållanden i Lübeck av militärt eller politiskt intresse för de förenade nationerna. Det försök till bedrägeri, för vilket Tyborn ådömdes straff, bestod däri, att Tyborn i november 1943 i syfte att åtkomma penningar och utan avsikt att fullgöra åtagandet till åtminstone Stahre avgivit förklaring, att Tyborn skulle skaffa denne sjökort över tyska nordsjökusten.

Kattilasaari häktades den 28 januari 1944 och ställdes under åtal vid rådhusrätten. Kattilasaari dömdes av rådhusrätten den 29 januari 1944 för bland annat olovlig underrättelseverksamhet till straffarbete i fem månader. Nämnda straff innefattade jämväl en förverkad villkorlig dom å straffarbete i tre månader.

Den olovliga underrättelseverksamhet, för vilken Kattilasaari ådömdes straff, utgjordes — enligt vad som framgår av rådhusrättens utslag i målet — därav, att Kattilasaari någon dag i mitten av november 1943 på begäran av en sjöman D — som av Tyborn fått i uppdrag att anskaffa en skiss över hamnen i Emden att användas i olovlig underrättelseverksamhet och fördenskull hänvänt sig till Kattilasaari — å en skiss över hamnen i Emden verkställt inprickningar av vissa anläggningar av militärt intresse. Skissen hade sedermera av D överlämnats till Tyborn.

I samband med rättegången mot B åtalades vid rådhusrätten — förutom Stahre, Öberg, Tyborn och Kattilasaari — ytterligare elva personer, vilka på olika sätt voro inblandade i den hemliga underrättelseverksamheten. Av dessa elva personer dömdes nio för brott mot 8 kapitlet strafflagen jämte i vissa fall andra brott och förseelser till frihetsstraff av olika längd, växlande mellan straffarbete i tre månader samt straffarbete i nio månader. I fråga om en av de sålunda dömda förordnades om villkorlig dom. Två av de åtalade frikändes, enär det icke kunde anses styrkt att de vid lämnande av uppgifterna handlat för främmande makts räkning.

Angående Stahres och Öbergs *personalia* må följande antecknas.

Stahre är född år 1920 i Råneå och son till en hemmansägare. Han uppfostrades i föräldrahemmet, där han vistades till 17 års ålder, varunder han genomgick folkskola och fortsättningsskola. Efter år 1934 slutad skolgång sysslade Stahre fram till hösten 1938 huvudsakligen med skogsarbete. Vid sistnämnda tid antog Stahre fast anställning vid Kungl. Norrbottens regemente i Boden samt slutade hösten 1940 på egen begäran sin anställning såsom vice korpral, enär han icke genomgått volontärskolan med fullgoda betyg. Han hade därefter anställning som diversearbetare vid olika försvarsarbeten, samt såsom skogsarbetare och banarbetare vid statens järnvägar, allt i Norrbotten, till mitten av juni 1941, då han inkallades till beredskapstjänstgöring. Efter fullgjord 4 månaders beredskapstjänst kvarstannade Stahre i frivillig militärtjänstgöring till augusti 1942. På grund av att Stahres hustru, med vilken han år 1940 ingått äktenskap, vid denna tid övergivit honom, beslöt Stahre att gå till sjöss. Stahre hade därefter anställning på olika fartyg, varunder han gjorde resor bland annat till Holland, Stettin och Lübeck. Enär Stahre fått sina nerver i olag på grund av en del bombardemang, som förekommit under resorna, och därför ansåg sig vara i behov av vila, avmönstrade han i juni 1943 och begav sig till Stockholm, där han under tiden till den 21 augusti 1943

endast innehade olika kortvariga anställningar. Från sistnämnda dag och fram till tidpunkten för anhållandet hade han icke någon anställning. Vid berörda tid saknade Stahre fast bostad. Stahre har den 20 augusti 1940 av fältkriksrätten vid Bodens krigsbesättning för rymning och olovligt undanhållande ådömts en månads fängelse men har i övrigt icke tidigare tilltalats eller straffats för brott. Under år 1942 vårdades Stahre på sinnessjukhus under diagnosen schizofreni och utskrevs samma år såsom »icke fri från symtom på sinnessjukdom». Vid sinnesundersökningen i anledning av åtalet vid rådhusrätten ansåg undersökningsläkaren att Stahre hade en intelligensålder av 14 år, att han företedde en viss bristande omdömesförmåga, beroende på dålig begåvning, att den intellektuella defekten (debilitet) vore så pass uttalad, att han enbart på grund av denna måste anses vid tiden för brottens begående ha befunnit sig i sådant sinnestillstånd, som avses i 5 kapitlet 6 § strafflagen, samt att han förutom debiliteten företedde andra själsliga brister, psykopati. Några tecken till pågående sinnessjukdom i egentlig bemärkelse ansågs däremot icke förefinnas. Vid polisförhøret uppgav Stahre, att han icke var politiskt intresserad och att han ej tillhört någon politisk organisation eller sammanslutning. Vid rådhusrätten anförde Stahre, att han var för Norge, mot Tyskland.

Öberg är född år 1926 i Gudmundrå församling och son till en stuveriarbetare. Öbergs föräldrar lågo vid tiden för Öbergs födelse under skilsmässa. Han uppfostrades av en fostermor till 7 års ålder samt vistades därefter hos sin mor. Han genomgick folkskola samt hade efter slutad skolgång anställningar såsom trädgårdsarbetare och varubud till i maj månad 1942, då han gick till sjöss. Han hade därefter anställning på olika fartyg, som trafikerade tyska östersjö- och nordsjöhamnar, till slutet av september 1943. Öberg var därefter sedan början av oktober anmäld såsom arbetsökande på sjömansförmedlingen i Stockholm utan att dock erhålla hyra på något fartyg, som gick på tyska hamnar, vilket var Öbergs önskan. Öberg har ej tidigare varit för brott tilltalad eller straffad. Vid polisförhøret uppgav Öberg, att han icke var politiskt intresserad och att han ej tillhört något politiskt parti eller deltagit i politisk verksamhet. Vid rådhusrätten yttrade Öberg att han höll med England.

Innan de i anmälningen omförmälda förhållandena upptagas till behandling, torde böra anmärkas följande.

Sedan Öberg, på sätt framgår av den ovan meddelade redogörelsen för innehållet i rådhusrättens utslag i målen mot Stahre och Öberg, åtagit sig att under en förestående resa till Tyskland eller Holland göra iakttagelser och inhämta upplysningar av militärt och politiskt intresse samt för uppdragets fullgörande mottagit skriftliga instruktioner ävensom själv anskaffat bland annat en kamera, hade sjöbefälet på det fartyg Öberg medföljde upptäckt, att Öberg innehade, förutom kameran, en portfölj med kartskisser och diverse anteckningar samt att han gjorde uppteckningar, som tydligt ådagalade att ändamålet med desamma vore spioneri. Samtliga skisser och anteckningar hade av fartygets befälhavare tagits i beslag och förstörts och filmkameran förseglats av de tyska kontrollmyndigheterna. Om det inträffade gjordes anmälan till kriminalpolisen i Stockholm.

Vid fartygets återkomst till Stockholm anhölls Öberg den 24 september 1943 för att höras om sin verksamhet. I samband härmed uppgav fartygets befälhavare, att det material Öberg innehaft varit av så komprometterande art, att om tyskarna funnit detsamma det varit möjligt att, förutom att efterräkningar följt för Öberg, även fartyget blivit beslagttaget. Trots synnerligen besvärande omständigheter förnekade Öberg all brottslig verksamhet. Den 29 september 1943 beslöt åklagarmyndigheten i Stockholm, att vad som framkommit vid polisutredningen för det dåvarande icke skulle föranleda någon ytterligare åtgärd, i anledning varav Öberg samma dag fick lämna kriminalstationen. Vid polisutredningen framkommo om-

ständigheter, som tydde på att B varit Öbergs uppdragsgivare, vilket föranledde att B ställdes under övervakning. Därvid framkom att B hade förbindelser med Öberg jämte flera andra svenska sjömän ävensom med en representant för de allierade nationerna.

Det må ytterligare anmärkas att sedan B, Stahre och Öberg anhållits i samband med den nu ifrågavarande rättegången, B och Stahre vid med dem hållna polisförhör i stort sett erkände och berättade om den olovliga underrättelseverksamhet, för vilken de sedermera ådömdes ansvar, under det att Öberg till en början förnekade sin andel i densamma och först vid femte rättegångstillfället den 15 januari 1944 erkände vad som lades honom till last. Öberg uppgav därvid, att anledningen till hans tidigare nekande var den, att han i sin enfald sökt därigenom hjälpa sina kamrater.

Stahres och Öbergs anmälan om provokation hänför sig till de åtgärder, som kriminalkonstapeln Hilding Nygren vidtagit under spaningsarbetet för uppdragande av Stahres och Öbergs verksamhet.

Angående de omständigheter, under vilka Stahre och Öberg först erhöilo kontakt med Nygren, har uppgivits följande.

I sin anmälan — däri Stahre och Öberg inledningsvis betona att deras verksamhet helt dikterats av ideella grunder och att de icke avsågo att bereda sig eller beredde sig ekonomisk vinning av densamma — ha Stahre och Öberg till en början skildrat huru de i oktober 1943 genom en flottist blivit bekanta med Nygren, som därvid påstått sig vara byggmästare. I anmälningen anföra Stahre och Öberg vidare i huvudsak följande: Att Nygren i själva verket var polisman och verksam inom säkerhetstjänsten hade de förstått först senare. Nygren hade under tiden efter den första bekantskapen i samband med flitigt spenderande av sprit underhållit dem med berättelser om lyckade skumraskaffärer och sina fina förbindelser. Sålunda hade han bland annat berättat om ett hemligt uppdrag i Sundsvall för någon polsk organisations räkning samt i detta sammanhang gjort allt för att intressera dem för sådan verksamhet. Ehuru Stahre och Öberg vid denna tid icke givit Nygren några förtroenden, hade Nygren så småningom genom anspelningar, som sjömän gjort, kunnat begripa, att Stahre och Öberg sysslade med något slags hemlig underrättelseverksamhet, men något tydligt besked hade han icke erhållit.

Vid det polisförhör, som hölls med Stahre vid hans anhållande, redogjorde Stahre för sitt första sammanträffande med Nygren, vilket av Stahre vid polisförhöret angavs ha ägt rum troligen den 6 november 1943. Stahre uppgav vidare vid polisförhöret i detta sammanhang, att han och Öberg efter det första sammanträffandet med Nygren då och då träffat denne men att något särskilt då icke förekommit mellan dem.

I sitt i ärendet avgivna yttrande anför Danielsson om anledningen till Nygrens upptagande av bekantskapen med Stahre och Öberg: Den 13 oktober 1943 hade till kriminalpolisen meddelats, att Stahre och Öberg sysslade med svartabörsaffärer, växling av utländska valutor samt spioneri. Vid skuggning framkom, att de bedrovo en synnerligen livlig verksamhet. En del av verksamheten gick ut på att skaffa sjömansböcker för att medelst uppvisande av dessa växla huvudsakligast norsk valuta till svensk. Att verksamheten även avsåg spioneri- eller underrättelseverksamhet styrktes därav, att vid skuggning den 22 oktober 1943 konstaterades, att de under en timma 20 minuter besökt en främmande legation. Genom det föregående anhållandet av Öberg hade tydligt visats, att denne icke var beredd att göra något erkännande med mindre fullgoda bevis kunde presteras. Nygren beordrades därför att försöka få personlig kontakt med Stahre och Öberg genom att spela någon lämplig roll och under samvaro med dem om möjligt skaffa sig inblick i deras verksamhet, så att Stahre och Öberg kunde anhållas och avslöjas. Sedan Nygren den 27 oktober 1943 fått kontakt med Stahre och Öberg, upprätt-

höll Nygren ifrågavarande kontakt till dess Stahre och Öberg blevo anhållna. Över sina sammanträffanden med Stahre och Öberg upprättade Nygren promemorior, varigenom Nygren i första hand höll Danielsson underrättad om vad som försiggick.

I det av Danielsson till kommissionen avgivna yttrandet har intagits jämväl yttrande av Nygren. Denne har angående första tiden av sin bekantskap med Stahre och Öberg anfört: Som förmedlare av bekantskapen anlätade Nygren en broder, till yrket maskinist, som gjort sig bekant med Stahre och Öberg genom att förespegla dem, att han kunde skaffa dem köpare av norsk valuta. Stahre och Öberg hade av Nygrens broder karakteriserats som ett par typiska »bomsare» av det slag, som parasitera på de farande sjömännens yrkessolidaritet och av vilka man kunde vänta sig vad som helst. För bekantskapen med Stahre och Öberg valde Nygren därför att spela rollen av byggnadsarbetare med lösdrivartendenser, med smak för skumma affärer under devisen »små men säkra», med vissa kunskaper och talanger och med god tillgång till spritvaror. Enligt beräkning funno Stahre och Öberg en dylik bekantskap synnerligen odlingsvärd. Stahres och Öbergs påstående, att Nygren till en början icke erhållit besked om deras olovliga underrättelseverksamhet var felaktigt. Det dröjde icke länge förrän först Öberg — den 1 november 1943 — och sedan Stahre vidgingo, att de sysslade med olovlig underrättelseverksamhet vid sidan av smuggling och försäljning av utländsk valuta och tobaksvaror samt svarta börsaffärer. Stahre och Öberg kommo också ganska snart med antydningar om att det vore lämpligt, att Nygren samarbetade med dem även i denna verksamhet. Dessa försökserbjudanden avböjdes av Nygren under motivering, att han fann sådan verksamhet alltför riskabel. Först den 9 november 1943, i samband med att Nygren berättade om den av Stahre och Öberg omförmälda, fingerade resan till Sundsvall och uppgav sig känna en viss polack, förklarade sig Nygren villig att reflektera på deras erbjudande. Stahre och Öberg sågo i bekantskapen med den av Nygren omnämnde polacken ett tillfälle att förbättra sina vid denna tid dåliga affärer och bådo fördenskull Nygren enträget att sätta dem i förbindelse med polacken. I överensstämmelse med planen för sin verksamhet sökte Nygren dämpa deras livliga intresse för den s. k. polska förbindelsen.

Till bestyrkande av vad Nygren sålunda anfört har till yttrandet i bestyrkt avskrift fogats en av Nygren den 11 november 1943 upprättad promemoria angående övervakning av Öberg och Stahre den 9 november 1943. I promemorian lämnas redogörelse för en längre samvaro mellan Nygren och Öberg samt ett följande sammanträffande med Stahre. Ur promemorian inhämtas bland annat följande: Öberg hade, sedan Nygren omnämnt resan till Sundsvall, blivit mycket intresserad därav samt uppgivit att han fortfarande höll på att arbeta och nyligen mottagit agenter ävensom att han själv samma dag varit »uppe» och rapporterat. Öberg hade vidare anteckningar, som han innehade, rörande en resa till Bremen med uppgifter om gjorda iakttagelser av militärt intresse. Öberg hade även bett om hjälp med försäljning av en radiomottagare och en sändare av samma konstruktion som fanns på medelstora krigsfartyg. Ytterligare hade Öberg velat sälja en del skisser och ritningar, bland annat över ett tyskt slagskepp, tre tyska jagare och en ubåt. Öberg hade förklarat sig till och med inneha sektionsritningar över vissa försvarsanläggningar vid Bodens fästning. Egentligen, hade Öberg vidare yttrat, arbetade han för de allierade, men han innehade även ritningar över engelska krigsfartyg och dem tänkte han sälja till tyskarna. Öberg hade uppgivit, att han därigenom trott sig få tillfälle att komma över till Tyskland, varigenom han skulle få »alla tajders chans». För de ritningar Öberg innehaft hade han, enligt vad han vid samtalet uppgivit, av en av de allierade nationernas legation erbjudits 5 000 kronor, men Öberg hade ej vågat överbringa föremålen. Öberg hade föreslagit, att om Nygren kunde skaffa spekulant och affär kom till stånd, skulle Öberg och Nygren dela förtjänsten, i samband varmed Öberg undrat om inte den av Nygren angivne polacken möjligen

vore intresserad. Nygren hade så småningom lovat söka förbindelse med polacken. Vid sammanträffande med Stahre senare samma dag hade denne utfrågat Nygren om resan till Sundsvall, men sedan Stahre fått veta att det icke gällt båtar, hade hans intresse svalnat.

De framförda påståendena om provokation hänföra sig *dels* till inhämtandet av uppgifter rörande Emden, *dels* till inhämtande av uppgifter rörande Lübeck och *dels* till försäljning av handlingar till en föregiven polsk diplomat. I den följande framställningen redovisas utredningen på dessa punkter var för sig. Slutligen redogöres för vissa åtgärder av Öberg den 23 och 24 november 1943, som icke särskilt omnämnts i Stahres och Öbergs anmälan.

Påståenden om provokation i samband med inhämtande av uppgifter rörande Emden.

I sin anmälan anföra Stahre och Öberg: Nygren, som tidigare varit hänvisad till sina gissningar och aningar angående Stahres och Öbergs underrättelseverksamhet, erhöll slutligen ett direkt tillfälle att taga trådarna i sina händer. En kväll eftersökte nämligen Tyborn Öberg på hotell Nordstjernan, där Öberg bodde. Öberg var icke hemma, men utanför hotellet stötte Tyborn i stället samman med Nygren. Eftersom denne så flitigt och intimt umgåtts med Stahre och Öberg, hade Tyborn fått den uppfattningen, att Nygren var invigd i Stahres och Öbergs antinazistiska verksamhet. Tyborn sade därför till Nygren, att han ville ha pengar av Öberg för några upplysningar om tyska förhållanden, som han givit denne. Nygren förklarade sig omedelbart villig att själv betala och gav genast Tyborn 20 kronor samt ombad Tyborn att komma upp till hotell Nordstjernan dagen därpå och berätta vad han visste för Nygren, Öberg och Stahre. För Stahre och Öberg hade Nygren i samband med denna händelse förklarat, att han ville samarbeta med Stahre och Öberg i kampen mot nazismen, samt påstått sig ha förbindelser med en polsk diplomat, med vilken han önskat att de skulle taga kontakt. När Tyborn därefter på nytt kom upp på hotell Nordstjernan, var Stahre, Öberg och Nygren där. De tre började tillsammans höra Tyborn om vad han hade att berätta. Nygren ställde själv frågor och stenograferade ner en rapport. Nygren förde vid detta tillfälle, liksom senare vid andra tillfällen, protokollet. Vid ett annat senare tillfälle ville Tyborn till Stahre och Nygren sälja en skiss över Emdens hamninlopp. Anledningen till att Tyborn gått med skissen till Stahre och Öberg var den, att han tidigare fått pengar av Nygren och nu hoppades få mera. Nygren deltog hela tiden i samtalet och sökte stimulera intresse för saken.

I anslutning till berörda berättelse och under återopande av att Tyborn för sin ifrågavarande verksamhet, i vilken Nygren själv som aktiv kraft deltagit, ådömts tre eller fyra månaders straffarbete, göra Stahre och Öberg i sin anmälan gällande, att Nygren i förevarande fall icke hållit sig inom ramen för lagligt tillåten späningsverksamhet, i det han icke blott avslöjat illegal verksamhet utan även varit med om att framkalla densamma.

Till en början lämnas här redogörelse för vad Tyborn, Öberg och Stahre vid polisförhör och vid förhör inför rådhusrätten uppgivit angående de uppgifter, som Tyborn överlämnat.

Tyborn uppgav härom vid polisförhör: Den 8 november 1943 sammanträffade Tyborn, som kort förut avmönstrat efter en resa till Emden, av en händelse med Öberg. Sedan denne erfarit att Tyborn nyligen varit i Tyskland, bjöd han Tyborn på förtäring på en spritrestaurant och utfrågade honom om förhållandena i Emden och om resan dit. Tyborn berättade så gott han kunde om resan och uppgav därvid bland annat, att ett tyskt fartyg i konvojen på väg till Emden sänkts vid ett anfall

av brittiska störbombplan samt att spårvägstrafiken i Emden satts ur funktion. Då de senare under samma kväll voro tillsammans på en danssalong, lät Öberg Tyborn förstå att Öberg hade »fina förbindelser», som önskade upplysningar om så mycket som möjligt i Tyskland, och nämnde något om att dessa voro legations-tjänstemän. Det överenskomms att Tyborn en vecka senare skulle uppsöka Öberg på hotell Nordstjernen. Tyborn uppsökte i enlighet härmed Öberg den 13 november 1943, därvid jämväl Stahre befann sig i Öbergs bostad. I anslutning till att för Tyborn företeddes vissa i samband med utredningen beslagtagna handlingar uppgav Tyborn härjämte vid polisförhøret, att han även lämnat en beskrivning över de olika fartygens placering i konvojen under resan till Emden samt att han även talat om, att förpostbåtarna hade en 10,5 cm kanon på backen och en på popen samt att fartygen dessutom voro utrustade med luftvärnskanoner. Vid rådhusrätten vidhöll Tyborn sina vid polisförhøret lämnade uppgifter med tillägg bl. a. att Tyborn först vid det sistnämnda tillfället lämnat uppgifterna om fartygens armering samt att det varit Öberg ensam som begärt dessa upplysningar.

Vid ett följande rättegångstillfälle ändrade Tyborn i anslutning till av Öberg lämnade uppgifter sin berättelse så till vida att han då förklarade att hans första besök hos Öberg på hotell Nordstjernen ägt rum omkring den 10 november 1943, därvid Tyborn lämnat bland annat den förut angivna uppgiften om armeringen av fartyg. Tyborn tillade därvid, att såväl Öberg som Stahre varit närvarande vid tillfället och att endera av dem gjort anteckningar rörande de av Tyborn lämnade upplysningarna.

Öberg vidgick inför rådhusrätten, att han den 8 november 1943 av en tillfällighet sammanträffat med Tyborn och därvid utfrågat Tyborn om dennes senaste resa till Emden och förhållandena där, samt att han innan de skilts åt uppmanat Tyborn att besöka Öberg på hotell Nordstjernen. Öberg uppgav vidare inför rådhusrätten, att Tyborn omkring den 10 november första gången besökt Öberg på nämnda hotell, varvid Stahre varit närvarande, samt att det varit Öberg som vid tillfället fört anteckningar rörande Tyborns upplysningar.

Stahre upplyste vid rådhusrätten, att Tyborns första besök hos Stahre och Öberg på hotell Nordstjernen, vilket utgjort Stahres första sammanträffande med Tyborn, ägt rum omkring den 10 november 1943, att Tyborn lämnat de förut av honom angivna upplysningarna på frågor av Öberg, samt att Öberg antecknat Tyborns svar.

Angående den i anmälningen omförmälda skissen över Emden förnekade Tyborn vid polisförhör samt till en början även vid rådhusrätten kännedom om densamma. Sedan vid ett senare rättegångstillfälle skissen ifråga företetts för Tyborn, anförde Tyborn: Stahre hade vid ett tillfälle frågat Tyborn, om Tyborn kunde anskaffa en skiss över Emden. I anledning därav frågade Tyborn en sjöman D, om denne kunde anskaffa en sådan skiss, vilket D förklarade sig villig att försöka göra. Sedermera meddelade D Tyborn, att han innehade en skiss över Emden. Tyborn och D begåvo sig därefter tillsammans till hotell Nordstjernen, varvid Tyborn ensam gick in i Öbergs och Stahres rum i hotellet samt där träffade dessa. Efter en stund kom D in i rummet och överlämnade till Tyborn skissen, vilken Tyborn i sin tur överlämnade till Stahre. Tyborn, Öberg och Stahre granskade skissen varvid Tyborn på fråga av Öberg lämnade viss upplysning om luftvärnets placering.

Stahre, som vid två tidigare förhör inför rådhusrätten vidgått att han under sådana omständigheter som Tyborn ovan uppgivit av Tyborn mottagit den ifrågavarande skissen över Emden, vitsordade vid rådhusrätten — i anslutning till Tyborns berättelse — att han också anmodat Tyborn att skaffa en skiss över Emden. Vid rådhusrätten hade Stahre vid ett av de tidigare tillfällena jämväl uppgivit, att han haft för avsikt att sälja skissen ifråga till en polack, som uppgivits såsom spekulant på skissen.

D vidgick vid rådhusrätten, att han åt Tyborn ombesörjt anskaffandet av skissen över Emden, samt uppgav att Kattilasaari på hans begäran ritat densamma.

Kattilasaari uppgav vid rådhusrätten — under bestridande av riktigheten av den av D lämnade uppgiften, att Kattilasaari ritat skissen över Emden — att han av D och Tyborn förelagts densamma i färdigt skick med begäran att han skulle granska skissen för att se om densamma vore riktig, för vilken medverkan Kattilasaari tillsammans med D, Tyborn och två andra personer, som Tyborn kallat »greve von Stahre» och Öberg, skulle få vara med och dela 1 000 kronor. Efter att till en början ha nekat, medgav Kattilasaari slutligen vid rådhusrätten, att han, som vid tillfället fått klart för sig att kartan skulle användas för spioneriverksamhet eller liknande, på densamma verkställt inprickningar av vissa anläggningar av militärt intresse.

Angående de av Tyborn meddelade uppgifterna samt kartskissen över Emden hördes Stahre, Öberg och Tyborn dels vid polisförhör och dels inför rådhusrätten vid olika rättegångstillfällen. Det må anmärkas, att såvitt handlingarna utmärka, Nygrens namn i dessa sammanhang icke nämnts av annan än Öberg. Öberg har i detta hänseende vid förhör inför rådhusrätten angående sitt sammanträffande med Tyborn den 8 november 1943 uppgivit, att han därvid kommit att tänka på att såväl Stahre som Nygren kunde ha intresse att få höra vad Tyborn hade att berätta om sin resa, samt i anslutning härtill anfört att Nygren till Öberg uppgivit att han hade förbindelse med en polack, som ville ha upplysningar. I detta sammanhang uppgav Öberg tillika att han för Tyborn omtalat, att han kände en man vid namn Stahre, och att Stahre troligen var intresserad av upplysningar från Tyborn. Vid polisförhöret hade Öberg i motsvarande hänseende uppgivit, att han kommit att tänka på att Stahre kunde ha intresse av Tyborns berättelse men att han icke kunde minnas, att han talade med Tyborn om Stahre. Vid rådhusrätten förklarade Öberg, att anledningen till att han vid polisförhöret uraktlåtit att berätta något om Nygren varit den, att Nygren sagt till Öberg, att Öberg om han anhölles icke finge nämna Nygrens namn, vilken tillsägelse Öberg åttlytt, enär han varit rädd för Nygren. Denne hade nämligen »talat om ett jäkla gäng som hade vapen». Det må i anslutning härtill omnämnas att Öberg vid polisförhöret i annat sammanhang berättat om Nygren och en dennes förbindelse, polacken Brzkopul (Briskopel), samt att under målets handläggning vid rådhusrätten kommit att stå klart för Stahre och Öberg att Nygren varit anställd i polisens tjänst.

Ytterligare må anmärkas att Öberg vid förhör inför rådhusrätten vidhöll en av honom vid polisförhöret lämnad uppgift av innehåll, att Stahre och Tyborn möjligen vid det första sammanträffandet mellan dem men troligen vid något senare tillfälle kommit överens om, att de skulle upprätta skisser av något slag, som Öberg icke kände till. Vid rådhusrätten tillade Öberg i detta sammanhang, att avsikten varit att de med överenskommelsen avsedda skisserna skulle säljas till polacken Briskopel. Stahre vitsordade inför rådhusrätten sistnämnda uppgift, under det att Tyborn förklarade, att det aldrig varit på tal mellan honom och Stahre, att Tyborn skulle anskaffa någon annan skiss än en skiss över Emden. Det må omnämnas, att då Öberg vid polisförhöret lämnade ovan angivna uppgift, icke framkommit att Stahre uppdragit åt Tyborn att anskaffa skissen över Emden.

I samband med åtalet mot Kattilasaari hördes Stahre på nytt vid rådhusrätten, varvid Stahre i förbigående uppgav, att Nygren och Öberg befunnit sig i hotellrummet vid det tillfället, då Tyborn lämnat Stahre skissen över Emden.

I fråga om de gärningar som omförmäls i förestående avsnitt förde åklagaren vid rådhusrätten talan gentemot Stahre för den befattning Stahre tagit med skissen över Emden, innefattande att Stahre mottagit skissen i syfte att använda densamma i olovlig underrättelseverksamhet. I fråga om Öberg lade åklagaren denne till last, att Öberg dels den 8 november 1943 och dels vid ett tillfälle några dagar senare från Tyborn mottagit upplysningar rörande av denne vid besök i tyska ham-

nar gjorda iakttagelser, allt i enlighet med av Tyborn i målet lämnade slutliga uppgifter.

Stahres och Öbergs rättegångsbiträden ifrågasatte om med hänsyn till det förhållandet, att Nygren enligt vad Stahre uppgivit vore i polisens tjänst och provocerat till viss verksamhet, vad som i denna del lagts dem till last borde för dem medföra ansvar. Biträdena gjorde i vart fall gällande, att vad som lagts Stahre och Öberg till last vid berörda förhållande måste anses ha skett under mildrande omständigheter.

På sätt framgår av den tidigare lämnade redogörelsen för rådhusrättens utslag i målen mot Stahre och Öberg, ha Stahre och Öberg av rådhusrätten dömts till ansvar i överensstämmelse med åklagarens yrkanden.

Gentemot Tyborn yrkade åklagaren ansvar *dels* för det Tyborn den 8 november 1943 på fråga av Öberg lämnat denne upplysningar om att en tysk båt i en konvoj på väg till Emden blivit sänkt samt att spårvagnarna i Emden voro satta ur funktion *dels* för det han den 10 november 1943 lämnat såväl Stahre som Öberg samma upplysningar ävensom upplysningen att de tyska förpostbåtarna voro armerade med tvenne kanoner och dessutom luftvärn *dels ock* för det Tyborn vid ett senare tillfälle till Stahre överlämnat en skiss över Emdens hamn, därvid Tyborn jämväl bekräftat Öbergs uppfattning om luftvärnets placering i Emden. Av rådhusrättens förut omförmälda utslag i målet mot Tyborn framgår, att Tyborn av rådhusrätten fällts till ansvar för det han någon dag omkring den 10 november till Öberg och Stahre på frågor lämnat upplysningar rörande armeringen å fartyg i en till Tyskland destinerad konvoj, för det han kort tid senare i samma månad på begäran av Stahre anskaffat och till denne överlämnat en skiss över hamnen i Emden, varå särskilt angivits vissa anläggningar av militärt intresse, samt för det han vid sistnämnda tillfälle jämväl lämnat viss uppgift om luftvärnets placering i samma stad.

Kattilasaari ställdes av åklagaren under åtal för olovlig underrättelseverksamhet bestående däri, att Kattilasaari en dag i mitten av november 1943 på en skiss över Emdens hamn genom inprickningar utmärkt vissa anläggningar av militärt intresse samt sedermera överlämnat skissen till D med vetskap om att denne skulle vidarebefordra skissen till främmande makt. Av rådhusrättens utslag i målet mot Kattilasaari framgår, att denne av rådhusrätten fällts till ansvar enligt yrkandet.

I det av Danielsson avgivna yttrandet ha Stahres och Öbergs i anmälningen gentemot Nygren i denna del gjorda påståenden av Nygren bemötts i enlighet med följande: Stahres och Öbergs »historieskrivning» anser Nygren vara grundfalsk. Av handlingarna i målen mot Stahre, Öberg och Tyborn framgår, att Tyborn lämnat sina uppgifter till Öberg ensam den 8 november 1943, d. v. s. innan Nygren förklarat sig vilja reflektera på samarbetet, vilket skedde den 9 november 1943, och innan Nygren första gången träffat Tyborn, vilket ägde rum den 10 november 1943. Den väsentliga anklagelsen, att Nygren »icke blott avslöjat illegal verksamhet utan även varit med om att framkalla densamma», finner Nygren därmed vara vederlagd. Även övriga uppgifter i fallet finner Nygren vara felaktiga i väsentliga punkter. Uppgiften att Nygren givit Tyborn 20 kronor vore väl i och för sig riktig, men detta skedde sedan Tyborn begärt att få låna ett par tiotus av Nygren enär Tyborn var »pank» på grund av att han icke fått de pengar, som Öberg lovat honom för vissa lovade uppgifter. Nygren bestrider, att han uppmanat Tyborn att komma upp på hotellet Nordstjernen. Icke heller hade Nygren där tagit upp eller nedskrivit några av Tyborn lämnade uppgifter. Tvärtom vägrade Nygren vid ett tillfälle, då Tyborn den 16 november 1943 var uppe på hotellet, att föra protokoll, och Stahre och Öberg fingo själva taga upp Tyborns uppgifter. Vad Stahre och Öberg i detta fall syfta på torde enligt Nygrens uppfattning vara ett tillfälle den 15 november 1943, då Nygren åt Stahre renskrev de uppgifter, som Öberg den 8 november 1943

upptagit av Tyborn och som Öberg lämnat till Stahre för renskrift. Vid berörda tillfälle voro Öberg och Tyborn icke närvarande. Nygren utförde renskrivningen ifråga för att för bevisningens skull få del av materialet och därför att Nygren i den givna situationen icke kunde angiva något skäl för vägran på Stahres uttryckliga och upprepade begäran därom.

Till bestyrkande av sina uppgifter angående tidpunkten för sitt första sammanträffande med Tyborn och omständigheterna i samband med överlämnandet av penningbeloppet å 20 kronor till Tyborn har Nygren åberopat bestyrkt avskrift av en utav honom den 11 november 1943 upprättad promemoria angående övervakning av Öberg och Stahre den 10 i samma månad. I promemorian skildras hurusom Nygren sammanträffat med en för honom okänd person, med vilken Öberg varit tillsammans föregående kväll och som Nygren nu fick veta vara Tyborn, samt hurusom Nygren under ovan skildrade omständigheter givit denne 20 kronor som förskott på det han skulle ha av Öberg.

Angående sammanträffandena med Stahre den 15 och med Stahre, Öberg och Tyborn den 16 november 1943 har Nygren åberopat en i Danielssons yttrande i vissa delar intagen, enligt uppgift den 8 december 1943 utskrivna övervakningspromemoria rörande Öberg och Stahre för förstnämnda dagar. I nämnda promemoria skildras hurusom Öberg den 15 i nämnda månad på närmare angivet klockslag lämnat hotellet och därvid givit sin anteckningsbok åt Stahre med begäran att denne skulle renskriva Tyborns berättelse, som fanns i boken. I promemorian skildras vidare, hurusom Stahre börjat renskrivningen, men att han, då han skrev dåligt, bett Nygren hjälpa honom, vilket Nygren slutligen gjort efter att dock först ha nekat. För den 16 november 1943 lämnas i promemorian bland annat uppgift om att vid ett tillfälle, då Öberg och Nygren uppehållit sig på hotellet, Stahre och Tyborn vid viss närmare angiven tidpunkt kommit dit. I samband härmed har i övervakningsrapporten antecknats bland annat: »Den sistnämnde hjälpte åter till med Emdenskissen».

Påståenden om provokation i samband med inhämtande av uppgifter rörande Lübeck.

Stahre och Öberg anföra i anmälningsskriften: Nygren var särskilt intresserad av att få reda på nyheter om Lübeck, vilket förvånade Stahre och Öberg, som icke voro inriktade härpå. Öberg föreslog då, att en karta över staden skulle anskaffas, så att man mera exakt skulle kunna utpricka militära anläggningar. Nygren lovade att anskaffa en sådan, vilket han också gjorde under påstående att han fått den av sin polska förbindelse. Tillsammans beslöts sedan att förstora kartan, ett arbete som Nygren utförde. När förstoringen var utförd, återstod inprickningen av militära mål, för vilket ändamål det gällde att skaffa någon som var förtrogen med Lübeck. Stahre råkade då nämna för Nygren, att han kände en sjöman vid namn Kattilasaari, som en längre tid uppehållit sig i Lübeck. Nygren sammanträffade med Kattilasaari och tog, utan att Stahre och Öberg voro närvarande, med sig denne upp på sitt hotellrum och förhörde honom om vad han sett i Lübeck samt gjorde utprickningar på den av Nygren själv ritade kartan. I anslutning till det anförda förklara Stahre och Öberg i anmälningsskriften, att detta vore all olovlig underrättelseverksamhet Kattilasaari begått och för vilken han dömts till flera månaders straffarbete, samt tillägga, att vad som anförts återigen vore exempel på samma sak: »Polisen avslöjar icke blott utan producerar även brottet».¹

Till en början skall upptagas till granskning förhållandena i samband med anskaffandet och förstoringen av skissen över Lübeck.

¹ Jfr dock nedan s. 347.

Stahre har härom vid polisförhör berättat: Vid ungefär samma tid som Stahre och Öberg blivit bekanta med Nygren eller möjligen omkring den 14 november 1943 hade såväl Stahre som Öberg kommit på obestånd. Stahre behövde närmast pengar för att klara upp en del papper för att kunna taga ny hyra, vilket han hade för avsikt att göra, eller pengar för att kunna resa hem till föräldrahemmet. Han kom då på tanken att upprätta en rapport över sina iakttagelser från sina resor till Lübeck och även göra en skiss över staden. Hans tanke var att sedan kunna få dessa handlingar överlämnade till någon person, som kunde lämna ekonomisk ersättning för dem. Någon viss person hade han då icke i tankarna. Stahre talade med Öberg om sin idé och denne tyckte, att det var värt att försöka för att på detta sätt få pengar. Såväl Stahre som Öberg talade även med Nygren om idén, men framhöllo för denne, att de icke hade några förbindelser, som kunde användas vid avyttrandet av handlingarna. På villkor att Nygren fick ersättning gick denne med på att försöka skaffa någon person, som kunde tänkas ha användning för rapporten och skissen. Sedan började Stahre och Öberg att iordningställa en del rapporter och skisser, vilket skedde dagarna efter den 14 eller 15 november 1943. För att kunna göra en ordentlig skiss över Lübeck bad Stahre Nygren att försöka skaffa en karta över staden, vilket Nygren lovade att göra. Troligen efter någon dag kom Nygren med en karta över Lübeck. Efter överenskommelse mellan Stahre, Öberg och Nygren gjorde Nygren på vanligt ritpapper troligen två förstora kopior av kartan.

Vad Stahre sålunda berättat vid polisförhöret vidhöll Stahre inför rådhusrätten med tillägg bland annat, att Nygren uppgivit att han fått kartan av en polack vid namn Briskopel. Senare vid samma rättegångstillfälle yttrade Stahre: »Med skisserna och rapporterna hade det icke blivit något av, om Nygren inte varit pigg på saken», samt anförde i anslutning därtill: Det hade varit Stahre, som tagit initiativet till upprättandet av ifrågavarande skisser och rapporter. Stahre hade den uppfattningen, att Nygren och Briskopel varit engagerade av polisen. Enligt vad Stahre erfarit hade vid polisförhör med Öberg i saken framkommit, att polisen erhållit kännedom om förhållanden av sådan beskaffenhet, att det icke vore tänkbart att det inrapporterats till polisen av annan än Nygren. Stahre yttrade: »Det är inte tvivel om att Nygren är polisens hantlangare».

Vid följande rättegångstillfälle inför rådhusrätten anförde Stahres rättegångsbiträde i en av honom ingiven skrift, att Nygren vid något tillfälle kort före den 15 november för Stahre och Öberg berättat om en resa till Sundsvall i hemligt uppdrag, vilket uppdrag emellertid misslyckats. I skriften anføres vidare: På föranledande av Nygren berättade då Stahre och Öberg eller endera av dem i närvaro av den andre för Nygren om sina tidigare befattningar med skisser och rapporter från tyska hamnar samt om sina förbindelser med B och en representant för de allierade nationerna. I samband härmed föreslog Nygren dem de åtgärder i fråga om förberedelser för olovlig underrättelseverksamhet, som ägde rum under november månad. Stahre måste alltså vid närmare eftertanke säga, att det icke är riktigt, som han vid föregående rättegångstillfälle uppgav, att han och (eller) Öberg kommit upp med förslaget och att Nygren »nappat på kroken». Det var snarare Stahre och Öberg som »nappade på kroken», då, som Stahre uppger, Nygren var i polisens tjänst och provocerade dem till ifrågavarande förberedelse, liksom till en försäljning av en rapport till en polack.¹

Öberg har senare vid sistnämnda rättegångstillfälle vidgått, att han, sedan han i september 1943 anhållits men åter frigivits, trätt i förbindelse med Stahre och därvid överenskommit med denne, att de skulle söka kontakt med Nygren samt upprätta skisser och rapporter rörande tyska städer och hamnar för att genom försäljning av dessa handlingar förtjäna pengar.

¹ Till berörda försäljning återkommer framställningen nedan.

Danielsson har i det av honom i ärendet avgivna yttrandet i denna del anfört: Förutom genom sina skriftliga rapporter över övervakningen av Stahre och Öberg höll Nygren Danielsson muntligen å jour med sina iakttagelser och sina samtal med Stahre och Öberg. Vid något tillfälle omkring mitten av november 1943 meddelade Nygren till Danielsson, att Stahre eller Öberg eller möjligen bådadera framställt en begäran om att Nygren skulle skaffa kartor över de tyska hamnarna. Nygren hade förklarat, att han skulle försöka anskaffa dylika. Efter samråd med Danielsson, som föredragit ärendet för chefen för fjärde övervakningsområdet, beslöts att ett försök skulle göras att anskaffa någon karta över staden Lübeck. Avsikten därmed var, att man genom att överlämna kartan till Stahre och Öberg skulle bli i stånd att bedöma, huruvida de av Stahre och Öberg insamlade uppgifterna voro med verkligheten överensstämmande, i det man förmodade att Stahre och Öberg skulle låta pricka in vissa uppgifter på kartan ifråga. Genom medverkan av en officer vid försvarsstaben tillverkades en kopia efter ett original av Bædecker, och denna kopia — en fotokopia — överlämnades sedermera av Nygren till Stahre.

Till upplysning om förhållandena i samband med överlämnandet av kartan över Lübeck återopas i Danielssons yttrande Nygrens förut omnämnda övervakningsrapporter för den 15 och 16 november 1943 samt en liknande rapport för den 17 november 1943.

I övervakningsrapporten för den 15 november 1943 anföres i samband med redogörelse för Nygrens samvaro nämnda dag med Stahre bland annat följande: »Sedan började Stahre ansätta mig med böner att sätta honom i förbindelse med 'polacken'. Jag höll mig fortfarande skeptisk till möjligheten att få 'polacken' intresserad av tyska förhållanden men lovade att jag skulle göra mitt bästa. Jag framhöll dock, att det inte fanns stora möjligheter till snabb kontakt ty 'polacken' var mycket försiktig.»

I övervakningsrapporten för den 16 november 1943 lämnas redogörelse över samvaro mellan Öberg och Nygren. Denne berättar i rapporten om hurusom Öberg talat om de förut omnämnda ritningarna över tyska krigsfartyg samt vissa spionhandlingar, som skulle finnas nergrävda i Hagaparken. I samband härmed, uppger Nygren i rapporten, hade Öberg undrat för vilken part Nygrens »polack» arbetat och om det icke skulle gå för sig att erbjuda »polacken» åtminstone en del av dessa papper. Efter ivriga övertalningsförsök från Öbergs sida, uppger Nygren vidare, hade Öberg lyckats få ett medgivande från Nygrens sida om försök att lägga papperen hos »polacken». Vid ett senare tillfälle samma dag, uppger Nygren i rapporten, pratade Öberg åter om papperen och sade sig vänta stora saker av kontakten med »polacken».

I övervakningsrapporten för den 17 november 1943 redogöres för överlämnandet av kartan över Lübeck. Nygren uppger sålunda i rapporten, att han på morgonen nämnda dag berättat för Stahre och Öberg, att han fått kontakt med »polacken» och att han skulle träffa denne senare samma dag. Klockan 4 på eftermiddagen hämtade Nygren Lübeckkartan. Nygren anför vidare i rapporten: »Klockan 19.00 sammanträffade jag åter med Stahre och Öberg på hotell Nordstjernen. Jag visade dem kartan över Lübeck och förklarade, att polacken lämnat mig den med uppgift att på den pricka in de upplysningar, som de kunde lämna; detta som prov på deras förmåga. Stahre och Öberg funno uppgiften mycket svår. Stahre hade för sin del under sin tysklandsresa specialiserat sig på infarten till Lübeck, medan han inte kände till de centralare delarna av Lübeck. Det enda han visste var, att det låg en flygmaskinsfabrik vid Wallhaven. Han skulle dock skaffa folk, som kände till en del om Lübeck. Han tyckte också att kartans skala var för liten, varför han satte igång med att rita om den i dubbelt så stor skala, varvid han med hjälp av två kalkerpapper även skaffade sig kopior. Han bar sig dock mycket oskickligt åt

och måste strax uppge försöket. Stahre och Öberg anmodade sedan mig att transportera kartan till användbar skala, det var ju ändå jag som anskaffat den. Jag vill för då deras begäran.»

Angående inprickningen av förhållanden av militärt intresse å skissen över Lübeck samt Stahres befattning med skissen i övrigt utvisa handlingarna i rättegången vid rådhusrätten följande.

Kattilasaari har vid polisförhör och vid rådhusrätten uppgivit: Eftermiddagen efter det att Kattilasaari granskat den tidigare omförmälda skissen över Emden sammanträffade Kattilasaari av en händelse med Tyborn och den förut omnämnde sjömannen D. Tyborn ville att Kattilasaari skulle följa med och träffa Stahre, så att Kattilasaari själv kunde tala med denne om de pengar Kattilasaari skulle få. Kattilasaari följde Tyborns förslag, varefter Tyborn sammanförde honom med Stahre, Nygren och Öberg. Sedan Kattilasaari på fråga av Stahre uppgivit att han varit ett par gånger i Lübeck, frågade Stahre, om Kattilasaari ville på en karta peka ut de bombskador han kände till i staden. Begäran framställdes av Stahre som ett villkor för att Kattilasaari skulle få de tidigare utlovade pengarna. Kattilasaari gick med på Stahres begäran och följde med Nygren till dennes bostad. I Nygrens bostad utvisade Kattilasaari på begäran av Nygren på en karta över Lübeck de ställen, där det skulle finnas skador efter bomber. Kattilasaari utvisade emellertid dessa platser på måfå, då han ej alls kände till Lübeck, eftersom han aldrig varit i land där.

Tyborn har vid rådhusrätten uppgivit: Stahre hade vid ett tillfälle efter det Tyborn till Stahre överlämnat skissen över Emden frågat Tyborn om denne kände till någon, som nyligen varit i Lübeck och kände till förhållandena där. Sedan Tyborn sedermera erfarit att Kattilasaari nyligen varit i Lübeck, hade han vid ett sammanträffande med Kattilasaari frågat denne om han ville göra inprickningar på en av Stahre innehavd skiss över Lübeck. Tyborn hade därefter sammanfört Kattilasaari med Stahre.

Stahre har vid polisförhör och inför rådhusrätten vidgått, att det varit på hans begäran som Tyborn anskaffat Kattilasaari. Anledningen härtill förklarade Stahre i anslutning härtill vara den, att Stahre ville ha tag i en man, som nyligen besökt Lübeck, så att uppgifterna från Lübeck skulle vara så färska som möjligt. Stahre har likaledes vid rådhusrätten vitsordat, att han sammanfört Nygren med Kattilasaari, samt uppgivit, att Nygren sedermera för Stahre berättat, att Kattilasaari lämnat Nygren uppgifter om Lübeck och gjort inprickningar på de kopior av kartan över Lübeck, som Nygren utarbetat. Nygren hade vidare, uppgav Stahre, berättat för Stahre att i samband därmed upprättats en rapport innehållande förklaringar till inprickningen samt upplysningar om andra förhållanden i Lübeck. Stahre fick vid ett senare tillfälle rapporten och skissen av Nygren. Stahre har vid rådhusrätten vidare uppgivit, att han därefter utfört tre kopior av skissen och å kopiorna överfört de å skissen verkställda inprickningarna. Stahre hade icke, anförde han i detta sammanhang, utfört kopiorna på någon annans uppdrag eller för någon annans räkning, men han hade avsett att framdeles använda kopiorna i olovlig underrättelseverksamhet.

Åklagaren har i denna del vid rådhusrätten fört talan om ansvar å Stahre för det denne verkställt tre kopior av den ovan omförmälda fotografiska kartkopian över Lübeck och å dessa gjort inprickningar i syfte att använda kopiorna med inprickningar i olovlig underrättelseverksamhet.

Jämväl i fråga om Stahres befattning med berörda kartskiss över Lübeck gjorde Stahres rättegångsbiträde vid rådhusrätten, under samma motivering som angivits i föregående avsnitt, gällande att Stahres befattning med skissen icke borde för

honom medföra ansvar eller att i vart fall Stahres befattning med skissen måste anses ha skett under förmildrande omständigheter.

På sätt framgår av redogörelsen för rådhusrättens utslag i målet mot Stahre, fälldes Stahre härutinnan till ansvar för det han en dag i mitten av november 1943 verkställt kopior av en skiss över Lübeck och från skissen å kopiorna överfört vissa inprickningar rörande militära förhållanden.

Vid det av kommissionen med Stahre hållna förhöret har Stahre förklarat, att han icke gjorde gällande, att provokation från Nygrens sida av Stahre förelegat annat än beträffande kopian av skissen över Lübeck.

Tyborn har åklagaren i denna del lagt till last såsom olovlig underrättelseverksamhet, att Tyborn en dag i slutet av november 1943 sammanfört Kattilasaari med Stahre i ändamål att Kattilasaari skulle lämna Stahre upplysningar om förhållanden i Lübeck. Av redogörelsen för rådhusrättens utslag i målet mot Tyborn framgår, att denne av rådhusrätten fällts till ansvar i enlighet med berörda yrkande.

Åklagaren har icke i målet fört talan om ansvar å Kattilasaari för de uppgifter denne lämnat om Lübeck eller de inprickningar denne gjort å skissen över Lübeck.

Vid förhöret med Stahre inför kommissionen genomgicks rådhusrättens utslag i målet mot Kattilasaari. Stahre anförde därvid: Genom att Nygren stimulerat Stahre och Öberg i fråga om Emden-skissen hade Nygren varit den yttersta anledningen till att Kattilasaari blivit dömd, även om denne ej — som Stahre och Öberg då de utarbetade anmälningen felaktigt antogo — dömts för sin befattning med Lübeck-skissen. Kattilasaari hade i vart fall blivit indragen i saken på Nygrens föranledande.

Nygren har angående upptagandet av uppgifterna från Kattilasaari i yttrandet till kommissionen anført: Nygren hade den 19 november 1943 genom Stahres förmedling sammanförts med Kattilasaari. Vid detta tillfälle hade Stahre och Öberg bett Nygren taga med sig Kattilasaari upp på Nygrens hotellrum och visa honom kartan över Lübeck samt låta honom redogöra för sina iakttagelser i Lübeck. Själva voro Stahre och Öberg, enligt vad de uppgivit, förhindrade att göra detta, enär de hade ett viktigt sammanträffande, vilket — efter vad de själva dagen därpå uppgivit för Nygren — avsett ett besök på en utländsk legation, där Stahre skulle ha erbjudit sig att sälja en rapport grundad på Tyborns uppgifter. Enär Nygren blivit upplyst om att eventuellt »spelmateriel», som använts för införskaffande av bevis, ej skulle begagnas i en kommande process, hade Nygren villfarit Stahres och Öbergs begäran, och Kattilasaari hade till Nygren avgivit en berättelse och gjort inprickningar på kartan.

I anslutning till vad Nygren sålunda anført hör omnämnas, att Stahre vid polisförhör och förhör inför rådhusrätten uppgivit, att han i mitten av november besökt två utländska legationer, samt att Öberg vid rådhusrätten berättat, att han vid ett av berörda besök följt Stahre till det hus där legationen var belägen, samt uppgivit, att Stahre vid besöket medhaft en portfölj innehållande rapporten över Emden samt rapporterna och skissen över Lübeck. Sistnämnda uppgift bestreds av Stahre. I fråga om de sålunda omförmälda besöken på utländska legationen förde åklagaren icke talan i målet.

Påstående om provokation i samband med försäljning av handlingar till en föregiven polsk diplomat.

Stahre och Öberg anföra i sin anmälan: Nygren stimulerade även till brottslig verksamhet. Stahre och Öberg voro vid denna tid trötta på att hänga i staden och ville avveckla sin förbindelse med den norske patrioten B. Nygren eggade dem emellertid till fortsatt aktivitet. Kartan över Lübeck skulle överlämnas till den av honom angivne polacken, Stahre och Öberg skulle få pengar och själva träffa denne

m. m. Ett sammanträffande med polacken kom även till stånd en afton vid niotiden på södertäljevägen, därvid Nygren tjänstgjorde som färdledare. Polacken kom ensam till platsen i bil, vilken hade diplomatskylt. Sistnämnda omständighet ville polisen senare särskilt framhålla, ty därmed skulle, om Stahre och Öberg erkände att de sett skylten, vara fört i bevis att de varit villiga att samarbeta med en utländsk diplomat. Polacken hade sedermera av Öberg igenkänts såsom identisk med en namngiven överkonstapel vid säkerhetspolisen, vilket Öberg vore så säker på att han kunde taga det på sin ed. Vid sammanträffandet fördes samtalet på franska, därvid Nygren tjänstgjorde som tolk. Till polacken överlämnade Stahre och Öberg en rapport rörande förhållandena i Lübeck. För rapporten erhöles de 40 kronor, vilket belopp sedermera delades mellan Stahre, Öberg och Nygren. Polacken ville, att Stahre och Öberg skulle fortsätta med sin verksamhet och att ett nytt sammanträffande skulle komma till stånd. Några dagar efteråt anhöllos emellertid Stahre och Öberg. Nygren drogs icke inför rätta, och därav kunde Stahre och Öberg förstå att Nygren var en polisprovokatör. Avslutningsvis förklarade sig Stahre och Öberg ur stånd att tro, att polisen i sitt spaningsarbete hade rätt att använda sig av sådana metoder, som av dem påtalats.

Vid polisförhøret och vid förhör inför rådhusrätten uppgav Stahre i denna del, att Nygren den 19 november 1943 omtalat, att han samma kväll ordnat med ett sammanträffande med den polack, som tidigare överlämnat kartan över Lübeck till Nygren, samt att denne kanske var intresserad av rapporterna och skisserna. Det överenskomms, att om någon försäljning skulle komma till stånd, så skulle de för Lübeck-skissen begära 800 kronor och för de övriga handlingarna taga vad som bjöds. Vid sammanträffandet, som enligt Stahres vid polisförhøret och inför rådhusrätten avgivna berättelse kom till stånd under i stort sett de förhållanden som angivits i anmälningen, förklarade polacken att det för skissen begärda priset var för högt. Emellertid ville polacken behålla rapporten, och för denna överenskommo alla om det pris som angivits i anmälningen, d. v. s. 40 kronor.

I en vid första rättegångstillfället till rådhusrätten ingiven åtalspromemoria har åklagaren bland annat fört Stahre och Öberg till last, att de den 19 november 1943 deltagit i försäljning till en polack av en av Nygren upprättad rapport över förhållandena i Lübeck. Vid tredje rättegångstillfället återkallade åklagaren yrkandet om ansvar å Stahre och Öberg för olovlig underrättelseverksamhet, såvitt därutinnan gjorts gällande att de deltagit i berörda försäljning. I anslutning till den av Stahres rättegångsbiträde åberopade, förut omförmälda skriften, däri biträdet gjort gällande att Nygren provocerat till bland annat ifrågavarande försäljning, förklarade åklagaren att han ville anmärka, att han icke angivit varför han återkallat yrkandet angående försäljningen av en rapport till polacken.

Danielsson har i det av honom till kommissionen avgivna yttrandet i denna del anfört: Sammanträffandet med polacken utgjorde ett ytterligare led i spelet under försöken att erhålla tillräckligt bevis mot Stahre och Öberg. Som en följd av det förut skildrade förhållandet med anskaffandet av kartan över Lübeck lades sålunda upp en plan för att kunna förverkliga Stahres och Öbergs önskan om ett sammanträffande med den polske diplomaten, som Nygren sagt sig vara bekant med. Avsikten härmed var, att en polisen utomstående person skulle bli i tillfälle att se det material, som Stahre och Öberg införskaffat. Även om Nygren erhållit ganska god kännedom härom, var det helt naturligt att polisen icke gärna ville blotta spaningsarbetet i onödan, då det skulle komma att försvåra kommande arbetsuppgifter, om det blev känt hur polisen arbetade. Dessutom kunde man ju befara, att de misstänkta försvarsadvokater skulle göra försök att få fram jäv mot Nygren, om vittnesförhör erfordrats för att få klarhet i saken. Genom Danielssons försorg vid-

talades en officer vid försvarsstaben att spela den polske diplomatens roll och försågs med en av säkerhetstjänstens bilar, försedd med CD-skyllt för att göra det hela illusoriskt. Officeren orinterades om avsikten med förfarandet eller att han skulle försöka få så noggrann inblick som möjligt i det material, som Stahre och Öberg innehade, och eventuellt köpa någon handling som ett bevis på att Stahre och Öberg verkligen innehåft material angående spionage- eller underrättelseverksamhet. Vid sammanträffandet, vilket såsom av Stahre vid polisförhøret angivits ägde rum den 19 november 1943, köpte officeren, sedan han fått taga del av materialet, för 40 kronor en skriftlig rapport över förhållandena i Lübeck. Av de erhållna pengarna fick Nygren 10 kronor, vilka han överlämnade till Danielsson, som inlämnade beloppet till kassören vid säkerhetstjänsten.

Öbergs verksamhet den 23 och den 24 november 1943.

Då Öbergs verksamhet under dagarna den 23 och 24 november 1943 står i visst samband med den verksamhet, som förut skildrats, torde redogörelse för densamma här böra lämnas, ehuru den icke särskilt omförmålt i Stahres och Öbergs anmälan.

Av B:s och Öbergs berättelser vid rådhusrätten framgår härom följande.

Vid något tillfälle kort efter den 19 november 1943 hade Stahre och Öberg mellan sig delat de kartor och skisser som de innehade. Den 23 november 1943 hade Öberg uppsökt B, vilken vid tillfället varit på väg till en utländsk legation. Då de kommit dit, hade Öberg i det ögonblick de skulle skiljas till B överlämnat dels den fotografiska kartkopian över Lübeck, som Nygren anskaffat, dels den med inprickningar försedda kopia av densamma, som Nygren ombesörjt. Vid överlämnandet hade Öberg frågat om B »ville taga med sig» handlingarna. Öberg hade vid tillfället förstått att B skolat träffa en av sina utländska uppdragsgivare.

Sedan B och Öberg ånyo samma dag sammanträffat, hade det mellan dem bragts på tal att en annan av B:s utländska uppdragsgivare kunde vara intresserad av att erhålla skisserna jämte en av Öberg innehavd rapport över förhållandena i Lübeck. Rapporten utgjordes av en av Öberg verkställd avskrift av den av Nygren med ledning av Kattilasaaris berättelse upprättade handlingen. Enär rapporten varit illa skriven, hade Öberg bett B utföra renskrift av densamma. B hade förklarat sig villig att göra detta, varefter B i sin bostad efter Öbergs diktamen renskrivit rapporten, därvid renskriften, med hänsyn till att B:s förutnämnda uppdragsgivare icke behärskade svenska språket, avfattats på tyska. Vid diktamen lämnade Öberg upplysningar utöver innehållet i rapporten, varför renskriften kom att innehålla utförligare uppgifter än den förra.

Vid sammanträffande följande dag hade B efter Öbergs diktamen på blandad norska och svenska renskrivit ytterligare en av Öberg innehavd rapport rörande iakttagelser under resa Brunnsbüttel—Bremen. Rapporten utgjordes av en utav Öberg verkställd avskrift av en rapport, som upprättats av Nygren, innefattande upplysningar, som lämnats Nygren en dag omkring den 10 november 1943 huvudsakligen av Öberg men också av en annan sjöman, F. Öberg hade haft för avsikt att sälja renskriften jämte kartan och skissen över Lübeck till B:s sist omnämnda utländske uppdragsgivare.

Öberg har vidare uppgivit, att då han utanför den utländska legationen överlämnat kartan och skissen till B, han icke avsett att sälja handlingarna till B:s först berörda uppdragsgivare utan endast velat visa B »att Öberg och Stahre kunde få förbindelse och utöva verksamhet trots att de inte hade förbindelse med B».

I de hänseenden, varom här är fråga, har åklagaren fört talan mot Öberg, dels för att Öberg den 23 november 1943 till B överlämnat en karta och en skiss över Lübeck med begäran att B skulle utbjuda dessa handlingar till försäljning till en

representant för främmande makt, dels för att Öberg den 23 november 1943 — sedan Öberg av Nygren erhållit upplysningar rörande Lübeck, vilka upplysningar Nygren i sin tur mottagit av en sjöman — vidarebefordrat dessa upplysningar till B och därvid lämnat B kompletterande upplysningar, grundade på av Öberg själv gjorda iakttagelser, dels för att Öberg den 24 november 1943 lämnat B upplysning om förhållanden i Brunnsbüttel och Bremen, vilka upplysningar varit grundade på uppgifter, vilka Nygren tidigare införskaffat huvudsakligen från Öberg men även från F.

På samma sätt som i fråga om åklagarens förut omförmälda yrkanden gentemot Öberg gjorde Öbergs rättegångsbiträde gällande, att vad sålunda lagts Öberg till last icke borde för honom medföra ansvar eller att i allt fall hans berörda verksamhet måste anses ha skett under förmildrande omständigheter.

Av redogörelsen för rådhusrättens utslag framgår, att Öberg i berörda hänseenden av rådhusrätten fällits till ansvar i huvudsaklig överensstämmelse med åklagarens framställda yrkanden.

I den uti Danielssons yttrande intagna övervakningsrapporten avseende den 17 november 1943 har Nygren angående upprättandet av rapporten om Brunnsbüttel och Bremen berättat följande:

»Klockan 14.00 uppsökte jag Stahre på hotell Nordstjernen. Han hade då besök av en sjöman, F, vilken skulle vara f. d. skeppskamrat med Stahre. Stahre höll på med att pumpa F på uppgifter från tyska hamnar, som denne nyligen besökt. Stettin, Kiel, Hamburg, Bremen, Emden och Rotterdam nämndes. F lämnade beredvilligt upplysningar, vilka dock voro tämligen svävande, utom vad beträffar Stettin. Stahre bad mig skriva ned dessa uppgifter, vilket jag dock avböjde. Klockan 14.30 anlände Öberg. Han lade sig genast i samtalet och föreslog strax, att man skulle upprätta en rapport över Kiel-kanalen och Bremen, vilka han kände väl till. Stahre tog fram papper och penna och bad mig skriva ned vad Öberg berättade. Då jag inte tillräckligt starkt kunde motivera ett avböjande, ansåg jag bäst att åtaga mig uppdraget. Öberg berättade nu de iakttagelser han gjort på leden Brunnsbüttel—Bremen samt om folkstämningen m. m. i sistnämnda stad. Han hade därvid bistånd av F, som bl. a. gav upplysningar om spannmålsmagasinen i Brake. Öberg var dock den som förde ordet. Klockan 16.00 var rapporten nedskriven och jag for och hämtade Lübeck-kartan.»

Undersökningskommissionen. Stahre och Öberg deltog under hösten 1943 i en av en norsk medborgare B för allierad räkning bedriven olovlig underrättelseverksamhet och lämnade därvid B upplysningar om förhållanden bland annat i Tyskland av militärt och politiskt intresse. Vidare sammanförde Stahre B med personer, som till denne lämnade uppgifter av nu angiven art. Stahres förbindelse med B började den 20 juli 1943, och den 29 augusti 1943 sammanförde Stahre Öberg med B. Även efter det Stahres och Öbergs förbindelse med B i oktober 1943 avbrutits fortsatte de sin brottsliga verksamhet.

Sedan säkerhetstjänsten i oktober 1943 fått misstankar om att Stahre och Öberg bedrev spioneri- eller underrättelseverksamhet och det konstaterats att de den 22 oktober 1943 besökt en utländsk legation, beslöts att en polisman inom säkerhetstjänsten, kriminalkonstapeln Nygren, skulle försöka få personlig kontakt med Stahre och Öberg genom att »spela» någon lämplig roll och därigenom skaffa sig inblick i deras verksamhet. Sedan Nygren den 27 oktober 1943 fått kontakt med Stahre och Öberg, upp-

rätthölls denna kontakt till dess Stahre och Öberg den 27 november 1943 anhöllos. Under sin kontakt med Stahre och Öberg lämnade Nygren till sina överordnade inom säkerhetstjänsten regelbundna rapporter om vad han erfarit, och de av Nygren vidtagna åtgärder skedde efter instruktion från hans överordnade.

Såsom framgår av redogörelsen hänföra sig Stahres och Öbergs påståenden om provokation till vissa åtgärder som Nygren skulle ha vidtagit under sin kontakt med dem. Av redogörelsen framgår emellertid att åtskilliga av Stahre och Öberg i klagomålen till kommissionen framförda uppgifter äro oriktiga och stå i strid med vad de själva berättat under rättegången, uppenbarligen då med vetskap om att Nygren var polisman.

Mot att säkerhetstjänsten låtit Nygren träda i förbindelse med Stahre och Öberg för utforskande av deras verksamhet och anskaffande av erforderligt bevismaterial rörande deras brottsliga verksamhet finner kommissionen någon erinran icke kunna framställas.

Beträffande lämpligheten av de åtgärder, som Nygren företagit under sin kontakt med Stahre och Öberg, har kommissionen haft anledning särskilt uppmärksamma förfarandet att till Stahre och Öberg på deras begäran överlämna en fotografisk karta över Lübeck med anmodan till dem att på densamma pricka in de upplysningar de kunde lämna. Enligt vad som uppgivits av kriminalkommissarien Danielsson har detta skett efter föredragning för övervakningschefen.

Det måste härvid beaktas, att Stahres och Öbergs underrättelseverksamhet, innan Nygren kom i kontakt med dem, var av betydande omfattning. Av redogörelsen får vidare anses framgå att Stahre och Öberg, utan att Nygrens åtgöranden därvid haft betydelse för deras beslut, överenskommit att upprätta skisser och handlingar för försäljning till främmande makt. Genom Nygrens åtgärder erhöll säkerhetstjänsten möjlighet att inskrida mot den av Stahre och Öberg uppenbarligen av rent ekonomiska motiv bedrivna underrättelseverksamheten. De åtgärder beträffande uppgifter om Lübeck, för vilka Stahre och Öberg åtalades, avsågo icke deras mottagande av kartan från Nygren. Stahre åtalades för att han därefter verkställt kopior av kartan och å dessa överfört inprickningar i syfte att använda kopiorna med inprickningarna i olovlig underrättelseverksamhet. Öberg åtalades för att han, sedan han och Stahre sinsemellan delat av dem innehavda kartor och rapporter, till B överlämnat kartan över Lübeck och en kopia därav ävensom till B lämnat rapport om vissa uppgifter rörande Lübeck, som Nygren inhämtat av Kattilasaari. Det av Stahre och Öberg i anmälningen till kommissionen framförda påståendet att Kattilasaari åtalats för sin befattning med kartan över Lübeck eller uppgifter om denna stad är såsom framgår av redogörelsen oriktigt.

Med beaktande av de särskilda omständigheter, som förelegat i detta fall, finner kommissionen att förfarandet med kartan inneburit ett över-skridande av den gräns, som enligt kommissionens mening bör iakttagas av polismyndigheten vid spaningsverksamhet av nu ifrågavarande art.

2) Påstående att provokation förelegat har även gjorts i ett av Högsta domstolen den 2 november 1945 avgjort mål mot köpmannen Otto Oskar Erich Holz. Ehuru någon anmälan i ärendet icke inkommit till kommissionen, har kommissionen, som uppmärksammat fallet, ansett sig böra lämna en redogörelse för detsamma.

Holz föddes 1880 i Tyskland men flyttade redan före första världskriget till Sverige och blev efter några år svensk medborgare. Han hade agenturer för tyska firmor och företag även under åren 1939—1944 ofta affärsresor till Tyskland. I Tyskland blev han bekant med en militärattaché vid tyska legationen i Stockholm och besökte denne i Stockholm 6 å 8 gånger under åren 1942—1943.

I en av åklagaren i målet ingiven skrivelse av den 17 november 1944 har försvarsstaben förklarat, att Holz sedan 1942 (eventuellt under längre tid) arbetat som »Vertrauensmann» för Abwehrstelle Stettin samt att Holz vid ett tillfälle fått brev eller pengar från tyska legationen i Stockholm. Vidare uppgavs i skrivelsen, att med kurirpost till tyska legationen kommit brev adresserade till Holz.

Holz har gentemot dessa uppgifter gjort gällande att namnförväxling skett. Han har medgivit att han erhållit post genom tyska legationen men förklarat att denna post alltid utgjorts av tackskrivelser för av Holz vid ett flertal tillfällen avsända lyckönskningar till Hitler och Göring.

Holz har enligt egen vid polisförhör lämnad uppgift icke varit medlem av något politiskt parti eller deltagit i något politiskt arbete, ehuru han vore intresserad av politik och önskade tysk seger i kriget. I målet uppgav Holz, att han år 1941 planerat att sätta upp en tysk propagandacentral i Stockholm samt underhandlat härom med flera tyskar, bl. a. med en framstående medlem av det nationalsocialistiska partiet i Tyskland.

Personer, som hörts vid förundersökning angående Holz för villkorlig dom eller såsom vittnen i målet eller avgivit intyg i målet, ha uppgivit, att Holz är ivrig tyskvän, ehuru icke nationalsocialist, att han är en fint bildad, försynt och stillsam man med litterära och musikaliska intressen, samt att Holz icke visat något intresse för svenska militära förhållanden.

Holz anhölls den 17 juni 1944 och häktades den 28 i samma månad. Åklagaren yrkade vid Stockholms rådhusrätt ansvar å Holz jämlikt 8 kap. 26 § strafflagen för förberedelse till såväl spioneri som olovlig underrättelseverksamhet för tysk räkning. Förberedelsen till spioneri bestode i att Holz sökt förmå en köpman — här benämnd G — att medverka vid spioneri genom att införskaffa upplysningar om hemliga svenska krigsflygfält, medan förberedelsen till olovlig underrättelseverksamhet bestode i bl. a. att Holz sökt förmå G att medverka i olovlig underrättelseverksamhet genom att införskaffa upplysningar om här i riket vistande flyktingar, om belägenheten av norska flyktingläger samt om tre personer, kallade »Walter P.», »Hans O.» och »Walter K.».

G är född 1902 och var under åren 1941—1943 anställd som direktör för ett aktiebolag med rörelse i livsmedelsbranschen i Stockholm.

Enligt en den 3 juli 1944 dagtecknad polisrapport uppgav G vid polisförhör den 26 juni 1944 följande.

Genom förmedling av förutnämnda aktiebolags ägare hade G i september 1941 sammanförts med Holz för att bolaget skulle kunna få hjälp av denne att erhålla vissa råvaror från Tyskland. Holz hade emellertid icke kunnat vara bolaget till hjälp, emedan Holz icke hade haft några förbindelser inom livsmedelsbranschen. Senare hade Holz och G sammanträffat med varandra några gånger hemma hos bolagets ägare. Vid ett av dessa sammanträffanden under år 1941 hade G troligen nämnt för Holz, att han hade affärsförbindelser med norska legationen.

Någon gång under sommaren 1942 hade G och Holz på förslag av Holz sammanträffat på en restaurant i Stockholm. Holz hade därvid frågat, om G kände några flyktingar. Holz hade förklarat, att han genom att anskaffa upplysningar om flyktingar skulle komma i gynnsam dager i Tyskland. G hade icke lämnat Holz några som helst uppgifter om vilka flyktingar han kände.

I oktober 1942 hade Holz erbjudit sig att göra sällskap med G på en resa till Tyskland för att där söka skaffa aktiebolaget förbindelser. G och bolagets ägare hade emellertid avböjt detta förslag.

I början av mars 1944 hade Holz och G ånyo sammanträffat på förslag av Holz. Därvid hade Holz åter frågat, om G kunde lämna honom uppgifter om flyktingar i Sverige. G hade svarat, att han huvudsakligen kände affärsmän. Under samtalets gång hade G berättat, att han under 1942 och 1943 haft en österrikisk flykting, här benämnd H, anställd hos sig som kemist samt att H agiterade mot Tyskland och brukade träffa några likasinnade å en modesalong vid Birger Jarlsgatan.

Den 6 mars 1944 hade G och Holz åter träffats. Holz hade därvid omtalat, att han hade vissa planer på att söka erhålla Aftontidningens lokal intill Tyska nyhetsbyrån vid Kungsgatan för att där visa tyska filmer.

Den 16 mars 1944 hade Holz och G på nytt sammanträffat på initiativ av Holz. Under samvaron hade Holz helt plötsligt frågat om inte Holz och G skulle träda i »intimare kontakt» med varandra. Samtidigt hade Holz sagt: »Vi skulle gärna vilja veta, var de norska flyktinglägren äro belägna i Sverige. Vi känna till ett sådant i Rimbo, men det skall finnas en 6 å 7 stycken till.» Av samtalet hade G fått den uppfattningen, att Holz velat ha uppgift om de norska polisutbildningslägren.

Den 17 mars 1944 anmälde G på kriminalstationen i Stockholm att han misstänkte Holz för illegal politisk verksamhet för tysk räkning. Vid nämnda tidpunkt var Holz redan känd hos säkerhetstjänsten för att ha förbindelser med Tyskland. Sålunda hade han i april 1940 avsänt ett brev till riksmarskalken Göring, vari han uttryckt sin stora beundran för Göring och det tyska flygvapnet, och i januari 1941 hade han sänt ett lyckönskningstelegram till Göring på dennes födelsedag. I maj 1940 hade han avsänt ett brev till en annan framstående nationalsocialistisk partimedlem i Tyskland, i vilket han givit uttryck för sin önskan att ett nytt Europa skulle uppstå genom rikskansler Hitler, och till denne senare hade han i april 1942 avsänt ett lyckönskningstelegram. I januari 1942 hade meddelats till säkerhetstjänsten, att Holz ofta hade långa telefonsamtal nattetid och skrev maskin långt in på nätterna. Ett par månader senare hade till säkerhetstjänsten inkommit uppgift att informationsstyrelsen fått meddelande om att Holz brukade erhålla brev, som kunde misstänkas vara av illegal natur, enär breven förefallit vara avfattade på chiffer.

Då G i mars 1944 gjorde sin anmälan till polisen, uppmanades han att sätta sig i förbindelse med polisen, därest Holz ånyo skulle söka kontakt med honom.

Den 12 maj 1944 underrättade G säkerhetstjänsten om att han blivit uppringd av Holz, som önskade ett sammanträffande. G uppmanades därvid av säkerhetstjänsten att villfara Holz' önskan och att sedermera underrätta säkerhetstjänsten om vad som förekommit vid sammanträffandet mellan honom och Holz.

I sin i polisrapporten återgivna berättelse har G om detta sammanträffande uppgivit följande. Sammanträffandet hade ägt rum den 13 maj 1944 på Operakällaren. Under måltiden hade Holz tagit fram ett maskinskrivet papper, ögnat igenom det och frågat, om G kände någon »Walter K.». På G:s fråga vad saken gällde hade Holz meddelat, att han fått papperet från tyske flygattachéns avdelning och att han skulle införskaffa några uppgifter för Wehrmachts kommandos i Berlin räkning. Holz hade därefter visat G brevet.¹ Holz hade bett G meddela honom om

¹ Brevet beslagtogs sedermera vid husrannsakan hos Holz.

G hörde något som kunde sättas i samband med de i brevet nämnda personerna. Under kvällen hade Holz fört in samtalet på flyktingarna i Sverige samt framhållit, att han vore mycket tacksam om G, som hade stor bekantskapskrets, skulle kunna lämna Holz uppgifter om flyktingar. Några dagar efter detta sammanträffande hade G i ett brev sänt Holz ett urklipp ur tidskriften Flyg, vari tidningens redaktion funnits upptagen.¹

G upprättade redan den 15 maj 1944 en särskild redogörelse för sammanträffandet med Holz den 13 maj. Denna redogörelse överensstämmer i huvudsak med G:s i polisrapporten återgivna berättelse. Redogörelsen innehåller därutöver den uppgiften, att G sökt föra in samtalet på Holz' tidigare förfrågan angående de norska lägren, men att Holz icke visat någon lust att diskutera denna angelägenhet.

Polisrapporten innehåller vidare denna passus: »Av kriminalpolisen erhöi G direktiv att följa Holz' verksamhet och till polisen anmäla, om något ytterligare anmärkningsvärt förekom från Holz' sida. Detta har G också gjort och vid ett flertal tillfällen meddelat uppgifter från sina sammanträffanden med Holz.»

Enligt polisrapporten har G i fortsättningen berättat: Troligen fredagen den 19 maj 1944 hade G och Holz ätit middag tillsammans på restaurant Anglais. Under kvällen hade Holz fört in samtalet på militära förhållanden och bl. a. frågat G var denne fullgjorde sin militärtjänstgöring. G hade uppgivit, att han tjänstgjorde vid mobiliseringsavdelningen vid A 401. I samband därmed hade Holz helt plötsligt frågat, om det icke förekommit inkallelser till en del flygfält de senaste dagarna. G hade bejakat detta. Vidare hade Holz sagt, att G skulle göra Holz och »saken» en ovärderlig tjänst, om han kunde skaffa uppgifter om vilka flygfält inkallelserna avsågo och var de vore belägna. G hade lovat att se vad han kunde göra åt saken. Holz hade därefter frågat G, om denne kommit i förbindelse med någon person, som kunde skaffa honom uppgifter angående norska utbildningslägren. G hade lovat att giva Holz uppgifter härom. Följande dag hade G med bud skickat Holz ett brev med uppgift om 6 norska utbildningsläger.²

Angående sammanträffandet den 19 maj 1944 mellan Holz och G avgav G påföljande dag till säkerhetstjänsten en promemoria av i huvudsak samma innehåll som hans i polisrapporten återgivna berättelse.

Av polisrapporten framgår, att G erhållit uppgiften om de norska lägren av säkerhetstjänsten, vilken i sin tur fått uppgifterna genom förmedling av militär myndighet.

G:s vid polisförhör avgivna berättelse innehåller vidare: Några dagar senare sammanträffade Holz och G på Konsthärshuset, där de åto middag. Holz hade därvid meddelat, att de uppgifter G lämnat om de norska lägren, vore helt kända saker, och att det speciellt vore de hemliga förläggningarna som intresserade Holz. G hade då nämnt, att norrmännen hade förläggningar i Stigomta och Erna samt i Tuppens fabriker i Norrköping.

För detta sammanträffande, som ägde rum den 24 maj 1944, redogjorde G genom en promemoria, som han ingav till kriminalpolisen. Promemorian innehåller bland annat följande uppgifter.

G hade enligt överenskommelse med kriminalöverkonstapeln Söderström ringt upp Holz i telefon den 24 maj. Holz hade därvid föreslagit ett sammanträffande samma kväll, vilket också skett. Under kvällens lopp hade Holz omtalat, att en pianist på ett hotell i Stockholm vore i tjänst hos tyska underättelseväsendet. G hade därvid gjort en »förtäckt fråga» om inte Sverige hade ett bra underrättelseväsende i utlandet Holz hade svarat, att han trodde sig veta, att detta dämera

¹ Brevet med urklippet beslagtogs sedermera vid husrannsakan hos Holz.

² Brevet med uppgifterna beslagtogs vid husrannsakan hos Holz. Uppgifterna avsågo lägren i Gottröra, Mauritzberg, Holmarudden, Erikslunde, Öreröd och Kjesäter.

säkert icke vore så dåligt. Det hade förefallit som om Holz ej ännu varit riktigt säker på G. Sålunda hade det varit omöjligt för G att få fram av Holz, vilka upplysningar Holz önskade för tillfället. G hade i förbifarten berört sin »besvikelse» över att han inte lyckats bli fri från sin militärtjänstgöring vid den tidpunkt han beräknat. Holz hade icke visat något som helst intresse för detta yttrande av G. Holz hade ej heller yttrat något som hade samband med Holz' vid föregående sammanträffande framställda fråga om flygplatser. G hade lyckats få Holz' fingeravtryck på ett exemplar av Signal, men Holz hade bytt ut detta exemplar strax innan Holz och G skilts åt.

Enligt vad G uppgav vid polisförhøret hade Holz och G på initiativ av Holz åter sammanträffat den 14 juni 1944. Samtalet hade huvudsakligen rört sig om den allierade invasionen. Mitt under samtalet hade Holz plötsligt frågat, om G kunde skaffa honom några uppgifter om de hemliga krigsflygfälten i Sverige. Samtalet hade också kommit in på de norska lägren. Över detta sammanträffande avgav G följande dag likaledes skriftlig rapport till säkerhetstjänsten, i huvudsak överensstämmande med G:s i polisrapporten återgivna berättelse.

G:s berättelse i polisrapporten fortsätter:

Någon dag senare hade G ringt upp Holz, varvid de kommit överens om att träffas lördagen den 17 kl. 14.00 vid Bellmansro. Sedan G och Holz träffats vid Bellmansro, hade de tagit en promenad på Djurgården. Därunder hade G sanningslöst yttrat, att han senare på dagen skulle träffa en sergeant, som var stark tyskvän, och få uppgifter om vissa hemliga flygfält av denne. G och Holz hade därefter avtalat, att de — sedan G träffat sergeanten — skulle äta middag tillsammans på Konstnärshuset. På kvällen hade de träffats enligt överenskommelse. Under middagen hade G lämnat Holz en lapp på vilken antecknats: »Hemliga krigsflygfält: Bredåkra, Rommehed». Holz hade tagit emot lappen och stoppat den på sig.¹

Enligt upplysning av åklagaren vid muntligt förhör i hovrätten hade uppgiften om dessa flygfält erhållits från försvarsstaben, som oaktat flygfälten vore hemliga, likväl ansett sig kunna lämna upplysningar om desamma, emedan det varit för försvarsstaben bekant, att de tyska myndigheterna kände till ifrågavarande flygfält. Åklagaren uppgav vidare, att polisen uppmanat G att till Holz överlämna papperslappen med anteckningarna om flygfälten.

G åberopades av åklagaren som vittne vid rådhusrätten. Holz' rättegångsbiträde gjorde gällande, att G vore att anse såsom angivare och förty jävig att vittna i målet.

G anförde därvid: Då han i mars 1944 infunnit sig i polishuset och bett att få tala med någon tjänsteman vid den rotel, som handhade utredningen angående spionerbrott, hade han blivit hänvisad till en kriminalkonstapel och för denne omtalat, att Holz av G begärt vissa upplysningar angående utländska flyktingar här i landet. Sedermera hade han i samband med den polisutredning, som i anledning av G:s meddelanden igångsatts, kommit i förbindelse med kriminalöverkonstapeln Söderström och av denne erhållit förhållningsorder av innehåll, att G skulle fortsätta förbindelsen med Holz och lämna polismyndigheten meddelande om vad som därvid förekommit mellan dem.

Åklagaren påpekade, att G jämlikt 8 kap. 28 § strafflagen riskerat straff, om han underlåtit delgiva polisen sina iakttagelser angående Holz.

Rådhusrätten ogillade jävsinvändningen.

När G härefter hördes som vittne, vitsordade han i huvudsak riktigheten av sina vid polisförhøret lämnade uppgifter.

¹ Lappen beslagtogs vid kroppsrensningen av Holz.

Från säkerhetstjänstens sida har uppgivits att G icke erhållit någon ersättning därifrån för de uppdrag han haft för polisens räkning.

Holz har vid polisförhör angående sina mellanhavanden med G uppgivit i hudsak följande.

I januari 1944 hade Holz erhållit ett på tyska skrivet anonymt brev, vari Holz hotades med åtgärder om han ej slutade att förtala norrmännen i Sverige. I slutet av mars 1944 hade Holz åter erhållit ett anonymt brev, vari omnämnts tre personer vid namn Harry. Slutligen hade Holz i början av maj 1944 erhållit ett tredje anonymt brev, i vilket talades om några personer vid namn »Walter P.», »Hans O.» och »Walter K.». Samtliga brev voro skrivna på tyska. De två första breven hade Holz förstört. Det tredje brevet hade han däremot behållit. Holz hade förmodat, att breven härrörde från immigrantkretsar, där man ogillade Holz' tyska sympatier. Holz hade därför beslutat sig för att undersöka varifrån breven kommit. I detta syfte hade Holz sökt införskaffa adresser på olika flyktingar. Bl. a. hade Holz vänt sig till G, med vilken Holz 1941 blivit bekant genom förmedling av förutnämnda aktiebolags ägare, vilken Holz kände sedan år 1914. Enär Holz fått den uppfattningen, att G hade samma åsikter beträffande norrmännen i Sverige som Holz, försökte Holz att av G få uppgifter speciellt rörande norska flyktingar i Sverige. Holz hade emellertid ej för G omnämnt, att Holz ville ha upplysningar för att taga reda på vem som skrivit breven, utan han hade låtit G förstå, att det varit för tysk räkning som han insamlade uppgifterna. Holz hade nämligen trott, att han på detta sätt lättare skulle kunna intressera G för saken. Holz hade dock aldrig talat om att G borde träda i närmare kontakt med Holz. Vid något tillfälle hade Holz visat G det sista anonyma brevet han erhållit och bett G att taga reda på vilka de i brevet omnämnda personerna vore. Holz hade därvid sanningslöst låtit påskina att han erhållit uppdrag av Oberkommando der Wehrmacht i Berlin att införskaffa dessa uppgifter. Holz hade däremot icke påstått, att han fått brevet från tyska flygattachén. Sedermera hade G skickat Holz ett brev vari han sagt sig förmoda att »Walter K.» vore identisk med redaktören för tidskriften Flyg. Därjämte hade G skickat en uppgift om tidskriften Flygs redaktion. G hade under ett samtal med Holz omnämnt en person vid namn H. Holz, som sammanställt detta namn med det i ett av de anonyma breven förekommande namnet Harry, hade bett G taga reda på H:s adress. På grundval av de uppgifter G sedermera lämnat om H hade Holz på baksidan av det tredje anonyma brevet gjort vissa anteckningar angående H. På baksidan av nämnda brev¹ finnes även vissa andra anteckningar om personer, som Holz misstänkte vara utländska agenter.

Under april och maj 1944 hade Holz ofta samtalat med G om norrmännen i Sverige. Holz hade varit upprörd över att norrmännen hade så stora friheter här i landet. Bl. a. hade han med G diskuterat det förhållandet, att norrmännen tillätos ha en del inofficiella förläggningar. Holz hade bett G skaffa honom adresser på de norska förläggningarna, särskilt på de s. k. hemliga förläggningarna. Holz hade aldrig sagt, att »vi» ville veta var flyktinglägren finnes, utan endast uppgivit, att han själv ville veta deras belägenhet. Holz hade velat få reda på dessa förläggningar, emedan han trott, att de vore allierade spioncentra och att de anonyma breven därför kunde härstamma från dessa läger. Någon tid senare hade Holz erhållit ett brev från G med namnen å 6 norska förläggningar. Några veckor därefter hade G för Holz omtalat, att han trodde att det finnes s. k. hemliga norska förläggningar i Stigtomta, Erna, Norrköping, Linköping och Malmö.

Någon gång i början av juni 1944 hade Holz kommit att samtala med G om de svenska flygfälten. Anledningen härtill hade varit, att Holz trott, att Sverige skulle bliva angripet från luften av allierade styrkor. Under samtalet hade Holz frågat,

¹ Brevet beslagtogs sedermera vid husrannsakan hos Holz.

om det ej finnes några hemliga flygfält i Sverige. G hade svarat, att det givetvis finnes sådana fält. Holz hade blivit intresserad av detta förhållande och bett G skaffa honom upplysningar om de hemliga flygfälten. Orsaken till att Holz velat införskaffa dessa uppgifter hade varit, att han velat visa sig vara väl initierad om politiska och militära förhållanden. Söndagen den 17 juni 1944 hade Holz och G på förslag av Holz ätit middag tillsammans på Konstnärshuset. Under middagen hade G lämnat Holz en papperslapp, vilken enligt vad Holz förstått innehållit uppgifter om s. k. hemliga krigsflygfält.

Vid förhör inför rådhusrätten har Holz i vissa delar ändrat sina nu refererade uppgifter. Av hans berättelse vid rådhusrätten må följande återges.

Frågan om hemliga krigsflygfält i Sverige hade varit på tal mellan Holz och G vid ett tillfälle i mitten av juni 1944. Vid detta tillfälle hade G, utan att Holz genom någon fråga föranlett honom därtill, yttrat att inkallelser till flyget påginge, emedan man väntade invasion. Holz, som svarat, att det bara kunde vara engelsmän och amerikanare, som kunde tänkas göra invasion, hade blivit mycket förskräckt över vad G berättat samt sagt: »Vi måste väl försvara oss»? G hade svarat: »Nej, vi låter dem komma in. Det är inte armén utan politikerna som bestämmer.» Därpå hade G fört in samtalet på hemliga krigsflygfält i Sverige och uppgivit, att sådana förekomme. Holz hade därvid frågat: »Hur vet du att det finns det?» G hade svarat, att han kände en person, som hade reda på det och som skulle kunna skaffa Holz uppgift om sådana flygfält. Holz hade endast svarat: »Om du vill göra det så...» Holz hade nämligen »uppriktigt sagt inte alls varit intresserad». Den papperslapp, som G den 17 juni 1944 lämnat Holz på Konstnärshuset, hade varit hopvikt, men Holz hade av ett yttrande av G förstått, att den innehöll uppgifter om hemliga krigsflygfält. Holz hade stoppat lappen i en ficka utan att läsa den. Holz hade icke hunnit taga del av papperslappens innehåll innan han anhöllits.

Holz hade icke införskaffat uppgifter av G för att han ville visa sig vara väl initierad i politiska och militära förhållanden. Han hade endast önskat erhålla dessa uppgifter för att »få en bild av läget».

Anledningen till att Holz' uppgifter vid polisförhøret avveke från vad Holz uppgivit inför rådhusrätten vore att Holz varit mycket uppskakad vid förhörstillfället samt att Holz trott att G genom Holz' förvållande råkat i ett svårt läge, varför Holz vinnlagt sig om att icke onödigtvis motsäga G:s vid polisförhör lämnade uppgifter.

Rådhusrätten meddelade utslag i målet mot Holz den 20 juli 1944. I utslaget fann rådhusrätten utrett, att Holz vid olika tillfällen under förra hälften av år 1944 sökt förmå G att åt Holz införskaffa upplysningar angående dels i Sverige vistande flyktingar, dels belägenheten av inom riket befintliga norska flyktingläger, dels ock hemliga svenska krigsflygfält. Med hänsyn till omständigheterna i målet ansåg rådhusrätten Holz övertygad att ha handlat i syfte att gå främmande makt tillhanda. Rådhusrätten fann följaktligen Holz förvunnen till ansvar för förberedelse till olovlig underrättelseverksamhet och förberedelse till spioneri samt dömde honom till straffarbete åtta månader.

Såväl åklagaren som Holz anförde hos Svea hovrätt besvär över rådhusrättens utslag.

I hovrätten uppgav Holz följande:

Han hade icke under sommaren 1942 av G begärt uppgifter om flyktingar. Vid de samtal, som G och Holz då fört, hade flyktingfrågan endast berörts helt allmänt. Det hade först varit i mars 1944, d. v. s. sedan G vänt sig till polisen, som G börjat nämna namn på vissa flyktingar för att väcka Holz' intresse för dem. Med undantag av förfrågningarna om H och »Walter P.» m. fl. hade Holz aldrig

sökt erhålla några upplysningar av G. Vad G i övrigt omtalat för Holz angående flyktingar eller annat hade han gjort utan att vara ombedd därom. Holz hade sålunda ej själv tagit initiativet till att införskaffa upplysningar angående flyktingar eller norska flyktingläger, utan det vore G som för Holz omtalat, att han kände många flyktingar. Då Holz sedermera mottagit de anonyma breven, hade han kommit på tanken att genom G försöka få reda på vem som skrivit breven. G hade funnit »ett barnsligt nöje» i att lämna Holz upplysningar om norska flyktingar. Holz hade dock insett, att möjligheten att på denna väg få kännedom om avsändaren av de anonyma breven varit mycket obetydlig. Holz förnekade att han till G sagt, att han genom att införskaffa upplysningar om flyktingar skulle komma i »en fördelaktig dager» i Tyskland.

Med uppgifterna angående de hemliga flygfälten hade förhållit sig på följande sätt. G hade lett in samtalet på flygfälten genom att söka göra troligt, att han »ur absolut informerad källa» fått reda på att en luftinvasion väntades. Därefter hade G talat om de platser, där en sådan invasion kunde ifrågakomma, och därvid omtalat att det funnes hemliga flygfält. Holz hade icke frågat var dessa flygfält vore belägna, emedan Holz saknat intresse därför. G hade frågat om Holz önskade erhålla sådana uppgifter. Utan att närmare tänka över saken hade Holz svarat jakande. Vid Holz' och G:s följande sammanträffande hade G räckt Holz en papperslapp med orden: »Här får du det vi talade om sist vi träffades.» Holz hade tagit lappen och stoppat ned den i fickan utan att ens titta på den. Därefter hade Holz och G fortsatt sitt samtal om helt andra saker. Strax därpå hade Holz blivit anhållen.

Hovrätten meddelade utslag den 30 januari 1945. Beträffande jävsfrågan fann hovrätten, att G vid sina sammanträffanden med Holz efter den 17 mars 1944 icke blott sökt minnas och iakttaga för Holz, såsom misstänkt för brott mot 8 kap. strafflagen, besvärande omständigheter, som G därpå meddelat polismyndigheten, utan även i provokatoriskt syfte föranlett Holz till yttranden och åtgärder av för Holz besvärande art, bland annat rörande svenska militära förhållanden. På grund därav och vad i målet eljest förekommit rörande G och hans ifrågavarande förbindelse med polismyndigheten fann hovrätten sådana omständigheter föreligga, att G måste anses såsom angivare i målet, varför G:s i målet avgivna berättelse fränkandes verkan av laga bevis. Vidkommande själva målet fann hovrätten, med hänsyn bland annat till vad angående jävsfrågan upptagits, mot Holz' bestridande icke styrkt, att Holz sökt förmå G att medverka till lämnande av upplysningar om svenska hemliga krigsflygfält. Ostridigt vore visserligen, att Holz ombett G att lämna Holz upplysningar om flyktingar och flyktingläger, men Holz kunde, trots att mot honom förekommit synnerligen besvärande omständigheter, icke anses lagligen övertygad att därvid ha handlat i syfte att gå främmande makt tillhanda. Hovrätten ogillade förty den mot Holz förda ansvarstalan.

Justitiekanslersämbetet anförde besvär över hovrättens utslag med yrkande att jävsinvändningen »oavsett vilka anmärkningar som kunna göras i fråga om lämpligheten av polisens samarbete med G» måtte ogillas samt att Holz måtte fällas till ansvar i målet.

I förklaring till Högsta domstolen vidhöll Holz att G handlat i provokatoriskt syfte och att G, utan att vara av Holz anmodad eller vidtalad, av eget initiativ lämnat Holz vissa uppgifter.

Högsta domstolen meddelade utslag i målet den 2 november 1945. Med ändring av hovrättens utslag beträffande jävsfrågan fastställde högsta domstolen rådhusrättens beslut i denna del, varjämte även vidkommande själva målet rådhusrättens utslag fastställdes med ändring av hovrättens utslag.

Vid förhör inför kommissionen har G uppgivit i huvudsak följande. Han hade ansett det som sin skyldighet att anmäla Holz för polisen. Han betraktade dock

icke sig själv som »angivare» och hade icke fått någon som helst betalning av säkerhetstjänsten. Vad Holz vid rådhusrätten och hovrätten berättat om att G skulle ha tagit initiativ till brott, för vilka Holz åtalats, och överhuvud gått provokatoriskt tillväga, vore osanning. G vidhölle vad han berättat i saken vid polisförhören. G hade under sitt samarbete med säkerhetstjänsten fått uppfattningen att man ville »ha fast» Holz. Inom säkerhetstjänsten hade man ansett Holz vara mycket »hårdfjällad». Av denna anledning hade G fått noggranna instruktioner hur han skulle förfara vid sammanträffandena med Holz. G hyste den bestämda uppfattningen att säkerhetstjänsten i förevarande fall uppträtt juste. Han hade i varje fall ingen anmärkning att göra mot de metoder, som kommit till användning i samband med Holz' avslöjande.

Överkonstapeln Söderström har på förfrågan framhållit, att det vore självklart att säkerhetstjänsten, sedan G till denna framfört sina misstankar mot Holz, haft intresse av att avslöja Holz, men att säkerhetstjänsten därvid icke på något sätt gått provokatoriskt tillväga, enär initiativet till sammanträffandena hela tiden utgått från Holz samt G efter rapporter till säkerhetstjänsten över vad därvid förekommit blott fått instruktion att på Holz' begäran om erhållande av uppgifter till denne utlämna allenast vissa mindre betydelsefulla sådana.

Undersökningskommissionen. Vad som i förevarande ärende framkommit rörande säkerhetstjänstens åtgärder i dess mot Holz riktade spaningsverksamhet kan enligt kommissionens mening ej föranleda klander mot säkerhetstjänsten eller dess befattningshavare.

3) Tidningen »Ny Dag» publicerade den 12 maj 1945 en artikel under rubriken »Tyska legationens provokatör ordnade pansarspionmålet». I denna artikel framställdes anmärkningar av olika slag mot de ingripanden, som från svenska myndigheters sida vidtagits mot sergeanten Tobias Wallin samt dennes hustru Ingeborg Wallin och sjuttonåriga dotter Margot Wallin, vilka samtliga ställts under åtal och i början av år 1943 dömts för statsfientlig verksamhet. Tidningen innehöll även den 5, 6 och 7 juli 1945 utförliga artiklar angående den s. k. pansarspionaffären med viss kritik av säkerhetstjänstens arbetsmetoder.

Av innehållet i nämnda tidningsartiklar må sammanfattningsvis återges följande.

I spionerimålet mot makarna Wallin och deras dotter hade synnerligen stränga domar fällts på ytterligt lösa grunder. Det vore nämligen tydligt att en aktiv nazist vid namn Johansson uppträtt såsom provokatör i målet. Anklagelserna mot makarna Wallin och deras dotter samt några andra personer, som jämte dem ställts under åtal, däribland föreståndaren för Intourist resebyrå i Stockholm, sovjetryske medborgaren Vasili Sidorenko, hade uteslutande byggts på Johanssons påståenden. Johansson hade själv erkänt inför polisen och rätten att han stått i förbindelse med tyska legationen och på dess uppdrag sökt kontakt med Sidorenko. Johansson hade för att kompromettera denne tillsänt honom ett brev med posten med begäran om 500 kronor till en resa. Senare hade Johansson enligt vad han påstått blivit rädd för att censuren läst brevet och ansett att det därför vore bäst att sätta sig i förbindelse med polisen. Johansson hade vidare skrivit en memoria på hundra punkter, vilken utgjort »Hestapos» (»hemliga statspolisens») anklagelsematerial mot samtliga anklagade. »Hestapo» hade dock icke haft så stor nytta av den, då nästan allt visat sig vara löjligen konstruktioner. Vid något tillfälle

hade Johansson samtalat med Sidorenko och Margot Wallin på en restaurang, varefter han angivit Margot Wallin för polisen. Johansson hade också blivit polisens provokatör. När han kommit så långt i sitt fullföljande av tyska legationens uppdrag, att han trodde sig kunna kompromettera Sidorenko, hade han gått till hemliga polisen, och denna hade då uppmanat honom att fortsätta sin provokatoriska verksamhet. Poliserna hade därpå börjat skugga Sidorenko och alla dennes bekanta. Margot Wallin hade anhållits i september 1942 utan annat skäl än att hon brukat sammanträffa med Sidorenko.

Undersökningskommissionen har begärt yttrande i saken från säkerhetstjänsten. I anledning därav har kriminalpolisintendenten Martin Lundqvist verkställt utredning. Skriftliga förklaringar ha avgivits av kommissarien Erik Lönn samt överkonstapeln Th. Söderström. Av innehållet i dessa förklaringar återges sammanfattningsvis följande.

Utredningen av den berörda spionaffären anförtröddes av Lönn åt Söderström. Hela affären hade sin upprinnelse i ett i den allmänna postkontrollen uppsnappat brev från den i tidningsartikeln omnämnde Johansson till Sidorenko. I brevet till denne begärde Johansson en viss penningssumma för att kunna skaffa upplysningar. Polisen visste då icke vem Johansson var. Någon månad senare (den 25 augusti 1942) inställde sig Johansson på kriminalstationen för att göra en anmälan mot Sidorenko, som Johansson misstänkte för spioneri. Söderström tog upp denna anmälan. Det visade sig därvid, att Johansson själv gjort sig skyldig till brottsligt förfarande, varför Johansson den 29 nämnda augusti anhölls. Efter medgivande från utrikesdepartementet blev någon dag senare Sidorenko och under utredningens gång även makarna Wallin samt deras dotter anhållna. Vid utredningen framkommo till en början icke några som helst omständigheter, som tydde på att Johansson skulle ha varit i förbindelse med tyska legationen. Först vid ett av de sista rättegångstillfällena i rättegången mot Johansson vid Svea Livgardes regementskrigsrätt (den 29 september 1942) omtalades, att Johansson varit i förbindelse med tyska legationen. Denna upplysning lämnades av Johanssons försvarsadvokat såsom ett bevis för att Johansson icke såsom åklagaren påstått vore kommunist. Uppgifterna att Johansson av polisen använts som provokatör vore icke överensstämmande med sanningen.

Rörande den s. k. pansarspionaffären har en biträdande överkonstapel i en den 5 februari 1946 upprättad promemoria meddelat i huvudsak följande.

Den 10 juli 1942 inkom från postkontrollavdelningen till kriminalavdelningens 6:e rotel en fotografisk kopia av ett brev från en värnpliktig vid namn Johansson till T. Wasiliewsky, Intourist Resebyrå, Vasagatan 8, Stockholm. I brevet anhöll Johansson att få sig tillsänt ett belopp å 150 kronor, vilket belopp han sade sig behöva »för att kunna medfölja en militär till Västerås, något som skulle vara för deras arbete nödvändigt».¹

I anledning av detta brev verkställdes viss undersökning och det konstaterades därvid att avsändaren var en värnpliktig vid Kungl. Svea Livgarde vid namn Johansson. Johansson ställdes under övervakning och den 29 augusti 1942 blev han anhållen. Efter några förberedande förhör med honom blev ytterligare en värnpliktig vid Kungl. Svea Livgarde, med vilken Johansson samarbetat, anhållen.

Genom den utredning, som verkställdes, blev det klarlagt, att Johansson den 27 maj 1942 trätt i förbindelse med Sidorenko och att den jämte Johansson anhållne värnpliktige genom Johanssons förmedling sammanförts med Sidorenko. Johansson och hans kamrat hade därefter gemensamt eller var för sig vid ett flertal

¹ Jfr ovan s. 181.

tillfällen sammanträffat med Sidorenko på olika platser i staden samt låtit bjuda sig av honom på restauranter och andra nöjen. Johansson hade dessutom kontant mottagit 515 kronor. Kort tid efter inledandet av umgänget med Sidorenko hade Johansson kommit till insikt om att denne upprätthöll förbindelsen med dem i avsikt att för Sovjets räkning av dem erhålla upplysningar om svenska militära förhållanden eller genom dem komma i förbindelse med sådana personer, som kunde lämna dylika uppgifter. Vid några tillfällen hade sålunda Johansson blivit tillfrågad om han hade några kamrater, som tjänstgjorde på militära staber, såsom generalstaben och arméfördelningsstaben, eller arméförvaltningen. Vid andra tillfällen hade Sidorenko frågat, om Johansson kände till något om tyska vapen- och trupptransporter genom Sverige samt om Johansson kunde taga reda på storleken av tyska truppstyrkor i Finland. Vidare hade Sidorenko en gång frågat, huruvida Johansson hade sig bekant, om Sverige exporterade livsmedel till Tyskland, Finland eller Norge.

Beträffande brevet till T. Wasiliewsky, ett tacknamn för Sidorenko, uppgav Johansson, att han var i behov av penningar och att han därför tillskrivit Sidorenko. För att Sidorenko skulle bliva intresserad uppgav Johansson sanningslöst, att han tillsammans med en militär skulle besöka Västerås, något som vore nödvändigt för deras arbete. I verkligheten tänkte Johansson företaga en resa dit med en kvinnlig bekant.

Johansson och hans kamrat lämnade icke, såvitt utredningen visade, till Sidorenko några uppgifter av sådan beskaffenhet, att de bort hållas hemliga för främmande makt.

Det blev vidare utrett, att Johansson på grund av sin nazistiska inställning sökt förbindelse med tyska legationen i Stockholm och för en representant för denna i slutet av juni 1942 omnämnt, att Sidorenko troligen sökte för sitt hemlands räkning utforska tyska militära hemligheter. I augusti 1942 uppsökte Johansson föreståndaren för tyska passbyrån i Stockholm och meddelade denne sina iakttagelser angående Sidorenko, därvid han tillråddes att fortsätta förbindelsen. Johansson lovade meddela vad han kunde inhämta rörande Sidorenkos verksamhet såväl i vad den avsåge ryska som svenska förhållanden.

Johansson och hans kamrat kommo under sin förbindelse med Sidorenko även i kontakt med en kvinnlig bekant till denne, kallad Inga. Den 3 september 1942 uttrönte säkerhetstjänsten genom telefonkontroll att Sidorenko samma dag skulle infinna sig på viss plats i Stockholm tillsammans med en av honom anlitad språklärlarinna för att sammanträffa med en tredje person. Vid övervakning på platsen befanns att språklärlarinnan var identisk med »Inga», och genom fortsatt spaningsverksamhet uttröntes att kvinnan ifråga var Margot Wallin. Hon ställdes under fortsatt övervakning, och sedan det konstaterats att tillräckliga skäl för ett anhållande förelågo, blev hon den 7 september 1942 anhållen samt hörd angående sina förbindelser med Sidorenko. Hon uppgav därvid, att hon sedan våren 1942 fungerat som dennes språklärlarinna, men förnekade till en början, att hon i övrigt haft något med Sidorenko att göra. Under utredningen styrktes emellertid misstankarna mot henne, och sedan hennes moder, som vid ett par tillfällen blivit kallad till förhör på kriminalavdelningen, lämnat uppenbarligen felaktiga uppgifter angående bekantskapen med Sidorenko, blev även modern anhållen. Några dagar senare anhölls också sergeanten Wallin, sedan misstanke uppkommit, att även han kunde ha medverkat i den brottsliga verksamhet, för vilken Sidorenko misstänktes vara ledare. Misstankarna mot de tre anhållna visade sig välgrundade, och efter några dagar hade så mycket framkommit, att kriminalpolisen kunde skrida till anhållande av Sidorenko. Från utrikesdepartementet hade nämligen under hand meddelande ingått, att Sidorenko icke åtnjöte exterritorialrätt.

Genom vad som i målet mot Sidorenko m. fl. förekom blev det utrett, att Sidorenko, sedan han i maj 1942 kommit i förbindelse med Johansson och dennes

kamrat, under sommaren 1942 i syfte att för främmande makts räkning av dem erhålla upplysningar angående svenska militära förhållanden vid ett flertal tillfällen bjudit dem på restauranter och andra nöjen samt till dem överlämnat penningar. I samma syfte hade Sidorenko av Johansson begärt att bliva sammanförd med andra personer, som Sidorenko antagit vara i stånd att lämna upplysningar som nyss nämnts. Troligen i början av år 1942 lärde Sidorenko känna Margot Wallin och odlade sedan bekantskapen med henne genom att bjuda henne på restauranter och även på annat sätt i syfte att genom henne komma i förbindelse med personer, av vilka han kunde för främmande makts räkning erhålla upplysningar om svenska militära förhållanden. Genom Margot Wallin sammanfördes Sidorenko med hennes moder Ingeborg Wallin och med fadern Tobias Wallin.

Beträffande Tobias Wallin blev det utrett, att han vid tre olika tillfällen under 1942, nämligen den 6 juni, den 11 juni och den 9 augusti för att gå främmande makt tillhanda till Sidorenko mot ersättning lämnat upplysning angående det svenska pansarvapnet och tillverkningen av stridsvagnar. De lämnade upplysningarna hade till en del avsett sakförhållanden, som bort hållas hemliga för främmande makt av hänsyn till rikets försvar, och vad sålunda uppenbarats var delvis av synnerlig vikt. Tobias Wallin var dessutom på grund av sin tjänst särskilt betrodd med kunskap om nämnda förhållanden.

Någon dag i juli 1942 överlämnade Sidorenko till Ingeborg Wallin ett kuvert, innehållande 350 kronor, och kort tid därefter överlämnade hon beloppet till sin make, oaktat hon visste, att denne från Sidorenkos sida varit utsatt för påtryckningar för att förmås att till Sidorenko lämna upplysningar angående svenska militära förhållanden av hemlig natur. Vidare hade Ingeborg Wallin i slutet av augusti 1942 av Sidorenko ombetts att hos sin make anskaffa svar på frågor, som av Sidorenko framställt angående pansarvapnet och stridsvagnstillverkningen. Detta hade hon gjort vid sammanträffande med maken i Strängnäs den 27 augusti 1942 utan att vare sig då eller senare ha erhållit några svar därå.

Beträffande Margot Wallin blev det utrett, att hon vid något tillfälle i april 1942 framfört ett meddelande från Sidorenko till Tobias Wallin, enligt vilket Tobias Wallin samma dag å viss angiven plats i Stockholm skulle sammanträffa med Sidorenko för att lämna denne visst besked. Vidare hade hon någon dag i juli 1942 av Sidorenko mottagit ett igenklistrat kuvert, innehållande 350 kronor, vilket hon på dennes begäran överlämnat till sin moder. Därutöver hade hon i juli 1942 på Sidorenkos hemställen åtagit sig att åt honom taga reda på namn på personer, anställda vid försvarsstaben och marininstaben.

Svea Livgardes regementskrigsrätt fann i utslag den 13 oktober 1942 Johansson förvunnen att i syfte att medverka vid hemlig underrättelseverksamhet ha trätt i förbindelse med representanter för såväl Sovjetunionen som Tyskland och dömd honom för förberedelse till olovlig underrättelseverksamhet till straffarbete två år. I utslag den 17 maj 1943 av krigshovrätten frikändes Johansson från ansvar på grund av sin sinnesbeskaffenhet vid gärningarnas begående.

Såväl Sidorenko som makarna Wallin och Margot Wallin fälldes av civil domstol till ansvar för statsfientlig verksamhet. Sidorenko dömdes till 12 års straffarbete, Tobias Wallin likaledes till 12 års straffarbete, Ingeborg Wallin till straffarbete 4 år och Margot Wallin till straffarbete 1 år 6 månader.

Ovannämnde biträdande överkonstapel har av kommissionen tillfrågats, när det kommit till säkerhetstjänstens kännedom att Johansson upprätthöll förbindelse med tyska legationen, och har härvid, i likhet med vad överkonstapeln Söderström uppgivit i sin ovan återgivna förklaring till kommissionen, meddelat att upplysning därom lämnats först vid ett av de sista rättegångstillfällena i målet vid Svea Livgardes regementskrigsrätt, där Johansson ställdes under åtal.

Under de förhör, som säkerhetstjänsten därefter höll med Johansson angående hans förbindelser med tyska legationen, uppgav Johansson bl. a. att han såsom varande nationalsocialist — han hade enligt egen uppgift tidigare tillhört nationalsocialistiska arbetarpartiet men utträtt därur år 1938, när hakkorsflaggan då borttagits såsom partiets symbol — ansett det som sin plikt att underrätta tyska legationen om sina misstankar mot Sidorenko.

I en den 15 september 1942 dagtecknad polisrapport har återgivits en inom säkerhetstjänsten den 25 augusti samma år upprättad promemoria över vad som förekom vid Johanssons hänvändelse till säkerhetstjänsten sistnämnda dag. Av promemorian framgår, att Johansson därvid — sedan han till säkerhetstjänsten lämnat en kortfattad redogörelse för sina förbindelser med Sidorenko — uppgivit, att han ämnade fortsätta umgänget med Sidorenko samt vore villig att i fortsättningen lämna säkerhetstjänsten ytterligare upplysningar.

Enligt vad som framgår av nämnda polisrapport, lämnade Johansson vid polisförhör, som hölls med honom efter hans anhållande den 29 augusti 1942, i huvudsak följande uppgifter rörande sina åtgöranden i förevarande sak under tiden från den 25 till den 29 i samma månad.

Den 25 augusti hade han, efter att ha ingivit sin anmälan till säkerhetstjänsten, sammanträffat med Sidorenko och tillsammans med denne besökt en restaurant i Stockholms omgivningar. Under måltiden på restauranten hade Sidorenko tillfrågat Johansson, om denne hade någon kamrat, som tjänstgjorde på lantförsvarets kommandoexpedition. Johansson hade besvarat denna fråga jakande samt lämnat Sidorenko uppgift om kamratens namn. Sidorenko hade därefter ombett Johansson att sammanföra honom med nämnde kamrat, och det hade överenskommit att sammanträffandet skulle äga rum den 27 augusti. Under samtalet mellan Johansson och Sidorenko hade den sistnämnde tillhållit Johansson, att han, därest han bleve hörd av polismyndighet angående sina sammanträffanden med Sidorenko, skulle uppgiva, att han och Sidorenko träffades för att diskutera musik. Johansson hade sedermera icke vidtagit några åtgärder för att söka sammanföra sin förenämnde kamrat med Sidorenko. Den 27 augusti hade Johansson uppsökt Sidorenko och meddelat denne, att han icke lyckats komma i kontakt med sin kamrat.

Vid förhör inför krigsrätten vidhöll Johansson sina sålunda lämnade uppgifter.

I det nu refererade ärendet har också framförts klagomål mot säkerhetstjänstens förhörsmetoder.

Artikeln i tidningen »Ny Dag» för den 12 maj 1945 innehöll påståenden om att Margot Wallin efter det hon i september 1942 anhållits under flera veckor utsatts för pressande polisförhör. Bland annat gjordes i artikeln följande uttalanden rörande förhörsmetoderna: »— överkonstapeln Söderström titulerade henne 'djävla slyna' och sökte på allt sätt skrämja upp henne och göra henne förtvivlad för att hon skulle berätta saker som kunde göras 'komprometterande'. Den knappt 17-åriga flickan blev alldeles nedbruten av denna behandling. — — — pressade man henne på allt sätt för att få fast modern och fadern.»

Den i samma tidning den 5 juli 1945 publicerade artikeln rörande »pansar-spionaffären» innehöll följande uttalande om förhöret med flickan Wallin: »Polisen utsatte henne för en behandling, som helt kopierats efter gestapometoderna. Den unga flickan, som visste med sig att hon icke gjort något brottsligt och som inte förstod varför hon anhållits, utsattes för pressande förhör. Överkonstapeln Söderström uppträdde brutalt och övermaga, låtsades ha kännedom om fruktansvärda förbrytelser, röt åt henne att bekänna och kallade henne 'djävla slyna'»

Kommissionen har från förhørsledaren, överkonstapeln Th. Söderström, infordrat yttrande över de sålunda framställda klagomålen. Söderström har i anledning av desamma anfört i huvudsak följande.

Han hade tidigare ifrågasatt, huruvida icke de kränkande beskyllningar mot honom, som omförmälda tidningsartiklar innehöllo, borde föranleda att tidningens ansvarige utgivare åtalades och hade härom rådgjort med polisintendenten Martin Lundqvist. Denne hade ansett, att så länge ifrågavarande uppgifter icke publicerades i andra större tidningar än »Ny Dag», som tydligen satt sig före att söka få bort säkerhetstjänsten, skäl saknades att upptaga frågan om åtal. Då beskyllningarna sedermera icke publicerats i andra tidningar, hade saken fått falla i glömska.

Påståendena att Söderström skulle vid ifrågavarande förhör använt bryska förhörsmetoder ville han på det bestämdaste avvisa. I stället önskade han framhålla, att det allra bästa förhållande rått mellan honom och familjen Wallins medlemmar. Vid flerfaldiga tillfällen hade dessa framhållit sin tacksamhet till Söderström för den vänliga behandlingen. Dottern Wallin, som på grund av sin ungdom behandlats alldeles särskilt väl, hade blivit så intresserad av polisens arbete, att hon framställt förfrågan huruvida det skulle bliva möjligt för henne att efter utståndet straff erhålla anställning hos säkerhetstjänsten.

Mot bakgrunden av vad som sålunda förekommit vore påståendet att Söderström under förhör skulle kallat dottern Wallin för »djävla slyna» minst sagt ägnat förvåna. Påståendet vore oriktigt. Söderström trodde sig våga påstå, att han under hela sin polismannabana icke under något förhör använt sig av någon svordom. Överhuvudtaget använde han sig icke av svordomar vare sig i tjänsten eller privat.

Margot Wallin, som beretts tillfälle att till kommissionen lämna uppgifter om den behandling hon rönt under polisutredningen, har därvid anfört i huvudsak följande.

Hon hade funnit polisförhören psykiskt pressande och ansåge, att vissa av de polismän, som handhaft förhören, uppträtt brutalt och överlägset mot henne. Söderström hade flera gånger under förhören kallat henne för slyna. Vid ett förhörstillfälle hade han brusat upp och, samtidigt med att han slagit ena handen i bordet, benämnt henne »djävla slyna». Vad som närmast föranlett detta utbrott från Söderströms sida kunde hon nu icke erinra sig. Hon hade själv varit mycket förbittrad över polisingripandet mot henne och medgåve, att hon på grund därav ibland uppträtt ganska obehärskat. Vad Söderström till kommissionen uppgivit därom, att hon skulle blivit så intresserad av polisens arbete, att hon förfrågat sig om möjligheterna att framdeles få anställning hos säkerhetstjänsten, trodde hon icke vara riktigt. Det hade i varje fall aldrig varit hennes avsikt att söka sådan anställning.

I sitt yttrande har Söderström åberopat innehållet i två av honom anskaffade promemorior, upprättade den ena den 21 november 1945 av sex polismän, som medverkat i polisutredningen angående makarna Wallin och deras dotter, samt den andra den 4 december 1945 av poliskommissarien Lönn.

Av innehållet i förstnämnda promemoria må här återgivas följande.

På grund av den omförmälda polisutredningens vidlyftiga omfattning hade Söderström icke själv kunnat hålla alla förhör. Sålunda hade förhören med Margot Wallin vid de flesta tillfällen handhäfts av någon av intygsgivarna. Vid de tillfällena, då Söderström själv förhört henne, hade alltid någon av intygsgivarna närvarit såsom förhörsvittne. Med anledning därav kunde intygsgivarna under edlig förpliktelse intyga, att Söderström vid förhören med Margot Wallin uppträtt på ett i allo humant och korrekt sätt. Att Söderström under förhören skulle kallat henne »djävla slyna» vore helt absurt.

Såväl Söderström som intygsgivarna hade under förhören tagit hänsyn till att de haft att göra med en helt ung flicka. Inga som helst försåtliga frågor hade riktats till henne under utredningen. I stället hade vederbörande polismän bemödat sig om att göra frågorna så enkla och lättfattliga som möjligt just med tanke på hennes ungdom.

Intygsgivarna hade varit närvarande vid en mångfald förhör, som hållits av Söderström. Denne hade därvid alltid visat sig vara en human och välbalanserad man, som haft förmåga att komma på god fot med de anhållna. Vid olika tillfällen hade han givit intygsgivarna anvisningar rörande förhörsteknik. Därvid hade han alltid inpräntat vikten av att uppträda vänligt, humant och i allo gentlemannamässigt.

Kommissarie Lönn har i sin promemoria gjort följande uttalanden om Söderström.

Söderström hade lett otaliga förhör och utredningar samt därigenom vunnit en mycket stor erfarenhet i förhörsteknik. För en van förhørsledare som Söderström måste det framstå såsom självklart att sådana uttryck som »djävla slyna» aldrig finge användas, enär detta omedelbart skulle betyda en oerhörd prestigeförlust för förhørsledaren. Ytterligare kunde framhållas, att Söderström, med vilken Lönn samarbetat i många år, alltid visat sig vara en god, human, vänlig och känslig man, som aldrig i sitt språk använde svordomar.

Då Margot Wallin var anhållen, hade Lönn vid ett par tillfällen talat med henne. Hon hade därvid icke haft något att anmärka beträffande den behandling hon rönt hos polisen.

De sex polismän, som närvarit vid förhören, hade var för sig blivit hörda av Lönn om de i tidningsartiklarna gjorda påståendena och därvid bestämt förklarat, att intet som helst olämpligt förekommit under förhören med Margot Wallin. De hade samtliga uppgivit, att beskyllningarna i tidningsartiklarna icke vore med sanningen överensstämmande.

Polisintendenten Martin Lundqvist har till kommissionen uttalat, att av utredningen syntes honom framgå, att de påståenden om provokation och bryska förhörsmetoder, som framförts i omförmälda tidningsartiklar, vore oriktiga. Härjämte har Lundqvist vitsordat, att han på de av Söderström angivna skälen avrått från att anställa åtal med anledning av artiklarnas innehåll.

Fröken Mary-Anne Thorén, som var anställd hos säkerhetstjänsten under åren 1939—1944 och biträdde såsom sekreterare vid flera av de med Margot Wallin hållna polisförhören, har hörts av kommissionen och därvid uppgivit följande.

Vid förhören med makarna Wallin och Margot Wallin var Söderström förhørsledare. Vid en del tillfällen lät han emellertid någon av de polismän, som biträdde honom under utredningen, leda förhöret. Hon erinrade sig att Margot Wallin var ovanligt besvärlig under förhören, i det »man måste draga ur henne allting», varjämte hennes uppgifter i stor utsträckning voro motstridiga. I början av utredningen höll hon sig alls icke till sanningen. Fröken Thorén fick icke något intryck av att Margot Wallin under förhören var nedbruten eller rädd och ängslig. Snarare föreföll hon att vara mycket erfaren och självsäker. Fröken Thorén kunde icke erinra sig att det vid något förhörstillfälle förekom något uppträde mellan Margot Wallin och någon av de polismän som ledde förhören. Hon kunde sålunda icke minnas att vare sig Söderström eller någon annan polisman fällde något kränkande yttrande till Margot Wallin och hade icke något som helst minne av att Söderström vid något förhörstillfälle slog handen i bordet eller kallade Margot Wallin »djävla slyna». Om något sådant förekommit, skulle fröken Thorén sannolikt lagt detta på minnet. Icke heller kunde fröken Thorén erinra sig att Mar-

got Wallin förfrågade sig om möjligheterna att framdeles erhålla anställning hos säkerhetstjänsten. »Förhören löpte fullt normalt.»

Söderström vore enligt fröken Thoréns uppfattning en mycket skicklig förhørsledare samt snäll och human, ehuru han, om han märkte att en för brott misstänkt person gjorde svårigheter under förhören, kunde hårdna till och bli sträng, dock utan att gå till några överdrifter. Fröken Thorén hade aldrig hört Söderström använda svordomar. Även de polismän, som biträdde Söderström vid oförmålda utredning, uppträdde korrekt och humant vid de förhörstillfällena, då fröken Thorén var närvarande.

Undersökningskommissionen. Av den nu lämnade redogörelsen framgår, att Johansson som tydligen i egenskap av tysk agent ville avslöja ryska agenter kommit i förbindelse med säkerhetstjänsten först den 25 augusti 1942 och att så gott som alla de brottsliga gärningar, för vilka makarna Wallin och Margot Wallin fällts till ansvar, förövats under tiden före nämnda dag. Vad som framkommit rörande Johanssons åtgöranden under tiden från samma dag till dess han den 29 augusti 1942 anhölls tyder icke på att Johansson därunder vare sig direkt eller genom förmedling av annan person haft någon förbindelse med makarna Wallin och Margot Wallin eller vidtagit några åtgärder, som ägt samband med de gärningar, för vilka dessa lagförts. Vid utredningen ha ej heller framkommit några omständigheter, som giva anledning till antagande att Johansson under sist angivna tid sökt provocera lagstridiga åtgärder från Sidorenkos sida.

Med hänsyn till vad nu anförts finner kommissionen de framförda påståendena om att säkerhetstjänsten skulle ha uppdragit åt Johansson att vara verksam såsom provokatör grundlösa.

Kommissionen har icke funnit styrkt, att Söderström, på sätt i de ifrågavarande tidningsartiklarna påståtts, vid polisförhören med Margot Wallin gjort sig skyldig till kränkande uttalanden mot henne eller att vid dessa förhör eljest använts olämpliga förhörsmetoder.

4) Påstående om provokation från säkerhetstjänstens sida har även framförts i det i kommissionens betänkande del II till viss del refererade ärendet angående mekanikern Thore Hansén och kriminalkonstapeln Carl Nordh.¹

Av redogörelsen i betänkandet del II för utredningar i anledning av framförda misstankar om läckage från svenska myndigheters sida i utlänningsärenden framgår, att Hansén och Nordh, vilka anlitats av säkerhetstjänsten för olika uppdrag, under år 1943 upprätthållit viss kontakt med en tysk legationstjänsteman och därvid till denne dels lämnat upplysningar om vissa flyktingars verksamhet i Sverige och dels överlämnat antityskt propagandamaterial, som de kommit i besittning av genom sina förbindelser med norska flyktingar. På grund härav åtalades Hansén och Nordh vid Stockholms rådhusrätt och dömdes, Hansén genom utslag den 16 februari 1946 och Nordh genom utslag den 21 augusti samma år till ansvar för bland annat olovlig underrättelseverksamhet. Utslagen ha, såvitt nu är i fråga, se-

¹ Se Betänkandet del II s. 161 o. f.

dermera fastställt av Svea hovrätt; för Nordh bestämdes av hovrätten straffet till tre månaders fängelse jämte avsättning.

På grund av vad som framkommit under rättegången tillställde riksdagsmannen Nils Holmberg justitieombudsmannen en den 9 mars 1946 dagtecknad skrivelse, vari han under hänvisning till i pressen förekommande referat av rättegången hemställde, att justitieombudsmannen måtte låta undersöka huruvida Hansén på uppmaning av kriminalpoliskommissarien Erik Lönn sökt förmå norska och svenska kommunister till i svensk lag straffbelagda handlingar. Justitieombudsmannen inhämtade i anledning härav yttrande från statspolisintendenten Georg Thulin, som i sitt uttalande åberopade yttranden av förste stadsfiskalen Martin Lundqvist ävensom Lönn. Den 11 mars 1946 överlämnade Holmberg till kommissionen en kopia av sin skrivelse till justitieombudsmannen. I avvaktan på kommissionens utredning i saken har justitieombudsmannen icke meddelat beslut i det hos honom anhängiggjorda ärendet.

I anledning av innehållet i Holmbergs anmälningsskrivelse lämnas här nedan en redogörelse för den utredning, som verkställts rörande säkerhetstjänstens samarbete med Nordh och Hansén.

Inledningsvis må lämnas några uppgifter om Nordhs och Hanséns personliga förhållanden och politiska inställning.

Nordh, som är född år 1910, blev efter avslutad skolgång och underbefälsutbildning anställd vid Stockholms stads poliskår år 1933. Efter det han år 1935 blivit ordinarie konstapel genomgick han statens polisskolas överkonstapelsklass läsåret 1939—1940. Den 1 februari 1941 blev han befordrad till t. f. biträdande överkonstapel, och den 16 april 1941 befordrades han till t. f. kriminalkonstapel, varefter han alltsedan dess tjänstgjort vid kriminalavdelningen. Den 7 februari 1944 blev han ordinarie kriminalkonstapel.

Rörande sin politiska inställning har Nordh uppgivit bl. a., att han kom att dragas till de nationalsocialistiska idéerna och att han så småningom bildade sig en egen politisk uppfattning, som han närmast ville karakterisera som »en nationell, socialistisk anda i svensk mening, härledd ur det gamla Götiska förbundet».

1942 års poliskommission, inför vilken Nordh blivit hörd, har i en bilaga till sitt den 15 februari 1943 avgivna betänkande uppgivit, att enligt vad som inhämtats från säkerhetstjänsten Nordh dels varit intresserad av nationella kulturförbundet, dels bevistat Svensk-socialistisk Samlings möte i Auditorium den 3 december 1940 och dels i brev den 12 augusti 1941 lämnat en anhörig, som var känd nationalsocialist och tidigare varit verksam inom nationalsocialistiska blocket, »vissa interna uppgifter angående anhållna m. m.».

Beträffande Nordhs förbindelser med nationella kulturförbundet har enligt 1942 års poliskommission av material, som tillhandahållits av säkerhetstjänsten, framgått följande. Den 1 januari 1941 hade Nordh ett telefonsamtal med ledaren för förbundet och dennes närmaste medhjälpare, en sedermera avsatt polisman. Förbundsledaren uttryckte därvid en önskan om att få sammanträffa med Nordh, och denne ställde sig villig därtill. Nordh bevistade sedermera ett möte med nationella kulturförbundet den 9 januari 1941.

Beträffande nationella kulturförbundet har 1942 års poliskommission i sitt betänkande anförts följande.

»Här bör även omnämnas en sammanslutning kallad nationella kulturförbundet, som bildades i Stockholm i slutet av år 1940 av en tyskfödd person. Antalet medlemmar synes ha varit högst 15. Nästan alla voro polismän (konstaplar) i Stockholm, de flesta tillhörande ett och samma vaktdistrikt. Sammanslutningen, som

fämligen snart upphörde, var mycket lösligt organiserad och synes närmast ha haft karaktären av en studiecirkel. I och för sig måste sammanslutningens verksamhet anses fullständigt betydelslös. Då den nationalsocialistiska prägeln var omisskänlig, har företeelsen emellertid intresse såsom tecken på mottaglighet inom en viss begränsad krets av Stockholmspoliserna för nationalsocialistiska strömningar.»

Det ovannämnda brevet den 12 augusti 1941, vilket uppmärksammades vid postkontroll å adressaten, hade bl. a. följande innehåll.

»Sedan gäller det en bekant till mig, som starkt reflekterar på och redan anmält sig som frivillig till Finland. Det, som egentligen kom honom att göra detta var, att jag för honom omtalade de löneförmåner, som hänföra sig mera till de tyska förhållandena. Skulle Du vilja meddela mig dessa villkor och löneanspråk så snart som möjligt och om så erfordras giva honom några tips, om han bör vidtaga några åtgärder.

Vidare kan jag glädja Dig med, att mina strävanden i den k-ska historien börjar bära frukt. För några dagar sedan anhölls nämligen förbindelselänken, vilkens jude-liga namn jag säkerligen tidigare uppgett för Dig. (Man kan ju inte skriva alltför tydligt i dessa brevöppningens tidevarv.)»

Poliskommissionen har i sitt betänkande antecknat, att vad som åsyftades med det sista stycket i brevet icke vore klart.

Vid förhöret inför poliskommissionen uppgav Nordh bl. a.: Han vore inte särskilt intresserad av den nazistiska rörelsen men däremot av att höra och se gången av det hela. En eller möjligen två gånger — antagligen på hösten 1940 eller våren 1941 — hade han bevistat möten, som Lindholms-rörelsen anordnat på Auditorium. Han hade emellertid även bevistat politiska möten, som anordnats av andra partier, t. ex. socialdemokraterna. Något djupare intresse för politiken hade han ej haft, utan han hade betraktat mötena mera som underhållning. Han hade ej brukat gå ensam, utan det hade i regel varit en bekant — en jurist i Stockholm — som bett honom gå med. Med den person, till vilken han avlåtitt brevet den 12 augusti 1941, brukade han brevväxla.

Chefen för kriminalavdelningens kansli kommissarien David Storm uppgav inför poliskommissionen, att han icke kände till annat om Nordh än att denne stode upptagen å en från säkerhetstjänsten överlämnad lista över personer, som ej borde användas till uppdrag som kunde vara politiskt ömtåliga. Redan innan denna lista överlämnades, uppgav Storm vidare, hade Storm fått ett påpekande om att Nordh med sin dåvarande tjänstgöring i vakten hade möjligheter att hindra eller förmedla telefonsamtal på ett enligt säkerhetstjänstens mening olämpligt sätt. Storm hade då »tyst och lugnt» flyttat honom till tjänstgöring i anmälningssrummet.

Enligt uppgift av Lundqvist upprättades den omnämnda listan över personer, som ej borde användas för politiskt ömtåliga uppdrag, i augusti 1942.

Vad som framkommit beträffande Nordh har icke föranlett 1942 års poliskommission att upptaga honom på någon av de till betänkandet fogade sammanställningarna över polismän, anslutna till eller sympatiserande med nationalsocialistiska och därmed jämförliga organisationer.

Hansén är född år 1915. Efter avslutad skolgång hade han ett flertal olika anställningar. Under åren 1939—1942 fullgjorde han beredskapstjänst vid marinen. Han har uppgivit, att han icke sympatiserar med något ytterlighetsparti. År 1943 anslöt han sig emellertid till Sveriges kommunistiska parti. Härom lämnas närmare uppgifter här nedan. År 1936 dömdes han för första resan stöld till 3 månaders straffarbete, villkorlig dom, samt år 1941 för första resan snatteri och år 1944 för grov stöld till 4 månaders straffarbete, villkorlig dom.

Den följande framställningen baserar sig huvudsakligen på innehållet i polisakter rörande Nordh och Hansén, vilka akter infordrats från säkerhetstjänsten, samt på uppgifter, vilka lämnats dels i en den 21 maj 1943 av kommissarien Lönn och kri-

minalkonstapeln Lars Lindroth upprättad promemoria och dels i en den 28 oktober 1944 av Lönn upprättad promemoria. Dessutom ha uppgifter hämtats ur protokollet i det mål vid Stockholms rådhusrätt, vari Nordh och Hansén på grund av sina förbindelser med tyska legationen fällts till ansvar för bl. a. olovlig underrättelseverksamhet, ävensom ur de handlingar, som inkommit i det ovan omförmälda, hos justitieombudsmannen anhängiga ärendet.

Nordh och Hansén fingo kontakt med varandra i december 1942, då Nordh tjänstgjorde å kriminalpolisens 2:a rotel, vilken omhändertog utredningar rörande tjuvnadsbrott. Därefter samarbetade de i spaningar beträffande stöld- och svartarbetsaffärer. Hansén gjorde då polisen tjänster i samband med utredningen av den s. k. Nida-affären, som gällde stöld av klockor. Under spaningsarbetet rörande nyssnämnda brott blevo Hansén och Nordh goda vänner. Hansén trodde sig, enligt vad han uppgivit vid polisförhör, snart förstå att Nordh hade nazistiska åsikter. Under deras fortsatta samvaro stärktes Hansén i denna uppfattning. Hansén och Nordh hade livlig förbindelse med varandra fram till i början av juni 1943, enär Hansén hela tiden arbetade för kriminalpolisens räkning. Hansén erhöll för sitt arbete ekonomisk ersättning av Nordh, vilken uppgivit att medlen tillhandahölls av kriminalpolisen.

Nordh tjänstgjorde även under åren 1943 och 1944 å kriminalpolisens 2:a rotel, varjämte han under samma tid enligt särskilda uppdrag utförde spaning i ärenden, som berörde kriminalpolisens 1:a och 3:e rotlar, av vilka den förstnämnda handlade utredningar rörande mord och rån m. m. samt den sistnämnda undersökningar angående bl. a. kristidsbrott. Nordh har sålunda icke varit indelad till tjänstgöring å 6:e roteln, d. v. s. hos säkerhetstjänsten.

Någon av de första dagarna i mars 1943 meddelade Nordh till kriminalpolisintendenten Nils Lünings, att han genom Hansén fått veta att denne hade vissa upplysningar att lämna angående vapen och sprängämnen, som skulle användas vid sabotagedåd mot bl. a. järnvägen Luleå—Narvik. I anledning härav sammanförde Lünings Nordh med kriminalpolisintendenten Lundqvist. Vid samtal i saken mellan Lundqvist och Nordh tillkallades Lönn, vilken i egenskap av chef för första byrån¹ inom 6:te roteln skulle utreda saken. I anslutning härtill lämnade Nordh till Lönn en promemoria, vari upplysningarna funnos antecknade.

Vid undersökningar inom säkerhetstjänsten befanns det att Hansén under januari 1943 stått under observation av 6:e rotelns andra byrå, vilken då hade hand om övertäckningen av det tyska spionaget samt de svenska nazistiska rörelserna.

Anledningen till denna observation var, enligt vad Lönn i sin promemoria den 28 oktober 1944 uppgivit, att säkerhetstjänsten den 8 januari 1943 fått kännedom om att Hansén till annan person sagt sig sitta inne med vissa upplysningar i den s. k. Kleen-affären.

För att utröna om Hansén kunde ha förbindelser med någon främmande makt, sattes han under telefonkontroll under tiden den 22 januari—den 2 februari 1943. Vid kontrollen framkom icke något, som tydde på att han skulle syssla med någon illegal politisk verksamhet. Vid kontrollen observerades dock att Hansén hade förbindelse med en bl. a. för femte resan stöld straffad person, som sökt upp Kleen och lämnat vissa uppgifter angående Kleen-utredningen i avsikt att få ekonomisk ersättning.

När säkerhetstjänstens uppmärksamhet i början av 1943 riktades mot Hansén fanns enligt vad Lönn uppgivit något i politiskt hänseende ofördelaktigt angående Hansén icke känt vid 6:e roteln, förutom en uppgift från 1935, enligt vilken han tillhörde en kommunistbetonad förenings motorcykelsektion.

Med hänsyn till vad sålunda blivit för säkerhetstjänsten känt om Hansén, mottogos dennes uppgifter om den tillämnade sabotageverksamheten med stort misstro-

¹ Ang. första byråns arbetsuppgifter se s. 237.

ende. Han fick emellertid tillfälle att avgiva fullständiga berättelser angående de illegala förhållanden, som han sade sig känna till.

Sålunda hördes Hansén den 15 mars 1943 av Lönn, varvid Hansén enligt vad som framgår av en av Lundqvist och Lönn den 18 december 1945 upprättad promemoria i huvudsak berättat följande.

I Stockholm och dess närhet skulle finnas en del upplag av vapen och sprängämnen, vilka skulle användas vid sabotagedåd. Hansén kunde emellertid icke lämna besked om huruvida detta material skulle användas i Sverige eller i utlandet, men han hade lyckats utröna, att det skulle finnas en plan för gemensam aktion av svenska och norska kommunister vid en eventuell allierad invasion i Nord-Norge. Hansén lämnade härefter uppgifter angående här i landet planerade sabotagedåd, vilka skulle försvåra svenskt motstånd mot denna invasion. Såsom exempel härpå nämnde han sabotage mot järnvägarna Luleå—Narvik och Boden—Haparanda, vilka skulle sprängas samtidigt på flera ställen. Bakom planerna lågo enligt Hansén huvudsakligen spanienfrivilliga kommunister, vilka deltagit i en rådspjåning i saken i Stockholm den 23 januari 1943. Hansén uppgav slutligen, att en grupp norska kommunister funnos i Stockholm, och att dessa ämnade begiva sig in i Norge och föröva sabotage.

Efter det Lönn avslutat förhöret med Hansén, fick denne i uppdrag att försöka hålla kontakt med de illegalt arbetande personer, om vilka han berättat under förhöret, samt att meddela säkerhetstjänsten vad därunder framkom, vilket Hansén lovade att göra. Även Nordh anmodades av Lönn att följa verksamheten hos de kretsar, varifrån Hansén erhållit sina upplysningar.

Enligt vad Lönn uppgivit i sin promemoria den 28 oktober 1944 vidtogs i anledning av vad Hansén berättat ett intensivt spanings- och identifieringsarbete inom säkerhetstjänsten. Hansén fick icke på något sätt medverka i detta. Många av Hanséns uppgifter visade sig ha stor sannolikhetsprägel, medan andra tydligen gripits ur luften. Frapperande var att flera av de namn, som omnämndes av Hansén, redan vid årsskiftet 1941—1942 kommit till polisens kännedom med uppgifter om likartad verksamhet genom en person, som våren 1942 dömdes till långvarigt fängelsestraff för bl. a. spioneri. Något belägg för de av Hansén framförda påståendena om planerat sabotagedåd mot svenska anläggningar framkom dock icke.

Av handlingarna i målet mot Nordh och Hansén framgår vidare, att de i februari eller början av mars 1943 sinsemellan talade om att det vid flottan fanns många kommunister och att polisen tydligen ej ägnade tillräcklig uppmärksamhet åt detta förhållande. Hansén föreslog att de skulle uppsöka dåvarande kommendören H. H. I. Strömbäck, som Hansén kände sedan sin tjänstgöring såsom värnpliktig chaufför vid flottan. De ämnade söka få Strömbäck att via försvarsstaben göra en framställning till polisen, varigenom kommunisterna inom flottan skulle ägnas större uppmärksamhet. De besökte därför Strömbäck, hos vilken de talade om sin inställning till kommunism inom flottan och önskvärldheten av ett intensivare arbete från polisens sida för att motverka denna politiska strömning. Strömbäck informerades vidare om viss kommunistisk verksamhet i Sverige, vilken troligen även var riktad mot marinbasen vid Hårsfjärden. Enligt de uppgifter, som Strömbäck erhöll, skulle kommunisterna föröva sabotage. Hansén framhöll för Strömbäck, att bevakningen vid marinens förråd vid Vitså var så bristfällig att man utan större svårighet kunde passera in på området.

I anledning av de upplysningar Strömbäck erhållit företogo marinmyndigheterna enligt vad Strömbäck uppgivit vissa undersökningar beträffande bevakningen vid Vitså, varvid man kunde konstatera att Hanséns uppgifter i stort sett voro riktiga.

I samband med att Nordh och Hansén till säkerhetstjänsten lämnade uppgifter om kommunistisk aktivitet i Stockholm sökte de medlemskap i kommunistiska par-

tiet. Från Stockholms kommunistiska arbetarekommun har upplysts att Nordh och Hansén begärde inträde i partiet någon gång i mars 1943.

Nordh berättade vid polisförhör den 4 december 1945 härom i huvudsak följande.

Genom Hansén fick Nordh veta, att de genom att närmare liera sig med kommunisterna möjligen skulle kunna komma den kommunistiska verksamheten på spår och dessutom klara upp Bofors-olyckan. Så småningom fick Nordh reda på, att Hanséns sagesman var en f. d. spanienkämpe K, och Nordh fick även träffa denne några gånger, men det föreföll hela tiden, som om Hansén »ville behålla K för sig själv», och Nordh hölls på så sätt på ett visst avstånd från K. Hansén och Nordh resonerade mycket om huru de skulle kunna tränga in i de kommunistiska kretsarna, och Hansén föreslog att de helt enkelt skulle ingå som medlemmar i det kommunistiska partiet. Nordh betvivlade möjligheten av att detta skulle gå för sig, allra helst för honom själv i egenskap av polisman. Hansén lugnade dock Nordh med att det nog skulle gå bra, ty K skulle rekommendera in dem i partiet. Nordh gick då med på Hanséns förslag, och båda skrevo på ansökningsblanketter om inträde i partiet. Därpå tog Hansén hand om blanketterna. Ungefär en vecka senare besökte Hansén och Nordh ett kommunistiskt möte på en partilokal någonstans på Blekingegatan i Stockholm. Där kommo de in, och efter diverse utfrågningar om yrke, samhällsställning o. s. v. blevo de vederbörligen inröstade i partiet. Några parti-böcker erhöillo de icke tills vidare, då det beslöts, att deras inträde på Nordhs begäran skulle vara konfidentiellt. Kort efteråt blev Nordh uppsökt i sin bostad av en partimedlem, och de resonerade en hel del partifrågor.

När det gått en tid, kanske 14 dagar, kom Hansén en dag till Nordh och berättade, att han varit uppkallad till några av de högre medlemmarna inom det kommunistiska partiet, varvid han nämnde några namn, som Nordh nu glömt. Därpå påpekade Hansén, att de måste göra någonting för att bevisa, att de verkligen voro användbara kommunister, och att de därför borde införskaffa vissa upplysningar, som kommunisterna ville ha. På Nordh verkade denna Hanséns framställning som om den varit inspirerad från kommunistiska kretsar, och Hansén var tydligen föremål för påtryckning på något sätt. Självt insåg Nordh också, att de måste prestera något för att själva vinna något. Hansén kom då fram med begäran om att Nordh skulle taga reda på vilka personer inom polisen som voro nazister eller nazistsympatisörer. Detta lovade Nordh att göra.

Hansén hade vid något tidigare besök hemma hos Nordh sett en polismatrikel, och Hansén föreslog nu att Nordh skulle kunna lämna ut en polismatrikel, i vilken han på något sätt prickat för de medlemmar av poliskåren, som kunde anses vara nazister eller nazistsympatisörer. Nordh invände, att det gick nog mycket bra för sig, men att han icke ville skada någon person genom att peka ut någon som i själva verket var nazist. Därför vore det enligt hans mening bättre att på måfå pricka för namn här och där i matrikeln, varför det hela med andra ord skulle bli en bluff. Detta var Hansén införstådd med, och Nordh tog då en troligen äldre polismatrikel och prickade i denna för, som han nu trodde, ett 30—40-tal namn på måfå. För att uppgifterna icke skulle bli alldeles ovederhäftiga tog han med kriminalkonstaplarna Kurt Hellströms och O. Sjöholms namn, då dessa personer redan genom tidningskrivierier m. m. allmänt voro kända såsom nazister. Ingen annan polisman kände till dessa Nordhs manipulationer med polismatrikeln. När förprickningen var färdig, överlämnade Nordh matrikeln till Hansén, som sade sig skola överlämna den till någon person på redaktionen för Ny Dag, dit Hansén efter vad Nordh konstaterade också gick. I samband med att Hansén begärde att få uppgifter på nazister förklarade han, att kommunisterna ville ha uppgifter på vissa förhållanden angående flottans förläggning vid Vitså hamn vid Hårsfjärden. Det rörde sig bland annat om luftvärnsställningar, olje- och ammunitionsupplag. Nordh tog kontakt med Lönn och orienterade denne om Hanséns begäran beträffande Vitså, och som ett led i ansträngningarna att kunna tränga kommunisterna in på

livet överlämnade Lönn kort efteråt till Nordh uppgifter på några militära förhållanden vid Vitså, vilka Nordh kunde få överlämna till Hansén för vidare befordran till kommunisterna. Samtidigt hade Hansén också begärt en förteckning över officerare vid marinen, vilka skulle vara nazister eller nazistsympatisörer. Även denna Hanséns begäran framförde Nordh till Lönn, och även i detta fall fick Nordh av denne en förteckning, som han fick lämna ut till Hansén för vidare befordran till kommunisterna. Nordh överlämnade också dessa båda sistnämnda handlingar till Hansén, och efter vad Nordh förstode hade Hansén även överlämnat ifrågavarande handlingar och matrikel till kommunisterna.

I detta sammanhang må av Hanséns vid polisförhör den 6 december 1945 lämnade uppgifter återges följande.

Från det kommunistiska partiets sida begärdes aldrig att Hansén skulle utföra något som helst partiarbete eller införskaffa några slag av upplysningar eller dylikt. Endast vid ett tillfälle besökte Hansén partiets lokaler i Kungsgatan 84, där han samtalade med riksdagsmannen Gösta Kempe antagligen om förhållandena vid flottan. Han mindes att samtalet gällde de marinofficerare, vilka utpekats som sympatisörer till Sovjet-unionen. Hansén ville nämligen ha bekräftelse på riktigheten av uppgifter, som han hade på en lista över kommunistympatisörer bland de högre officerarna inom kustflottan i Stockholm. Hansén hade av Nordh fått i uppdrag att överlämna denna lista till en grupp norska flyktingar, med vilka Hansén hade förbindelse. Samtidigt med att Hansén överlämnade listan till en norsk medborgare, M, överlämnade Hansén till M på uppdrag av Nordh även en förteckning över de fasta luftvärnsbatterierna vid Hårsfjärden samt deras bestyckning och bemanning. Förteckningen över kommunistympatisörerna ansåg Hansén vara ovederhäftig, under det att förteckningen över luftvärnsbatterierna vid Hårsfjärden innehöll tillförlitliga uppgifter.

En dåvarande tjänsteman vid norska legationen i Stockholm, vilken på begäran av M på våren eller sommaren 1943 sammanträffat med Hansén, har i skrivelse till polismyndigheten i Oslo den 23 november 1945, av vilken säkerhetstjänsten erhållit del, uppgivit att han vid ett sammanträffande med Hansén av denne erhållit en förteckning över de svenska polismän, som påståtts vara nazister.

Lönn har för kommissionen uppgivit att han till Nordh överlämnat endast den omnämnda förteckningen över militära anläggningar kring Hårsfjärden samt en uppgift på en engelskvänlig officer vid marinen för vidarebefordran till en svensk kommunist, som skulle ha begärt uppgifterna och uppgivits delta i planerad sabotageverksamhet i Sverige. Överlämnandet hade skett efter samråd med försvarsstaben, som delgivit säkerhetstjänsten sådana uppgifter på försvarsanordningar vid Hårsfjärden, som kunde utlämnas utan skada för landets försvar. Lönn har vidare förklarat att avsikten med dessa åtgärder var att Nordh och Hansén skulle komma illegalt arbetande svenska kommunister närmare in på livet.

Den 6 och den 8 april 1943 meddelade Hansén till säkerhetstjänsten, att han åter fått kontakt med några norrmän som ämnade resa till Norge för att föröva sabotageåd mot Nordlandsbanan. Hansén nämnde därvid bl. a. namnen på en grupp norrmän, om bodde på Hotell Turisten i Stockholm. Hansén meddelade vidare, att han lyckats erhålla norrmännens odelade förtroende och att han »spelat» att han ville följa dem på sabotageresan, då han trodde att han därigenom skulle kunna skaffa sig kännedom om de svenska kommunistiska sabotageplanerna. Hansén till-sades då av Lönn att försöka följa norrmännens verksamhet för att polisen därigenom skulle få kännedom om sådana planer på sabotageåd i Sverige.

Under sitt samarbete med norrmännen erhöll Hansén olika propagandatrycksaker, avsedda för spridning i Norge. Den 8 april 1943 överlämnade han till Lönn 17 olika trycksaker, som utgjorde prov på innehållet i två resväskor, vilka han

medförde till kriminalstationen. Hansén uppgav därvid att han omhändertagit väskorna för förvaring av den förut nämnde norrmannen M. Hansén lämnade vid tillfället väskorna till förvaring å kriminalstationen under några dagar, varefter de avhämtades av Hansén. En del av propagandastren voro försedda med uppgifter om tryckort, tryckeri och tryckår, medan andra saknade sådana uppgifter. Vid ytterligare tre tillfällen, nämligen den 10 och den 21 april samt den 4 maj 1943, överlämnade Nordh eller Hansén till säkerhetstjänsten prover på antityskt propagandamaterial, vilket Hansén mottagit av norrmännen för förvaring eller vidarebefordran till Norge.

Troligen i början av april 1943 besökte Nordh och Hansén i sällskap för första gången tyska informationscentralen, Kaptensgatan 6. De bevistade då en filmföreställning där och talade en kort stund med tyske legationstjänstemannen Heinz Delbrück. Några dagar senare gjorde de ett andra gemensamt besök på informationscentralen, varvid Hansén eller Nordh i fickorna medförde ett antal propagandalappar, däribland en med en bild föreställande Hitler hängande i en galge. Redan dessförinnan hade Nordh talat med Delbrück om dylikt material, av vilket Nordh genom Hansén fått del. Vid deras andra sammanträffande med Delbrück fick denne se propagandalapparna, och samtidigt lovade Nordh Delbrück att göra vad han kunde för att utröna det antityska propagandamaterialets ursprung samt att tillstålla Delbrück ytterligare sådant material. På Nordhs och Hanséns förslag överenskoms, att en laddning med propagandamaterial skulle överlämnas till Delbrück i dennes bostad. Några dagar senare färdades Nordh och Hansén i droskbil med två väskor propagandamaterial till Delbrücks bostad, där denne tog emot väskorna med innehåll. Under besöket fick Delbrück besked om hur Nordh och Hansén kommit över propagandamaterialet.

Något senare lämnade Nordh tyska informationscentralen prov på små antityska propagandaböcker, som han lagt in i ett kuvert, vilket han troligen överlämnat till ett kvinnligt skrivbiträde på tyska legationen vid ett sammanträffande på Strandvägen. Desutom besökte Nordh Delbrück i dennes bostad ännu en gång, varvid Nordh överlämnade ett paket med antitysk propaganda. Enligt uppgift av Nordh var även Hansén närvarande vid sistnämnda tillfälle, vilket Hansén förnekat.

Delbrück har vid olika polisförhör i samband med rättegången mot Nordh och Hansén uppgivit bland annat följande.

Det överlämnade propagandamaterialet var av synnerligen stort intresse för tyska legationen. Därigenom fick tyska legationen nämligen en god uppfattning om hur den allierade propagandan vid denna tid upplades och spreds. Legationen ansåg att antityskt propagandamaterial förekom i Norge, men de hade trots att materialet nedkastats från engelska flygplan. Delbrück upprättade och överlämnade till sina överordnade en promemoria angående propagandamaterialet. Promemorian upptog uppgift om bland annat att materialet förmodligen var tryckt av norska flyktingar i Örebro. Härefter gjordes från tyska legationens sida föreställningar hos utrikesdepartementet med anledning av kännedom om det erhållna materialet.

I detta sammanhang må återgivas följande av Nordh vid polisförhör och inför rådhusrätten lämnade uppgifter.

Vid tiden för besöken hos Delbrück hade Nordh samtalat med Lönn om huruvida det icke funnes någon möjlighet att stoppa norrmännens propaganda på Norge eller ge norrmännen en fingervisning om att de borde upphöra med distributionen av propaganda via Sverige, vilken trafik enligt Nordhs uppfattning kunde skada Sveriges förhållande till Tyskland. Lönn önskade att materialet icke fördes till Norge. Nordh upplyste emellertid icke Lönn om huru han ämnade förfara med det i väskorna förvarade propagandamaterialet. Innan Nordh lämnade över paketet med propaganda i Delbrücks bostad hade Lönn fått prov på de propagandahäften, paketet innehöll. Till Lönn sade Nordh aldrig något om att han överlämnat antityskt

propagandamaterial till tyskarna. Materialet överlämnades till Delbrück för att Nordh skulle få kunskap om varifrån det härrörde. Att detta förtigits för Lönn, berodde på att Nordh icke velat »försätta Lönn i en brydsam situation». »Jag ville inte tala om att det skulle lämnas till tyskarna, för det skulle kunna missuppfattas.» Nordh berättade för Lönn allt vad han fick kännedom om beträffande antityskt propagandamaterial. Nordh ansåg att det utan vidare ålegat honom såsom polisman att försöka utröna materialets ursprung, och mellan Nordh och Lönn hade — möjligen i Hanséns närvaro — diskuterats varifrån materialet kunde härröra.

Hansén har inför rådhusrätten uppgivit bl. a. följande.

Efter Hanséns och Nordhs andra sammanträffande med Delbrück på Kaptensgatan 6 erhöll Hansén av M på hotell Turisten två väskor med antityskt propaganda för förvaring. Hansén framställde sig gentemot M som medhjälpare till denne. Sedan väskorna transporterats till Nordhs bostad, underrättades Lönn om saken. På order av Lönn fördes därefter väskorna med innehåll till polishuset, där propagandamaterialet genomgicks av Lönn i Hanséns och möjligen även Nordhs närvaro. Väskorna innehöll allt som allt flera tusen propagandablad. Sedan Lönn uttagit några prov på materialet, hade Lönn överlämnat väskorna med de övriga propagandabladen till Hansén, varvid Lönn icke givit Hansén annan order om hur Hansén skulle förfara med propagandamaterialet än att han skulle tillse att han icke bleve »upptäckt». Vid tillfället var icke direkt tal om att materialet skulle föras ut från Sverige. Lönn hade emellertid känt till att liknande material tidigare utförts från Sverige, varför Lönn möjligen haft uppfattningen att ifrågavarande material måste utföras för att Hansén icke skulle röja sig. Nordh och Hansén resonerade därefter om hur de skulle förfara med det av Lönn återlämnade propagandamaterialet. De voro därvid överens om att materialet lämpligen borde visas för Delbrück. Hansén meddelade icke Lönn hur han ämnade förfara med propagandamaterialet. Någon förfrågan härom framställde icke Lönn. Av Lönn fick Hansén besked att materialet tryckts i Örebro. Lönn hade sagt sig i sin tur ha erhållit uppgiften från en kriminalkonstapel i Örebro. Hansén vidarebefordrade uppgiften till Nordh. Lönnns återlämnande av propagandamaterialet uppfattade Hansén så, att förbindelsen med norrmännen skulle upprätthållas och att han finge i uppdrag att vidarebefordra materialet till norrmännen. Hansén fick i uppdrag av Nordh, Lönn och överkonstapel Ros, vilken tjänstgjorde å 6:e rotelns första byrå, att »nästla sig in hos kommunisterna» samt att därvid söka utforska propagandamaterialet och dess ursprung. Där-est Hansén icke kunde komma i förbindelse med Lönn, skulle han överlämna honom tillhandakommet propagandamaterial till Nordh, som i sin tur skulle vidarebefordra det till Lönn. Hanséns inställning var den, att Delbrück borde få kännedom om att norska flyktingar voro verksamma för överförande av antityskt propagandamaterial från Sverige till Norge. Hansén hade vidare ansett att han skulle efterkomma honom av Nordh givna direktiv i saken.

Lönn har i vittnesmål vid Stockholms rådhusrätt den 18 januari 1946 uppgivit i huvudsak följande.

Nordh nämnde icke för Lönn att han besökt tyska legationens avdelning å Kaptensgatan 6. Frågan om propagandamaterialet var av underordnad betydelse, enär säkerhetstjänstens intresse av samarbetet med Nordh och Hansén främst varit att få klarhet i ryktena om planer på sabotage mot svenska järnvägsanläggningar. Lönn hade klart för sig, att det för Nordh och Hansén varit nödvändigt att mottaga propagandamaterial för att »spela spelet». Säkerligen uppmanade Lönn dem att efterkomma tillsägelser, som de kunde få av norrmännen i fråga om propagandamaterialet. Troligen uppmanade Lönn dem att de skulle medverka till att propagandamaterialet fördes från Sverige till Norge, detta under förutsättning att de anmodades därtill av norrmännen. Propagandamaterial fördes åtminstone vid ett tillfälle från Sverige till Norge. Varken Nordh eller Hansén nämnde något för Lönn om

att upplysningar om propagandamaterialet lämnats eller skulle lämnas till tyska legationen. Om så skett, skulle Lönn genast ha rapporterat saken för sin närmaste chef. Hansén och möjligen också Nordh sade något till Lönn om att visst propagandamaterial trycktes i Örebro. Inom 6:e roteln företogs visst spaningsarbete till utrönande av materialets ursprung. Nordh tillhörde dock ej 6:e roteln. Lönn gav icke Nordh och Hansén andra direktiv beträffande propagandamaterialet än att de skulle följa norrmännens intentioner. I fråga om Nordh måste det emellertid ha ansetts »som en ren polismannasak att söka utröna även tryckorten». Lönn kunde icke erinra sig att han givit Nordh eller Hansén instruktioner om att de skulle söka utröna materialets ursprung. Ej heller kunde Lönn minnas, huruvida Hansén eller Nordh till Lönn lämnat besked om resultatet av efterforskningarna angående propagandamaterialets ursprung. Nordh visade sig i tjänsten synnerligen arbetsam, särskilt år 1943. Nordh var mycket energisk, och han hade arbete samtidigt inom flera olika avdelningar hos polisen.

Samtidigt med att Hansén sysslade med det antityska propagandamaterialet deltog han ofta i de norska flyktingarnas interna överläggningar. Hansén fick därunder, enligt vad han uppgivit, vetskap om att sabotage planerades och att det i Sverige fanns andra norska kommunistiska sabotagegrupper. Härom lämnade han Lönn regelbundna rapporter, och han förklarade sig villig att delta i norrmännens verksamhet, då han därigenom kunde erhålla upplysningar av värde för polisen. Norrmännen anförtrodde Hansén, att de hade vapengömmor, hemliga radiosändare och hemliga kurirvägar för gränspassering, vilket Hansén omedelbart rapporterade till Lönn.

Den 9 april 1943 meddelade Hansén till Lönn att ett sammanträde skulle äga rum samma kväll i hans bostad, varvid man skulle diskutera sabotageplanerna. Nordh samt två polismän från säkerhetstjänsten, kriminalkonstaplarna Winroth och Lindroth avlyssnade oförmärkta denna diskussion, och efter sammanträdet hördes Hansén angående vad som förekommit. Härvid framkom enligt av Lindroth förda anteckningar i huvudsak följande.

Vid sammankomsten diskuterades bl. a. sprängningsteknik, varefter Hansén förde på tal frågan, vilka platser som skulle sprängas i Norge. Härvid nämnde en norrman N tre platser, å vilka sprängningar skulle utföras. På en av platserna skulle en tunnel sprängas. Hansén försökte även draga upp frågan, när man kunde vänta sabotageåd i Sverige. N svarade därvid undvikande men yttrade att inom fem veckor skulle det »säkert smälla här också». Det framgick att N tyckte att detta vore helt de svenska kommunisternas sak. Vid sammanträdet resonerades vidare om sabotage mot järnvägar i Norge. Enligt planerna skulle en järnväg sprängas samtidigt med att Terboven passerade den, och en norrman nämnde att »vi skall korke till de järnbanerne mellan Oslo och Trondheim». Hansén drog då fram att N på förmiddagen nämnt att Kiruna—Haparanda-banan skulle »korkas till». Någon nämnde också, att »man skulle åstadkomma en kraftig stöt mot transitotrafiken». Det talades även om vikten av att få fram pass och gränsboerbevis samt om behovet av utrustning av olika slag.

Lindroth ansåg sig på grund av vissa av Hansén vid polismännens besök fällda yttranden ha anledning misstänka att denne kunde ha kontakt med det tyska under rättelseväsendet. Detta rapporterades påföljande dag till Lönn, som hörde Hansén härom. Denne förnekade emellertid, att han skulle bedriva något »dubbelspel». Med hänsyn till Hanséns antecedentia föranstaltades dock om kontroll av hans telefonapparat under den tid han lämnade upplysningar till säkerhetstjänsten samt en tid därefter nämligen från den 12 mars till den 9 september 1943. Lönn har för kommissionen förklarat att denna kontroll dock icke givit stöd för några berättigade misstankar om »dubbelspel» från Hanséns sida.

Ett nytt sammanträffande mellan Hansén och norska flyktingar ägde rum den 10 april 1943 på hotell Turisten. Om detta sammanträde, som icke kunde avlyssnas av säkerhetstjänstens personal, lämnade Hansén påföljande dag detaljerade upplysningar till säkerhetstjänsten. Därvid uppgav Hansén, att överenskommelse träffats om att Hansén skulle medfölja en norrman O över gränsen till Norge, varvid de skulle medföra propagandamaterial, kurirbrev m. m. och lämna detta i Halden. Hansén upplyste vidare att han senare på dagen den 10 april ånyo träffat några av norrmännen, varvid man överlagt om en resa till Norge över Östersund i syfte att spränga järnvägsbroarna vid Bjerka och Rydså.

Den 13 april 1943 förekom åter en sammankomst i Hanséns bostad, varvid Hansén och några av norrmännen diskuterade O:s och Hanséns förestående resa till Norge samt den planerade sabotageresan över Östersund till Norge. Personal från säkerhetstjänsten avlyssnade sammanträdet. Samtalet rörde sig även om Hanséns pålitlighet, och det framkom att norrmännen hyste vissa misstankar mot Hansén.

På morgonen den 14 april 1943 avreste Hansén och O från Stockholm till Mon. Hansén meddelade underhand säkerhetstjänsten, att de skulle resa till Norge i avsikt att ordna en förbindelseled mellan Sverige och Norge för att kunna sända propagandamaterial och norska flyktingar till och från Sverige och Norge. Före avresan hade sekreteraren Sten Larsson i socialstyrelsen på anmodan av e. o. byråinspektören Paulson beviljat O uppehållstillstånd för tiden 13—17 april 1943 inom Dals-Eds landsfiskalsdistrikt i Älvsborgs län. Paulson hade till Larsson uppgivit att begäran därom framställts av Lönn. Det för O beviljade uppehållstillståndet var enligt vad Lönn uppgivit avsett att möjliggöra O:s resa till gränstrakterna mot Norge, emedan säkerhetstjänsten önskade närmare granska viss kurirverksamhet. Det hade icke varit säkerhetstjänstens avsikt att låta O avslöja sig som sabotör.

På kvällen den 14 april 1943 passerade O och Hansén gränsen, och dagen därpå fortsatte de till Halden, där en del brev och propagandamaterial överlämnades till en norsk polisman. Vid passerandet av gränsen fingo de hjälp av en norsk tullman, med vilken det överenskoms, att O och Hansén skulle anlända till gränsen på en ny resa natten mellan den 7 och den 8 maj 1943. Den 15 april återvände O och Hansén till Ed, där de inställde sig hos landsfiskalen och underkastades förhör. Den 16 april 1943 reste de från Ed till Stockholm.

Under resan till norska gränsen skuggades O och Hansén av personal från säkerhetstjänsten. O var obebäpnad, under det att Hansén av Nordh fått låna en pistol samt en ask skarp ammunition. O har vid polisförhör uppgivit att resan till Norge företagits på hans initiativ. Vidare har Hansén vid polisförhör den 13 december 1945 förklarat, att han på inrådan av Lönn medföljt O på resan till Halden och att O under resan vidtagit förberedelser för en planerad sabotageaktion mot järnvägen på norska sidan.

Den 20 april 1943 lämnade Hansén säkerhetstjänsten utförliga upplysningar om vad som förekommit vid olika sammanträden mellan Hansén och den norska flyktinggruppen under tiden 17—19 april. Vid sammanträdena hade överläggningar ägt rum angående bl. a. vissa sabotage i Norge.

Genom Lönnns förmedling erhöi norrmannen M den 21 april 1943 av socialstyrelsen uppehållstillstånd i Åmotsfors, Värmlands län, för att säkerhetstjänsten enligt vad Lönn uppgivit skulle få reda på M:s förbindelser med »kuriretappen» i Värmland. M fullföljde resan över gränsen och överlämnade på norska sidan en stencilmaskin, varefter han återvände till Sverige.

Vid ytterligare ett flertal tillfällen i slutet av april 1943 lämnade Hansén upplysningar till säkerhetstjänsten angående norrmännens verksamhet. Hansén meddelade därvid namnen på ett flertal utländska medborgare, med vilka han kommit i kontakt. Den 22 april 1943 meddelade sålunda Hansén till säkerhetstjänsten att en norrman P besökt honom och lämnat upplysningar angående organiserandet av sabotageresor till Norge. P hade, enligt vad Hansén uppgivit, för Hansén berättat bl. a.

om två norrmän »Ask» och »Nielsen», som skulle resa till Norge över Östersund, där en person skulle ansluta sig till gruppen. Syftet med resan skulle vara att utföra sabotage på norska sidan. P hade bett Hansén ordna med erforderliga gränsboerbevis för norrmännen och hade för detta ändamål överlämnat tre fotografier. Fotografierna utvisade att »Ask» var identisk med en norsk medborgare Q och att »Nielsen» var identisk med en norsk medborgare R.¹ Hansén underrättade vidare säkerhetstjänsten om att det blivit bestämt att Hansén, O och troligen N skulle resa till Norge den 6 maj 1943 för att spränga Lysedalsbron, över vilken transitotrafiken passerade, och att även en kvinna skulle följa med men att hon skulle fortsätta direkt till Oslo.

Genom övervakning av Q och R konstaterade säkerhetstjänsten, att dessa måndagen den 3 maj 1943 avreste med tåg till Jämtland. De anhöllos av säkerhetstjänstens personal påföljande morgon i Svenstavik, då de befunno sig i sällskap med en annan norsk medborgare. Enligt uppgift av Lönn innehade de vid anhållandet en radiosändareanläggning, som sedermera konstaterades vara av ryskt ursprung.

I början av maj 1943 lämnade Hansén detaljerade upplysningar till Lönn angående den planerade resan till Norge i syfte att spränga Lysedalsbron.

Den 7 maj 1943 reste Hansén tillsammans med O, N och en norsk fru S med tåg från Stockholm över Göteborg mot norska gränsen. Under resan övervakades de av personal från säkerhetstjänsten. I Mellerud blevo samtliga anhållna och förda till Göteborg på grund av misstanken att de skulle bege sig till Norge för att föröva sabotagedåd. Hansén frigavs i Göteborg, medan de övriga blevo kvarhållna.

Såväl Hansén som de tre norska undersåtarna hördes av polisen om resan. Den 22 maj 1943 upprättade Lönn en polisrapport i ärendet. Av innehållet i denna må sammanfattningsvis återges följande.

O uppgav, att Hansén föreslagit honom att medfölja på resan till Norge, samt förmälde bl. a. vidare. Hansén hade nämnt att O skulle få tillfälle att sammanträffa med den tulltjänsteman, med vilken de haft kontakt vid resan i april månad. Hansén hade uppmanat O att medföra en kompass och en ficklampa på resan. Hansén hade vidare tillsagt O att denne icke behövde oroa sig för den ekonomiska sidan av saken, emedan Hansén hade tillräckligt med pengar. O hade icke på resan medfört någon legitimationshandling eller något tillstånd att vistas i gränstrakterna. Han hade i anledning härav uttryckt vissa farhågor för Hansén strax före avresan från Stockholm. Därvid hade Hansén lugnat honom och sagt att det skulle kunna ordnas med uppehållstillstånd telegrafiskt eller per telefon.

Även N uppgav att Hansén kommit upp med förslaget om resan och berättade bl. a. vidare. Hansén hade sålunda frågat N om han ville medfölja på resan till Norge för att söka rätt på sin hustru och dotter och hjälpa dem över till Sverige. Hansén hade förklarat sig villig att ordna med N:s tågbiljett och betala för N:s uppehälle under resan. På Hanséns uppmaning hade N medfört bl. a. en väckarklocka i sin ryggsäck. Hansén hade köpt biljetter åt både O och N. N hade icke haft något annat syfte med resan än att söka hjälpa sin fru och dotter över till Sverige.

Fru S förklarade att hon tillfrågat Hansén om hon finge medfölja på resan, när hon velat hjälpa sin moder, som vistades i Norge, över på svenska sidan.

Hansén bestred vid polisförhøret att han tagit initiativ till resan samt uppgav bl. a. följande. Norrmännen hade vid planerandet av sabotageresorna tillfrågat honom om han ville medfölja på dessa resor, och därvid hade Hansén förklarat sig villig därtill, när det tilltalat hans äventyrlusta. Norrmännen hade själva alltid framkastat förslagen till resorna. Sedan resorna bestämts, hade han i viss mån deltagit i förberedelserna, när norrmännen ansett det lämpligt att en svensk ombesörjt vissa detaljer.

¹ Se angående Q referatet å s. 163 i Betänkandet del I, där vederbörande betecknas med bokstaven L.

Den 14 maj 1943 förordnade överståthållarämbetet jämlikt 12 § kungörelsen den 1 september 1939 med vissa särskilda föreskrifter om tillsyn över utlänningar, att O och N skulle i avbidan på socialstyrelsens beslut hållas i förvar i Stockholms stads rannsakningsfängelse. Fru S frigavs den 10 maj 1943.

Hansén har vid polisförhör den 13 december 1945 lämnat ytterligare uppgifter angående sitt samarbete med norrmännen för polisens räkning. Han uppgav därvid bl. a. följande.

Vid sina samtal med norrmännen hade han icke på något sätt inspirerat dessa till att planera sabotagehandlingar, men han hade velat deltaga i deras verksamhet för att få upplysningar av värde för polisen. Han hade aldrig av vare sig Nordh, Lönn eller annan polisman uppmanats att själv framkasta förslag om sabotagehandlingar eller på annat sätt stimulera norrmännen i deras illegala verksamhet. Hans uppgift hade endast varit att hålla intim kontakt med norrmännen och göra iakttagelser beträffande deras illegala verksamhet, givetvis under sken av att han anslöte sig till deras åsikter och syften. O hade i april 1943 fått uppehållstillstånd, sedan Nordh besökt socialstyrelsen och utverkat tillståndet. Nordh hade vid ett tidigare tillfälle överlämnat uppehållstillstånd för O och M, gällande för vistelse i Älvsborgs län, vilka uppehållstillstånd »tillverkats» på polishuset. Dessa handlingar hade sålunda utfärdats av Lönn och överkonstapeln Ros. Enär stämplarna varit otydliga, hade dock Nordh ordnat saken hos socialstyrelsen. Nordh hade i mitten av april 1943 ordnat uppehållstillstånd gällande hela riket utom gränstrakterna för såväl M som O, vilka tillstånd stämplats in i deras pass av socialstyrelsen. Före resan den 7 maj 1943 hade P upplyst att sabotagegruppen skulle få sprängmaterial vid ankomsten till norska gränsen. N hade anskaffat ledningstråd och en väckarklocka, vilket skulle användas för apterandet av tidsinställda laddningar. Hansén hade själv icke anskaffat något material för sprängning och ej heller några vapen. Av Nordh hade han som lån erhållit en pistol och ammunition. Lönn hade orienterats om resans alla detaljer, och hade före avresan fått taga del av en skiss, på vilken en norrman beskrivit kopplingen av den tidsinställda sprängladdningen. Sabotagegruppen hade på centralstationen i Stockholm erhållit biljetter av en norrman, som väntat på dem där. Biljetter för fru S hade dock lösts av antingen henne själv eller av Hansén. Han hade före avresan haft vetskap om att gruppen var övervakad av säkerhetstjänsten och att samtliga deltagare i resan skulle anhållas i Mellerud.

I en av Lönn den 5 juli 1946 upprättad promemoria, vilken Thulin åberopat i sitt yttrande till justitieombudsmannen, framhålles gentemot ett i anmälan till justitieombudsmannen framfört påstående, att Hansén utlämnat norrmännen till polisen just som de gjorde sig beredda att överskrida gränsen, bland annat följande.

Det hade varit bestämt på förhand av säkerhetstjänstens ledning, att norrmännen skulle anhållas innan de överskredo gränsen. Anledningen till att de tillåtos resa så långt som till i närheten av gränsen hade varit den, att säkerhetstjänstens personal skulle bli i tillfälle att konstatera, om ytterligare någon eller några inblandade skulle tillkomma på vägen genom Sverige och om någon tidigare icke känd person skulle förse dem med sabotagematerial i närheten av gränsen eller under resan. Vidare hade ansetts möjligt att genom Hansén under resan få ytterligare uppgifter om planernas omfattning och syftemål, särskilt med tanke på att planerna även omfattade sabotage mot svenska anläggningar. Hansén hade även uppgivit, att han eventuellt skulle kunna vid gränsen uppdaga illegala förbindelser mellan norska kommunister och svenska gränstjänstemän och att det av norrmännen uppgivits, att det i närheten av gränsen skulle finnas upplag av vapen och sabotagematerial.

Gentemot den av Hansén lämnade uppgiften, att bevis om uppehållstillstånd för O och M »tillverkats» på polishuset, har Lönn i sin sistnämnda promemoria anförts bl. a. följande.

Den 10 april 1943 på förmiddagen ringde Nordh och meddelade, att Hansén strax förut ringt upp honom och begärt, att säkerhetstjänsten skulle hjälpa O att snarast erhålla tillstånd att uppehålla sig under tre dagar inom Högdalen i närheten av Ed i Älvsborgs län. Enligt direktiv av Lönn lämnade Nordh strax därefter besked om att säkerhetstjänsten icke kunde hjälpa O med dylikt tillstånd. Nordh skulle även meddela Hansén att säkerhetstjänsten icke hade något att bestämma om dylika ansökningar och att O skulle hänvisas att ingiva ansökan till socialstyrelsen. Sedermera uppgav emellertid Nordh och Hansén, att det vore av synnerlig vikt för dem att hjälpa O med att erhålla tillståndet ifråga, emedan Hansén bestämt lovat O att skaffa ett sådant. Hansén uppgav även, att han skulle mista förtroendet hos O och övriga i sabotageärendet misstänkta personer och därigenom förlora möjligheten att tränga djupare in i sabotageplanerna på Sverige, om säkerhetstjänsten icke kunde hjälpa O med tillståndet. I anledning därav fattades det beslutet, att säkerhetstjänsten skulle göra en framställning hos socialstyrelsen om tillstånd för O att för en kortare tid vistas i Älvsborgs län. Lönn ringde därför upp byråinspektören Paulson i socialstyrelsen, till vilken säkerhetstjänsten vanligen då brukade vända sig i utlänningsfrågor, och begärde att tillstånd skulle utfärdas för O för vistelse i Älvsborgs län. Paulson lovade att ombesörja tillståndet, och sådant utfärdades därefter. Något tillstånd hade icke, såsom Hansén uppgivit, tillverkats på polishuset av vare sig Lönn eller överkonstapeln Ros. Möjligt vore emellertid, att Nordh och Hansén erhållit ett interimisintyg om att tillstånd komme att beviljas av socialstyrelsen, detta sedan löfte om tillstånd erhållits av socialstyrelsen. Varken Lönn eller Ros hade emellertid något minne därav. Sedermera uppmanade Lönn Nordh och Hansén att icke i fortsättningen giva någon norrmann något som helst löfte om att dylika tillstånd kunde anskaffas av dem.

Sedan Hansén frigivits efter anhållandet i Mellerud, började de i Stockholm kvarvarande norrmännen, som varit invigda i sabotageplanerna, och bland dem särskilt P uttala misstankar om att Hansén samarbetade med säkerhetstjänsten. P har även hos kommissionen påtalat att den resa, som slutade i Mellerud den 7 maj 1943, varit resultatet av en ren provokation från Hanséns sida, varvid avsikten hos säkerhetstjänsten varit att åstadkomma skärpt bevakning på båda sidor om gränsen och söka försvåra kurirförbindelserna mellan Sverige och Norge. P har gjort gällande att Hansén arbetat som tysk spion.

För att stärka sin ställning hos norrmännen och vilseleda dem vidtog Hansén vissa åtgärder. Härom har han vid polisförhör den 7 december 1945 berättat i huvudsak följande.

Han hade avsett att för norrmännen förete bevis att anledningen till anhållandet var att söka i oförsiktiga uttalanden från fru S:s sida. Hansén och fru S hade därför på norska skrivit ett fingerat brev från fru S till Lönn, i vilket brev hon antytt att norrmän skulle företaga en resa. Brevet hade troligen daterats före Mellerudsresan. Hansén hade avskrivit brevet på skrivmaskin och därvid använt vitt papper, tillhörigt norska legationen och försett med dess brevkuvert. Hansén hade därefter anmodat en fotograf, som han kände, att fotografera handlingen. Hanséns avsikt hade nämligen varit att överlämna en fotografisk plåt till P, som på så sätt skulle bibringas den uppfattningen att en av Hanséns förbindelsemän i polisen varit i tillfälle att fotografera brevet i polishuset. Hansén hade själv tagit initiativet till denna plan, men Nordh hade varit helt införstådd och villig att medverka. Senare hade Hansén överlämnat en fotokopia av brevet till P och omtalat att Nordh fått tillfälle att fotografera brevet på polishuset. P hade förefallit att sätta tilltro till Hanséns uppgifter, och för en tid av några veckor hade P:s misstänksamhet mot Hansén upphört.

De sistnämnda uppgifterna av Hansén böra sammanställas med att, enligt vad Lönn uppgivit i sin promemoria den 28 oktober 1944, vid anhållande av P den

26 augusti 1943 i dennes bostad påträffades ett fotografi av en skrivelse, som var dagtecknad den 28 april 1943 och angav »Kungl. Norsk Legasjon, Rettskontoret» såsom avsändare. Skrivelsen hade följande innehåll:

»Da misstankar opstått at en viss kategori av norske flyktinger som för tiden opholder sig i Sverige har til hensikt å forlate landet på ulovlig vis. Sandsynligers over Østersund og Brunflo bedes om undersøkelse. Närmare detaljer senere. H. Svendsen (Namnteckning).»

P uppgav i samband med anhållandet, att den fotograferade skrivelsen sannolikt tillverkats av Hansén, som lämnat fotonegativet till P under uppgift att skrivelsen sänts från byråchefen Svendsen vid norska legationens politikontor till den svenska polisen.

Senare uppvisades för säkerhetstjänsten, enligt vad Lönn uppgivit i sistnämnda promemoria, av en norрман, som var anställd vid norska legationen, en förfalskad skrivelse med påstående om illegal verksamhet av något slag från en del norrmäns sida. Denna skrivelse hade norrmannen enligt egen uppgift fått genom P. Skrivelsen, som var ställd till Lönn och undertecknad med namnet Svendsen, var av samma lydelse som ovannämnda hos P beslagtagna fotografi av skrivelse. Lönn fick enligt egen uppgift den uppfattningen, att brevet tillkommit för att kompromettera byråchefen Svendsen på norska legationen genom påståenden att han samarbetade med den svenska säkerhetstjänsten.

Förbindelsen mellan säkerhetstjänsten och Hansén upphörde den 7 juni 1943, då han lämnade ett sista meddelande innan han lämnade Stockholm och bosatte sig i Edsbyn.

Angående kontakten mellan Nordh och Hansén har Nordh uppgivit att denna brutits i mitten eller slutet av april 1943, emedan Nordh haft en stor arbetsbörda och dessutom ansett Hanséns upplysningar otillförlitliga.

Av kommissionens redogörelse i betänkandet del II¹ framgår, att misstankar uppkommit att Nordh och Hansén underrättat tyska myndigheter om det planlagda sabotaget mot Lysedalsbron. Åklagaren yrkade vid rådhusrätten ansvar å såväl Nordh som Hansén bl. a. för att de under år 1943 till tyska legationstjänstemän överlämnat uppgifter om planer, som ginge ut på verkställande av sabotage i Norge och vilka utarbetats inom vissa norska flyktingkretsar här i landet. I denna del fann rådhusrätten Nordh och Hansén icke övertygade om brottslig verksamhet.

Beträffande frågan om säkerhetstjänsten under samarbetet med Hansén känt till eller misstänkt att denne hade förbindelse med det tyska underrättelseväsendet har Lönn i promemorian den 28 oktober 1944 anfört följande.

Vid säkerhetstjänstens övervakning av tyska legationen och dess underavdelningar observerades aldrig Hansén besöka densamma. Under hela den tid, Hansén lämnade upplysningar till polisen, fanns den misstanken att han skulle bedriva dubbelspel genom att samtidigt uppehålla kontakt med det tyska underrättelseväsendet. Något belägg härför kunde aldrig erhållas, men med tanke på dessa misstankar fick Hansén icke vid något tillfälle taga del av 6:e rotelns uppgifter angående personalia och sakförhållanden i samband med den verksamhet, i vilken han ville medverka för att avslöja. Då P den 24 maj 1944 blev hörd inför överståthållarämbetet med anledning av ifrågasatt utvisning jämlikt 37 § utlänningslagen, inlämnade han en promemoria, enligt vilken Hansén vid två tillfällen skulle ha besökt tyska legationens pressavdelning. Detta syntes vara ett indicium mot Hansén, men då P uppgav, att han fått höra detta av M, vilken avrest till England den 6 april 1944, kunde bekräftelse härför icke vinnas.

¹ Se Betänkandet del II s. 162 o. f.

Säkerhetstjänstens akt rörande Hansén innehåller bl. a. rapporter angående telefonkontrollen å honom. Dessa rapporter tyda på att Hansén sysslade med vidlyftiga svartabörsaffärer. Två av de av Hansén förda telefonsamtal, som avlyssnats, ha synbarligen haft samband med hans tyska förbindelser. Rapporterna angående dessa samtal, vilka avse samtal den 8 april respektive den 3 juni 1943, ha följande lydelse:

»Från Stockholm 42 82 41 Hansén Tore till Stockholm fröken Fränkel 1943 8 april 16.23.

Svenska.

- H. Det här var nr 2. Har nr 1 varit nere i dag?
 F. Ja, han vet allt.
 H. Det är fint.
 F. Allt är klart.»

»Från Stockholm konstapel Nordh till Stockholm 42 82 41 Hansén 1943 3 juni 19.52.

Svenska.

- N. Är det inga norrmän, som skall resa nu?
 H. Nej, inget särskilt. Jag har fått tag i en tysk.
 N. Jaså, vem då?
 H. Han heter Hans Wagner på Nybrogatan. »Ober» Hans Wagner.
 N. Är han med dem då?
 H. Tja-a, det kan man gott säga. Känner du Williams något?
 N. Inte så jag kan yttra mig om honom åtminstone.
 H. Vet du var han finns? Vet du om han är på engelska legationen?
 N. Nej det vet jag inte. Men det är en norrman.
 H. Är det säkert?
 N. Jag vill minnas det, men jag kan inte svära på det.
 H. Jag kommer upp på förmiddagen i morgon ett tag så får vi prata.»

På rapporten över det förstnämnda samtalet har Fränkels namn understrukits och ett frågetecken med blyerts skrivits i marginalen.

Rapporten över det andra samtalet har med blyerts försetts med ett utropstecken vid Wagners namn, som tillika understrukits.

Till förklaring av innehållet i det förstnämnda telefonsamtalet må nämnas följande. Fröken »Fränkel» torde vara identisk med Erika Trenkle på tyska informationscentralen, Kaptensgatan 6. Vid utredningen i målet mot Nordh och Hansén framkom, att vid ett av deras gemensamma besök på informationscentralen överenskom, att Nordh och Hansén vid telefonsamtal med informationscentralen skulle betecknas med nr 1 respektive nr 2. Av allt att döma har samtalet haft samband med leverans av propagandamaterial till Delbrück.

Vid förfrågan från kommissionen har kriminalkonstapeln Lindroth, vilken liksom Lönn tjänstgjort på 6:e rotelns I:a byrå, uppgivit, att han granskat telefonrapporterna angående Hansén under den tid Hansén stod under övervakning men att han icke haft anledning undersöka »Fränkels» identitet, i synnerhet som samtalets besynnerliga innehåll i säkerhetstjänsten tolkats som ett led i Hanséns svartabörsaffärer.

Lönn har i vittnesmål vid rådhusrätten uppgivit, att han samarbetat med Nordh från någon dag i februari 1943 till någon dag i juni samma år. I en promemoria den 29 november 1945 till kommissionen har Lönn vidare anfört bl. a. följande.

I anledning av samarbetet mellan Hansén och Nordh ansågs det lämpligt att Nordh, som väl kände Hansén, fortsatte kontakten med denne, vilket ju i övrigt även var nödvändigt för upplärande av brott, som icke fölle under 6:e rotelns

verksamhetsområde. Genom kontakten mellan Nordh och Hansén erhöles även möjligheten för 6:e roteln att snabbt få upplysningar om allt av värde genom en polisman, vilken även borde ha större förutsättningar än Hansén att kunna bedöma värdet av upplysningarna och vid brådskande fall omedelbart ingiva rapport till 6:e roteln. Slutligen syntes det möjligt för 6:e roteln att genom Nordh i viss mån kunna kontrollera Hansén. Nordh användes sålunda delvis som kontaktman mellan 6:e roteln och Hansén, och Nordh deltog även i viss utsträckning i Hanséns spaningsarbete i ärendet.

I sin promemoria den 28 oktober 1944 har Lönn vidare framhållit: Under den tid säkerhetstjänsten uppehöll kontakt med Hansén föredrogs varje åtgärd för Lönnns närmaste chef inom säkerhetstjänsten, och denne gav då som vanligt råd och anvisningar för övervakningsarbetet. Några repressiva åtgärder mot de av Hansén utpekade personerna vidtogos icke på grundval av Hanséns utsagor. Genom dessa fästes blott säkerhetstjänstens uppmärksamhet på vederbörande.

I skrivelse den 9 juni 1946 till Thulin, vilken denne återopat i sitt yttrande till justitieombudsmannen, har Lundqvist anfört bl. a. följande.

Anledningen till att säkerhetstjänsten inlät sig på ifrågavarande förbindelse med Hansén var de av Hansén lämnade uppgifterna, att sabotage mot bl. a. svenska anläggningar planerades av vissa kommunistiska kretsar i Sverige. Att det måste ha ålegat säkerhetstjänsten att undersöka riktigheten av dessa påståenden, vilka vunno stöd av polismyndighetens i andra sammanhang vunna erfarenheter, ansåg Lundqvist uppenbart. Lundqvist kunde heller icke finna, att säkerhetstjänsten under sin på grund av Hanséns påståenden verkställda övervakning använt sig av metoder, som icke kunnat anses påkallade med hänsyn till de föreliggande omständigheterna. Syftet med de från polisens sida företagna åtgärderna hade sålunda icke varit att provocera fram brottsliga förfaranden från någon sådan persons sida, som var föremål för övervakningen, utan endast att genom att låta Hansén — som från början genom egna åtgärder och utan polisens inblandning kommit i kontakt med ifrågavarande kretsar och därunder kommit att misstänka dem för landsskadlig verksamhet — fortsätta förbindelsen med desamma söka konstatera, vilket syfte de misstänkta personernas verksamhet verkligen fullföljde. Härvid var säkerhetstjänsten i första rummet intresserad av att undersöka, vilken grund som funnes för påståendena om sabotage mot svenska anläggningar, men hade därjämte även ett visst, ehuru mera sekundärt intresse av att utforska, huruvida från Sverige som bas företogs resor till Norge i syfte att där föröva sabotage. Även sistnämnda verksamhet kunde nämligen, då ju här fråga vore om bl. a. innehav av vapen och sprängämnen utan tillstånd, ha varit att anse som straffbar jämlikt 8 kap. 4 § strafflagen och var såsom sådan förtjänt av säkerhetstjänstens uppmärksamhet.

Det var enligt direktiv av Lundqvist som polisens kontakt med Hansén upptogs, och Lundqvist hölls i väsentliga delar underrättad om ärendets gång. I sin tur samrådde Lundqvist med dåvarande säkerhetschefen i saken och fastställde i samråd med denne såsom en grundläggande norm för övervakningens bedrivande bl. a. att i händelse de i saken inblandade, av polisen övervakade personerna företoge resor mot Norge under sådana förhållanden, att de kunde misstänkas ämna där föröva sabotage, ingripande av polisen mot dem skulle ske innan de passerade svensk-norska gränsen.

Någon provokation i syfte att förmå norska flyktingar till brott var icke avsedd från säkerhetstjänstens sida och har ej heller, såvitt av Hanséns uppgifter framgått eller eljest blivit utrett, förekommit från vare sig Hanséns eller någon annans sida.

De uppgifter rörande svenska militära förhållanden, som säkerhetstjänsten tillställde Hansén, voro sådana, som tillhandahållits polisen av de militära myndigheterna, och enligt dessas på förhand inhämtade förklaring saknade de betydelse för

och kunde sålunda icke skada vårt försvar. Syftet med att desamma överlämnades till Hansén för att av denne vidarebefordras till andra var, att Hansén härigenom skulle vinna ökat förtroende inom de kretsar, som skulle övervakas, och att därigenom befordra övervakningen.

I förutberörda yttrande till justitieombudsmannen har Thulin anfört bland annat följande.

I fråga om det slag av upplysningsverksamhet, vari Hansén av polisen använts, må nämnas, att de s. k. landsskadliga brotten äro synnerligen svåra att uppsåra. Sådan upplysningsverksamhet, varom nu är fråga, vilken ju inom rimliga gränser är tillåten, är ett av medlen i kampen mot de landsskadliga brotten men är samtidigt fylld av varjehanda vanskligheter. Man måste räkna med att personer, som mot ersättning låta sig användas för uppsårande av brott, äro föga pålitliga, vilket ju visat sig vara fallet även med Hansén. Vidare nödgas polisen för att vinna resultat eller av hänsyn till upplysningsgivaren i viss mindre och mera betydelselös omfattning vidtaga åtgärder eller underlåta att vidtaga sådana i strid mot polisens vanliga arbetsmetoder. Om spørsmålet icke gällt misstanke om ett så allvarligt brott som det nu ifrågasvarande, skulle polisen säkerligen icke använt Hansén på sätt som nu skett. När det gäller bedömandet, hur långt polisen i dylika fall bör eller får gå, lär man icke kunna underlåta att taga hänsyn till vad som står eller med skäl kan förmodas stå på spel. I förevarande fall gällde det för polisen att upptäcka och förekomma påstådda planer att medelst sprängämnen skada de svenska järnvägarna i Norrland. Det må framhållas att det utrikespolitiska läget i Sverige under våren 1943 alltjämt var mycket spänt, ett förhållande som i detta sammanhang måste tillmätas avsevärd betydelse.

Utöver ovan beskrivna samarbete med Nordh har säkerhetstjänsten under våren 1944 jämväl haft ett visst samarbete med denne i fråga om avslöjande av en svensk medborgare, som ville överlåta militära dokument till Sovjetunionens militära underrättelsetjänst.

Härom har Lönn upprättat en promemoria den 29 mars 1946, varav framgår följande.

Torsdagen den 2 mars 1944 anmälde Nordh följande till säkerhetstjänsten: En meddelare, här kallad T, hade uppgivit för Nordh, att han blivit uppsökt av en bekant, kontoristen U, vilken erbjudit T att förmedla försäljning av en del dokument och upplysningar berörande svenska militära förhållanden. U hade tänkt sig, att dessa upplysningar och dokument skulle kunna säljas till Sovjetunionen för 100 000 kronor. T skulle för sina tjänster som förmedlare få en viss procent av försäljningssumman. Då U gjorde denna förfrågan hos T, hade denne varit med på förslaget, detta i tanke att Nordh skulle kunna vara intresserad av att få se U:s dokument. Omedelbart efter det T erhållit förslaget från U, hade T satt sig i förbindelse med Nordh och omtalat vad U föreslagit. Den 2 mars 1944, innan Nordh rapporterade förhållandet till säkerhetstjänsten, hade U till T överlämnat en skrivelse adresserad till »Chefen för Sovjetrysslands hemliga underrättelsetjänst i Sverige». I skrivelsen erbjuds Sovjetrysslands militära underrättelsetjänst dokument innehållande upplysningar angående den svenska arméns uppmarschplan i händelse av allierat infall i Norge eller ryskt infall i Finland samt en detaljerad mobiliseringsplan för Jämtlands Fältjägerregemente ävensom uppgift å samtliga hemvärnsförråd i Norrland samt koncept till avgående skrivelser från IV Arméfördelningens stab. U uppgav sig vidare i skrivelsen handla av rent ideella bevekelsegrunder och förklarade sig dessutom villig att införskaffa alla upplysningar och utföra alla uppdrag av vad slag de än vara månede, som uppdragsgivaren kunde anse behövt. Dock önskade han personlig förbindelse genom pålitlig mellanhand.

När Nordh den 2 mars 1944 avgav rapport i saken, medförde han sistnämnda skrivelse och överlämnade den till säkerhetstjänsten. I samband därmed uppgav Nordh, att U förklarar sig vilja ha 1 000 kronor för skrivelsen ifråga. Dessa 1 000 kronor skulle utgöra ett förskott på de 100 000 kronor, som U tänkt sig få för spionerimaterialet.

Till en början förelågo hos säkerhetstjänsten starka misstankar, att U blufade och att han icke innehade några riktiga handlingar och upplysningar beträffande militära förhållanden utan själv på egen hand konstruerat sådana i bedrägerisyrfte. Denna uppfattning stöddes av att det tidigare hos polismyndigheten var känt, att U flera gånger straffats för inbrottsstöld, förskingring m. m. och senast frigivits den 19 februari 1944 efter att ha avtjänat straff för 5:e resan inbrottsstöld.

Trots misstankarna att U själv tillverkat handlingar och uttänkt upplysningar utan reell grund gavs åt Nordh de direktiven, att T skulle begära att få se de i U:s skrivelse omnämnda uppmarschplanerna, mobiliseringsplanerna m. m. Samtidigt skulle T till U säga, att han, om han finge se handlingarna ifråga, skulle kunna intyga hos den sovjetryska underrättelsetjänsten, att U visat dem för honom.

Nordh rapporterade senare, att U icke velat för T uppvisa några handlingar.

Vid säkerhetstjänstens fortsatta undersökning konstaterades det, att U, före avtjänandet av sitt straff, varit inkallad i beredskapstjänst vid Kungl. Jämtlands fältjägarregemente (I 5) i Östersund, där han tjänstgjort som skrivbiträde vid huvudförrådet. Enligt upplysningar från försvarsstaben hade det funnits möjligheter för U att i denna sin tjänst sätta sig i besittning av militära upplysningar av hemlig art. Mot bakgrunden av vad säkerhetstjänsten sålunda inhämtat beträffande U, ansågs det högst sannolikt, att han under sin tjänstgöring vid regementet satt sig i besittning av hemliga militära uppgifter. Då U för T icke velat uppvisa de handlingar, som han sade sig inneha, måste andra utvägar sökas, för att säkerhetstjänsten skulle kunna komma i besittning av handlingarna ifråga. Det var även ett starkt militärt krav, att de handlingar, som U kunde förmodas inneha, skulle tillrättaskaffas, så att de icke kunde komma i främmande makts besittning.

Någon dag efter den 8 mars 1944 överlämnade Nordh ytterligare en handling till säkerhetstjänsten. Denna handling, som Nordh erhållit av T, vilken i sin tur uppgivit sig ha fått den av U, var dagtecknad berörda den 8 mars samt adresserad till »Chefen för Sovjet-Rysslands Militära Underrättelsetjänst i Sverige». I handlingen framhölls först att den omnämnda mobiliseringsplanen för Jämtlands fältjägarregemente utgjorde en stenografisk kopia av den då gällande mobiliseringsplanen, av vilken U varit i tillfälle att taga del under sin tjänstgöring vid regementet. Härefter lämnades i handlingen en del förhandsuppgifter om bl. a. regementets storlek och om ett par militära förråd, varefter omnämndes att U förvarade dokumenten angående arméns uppmarschplan i Uppsala. Slutligen framhöll U att han var mycket angelägen att tjäna Sovjetunionen på alla sätt som stod i hans förmåga.

Enär vissa av uppgifterna i skrivelsen tydde på att U verkligen var i besittning av mobiliseringsplanen för I 5 och därmed möjligen även andra viktiga handlingar, aktualiserades ett »spel» med U. Efter samråd med försvarsstaben bestämdes, att en militär sakkunnig, som hade kompetens att åtminstone i viss grad bedöma värdet av militära handlingar, skulle taga upp »spelet» med U efter direktiv från säkerhetstjänsten. Med Nordh träffades överenskomelse att T skulle meddela U, att denne den 9 mars klockan 20,00 på Djursholms restaurant kunde få sammanträffa med en representant för det sovjetryska underrättelseväsendet. T skulle även uppmana U att till restauranten medföra de militära handlingarna, för att agenten för Sovjet skulle bli i tillfälle att bedöma värdet av dem. Vid nämnda tidpunkt inställde sig den av säkerhetstjänsten anlitade militära experten, här kallad V, på Djursholms restaurant tillsammans med Nordh, vilken tidigare genom T blivit föreställd för U såsom represen-

tant för ryska underrättelsetjänsten. U kom vid 20,30-tiden till restauranten och sammanträffade där med Nordh och V. Under samtalet på restauranten med U fick V den bestämda uppfattningen, att U innehade mobiliseringsplanen för Jämtlands fältjägerregemente. U hade emellertid icke tagit denna plan med sig, tydligen emedan han först ville vara säker på att få betalt för den. För Nordh och V hade U talat om, hur han kommit i besittning av mobiliseringsplanen på regementet. Han uppgav sålunda, att han tidvis varit ensam på den expedition på förrådet, där han tjänstgjorde, och då stenografiskt avskrivit mobiliseringsplanerna i en anteckningsbok. Denna hade han sedermera sytt in i en skidmossa, och boken hade därför icke upptäckts, då han senare blev anhållen av polisen för stöld, och icke heller i fängelset, där han avtjänade sitt straff. Efter frigivningen hade han lämnat in en resväska med mössan och en del andra kläder till förvaring på ett pensionat i Stockholm som säkerhet för hyra. U uppgav icke för V och Nordh, var han för tillfället förvarade väskan.

Under samtalet på restauranten lovade U även att skaffa militära uppgifter från ett regemente i Uppsala (I 8) genom en bekant, som var expeditjonsbiträde där. Vidare uppgav han, att han skulle införskaffa uppgifter från pansarregementet (P 3) i Strängnäs genom en bekant, anställd vid detta regemente. Då U uppgav, att han omedelbart skulle kunna komma i kontakt med sin förbindelse vid I 8 i Uppsala, och då V av samtalet med U fick den uppfattningen, att mannen i Uppsala möjligen redan var engagerad av U för spioneri, erhöll U 150 kronor av Nordh och V för omkostnader i samband med resa till Uppsala. U lovade Nordh och V, att han till ett nästkommande sammanträffande med dem skulle medföra mobiliseringsplanerna för Jämtlands fältjägerregemente. V uppgav nämligen för U, att han icke kunde utbetala några penningar till denne för mobiliseringsplanerna, innan han fått se dem.

Enligt avtal sammanträffade Nordh den 10 mars 1944 klockan 18,00 vid Ugglevikskällan med U. Denne medförde icke heller då mobiliseringsplanerna. Däremot lämnade han till Nordh en skrivelse, vari han påstod sig kunna lämna upplysningar angående Södermanlands pansarregemente, dess utrustning och beväpning samt angående nya stridsvagnar och pansarvärnskanoner.

Nordh och U avtalade därpå om ett nytt sammanträffande vid Ugglevikskällan söndagen den 12 mars 1944 klockan 18,00. Vid sammanträffandet, som ägde rum avtalsenligt, uppgav U, att han icke kunnat resa till Uppsala, emedan han nödgats använda de från V och Nordh erhållna penningarna för betalning av skulder m. m. U klagade i samband därmed över, att de ryska uppdragsgivarna voro så knussliga med pengar. Han hade förvånat sig över, att han icke kunnat få mer pengar, fastän han hade viktiga upplysningar att lämna och möjlighet skaffa ytterligare viktiga informationer. Emedan det ansågs vara av vikt att »spelet» fortsattes med U, utbetalades till denne ytterligare ett belopp av 300 kronor genom Nordh. Dessa pengar lovade U att använda för sin resa till Uppsala. Innan Nordh och U skildes åt den 12 mars, kommo de överens om ett nytt sammanträffande på samma plats onsdagen den 15 mars 1944 klockan 20,00. Nordh lovade U att han då skulle vara i sällskap med V, och U å sin sida försäkrade, att han då alldeles säkert skulle medföra mobiliseringsplanerna.

Efter det Nordh ingivit sin första rapport angående U, vidtogos snarast möjligt åtgärder av säkerhetstjänsten för övervakning av U, detta för att om möjligt på så sätt uppdaga hans förbindelser och iakttaga vad han sysslade med. Något direkt anmärkningsvärt framkom emellertid icke under denna övervakning förutom att U ofta befanns vara i sällskap med en uniformsklädd man. Denne konstaterades sedermera icke ha haft något med U:s spioneri att skaffa. Den 14 mars 1944 konstaterades, att U begav sig till Uppsala, där han stannade till påföljande dag. I Uppsala sökte han en skraddare, som han emellertid icke träffade, emedan skraddaren var inkallad i militärtjänst. Onsdagen den 15 mars 1944 återvände U till Stockholm,

och samma kväll klockan 20,00 ägde det avtalade sammanträffandet rum vid Ugglevikskällan mellan U, V och Nordh. U meddelade, att han icke lyckats få förbindelse med mannen i Uppsala. Nordh och V frågade efter mobiliseringsplanerna för Jämtlands fältjägerregemente, men U uppgav, att han icke hade dem med sig. Han lovade emellertid att föra dem med sig vid nästa sammanträffande, som skulle äga rum torsdagen den 16 mars 1944 klockan 20,00. U erhöll löfte av Nordh och V att få betalning med 20 000 kronor för mobiliseringsplanen, då han överlämnade densamma.

Det ansågs lämpligt, att U skulle anhållas, om han den 16 mars 1944 medförde mobiliseringsplanen. Visserligen kvarstod intresset för säkerhetstjänsten att även få kännedom om hans eventuella kontakter i Strängnäs och Uppsala, men övervakningen av U under dennes besök i Uppsala visade, att han tydligen ljugit besträffande sin kontakt vid I 8, och det kunde därför antagas, att han även lämnat sanningslösa uppgifter om sin kontakt vid P 3 i Strängnäs.

Den 16 mars 1944 planlades i detalj hur säkerhetstjänstens personal skulle gå till väga vid sammanträffandet, som skulle äga rum på kvällen mellan U å ena sidan och Nordh och V å andra. Nordh instruerades att med en ficklampa giva grön signal till polismän, som skulle uppehålla sig i terrängen runt Ugglevikskällan, så snart V hunnit granska mobiliseringsplanerna, som U förväntades medföra. V anmodades att så noggrant som möjligt granska mobiliseringsplanerna, för att förvissa sig om, att dessa innehöll militära uppgifter. Efter det grön signal givits av Nordh, skulle kriminalpolismännen skynda fram från sina gömställen och anhålla U. Nordh och V skulle i det allmänna kaos, som väntades uppkomma, springa från platsen, och några kriminalpolismän erhöles i uppdrag att för syns skull förfölja dem. Under alla förhållanden skulle signalerna givas vid sådan tidpunkt, att säkerhet skulle vinnas för att säkerhetstjänsten skulle komma i besittning av mobiliseringsplanerna.

I enlighet med överenskommelsen med Nordh sammanträffade U med V och Nordh vid Ugglevikskällan den 16 mars 1944 klockan 20,00. De begåvo sig alla tre till en litet mer undanskymd plats i närheten av källan, där U tog fram ett större pappersark, som han uppgav vara mobiliseringsplanen och som han nu uppvisade för V och Nordh. Efter det V en kort stund granskat handlingen, gav Nordh signal åt polismännen i närheten, och dessa skyndade då fram och anhöllo U och togo samtidigt hand om den av U medförda mobiliseringsplanen.

Vid förhör å kriminalstationen med U medgav han, att han under sin tjänstgöring vid Jämtlands fältjägerregemente satt sig i besittning av hemliga upplysningar om regementets mobiliseringsplaner. Han hade under sin tjänst på huvudförrådet skrivit av mobiliseringsplanerna stenografiskt i en anteckningsbok. Då han ryckte ut från sin tjänstgöring vid regementet, hade han medfört de stenografiska anteckningarna insydda i sin mössa. Efter avtjänandet av sitt straff hade han lämnat en del av sina tillhörigheter, bl. a. mössan med anteckningsboken, på ett pensionat i Stockholm. Någon dag före den 16 mars 1944 hade han hämtat mössan med anteckningsboken på pensionatet och sedan efter de stenografiska anteckningarna upprättat mobiliseringsplanen på tre pappersark, som han sedan klistrat ihop. Det var denna handling som han sedan medfört till Ugglevikskällan och uppvisat för V den 16 mars 1944.

Under förhören med U berättade denne om sina förbindelser med T, som han emellertid på allt sätt sökte skydda. Han uppgav sålunda ett helt annat namn på T än denne i verkligheten hade. För säkerhetstjänsten var det angeläget att T skyddades, varför U under förhören icke fick någon kännedom om att polisen använt »spel» för avslöjandet av U:s verksamhet.

Angående de handlingar, som U innehade, inhämtades yttrande från försvarstaben. Av yttrandet framgick att handlingarna under februari och mars 1940 varit att anse såsom hemliga och att deras uppenbarande för främmande makt

under angivna tid kunnat skada rikets försvar. Däremot återspeglade uppgifterna i handlingarna icke mobiliseringsförhållandena vid regementet vid tiden för U:s överlämnande av handlingarna, i följd varav skada icke längre kunde uppkomma för rikets försvar, om handlingarnas innehåll då bringats till främmande makts kännedom.

Efter åtal dömdes U den 8 april 1944 av regementskrigsrätten vid Jämtlands fältjägarregemente för bl. a. spioneri till flerårigt frihetsstraff.

Under rättegången vid rådhusrätten i målet mot Nordh och Hansén förmålde Nordh — i uppgiven avsikt att gentemot påståendet, att han gått tyska legationens ärenden, styrka att han tvärtom arbetat mot tyskarna — att U för honom uppgivit att han, då Nordh kom i kontakt med honom, stode i begrepp att tråda i förbindelse med en representant för tyska legationen, enär han icke kunnat komma överens med tyska legationen om ersättningen och enär han hoppades få bättre betalt av tyskarna. Vidare uppgav Nordh att han tagit fasta på dessa U:s planer och därefter gentemot honom uppträtt såsom representant för tyska legationen samt att ovan omförmålde V vid sammanträffande med U utgivit sig för att vara tysk militärattaché.

Enligt en i rättegången åberopad skrivelse den 31 december 1945 från försvarsstaben till åklagaren i målet hade den officer, som på order i samarbete med säkerhetstjänsten sammanträffat med U, efter att ha tagit del av Nordhs här ovan återgivna uppgifter förklarar, att han icke vid något tillfälle erfarit något som kunde giva stöd för Nordhs uppgifter att U ämnat lämna upplysningar till tyska legationen och att det överhuvudtaget aldrig nämnts något som rörde tysk underrättelsetjänst eller som hade beröring därmed.

Undersökningskommissionen. Beträffande Nordhs och Hanséns förbindelser med säkerhetstjänsten samt de åtgöranden, som föranlett de nu behandlade påståendena om att provokation från säkerhetstjänstens sida förekommit mot norska och svenska kommunister, framgår av den föreliggande utredningen i huvudsak följande.

Sedan Hansén i december 1942 kommit i kontakt med Nordh och därefter biträtt denne i spaningsarbete inom kriminalpolisen rörande stölder och svartabörsaffärer, meddelade Nordh en av de första dagarna i mars 1943 till säkerhetstjänsten, att Hansén kunde lämna vissa upplysningar angående ett här i landet upplagt hemligt förråd av vapen och sprängämnen, avsett för sabotage mot bl. a. järnvägen Luleå—Narvik. Vid förhör den 15 mars 1943 inför säkerhetstjänsten bekräftade Hansén sina uppgifter om att ett dylikt förråd skulle finnas samt uppgav, att sabotaget inginge i en plan, som svenska och norska kommunister uppgjort för en gemensam aktion i avsikt att försvåra svenskt motstånd vid en eventuell allierad invasion i Nord-Norge. Vidare uppgav Hansén, att i Stockholm funnes en grupp norska kommunister, som ämnade begiva sig in i Norge och där föröva sabotage. På grund av vad som inom säkerhetstjänsten tidigare var känt angående Hansén mottogos dennes uppgifter med stort misstroende. Emellertid fick Hansén av säkerhetstjänsten uppdrag att hålla kontakt med de illegalt arbetande personer, om vilka han berättat under förhöret, samt att hålla säkerhetstjänsten underrättad om vad han därvid kunde erfara. Jämväl Nordh, vilken icke vid något tillfälle tillhört eller tjänstgjort inom sä-

kerhetstjänsten, anmanades att söka följa verksamheten hos de kretsar, varifrån Hansén erhållit sina upplysningar.

I mars 1943 begärde Hansén och Nordh på den förstnämndes initiativ inträde i Sverges kommunistiska parti. Kort därefter överlämnade säkerhetstjänsten genom Nordh till Hansén på den senares begäran och efter samråd med försvarsstaben vissa militära uppgifter för att av Hansén vidarebefordras till de kommunistkretsar, med vilka denne hade kontakt. Dessa militära uppgifter voro enligt försvarsstaben av beskaffenhet att kunna utlämnas utan skada för landets försvar. Hansén synes vid begäran om uppgifterna ha uppgivit att önskemål att erhålla dylika framställt från kommunistiskt håll.

Hansén synes ha under kontakten med den norska kommunistgruppen i Stockholm så småningom vunnit gruppens förtroende och blivit invigd i ett flertal inom gruppen diskuterade planer på sabotage i Norge samt fått kännedom om hemliga kurirvägar vid gränsen till Norge. Om de förhållanden Hansén sålunda utrönte avgav han rapporter till säkerhetstjänsten. En del norrmän torde ha hyst vissa misstankar beträffande Hanséns pålitlighet. I mitten av april 1943 medföljde han emellertid en av norrmännen på en resa till Norge. Resan synes ha företagits på norrmännens initiativ och i syfte att ordna en förbindelseled mellan Sverige och Norge för översändande av propagandamaterial och överförande av norska flyktingar från Norge till Sverige och åter. Norrmannen erhöll före resan av socialstyrelsen uppehållstillstånd gällande under en kortare tid för vissa trakter invid norska gänsen. Upphållstillståndet utfärdades efter hänvändelse från säkerhetstjänsten, som enligt uppgift åsyftade att möjliggöra norrmännens resa till gränstrakterna mot Norge för att säkerhetstjänsten skulle få tillfälle att utforska den här ifrågavarande kurirverksamheten. Därmed avsågs icke den mellan norska myndigheter i Sverige, å ena, och olika motståndsgupper i Norge eller andra representanter för den norska hemmafronten, å andra sidan, pågående kurirtrafiken.¹

I början av maj 1943 åtföljde Hansén på nytt några norrmän på en resa till Norge. Ändamålet med sistnämnda resa uppgives ha varit att genomföra en brosprängning därstädes. Vid resan skuggades Hansén och norrmännen av säkerhetstjänsten, som av Hansén hållits noga underrättad om norrmännens planer. Genom säkerhetstjänstens ingripande blev resan avbruten på svenskt område i det samtliga deltagare anhöllos.

Från norsk sida ha framförts påståenden om att det varit Hansén som kommit upp med förslaget om sistnämnda resa samt att Hansén övertalat vissa av norrmännen att medfölja på resan. Hansén har åter bestritt, att han tagit initiativet till resan, och uppgivit att norrmännen själva framkastat förslag om resan.

Genom sin kontakt med norrmännen fick Hansén tillgång till visst propagandamaterial, avsett att spridas i Norge. I april 1943 uppvisade han för

¹ Se Betänkandet del II s. 153.

säkerhetstjänsten en stor mängd dylikt material. Emellertid överlämnade han och Nordh under samma tid sådant material jämväl till en tjänsteman vid tyska legationen i Stockholm, varjämte de till legationstjänstemannen lämnade uppgift om vad de erfarit rörande de norska flyktingarnas innehav av propagandamaterial. Härför ha Hansén och Nordh numera fällts till ansvar.

Såvitt av utredningen framgår var Nordhs och Hanséns kontakt med tyska legationen under ifrågavarande tid icke känd för säkerhetstjänsten. I anledning av vissa yttranden vid en av säkerhetstjänsten i april 1943 avlyssnad sammankomst mellan Hansén och norrmännen misstänktes Hansén dock för att ha kontakt med det tyska underrättelseväsendet. Hansén underkastades genast förhör härutinnan och stod under kommunikationskontroll fram till september 1943. Säkerhetstjänsten lyckades emellertid därvid icke få misstankarna bekräftade.

Den i nu omförmälda spaningsverksamhet upprättade förbindelsen mellan säkerhetstjänsten och Hansén upprätthölls enligt uppgift till den 7 juni 1943 och ifrågavarande samarbete mellan säkerhetstjänsten och Nordh till någon dag i samma månad.

Av utredningen framgår slutligen, att Nordh under våren 1944 biträtt säkerhetstjänsten vid avslöjande av en svensk medborgare, U, vilken bedrev spioneri rörande svenska militära förhållanden. I detta avseende har framkommit att Nordh på anmaning av säkerhetstjänsten och med anlitande av en tredje person såsom mellanhand medverkat till att U utlämnat av honom obehörigen åtkomna svenska mobiliseringsplaner till denna tredje person, vilken därvid utgav sig för att vara representant för rysk underrättelsetjänst.

Den verkställda utredningen ger kommissionen anledning uttala sin tveksamhet beträffande lämpligheten av att under föreliggande omständigheter uppehållstillstånd för vistelse i gränstrakterna mot Norge anskaffats på säkerhetstjänstens initiativ. Emellertid ger utredningen ej stöd åt det framförda påståendet att befattningshavare hos säkerhetstjänsten under samarbetet med Hansén handlat provokatoriskt i förhållande till de norska och svenska kommunister, med vilka Hansén uppehöll förbindelse. Hansén har, såvitt av utredningen framgår, av säkerhetstjänsten allenast fått uppmaning att försöka följa de norska kommunisternas verksamhet och deras intentioner utan att därvid själv taga initiativ. Huruvida Hansén överskridit dessa instruktioner och, under det han upprätthöll förbindelserna med de norska och svenska kommunisterna, på sätt påståtts förlett eller sökt förleda dessa till lagstridiga åtgärder, har icke kunnat fastställas genom utredningen. I frågan om det varit Hansén eller norrmännen som tagit initiativet till resan i maj 1943 föreligga å ömse sidor motsatta uppgifter.

Under den tid säkerhetstjänsten anlidade Hansén och Nordh hade säkerhetstjänsten icke vetskap om att Hansén och Nordh samtidigt upprätthöllo förbindelser med en tjänsteman vid tyska legationen i Stockholm och till denne överlämnade bl. a. propagandamaterial, som de erhållit från norrmännen. Att säkerhetstjänsten mottog de upplysningar om sabotageplaner

o. dyl., som Hansén hade att lämna, var helt naturligt. Emellertid uppkom inom säkerhetstjänsten vissa misstankar om att Hansén hade kontakt med det tyska underrättelseväsendet. Trots verkställda undersökningar vunno dessa misstankar icke bekräftelse under den tid samarbetet pågick. Med hänsyn till vad som i detta hänseende dock förelåg mot Hansén i förening med den kändedom säkerhetstjänsten redan förut hade om Hansén, vars allmänna trovärdighet redan från början kunnat starkt ifrågasättas, måste det enligt kommissionens mening anses ha varit olämpligt av säkerhetstjänsten att på sätt som skett direkt engagera Hansén i säkerhetstjänstens spaningsverksamhet och därvid genom positiva åtgärder lämna honom bistånd i hans strävanden att vinna förtroende hos de grupper, med vilka han erhöll kontakt.

Vad som vid ifrågavarande tid var känt angående Nordhs politiska inställning hade föranlett säkerhetstjänsten att upptaga denne på en förteckning över personer, som ej borde användas till uppdrag, vilka kunde vara politiskt ömtåliga. Med hänsyn härtill hade säkerhetstjänsten enligt kommissionens mening icke bort på sätt som skett anlita Nordh för omförmälda, mot norska och svenska kommunister riktade spaningsverksamhet.

Mot det sätt, på vilket säkerhetstjänsten bedrivit spaningsverksamheten mot U, finner kommissionen någon erinran icke kunna framställas.

III.

I skrivelser, som överlämnats till kommissionen av Sveriges kommunistiska parti, ha enskilda partimedlemmar i anledning av förfrågningar från partiledningens sida framställt olika anmärkningar mot det sätt, på vilket befattningshavare i säkerhetstjänsten uppträtt i samband med den i det föregående omförmälda kommunistrazzian den 10 februari 1940.¹ De närmast härefter följande fem referaten avse klagomål av nu ifrågavarande art.

1) En i Katrineholm boende medlem av kommunistiska partiet har anmärkt på det sätt, varpå razzian utförts vid Aktiebolaget svenska kullagerfabrikens gjuteri i sagda stad, samt därom uppgivit följande. Ett flertal arbetare å gjuteriet hade vid ifrågavarande tillfälle kallats från gjuterilokalen till fabriksporten, varvid de på grund av värmen i gjuteriet varit iförda endast blåbyxor och skjorta. Då de därtill voro mycket svettiga och temperaturen utomhus var mycket låg, hade de, då de fingo meddelande om att de skulle anhållas, begärt att få taga på sig ytterkläder, vilket vederbörande polisöverkonstapel förvägrat dem under framhållande av att »det finns andra, som får frysa värre». Därefter hade de anhållna arbetarna transporterats till stadsfullmäktiges sessionssal, som icke var uppvärmd från början. Senare under dagen hade emellertid sistnämnda missförhållande rättats till.

I yttrande till kommissionen har stadsfiskalen i Katrineholm framhållit bland annat följande. Ifrågavarande överkonstapel ville varken bestrida eller erkänna riktigheten av det framställda påståendet, enär han saknade minne av händelseförloppet. Det vore emellertid föga sannolikt, att någon av de anhållna ifrågavarande morgon, som varit mycket kall, skulle ha lämnat sin arbetsplats i det varma gjuteriet och begivit sig ut i kölden till vaktrummet vid fabriksporten, dit de kallats,

¹ Se s. 280 o. f.

utan att dessförinnan ha tagit på sig något ytterplagg. Då det var meningen, att polisingripandet skulle ske plötsligt och överraskande på en gång på olika håll, så att komprometterande handlingar och dylikt icke skulle hinna undanskaffas, hade överkonstapeln, om någon av de anhållna icke haft ytterkläder på sig, icke gärna kunnat låta honom gå tillbaka för att taga på sig dessa, enär syftet med razzian då skulle ha äventyrats. Det vore emellertid uteslutet, att någon polisman avsiktligt velat utsätta de anhållna för att frysa. Väderleken hade emellertid vid oförmälda tidpunkt varit sådan, att det var kyligt i de flesta lokaler i staden. Uppehållet i vaktummet hade för de anhållna blivit helt kort, varefter de för att underkastas förhör förts i täckta bilar till stadshuset, där de fått uppehålla sig i hallen, som säkerligen varit uppvärmd i samma utsträckning som övriga lokaler i stadshuset.

Undersökningskommissionen har icke funnit den i ärendet gjorda anmälan giva anledning till någon anmärkning från kommissionens sida.

2) En i Bjärträ landsfiskalsdistrikt bosatt person, här betecknad X, har anfört klagomål över att landsfiskalen i och för husundersökning i samband med kommunistrazzian den 10 februari 1940 i onödan berett sig tillträde till hans bostad genom våld. Beträffande det påtalade förfarandet har X uppgivit bland annat följande. Hans bostad var inrymd å övre botten i ett tvåvåningshus. Sedan landsfiskalen och dennes biträden genom att bulta på ytterdörren å nedre botten och kasta snöbollar på fönstren till bostaden påkallat hans uppmärksamhet och han på landsfiskalens uppmaning lovat att »strax» öppna dörren, hade det dröjt omkring tre minuter innan han kunnat gå nedför trappan för att öppna dörren. Han hade nämligen måst hjälpa sin hustru att stiga upp ur sängen och kläda på sig, emedan hon på grund av olyckshändelse tillfälligtvis var i det närmaste oförmögen att reda sig själv. Innan han hunnit öppna ytterdörren, hade landsfiskalen och dennes biträden tagit sig in genom att slå sönder glasrutan i dörren.

Vederbörande landsfiskal har i yttrande till kommissionen anfört i huvudsak följande. Vid landsfiskalens ankomst till bostadshuset klockan 7,00 hade ytterdörren till huset befunnits vara låst. Nästan omedelbart därefter och ej senare än klockan 7,01 hade X, hos vilken husundersökning enligt landsfiskalen meddelad order skulle verkställas, öppnat ett av fönstren i sin bostadsvåning och därvid uppmanats att skyndsamt öppna ytterdörren. Då dörren det oaktat icke öppnats, hade landsfiskalen klockan 7,05 krossat ett mindre glas i densamma, varefter dörren kunnat öppnas med den i dörrlåset på insidan sittande nyckeln.

Undersökningskommissionen finner det icke ådagalagt, att genom oförmälda husundersökning vållats större olägenhet än som med hänsyn till omständigheterna varit nödvändigt.

3) En i Hagalund bosatt medlem av Solna kommunistungdomsklubb, här betecknad med bokstaven Y, har i sin skrivelse till partiledningen framfört klagomål över den behandling han rönt vid polisförhör i Stockholm, vilket hållits i samband med husundersökning hos honom den 10 februari 1940. Han har därvid gjort gällande, att enda anledningen till husundersökningen tydligen varit att han ingått som medlem i nämnda ungdomsklubb, varjämte han förklarar, att då detta icke vore något kriminellt, husundersökningen, förhören och behandlingen i samband därmed framstode som ett klart övergrepp från polisens sida. Vidare har han uppgivit, dels att han under polisförhöret upprepade gånger uppmanats att »bekänna», oaktat han icke vetat vad han skulle bekänna och icke heller erhållit några svar på sina frågor därom, dels att han iförd sina bästa kläder fått tillbringa natten efter husundersökningen på en träbräts i en cell utan att några sängkläder burits in till honom — man hade blott lagt en filt utanför dörren utan att öppna denna, varför icke ens filten

lämnats in — och att han påföljande morgon varken erhållit tvättvatten eller tillfrågats om han behövde anlita toalett eller dylikt, *dels ock* att han på fråga, om han kunde få tillfälle att underrätta sin arbetsgivare om anledningen till sitt utblivande från arbetet, erhållit det svaret, att han vid sin återkomst till arbetet skulle säga att han varit sjuk.

Kommissionen har inhämtat, att Y infördes till kriminalavdelningen i Stockholm lördagen den 10 februari 1940 klockan 9,15 och frigavs påföljande dag klockan 17,00, samt att han under kvarhållningstiden var placerad i förvaringsrum å tredje vakt-distriktets station.

Kommissionen har berett de polismän, vilka medverkat vid förhören med Y och i övrigt tagit befattning med honom under tiden för hans anhållande, tillfälle att yttra sig över de påtalade förhållandena.

Beträffande anledningen till polisingripandet mot Y samt tillvägagångssättet vid polisförhören med denne har överkonstapeln Nils Fahlander i en den 8 oktober 1946 dagtecknad promemoria lämnat följande uppgifter.

Den 15 januari 1940 meddelade en person i Stockholm, att han anonymt av en föregiven kommunist underrättats om att ett sprängämnesattentat vore planerat mot Stadion vid bandylandskampen Sverige—Finland söndagen den 11 februari 1940. Säsom attentatsmän angavos två namngivna män i Sundbyberg, vilka skulle vara kommunister. Männen hade redan skaffat sprängämnen. Attentatet vore avsett att träffa det finska bandylaget och »finlandsvännerna». Meddelaren ansåg tillfället ur attentatsmännens synpunkt väl valt, enär en hel del framstående ledarrepresentanter för de finska och svenska nationerna, däribland Sveriges konung och andra medlemmar av konungahuset, tillkännagivit sin avsikt att närvara.

Vid försök att identifiera de åsyftade personerna befanns en viss person, Z, vara den ende mera aktive kommunist, som gärna kunde ifrågakomma, men det fanns dock intet verkligt stöd för så allvarliga misstankar mot denne. Emellertid måste han anses vara så aktivt verksam inom kommunistiska partiet, att det fanns skäl att närmare granska denna hans verksamhet, och vid föredragning för t. f. landsfogden beslöt denne, att även Z skulle upptagas på förteckningen över de kommunister i Stockholms län, som skulle bliva föremål för granskande åtgärder vid komministrazzian den 10 februari 1940.

Fahlander, som tidigare lett spaningarna angående det befarade attentatet, verkställde den beslutade åtgärden med biträde av två kriminalkonstaplar. Vid undersökningen i Z:s bostad anträffades en duplicator samt sex kassaböcker tillhörande ett kommunistiskt partidistrikt. Z befanns bo tillsammans med Y, och Fahlander anmodade Y att i likhet med Z medfölja till kriminalstationen för närmare förhör angående eventuellt samarbete med Z i befarad illegal politisk verksamhet. Fahlander drog den slutsatsen att duplicatorn närmast var att jämställa med ett hemligt tryckeri. Detta bekräftades även av Y och delvis också av Z. Y uppgav sålunda, att han hämtat duplicatorn och kassaböckerna å partidistriktets lokaler, enär böckerna ansågos vara i bättre förvar hos Y och Z i händelse av en polisrazzia. Duplicatorn skulle användas, om partiets tidning måste gå under jorden.

Något formellt förhör höll Fahlander icke med Y, enär han blev upptagen av förhör på andra håll. Förhör med Y hölls, enligt vad som syntes framgå av förhørsprotokollet, av kriminalkonstapeln Gunnar Hildeby, som alltså skulle vara den av Y utpekade förhørsledaren. Det gällde att höra vederbörande om hans politiska verksamhet och att därvid söka utröna, i vad mån han bedrivit illegal sådan. Då något visst brott icke kunde påstås, var utfrågandet givetvis förenat med stora svårigheter. Med hänsyn till att Hildeby utan tvekan måste anses vara en mycket hänsynsfull och omdömesgill förhørsledare, ansåg Fahlander det fullkomligt otänkbart, att Hildeby skulle ha gjort sig skyldig till något olämpligt vid förhöret.

Kriminalkonstapeln Hildeby har i en promemoria av den 18 oktober 1946 yttrat följande:

»Lördagen den 10 februari 1940 beordrades undertecknad, som då tjänstgjorde vid kriminalpolisens 1:a rotel, att biträda vid anhållandet av ett flertal kommunister, vilka anhållanden skedde av för mig obekant anledning. Jag var icke närvarande, då Y anhölls och känner ej heller till under vilka förhållanden han efter anhållandet förvarades å kriminalpolisens station.

Samma dag som anhållandena ägde rum verkställdes förhör med de anhållna. Jag minns att jag som förhörsvittne var närvarande vid flera sådana förhör, ehuru jag numera icke kan minnas vilka personer förhörens gällde eller vad som förekom under förhören. Icke vid något av dessa förhör fungerade jag som förhørsledare, vilket kan ha sin naturliga förklaring i att jag var beordrad som förstärkning under aktionen och dessutom var främmande för ärenden av politisk art.

Jag har icke något som helst minne av Y, men av handlingarna i ärendet framgår, att jag varit närvarande vid förhöret med denne. Vem som ledde förhöret kan jag icke påminna mig. Enligt dossieruppgifterna skulle jag och kriminalkonstapeln Eric Wennström närmast haft hand om Y. Jag minns emellertid ganska bestämt, att jag i samband med ifrågavarande anhållanden icke verkställde något förhör tillsammans med Wennström. Det torde därför förhålla sig så, att Wennström och jag fingo i uppdrag att nedskryva dossieruppgifterna, men att själva förhöret med Y verkställdes av någon av de i saken mera initierade kollegerna med mig som förhörsvittne.

Med hänsyn till förhørsprotokollets innehåll förefaller det mig, som om det varit fråga om ett tämligen enkelt förhör för att kort och gott erhålla en uppfattning om Y:s politiska aktivitet. Skulle förhöret ha gällt någon viss påtaglig omständighet, borde detta eljest på ett eller annat sätt framgå av protokollet.

Enligt protokollet synes Y beredvilligt ha lämnat svar på de frågor, som ställts till honom. Vad han därutöver upprepade gånger skulle ha uppmanats att »bekänna», kan jag varken förstå eller minnas. Med hänsyn till protokollets innehåll synes Y:s påstående härvidlag vara en aning konstruerat. Den polispersonal, som skötte förhören i samband med anhållandena, var väl medveten om att de anhållna icke voro några »vanliga bovar», och förhörens höllos som vanligt i korrekta former. Y:s påstående att han av förhørsledaren blivit rådd att förebära sjukdom som orsak till bortovaron från arbetet under anhållningstiden, måste grunda sig på någon missuppfattning. Detta är den anhållnes privatsak, varför polispersonalen icke har anledning att lämna några direktiv.»

Kriminalkonstapeln Wennström har i en promemoria av den 18 oktober 1946 uppgivit, att han den 10 februari 1940 beordrats att deltaga i husrannsakingar, som företagits i samband med anhållanden av ett flertal kommunister, men att han icke erinrade sig att han närvarit vid förhöret med Y. Han hade vid ifrågavarande tidpunkt ännu icke genomgått polisskolans överkonstapelklass eller befordrats, varför han hölle för visst att någon äldre och mera erfaren kollega till honom varit ledare vid nämnda förhör. Däremot ansåge han icke uteslutet att han närvarit såsom förhörsvittne.

I fråga om den behandling Y i övrigt rönt under tiden för kvarhållandet har t. f. poliskommissarie J. W. Karlsson i anledning av klagomålen anfört följande i en av honom den 28 oktober 1946 upprättad promemoria:

»Kriminalpolisen i Stockholm förfogar över 14 förvaringsutrymmen för anhållna. På grund av det stora antalet anhållna ifrågavarande dag — 39 personer — ansågs det nödvändigt för att skilja personer i samma mål från varandra att överföra en del — bland andra Y — för förvaring till tredje polisvakt-distriktets arrestlokaler, vilka icke äro försedda med fast sängutrustning utan endast utrustade med träbritsar. De äro emellertid försedda med ringledning, genom vilken de anhållna kunna påkalla de vakthavande konstaplarnas uppmärksamhet.

Samtliga konstaplar i tredje polisvaktområdet, vilka haft vakttjänstgöring under ifrågavarande dygn, ha hörts, varvid samtliga förklarar, att de icke kunde minnas Y:s fall, enär det under år 1940 då och då inträffade, att för brott anhållna personer tillfälligt förvarats i distriktets förvaringsrum på grund av överbeläggning vid kriminalavdelningen.

Pensionerade konstapeln N. Nordström har uppgivit, att vid kriminalavdelningen anhållna personer, vilka förvarats i distriktets förvaringsrum, i de flesta fall brukade erhålla sängutrustning från kriminalavdelningen och att, om i något fall sängutrustning icke lämnats i tid, sådan brukade rekvireras av distriktsstationen.

Konstapel N. E. Svensson har uppgivit, att det föreföll egendomligt, att någon filt icke lämnats till Y, enär ingen anhållen honom veterligt blivit nekad sådan.

Beträffande Y:s uppgift, att han ej tillfrågats, om han behövde anlita toaletten, framhålla de hörda konstaplarna, att man icke ansett sig böra särskilt tillfråga de anhållna om en sådan till synes för dem så naturlig sak som att vid behov begära att få besöka toaletten. Säkert är emellertid, att om Y bett att få besöka toaletten, så skulle han ej ha vägrats detta.»

Överkonstapeln Fahlander har i sin förenämnda promemoria lämnat följande uppgifter angående förvaringslokalerna:

»Jag har ej något minne av hur det ordnades för just Y, men jag minns att jag blev obehagligt berörd av att vi på grund av överbeläggning i kriminalavdelningens arrestlokaler tvingades inhysa en del anhållna i arrestlokaler, som stodo till tredje polisdistriktets förfogande, fastän dessa lokaler närmast voro avsedda för fyllerister och sålunda ej försedda med sängar och sängutrustning. Jag minns också, att vi hade en hel del bekymmer, innan vi lyckades skaffa fram filter till provisoriska bäddar. För detta förhållande torde ingen kunna lastas, men det kan utan vidare medgivas att sådana anhållna, som hänvisades till arrestrummen ifråga, härigenom utsattes för extra obehag, något som vi givetvis icke åsyftade. Hänvisningar till olika rum betingades sannolikt av den ordningsföljd, i vilka 6:e rotelns anhållna inkom, samt i någon mån av kravet på att anhållna i samma mål ej gärna böra placeras i intill varandra gränsande rum.»

Undersökningskommissionen. Påståendet att laga skäl saknats för att anhålla och förhöra Y samt hos honom företaga husrannsakan får anses vederlagt genom de av vederbörande överkonstapel lämnade uppgifterna om anledningen till nämnda åtgärder. Då ytterligare utredning i frågan, huruvida Y efter anhållandet utsatts för olämpliga förhörsmetoder, icke stått att vinna, undandraget sig denna fråga kommissionens bedömning. Av de av kommissionen inhämtade upplysningarna framgår, att Y under kvarhållandet förvarats i lokal, som åtminstone såtillvida varit olämplig att säng och sängutrustning saknats. Då det emellertid vid ifrågavarande tidpunkt tillfälligtvis uppkommit en särskilt stor anhopning av anhållna, som nödvändiggjort att lokalen ifråga använts för ändamålet, finner kommissionen någon anmärkning icke kunna i sistnämnda avseende riktas mot säkerhetstjänsten eller enskilda polismän.

4) Två personer i Hotings landsfiskalsdistrikt, hos vilka husrannsakan företagits den 10 februari 1940, ha anmärkt på att de trots upprepade framställningar hos vederbörande landsfiskal ej erhållit utdrag av protokoll rörande husundersökningen. En annan person, boende i Mo landsfiskalsdistrikt, har anmält, att han ej återfått en honom tillhörig anteckningsbok innehållande litterära översättningar till ryska, vil-

ken bok beslagttagits av landsfiskalen i distriktet i samband med att denne nämnda dag företagit husrannsakan hos anmälaren.

Landsfiskalen i Hotings distrikt har på kommissionens i september 1946 framställda förfrågan uppgivit, att protokollsutdrag rörande förstnämnda husundersökning numera i oktober 1946 tillställts klagandena.

Sedan kommissionen likaledes i september 1946 infordrat yttrande från landsfiskalen i Mo distrikt angående förenämnda anteckningsbok, har denne i skrivelse den 7 november 1946 meddelat, att boken i november 1941 överlämnats till en fjärdingsman för vidare befordran till ägaren, men att fjärdingsmannen underlåtit att göra detta, varför landsfiskalen numera avhämtat boken hos fjärdingsmannen och den 4 november 1946 mot kvitto överlämnat den till ägaren.

Undersökningskommissionen. Av utredningen framgår, att de i förevarande fall framförda klagomålen varit befogade. Rättelse har dock numera skett.

5) En i Göteborg bosatt medlem av Sverges kommunistiska parti, Å, har gjort gällande, att han i samband med kommunistrazzian den 10 februari 1940 anhållits utan laga grund. Anhållandet hade enligt Å:s mening företagits allenast på grund av hans medlemskap i kommunistiska partiet och icke på grund av verklig eller förment illegal verksamhet. Å har vidare anmärkt på att han, som försattes på fri fot den 1 mars 1940, kvarhållits hos polisen i tjugu dagar utan att skäl därtill förelegat samt att vederbörande polisman i samband med förhören med honom under kvarhållningstiden riktat falska beskyllningar mot honom för att ha organiserat spioneri på finlandsfrivilliga.

I sistnämnda hänseende har Å uppgivit bland annat följande.

En person, Å, hade efter det han tagit värvning såsom finlandsfrivillig, ångrat detta och i stället för att resa till Finland, återvänt från värvningsbyrån i Stockholm till Göteborg, där han, som icke tidigare kände Å, uppsökt denne på Arbetar-Tidningens redaktion samt överlämnat sina värvningspapper och berättat vad han erfarit angående värvningen i Sverige av finlandsfrivilliga. Å hade emellertid vid polisförhör uppgivit, att han anmält sig som frivillig på uppdrag av Å för att utföra spioneri på frivilligverksamheten och att han därvid erhållit detaljerade instruktioner av Å. Vid konfrontation hos polisen med Å, som bestritt riktigheten av Å:s påståenden, hade Å återtagit sina uppgifter och förklarat, att polisen tvingat honom att lämna dylika uppgifter samt att det vore riktigt vad Å uppgivit. Vid förnyad konfrontation hade Å emellertid på nytt ändrat sig och förklarat sig vidhålla sina tidigare uppgifter samt uppgivit, att han vid den första konfrontationen blivit skrämmd av Å att återtaga sina uppgifter och att han i förväg blivit instruerad av Å att vid polisförhör lämna oriktiga uppgifter under löfte att erhålla hjälp av Å. De polismän, som handhaft utredningen, hade därefter under förhöret med Å övergått till förolämpningar, oförskämtheter och råheter.

Å har i mars 1940 anmält de påtalade förhållandena till justitieombudsmannen, som efter att ha inhämtat yttrande från polismyndigheten i Göteborg, genom beslut den 29 maj 1940 funnit ärendet icke föranleda vidare åtgärd.

I det hos justitieombudsmannen anhängiggjorda ärendet förekom bland annat följande.

Kriminalpolisintendenten J. E. N. Westlin anförde i ett av honom avgivet skriftligt yttrande i huvudsak följande.

Westlin hade meddelat beslutet om Å:s kvarhållande. Beslutet hade grundat sig på misstankar dels att Å meddelade undervisning i upprorsteknik i strid mot 8 kap. 2 och 3 §§ strafflagen, dels att Å organiserat kunskaparverksamhet gentemot finska staten och dels att han anstiftat annan person att under oriktiga uppgifter av Finlandskommittén tillnarra sig järnvägsbiljett och pengar.

Utredningen hade remitterats till landsfogden i länet för beslut i åtalsfrågan.

Å:s vägran att lämna begärda upplysningar torde i icke oväsentlig mån ha bidragit till att förhåla utredningen.

Å hade icke, såsom Å syntes vilja göra gällande, förklarat, att han av polisen förmåtts lämna lögnaktiga uppgifter. Däremot vore det riktigt, att Å, sannolikt av rädsla för Å, vid första sammanförandet med denne för ett ögonblick återtagit sin berättelse.

Intet hade framkommit som tydde på att Å under sin vistelse hos kriminalpolisen bemötts med förolämpningar, oförsämnheter och råheter.

Å hade icke kunnat lämna något som helst motiv till att Å skulle mot bättre vetande beskylla Å för anstiftan till bedrägeri. I Å:s intresse hade uppenbarligen tvärtom legat att acceptera Å:s version av det skedda.

En kriminalpolisöverkonstapel och en kriminalpolis-konstapel, vilka medverkat vid polisutredningen angående Å, ha i en av dem den 4 april 1940 upprättad, till justitieombudsmannen ingiven promemoria lämnat följande uppgifter.

Sedan misstanke uppkommit om att Å bedrivit illegal politisk verksamhet, företogs den 10 februari 1940 klockan 7 husrannsakan i dennes bostad. Å blev omedelbart efter det husrannsakan slutförts på grund av skäl, varför husrannsakan verkställdes, samt med hänsyn till arten av det material, som därvid anträffades, anhållen och fördd till kriminalstationen, där han insattes i förvaringsarrest. Han kvarhölls därefter till den 1 mars 1940 klockan 14, då han överlämnades till kriminalpolisens tredje avdelning för att höras rörande delaktighet i visst brott, beträffande vilket utredning pågick å sagda avdelning. Redan klockan 19 sistnämnda dag frigavs Å från kriminalpolisens tredje avdelning och hade därefter icke varit anhållen.

Beträffande Å:s anmärkningar mot att han suttit anhållen onödigt lång tid, torde det vara uppenbart, att det undandrog sig Å:s bedömande, vilka undersökningar som under tiden för hans anhållande ansetts nödvändiga och med anledning härav företagits. Genom att Å från ett förhör till ett annat lämnat olika uppgifter samt vid flera förhör vägrat besvara till honom framställda frågor rörande de ärenden, för vilka han kvarhållits och varom utredning pågätt, hade Å själv fördröjt utredningen och således på intet sätt genom egna åtgöranden sökt påskynda utredningen.

Några »förolämpningar, oförsämnheter och råheter» hade Å, såvitt de båda polismännen kände till, icke blivit utsatt för vid förhören. Överkonstapeln, som vid flera tillfällen närvarit vid och deltagit i förhören, hade dock vid minst två olika tillfällen för Å helt opolitiskt framhållit det enligt överkonstapelns mening föraktliga i Å:s mellanhavande med Å. Överkonstapeln hade även gjort Å uppmärksam på det ansvar han åtagit sig för dem som utgåvo sig såsom »frivilliga» och deras anförvanter, enär det kunde bli uppdagat, om ifrågavarande personer komme till Finland, att detta skett i andra avsikter än som frivilligrörelsen avsett, och vederbörande kunskapare utsatte sig för den uppenbara fara, som ett dylikt tillvägagångssätt otvivelaktigt inneburit i ett krigförande land. Om Å på grund av sina till synes fanatiska politiska åsikter funnit ett sådant påpekande vara att hänföra till »förolämpningar, oförsämnheter och råheter», torde detta få tillskrivas det förhållandet att Å saknade den objektivitet, som erfordrades för att rätt kunna bedöma de faktiska förhållandena.

Undersökningskommissionen finner genom utredningen icke ådagalagt, vare sig att säkerhetstjänstens påtalade ingripanden mot Å skett utan laga skäl eller att Å under polisutredningen utsatts för olämpligt bemötande från enskilda polismäns sida.

IV.

I skrivelse till undersökningskommissionen den 26 juli 1945 har ledamoten av riksdagens andra kammare Set Persson gjort gällande, att polismyndigheten vid upprepade tillfällen kränkt enskilda riksdagsmäns immunitet, varjämte Persson hemställt, att kommissionen måtte låta sina undersökningar omfatta de handlingar, som polisen eller dess överordnade företagit i strid mot bestämmelserna i § 110 regeringsformen om det särskilda rättsskydd som grundlagen tillförsäkrar riksdagsmän.

Till närmare utveckling av sitt klagomål har Persson hänvisat till vad som beträffande polismyndighetens efterspaning av riksdagsmannen Sven Linderot andragits i en av Persson och riksdagsmannen Hilding Hagberg den 15 augusti 1941 till justitieombudsmannen ingiven skrift. Härjämte har Persson framhållit, att polisen under år 1941 anställt särskilda personer för att mot betalning spionera vid en sommarstuga i Öjesjö invid Göteborg, vilken beboddes av riksdagsmannen Knut Senander, att post till och från Hagberg och Senander underkastats censur, »trots att grundlagens bestämmelser om riksdagsmans immunitet väl borde ha gällt för mer än bestämmelserna i lagen om vissa tvångsmedel vid krig eller krigsfara», samt att polismyndigheten den 4 juni 1941 och sålunda under tid då riksdagen var samlad brutit sig in i Perssons arbetsrum i Kungsgatan 84 i Stockholm. I sistnämnda avseende har Persson ävenledes hänvisat till innehållet i skrivelsen till justitieombudsmannen.

I skrivelsen till justitieombudsmannen ha Persson och Hagberg beträffande polismyndighetens omförmälda efterspaning av Linderot anført följande.

»Som belysande för de metoder med vilka polisen arbetar anser vi oss även böra anföras, att kommunistiska partiets ordförande, riksdagsman Sven Linderot, genom ett meddelande som utsändes genom radio angavs vara eftersökt av polisen i samband med den s. k. sabotageaffären, men ej kunnat anträffas. Linderot befann sig på semester, och han protesterade mot detta grova försök att nedsvärta honom och kommunistiska partiet genom att i ett öppet brev till polisen meddela att han icke hade det ringaste med denna affär att skaffa, och på grund av polisens handlings-sätt tills vidare beslutat att icke frivilligt inställa sig hos polismyndigheterna. Det kan enligt vår mening icke vara lagligt tillåtet för polisen att på så sätt som skett i detta fall 'efterlysa' en person mot vilken ingen rättslig talan föres. Allmänheten måste ju kunna få den uppfattningen att denna offentligt genom radio eftersökta person är en brottsling.»

I fråga om den i Perssons arbetsrum den 4 juni 1941 verkställda husundersökningen ha i skrivelsen till justitieombudsmannen lämnats följande uppgifter.

»Den 4 juni 1941 företog polisen en ny razzia i kommunistiska partiets och i tidningen Ny Dags lokaler samt i några övriga företag och hos enskilda medborgare. Dörrar, lådor och skåp bröts upp och material bortfördes i de ansvariga funktionärernas frånvaro. Inga förteckningar lämnades över vad polisen fann lämpligt att lägga beslag på.

I undertecknads, riksdagsman Set Persson, arbetsrum lade polisen beslag på en del arbetsmaterial. Trots mina protester kunde jag inte återfå detta samma dag. Polisen vägrade dessutom att tillstålla mig förteckning över vad man bortfört från mitt rum.»

Persson och Hagberg uttalade i skrivelsen till justitieombudsmannen såsom sin uppfattning att de i skrivelsen påtalade åtgärderna från polisens sida vore av sådan art att de borde beivras samt hemställde, att justitieombudsmannen måtte verkställa erforderlig undersökning och vidtaga de åtgärder, som kunde anses erforder-

liga för att beivra åtgärder av dylikt slag och återställa den rättssäkerhet för medborgarna, som polismyndigheten genom sådana åtgärder berövat dem.

I anledning av klagomålen till justitieombudsmannen remitterade denne handlingarna i ärendet till, bland andra, överståthållarämbetet för yttrande. I sitt yttrande hänvisade ämbetet till en av förste stadsfiskalen Martin Lundqvist avgiven skriftlig förklaring, vari denne beträffande den påtalade efterspaningen av Linderot samt husundersökningen den 4 juni 1941 hos Persson i huvudsak anförde följande.

Under utredningen av den s. k. Wollweberaffären¹ hade framkommit omständigheter, på vilka med skäl kunde grundas en bestämd misstanke att Linderot hade full kännedom om den internationella sabotageorganisation, för vilken Wollweber antogs vara ledare, och sålunda kunde lämna polismyndigheten upplysningar därom. Med anledning härav hade Lundqvist efter samråd med landsfogden i Norrbottens län givit order om att Linderot skulle kallas för att höras i saken. Linderot hade emellertid icke kunnat anträffas för delgivning av kallelsen, oaktat mångfaldiga försök till delgivning vidtagits på olika sätt. I ett öppet brev i tidningen Ny Dag hade emellertid Linderot medgivit, att han nåtts av kallelsen, men samtidigt förklarat, att han icke ämnade ställa sig denna till efterrättelse. Någon direkt efterlysning av Linderot i press eller radio hade polismyndigheten icke gjort utan inskränkt sig till att den 23 juli 1941 tillstålla vederbörande nyhetsförmedlande organ ett meddelande av innehåll att Linderot sedan fjorton dagar tillbaka söktes av kriminalpolisen i Stockholm för att höras angående den tidigare i pressen omnämnda sabotageverksamheten mot fartyg, att Linderot emellertid icke satt sig i förbindelse med kriminalpolisen trots att tillsägelse därom vid flera tillfällen lämnats i hans bostad, samt att Linderot vid tiden ifråga vore oanträffbar för polisen. Någon begäran att sagda meddelande skulle spridas per radio hade icke framställts från polisens sida.²

Husundersökningen i Perssons arbetsrum den 4 juni 1941 hade stått i samband med polisutredningen rörande den i det föregående omförmälda sabotageorganisationen. Nämda dag hade på flera orter i Sverige gjorts anhållanden av personer, som ansågos vara medlemmar av organisationen, och samtidigt hade husundersökning företagits i kommunistiska partiets och andra kommunistiska organisationers lokaler i Kungsgatan 84 i Stockholm.

Enligt särskild i förväg för förrättningen upprättad organisationsplan hade allt som vid husundersökningen beslagtogs nedlagts i kuvert och slagits in i paket, som märkts med noggranna uppgifter om stället (rum, skrivbord etc.) där det beslagtagna omhändertagits. Å kriminalstationen hade omedelbart därefter upprättats protokoll över förrättningen i vederbörlig ordning.

Det hade redan före förrättningen varit känt för polismyndigheten att riksdagsmännen Linderot, Persson och Hagberg ofta plägat uppehålla sig i Kungsgatan 84. Detta hade emellertid icke ansetts utgöra något hinder för husundersökning därstädes. I ett rum i huset hade bland annat anträffats ett kortregister över medlemmar i kommunistiska partiet i Stockholm samt en del andra handlingar, vilket allt beslagtogs. Någon uppgift om vem som disponerat över rummet ifråga hade icke funnits. Senare samma dag hade Persson meddelat att i rummet beslagtagna handlingar tillhörde honom, varför polismyndigheten omedelbart påbörjat en skyndsam genomgång av dessa handlingar. Trots arbete till långt fram på natten hade hand-

¹ Se Betänkandet del II sid. 55.

² I numret för den 29 juli 1941 av publikationen »Polisunderrättelser» intogs följande meddelande: »Linderot, Sven Harald, riksdagsman, född 9/10 89, torde efterspanas och om han anträffas till lämplig tid kallas till förhör vid krim.avd. i Stockholm. Linderot får ej anhållas. Besked om ev. resultat torde omedelbart per telefon lämnas krim. pol. Stockholm, tel. 51 97 11 kl. 9—17, under annan tid tel. Polisen 176.» I numret för den 25 oktober 1941 av samma publikation intogs denna notis: »Linderot, Sven Harald, född 9/10 89, efterlyst i 171 A—41, har anträffats. Medd. av krim. pol. i Stockholm.»

lingarna emellertid icke hunnit genomgås fullständigt förrän påföljande dag, då de återlämnats till Persson, enär de icke syntes vara av värde för den fortsatta utredningen. Persson hade aldrig framställt någon begäran att få en förteckning över vad som beslagtogs.

Överståthållarämbetet framhöll i sitt yttrande, att av Lundqvists förklaring torde framgå, att laga grund för företagande av husundersökning den 4 juni 1941 föreleget. Vidare anförde ämbetet, att det på grund av de i sabotageaffären uppdagade förhållandena föreleget befogad anledning att inhämta vissa uppgifter av Linderot, att polismyndigheten enligt vedertagen praxis hållit informationsstyrelsen underrättad om saken, samt att, därest styrelsen lämnat meddelande i ämnet till press och radio, detta så mycket mindre kunde anses giva anledning till kritik som det redan varit en allmän uppfattning att Linderot hölle sig undan, en uppfattning som Linderot själv kunnat vederlägga genom att sin medborgerliga plikt likmätigt inställa sig hos polismyndigheten för meddelande av de önskade upplysningarna.

Justitieombudsmannen fann genom beslut den 11 juli 1942 det av Persson och Hagberg anhängiggjorda ärendet icke föranleda någon vidare åtgärd.

Stadgandet i § 110 regeringsformen, som Persson åberopat i sin anmälningskrivelse till kommissionen, är av följande lydelse.

»Ej må någon riksdagsman under tilltal ställas eller sin frihet berövas för sina gärningar eller yttranden i denna egenskap utan att den kammare, till vilken han hör, sådant tillåtitt genom uttryckligt beslut, däruti minst fem sjättedelar av de röstande instämt. Ej heller skall någon riksdagsman kunna förvisas från den ort, där riksdag hålles. Skulle någon enskild man eller någon kår, militär eller civil, eller ock någon menighet, av vad namn den vara må, antingen av egen drift eller med anledning av befallning, försöka att våldföra riksdagen, dess kamrar eller utskott eller någon enskild riksdagsman, eller störa friheten i deras överläggningar och beslut, vare sådant ansett som högförräderi; stämpling till sådan gärning vare ansedd såsom stämpling till högförräderi. Det ankommer på riksdagen att i laga ordning låta beivra förbrytelser, varom här är fråga.

Bliver riksdagsman, medan riksdag samlad är, eller under resa till eller ifrån riksdagen, när man vet honom i sådant ärende stadd vara, med ord eller gärning ofredad, gälle därom vad angående våld eller förolämpning emot konungens ämbetsmän, i eller för ämbete, i allmän lag stadgat är. Samma lag vare, om riksdagens fullmäktige, revisorer eller justitieombudsman eller militieombudsman, eller sekreterare eller kanslibetjante i någon av riksdagens kamrar eller i något dess utskott, i eller för utövning av sådan befattning, våldföres eller förolämpas.»

Härmed må jämföras stadgandet i § 111 första stycket regeringsformen, som lyder sålunda.

»Beskylles riksdagsman för grov missgärning, må han ej i häkte kunna inmanas förr än, efter anställd rannsaking, domaren sådant skäligt prövat, så vida han ej å bar gärning funnen varder; dock gälle, om han, efter domstols kallelse, sig ej inställer, vad allmänna lagen i ty fall stadgar. Ej må riksdagsman i andra fall, än som i denna och nästföregående § sagda äro, sin frihet berövas.»

Vad som i § 110 första stycket stadgas angående beslut att ställa riksdagsman under tilltal eller att beröva honom friheten avser gärningar som han begått och yttranden som han fällt i sin egenskap av riksdagsman. Begår riksdagsman brottslig handling utanför sin riksdagsmannaverksamhet, lagföres han som varje annan brottsling, dock med iakttagande av privilegiet i § 111 första stycket.

Undersökningskommissionen. Nu ifrågavarande grundlagsstadganden om riksdagsmans immunitet innefatta vissa inskränkningar med avseende å dels

åtalsrätten och dels befogenheten att vidtaga frihetsberövande åtgärder gentemot riksdagsman. Däremot föreligger icke på grund av dessa stadganden hinder för polismyndighet att, under samma förutsättningar som gälla beträffande annan medborgare, ingripa mot en riksdagsman med sådana straffprocessuella tvångsmedel och spaningsåtgärder, som icke äro av frihetsberövande art, exempelvis beslag och husrannsakan samt trafikmedelskontroll och i spaningsverksamhet ingående personlig övervakning utan anhållande.

Kommissionen finner därför, att de i Perssons anmälningsskrift påtalade åtgärderna icke inneburit kränkning av riksdagsmans immunitet.

V.

Utöver de klagomål över flyktingars behandling, för vilka redogjorts i kommissionens betänkande del I, må här refereras vissa i anmälningar från flyktingar framställda påståenden om övergrepp från säkerhetstjänstens eller enskilda polismäns sida. Referaten ha ordnats efter tiden för det påtalade polisangreppet.

1) Den f. d. tyske medborgare, som omnämnts under beteckningen L i redogörelsen för den s. k. Långmorarazzian i kommissionens betänkande del I,¹ har i skrivelse till kommissionen anfört bland annat följande.

I samband med att han i november 1939 anhölls och avfördes till kriminalpolisstationen i Stockholm hade fyra polismän klockan 1 på natten trängt in i hans bostadslägenhet och företagit husundersökning. Hans hustru, som vid tillfället legat till sängs, hade därvid icke tillåtits att stiga upp och kläda på sig. Hon hade icke heller fått kännedom om vilka handlingar polismännen medfört från lägenheten. Under hela tiden som husundersökningen pågätt hade polismännen uppfört sig, lindrigt sagt, mycket ohövligt mot henne.

Kriminalöverkonstapeln Nils Fahlander, som fungerat såsom förhørsledare vid de med L efter anhållandet hållna polisförhören, hade påstått, att L förövat och förberett sabotage mot tyska fartyg. Då L förnekat detta, hade Fahlander utsatt honom för obehörig påtryckning. En dag då Fahlander efter avslutat förhör fört L till Stockholms stads rannsakningsfängelse genom en underjordisk gång, som ledde mellan detta fängelse och kriminalpolisstationen, hade Fahlander nämligen givit en medföljande, assisterande polisman order att vänta i gången, medan Fahlander och L fortsatte framåt, varefter Fahlander till L yttrat: »Om Ni tillstår, att Ni förövat sabotage, får Ni bara några månaders fängelse. Om Ni däremot fortsätter att ljuga, blir Ni utlämnad till Tyskland.» Efter vad som sålunda inträffat, hade L avböjt att i fortsättningen besvara några som helst av Fahlander framställda frågor.

Kommissionen har berett vederbörande polismän tillfälle att yttra sig över de sålunda framförda klagomålen.

Därvid har kriminalkommissarien Gösta Sandell, vilken ledde omförmälda husundersökning, anfört följande.

Undersökningen hade verkställts på order av polisintendenten Martin Lundqvist. Anhållandet av L hade skett nattetid, och husundersökningen i hans bostadslägenhet hade företagits omedelbart efter anhållandet, när det ansetts föreligga fara i dröjsmål. L:s hustru hade under förrätningens gång blivit hysterisk, trots att polismännen på allt sätt sökt lugna henne. Då de tilltalat henne vänligt, hade detta av henne

¹ Se Betänkandet del I s. 86.

tagits illa upp. Hon hade blivit särskilt uppretad, då polismännen vid undersökningen anträffat och tillvaratagit en del skrifter, innehållande kommunistisk propaganda, vilka lågo gömda under korkmattan i en garderob i lägenheten. Då hon velat stiga upp för att ställa en tänd fotogenlampa i fönstret till lägenhetens kök, hade hon förbjudits att göra detta. Polismännen hade antagit, att lampljuset varit avsett såsom en varningssignal till någon.

Kriminalöverkonstapeln Fahlander har förklarat sig bestämt bestrida, att han i samband med ifrågavarande förhör hotat L med utlämning till Tyskland eller eljest obehörigen övat påtryckning på denne. Härjämte har Fahlander framhållit, att L:s uppgifter om händelseförloppet vid det åsyftade tillfället måste anses mindre tillförlitliga med hänsyn till det förhållandet, att Fahlander icke plägat efter avslutade förhör medfölja kvarhållna personer från kriminalavdelningen till rannsaktionsfängelset, i synnerhet icke då annan polisman varit tillstädes och kunnat ombesörja vederbörandes återförande till fängelset.

Undersökningskommissionen finner det icke genom utredningen bestyrkt, vare sig att omförmälda husrannsakan i L:s lägenhet skett på olämpligt sätt eller att L, på sätt denne uppgivit, vid med honom hållet polisförhör hotats med att bli utlämnad till Tyskland.

2) I kommissionens betänkande del I har i avsnittet rörande frihetsberövanden på grund av politisk verksamhet lämnats en redogörelse rörande en förutvarande tysk medborgare, som i redogörelsen betecknats med bokstaven I.¹ Såsom av nämnda redogörelse framgår anhölls I den 7 februari 1941 i sin dåvarande bostad i Stockholm av personal från säkerhetstjänsten såsom misstänkt för illegal verksamhet.

I en till kommissionen ingiven, den 23 januari 1945 dagtecknad skrivelse har I bland annat framfört följande klagomål.

Anhållandet hade skett »på grund av en Gestapo-intrig». Under polisförhören med I, vilka pågått under en tid av fjorton dagar och hållits under ledning av dåvarande kriminalkonstapeln Th. Söderström, hade icke framkommit något, som kunnat ge anledning till fortsatt kvarhållande av I. I kände till att en person, med vilken Söderström syntes samarbeta mycket intimt, tre gånger försökt inblanda I i spionage, vilket I alltid mycket skarpt avböjt. I:s anhållande hade enligt hans åsikt skett för att därigenom skydda nyssnämnde person. Under polisförhören hade Söderström avpressat I erkännande om att I under tidigare vistelse i Danmark till ett legationsråd vid franska legationen i Köpenhamn lämnat upplysningar angående förehavanden hos vissa med den tyska regimen lierade danska kretsar.² Detta erkännande hade Söderström framtvingat genom att hota med att låta I:s närmaste vänner i Danmark bli förhörda av Gestapo. Jämväl i andra avseenden hade Söderström under polisutredningen gjort sig skyldig till tjänstefel. Sålunda hade han lagt beslag på en I tillhörig brilliantring, vilken sedermera utan I:s medgivande utlämnats till en enligt I:s uppfattning tveivelaktig person. Slutligen hade Söderström i samband med anskaffandet av visum åt I till ett land i Centralamerika gjort försök att få I att betala ett pris av 350 kronor för dyligt visum. Först då I mycket energiskt framhållit, att I hade sig bekant att sådant visum kunde erhållas för 10 kronor, hade Söderström uppgivit försöket.

I har hörts av kommissionen och därvid i förutberörda avseenden uppgivit följande.

Att I vid polisförhöret vidgått sin förbindelse med ett legationsråd vid franska legationen i Köpenhamn hade varit föranlett av I:s önskan att rädda sina vänner i

¹ Se Betänkandet del I s. 61.

² Jfr referatet i Betänkandet del I.

Danmark. Söderström hade nämligen vid förhöret yttrat: »Mitt tålamed är slut. Vill Ni inte medge, så skall jag meddela danska polisen, så Edra vänner bli hörda.»

Polisanmälan mot I hade, såvitt han kunde förstå härrört från en förutvarande pressattaché vid österrikiska legationen i Stockholm, Ö, hos vilken I innebodde vid tiden för anhållandet. Med denne hade I tidigare talat om sin verksamhet i Danmark, och Ö hade sökt förmå I att arbeta för brittisk räkning i hemlig underrättelseverksamhet. Med anledning härav hade I definitivt brutit bekantskapen med Ö den 5 februari 1941. Eftersom I endast två dagar därefter blivit anhållen, vore det sannolikt att detta skett på föranstaltande av Ö. Detta vore så mycket mera antagligt som Ö av allt att döma känt Söderström mycket väl. Vid ett par tillfällen hade Ö befunnit sig i Söderströms tjänsterum, då I kallats dit för förhör.

Under den tid I varit anhållen hade han begärt tillstånd av Söderström att sälja en I tillhörig brilliantring. Detta hade icke beviljats. I hade då överenskommit med socialkuratorn fröken Kerstin Hellner, att hon skulle förmedla försäljning av ringen under förutsättning att hon icke anlidade annan person såsom mellanhand. Enligt vad som uppgivits av en av de båda polismän, som skött förhören med I, hade fröken Hellner i sin tur lämnat ringen till Ö för försäljning. I anledning härav hade I återfordrat ringen och själv försålt densamma. Han hade anledning antaga, att den ursprungliga brillianten i ringen, som av sakkunnig värderats till 1 500 kronor, av Ö blivit utbytt mot en annan brilliant, som företedde så stora fel, att den i det närmaste vore värdelös. För den förlust I därigenom tillskyndats vore även Söderström ansvarig på den grund, att han vägrat I att själv sälja ringen.

Beträffande anskaffandet av visum åt I till ett land i Centralamerika förhölle sig så, att Söderström för I uppgivit, att Ö, som för ändamålet erhållit I:s främlingspass, lyckats anskaffa dylikt visum samt att detta skulle kosta 250—300 kronor. I, som haft sig bekant, att visum av ifrågavarande slag plägade betinga ett pris av mellan 3 och 8 kronor, hade blivit förargad över det fordrade priset och framhållit för Söderström, att detta vore orimligt högt. »Söderström måste ha vetat vad för smörja det var, och det var olämpligt att han förmedlade visum till ett sådant ockerpris». Det hade slutligen mellan I och Söderström överenskommit, att I skulle erhålla sitt visum för 25 kronor.

Överkonstapeln Söderström, som av kommissionen beretts tillfälle att yttra sig över I:s klagomål, har därvid anfört i huvudsak följande.

Söderström hade icke tagit någon som helst befattning med ärendet angående I förrän Söderström den 6 februari 1941 av vederbörande polischef fått order om att I skulle anhållas påföljande dag. Sistnämnda dag, den 7 februari, hade ärendet remitterats till Söderström för utredning. Tidigare hade I varit helt okänd för Söderström. Till grund för anhållandet hade, såvitt Söderström nu kunde erinra sig, legat en misstanke att I gjort sig skyldig till hemlig underrättelseverksamhet. Dessutom hade till säkerhetstjänsten från en förtrolig meddelare inkommit upplysningar om att I troligen vore tysk agent. Vidare ville Söderström erinra sig, att det redan vid tiden för anhållandet var känt, att I varit medlem i det tyska nazistpartiet och även innehaft en ledande post inom SA.

Någon »Gestapo-intrig», som skulle ha legat till grund för anhållandet, kände Söderström icke till, lika litet som att Ö skulle ha ingivit polisanmälan mot I. I:s uppgift att Söderström skulle haft ett mycket intimt samarbete med Ö, vore icke heller med verkligheten överensstämmande. I stället förhölle det sig så, att Söderström först i och med anhållandet av I fått vetskap om att Ö existerade. I innebodde nämligen, såsom han själv uppgivit, vid tiden för anhållandet hos Ö. Denne blev först den 20 februari 1941 underkastad polisförhör angående sin bekantskap med I. Att Ö skulle sökt inblanda I i spionage samt anmodat honom att arbeta för brittisk räkning i hemlig underrättelsetjänst vore för Söderström fullständiga ny-

heter. Av vad som nu anförts framginge, att anhållandet av I icke, såsom denne sökt göra gällande, skett för att polismyndigheten därigenom skulle skydda Ö.

I:s uppgift om att Söderström skulle ha under hot om att låta I:s närmaste vänner i Danmark polisförhöras avtvingat I uppgifter om hans aktiva arbete i Danmark mot tysk-danska nazistkretsar vore icke med sanningen överensstämmande. Vid förhör, som Söderström hållit med I den 25 februari 1941, hade I på fråga, om han i Danmark varit verksam såsom agent för främmande makt, förnekat detta. I samband därmed hade han omtalat, att han besökt franska legationen i Köpenhamn sex till åtta gånger endast i syfte att höra sig för beträffande visum för resa till Frankrike och för att träffa en person, som tjänstgjorde såsom legationsråd och med vilken I vore god vän. I detta skede av polisförhöret hade I förklarat, att han hade vissa medgivanden att göra beträffande sin verksamhet i Köpenhamn, samt att han varit agent åt nämnde legationsråd. I hade därefter erhållit papper och penna, varpå han själv upptecknat en skriftlig redogörelse angående sin berörda verksamhet i Danmark.

Söderström hade under sin tjuguariga tjänstetid vid kriminalpolisen städe sökt uppträda mot de anhållna på ett korrekt, humant och rättframt sätt. Härigenom hade han nästan alltid vunnit vederbörandes förtroende. Även till sina underordnade hade han framhållit vikten av ett humant och korrekt uppträdande mot de anhållna. Därjämte hade han betonat, att kriminalpolismän skulle inom ramen för de möjligheter, som stode dem till buds, vara hjälpsamma och tillmötesgående mot de anhållna. Fallet I utgjorde icke något undantag därvidlag.

Den av I omnämnda brilliantringen hade I efter anhållandet bett att få deponera hos Söderström. Därefter hade Söderström haft ringen förvarad under lås några dagar. På I:s begäran och i dennes närvaro hade Söderström sedermera överlämnat ringen till fröken Hellner, som enligt I:s önskan skulle försöka sälja densamma. Detta hade emellertid icke lyckats för fröken Hellner, som därför vid besök på kriminalstationen återlämnat ringen till I, varefter denne beretts tillfälle att själv ombesörja försäljningen. Var försäljningen skett, kände Söderström icke till, ej heller kände han något till om utbyte av brillianten. I hade icke nämnt något till Söderström om sådant utbyte. De polismän, som skött förhören med I, hade enligt vad de själva uppgivit icke lämnat I någon uppgift om att fröken Hellner skulle ha överlämnat ringen till Ö för försäljning.

Sedan I under polisutredningen förklarat som sin önskan att utresa till ett land i Centralamerika och även meddelat Söderström vem som vore detta lands generalkonsul, hade Söderström ringt till denne, som han förut icke kände, och frågat vad ett visum till landet ifråga skulle kosta. Generalkonsuln hade därvid uppgivit priset vara 250 till 300 kronor. Enligt vad Söderström ville erinra sig hade I själv varit närvarande, då Söderström förde nämnda telefonsamtal. Efter samtalets slut hade Söderström underrättat I om vad generalkonsuln svarat. I hade därvid sagt, att han ansåge det uppgivna priset vara dyrt samt att han hört omtalas, att andra resenärer lyckats erhålla visa till avsevärt billigare priser. På I:s begäran hade Söderström därefter satt sig i förbindelse med fröken Hellner, som lovat att söka ombesörja visum åt I. Såsom ombud för fröken Hellner hade Ö sedermera omhändertagit I:s främlingspass.

I samband med avgivandet av sitt yttrande har Söderström tillställt kommissionen dels ett den 20 februari 1941 dagtecknat polisförhørsprotokoll, utvisande att Ö sagda dag hörts angående sin bekantskap med I, och dels ett av två polismän undertecknat protokoll över ett på kriminalstationen i Stockholm den 10 februari 1947 med Ö hållet förhör angående I:s mot Söderström framförda klagomål.

Av de uppgifter Ö enligt förhørsprotokollet lämnade vid sistnämnda förhör må här återgivas följande.

I:s påstående att hans anhållande den 7 februari 1941 varit en följd av en »Gesta-

po-intrig», i vilken Ö anmält I för polisen, vore sanningslöst. Ö hade vid tiden för I:s anhållande icke haft någon förbindelse med Söderström och icke känt denne. Den första kontakt, som Ö haft med Söderström, hade varit då Ö den 20 februari 1941 underkastats polisförhör. Varken vid detta polisförhör eller senare hade Ö fällt några ofördelaktiga yttranden om I.

Vad I uppgivit därom, att Ö skulle ha uppmanat honom att arbeta för den brittiska underrättelsetjänsten, vore sanningslöst. Ö hade aldrig haft några förbindelser med engelsmän i nämnda syfte och hade överhuvudtaget aldrig planerat någon illegal politisk verksamhet i Sverige.

I:s uppgift, att det före I:s anhållande skulle förekommit samarbete mellan Ö och Söderström vore helt sanningslöst. Möjligt vore att I missuppfattat Söderströms tillmötesgående mot Ö efter I:s anhållande, vilket tillmötesgående möjliggjort för Ö att besöka I i rannsakningsfängelset och att lämna honom vissa förnödenheter.

Att I:s anhållande skulle, såsom denne sökt göra gällande, ha skett för att polismyndigheten därigenom skulle skydda Ö vore likaledes sanningslöst och fölle på sin egen orimlighet. I:s anhållande hade kommit fullständigt överraskande för Ö.

Ö hade aldrig tagit någon befattning med ringar eller andra värdeföremål, tillhörande I. Dennes berättelse om brilliantringen och påståendet att Ö skulle haft att skaffa med försäljningen av densamma ville Ö beteckna som en ren fantasiprodukt.

I hade uppgivit, att det några dagar före hans anhållande kommit till en definitiv brytning mellan honom och Ö. Anledningen skulle ha varit den, att I vägrat att på Ö:s anmaning arbeta för brittisk räkning i hemlig underrättelsetjänst. Förutom det helt sanningslösa i påståendet att Ö sökt påverka I att företaga illegala handlingar önskade Ö framhålla, att uppgiften om en brytning mellan honom och I även vore oriktig och framförallt ologisk, då ju I efter anhållandet själv ombett Söderström att sätta sig i förbindelse med Ö, varefter en synnerligen vänskaplig och kamratlig kontakt upprätthållits mellan Ö och I. Under deras sammanträffanden i rannsakningsfängelset och hos polisen hade I aldrig visat tecken på att han mistroddes Ö eller vore avogt inställd till honom. Däremot hade I framkastat insinuationer mot Söderström beträffande dennes politiska inställning och behandlingen av I. Ö hade emellertid på grund av sin kannedom om I:s mentalitet icke fäst avseende vid dennes insinuationer. Under de samtal Ö haft med Söderström hade aldrig några politiska frågor avhandlats. Ö hade aldrig förmärkt, att Söderströms inställning till flyktningarna i Sverige varit annat än förstående och präglad av medkänsla.

Söderström har vidare till kommissionen ingivit ett av polismannen F. Ejderfelt den 15 april 1947 upprättat intyg av följande innehåll:

»Undertecknad, som var förhörsvittne vid överkonstapel Söderströms förhör med I den 25 februari 1941, förklarar härmed, att Söderström icke på minsta sätt framlagt något hot om att låta I:s närmaste vänner i Danmark polisförhöras för att härigenom avtvinga I uppgifter om hans aktiva arbete i Danmark mot tysk-danska nazistkretsar. Det var överhuvud aldrig tal om några förhör i Danmark.

I detta sammanhang skulle jag särskilt vilja framhålla, att Söderströms uppträdande mot de anhållna alltid var präglad av humanitet, korrekthet och omtanke om deras personliga välbefinnande.»

Slutligen har Söderström åberopat ett den 23 april 1947 dagtecknat, av kriminalkonstapeln Stig Åkerberg utfärdat intyg, däri Åkerberg bland annat uttalat följande.

Han hade tjänstgjort å kriminalavdelningens sjätte rotel under tiden den 11 mars 1940—den 1 september 1942 med Söderström såsom närmaste chef. Därunder hade Åkerberg i egenskap av förhörsvittne fått deltaga i flera av Söderström hållna förhör, bland andra sådana som hållits med I. Denne hade till Söderström uttalat sin

önskan att komma från Sverige, enär han fruktat att landet när som helst skulle ockuperas av tyskarna. Under ett av förhören med I hade denne tillsport Söderström om möjligheten att emigrera till en viss republik i Centralamerika. På I:s begäran hade Söderström därvid ringt i telefon till vederbörande generalkonsul och gjort förfrågan angående inresevisering till nämnda republik. Under telefonsamtalet hade såväl I som Åkerberg varit närvarande. Efter samtalets slut hade Söderström meddelat, att I möjligen kunde erhålla önskat visum men att detta enligt vad generalkonsuln uppgivit skulle betinga ett visst högt pris, såvitt Åkerberg nu kunde erinra sig 300 kronor. Något ytterligare samtal om ifrågavarande inresevisum hade I och Söderström icke fört vare sig vid det nu omförmälda tillfället eller därefter. Söderströms uppförande mot I hade alltid varit präglad av vänlighet och korrekthet.

Undersökningskommissionen. Såsom framgår av den ovan lämnade redogörelsen ha de av I i anmälningsskrivelsen till kommissionen i mycket bestämd form framförda anklagelserna mot Söderström redan i väsentliga delar modifierats vid det med I inför kommissionen hållna förhöret. De påstående av I, som härefter kvarstå, ha icke i någon mån blivit bestyrkta genom utredningen. I åtskilliga avseenden få de anses ha blivit klart vederlagda. Påståendet att anhållandet av I skulle ha skett »på grund av en Gestapo-intrig» och för att skydda Ö är sålunda uppenbarligen helt grundlöst. Vid kommissionens utredning har icke framkommit stöd för I:s misstanke att brillianten i ringen utbytts, och hans i samband därmed riktade anklagelser mot olika personer framstå som rena konstruktioner. Enligt kommissionens mening ger vad som i övrigt förekommit i förevarande ärende icke någon anledning antaga att Söderström eller andra polismän uppträtt olämpligt mot I.

3) Den f. d. tyske medborgare, som i kommissionens betänkande del I omnämns under beteckningen A i avsnittet rörande klagomål över behandling i förvar eller på förläggning,¹ har vid förhör inför svensk polismyndighet lämnat följande uppgifter om sina huvudsakligaste levnadsomständigheter.

Han hade vid fjorton års ålder efter slutad skolgång gått till sjöss och därefter haft hyra på olika fartyg, bland andra sådana som anlöpt svenska hamnar. Vad anginge hans politiska inställning hade han till en början tillhört det socialdemokratiska partiet i Tyskland men år 1929 eller 1930 övergått till kommunistpartiet. På hösten 1932 hade han av domstol i Lübeck ådömts fem månaders fängelse för misshandel efter att ha deltagit i ett slagsmål mellan nazister och kommunistiska demonstranter. Efter straffets avtjänande hade han intagits i koncentrationsläger, där han kvarhållits till i januari 1934.

Den 5 april 1935 anträffades och anhölls A av polismyndigheten i Göteborg, där han vistades utan vederbörligt tillstånd. Vid polisförhör med A, som befanns ha inrest i landet utan de svenska myndigheternas medgivande, vägrade han att redogöra för sina förehavanden under tiden efter det han lämnat koncentrationslägret i Tyskland. Han uppgav emellertid, att han flytt från hemlandet, enär han på grund av sin verksamhet såsom kommunist efterspanats av Gestapo, samt att han efter ankomsten till Sverige åtnjutit understöd av Röda hjälpen. Ordföranden i Röda hjälpens lokalavdelning i Göteborg förklarade dock vid förfrågan, att avdelningen icke haft med A att skaffa.

¹ Se Betänkandet del I s. 295.

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län fattade den 26 april 1935 beslut om förpassning av A. Detta beslut fastställdes av Kungl. Maj:t den 15 juni samma år. A sökte nu utverka inresetillstånd till Sovjetunionen. Då han icke lyckades erhålla sådant tillstånd, fick han myndigheternas medgivande att kvarstanna här i landet samt beviljades uppehållstillstånd gällande för en mindre stad i landsorten.

I en av polismyndigheten den 25 november 1941 upprättad polisrapport angående A har antecknats såsom för polismyndigheten känt, att A, efter att i april 1935 ha frigivits av polismyndigheten i Göteborg, utan vederbörligt tillstånd uppehållit sig i Stockholm och där bedrivit kommunistisk propaganda, att han under samma tid »organiserat illegala transporter å ett flertal till utlandet — företrädesvis till Tyskland — destinerade fartyg, å vilka funnits betrodda kommunister, som utfört A:s order», samt att han under sin vistelse i nyssnämnda mindre stad gjort sig skyldig till politisk propaganda bland befolkningen genom att aktivt deltaga i kommunistiska partiets valpropaganda för riksdagsmannaval.

På hösten 1936 begav sig A till Spanien för att deltaga i inbördeskriget såsom frivillig på regeringssidan. Vid avresan till Spanien beviljades han visering för återresa till Sverige senast vid 1938 års utgång. Emellertid återkallade utrikesdepartementet genom beslut den 17 november 1938 denna visering med hänsyn till att A ansågs ha genom sin i Sverige bedrivna politiska verksamhet förverkat asylrätten.

Den 23 april 1940 kom A såsom flyktning till Sverige över svensk-norska gränsen. Socialstyrelsen beslöt därvid, att han icke skulle avvisas utan omhändertagas för vistelse i förläggning. Han intogs därefter å Långmoraförläggningen. Socialstyrelsens beslut om hans omhändertagande för vistelse i förläggning överklagades av A men fastställdes av Kungl. Maj:t genom beslut den 28 juni 1940.

I augusti 1941 rymde A från Långmoraförläggningen och tog sig med fartyg över till Tyskland. Den 19 oktober 1941 återkom han till Sverige med ett ångfartyg, som anlöpte Södertälje. Han befann sig därvid i sällskap med en annan tysk flyktning, AA,¹ och hade jämte denne gömt sig ombord på fartyget. A och AA omhändertogos av polismyndigheten och avfördes till kriminalstationen i Stockholm, där de underkastades upprepade förhör. Vid förhören utfrågades A om omständigheterna vid rymningen från Långmoraförläggningen, vad han förehaft under vistelsen i Tyskland samt under vilka förhållanden han återvänt till Sverige. Polisutredningen omhänderhades av kriminalöverkonstapeln Th. Söderström samt kriminalkonstaplarna K. G. Bramsell och Bertil Stawström.

I skrivelse till kommissionen har A framfört klagomål över den behandling han rönt från polismyndighetens sida under det nämnda polisutredning pågick. I detta avseende har A uppgivit i huvudsak följande.

Söderström hade redan vid det första förhöret uppträtt mycket obehärskat och givit intryck av att vara spritpåverkad. Bland annat hade han till A yttrat: »Denna gång skall Ni inte komma undan oss. Vi skall nog ordna att Ni kommer tillbaka till Tyskland. Sådana som Ni äro inte värda annan behandling.» Vid ett följande förhör hade Söderström, åsyftande Gestapo, yttrat: »Det är synd att de inte fick tag i Er.»

Av hänsyn till vissa i Tyskland boende personer hade A ansett sig förhindrad att lämna närmare uppgifter om sin flykt från Långmoraförläggningen och sin resa till Tyskland. För att söka förmå A till uttalanden i dessa avseenden hade Söderström utsatt A för stark psykisk påtryckning. Sålunda hade A icke förrän tio till tolv dagar efter anhöllandet utfått tandborste, kam, blyertspenna och dylika föremål, trots att han upprepade gånger framställt begäran därom. Även lektyr hade förvägrats honom under samma tid. Brev till honom hade innehållits av Söderström. Ett av A:s hustru till honom avlåtet brev hade han sålunda icke fått till sig utlämnat

¹ Se referat angående denne s. 410.

förrän fem veckor efter anhållandet, med påföljd att hustrun, icke förrän efter angivna tid och först sedan hon hotat med, att vända sig till högre ort kunnat få något meddelande från A under hans fängelsevistelse.

Den hårdaste psykiska pressen på A hade Söderström utövat genom hotelser att till sina överordnade anmäla, att A vore gestapoagent, för att på dylikt sätt åstadkomma att A bleve utlämnad till Tyskland. Vid telefonsamtal med A:s hustru hade Söderström yttrat, att A komme att sändas till Tyskland. Då A protesterat mot detta Söderströms påstående, hade denne genmält: »Ja, men tänk om vi ändå skulle framställa Er såsom gestapoagent — och det skall vi göra. Ni vet ju vilket öde, som väntar Er då.» För att draga ut på tiden, så att A:s hustru och vänner skulle hinna vidtaga åtgärder till förhindrande av att han utlämnades till Tyskland och därmed till säker död, hade A under förhören lämnat motsägende uppgifter.

Beträffande resultatet av polisutredningen rörande A och AA har kommissionen ur förenämnda, den 25 november 1941 dagtecknade polisrapport, vilken upprättats av Söderström, inhämtat följande.

Det svenska ångfartyg, med vilket A återvände till Sverige, ankom från Stettin till Södertälje den 19 oktober 1941. Vid tullmyndighetens visitation av fartyget anträffades A och AA gömda ombord såsom fripassagerare. De polismän, som omhändertogo dem, fingo den uppfattningen att A och AA under resan fått kost och hjälp av besättningen. Av A och AA lämnade uppgifter att de i Stettin smugit sig ombord på fartyget och medföljt detta till Sverige utan de tyska myndigheternas medgivande ansågos av polismännen otillförlitliga med hänsyn till det förhållandet att fartyget enligt kaptenens uppgift före avresan från Stettin underkastats en synnerligen noggrann visitation av nämnda myndigheter. Därtill kom, att kaptenen sade sig misstänka, att två nyligen påmönstrade besättningsmän »hade något med tyskarna att göra».

Vid polisförhören uppgav A beträffande sin efter rymningen från Långmoraförläggningen företagna resa till Tyskland i huvudsak följande. Han hade under vistelsen på förläggningen fått kännedom om att AA, som tidigare varit hans lärare, vistades i Nordtyskland och hade det svårt. Vem som lämnat honom dessa uppgifter, ville han icke uppgiva. Med anledning av underrättelserna om AA hade han beslutat sig för att rymma och söka hjälpa denne att taga sig över till Sverige. Vid rymningen från förläggningen hade han begivit sig till Luleå och där smugit sig ombord på ett till Stettin destinerat svenskt fartyg samt gömt sig i en kolbunker. Efter fartygets ankomst till Stettin hade han smugit sig i land och lyckats sammanträffa med AA. Denne hade därvid uppgivit sig vara efterspanad av Gestapo. Det hade lyckats honom och AA att osedda av besättningen smyga sig ombord på det ovan först nämnda svenska fartyget, då detta låg förtöjt i Stettins hamn. Ingen bland besättningen hade lämnat dem någon hjälp under resan till Sverige.

Sistnämnda uppgifter ändrade A under förhörens gång därhän, att en besättningsman, som under resan upptäckt A och AA, lämnat dem mat och filter.

AA uppgav vid polisförhören, att A icke vid sin ankomst till Stettin sagt sitt ärende vara att hjälpa AA att komma till Sverige. Även i andra avseenden lämnade A och AA motstridiga uppgifter om sitt sammanträffande i Tyskland. Båda ändrade under polisutredningens gång vissa av dem lämnade detaljuppgifter. A uppgav bland annat, att han efter rymningen från förläggningen begivit sig till Stockholm och i Värtahamnen smugit sig ombord på det förstnämnda ångfartyget, med vilket han därefter rest till Lübeck, samt att han efter några dagars vistelse i sistnämnda stad och en del andra orter medföljt samma fartyg till Stettin. Härjämte uppgav A, att han redan under färden till Tyskland blivit bekant med den besättningsman, som hjälpt honom och AA under återresan till Sverige. Beträffande nämnde besättningsman hade polismyndigheten enligt anteckning i polisrapporten inhämtat, att han under åren 1935—1937 vistats i Sovjetunionen, att han vid besök i Finland

skulle ha medfört penningar till det finska kommunistpartiet, att han i juli 1941 varit anhöllen i Luleå för att höras i den s. k. Wollweberska sabotageaffären,¹ samt att han icke velat upplysa om huruvida han tillhörde det svenska kommunistpartiet.

I omförmälda polisrapport har slutligen antecknats bland annat följande: »Av den företagna utredningen och av omständigheterna i övrigt att döma synas starka skäl tala för att såväl A som AA åtagit sig hemlig kunsksparverksamhet för främmande makts räkning i politiskt syfte. Såsom skäl för denna misstanke må särskilt framhållas, att vid visitationen å ångfartyget före dess avgång från Stettin icke något av fartygets befäl fick vara närvarande. Tidigare har alltid kaptenen eller någon av styrmännen fått vara närvarande vid visitationen före fartygets avgång från Tyskland, och anledningen till att man nu gjorde ett undantag torde vara den, att det redan på förhand av den visiterande myndigheten var känt att A och AA voro ombord på fartyget. Den plats i förpiken, där A och AA höllo sig dolda under visitationen, upptar ett utrymme av 1,60 × 1,80 m och med en höjd av 1,40, varför det synes vara uteslutet, att de icke skulle ha anträffats vid visitationen i Stettin, såfram icke de visiterande, såsom förut nämnts, varit införstådda med deras vistelse ombord. — — — Beträffande A får särskilt framhållas, att det uppgivna motivet (för återresan till Tyskland) icke synes vara det verkliga — i övrigt har A vid flera tillfällen ändrat uppgifterna om motivet till resan — utan förefaller det mera sannolikt, att han i stället återvänt till sitt hemland för att på något sätt tjäna det samma. Att han därvid anlitat sig av en kommunistisk medhjälpare för sin resa utesluter icke på något sätt, att han låtit engagera sig i hemlig tysk tjänst. Såsom parallell till fallet A—AA finnas åtskilliga fall. Alltsedan omstörtningen i Tyskland 1933 ha hemliga agenter från detta land utsänts till olika europeiska stater, och oftast ha dessa agenter uppträtt och verkat under en flyktigs täckmantel.»

Under återopande av den verkställda polisutredningen anmälde överståthållarämbetet till Kungl. Maj:t, att skäl föreläge till utvisning av A jämlikt 37 § utlänningslagen.

Den 23 januari 1942 förordnade Kungl. Maj:t om utvisning med förbud för A att återvända till riket. I fråga om beslutets verkställande förordnades, att A i avvaktan därpå skulle hållas i förvar samt att han icke finge mot sin vilja befordras till Tyskland eller till annat land, varest han kunde antagas icke åtnjuta trygghet mot att bli återsänd dit.

A förvarades därefter på kronohäktet i Falun till den 8 oktober 1942, då han överfördes till Kalmarfängelset.

Enligt beslut av Kungl. Maj:t den 30 juni 1943 försattes han på fri fot i augusti samma år. Han erhöll därvid uppehållstillstånd, gällande för visst landsfiskalsdistrikt.

Söderström, som beretts tillfälle att yttra sig över de av A framförda anmärkningarna har därvid i huvudsak anfört följande.

Vid ifrågavarande polisutredning hade såväl Söderström som säkerhetstjänstens övervakningschef i Stockholm ansett sig icke kunna bortse från den möjligheten att A och AA värvats av den tyska hemliga statspolisen och sänts till Sverige i särskilt uppdrag, närmast för att spionera på flyktingar. Misstankarna härom hade grundats bland annat på det förhållandet att A tidigare bedrivit konspirativ verksamhet i Sverige, att han under år 1941 avlagt besök i Tyskland och att han tidigare på därom gjord ansökan förvägrats inresetillstånd till Sovjetunionen.

Handläggningen av ifrågavarande ärende hade uppdragits åt kriminalkonstaplar-

¹ Se Betänkandet del II s. 55.

na Stawström och Bramsell. Själv hade Söderström endast hållit ett fåtal förhör med A.

A:s påstående, att Söderström vid det första förhörstillfället skulle varit påverkad av spritdrycker, tillbakavisade Söderström och ansåge detsamma i högsta grad kränkande. Han hade under sin tjuguåriga polismannabana aldrig hållit något förhör efter att ha druckit sprit. Han vore icke nykterist men synnerligen försiktig vid begagnandet av spritdrycker.

Vad anginge de uttryck, som A lagt i Söderströms mun och ordagrant citerat, bestrede Söderström på det bestämdaste, att han fällt dylika. Han ville i samband därmed framhålla, att han alltid plägat tillsäga underordnad personal att vid förhör uppträda human och korrekt samt att om möjligt söka vinna vederbörandes förtroende.

Söderström kunde icke uttala sig om A:s uppgift, att han först tio till tolv dagar efter anhållandet fått tandborste, kam, penna och dylikt, utan hänvisade i detta avseende till Stawström och Bramsell, som omhänderhaft dylika detaljer. Vad anginge A:s anmärkning att han icke erhållit någon lektyr, ville Söderström framhålla, att lektyr för anhållna icke stode till kriminalpolisens förfogande, att Söderström emellertid personligen skaffat sig ett mindre bibliotek av lämplig litteratur, som han brukade låna ut till anhållna, samt att det vore troligt, att så skett även i förevarande fall. Enligt gällande instruktion vore tidningsläsning icke tillåten för anhållna.

Såvitt Söderström kunde erinra sig hade övervakningschefen beslutat, att A:s korrespondens skulle kvarhållas med hänsyn till att A misstänktes för samarbete med Gestapo. A hade tidigare använt sig av chiffer, och det fanns anledning misstänka, att han och de personer, med vilka han korresponderade, skulle använda ett på förhand överenskommet språk. Själv hade Söderström icke haft rätt att kvarhålla några brev och hade icke heller gjort detta.

Misstankarna mot A att denne vore gestapoagent hade icke framförts till A på det sätt denne påstått. Vid förhören hade man sökt vinna upplysning om med vilka personer A haft förbindelse i Tyskland samt vad han förehaft under vistelsen där, för att söka utröna, huruvida han sänts till Sverige av Gestapo. Det vore icke riktigt att Söderström skulle ha tillsagt A:s hustru, att A skulle utlämnas till Tyskland.

I ett särskilt yttrande till kommissionen ha Stawström och Bramsell anfört i huvudsak följande.

De flesta förhören med A hade hållits av Stawström och Bramsell. Vissa förhör hade hållits av Söderström, och vid dessa hade antingen Stawström eller Bramsell varit närvarande. Stawström, som närvarit vid det första av Söderström hållna förhöret med A, intygade, att Söderström därvid icke, såsom A påstått, vare sig uppträtt obehärskat eller varit påverkad av spritdrycker. Varken Stawström eller Bramsell kunde erinra sig, att Söderström fällt de av A omförmälda och av denne ordagrant återgivna uttalandena. Uppgiften att A misstänkts för att vara gestapoagent vore riktigt, och A hade under polisutredningens gång underrättats om dessa misstankar.

Vid anhållandet hade A icke innehaft några som helst personliga tillhörigheter med undantag av rakdon och glasögon. Då han redan dagen efter anhållandet överförts till Stockholms stads rannsakningsfångelse för vidare förvaring, hade dessa tillhörigheter överlämnats till vakten därstädes. Det vore möjligt att det dröjt några dagar innan A erhöi tandborste, kam, blyertspenna och dylikt, eftersom han själv saknat medel för inköp därav.

Undersökningskommissionen finner det icke ådagalagt, att Söderström, på sätt A påstått, vid de med denne hållna förhören uppträtt spritpåverkad eller använt sig av hotelser eller andra olämpliga uttryck.

4) F. d. tyske medborgaren statslöse AA,¹ född år 1898, som första gången kom såsom flykting till Sverige i augusti 1936, har vid här med honom på hösten 1941 hållet polisförhör lämnat följande uppgifter om sina huvudsakligaste levnadsomständigheter.

Efter slutad skolgång hade han under fyra år erhållit utbildning vid ett jesuitkloster i Luxemburg. Han hade emellertid vid aderton års ålder beslutat sig för att icke fortsätta jesuitutbildningen, och vid samma tid, år 1916, hade han inkallats till militärtjänst. Därefter hade han deltagit i striderna på västfronten till år 1918, då han erhållit inträde vid ett lärarseminarium, där han sedermera avlagt lärarexamen. Från sistnämnda tidpunkt till dess han under år 1925 erhållit en lärarbefattning i Altona hade han försörjt sig såsom industriarbetare. År 1929 hade han börjat deltaga i det politiska livet, i det han anslutit sig till en av lärare och föräldrar till skolbarn bildad organisation, som verkat för en ny skolform, »Weltliche Schule». Denna skolform skulle grundas på dialektisk materialism samt innebära uppfostran och undervisning i socialistisk anda. Den nya skolformen bekämpades från år 1932 av de nationalsocialistiska lärarna, och sedan det nationalsocialistiska partiet i mars 1933 övertagit makten i Tyskland hade AA jämte andra lärare inom »Weltliche Schule» avskedats från sin lärarbefattning.

AA hade sedan år 1930 tillhört organisationen »Rote Hilfe», och efter det denna organisation år 1933 upplösts hade han fortsatt med insamling av pengar och livsförnödenheter åt de personer, som intagits i de av Hitlerregimen anordnade koncentrationslägren.

Under åren 1929—1933 hade han bedrivit föredragsverksamhet inom kommunistiska och socialdemokratiska sammanslutningar.

Sedan han under sommaren 1935 fått kännedom om att han var efterspanad av Gestapo, hade han beslutat sig för att fly till Danmark, och i januari 1936 hade han lyckats taga sig över dansk-tyska gränsen. Han hade därefter begivit sig till Köpenhamn, där han erhållit bidrag till sitt uppehälle till en början av Röda hjälpen och sedermera av en av professor Niels Bohr ledd organisation, benämnd Intellektuella kommittén.

I augusti 1936 hade han begivit sig till Sverige. Här hade han bosatt sig i Stockholm, där han fått understöd av Röda hjälpen. Han hade därefter vistats i Stockholm under åren 1936—1939 och därunder huvudsakligen sysslat med arbete inom nämnda organisation. Därjämte hade han ägnat sig åt att inom de emigrantkretsar i Sverige, som hade kontakt med Röda hjälpen, sprida olika av kommunistiska organisationer utgivna tidskrifter.

I december 1939 avvek AA från sin bostad i Stockholm, enligt egen uppgift på grund av att han befarade tysk ockupation av Sverige och ansåge, att han under sådana förhållanden skulle vara säkrare i Tyskland, där han kunde taga in hos bekanta och hålla sig dold hos dessa. Enligt vad han själv berättat tog han sig osedd av besättningen ombord på en tysk ångare i Stadsgårdshamnen och medföljde denna till Tyskland såsom fripassagerare. I oktober 1941 sammanträffade han i Stettin med f. d. tyske medborgaren statslöse A.² Tillsammans med denne smög han sig ombord på ett i Stettins hamn förtöjt svenskt fartyg och återkom med detta till Sverige den 19 oktober 1941.

I mars 1940 överlämnade överståthållarämbetet till socialstyrelsen en förteckning över ett antal flyktingar, däribland AA, med anmälan att skäl ansåges föreligga att omhändertaga flyktingarna ifråga för vistelse i slutna förläggning. I en särskild av polisintendenten Martin Lundqvist lämnad redogörelse rörande de i förteckningen upptagna flyktingarna anmärktes beträffande AA, att han vore kommunist,

¹ Jfr s. 406.

² Se referat angående denne s. 405.

att polismyndigheten hade anledning antaga, att ingen flykting här i landet finge understöd av Röda hjälpen, med mindre han åtog sig att i en eller annan form vara verksam för svenska kommunistpartiets räkning, att AA haft förbindelse med en tysk medborgare AB, som år 1939 övertygats om hemlig underrättelseverksamhet och i anledning därav utvisats, samt att AA söktes av polisen utan att kunna anträffas. Den 9 mars 1940 beslöt socialstyrelsen att AA skulle omhändertagas för vistelse i Långmoraförläggningen. Då AA emellertid icke kunde anträffas, beslöt styrelsen den 10 juni samma år, att förordnandet om omhändertagande skulle upphöra att gälla.

Vid polisutredning, som under år 1939 verkställdes angående förenämnde AB, utröntes beträffande denne följande.

Han hade av tyska myndigheter sänts till Sverige för att införska politiska upplysningar angående utländska och svenska medborgare samt politiska organisationer. Enligt vad han själv uppgivit sammanträffade han i Stockholm med AA vid ett tillfälle, då de båda bevistade ett litterärt föredrag för emigranter. Han hade därefter uppehållit bekantskapen med AA och därunder fått kännedom om att denne representerade de kommunistiska kretsarna bland flyktingarna. Genom sitt umgänge med AA hade han lyckats utforska en del angående härvarande kommunistiska flyktingars politiska verksamhet. För att kunna bedriva sin kunskaparverksamhet hade han uppgivit sig vara kommunist.

Efter sin återkomst till Sverige blev AA jämte A underkastad upprepade förhör rörande sina förehavanden i samband med resan till Tyskland. Förhören med AA leddes av överkonstapeln Th. Söderström samt kriminalkonstaplarna Bertil Stawström och K. G. Bramsell.

Beträffande resultatet av polisutredningen har kommissionen ur en av Söderström uppräddad, den 25 november 1941 dagtecknad polisrapport inhämtat följande.

AA, liksom A, lämnade vid de olika förhörstillfällena motstridiga uppgifter om på vilket sätt han från Sverige tagit sig över till Tyskland, angående sin vistelse i sistnämnda land samt om de förhållanden, under vilka han rest tillbaka till Sverige.

Till en början uppgav AA, att han, sedan han en dag i november 1939 lämnat hemmet för att resa till Tyskland, begivit sig till Stadsgårdshamnen och där lagt märke till en tysk båt som han beslutat sig för att medfölja. Efter mörkrets inbrott hade han smugit sig ombord på nämnda båt och gömt sig i förpiken, där han hållit sig dold till dess båten efter två dygn ankommit till Lübeck. I sagda stad hade han lyckats att osedd smyga sig i land. Han hade därefter bott hos bekanta i olika orter i Tyskland. Sista tiden före återresan till Sverige hade han vistats hos en tysk statstjänsteman i Stettin och hade hos denne blivit uppsökt av A i oktober 1941. A hade till en början förklarat sig ha för avsikt att stanna i Tyskland men slutligen på AA:s inrådan bestämt sig för att återvända till Sverige.

Vid ett följande förhör uppgav AA, att han icke omedelbart efter det han i november 1939 lämnat hemmet gått ombord på ett fartyg utan först under antaget svenskt namn bott på hotell Savoy i Stockholm två dygn och på ett annat hotell ett dygn samt först därefter tagit sig ombord på det tyska fartyget.

Under polisutredningen konstaterades att Stadsgårdshamnen vid den tid, då AA enligt egen uppgift skulle gått ombord på ett där förtöjt fartyg, var inhägnad och bevakad, ehuru AA vid förhör förklarade, att han icke märkt någon avspärning eller bevakning.

Vid det sista med AA hållna polisförhöret ändrade denne sina uppgifter angående avresan till Tyskland därhän, att han icke före avresan bott på hotell utan gått omkring på gatorna till dess han i Stadsgårdshamnen gått ombord på ett tyskt fartyg.

Under polisutredningen »vallades» AA ombord på två av de tyska fartyg, som vid ifrågavarande tid avgått från Stadsgårdshamnen.

I en av en svensk medborgare till kommissionen ingiven anmälningsskrivelse har gjorts gällande, att AA under omförmälda polisutredning hotats med utvisning och utsatts för »tredje graden», i det han under förhören förts ombord på ett tyskt fartyg i Stockholm och blivit tillsagd, att han skulle överlämnas till tyskarna ombord, varjämte vederbörande polismän låtit den tyske kaptenen på fartyget förhöra AA.

Söderström, som lämnats tillfälle att yttra sig över de framförda anmärkningarna rörande de tillämpade förhörsmetoderna, har i skrivelse till kommissionen anfört följande.

Med hänsyn till vad som vid tiden för ifrågavarande förhör varit för polismyndigheten känt angående A och AA, hade man icke kunnat bortse från möjligheten att dessa varit värvade av den tyska hemliga polisen samt skickade till Sverige i särskilt uppdrag, närmast för att spionera på flyktingar.

Under polisutredningen hade konstaterats, vilka tyska fartyg som i november 1939 avgått från Stadsgårdshamnen till Tyskland. Då under polisutredningens gång två av dessa fartyg, s/s Fredenhagen och s/s Wiking, inkommit till Stockholm, hade AA »vallats» ombord på nämnda två fartyg. Sedan han beretts tillfälle att gå ned i förpiken på s/s Wiking, hade han förklarat, att han icke kunde känna igen fartyget såsom det, med vilket han tagit sig över till Tyskland. Vid vallningen ombord på s/s Fredenhagen hade han fått visa, på vilket sätt han tagit sig ned i förpiken på det fartyg som han medföljt till Tyskland. Det hade därvid visat sig, att luckan till förpiken var igenskruvad med ett femtontal grova skruvar. Fartygets kapten hade uppgivit, att förpikarna till alla tyska fartyg alltsedan krigsutbrottet varit tillskruvade på enahanda sätt, samt att det varit uteslutet att en person kunnat komma ner i förpiken utan hjälp. AA hade i anledning av vad sålunda förekommit ändrat sina tidigare lämnade uppgifter om hur han tagit sig ombord på fartyget ifråga. Under vallningarna hade respektive fartygskaptener varit närvarande, men något förhör från deras sida hade icke förekommit. Det vore dock möjligt att någon av kaptenerna framställt någon fråga till AA i samband med dennes uttalanden om hur han tagit sig ombord på fartyget.

Under återopande av polisutredningen anmälde överståthållarämbetet till Kungl. Maj:t, att anledning föreläge till utvisning av AA.

Den 23 januari 1942 förordnade Kungl. Maj:t, att AA skulle utvisas från riket. I fråga om verkställigheten av utvisningsbeslutet föreskrevs, att han i avvaktan därpå skulle hållas i förvar samt att han icke mot sin vilja finge befordras till Tyskland eller till land, varest han icke kunde antagas åtnjuta trygghet mot att bli återsänd dit.

AA togs därefter i förvar först på kronohäktet i Falun och från den 8 oktober 1942 på Kalmarfängelset.

Enligt beslut av Kungl. Maj:t den 30 juni 1943 sattes AA den 28 juli samma år på fri fot och erhöll därvid uppehållstillstånd gällande för visst landsfiskalsdistrikt.

Undersökningskommissionen. De vid tiden för polisutredningen mot AA hysta misstankarna att han kommit till Sverige för att bedriva kunskaparverksamhet för tysk polismyndighets räkning kunna med hänsyn till då föreliggande omständigheter icke anses ha varit helt grundlösa. Givetvis måste emellertid säkerhetstjänsten ha varit medveten om att dessa misstankar kunde vara oriktiga. Med hänsyn härtill måste den vid polisutredningen vidtagna åtgärden att underkasta AA förhör ombord på tyska fartyg i närvaro av vederbörande fartygsbefäl ha kunnat innebära stora risker såväl för AA själv som för personer, med vilka han haft förbindelser av olika slag.

5) En f. d. tysk medborgare, AC, född år 1908, som i februari 1943 av svensk domstol sakfällts för olovlig underrättelseverksamhet, har i skrivelse till kommissionen framfört följande klagomål rörande den behandling han rönt under den i samband därmed verkställda polisutredningen.

Han hade anhållits den 18 december 1942. Polisförhören med honom hade hållits under ledning av kriminalöverkonstapeln Pehr Synnerman i Göteborg. Denne hade till en början behandlat AC arrogant och sårande. Sålunda hade han hotat med att han skulle tilldela AC örfilar samt beskyllt denne för att vara förrädare mot sitt fosterland.

På begäran av kommissionen har kriminalpolisintendenten i Göteborg J. E. N. Westlin närmare hört AC angående de av denne påtalade förhållandena. Enligt vad Westlin meddelat har AC därvid anfört i huvudsak följande.

AC:s anmärkning mot Synnermans förhörsmetoder gällde ett visst förhörstillfälle. AC hade vid nämnda tillfälle nekat till allt som lagts honom till last. Synnerman, som blivit förargad över att AC nekat, hade ställt sig framför AC:s stol, fattat tag med ena handen i AC:s rockkuffslag och yttrat, att det vore synd att den svenska polisen inte kunde använda de effektiva metoder, som praktiserades av vissa andra länders polismyndigheter. AC kunde nu icke erinra sig om det i detta sammanhang varit tal om den tyska eller den amerikanska polisen. Synnerman hade icke givit AC någon örfil eller ens talat om örfilar eller om misshandel över huvud taget. På grund av att Synnerman på förenämnda sätt hotfullt närmat sig AC och samtidigt fällt yttrandet om andra förhörsmetoder hade AC emellertid fått den uppfattningen att Synnerman sökt förmå honom att tala genom att hota med misshandel. En annan tillstådesvarande polisman hade samtidigt med Synnerman på ett till synes hotfullt sätt närmat sig AC. Under förhöret hade Synnerman till AC yttrat: »Att Ni inte skäms att vara förrädare mot Ert eget land.» Det vore möjligt att detta yttrande »fällts såsom ett led i någon slags förhörsteknik». Vid senare polisförhör hade AC avgivit en sanningsenlig berättelse i saken. Synnerman hade i fortsättningen varit vänlig mot AC och uppträtt fullkomligt korrekt mot honom.

Synnerman, som satts i tillfälle att till kommissionen yttra sig över AC:s klagomål, har i anledning därav anfört följande.

Han bestrede på det bestämdaste, att han under förhören med AC uppträtt arrogant eller hotat med misshandel. Av AC:s egna uppgifter framginge, att någon misshandel mot denne icke förekommit. Det vore möjligt att Synnerman till AC yttrat något om att denne uppträdde såsom en förrädare mot sitt land. Trots grundlig eftertanke kunde Synnerman dock nu icke erinra sig, att han fällt ett dylikt yttrande. Synnerman hade icke varit övertygad om att AC verkligen uppträtt förrädiskt gentemot det naziststyrda Tyskland. Om han fällt ett yttrande av nyss angiven innebörd, så hade detta sannolikt skett »för att bringa AC ur balans och få den annars ytterst försiktige och ganska tystlåtna mannen att blotta sig». Det borde i så fall ihågkommas, att Synnerman suttit inne med överväldigande bevis för att AC under förhören farit med osanning. AC:s anmälan till kommissionen hade väckt Synnermans förvåning, enär Synnerman haft den uppfattningen att han och AC stått på så god fot med varandra som varit möjligt i den situation, varom nu vore fråga.

Härjämte har Synnerman åberopat ett intyg, utfärdat den 23 november 1945 av kriminalöverkonstapeln N.-S. Trädgårdh och av i huvudsak följande innehåll.

Trädgårdh hade vid ett tillfälle, då polisförhör med AC pågått, inträtt i förhörsummet och därvid iakttagit hurusom Synnerman var på väg fram till den stol, på vilken AC under förhöret tagit plats. Synnerman hade samtidigt som han närmat sig AC givit uttryck för sin uppfattning att denne undanhållit honom sanningen. Därefter hade Synnerman, stående invid AC, fällt ett uttryck av ungefär följande

innehåll: »Ni vet, att vi här i Sverige icke får och icke vill använda gestapometoder för att få fram sanningen. Därför anser Ni, att Ni kan ljuga efter behag.» Yttrandet hade fällts i allvarlig men icke i hotande ton. Uppenbarligen i avsikt att påkalla AC:s synnerliga uppmärksamhet hade Synnerman under det han fällde det citerade yttrandet lagt sin hand på AC:s ena axel.

Tre vid kriminalpolisen i Göteborg tjänstgörande konstaplar ha i ett av dem gemensamt undertecknat intyg av den 26 november 1945 gjort följande uttalanden.

Intygsgivarna hade vid olika tillfällen under år 1944, då AC varit anhållen såsom misstänkt för olovlig underrättelseverksamhet, närvarit såsom förhörsvittnen under Synnermans förhör med denne. De bestrede på det bestämdaste, att någon som helst misshandel förekommit i deras närvaro liksom även att Synnerman fällt några yttranden, som enligt intygsgivarnas mening kunnat uppfattas såsom skymfliga. Förhören hade letts fullt i överensstämmelse med gällande föreskrifter, och behandlingen av AC hade även i övrigt varit fullt korrekt och human. Intygsgivarna önskade framhålla, att Synnermans tillmötesgående mot AC, då det gällt dennes välbefinnande under vistelsen i arrestlokalerna samt ordnandet av AC:s familjeange-lägenheter, sträckt sig långt utöver Synnermans skyldigheter i tjänsten. För detta tillmötesgående hade AC visat stor tacksamhet.

Undersökningskommissionen finner det icke styrkt, att Synnerman under polisutredningen angående AC använt olämpliga förhörsmetoder. Synnerman har dock förklarat, att han möjligen under förhör med AC — i syfte att bringa AC ur balans och få denne att blotta sig — yttrat något om att AC uppträdde såsom en förrädare mot sitt land. Att i angivna syfte fälla ett yttrande av dylik innebörd finner kommissionen icke förenligt med lämpliga förhörsmetoder.

6) Den f. d. tyske medborgare, som i föreliggande betänkande omnämnts å sid. 291 under beteckningen C, har i sin till kommissionen ingivna anmälningskrivelse framfört klagomål jämväl i följande avseenden.

I april 1943 hade kriminalöverkonstapeln Pehr Synnerman med biträde av två andra polismän tidigt en söndagsmorgon företagit husundersökning i C:s bostad i Göteborg. Synnerman hade därvid utan vidare trängt in i det rum, där C:s hustru var sängliggande sjuk. Under det C klätt sig hade undersökningen av nämnda rum påbörjats. Samtidigt hade en av de biträdande polismännen verkställt undersökning i lägenhetens kök utan något som helst vittne. C:s begäran att med undersökningen av köket skulle få anstå, till dess undersökningen i rummet avslutats, hade bryskt avslagits. Då C i anledning därav bett sin hustru att stiga upp för att kontrollera vad som försiggick i köket, hade hon bett, att hon skulle lämnas ensam i rummet ett ögonblick, så att hon kunde stiga ur bädden och taga på sig en klänning. Även denna begäran hade avslagits, varför hon nödgats kläda sig i närvaro av polis. Efter det undersökningen slutförts, hade C tillsagts att medfölja polismännen.

Sedan kommissionen i skrivelse till kriminalpolisintendenten i Göteborg J. E. N. Westlin anhållit om yttrande över klagomålen, har Westlin i skriftligt yttrande hänvisat dels till två av Synnerman upprättade promemorior angående ifrågavarande polisingripanden mot C och dels till en den 2 juli 1943 av kriminalpolisen i Göteborg upprättad rapport rörande en utredning angående polismännens tillvägagångssätt vid omförmälda husundersökning, vilken utredning på order av Westlin verkstälts av t. f. kriminalkommisariern Hugo Simonson i Göteborg. Enligt vad som framgår av rapporten föranleddes nämnda utredning av att i Göteborgs stadsfull-

mäktige framförts kländer mot säkerhetstjänstens personal i anledning av nämnda husundersökning.

Av Synnermans uttalanden framgår, att C anhållits söndagen den 18 april 1943 enligt direktiv från säkerhetstjänsten i Stockholm, vilka direktiv lämnats per telefon den 17 i samma månad, samt att anhållandet och husrannsakan föranletts av att C haft viss förbindelse med en av säkerhetstjänsten övervakad svensk medborgare.

Vid den av kriminalkommissarien Simonson verkställda utredningen hördes makarna C samt Synnerman och de två vid husrannsakan assisterande kriminalkonstaplarna Axel Eriksson och Alarik Olsson.

Mannen C berättade därvid följande. Polismännen hade anlänt till makarnas bostad på söndagsmorgonen klockan 7,30. Lägenheten bestode av ett rum, kokvrå och hall. Omedelbart efter det C släppt in dem i lägenheten hade Synnerman gått in i rummet och de två andra polismännen i kokvrån. Synnerman hade anmodat C att kläda på sig och göra sig beredd att medfölja till kriminalstationen. Samtidigt hade han underrättat C om att visitation skulle företagas i bostaden. C hade då uppmanat sin hustru, som var sängliggande, att stiga upp för att koka kaffe och göra i ordning C:s kläder. Med anledning av att hustrun skulle stiga upp hade C ombett Synnerman att lämna rummet under det hustrun klädde sig. Synnerman hade emellertid icke svarat på C:s tillsägelse och ej heller visat tecken på att han skulle lämna rummet. Då C samtidigt hört, att de båda andra polismännen fortfarande uppehållit sig i kokvrån, hade han gått ut i kokvrån och tillsagt polismännen, som öppnat dörrarna till skåpen i kokvrån för att undersöka dessa, att de icke finge verkställa visitation utan att C vore närvarande. C hade därefter återvänt till bostadsrummet, där hustrun då uppehöll sig och var påklädd. Visitationen i bostaden hade därefter slutförts, varefter C medföljt polismännen till kriminalstationen, där han kvarhållits. C ansåge, att Synnerman uppträtt opassande genom att icke lämna bostadsrummet under det hustrun klädde på sig. Han hade dock icke haft någon tanke på att hos polisledningen eller annorstädes påtala nämnda förhållande.

Hustrun C uppgav, att hon, då polismännen anlände till makarnas lägenhet, legat i en ottoman i bostadsrummet samt varit iklädd nattdräkt. Då hon hört, att mannen anmodats medfölja polismännen till kriminalstationen, hade hon blivit nervös och på grund därav samt med anledning av att mannen bett henne koka kaffe åt honom önskat stiga upp. Såväl hon som mannen hade därför anmodat Synnerman att lämna rummet medan hon klädde på sig, men Synnerman hade vägrat att efterkomma denna begäran. Hon hade då stigit upp ur sängen i närvaro av Synnerman, som då vänt sig bort från henne. Därefter hade hon tagit av sig nattdräkten och tagit på sig gångkläder, som hon haft liggande på en stol i rummet. Hon hade funnit det otrevligt att Synnerman stannat kvar i rummet under det hon klädde på sig, men hade icke haft för avsikt att vare sig hos polisledningen eller annorstädes påtala nämnda förhållande. Hon hade icke av någon av polismännen anmodats att stiga upp och kläda på sig.

Synnerman uppgav, att han företagit omförmälda husrannsakan efter det beslut därom meddelats av vederbörande häktningsmyndighet. Tillträde till makarna C:s bostadslägenhet hade icke begärts så tidigt på söndagsmorgonen som C uppgivit utan först klockan 7,50 eller 7,55. Efter det C öppnat lägenhetens ytterdörr för polismännen, hade C begivit sig direkt in i lägenhetens bostadsrum. Synnerman hade då för att icke släppa C ur sikte följt efter denne mot rummet. De båda andra polismännen hade följt med in i hallen. Synnerman hade stannat vid den dörr, som från hallen ledde in i bostadsrummet och hade därvid iakttagit, att C:s hustru legat i en ottoman i rummet. C hade därefter av Synnerman tillsagts, att C vore anhållen och skulle kläda på sig samt att husrannsakan komme att företagas i lägenheten. C hade då anmodat sin hustru att stiga upp och koka kaffe åt honom samt taga fram hans kläder. På grund av att C under det han klädde på sig sprungit fram och tillbaka mellan rummet och kokvrån, hade Synnerman kvarstannat vid dörröppningen mel-

lan hallen och rummet för att kunna övervaka C:s förehavanden. Samtidigt hade Synnerman utan att direkt ha sin uppmärksamhet riktad på hustrun även i viss mån övervakat hennes förehavanden. Han hade sålunda observerat, att hon stigit upp och klätt sig under det han uppehållit sig vid dörröppningen till rummet. Han hade icke något minne av att han av någon av makarna tillsagts att avlägsna sig medan hustrun klädde på sig men ville icke bestrida, att han erhållit sådan tillsägelse. Emellertid ville han framhålla, att han, därest han erhållit dylik tillsägelse, likväl icke skulle ha efterkommit densamma och därigenom lämnat hustrun helt utan övervakning. Från hans sida hade icke framställts någon begäran om att hustrun skulle stiga upp från bädden och kläda på sig. För övrigt hade hon så hastigt efterkommit mannens tillsägelse att stiga upp, att ingen av polismännen hunnit ingripa för att förmå henne att kvarligga under det visitationen pågick. C hade anhållits såsom misstänkt för illegal verksamhet, och det hade funnits anledning misstänka att just i C:s bostad skulle finnas bevismaterial rörande sådan verksamhet.

Kriminalkonstapeln Eriksson berättade, att han kommit in i lägenhetens hall efter Synnerman och kriminalkonstapeln Olsson samt därvid iakttagit, att C:s hustru låg i en bädd i bostadsrummet. Eriksson och Olsson hade omedelbart begivit sig ut i lägenhetens kokvrå, varför Eriksson icke sett när hustrun stigit upp och klätt på sig. Emellertid hade Eriksson iakttagit att Synnerman kvarstannat i hallen invid dörröppningen till bostadsrummet. Enär detta rum varit ganska stort, ansåge Eriksson, att hustrun mycket väl kunnat kläda på sig i rummets borte del utan att därvid direkt bliva iakttagen av Synnerman. Eriksson hade icke hört Synnerman anmoda hustrun att stiga upp och kläda på sig. Ej heller hade Eriksson hört C eller hustrun anmoda Synnerman att avlägsna sig medan hustrun klädde på sig. Han ansåge att han skulle hört ett sådant yttrande, om det fällts, enär avståndet mellan kokvrån och rummet vore obetydligt. Omedelbart efter det polismännen inkommit i hallen hade Synnerman anmodat Eriksson och Olsson att påbörja visitationen i kokvrån. C hade protesterat mot detta under förmälan att han önskade vara närvarande vid visitationen. Synnerman hade i anledning därav tillsagt Eriksson och Olsson att vänta med visitationen till dess C klätt på sig, vilken tillsägelse Eriksson och Olsson åttlytt. Visitationen i kokvrån hade sedermera företagits i C:s närvaro. Därefter hade Eriksson och Olsson begivit sig ut i hallen, varvid Eriksson observerat, att hustrun då var fullt påklädd och uppehöll sig i rummet. Eriksson och Olsson hade därpå företagit visitation i rummet. Såväl C som hustrun hade under polismännens besök varit mycket nervösa och medan visitationen pågick sprungit fram och tillbaka i bostaden. Eriksson hade emellertid icke hört dem framföra några klagomål med anledning av polismännens uppträdande, som Eriksson för sin del ansåge ha varit fullt korrekt.

Kriminalkonstapeln Olsson uppgav, att han iakttagit, att Synnerman efter det polismännen släppts in i makarna C:s bostadslägenhet stannat i hallen invid dörren till lägenhetens rum. Olsson och Eriksson hade på uppmaning av Synnerman begivit sig in i kokvrån, för att där företaga visitation. C hade kommit ut i kokvrån och begärt, att visitationen skulle anstå tills han hunnit kläda på sig och kunde närvara. Sedan C därefter klätt på sig, hade han åter kommit ut i kokvrån och därvid anmodats att närvara vid visitationen därstädes. Han hade emellertid icke kvarstannat i kokvrån utan yttrat något av innehåll att hans närvaro icke vore nödvändig. Därefter hade han sprungit fram och tillbaka mellan rummet och kokvrån samt förefallit att vara mycket nervös. Såvitt Olsson kunnat iakttaga hade Synnerman under det han uppehållit sig i hallen haft sin uppmärksamhet riktad på C och icke vid något tillfälle varit inne i bostadsrummet förrän hustrun klätt på sig fullständigt. Olsson hade icke hört vare sig C eller hustrun yttra något om att Synnerman skulle avlägsna sig under det hustrun klädde på sig. Ej heller hade Olsson hört C uppmana hustrun att stiga upp från bädden. Olsson ansåge för sin del, att det icke förefunnits

någon anledning till kländer mot polismännens uppträdande vid ifrågavarande tillfälle. Makarna C hade visserligen under polismännens besök fällt yttranden, som inneburit kritik av det mot dem företagna ingripandet, men deras anmärkningar hade icke varit riktade direkt mot de tillstådesvarande polismännen utan mot polismyndigheten i allmänhet.

Undersökningskommissionen. Polismännens besök i makarna C:s lägenhet vid ifrågavarande husrannsakan har uppenbarligen medfört olägenhet även för hustrun. Vad som framkommit vid utredningen kan emellertid icke anses giva vid handen, att polismännen vid besöket uppträtt olämpligt eller förorsakat olägenhet utöver vad som varit föranlett av omständigheterna.

7) I kommissionens betänkande (del I) angående flyktingars behandling har i avsnittet rörande norska klagomål lämnats en redogörelse angående vissa ingripanden från svenska myndigheters sida mot en norsk medborgare, vilken i redogörelsen betecknats med bokstaven E.¹ Av redogörelsen framgår att E vid tre olika tillfällen anhållits såsom misstänkt för illegal underrättelseverksamhet, sista gången den 18 april 1943.

Beträffande anledningen till sistnämnda anhållande ha av vederbörande kriminalkommisarie lämnats följande uppgifter.

Den 18 april 1943 anhölls på olika platser i Sverige ett antal personer, vilka antogs tillhöra en av säkerhetstjänsten upptäckt, här i landet bildad organisation, som i hemlighet utbildade sina medlemmar i radiotelegrafi och som misstänktes planlägga sabotageaktioner i Sverige.² Ifrågavarande polisingripande mot E skedde i samband med nämnda anhållanden men berodde på en tillfällighet och var icke planlagt eller beordrat. Det var emellertid för den övervakande personalen i säkerhetstjänsten väl känt vilken roll E tidigare spelat i det illegala underrättelseväsendet för allierad räkning i Sverige. Vid skuggningen av en i radioorganisationen medverkande svensk medborgare hade framkommit, att denne och E plägade sammanträffa med varandra. Vid anhållande av nämnde svenska medborgare omförmälda den 18 april hade det befunnits, att E tillbringat den senast förflutna natten hos denne. Med tanke på den omfattande aktion, som ägde rum mot radioorganisationens medlemmar och med kännedom om E:s föregående verksamhet var det helt naturligt att E anhölls samtidigt med den svenske medborgaren. Vederbörande polismän kunde ej veta, hur aktionen mot organisationens medlemmar skulle avlöpa, och kunde därför icke taga risken av att E, som bevisligen hållit kontakt med organisationens medlemmar, om han vistades på fri fot, bleve i stånd att varna sådana medlemmar, som eventuellt icke kunde anträffas vid säkerhetstjänstens aktion den 18 april. Ett uraktlåtande att anhålla E under sådana omständigheter skulle varit att betrakta såsom tjänstefel.

Då vid verkställd husrannsakan icke anträffats något för E komprometterande material samt förhören med vissa svenska organisationsmedlemmar givit negativt resultat, hade E försatts på fri fot samma dag som anhållandet skett.

Undersökningskommissionen finner vad som framkommit vid utredningen icke giva anledning till erinran mot omförmälda anhållande av E.

8) F. d. tyske medborgaren AD, född 1903, som under år 1943 av svensk domstol ådömts och därefter avtjänat frihetsstraff för olovlig underrättelseverksamhet, an-

¹ Se betänkandet del I s. 152—153.

² Jfr s. 308 i föreliggande betänkande.

hölls åter i september 1944 av säkerhetstjänsten i Göteborg såsom misstänkt för liknande brott. Han frigavs därvid efter tre dagar, och något åtal mot honom anhängiggjordes denna gång icke. Beträffande den behandling AD rönt vid de förhör, som efter nämnda anhållande hölls med honom, har han till kommissionen lämnat följande uppgifter.

I synnerhet förhørsledaren, kriminalöverkonstapeln Pehr Synnerman hade gjort sig skyldig till de grövsta övergrepp. Sålunda hade han upprepade gånger grovt skymfat AD samt en gång misshandlat denne, i det han sparkat AD på högra benet, så att blåmärke uppkommit. AD:s begäran att få komma i förbindelse med en överordnad polisman hade Synnerman hänfullt avvisat. Sedan AD efter tre dagar försätts på fri fot, hade han återvänt till sin arbetsplats men därvid av arbetsgivaren fått besked om att han vore avskedad på grund av att arbete icke kunde beredas honom. Han hölle emellertid före, att avskedandet föranletts av polismyndighetens ingripande mot honom och det förhållande, att polisundersökning företagits i ett av honom på arbetsplatsen disponerat klädkåp. Någon arbetsbrist hade nämligen, såvitt han kunnat bedöma, icke vid ifrågavarande tid förelagat för hans arbetsgivare.

På föranledande av kommissionen har kriminalpolisintendenten J. E. N. Westlin närmare hört AD rörande de av honom påtalade förhållandena. Enligt meddelande från Westlin har AD därvid anfört i huvudsak följande.

Synnerman hade vid början av förhören varit »hygglig», men då han icke fått sådana svar av AD, som han önskat, hade han blivit förargad och häftig. AD hade dock talat sanning hela tiden under förhören. Vid ett av förhörstillfällena hade AD suttit på en stol invid en vägg i förhörsrummet, under det Synnerman suttit på kanten av ett i närheten stående skrivmaskinsbord. AD hade under förhöret anmärkt på att polismyndigheten icke ingripit mot en viss person, som utdelat nazistiska flygblad. Därvid hade Synnerman svarat, att AD saknade rätt att framställa förebråelser i anledning av nämnda förhållande, att Synnerman gjorde sin plikt, samt att Synnerman, om AD icke vore tyst, komme att tillgripa andra medel. Samtidigt hade Synnerman sparkat till AD på ena benet. Då AD i anledning härav begärt att få tala med en överordnad polisman, hade både Synnerman och en annan tillstådesvarande polisman endast skrottat åt honom. Sparken hade träffat mitt på vänstra smalbenet och förorsakat ett blåmärke. Under förhöret hade Synnerman uttalat sig skymfande mot AD, i det han yttrat, att AD »tillhörde den typen, som sköt folk bakifrån, och att AD antagligen gjort detta i Tyskland flera gånger under sin vistelse där».

Synnerman, som beretts tillfälle att yttra sig i anledning av de av AD framställda klagomålen, har i skrivelse till kommissionen anfört följande.

Han bestrede bestämt, att han skymfat AD eller gjort sig skyldig till annat övergrepp mot denne. Däremot hade han flera gånger under förhören i allvarliga ordalag tillhållit AD att uppträda hyfsat och anständigt samt att tala sanning. Dessa uppmaningar hade varit högst befogade för att icke säga nödvändiga. AD hade nämligen uppträtt synnerligen trotsigt och utmanande, vägrat att besvara frågor eller besvarat dem endast med hänleenden och axelryckningar. Därjämte hade han hotat med att polismännen snart nog skulle få »byta plats» med honom, varjämte han påstått, att polismännen uppträdde partiskt och vore »nazistinfekterade» m. m. dylikt. Han hade dessutom uppenbarligen ljugit grovt och ogenerat. AD:s påstående att Synnerman skulle ha yttrat att AD »tillhörde den typen som sköt folk bakifrån och att AD antagligen också hade gjort detta i Tyskland flera gånger under sin tidigare vistelse där», vore sanningslöst och torde få betraktas som ett utslag av elakhet eller möjligen av dåligt samvete.

Härjämte hade Synnerman åberopat ett av tre kriminalkonstaplar i Göteborg den 26 november 1945 utfärdat intyg, av vars innehåll här må återgivas följande.

Intygsgivarna hade vid olika tillfällen under år 1944, då AD varit anhållen såsom misstänkt för olovlig underrättelseverksamhet, närvarit såsom förhörsvittnen under Synnermans förhör med denne. De bestrede på det bestämdaste att någon som helst misshandel förekommit i deras närvaro liksom även att Synnerman till AD fällt några yttranden, som enligt intygsgivarnas mening kunnat uppfattas såsom skymfliga. Förhören hade letts fullt i överensstämmelse med gällande föreskrifter, och behandlingen av AD hade även i övrigt varit fullt korrekt och human. Intygsgivarna önskade framhålla, att Synnermans tillmötesgående mot AD, då det gällt dennes välbefinnande under vistelsen i arrestlokalerna samt ordnandet av AD:s familjeangelägenheter — liksom beträffande den förut nämnde flyktingen AC — sträckt sig långt utöver Synnermans skyldigheter i dessa avseenden. AD hade emellertid icke visat någon uppskattning därav utan varit missnöjd med allt och alla samt tagit varje tillfälle i akt att uttrycka sig nedsättande om Sverige och svenska förhållanden.

Undersökningskommissionen finner det icke styrkt, att AD under polisutredningen utsatts för misshandel från förhørsledarens sida eller på annat sätt blivit olämpligt behandlad under polisförhören.

VI.

En svenska, som den 27 mars 1942 anhölls av säkerhetstjänsten såsom misstänkt för brott mot 8 kap. strafflagen och kvarhölls till den 13 april 1942, har i anmälan till kommissionen framfört klagomål över den behandling hon rönt under kvarhållningstiden.

I anmälningen har klaganden — här benämnd AE — uppgivit följande.

Efter ankomsten till kriminalpolisstationen i Stockholm hade hon under de första dagarna varit placerad i ett gemensamhetsrum på nedre botten i polishuset. Rummet hade varit försett med ett fönster med dubbelt mjölkvitt glas, varför endast halvdager rått i rummet. För att kunna läsa hade hon måst anstränga ögonen även då hon suttit nära fönstret. På nätterna hade ljuset varit tänt, varför hon för att överhuvudtaget kunna sova måst binda en svart underkjol för ögonen. Dessa förhållanden hade med all säkerhet medfört, att hon fått sina ögon förstörda. Hon hade nämligen under sommaren 1942 nödgats börja använda glasögon. Tidigare hade hon icke haft behov av sådana. Hon hade icke tillåtits behålla sängkläderna på dagen, och varje fredag hade hon varit tvungen skura golvet i förvaringsrummet. Vidare hade hon icke fått läsa politisk litteratur.

Vid den utredning, som kommissionen företagit, har från kriminalpolisens sida lämnats följande uppgifter.

AE hade införts å kriminalpolisstationen fredagen den 27 mars 1942 av personal från säkerhetstjänsten. Tisdagen den 31 i samma månad hade hon överförts till Stockholms stads rannsaktionsfängelse. Under vistelsen å kriminalpolisstationen hade hon förvarats i rum nr 35 inom den kvinnliga avdelningen i polishusets bottenvåning. Golvytan i nämnda rum var drygt 16 kvadratmeter. Å södra väggen fanns ett fönster, 1,82 m högt och 1,46 m brett. Glaset i fönstret hade sådan konstruktion, att det släppte igenom ljus men ej medgav ut- eller insyn, detta sistnämnda för att förhindra kommunikation mellan anhållen, som förvarades i rummet, och personer ute på gatan eller i motliggande hus. Fönsterglaset skyddades på insidan av ståltrådsnät. Rummet, som var avsett för två å tre personer, var ljust och trevligare än de andra förvaringsrummen. Två belysningspunkter funnos, en i taket för s. k. natt-

ljus med en glödlampa om 15 watt, samt en vanlig belysning å vänstra väggen i närheten av fönstret med en glödlampa om 100 watt. Varje lampa var försedd med kupa av mjölkliknande glas. Samma slags kupor, men av tunnare glas, användes i trappor, korridorer och en del tjänsterum. Till och med den 21 oktober 1942 hölls nattljuset tänd hela nätterna, men numera hölls som regel all belysning i förvaringsrummen släckt mellan kl. 21,00—6,30.¹ Möblerna i rummet utgjordes av ett bord, en soffa, två vid väggen fastsatta, fällbara sängar samt tre träbritsar med mjuka pegamoidmadrasser och kuddar. Under dagen mellan kl. 7,00 och 19,00 fingo de anhållna som regel icke behålla sängkläderna. Dessa bestodo av tagelmadrass, dunkuddar med örngott, lakan och filter. Däremot fingo de behålla pegamoidmadrasserna med tillhörande kuddar. Gjorde emellertid någon anhållen framställning där- om, utlämnades alltid filter även under dagen. Dagliga tidningar av vad slag de vara mån- de fingo anhållna personer icke läsa. Däremot förmenades de som regel icke att läsa annan medhavd lektyr. I mycket begränsad omfattning tillhandahöllo polissystrarna böcker och skämttidningar. Bibeln fanns tillgänglig för den som så önskade. Det hade aldrig förekommit, att någon anhållen person behövt skura golven.

Direktören vid rannsaktionsfängelset har på förfrågan lämnat kommissionen följande upplysningar. AE hade hela tiden under sin vistelse i fängelset varit placerad i en och samma cell, vilken var försedd med vanligt cellfönster. Enligt förda anteckningar hade ljuset nattetid icke någon gång varit tänd i hennes cell. I fängelset intagen fick dygnet om ha sina sängkläder inne i cellen. Sannolikt hade på fredagarna till AE utlämnats en hink med vatten, rengöringsmedel och en skurtrasa, så att hon i eget intresse kunnat tvätta av golvet i cellen. Säkert var emellertid, att om hon vägrat utföra sådan rengöring, hon icke tvingats därtill. Beträffande AE:s klagomål över att hon icke fått läsa politisk litteratur, så tillkom det jämlikt bestämmelserna i 19 § punkt 29 andra stycket promulgationsförelördningen till strafflagen häktningssmyndigheten och icke häktets föreståndare att taga ställning till dylik fråga.

Undersökningskommissionen. Såsom framgår av kommissionens betänkande del I s. 291—293 har kommissionen i anledning av klagomål från en flyktig uppmärksammat, att å kriminalpolisstationen i Stockholm tidigare tillämpats det enligt kommissionens mening olämpliga förfarings sättet att hålla belysningen i förvaringsrummen tänd nattetid, vilket förfarings sätt emellertid i anledning av framställd anmärkning ändrats under hösten 1942. Något ytterligare uttalande från kommissionens sida i detta avseende finner kommissionen icke påkallat i förevarande ärende. Övriga av AE framförda klagomål föranleda med hänsyn till vad som framkommit genom utredningen icke någon anmärkning från kommissionens sida.

E. Undersökningskommissionens uttalande angående säkerhetstjänstens spaningsverksamhet jämte vissa sammanfattande allmänna omdömen.

Under krig eller andra utomordentliga förhållanden, då landets säkerhet står på spel, blir bekämpandet av samhällsfarliga brott en mer än eljest angelägen uppgift. Samtidigt framträda emellertid också särskilda svårigheter

¹ Se beträffande belysningen i kriminalstationens förvaringsrum Betänkandet del I s. 292.

för den vanliga polisorganisationen att tillräckligt effektivt bekämpa dylika brott. Efterspaningen angående brott mot statens säkerhet har nämligen delvis annan karaktär än polisverksamheten i övrigt.¹ Polisen måste på ett helt annat sätt än när det gäller exempelvis egendoms- och misshandelsbrott vara verksam för att utforska deras förehavanden, som kunna misstänkas vara verksamma som agenter eller spioner. Polisens verksamhet måste också till stor del inriktas på att följa misstänkta förehavanden för att möjliggöra ingripanden redan innan brott kommer till utförande.

Förberedande planer rörande en särskild polisorganisation för bekämpande av samhällsfarliga brott funnos utarbetade redan en tid före det sista världskriget. Grundlinjerna för en sådan organisation och dess verksamhet uppdrogos genom säkerhetskungörelsen den 10 juni 1938. Under hösten samma år och våren 1939 tillsattes de högre befattningshavarna i säkerhetstjänsten, och i samband med krigsutbrottet hösten 1939 trädde densamma i funktion dels beträffande kontrollen över trafikmedlen, vilken behandlats i kapitel III av detta betänkande, och dels i fråga om spaningsverksamheten.

Enligt särskild föreskrift i säkerhetskungörelsen skulle densamma jämte de på grund därav utarbetade planerna o. dyl. hållas hemlig. Under de förarbeten till kungörelsen, som år 1937 verkställdes inom försvarsstaben, var avsikten att säkerhetstjänsten skulle hållas hemlig allenast till dess densamma trädde i funktion. Såväl säkerhetskungörelsen som säkerhetstjänstens organisation höllos emellertid under hela kriget hemliga. Ej ens säkerhetstjänstens existens fick röjas för allmänheten; med åren blev den dock tämligen allmänt känd. Första gången det officiellt tillkännagavs att underståthållaren Hallgren var säkerhetschef var, såvitt kommissionen känner till, i januari 1943.²

I fråga om spaningsverksamheten upphörde säkerhetstjänsten vid utgången av juni 1946. Därefter ankommer bekämpandet av brott mot rikets säkerhet på de vanliga polismyndigheterna med statspolisintendenten som det samordnande organet.

Grundläggande för säkerhetstjänstens spaningsarbete var lagstiftningen om brott mot rikets säkerhet, främst bestämmelserna i 8 kap. strafflagen. Denna lagstiftning blev under de sista åren före kriget och under kriget i åtskilliga avseenden skärpt och utvidgad till att avse allt flera förehavanden.

Särskilda hjälpmedel vid bekämpande av sådana brott lades vidare i säkerhetstjänstens händer. I detta avseende märkes främst 1940 års tvångsmedelslag, som — förutom bestämmelser om kontroll av trafikmedlen — innehöll bestämmelser om utvidgad rätt att förordna om beslag samt hus- och kroppsrensningen ävensom möjlighet att gripa och kvarhålla personer även då vanliga förutsättningar för anhållande ej förelågo och för längre tid än som därvid är medgiven. Dessa möjligheter ha under kriget i vidsträckt omfattning använts av säkerhetstjänsten i dess spaningsverksamhet. Såsom fram-

¹ Se s. 331—332.

² Se s. 325.

går av vad som anförts i kap. III av detta betänkande har även den genom tvångsmedelslagen medgivna trafikmedelskontrollen i stor utsträckning utnyttjats av säkerhetstjänsten såsom spaningsmedel.

I och med att 1940 års tvångsmedelslag den 30 juni 1945 upphörde att gälla blevo de spaningsmedel, med vilka säkerhetstjänsten fram till dess upphörande den 30 juni 1946 hade att arbeta, begränsade till vad som medgives enligt de för normala tider gällande författningarna.

Av de anmärkningar, som riktats mot säkerhetstjänstens spaningsverksamhet, avser en väsentlig del säkerhetstjänstens övervakning av de s. k. politiska ytterlighetsriktningarna. Även i åtskilliga andra fall ha framförts klagomål över ingripanden, som säkerhetstjänsten företagit mot enskilda personer, eller över det sätt, på vilket säkerhetstjänsten eljest bedrivit spaningsverksamheten. Såsom en allmän anmärkning mot säkerhetstjänsten har vidare gjorts gällande, att säkerhetstjänsten — i vart fall under de första krigsåren — icke med samma kraft bekämpat mot riket riktad verksamhet från nazistisk sida som dylik verksamhet från kommunistisk sida, respektive verksamhet från tysk och allierad sida, och att denna ensidiga inriktning berott på en nazistvänlig eller gentemot Tyskland undfallande inställning.

Kommissionen har genom undersökning av de enskilda till kommissionen anmälda ärendena och genom att i övrigt så långt som möjligt granska säkerhetstjänstens spaningsverksamhet sökt bilda sig en uppfattning om det sätt, på vilket säkerhetstjänsten handhaft denna verksamhet. Vad som framkommit vid kommissionens utredningar har redovisats i förevarande kapitel.

För övervakningen av *de s. k. politiska ytterlighetsriktningarna* har säkerhetstjänsten fört utförliga register över personer som varit medlemmar av eller på annat sätt medverkat i eller sympatiserat med sådana organisationer. Här ha samlats anteckningar grundade på spaningsverksamheten och trafikmedelskontrollen.

Denna registrering fick nära samband med det åt säkerhetstjänsten givna uppdraget att upprätta förteckningar över personer, som i händelse av krig skulle omhändertagas. Dessa s. k. krigsfallsförteckningar ha byggt på vissa tänkta krigsfall och upprättats i samverkan med lokala myndigheter. Krigsfallsförteckningarna ha icke i praktiken kommit till användning. Kommissionen vill beträffande dem allenast hänvisa till den redogörelse, som i det föregående lämnats med hänsyn till deras samband med övervakningen av de s. k. politiska ytterlighetsriktningarna. Det må dock anmärkas, att kommissionen vid sin granskning påträffat fall, i vilka kan ifrågasättas huruvida tillräckliga skäl förelegat för uppförandet på krigsfallsförteckningarna.

Kommissionen har för sin del icke kunnat finna tillräcklig täckning för den övervakning av de s. k. politiska ytterlighetsriktningarna, som faktiskt förekommit, i säkerhetstjänstens i säkerhetskungörelsen angivna uppgift att förhindra spridandet av s. k. krigsunderrättelser eller i annat av Kungl. Maj:t meddelat beslut. Av kommissionens redogörelse framgår emellertid, att sä-

kerhetschefen i början av kriget från ledamöter av regeringen erhöll direktiv att ägna uppmärksamhet åt de politiska ytterlighetsriktningarnas verksamhet. Övervakningens samband med upprättandet av krigsfallsförteckningarna har nyss berörts. Av betydelse för säkerhetstjänstens övervakningsverksamhet var även tillkomsten av lagen den 14 juni 1940 angående upplösning av vissa sammanslutningar m. m. Någon upplösning med stöd av lagen kom visserligen icke till stånd, men själva lagens existens måste ha inneburit skyldighet för säkerhetstjänsten att ägna sådan uppmärksamhet åt de i lagen åsyftade företeelserna att användande av lagen — därest så skulle ha funnits påkallat — kunnat äga rum.

På grund av det utrikespolitiska läget under finska vinterkriget aktualiserades övervakningen av kommunistisk verksamhet. Säkerhetschefen erhöll även vid upprepade tillfällen direktiv av regeringen att ägna uppmärksamhet åt kommunisternas verksamhet. Den i februari 1940 företagna allmänna husundersökningen hos kommunister i olika delar av landet var föranledd av önskemål som uttalats från regeringens sida. Under våren 1941 företogs ett samordnat ingripande från säkerhetstjänsten mot kommunister som voro inblandade i den s. k. Wollweberaffären. Såsom ett led i övervakningen av kommunisterna upprättades vidare inom säkerhetstjänsten ett specialregister över kommunister i olika delar av landet med klassificering efter ansedd farlighetsgrad. Detta specialregister upphörde att föras i början av maj 1945.

Med hänsyn till vårt lands läge anser kommissionen övervakningen av kommunisternas verksamhet under tiden fram till krigsutbrottet mellan Tyskland och Sovjetunionen ha varit ofrånkomlig. Även med hänsyn tagen till det därefter förändrade läget har kommissionen icke anledning till erinran mot att övervakningen fortsatte till maj 1945.

De erfarenheter rörande olika kommunister, som säkerhetstjänsten genom sin övervakning vann, delgav säkerhetstjänsten, i regel efter förfrågan, vissa andra myndigheter. På grundval av de sålunda av säkerhetstjänsten lämnade upplysningarna vidtogos av andra myndigheter olika åtgärder mot kommunister, som anlitades för viktigare allmänna uppgifter eller inom särskilt utsatta områden. Av de av kommissionen refererade enskilda klagomålen¹ framgår exempelvis, att kommunister till följd av sådana uppgifter blevo placerade på arbetskompanier vid militärinkallelse eller vägrades tillstånd att besöka förbjudna hamn- eller andra områden. Prövningen i dessa ärenden har ankommit på vederbörande förvaltande myndigheter. Mot säkerhetstjänstens nu ifrågavarande uppgiftslämnande kan enligt kommissionens uppfattning erinran icke framställas. De åtgärder, som andra myndigheter i anledning av uppgifterna vidtagit, har kommissionen icke upptagit till bedömande.

Säkerhetstjänstens övervakning och registrering av nazister och nazist-sympatisörer ha utövats enligt samma metoder som beträffande kommunister. Någon anledning till anmärkning mot att nazisternas verksamhet här i

¹ Se s. 285 o. f.

landet övervakats föreligger icke. Kommissionen har uppmärksammat att från säkerhetstjänstens sida uttalats att under finska vinterkriget ingripande mot nazisterna framstått som en andrahandsfråga i förhållande till ingripandet mot kommunisterna. Liksom kommissionen ansett att kommunisterna bort vara föremål för övervakning även under det senare skedet av kriget, anser kommissionen att nazisterna bort noggrant övervakas redan under finska vinterkriget. I anledning av det tyska anfallet mot Danmark och Norge våren 1940 skärptes övervakningen av nazisterna. Övervakning av dessa fortgår alltjämt. Vad som förekommit i de enskilda hithörande fall, som anmälts till kommissionen,¹ har ej föranlett kommissionen till erinran mot säkerhetstjänstens förfarande.

Säkerhetstjänstens övervakning av syndikalister, Förbundet Kämpande Demokrati och vissa andra grupper, vilka hänförts till s. k. englandssympatisörer, har huvudsakligen bestått i att säkerhetstjänsten samlat visst material rörande dessa grupper samt upplagt register med hänvisningar till materialsamlingarna. Endast i fråga om syndikalisterna har upprättats specialregister i samma mening som beträffande kommunister och nazister. Någon klassificering av syndikalisterna förekom dock ej. Specialregistret över syndikalister upplades i början av år 1943. Samtidigt upplades ett register över medlemmar i Förbundet Kämpande Demokrati; karaktären av detta register synes dock oklar. Den dessförinnan utövade övervakningen av syndikalister och Förbundet Kämpande Demokrati torde väsentligen ha skett i syfte att erhålla underlag för avgörande huruvida och i vilken omfattning personer inom dessa grupper skulle upptagas i krigsfallförteckningarna för krigsfall England.

När registreringen av syndikalisterna uppmärksammades hösten 1944, uttalade statsrådet Möller i riksdagens första kammare, att registreringen av syndikalisterna i motsats till registreringen av kommunister och nazister skett utan regeringens vetskap samt att han betraktade denna registrering såsom olämplig och orimlig. I anledning därav upphörde säkerhetstjänstens särskilda registrering av syndikalister. Samtidigt upphörde säkerhetstjänstens registrering av medlemmar i Förbundet Kämpande Demokrati.

De skäl, som säkerhetschefen enligt vad i det föregående refererats åberopat för den allmänna registreringen av syndikalister, ha enligt kommissionens mening icke varit tillräckliga för att motivera åtgärden, och kommissionen anser säkerhetstjänstens förfarande i detta avseende anmärkningsvärt. Kommissionen vill även framhålla, att under de första krigsåren på underordnat polishåll uppenbarligen förekommit en sammanblandning av begreppen kommunister och syndikalister, vilket i åtskilliga fall torde ha medfört att syndikalister blivit betraktade som kommunister.

Kommissionen har icke funnit grundade skäl för säkerhetstjänstens registrering av Förbundet Kämpande Demokrati och dess sympatisörer. Denna registrering har enligt kommissionens mening varit onödig och därmed

¹ Se s. 301 o. f.

olämplig, även om några positiva åtgärder från säkerhetstjänstens sida i fråga om de sålunda registrerade personerna icke synas ha vidtagits.

Den gallring av registren, som nu förestår, bör enligt kommissionens mening bliva genomgripande.

De klagomål, som i enskilda fall riktats mot säkerhetstjänsten, ha i stor utsträckning gått ut på att *säkerhetstjänsten företagit ingripanden mot enskilda personer utan tillräckliga skäl*.

Vid bedömande av frågan, hur stort mått av misstanke som måste föreligga mot en person för att ett ingripande mot honom skall vara berättigat, måste beaktas att kravet på fullgoda skäl för ett ingripande i en mycket farofylld tid ej kan ställas lika högt som vid bekämpandet av brott, vilka förövas under normala förhållanden och då icke äga samma höga grad av samhällsfarlighet. Att statsmakterna ansågo det angeläget att samhällsfarlig verksamhet med all kraft bekämpades framgick också av de skärpningar och utvidgningar som straffbestämmelserna därom undergingo under åren närmast före kriget och under detsamma. Vidare måste beaktas att den lagstiftning, som främst utnyttjades av säkerhetstjänsten i dess bekämpande av samhällsfarlig verksamhet, nämligen 1940 års tvångsmedelslag, uppställde väsentligt mindre krav på skälen för ett ingripande än de för fredstid gällande bestämmelserna. Tvångsmedelslagens innebörd i detta hänseende är emellertid tämligen obestämd.

Det är givet att för varje ingripande rimliga skäl måste krävas. Att uppställa någon generell norm för skälens styrka eller graden av misstanke är emellertid svårt. I detta sammanhang må erinras om att vid justitieombudsmannens undersökning rörande tillämpningen av straffbestämmelserna mot olovlig underrättelseverksamhet framkom, att domstolarnas tillämpning av denna lagstiftning i vissa avseenden gått utöver vad som kan antagas ha varit avsett och att lagstiftningens utformning ställt domstolarna inför betydande tolkningssvårigheter. Detta förhållande har givetvis övat inflytande även på säkerhetstjänstens verksamhet.

Kommissionen har från säkerhetstjänsten infordrat förteckningar över samtliga de personer, som under tiden från säkerhetstjänstens inrättande till och med den 31 december 1944 av säkerhetstjänsten eller på dess föranstaltande gripits och kvarhållits. Av förteckningarna framgår, att antalet dylika anhållanden för hela landet uppgått till sammanlagt 1 837. I sammanlagt 1 411 fall eller i omkring 75 procent av anhållandena har anhållandet icke följts av några ansvarsyrkanden för brott mot rikets säkerhet. Detta procenttal är otvivelaktigt mycket högt och tyder på att de i tvångsmedelslagen medgivna möjligheterna att kvarhålla personer på svagare skäl än som i vanliga fall kräves i mycket stor utsträckning utnyttjats av säkerhetstjänsten. Huruvida säkerhetstjänsten, om strängare krav för ingripande uppställts, kunnat bedriva sitt arbete med tillräcklig effektivitet, kan givetvis numera icke avgöras.

Den av kommissionen verkställda statistiska undersökningen har även

omfattat tidslängden för de anhållanden, som skett med stöd av tvångsmedslagen. I detta hänseende visar statistiken att kvarhållningstidens längd i genomsnitt ökat något efter den 1 april 1941 men åter minskat efter den 30 juni 1944.¹ I vad mån de strängare krav på kvarhållande utöver viss tid, som successivt infördes i lagstiftningen, direkt inverkat på den genomsnittliga tidslängden för kvarhållandena, kan ej utläsas ur statistiken. Denna visar emellertid, att en mycket stor del av de anhållanden, som ej lett till åtal, rört korta tidrymder, upp till 5 dagar. Den längsta kvarhållningstiden, 31—60 dagar, har förekommit i 4 fall, som ej lett till åtal, och i 18 fall, där vederbörande efter åtal dömts till straff. På den nu ifrågavarande statistiska undersökningen har kommissionen icke kunnat grunda något omdöme.

I fråga om de klagomål som i enskilda fall framställts mot åtgärder av säkerhetstjänsten, såsom påståenden om provokation eller olämpliga förhörsmetoder, hänvisar kommissionen till sina uttalanden ovan under avdelningen D i anslutning till redogörelserna för de enskilda klagomålen.² I vissa av dessa ärenden har kommissionen funnit befogade erinringar kunna framställas.

Kommissionen vill i detta sammanhang erinra om att kommissionen i sitt betänkande (del I) angående flyktingars behandling i olika sammanhang redogjort för klagomål från utlänningar över åtgärder som vidtagits mot dem av säkerhetstjänsten. Kommissionen har i nämnda betänkande bland annat uttalat att myndigheternas tillämpning av frihetsberövande åtgärder gentemot utlänningar i åtskilliga fall gått längre än kommissionen kunnat finna riktigt. De sålunda av kommissionen framförda anmärkningarna rikta sig i enskilda fall även mot säkerhetstjänsten. En betydande del av de klagomål, som hos kommissionen framförts mot säkerhetstjänsten, ha också härrott från flyktingar.

De klagomål mot säkerhetstjänsten, som ovan berörts, avse väsentligen åtgärder av säkerhetstjänsten i enskilda fall. Den mest uppmärksammade anmärkningen mot säkerhetstjänsten torde emellertid vara det i olika sammanhang framförda påståendet, att säkerhetstjänstens verksamhet varit politiskt sett *ensidigt inriktad* i det att säkerhetstjänsten icke skulle ha bekämpat tyskt spionage med samma kraft som sådan verksamhet från ryskt eller västallierat håll.

Kommissionen har under sitt granskningsarbete sökt skapa klarhet i denna fråga. Kommissionens granskning av enskilda ärenden har i detta hänseende icke lämnat någon ledning för bedömandet. De enskilda fall, i vilka klagomål över ingripanden från säkerhetstjänsten anmälts till kommissionen, avse visserligen till övervägande delen ingripanden på grund av misstänkt verksamhet för rysk eller västallierad räkning och endast i ringa omfattning ingripanden på grund av misstanke om nazistisk verksamhet. Det är emeller-

¹ Se s. 246—247.

² Se s. 310 o. f.

tid helt naturligt, att personer med nazistisk orientering i allmänhet dragit sig för att i nuvarande läge påkalla undersökning av åtgärder som grundat sig på deras förhållanden under krigsåren. De till kommissionen anmälda enskilda fallen äro vidare alltför fåtaliga för att någon säker uppfattning om säkerhetstjänstens allmänna inriktning skulle kunna grundas därå.

I stället har kommissionen sökt genom statistiska undersökningar skaffa material för bedömning av den föreliggande frågan. Dessa undersökningar ha såsom utgångspunkt tagit de anhållanden, som säkerhetstjänsten företagit, och anhållandena ha uppdelats med hänsyn till de makter, för eller mot vilka den anhållne arbetat eller misstänkts ha arbetat. Resultatet av undersökningarna ha redovisats i det föregående å s. 247 o. f.; se även de av kommissionen upprättade grafiska framställningarna, Bil. 4 och 5. Såsom i redogörelsen närmare angivits kunna med hänsyn till olika omständigheter några bestämda slutsatser icke dragas av de genom statistiken framkomna siffrorna. Dessa äro — även om man skulle kunna bortse från bristerna och felkällorna i primärmaterialet — icke entydiga. Kommissionen vill emellertid i anslutning till de i Bil. 4 upptagna kurvorna framhålla följande allmänna synpunkter.

Kurvorna innebära givetvis i och för sig icke något uttryck för den intensitet, med vilken de olika maktgruppernas spionage- eller underrättelseverksamhet i Sverige under olika skeden av kriget bedrivits.

Om man jämför å ena sidan ingripanden mot personer, som misstänkts för verksamhet för tysk räkning, och å andra sidan sammanlagda antalet ingripanden mot personer, som misstänkts för verksamhet för västallierad eller rysk räkning, visa kurvorna en betydande övervikt för den sistnämnda gruppen av ingripanden. Från säkerhetstjänstens sida har emellertid framhållits, att de förenade ansträngningarna från allierade spionageorganisationer både kvantitativt och kvalitativt varit betydligt överlägsna den tyska spionageorganisationen och att en jämförelse på sätt nyss nämnts därför icke vore rättvisande om det gällde att bedöma den kraft, med vilken säkerhetstjänsten verkat mot de olika maktgruppernas underrättelseverksamhet här i landet. Med hänsyn till att de olika maktgrupperna bedrivit sin underrättelsetjänst i stort sett självständigt och med begagnande av skilda agenter, borde man enligt säkerhetstjänsten i stället jämföra de olika maktgrupperna var för sig. De från säkerhetstjänsten överlämnade kurvorna, Bil. 6—8, ha upprättats i enlighet med denna ståndpunkt.

Vidare har från säkerhetstjänstens sida påpekats, att de flyktingar, som bedrivit verksamhet av nu ifrågavarande slag, på grund av sin oaktsamhet lättare blivit upptäckta än övriga, mera vana agenter. Flyktingarna, vilka huvudsakligen kommit från Tyskland eller av detta ockuperade länder, hade av naturliga skäl främst deltagit i verksamhet som riktats mot Tyskland. Av de kurvor, som säkerhetstjänsten upprättat över personer som under kriget fällts till ansvar enligt 8 kap. strafflagen (Bil. 8), framgår också, att bland dem som dömts för verksamhet för västallierad räkning omkring hälften utgjorts av flyktingar, under det att beträffande verksamhet för tysk

respektive rysk räkning endast en relativt obetydlig del av de dömda varit flyktingar. Om man bortser från flyktingarna, bliva kurvorna för antalet personer, som dömts enligt 8 kap. strafflagen för verksamhet för respektive västallierad, rysk eller tysk räkning, i stort sett jämlöpande.

Det synes kommissionen vara anledning antaga att en uppdelning av de kurvor över anhållna, som upptagas i kommissionens grafiska framställning (Bil. 4), på flyktingar och andra skulle giva ett liknande resultat. Vidare må framhållas, att från omkring mitten av år 1944 antalet dömda flyktingar väsentligt nedgått. Detta torde böra sammanställas med det förhållandet att för åtal för olovlig underrättelseverksamhet efter den 1 juli 1944 krävdes särskilt tillstånd av Kungl. Maj:t. Flyktingklientelet har uppenbarligen i stor utsträckning rekryterat den grupp, som dömts för olovlig underrättelseverksamhet.

Enligt kommissionens mening lämna de föreliggande statistiska undersökningarna icke något stöd för det framkomna påståendet att säkerhetstjänsten varit ensidigt inriktad i sin spaningsverksamhet. Kommissionen har icke heller eljest under sitt arbete funnit att så varit fallet.

Kommissionen har vid sin undersökning erhållit det allmänna intrycket, att säkerhetstjänsten bedrivit sin spaningsverksamhet i enlighet med gällande lagstiftning och meddelade direktiv, att verksamheten bedrivits energiskt och att arbetet ur teknisk synpunkt varit väl organiserat. De anmärkningar, som kommissionen i vissa avseenden framställt, rubba icke detta allmänna omdöme.

Kommissionen vill härutöver framhålla följande allmänna synpunkter.

I sitt uttalande rörande trafikmedelskontrollen har kommissionen fäst uppmärksamheten på den utveckling till allmänt censurorgan som säkerhetstjänsten undergick.

Redan tillskapandet av en särskild polisorganisation, som utrustas med speciella, långtgående maktmedel och får avsevärda medelsanslag och som dessutom hemlighålles, innebär betydande risker, vilka ökas ju större omfattning verksamheten erhåller. Fara föreligger sålunda att en dylik organisation utvecklar sig till »en stat i staten». Kommissionens undersökning har icke givit vid handen att säkerhetstjänsten utvecklat sig till en sådan »stat i staten». Ehuru avsikten var att hemlighålla säkerhetstjänstens existens, kunde detta ej genomföras. I den mån säkerhetstjänstens existens blev känd men dess funktioner fortfarande hemlighöllos, uppkom inom vida kretsar misstro mot säkerhetstjänsten. Med hänsyn härtill har kommissionen för sin del ansett det nödvändigt att genom den relativt utförliga redogörelse för säkerhetstjänstens verksamhet, som kommissionen i detta betänkande lämnat, bereda allmänheten tillgång till en offentlig redovisning av vad som i förevarande avseende förekommit under krigsåren.

Huruvida säkerhetstjänstens verksamhet med hänsyn till gällande lagstiftnings innehåll kunnat i någon avsevärd omfattning begränsas utan att därmed dess effektivitet i fråga om motverkande av de för landet verkligt farliga brotten minskat, kan icke objektivt avgöras.

Emellertid är att märka att den långtgående och till sin innebörd obestämda lagstiftningen mot olovlig underrättelseverksamhet på åtskilliga punkter saknat underlag i rättsuppfattningen inom stora delar av folket. Exempelvis har det särskilt varit stötande att norska patrioters verksamhet till förmån för sitt land i så stor utsträckning kom att straffas som olovlig underrättelseverksamhet. Lagstiftningens tillämpning, innan denna begränsades till följd av det år 1944 genomförda kravet på Kungl. Maj:ts tillstånd för åtal, hade också menliga politiska återverkningar, och det inom vida kretsar rådande misstroendet mot lagstiftningen har särskilt gått ut över säkerhetstjänsten, som i första hand hade att svara för lagstiftningens tillämpning. En strängare avgränsning och nyansering av straffbudet hade enligt kommissionen varit behövlig; därigenom hade också säkerhetstjänstens verksamhet kommit att begränsas.

När man, såsom nu genom tvångsmedelslagen skett, med hänsyn till utomordentliga förhållanden uppställer mindre krav än eljest på skälen för ingripanden mot enskilda, är det vidare angeläget att genom olika kontrollbestämmelser trygga medborgarnas rättssäkerhet och att genom offentlighet i största möjliga utsträckning bereda allmänheten kännedom om de principer, efter vilka verksamheten utövas. Enligt kommissionens mening borde säkerhetstjänstens tillvaro — i enlighet med vad som avsetts vid försvarstabens förarbeten till säkerhetskungörelsen — ha gjorts offentlig när säkerhetstjänsten vid krigsutbrottet trädde i verksamhet. Genom en begränsning av säkerhetstjänstens verksamhet på sätt ovan antytts samt ytterligare kontrollåtgärder och större offentlighet skulle man ha kunnat bättre upprätthålla det allmänna förtroendet för myndigheterna.

Särskilt yttrande av ledamoten Branting.

Om säkerhetstjänstens inrättande och verksamhet.

Säkerhetstjänstens särställning i förvaltningen.

När Kungl. Maj:t i januari 1945 uppdrog åt en ur riksdagen sammansatt kommission bl. a. att företaga en undersökning av säkerhetstjänstens verksamhet, föranleddes som bekant detta uppdrag närmast av vissa då aktuella händelser inom utlänningskommissionen, men jämväl av den kritik som förekommit mot säkerhetstjänsten. I direktiven till kommissionen framhölls såsom ett oeftergivligt krav, att allmänheten skulle kunna hysa ett orubbat förtroende för ifrågavarande myndigheters »oväld». Sedan numera säkerhetstjänsten upphört och det blivit möjligt att på avstånd betrakta icke blott ifrågavarande klagomål och kritik utan överhuvudtaget säkerhetstjänstens tillskapande, uppgifter och funktion, har det synt mig motiverat att ur allmänna demokratiska och politiska synpunkter taga i betraktande den betydelsefulla åtgärden att också här i landet inrätta en hemlig politisk polis utrustad med extraordinära befogenheter.

I det följande skall alltså, vid sidan av detaljgranskningen, ventileras några helt generella spörsmål. Hur bör egentligen en dylik hemlig polistjänst betraktas, var hör den hemma inom administrationen? Förvaltningshistoriska synpunkter och jämförelser med utländska förhållanden borde här komma i fråga. Men ytterligare reser sig spörsmålet: låter sig en dylik hemlig tjänst verkligen inordnas i det moderna demokratiska samhället, eller hör den hemliga politiska polisen eventuellt uteslutande diktaturen till? Är här överhuvudtaget frågan om ett organ för statsförvaltning eller för politik?

Ett sådant allmänt bedömande av frågan om säkerhetstjänstens inrättande och verksamhet torde väl kunna inrymmas i kommissionens direktiv, eventuellt även tjäna till någon ledning för framtiden, om så skulle inträffa att statsmakterna ville ånyo företaga en liknande åtgärd.

Obestridligen har säkerhetstjänsten intagit en synnerligen särpräglad ställning inom vår förvaltning och företett många för densamma alldeles främmande drag. Dess hemliga karaktär, dess vidlyftiga både in- och utrikespolitiska uppgifter, dess vidsträckta fullmakter och egenartade arbetsmetoder, själva den svävande utformningen av dessa fullmakter och uppgifter, dess ogenomskinliga samröre såväl med hemliga militära organ som med utrikesförvaltningen vid sidan av dess ordinära anknytning till socialdepartementet

samt slutligen och icke minst dess förmåga att liksom prägla hela atmosfären över det samhälle vari den verkade — allt detta medförde att säkerhetstjänsten i vida lager kom att uppfattas såsom ett med svenskt demokratiskt samhällsliv oförenligt element.

Säkerhetstjänsten var uppenbarligen icke något rättsskipande eller dömande organ utan ett administrativt och politiskt. Det är därför svårt att på dess verksamhet anlägga synpunkten »väld» eller »oväld». Mera naturligt faller det sig att beträffande en sådan verksamhet observera administrativa tendenser och politiska riktlinjer. Bedömandet av dess verksamhet kan i följd härav icke uteslutande utformas med ledning av rättsliga synpunkter. Såsom bedömningsnorm anmäler sig också allmänna samhällssynpunkter. I den mån fråga varit om politiska åtgärder kunna dessa icke gärna bedömas annat än från politiska utgångspunkter.

»Hemlig tjänst» i främmande stater.

Det har inom försvarsstaben gjorts gällande, att den svenska säkerhetstjänsten icke skulle ha organiserats efter utländska förebilder. Emellertid har ju säkerhetstjänsten i alla de nyssnämnda avseenden, varigenom den förefallit främmande för svensk förvaltning, visat besläktade drag med motsvarande polisorganisationer i främmande stater. Den svenska varianten må därför aldrig så mycket ha varit av nationellt ursprung, man kommer dock icke ifrån dess egenskap av svensk parallellföreteelse till mycket liknande institutioner utomlands. Betraktandet av förhållandena i utlandet ger därför utgångspunkter för en bättre förståelse av vad saken i Sverige rörde sig om. Även en blick bakåt i tiden synes givande. Härigenom får man en allmän bakgrund till vad som skedde, när den svenska regeringen beslöt säkerhetstjänstens inrättande.

Det kan icke komma i fråga att i detta yttrande giva någon historisk eller eljest mera ingående beskrivning av den ljusskygga, men synnerligen universella företeelse, som i allmänhet brukar sammanfattas under benämningen »hemlig tjänst» — till vilken kategori även den svenska säkerhetstjänsten hörde. Man kan emellertid sammanfattningsvis våga påstå, att en hemlig politisk polistjänst och, vid sidan därav och samverkande därmed, en om möjligt ännu mera hemlig militär spionage- och kontraspionagetjänst sedan mycket länge har fungerat i praktiskt taget alla större och många mindre stater, europeiska och utomeuropeiska. Denna dubbelsidiga, men delvis på samma uppgifter inriktade hemliga statstjänst har i vår tid ur förvaltningssynpunkt som regel sorterats in dels under inrikes- eller civildepartementen — som också haft förvaltningen av den öppna ordinarie polistjänsten — dels under ifrågakommande militära staber. Sålunda har den civila och militära hemliga tjänsten organisatoriskt hållits isär, vilket dock ej hindrat en kontinuerlig samverkan på så sätt, att de militära organen kunnat anlita biträde ifrån eller ge direktiv åt den civila organisationen, samt att denna ansett sig skyldig att rapportera sina militärt intressanta rön.

Att förhållandet mellan respektive hemliga tjänster varit detta, men icke

det omvända, belyser det ingalunda oviktiga faktum, att den hemliga militära tjänsten som regel ansetts mera betydelsefull, också mera »överklassig», samt därför också traditionellt intagit en suverän och överordnad ställning i relation till den motsvarande civila tjänsten. Detta ömsesidiga förhållande har i vart fall utmärkt situationen i de borgerligt stabiliserade staterna med förvaltningsstraditioner från äldre tider. Men under politiska omvälvningsepoker har förhållandet kastats om. Karakteristiskt för den hemliga tyska tjänstens utveckling efter nazismens genombrott synes ha varit det nazistiska partiets inträngande på även förut helt militära områden såsom den hemliga utlandstjänsten, maktstriden mellan de militära och civila krafterna i den inre förvaltningen samt nazistpartiets strävan att främst med Gestapos hjälp dominera även över den hemliga militära apparaten.

Samma nya, otraditionella relationsförhållande mellan militär och civil makt synes tidigare ha inträtt i Ryssland, efter oktoberrevolutionen. När det borgerliga samhället stöptes om och den gamla överklassen fick avträda, måste också generalerna avstå från sin sociala och politiska maktställning, den civila statsledningen tog med hela handen om rodret.

Den politiska polistjänsten.

Till någon erinran om de politiska betingelser som i äldre tider erbjudit jordmån för inrättande av en hemlig politisk polistjänst må påminnas om några allmänt kända exempel. Bekant är hur i Frankrike under Richelieus och Ludvig XIV:s envälden politiskt misstänkta personer togs i förvar — såsom man nu säger — och i egenskap av statsfångar antingen försvann i fångelserna eller avlägsnades ur tillvaron, utan dom och rannsaking. Instrumentet för dessa »förvaltningsåtgärder» var givetvis den hemliga politiska polisorganisationen. Man skall emellertid observera, att hur förhatlig den politiska polisen i Frankrike under dessa äldre tider än gjorde sig, hur nedbrytande för rättssäkerheten systemet än verkade och fastän sedermera Bastiljen stormades och revs, så förblev dock efter allt detta alltjämt den politiska polisen vid makt. Franska revolutionen övertog systemet, därefter Napoleon, därefter restaurationen och det är ju bekant att t. o. m. samma person lyckades under revolutionsepokens alla politiska omskiftelser stå kvar som polischef.

Från det moderna Frankrike är att notera den verksamhet som bedrivs av »la Sûreté générale», den detektiva polisen med sin politiska avdelning och sin samverkan med den hemliga militära tjänsten. I detta sammanhang bör erinras om de starka fascistiska tendenser som gjorde sig gällande inom denna polisorganisation under åren före kriget, dess livliga förbindelser med Hitlers och Mussolinis polis. Det var säkerligen denna reaktionära, halv-fascistiska inställning hos den franska polisen som bidrog till, att det franska samhället aldrig grep sig an med att förintä den femte kolonn, som Hitlerregimen under 1930-talet organiserade i landet. Den franske polischefen under denna period, Chiappe, skulle väl troligen ha arkebuserats som förrädare efter befrielsen, om han icke råkat omkomma under en flygfärd till Syrien.

Den ryska tsarmaktens kamp mot »den inre fienden» fördes som man vet under långa tider med liknande medel och metoder genom den tsaristiska ochranan. De »statsfientliga» elementen utgjordes då av liberala, nihilistiska och socialistiska krafter, men också av frihetssträvande nationella minoriteter i rikets olika delar. När revolutionerna kom, riktade sig folkvreden mot ochranan. Men liksom i Frankrike efter 1789 visade det sig i Ryssland 1918, att också den nya samhällsordningen krävde sin politiska polis, visserligen med helt nya uppgifter. Det gällde nu icke på samma sätt som under tsartiden att hålla nere nationella minoriteter eller icke-ryska folk — tvärtom avsåg ju revolutionen att befria dem. Men det kommunistiska samhället hade dock svåra födslovändor, de kapitalistiska tendenserna levde kvar, de kontrarevolutionära krafterna voro hänsynslösa och de främmande staterna understödde dem. GPU efterträdde ochranan, för att när förhållandena blivit mera stabila ersättas av NKVD.

På samma eller liknande sätt verkade i det gamla Österrike den politiska polisen bland de oppositionella elementen samt de till dubbelmonarkin avslutna, mer eller mindre undertryckta och frihetssträvande folken. Den hemliga engelska tjänsten fann under adertonhundratalet exempelvis i Indien sina speciella uppgifter bland de halvsjälvständiga småfurstendömena, men den sträckte också ut sin verksamhet till de främmande staterna norr om gränsen, där den mötte andra agenter från »främmande makt», såsom Kiplings skildringar av det »stora spelet» ger vid handen. I vad mån denna tjänst utgjorde en del av arméns spioneriorganisation eller sorterade under det berömda »Secret service» har vi oss icke bekant, men sistnämnda mäktiga organisations verksamhet i de flesta europeiska stater har aldrig förnekats — annat än i varje konkret fall!

Systemet att administrera staten och befrämja dess förmenta intressen med hjälp av en hemlig politisk polis eller spioneriorganisation har ingalunda varit något privilegium för stormakterna. Där den medeltida traditionen eller enväldet levde kvar, såsom bland vissa av de italienska småstaterna före enhetsverket, höll sig också allehanda småtyranner eller stadsrepubliker med politiska polismästare jämte tillhörande sbirrer. Metoden att främja och skydda de s. k. statsintressena medelst en hemlig polis- och spionorganisation har för övrigt såsom nämnts ingalunda varit en typisk europeisk företeelse. Tvärtom, intet administrativt fenomen har varit mera internationellt. Man hörde på sin tid mycket talas om den turkiska sultanens grymma hemliga polis. Det japanska kejsardömet förfogade över en i sanning fruktansvärd politisk polis- och spioneriorganisation, till bruk överallt på jorden (också i Sverige), där det hungriga kejsarriket ansåg sig ha intressen att bevaka.

Sålunda har kampen mot »statens fiender», inre och yttre, samordnats med befrämjandet av imperialistiska strävanden eller militärt försvar. Den ifrågavarande aktiviteten har liksom krigsmakten varit av ömsom defensiv, ömsom offensiv karaktär — var gränsen gått har ofta varit svårt att urskilja. Den utländska historiska erfarenheten torde ge vid handen, att det företrä-

desvis varit enväldiga furstar, som i äldre tid inrättat och utvecklat den hemliga polistjänsten. För att tala modernt språk, denna hemliga tjänst har varit utmärkande för »autoritära regimer». Men den har också florerat i de folkstyrda staterna under perioder av osäkerhet och oro. Överhuvudtaget har den varit en produkt av förtryck och krig, eller av sociala och politiska konvulsioner.

Det allmänna ömsesidiga militära spioneriet.

På samma gång och parallellt härmed har det så att säga yrkesmässiga militära spionaget och kontraspionaget arbetat i varje fall under 1800-talet, städse återopande skydds- och nödvärnsargument men ofta i medveten avsikt att förbereda militära eller politiska offensiver.

Genom Dreyfus-affären blev den europeiska allmänheten under 1890-talet varse några flikar av det vidlyftiga militärspionage — med tillhörande korruption, dokumentstöld, provokationer och intrigs spel — som från tysk sida ansågs lämpligt att bedriva mot Frankrike och som naturligtvis hade sin franska motsvarighet.

Betecknande för det militära spionagets livskraft var, att den tyska revolutionen 1918 ingalunda medförde någon förintelse av kejsartidens militära spionorganisationer. De arbetade ostört vidare även under Weimarrepublikens svagaste och mest »demokratiska» period. Det har visats att den spanska generalen Franco redan omedelbart efter första världskriget och alltfört under Weimarrepubliken såsom agent stod i förbindelse med den tyska underrättelsetjänsten, vilken merit han sedan fick tillgodo, när han genom general Canaris' förmedling av Hitler-regimen förhjälpes att starta sitt fascistiska uppror (se F.N:s säkerhetsråds handlingar, Subkommitténs rapport om Spanien 1946).

Balkanstaterna, som ju sedan länge utgjorde en skärningspunkt mellan österrikiska, tyska, ryska, engelska och turkiska intressen, vimlade också av utländska agenter, som sysslade med politiskt och militärt spionage och kontraspionage. I alla länder, även under tiden före 1914, avslöjades tid efter annan utländska militärspionerier, mitt under djupaste fred kom dessa påminnelser om att »det stora spelet» aldrig vilade. Skandalerna förtegs eller blåstes upp, allteftersom det passade ur politiska opportunitetssynpunkter. Alla makter låg och vaktade på varandra. Det var alltså notoriskt redan under denna tid, att de allra flesta stater underhöll mer eller mindre omfattande och dyrbara hemliga organisationer för bedrivande av militärt och politiskt spionage mot presumtiva fiender, men också mot högst vänskapligt sinnade grannar. (I Holland existerade t. o. m. en privat, »neutral» spionerifirma, hos vilken alla makter kunde få köpa hemliga informationer beträffande varandra.) Av denna situation följde emellertid också automatiskt, att alla stater dessutom fick uppgiften att inom eget land bekämpa det främmande spionaget. Kontraspionaget blev alltså halva arbetet och därmed gav sig helt naturligt ett intimt samarbete med den egna statens hemliga polis.

Under Dreyfus-affären beskrevs den europeiska situationen 1898 på följande sätt av Jean Jaurès:

»Det är inte bara så, att nationer som officiellt befinna sig i fredliga inbördes förhållanden, likväl rusta mot varandra, de hängiva sig också oavslutligen åt det allra lägsta, ömsesidiga spioneri. De söka korrumpera officerarna i det främmande landet för att fresta dem till förräderi, de söka komma åt varandras hemligheter genom stöld och list, och de »heroiska» kämparna på var sida om gränsen förnedra sig till att bli simpla polisspioner. Spioneri, kontraspioneri, köp av samveten, dokumentstöld, det är det höga moraliska ideal, till vilket det nu rådande systemet i Europa uppfostrar nationerna! När den europeiska civilisationen äntligen befriats sig från detta system, skall man förvåna sig över, att vi tålt skammen så länge!»

Situationen under mellankrigsperioden.

Sådant var alltså läget redan före 1914. Trots allt kan man ändå påstå, att förhållandena under denna tid var relativt okomplicerade. Å ena sidan var begreppet militärt spioneri ännu såtillvida enkelt nog, att den ifrågavarande hemliga informationstjänsten inriktade sig väsentligen på att införskaffa rent militära upplysningar angående vapen, befästningar, flottenheter, mobiliseringsplaner o. d. Det politiska spionaget sköttes väsentligen genom diplomatin.

Helt annorlunda ställde sig saken i och med den successiva utvecklingen, över krig och revolutioner, fram till »det totala krigets» stadium, när bokstavligen alla förhållanden av ekonomisk, produktiv, kommersiell, teknisk och även social karaktär fick intresse för bedömning av respektive stats »krigspotential» och motståndskraft. Möjligheten att föra krig mot civilbefolkningen och produktionsapparaten genom luftbombardemang medförde också krav på massor av nya upplysningar. Man behövde nu icke längre vara militär expert för att duga till värdefull spion. Varje turist, varje vanlig medborgare blev kapabel att samla intressanta detaljer. »Fienden lägger puzzle», hette det — hela världssituationen blev också till sist ett oöverskådligt puzzle.

Men ytterligare tillkom den sociala utvecklingen. I allmänhet var de sociala och inrikespolitiska förhållandena inom de europeiska staterna före första världskriget mer stabila än de blev efter krigets våldsamma skakningar och omvälvningar. När de borgerliga samhällena omkring 1917 och följande år kände själva sin existens hotad, när den allmänna sociala instabiliteten gjorde sig starkt kännbar, skärptes också kampen mot »den inre fienden», d. v. s. mot de element, som hotade eller syntes hota den bestående ordningen. Detta läge framtvängde i sin tur en skärpning och utvidgning av den politiska övervakningen, vilket alltså i praktiken betydde en förstärkning av den politiska polisens verksamhet och en tendens att sträcka ut den inre hemliga tjänsten till snart sagt livets alla områden. De nya totalitära systemen var på väg redan omedelbart efter första världskrigets slut.

De angivna förhållandena revolutionerade den hemliga tjänsten och framkallade på många håll en våldsam utveckling av densamma.

Den kommunistiska revolutionens återverkningar tillförde den politiska polisen i de borgerliga staterna en ny betydelsefull uppgift, nämligen att bekämpa eller i vart fall kontrollera de kommunistiska rörelserna och hålla ett vakande öga på alla förmenta eller verkliga kommunistiska ledare, organisatörer eller propagandister. Man minns jakten på »Ex-R» och det nära samarbetet härunder mellan polisen i de borgerliga, fascistiska och nazistiska staterna.

Också härvid sammanföll in- och utrikespolitiska synpunkter på ett sätt som medförde ytterligare samarbete mellan den civila och militära hemliga tjänsten. Kommunismen betraktades som en exportvara från Moskva. Kremls avsikt ansågs vara att inifrån upplösa de borgerliga samhällena och framkalla en kommunistisk världsrevolution — detta antogs även många år efter det dessa idéer hade ersatts med en mera realistisk politik. Generalstaberna betraktade på många håll kommunisterna som potentiella myterister. De såg i kommunismen en manöver, inspirerad av den ryska militära imperialismen. Kampen mot den inre och yttre fienden syntes sålunda åter sammanfalla. Samarbetet mellan den politiska polisen och det militära kontraspionaget blev alltså än mera givet.

Vad sålunda gällde förhållandena i de kapitalistiska demokratierna kom till än skarpare uttryck allteftersom en grupp bland dessa snart nog förvandlades till fascistiska diktaturer. Denna strukturförändring föranledde ytterligare en väldig utvidgning av den politiska polisen och den hemliga tjänsten överhuvudtaget. Sedan fascismen tagit herraväldet — såsom alltså skedde i Ungern, Italien, Bulgarien, Estland, Lettland, Polen, Spanien och slutligen i Tyskland och Österrike — samt begynnande och partiellt i Frankrike strax före kriget — utvecklade sig den politiska polisen på dessa håll till det främsta verktyget i statsledningarnas händer. De autoritära regimerna måste helt lita till detta maktinstrument för att hålla den folkliga rörelsefriheten nere. Varje opposition blev betraktad som förberedelse till ett förräderibrott och kriminaliserades — i den mån man brydde sig om att täcka den politiska polisens verksamhet med lagstadganden. Denna utveckling kulminerade och vann sin fulländning med nazismens makterövring i Tyskland.

Politiska polisen i Tyskland. I detta sammanhang hänvisas till den utförliga redogörelse beträffande denna tyska polisorganisations uppbyggnad, som återfinnes i kommissionens betänkande (del II, s. 37). Geheime Staatspolizei blev det viktigaste redskapet i Hitler-regimens händer icke blott för att slå ner arbetarrörelsen och kuva all opposition, utan också för att totalt nazificera hela samhället.

Men man skall observera, att samtidigt utbyggdes från första stunden en korresponderande hemlig nazistisk utlandstjänst, med klart offensiva syften. Den gamla militära spioneriapparaten bibehölls, men vid sidan därav organiserades alltså av tyskarna i de flesta europeiska stater en nazistisk tjänst för spioneri och femte-kolonnverksamhet, omfattande omsider hela de tyska

kolonierna i utlandet, eller om möjligt hela tyska minoritetsgrupper inom främmande folk. Män och kvinnor, alla skulle in i denna hemliga tjänst, ingen tysk fick undandraga sig att på sin post tjäna riket och Führern! För att vederbörande civila element skulle kunna hålla sig kvar i de främmande länderna måste givetvis denna tjänsteplikt förhelligas, förnekas och camoufleras på allehanda sätt, varvid som man minns handeln, vetenskapen, konsten, sporten och religionen fick lämna förklädnader. Den officiella tyska utlandsrepresentationen — alltså de diplomatiska och konsulära kårerna, de officiella militär- och marinattachéerna m. fl. — alla fick skaffa sig två ansikten, ett officiellt med öppna internationella drag och ett hemligt nazistiskt.

Vid spanska inbördeskrigets början 1936 föll hela den nazistiska spionericalentralens arkiv i de republikanska krafternas händer. Här avslöjades hur nazisterna förvandlat den tyska legationen och de tyska konsulaten till upp- rorsnästen, som under diplomatiskt skydd fördelade vapen och propagandamaterial. Man fick se hur från dessa punkter förräderi mot den lagliga spanska regeringen organiserades. Publiceringen av dessa fakta och dokument beaktades emellertid icke i de övriga europeiska stater, som stod i tur att angripas. Hitler-regimen behandlades lika högaktningfullt och förtroendefullt som förut, den fick fortsätta att med dessa metoder förbereda sitt överfall på de demokratiska staterna.

Den svenska politiska polisen — senare säkerhetstjänsten — synes icke heller ha observerat dessa avslöjanden eller fäst regeringens uppmärksamhet på saken. I stället samarbetade den under förkrigstiden liksom senare med Gestapo, såsom i kommissionens betänkande har angivits.

Det blev Gestapos agenter som höll kontroll över hela den vidlyftiga nazistiska organisationsfloran i utlandet. Nyss har erinrats om den maktkamp, som därvid uppstod mellan den nazistiska polisorganisationen och den tyska militära hemliga tjänsten samt den senares successiva underkuvande. Hitler besegrade generalerna helt enkelt genom att låta Gestapo häkta eller mörda dem i deras privatvåningar. Gestapochefen blev till sist den mäktigaste och mest fruktade mannen i naziriket.

Politiska polisen i Finland. Man bör vid denna allmänna översikt beträffande den utländska politiska polisverksamheten under mellankrigstiden givetvis icke glömma den politiska polisens roll i Finland. Efter inbördeskriget 1918, under nästan hela mellankrigsperioden samt naturligtvis under de bägge krigen mot Sovjetunionen såg den finska statsledningen som sin uppgift att med hjälp av en politisk polis kontrollera och genom delvis monstruösa processer förfölja icke blott de kommunistiska elementen i landet (kommunistiska partiet var ju förklarat illegalt) utan också, senare, en vänsterflygel av det socialdemokratiska partiet och vissa därmed sympatiserande borgerliga grupper. Särskilt under kriget på Hitler-Tysklands sida blev denna politiska polisverksamhet intensiv. Speciellt föremål för polisens intresse blev de medborgargrupper, som arbetade för att Finland snarast möjligt skulle

lösgöra sig från samgåendet med den tyska nazistregimen och söka fred med Sovjetunionen.

Åtskilliga händelser visade den finska politiska polisens odemokratiska inställning redan under 20-talet. Betecknande var dess passivitet under Lappotiden. Den bondefascistiska rörelsen fick företaga mängder av svåra våldsdåd utan att besväras av den politiska polisen — åt den sidan blundade ordningens upprätthållare. Man kan säga att den finska politiska polisen under mellankrigstiden i stort sett var ett villigt och hänsynslöst verktyg för en politik, som till sist följdriktigt hamnade i det militära samgåendet med nazistregimen. Men om den politiska polisen i Finland alltså allenast var ett verktyg åt de styrande, skall man dock icke bortse från, att dess aktivitet och uppfinningar mången gång stimulerade regeringskretsarna till att ytterligare skärpa kursen. I dylika fall uppstår ju automatiskt en växelverkan. Bakom den ansvarige ministrarnas åtgärder och beslut ligger väl alltid polischefens fördragning angående upptäckta eller misstänkta »brott» och härvid finns givetvis en möjlighet att upphetsa och alarmera den politiska ledningen.

Det har legat i sakens natur att ett intimt samarbete förekom mellan den finska politiska polismakten och den hemliga finska militära tjänsten. För det finska kontraspionaget var det självklart att man speciellt måste följa de kommunistiska och vänsterorienterade krafternas spel samt i möjligaste mån eliminera dem. Sovjetunionen betraktades ju under hela perioden som den enda tänkbara fienden. Till Ryssland hade 1918 flytt ganska många finnar; dessa betraktades såsom landsförrädare och Moskvans agenter, i alla förbindelser mellan dem och hemlandet såg man farliga anslag.

Av kommissionens redogörelse för vissa konkreta fall (del II s. 95 o. f.) har framgått, hur den svenska säkerhetstjänsten samarbetade med den finska politiska polisen under andra världskriget — sålunda i sin mån befrämjande en för Finland olycklig politik, som säkerligen icke heller ur svenska synpunkter var önskvärd. Att detta samarbete bara var en direkt fortsättning av verksamheten under förkrigstiden och att det kompletterades med lika intima förbindelser mellan respektive länders militära organ, gjorde ju bara samröret så mycket naturligare.

Allmän utökning av den hemliga tjänsten. Det låg i sakens natur att den väldiga utökning av den hemliga tjänsten, som kom till stånd i de fascistiska eller halvfascistiska staterna, drog med sig en motsvarande ansvällning av denna tjänst också inom de demokratiska makterna. Man måste följa med sin tid och i viss mån möta lika mot lika. Därtill kom givetvis den stigande krigsfaran, som motiverade ett allt intensivare spanings- och informationsarbete av politisk, ekonomisk och militär art. Regimen i de totalitära staterna medförde också svårigheter för främmande insyn, som blott kunde övervinnas genom en förstärkt hemlig tjänst. Det ömsesidiga spioneriet florerade på 1930-talet såsom kanske aldrig förr.

I alla länder var karakteristiskt för den hemliga polis- och spiontjänsten, sådan den alltså hade utvecklats under mellankrigsperioden, att den dispo-

nerade över betydande, stundom väldiga ekonomiska anslag — som emellertid aldrig diskuterades i parlamenten — att den opererade utanför den demokratiska kontrollen, i den mån någon sådan existerade, samt att den vid behov ogenerat bedrev sin verksamhet utanför lagens rāmärken.

Opinionskontrollen och propagandan.

En speciell sida av den hemliga polisverksamheten utomlands var också kontrollen över den allmänna opinionen. Denna uppgift ansågs ytterst betydelsefull och hade intresse lika mycket för den militära som för den civila makten. (Det var givet att denna kontroll också hade genomgripande betydelse för befolkningen i sin helhet och för utgestaltningen av det medborgerliga livet.) När den hemliga tjänsten utvidgade sin verksamhet också till detta område — det var då, som den definitivt tog steget över från ordinarie polisverksamhet till kategorin »ochrana». Icke i alla länder, där en hemlig politisk polis fanns, men säkerligen i alla diktaturstater hade alltså den politiska polisen till uppgift att noga hålla reda på vad menige man tyckte och tänkte — om bland befolkningen till äventyrs uppstod några för regimen obekväma idéer, någon förstucken opposition, början till en hemlig kritik. I så fall lurade landsförräderiet! Här fyllde den allmänna, hemliga brev- och telegramcensuren samt telefonavlyssnandet sin uppgift vid sidan av det gamla välkända systemet med spioner och agenter — på svenska s. k. tjallare — som smög omkring bland allmänheten, lyssnade och skvallrade.

Det låg i sakens natur att denna övervakning måste bedrivas med hemliga medel, folket fick icke varnas och skrämmas, utan skulle »fritt» kunna prata bredvid munnen, så att man kunde komma de illojala på spåren! Allt detta sammanhängande också med det offentliga, fria ordets undertryckande. Så långt som till offentligheten fick kritiken icke komma. Presscensuren tvang de avvikande meningarna under jorden, eller motade i vart fall ut dem till privatlivet. Där skulle de avslöjas.

Den politiska polisens nu avhandlade kontrollverksamhet var bara den negativa sidan av saken. Den positiva gick ut på att tala om för folket, vad det skulle tänka — vilket också skedde genom särskilda, för ändamålet tillskapade organisationer, ofta under ledning av nytillskapade propagandaministerier. När polisen observerade någon tendens till allmänt feltänkande, fick dessa organisationer anvisning om hur den rätta meningen, den rätta tanken, den rätta moralen borde se ut. Sedan sattes hela propagandamaskineriet in. Man skall observera att även denna sida av den hemliga tjänsten livligt intresserade de militära myndigheterna. Som framgår av redogörelsen för den svenska utvecklingen, vilken i denna punkt avspeglar förhållandena i utlandet, hade de militära staberna redan under första världskriget allmänt klart för sig, att också propagandan var ett viktigt hjälpmedel för att vinna kriget. Men här öppnade sig så väldiga och vittfamnande områden, att snart nog denna verksamhet utvecklade helt självständiga, från den hemliga tjänsten fristående former. Dock måste ju alltjämt kontakten med högsta

krigsledningen och den hemliga militära tjänsten upprätthållas. Beträffande den oerhörda utvecklingen i det nazistiska Tyskland på detta område kan hänvisas till verket »Propaganda als Waffe» (W. Münzenberg, Edition Carrefour, Paris 1937). Denna fråga ligger dock utanför vad här avhandlas.

Den svenska säkerhetstjänstens tillkomst.

Sådan var alltså den allmänna situationen i Europa under de år, när det andra världskriget närmade sig. Naturligtvis förekom allehanda variationer av hemlig tjänst, naturligtvis var denna tjänst mera utvecklad i diktaturstaterna och mindre i demokratierna — och givetvis hade de systematiska och noggranna tyskarna hunnit längst i fulländning av systemet. Allt detta var också, trots hemlighetsmakeriet, mer eller mindre allmänt känt, när svenska regeringen beslöt att — utan utländska förebilder — inrätta *sin* särskilda »Sicherheitsdienst», *sin* »Sûreté», *sin* »Securidad». Man kan då, såsom förut anförts, mot den internationella bakgrunden och de historiska erfarenheterna göra vissa jämförande iakttagelser.

Militära initiativ och förslag. Här observeras först och främst samröret med de militära myndigheterna. Svenska generalstaben var tidigt ute. Från kommissionens redogörelse (s. 9 o. f.) erinras om hur frågan om en total censur och övervakning av samfärdseln togs upp av den svenska militära ledningen redan kort efter första världskriget. Kommissionen har härom bl. a. anförts:

Frågan om skapandet av ett enhetligt censurorgan sammankopplades på ett tidigt skede med spörsmålet om den statliga upplysningsverksamheten (propagandan), vilken under det första världskriget visat sig vara av stor betydelse. Under åren 1926—30 utarbetade chefen för generalstaben i detta avseende en organisationsplan för ett omfattande kollegialt verk, upplysningscentralen (UC), vars uppgift år 1931 (efter samråd med marininstaben) angavs vara »att vid krigstillfälle ombesörja förbindelsen mellan regeringen och dess civila och militära myndigheter å ena sidan och allmänheten å den andra sidan, så att största möjliga eniga samverkan till vinnande av krigets mål uppnås. Genom anlitan av och kontroll över samtliga medel för en allmän opinions påverkan skola genom UC:s försorg såväl inom som utom eget lands gränser såväl för riket lämpliga upplysningar spridas som spridningen av olämpliga och skadliga meddelanden förhindras. I denna *sin* senare uppgift utgör UC rikets högsta censurorgan.»

Något mera fullständigt utformat system för att förhindra »spridande av krigsunderrättelser till obehöriga» förelåg emellertid icke. Denna omständighet jämte hänsynen till »det totala kriget» föranledde försvarsstaben att 1937 på nytt taga upp denna organisationsfråga. Inom staben utarbetades en promemoria angående revision av de äldre bestämmelserna om censur och övervakningstjänst vid krig eller fara för krig. I den till Kungl. Maj:t av chefen för försvarsstaben den 16 december 1937 överlämnade promemorian hette det bland annat:

Med hänsyn till det moderna krigets karaktär måste censur- och övervakningstjänsten utsträckas till att avse icke endast de rent militära förhållandena utan även andra grenar av samhällslivet. Från att förut ha varit främst en militär angelägenhet

hade censur- och övervakningstjänsten sålunda övergått till att vara ett led i krigföringen vid sidan av de militära operationerna.

En lämplig beteckning å ifrågavarande verksamhet vore av psykologiska skäl *den allmänna säkerhetstjänsten*. — — — Den allmänna säkerhetstjänsten — vars existens enligt vad chefen för försvarsstaben anförde i sin skrivelse till Kungl. Maj:t syntes böra hemlighållas för allmänheten intill dess den trädde i verksamhet — borde innefatta dels teknisk övervakning av de olika grenarna av samfärdseln, dels ock för dylik övervakning erforderlig spaning efter misstänkta personer.

Den allmänna säkerhetstjänsten krävde med nödvändighet enhetlig ledning och borde därför för hela riket ledas av en av Kungl. Maj:t förordnad, redan i fredstid utsedd och direkt under Kungl. Maj:t lydande säkerhetschef. Säsom säkerhetschef borde ifrågakomma en högre ämbetsjurist med polisutbildning. Det erforderliga militära inflytandet borde förutom genom samråd säkerställas genom föreskrift att säkerhetschefen skulle beakta av överbefälhavaren framställda militära önskemål — — —.

Den grundläggande författningen angående den allmänna säkerhetstjänsten borde för vinnande av största möjliga smidighet icke göras alltför detaljerad. Den närmare utformningen av bestämmelserna borde i stället ske i instruktioner och specialpromemorior, som utarbetades av chefen för försvarsstaben och säkerhetschefen med biträde av de i saken berörda myndigheterna.

Hur sedan säkerhetskungörelsen kom till stånd har kommissionen redogjort för. Av denna historik framgår med önskvärd tydlighet att säkerhetstjänsten inrättades på militärt initiativ och i huvudsak efter militära förslag, att därvid jämväl från militärt håll frågan om censur (och opinionspåverkan) togs upp, samt vidare att det militära inflytandet över säkerhetstjänsten garanterades på olika sätt.

Säkerhetstjänstens chef skulle beakta de önskemål, som angåvos av ÖB. Han skulle i samråd med bl. a. ÖB ange huvudlinjerna för säkerhetstjänstens utövande. Inom övervakningsområdena skulle säkerhetstjänsten utövas med beaktande av de önskemål som angavs av den där tjänstgörande högsta militära befälhavaren. ÖB skulle på begäran tillhandahålla säkerhetstjänsten erforderlig militär personal.

Hur intim förbindelsen i själva verket var mellan den civila och militära hemliga tjänsten framgår icke minst av ett förhållande, vilket kommissionen omnämnt i avsnittet om säkerhetstjänstens ekonomiska förvaltning. Det framgår att säkerhetstjänsten försåg försvarsstaben med medel för att hålla sig med hemliga informationsagenter. Till staben har från säkerhetstjänsten utbetalats vissa angivna belopp såsom ersättning åt (enligt vad som framgår av utredningsmaterialet ett 50-tal) personer, vilka av staben använts såsom »tjallare».

Anvisningarna från försvarsstabschefen beaktades också vid säkerhetstjänstens inrättande därutinnan, att den grundläggande författningen »för vinnande av största möjliga smidighet» icke gjordes »alltför detaljerad».

Den icke organisatoriskt, men sakligen grundläggande författningen blev tvångsmedelslagen av 1940. Kommissionen liksom J.O. har framhållit denna lags synnerliga tänjbarhet och oklarhet. Då det exempelvis gällde säkerhetstjänstens handlingsfullmakter enligt tvångsmedelslagen, framgår av kommissionens redogörelse (s. 28), att det icke ens krävdes misstanke om brott

för att »tvångsmedel» skulle kunna tillgripas. Därmed hade man nått långt i »smidighet».

Men ytterligare: den centrala, för hela samhället betydelsefulla frågan om rätten för säkerhetstjänsten att anordna en allmän politisk övervakning, med allt vad därav följde, avhandlades ej i säkerhetskungörelsen, ej heller i tvångsmedelslagen på ett sådant sätt, att någon oinitierad kunde utläsa denna befogenhet ur lagtexten. Icke ens säkerhetschefen själv tycks från början ha förstått säkerhetstjänstens uppgift och lagens mening i detta avseende. Vid ett intressant samtal med statsrådet Westman m. fl. i början av 1940 angående »de politiska ytterlighetsriktningarna» framställde Hallgren den frågan, om det verkligen var meningen, att han skulle organisera en »rysk ochrana» — vilket ej varit avsett, då säkerhetstjänsten inrättades. Han fick bestämt besked om att en allmän övervakning av de politiska ytterlighetsriktningarna skulle anordnas (se s. 265—266).

Sålunda hade man väl beaktat önskemålet, att ifrågakommande bestämmelser för vinnande av största möjliga smidighet icke gjordes alltför detaljerade.

Ur den nya ordningens uppkomsthistoria är vidare särskilt att anteckna:

Den ursprungliga planen avsåg, att censur m. m. skulle anordnas i händelse av *krig*. När detta förslag 1931 omarbetades i Kungl. Maj:ts kansli övergick man till att även tala om »krigsfara». Generalstabens allmänna censurplan av 1933 synes av ordalagen att döma närmast ha varit avsedd för verkliga krigsfall. År 1937 avsåg försvarsstaben, att den föreslagna säkerhetstjänsten och censuren skulle träda i funktion vid »krig eller fara för krig».

Denna förskjutning var utomordentligt betydelsefull. Den föranledde ju att vi i Sverige fick en säkerhetstjänst och en allmän övervakning, som ursprungligen och väsentligen hade organiserats av de militära myndigheterna med tanke på verkliga krigsförhållanden. Detta förklarar mycket. Allmänheten skulle säkerligen i händelse av krig ha fördragit med jämnmod, att de administrativa myndigheterna, särskilt militären och polisen, fått utomordentliga befogenheter. Alla vet, att »i krig tiga lagarna». Nu blev i stället situationen den, att Sverige *icke* drogs in i kriget men likväl på viktiga områden under närmare sex år administrerades efter samma principer och planer som skulle ha gällt, om krig varit rådande (låt vara att givetvis ett krigsutbrott hade ytterligare skärpt övervakningen). Det var detta man kände — här rådde, om icke ett förtryck så i alla fall ett tryck, som icke tycktes stå i riktigt förhållande till vad nödvändigheten och det faktiska läget krävde.

Det synes anmärkningsvärt att hur mycket och hur länge man än på politiskt håll hade talat om en orubblig svensk neutralitetspolitik i händelse av europeiskt krig, hade dock inga planer utarbetats för en »säkerhetstjänst», rimligen avpassad för en dylik neutralitetsperiod. Fundamentala problem berörande rättssäkerheten och den demokratiska friheten sammanhänge dock just med denna fråga om ordningen och säkerheten under ett tillstånd mitt emellan krig och fred.

Att de militära myndigheterna icke särskilt ägnade sina tankar åt detta spörsmål var kanske förståeligt. Men för regeringen borde frågeställningen icke ha varit ovidkommande. Riksdagen visste intet om hela den planerade nyordningen.

Emellertid, sedan detta konstaterats bör ju också noteras, att alla i detta land var ense om, att en särskild säkerhetstjänst allenast kunde tolereras under krig eller krigsfara, alltså *icke* under fred, icke under »normala» förhållanden. Säkerligen var denna enhälliga mening mindre grundad på en principiell ståndpunkt än på den omedelbara känslan av vantrivsel med säkerhetstjänstens tillvaro och verksamhet.

Av vad sålunda anförts framgår alltså den nära *organisatoriska* förbindelsen mellan försvarsmakten och säkerhetstjänsten, ett förhållande som hade sin fullständiga motsvarighet i utlandet och för övrigt låg i sakens natur. Säkerhetstjänsten hade ju till en av sina främsta uppgifter att förhindra meddelanden till obehöriga av s. k. krigsunderrättelser. Detta betydde, får man antaga, att det ofta blev försvarsstabens hemliga tjänst, som gav anvisningar till säkerhetstjänsten.

Förbindelserna i praktiken mellan säkerhetstjänsten och försvarsstabens.

Det har från dessa utgångspunkter synts undertecknad uppenbart, att man icke kan förstå och tillfredsställande bedöma säkerhetstjänstens verksamhet utan att beakta det samarbets- och subordinationsförhållande i vilket den stod till den militära myndigheten. Av kommissionens betänkande framgår endast i ett relativt begränsat antal fall att önskemål från militära myndigheter förekommit. Man får emellertid härav icke draga den slutsatsen, att de militära myndigheterna endast i mycket ringa mån dirigerat säkerhetstjänstens verksamhet. I många fall kan ej gärna förutsättas annat än att en dirigerande kontakt förekommit, ehuru den ej framgår av handlingarna. Förbindelsen kan ju ha upprätthållits formlöst, muntligen eller per telefon.

Militärt inflytande över säkerhetstjänsten. Jag har här behandlat de organisatoriska och faktiska förbindelserna mellan säkerhetstjänsten och de militära myndigheterna lika mycket av hänsyn till de för kommissionens utredning givna direktiven som med syfte på den principiellt betydelsefulla frågan, i vad mån den svenska politiska polistjänsten stått under ett okontrollerbart militärt inflytande. Att säkerhetstjänsten teoretiskt *kunnat* influeras i sin verksamhet av osynliga militära krafter förefaller obestriddigt. Att så verkligen skett har icke visats.

Här har emellertid obestriddigen förelegat en risk. Om man vågar antaga exempelvis att det inom den svenska försvarsmakten fanns inflytelserika kretsar, som under en viss kritisk period var av den bestämda övertygelsen att Tyskland skulle segra i kriget — om man vidare vågar antaga, att vissa personer inom dessa kretsar ansett önskvärt, att Sverige skulle i rätta ögonblicket förena sina krafter med Finland och Tyskland — under dessa förutsättningar ligger det nära till hands, att vederbörande också skulle med

helt andra ögon betrakta, om svenska »krigsunderrättelser» komme till tysk kännedom, än om samma informationer hade lämnats till England och Sovjetunionen.¹ I det förra fallet bleve det ju nära nog en allierad makt, som hölls underrättad om våra militära föranstaltningar, i senare fallet var det eventuella fiender, som skulle fått obehöriga meddelanden. Med en sådan syn på det militära och politiska läget måste ju också vederbörande militära kretsar antagas inrikta säkerhetstjänstens verksamhet något olika i fråga om de två stridande maktgrupperna och deras underrättelsetjänst.

Den uppfattningen har hävdats, att den svenska försvarsstaben under en period 1941 och 1942 var ganska »långt ute» i frågan om ett svenskt deltagande i kriget mot Sovjetunionen samt att härutinnan förelåg en motsättning och dragkamp mellan försvarsstaben och regeringen (jfr tyska militärattachés rapporter). Att många stämmor hade höjts för ett svenskt in-skridande på Finlands sida under vinterkriget, är bekant. Att överbefälhavaren general Thörnell i juli 1941 preliminärt lät erbjuda ett 40-tal lägre och högre officerare att taga värvning på befälsposter i tyska östarmén, kan också ihågkommas, liksom de senare värvningsplanerna beträffande meniga (affären Schmitterlov). Härmed må i detta sammanhang förhålla sig hur som helst, det nyssnämnda hypotetiska antagandet beträffande en viss militär uppfattning om krigsläget och den militärpolitiska utvecklingen förefaller i alla fall icke alltför verklighetsfrämmande. Ett sådant förutsatt läge belyser emellertid i någon mån de farligheter och politiska komplikationer, som *kunna* följa av den anordningen, att den politiska polisen okontrollerat subordinerar under militära organ. Överskådliga konsekvenser hade uppenbarligen kunnat följa, om den politiska polisen, genom samverkan med och beroende av en tyskorienterad militär ledning, hade felinriktat sin verksamhet, om den genom inspirationer från militärt håll vant sig att betrakta tyskarna som »mest gynnad nation». Jag har icke sagt eller velat säga, att så skett, men väl att det kunde tänkas att så skett. Resonemanget är rent principiellt. Utländska exempel har visat, att ett lands inre motståndskraft kunde starkt undergrävas genom en tyskorienterad inställning hos den politiska polisen, som icke korresponderade med folkets och den politiska ledningens vilja.

Detta är en sida av saken. Men man behöver icke röra sig med hypoteser för att visa, att samröret mellan försvarsstaben och säkerhetstjänsten hade vissa obestridliga konsekvenser av anmärkningsvärd art. Det är ju utrett, att säkerhetstjänsten försåg den militära ledningen med diverse upplysningar om enskilda personer. Försvarsstaben önskade få veta, om vederbörande personer var pålitliga eller opålitliga. Så abstrakt uttryckt synes måhända därom intet att säga. I praktiken gick det ju emellertid så till, att säkerhetstjänsten till försvarsstaben överlämnade allehanda förteckningar och uppgifter beträffande enskilda personer. Kommunisterna, syndikalisterna, spanien-

¹ Jämför angående officiella informationer till de krigförande makterna: »Förbindelserna mellan chefen för lantförsvarets kommandoexpedition och tyske militärattachén i Stockholm 1939—1945», Aktstycken utgivna av Kungl. Utrikesdepartementet, 1946.

kämparna m. fl. (även någon gång socialdemokrater) diskvalificerades — i egenskap av beredskapsmän — av den militära ledningen, de placerades på s. k. arbetskompanier. Motsvarande åtgärd vidtogs däremot icke mot nazisterna, oaktat »krigsfall Tyskland» var aktuellt från krigets början intill slutet. (Jfr kommissionens konstaterande s. 301.)

Det är sant att denna de militära myndigheternas föga »oväldiga» hållning mot vissa medborgargrupper icke kan föranleda anmärkning mot *säkerhetstjänsten*. (En annan sak är den stundom lösliga beskaffenheten av säkerhetstjänstens uppgifter.) Men vad sålunda förekom belyser ju, hur en hemlig politisk polis, ställd till en militär lednings disposition, kan av denna missbrukas.

Jag delar icke uppfattningen av kommissionens majoritet (s. 423), att erinran icke kan framställas mot säkerhetstjänstens nu ifrågavarande uppgiftslämnande till de militära myndigheterna. Förut (s. 422) har kommissionen konstaterat, att den icke kunnat finna tillräcklig täckning för den övervakning av de s. k. politiska ytterlighetsriktningarna, som faktiskt förekommit, i säkerhetstjänstens i säkerhetskungörelsen angivna uppgift att förhindra spridandet av s. k. krigsunderrättelser eller i annat av Kungl. Maj:t meddelat beslut. Vad som förelåg var, att säkerhetstjänsten av »ledamöter i regeringen» i början av 1940 erhållit direktiv att ägna uppmärksamhet åt de politiska ytterlighetsriktningarnas verksamhet. Denna uppgift för säkerhetstjänsten berättigade emellertid icke säkerhetstjänsten till dess uppgiftslämnande åt försvarsstaben (och andra institutioner) angående enskilda personers politiska inställning.

En annan sak var givetvis, om säkerhetstjänsten hade sig bekant några omständigheter, *utöver* vederbörandes politiska inställning, som berättigade till misstankar att han sysslade med kriminell verksamhet såsom spioneri, förberedelse till förräderi eller dylikt. I så fall torde anmärkning icke kunna framställas mot uppgiftslämnandet. Att härvidlag draga upp en skarp gräns kan väl i vissa fall ha varit vanskligt. Men en principiell gränslinje finnes mellan ett allmänt politiskt angiveri och polisiära åtgärder till skydd mot brottsliga förehavanden från en av polisen misstänkt person.

Om man vill anse *säkerhetschefen* täckt genom regeringsdirektiven, förblir i alla fall själva det nu ifrågavarande uppgiftslämnandet enligt min mening utan tillbörlig författningenslig täckning. Därför anser jag också, att ett missbruk förelåg, då försvarsstaben infortrade dylika uppgifter.

Det kan förtjäna påpekas, att den svenska militära ledningens diskvalificering under hela beredskapstiden av stora medborgargrupper icke hade någon motsvarighet i jämförbara utländska arméer. I Frankrike exempelvis ifrågakom icke någonting motsvarande, kommunisterna tjänstgjorde under kriget i den kämpande armén sida vid sida med övriga medborgare trots den civila politiska ledningens skarpt antikommunistiska kurs. Icke heller har det för sports, att det upprättats några isolerade »arbetskompanier» i England under »paktens» dagar.

Säkerhetstjänstens förhållande till utrikesdepartementet.

Nu var det ju emellertid så, att den svenska säkerhetspolisen tjänade flera herrar. Den tog också direktiv, eller fick goda råd, från utrikesdepartementet. Utredningen har ådagalagt denna förbindelse i flera sammanhang. Det var utrikesdepartementet, som vid samarbetet med Gestapo bestämde vad som fick meddelas denna institution (del II s. 193). Det var utrikesdepartementet, som i många fall dirigerade frågor om behandlingen av anhållna politiska flyktingar. Utrikesdepartementet hade en speciell tjänsteman för polisfrågor och kontakt med säkerhetstjänsten samt erhöll kontinuerliga rapporter. Då säkerhetstjänsten ju bl. a. hade till uppgift att förhindra verksamhet, som kunde antagas vara till skada för rikets förhållande till främmande makt, blev ett allmänt samarbete nödvändigt med den institution, som ju var specialist på frågorna om rikets förhållande till främmande makter. Här erinras om kommissionens uttalande (s. 227):

Den tolkning, säkerhetstjänsten sålunda givit bestämmelserna i tvångsmedelslagen om åtgärder till förhindrande av skada för rikets vänskapliga förbindelser med främmande makt, har inneburit att under vissa förutsättningar även rena åsikts- och meningssytringar i meddelanden till utlandet kunde bli föremål för ingripande på grund av hänsyn till rikets neutralitet. Säkerhetstjänsten, som i detta hänseende stått i fortlöpande kontakt med utrikesdepartementet, har härutinnan följt de önskemål, som framställts från departementet.

Detta samarbete var i själva verket en konsekvens av stadgandena i det nya 8 kap. S.L. jämte tvångsmedelslagarna. Men förbindelserna gällde ej blott meddelanden till utlandet. Kriminaliseringen av en stor mängd handlingar, som förut varit tillåtna, byggde på ett utrikespolitiskt bedömande, som man icke rimligen kunde begära av säkerhetspolisen. Här berodde ju mycket på vilka de ifrågakommande utländska makterna var, om man skulle bry sig om det goda förhållandet till dem eller icke, huruvida vederbörande makter var känsliga eller icke för mot dem riktad underrättelseverksamhet o. s. v.

Men än mer, omsider blev det ju så, att säkerhetstjänsten fick till uppgift att notera och informera om bland allmänheten förekommande tänkesätt, som kunde anses strida mot den speciella svenska neutralitetspolitiken. På detta område blev den hemliga politiska polisen verkligen något av en ochrana, såsom Hallgren själv hade uttryckt sig. Här krävdes ett konjunkturkänsligt utrikespolitiskt bedömande, samtidigt som saken gällde den inre ordningen. Det ansågs då alltför byråkratiskt, att säkerhetstjänsten i nu antydda frågor skulle vända sig till *sitt* departement och låta detta eventuellt införskaffa utrikesdepartementets synpunkter; man gick direkt till den utrikespolitiska sakkunskapens källa. Detta förfaringssätt var givetvis av alla godtaget.

Som bekant har utrikesdepartementet hävdad, att från dess sida icke givits några direktiv till säkerhetstjänsten, departementet meddelade blott sina speciella synpunkter — »råd av klarläggande och utredande natur» — men tog intet ansvar för polisens åtgärder. Här förelåg en oklarhet, som medförde ansvarsdivision. Säkerhetschefen har, synes det, i allmänhet varit noga med att

skaffa sig »täckning» genom att i föreliggande fall och efter sakens beskaffenhet informera än socialministern — vilket var korrekt — än utrikesdepartementet, än de militära myndigheterna. När vederbörande intet hade att erinra, eller som utrikesdepartementet i fallet med Gestapo-förbindelserna (del II s. 193) rent av meddelade preciserade föreskrifter, eller som försvarsministern gav direktiv (s. 203), fann sig säkerhetschefen ha uppfyllt alla rimliga krav och stå på fast mark. Men vem bar i sista hand ansvaret för säkerhetstjänstens åtgärder?

Fallet Martin—Lilliehöök—Lindberg (s. 311 o. f.) var på sitt sätt belysande. Det anonyma angivelsebrevet lades icke av utrikesministern i papperskorgen, utan överlämnades av honom på hans ämbetsrum till överståthållaren för åtgärder. Denne överlämnade brevet till säkerhetschefen för den åtgärd, vartill det kunde föranleda. Han i sin tur uppfattade dessa herrars skyndsamma hänvändelse till honom såsom ett skäl att taga saken allvarligt, vilket han också gjorde. — Brevet handlade ju bl. a. om checker, som skulle ha »utväxlats» vid en middag, i vilken även amerikanska och brittiska ministrarna deltagit, och själva utrikesministern tycktes ha trott på möjligheten av något dylikt! Vem bar då ansvaret för övergreppen mot Martin, Lilliehöök och Lindberg? Ett divisionsansvar förelåg, även om bara säkerhetschefen blev dömd för sitt »oförstånd». Jag skall strax återkomma till denna speciella fråga om divisionsansvaret och den månghövdade ledningen för säkerhetstjänsten.

Episoden Martin hade emellertid också möjligen intresse ur en annan synpunkt. Sedan utrikesministern erhållit det anonyma brevet, varför vände han sig till överståthållaren? I vilken egenskap hade denne med saken att göra? I vilket förhållande stod han till säkerhetstjänsten?

Nothin har förklarat, beträffande sitt förhållande till säkerhetstjänsten, att han icke — lika litet som utrikesministern — var berättigad att ge säkerhetschefen några direktiv. Han har f. ö. anfört, att »allmänheten», som icke kände till säkerhetstjänstens existens, allt emellanåt vänt sig till honom, i tron att han vore »den på detta område i sista hand ansvariga myndighetspersonen». — Men utrikesministern hörde ju icke till allmänheten, han hade väl reda på säkerhetstjänsten och dess chef. Varför förbigick emellertid utrikesministern i denna angelägenhet sin regeringskollega, säkerhetstjänstens administrative chef socialministern? Och varför tog säkerhetschefen i denna enligt honom så viktiga sak icke heller kontakt med statsrådet Möller?

Någon som helst organisatorisk förbindelse mellan överståthållaren och säkerhetstjänsten fanns icke. Säkerhetschefen sorterade direkt under Kungl. Maj:t, utrikesdepartementet saknade f. ö. icke direkta förbindelser med säkerhetstjänsten. Skulle det mystiska angivelsebrevet verkligen tagas på allvar, berörde det otvivelaktigt den hemliga säkerhetstjänsten, icke t. ex. den ordinarie polisen i Stockholm, som sorterade under överståthållaren. Osäkerhet synes råda på den punkten, om utrikesministern särskilt tillkallat överståthållaren för brevets skull, eller om överståthållaren besökt utrikesministern i någon annan angelägenhet. Troligast är väl, att utrikesministerns hän-

vändelse till överståthållaren helt enkelt berodde på ett förbiseende av det förhållandet, att överståthållaren stod alldeles utanför säkerhetstjänsten. Men när ett visst förvaltningsområde reglerats genom hemliga förordningar och brev, kan en eftergranskare understundom känna någon tveksamhet om hur det hela fungerat.

I affären Martin m. fl. förekom en annan omständighet, som däremot otvivelaktigt måste väcka undran. Varför synes säkerhetstjänsten icke ha gjort några *allvarliga* försök att utforska avsändaren till det anonyma brevet? Brevet, som var maskinskrivet, underkastades veterligen icke någon kriminalteknisk undersökning, icke heller har någon specialist granskat språket och stavningen m. m. Slutsatser hade möjligen kunnat dragas av andra omständigheter. Utrikesministern och överståthållaren hade också, enligt dennes referat (s. 316), talat om att »det borde vara möjligt för säkerhetspolisen att söka reda på avsändaren, som måste vara att finna inom en mycket begränsad personkrets» — eftersom han tydligen känt till och blandat in åtskilliga fakta, som då icke var allmänt bekanta. Utrikesministern synes t. o. m. ha menat, att detta skulle vara den väsentliga meningen med brevets överlämnande till säkerhetspolisen.¹

Här föreligger alltså två frågor. Den första är, vem som var avsändaren? Den andra och kanske intressantare är: varför gjordes inga skönjbara föranstaltningar för att taga reda på avsändaren? Kommissionen har i andra fall sett, att polisen kan göra förvånansvärt omfattande och energiska ansträngningar för att komma till rätta med relativa obetydligheter.

Utrikesdepartementet och säkerhetstjänstens politiska inställning. Förbindelserna mellan säkerhetstjänsten och utrikesdepartementet syns också ha påverkat säkerhetstjänstens allmänna politiska inställning.

Någon kanske förmenar: Säkerhetstjänsten skulle icke ha någon »politisk inställning» alls, den skulle bara göra sin plikt och avslöja brottslig verksamhet! — En sådan uppläggning av situationen verkar säkerligen på många håll tilltalande. Men hur skulle den hemliga politiska polisen kunna undgå att själv tillägna sig en viss politisk inställning — icke en politisk övertygelse, men en uppfattning om vilken politik, som borde befrämjas enligt de styrandes vilja, och vilken som borde motarbetas? Den var ju satt att verka i ett genompolitiserat samhälle, den hade att agera i en luft laddad av brännande politiska frågor, den hade att följa och rätt förstå de politiska uttalanden, som från ledande håll gjordes, den skulle i varje läge veta vad som var rätt neutralitetspolitik. I hela sin verksamhet hade den att tillämpa en intelligent anpassning till en efter många omständigheter skiftande politik, där krigsläget angav bastonen.

Det var fråga om säkerhetstjänstens politiska betraktelsesätt t. ex. när saken rörde å ena sidan hur kommunister, syndikalister, socialister, anarkister, anarko-syndikalister, pacifister, socialdemokratiska ungdomsklubbis-

¹ Beträffande Nothins uppfattning jämför hans uttalande i det i målet ingivna intyget, s. 315.

ter m. fl. skulle betraktas och behandlas. (Faktiskt kunde den ju icke riktigt hålla isär alla dessa »-ister», men den torde i alla fall ha fattat det väsentliga, att vederbörande stod på den orätta sidan om det politiska kritstrecket — jfr s. 424.) Där fanns för säkerhetstjänsten också att kontrollera och registrera englandssympatisörer, Trots-Allt-prenumeranter, köpare av V-nålar, Kämpande demokrater, Tisdagsklubbister — folk som i allmänhet hade en »felaktig» uppfattning om den rätta neutralitetspolitiken. Å andra sidan stod nazisterna, uppdelade i en mängd organisationer av skiftande kulör. Där fanns ytterligare de fanatiska Tysklands-vännerna som svor på att de ej var nazister, där fanns de vita, stundom fanatiska Finlands-vännerna, där fanns antisemiter och andra rashetsare. Hur skulle nu säkerhetstjänsten lägga upp sin verksamhet, hur skulle den gradera och klassificera alla dessa grupper *med hänsyn till deras eventuella samhällsfarlighet?*

Klichén om »ytterlighetspartierna» eller »yttérlighetsriktningarna» var visserligen användbar i vissa sammanhang, men när det för säkerhetstjänsten kom till praktiken, kunde ju inte alla skäras över en kam. Då gällde det att uppfatta, hur vindarna blåste på höjderna. Utrikesdepartementets mening var härvidlag ytterst betydelsefull.

Låt oss exempelvis taga upp en fråga, anknuten till de två kommunistrazziorna. På håll, där man höll på »ovälden», frågades, varför inte liknande kraftåtgärder någonsin under hela kriget kom till stånd mot nazisterna? Enligt vad säkerhetschefen anfört hade särskilt statsrådet Möller — högsta chefen alltså — framhållit lämpligheten av sådana åtgärder (s. 268). De skäl som av säkerhetschefen angavs för underlåtenheten — att vid ett visst tillfälle nazisterna redan blivit »varnade» och troligen undanröjt allt belastande material, eller att polisen icke hade folk tillräckligt för en dubbel aktion, eller att »allmänna opinionen» icke krävde att »något skulle göras» — må övertyga den som vill. I betraktande av hela sakens utvecklingshistoria och den officiella politikens yttringar över hela linjen, förefaller det minst sagt realistiskt att föreställa sig, att säkerhetstjänsten skulle ha ansett lämpligt att »behandla kommunister och nazister lika».

Det var visserligen sant, att rubriken »ytterlighetspartierna» sammanförde kommunister och nazister liksom i samma fålla. Det var också sant, att man i pressen ofta satte likhetstecken mellan Tyskland och Ryssland såsom bägge diktaturstater och att man drog upp »ideologiska» paralleller mellan kommunismen och nazismen. Men i realiteten förelåg icke denna parallellism, den var tvärtom grundfalsk. Ej heller var i realiteten Sveriges utrikespolitiska och militärpolitiska läge åt bägge håll analogt, ej heller betraktades i verkligheten kommunister och nazister med samma ögon av de tongivande skikten.

Säkerhetschefen hade ju f. ö. själv varit med om hela den förkrigstid, när den svenska polisen idkat samarbete med Gestapo och andra utländska polisorganisationer gentemot tyska kommunistiska flyktingar eller utländska kommunister i allmänhet. Någon motsvarande allmän uppmärksamhet hade ju aldrig ägnats de hundratals nazistagenterna eller de meniga nazisterna. Det

historiska och politiska läget var icke sådant, det var — München. Polismyndigheterna hade ju också varit med om spanientiden, när frivilligrörelsen till förmån för republiken kriminaliserats. De f. d. spanienkämparna ansågs efter sin hemkomst extra misstänkta och farliga, ett betraktelsesätt som vidhölls under hela världskriget. Men om dessa mestadels kommunistiska ungdomar ansågs särskilt farliga på grund av presumerad handlingskraft och fanatism, var det aldrig frågan om, senare, att göra upp några särskilda förteckningar t. ex. över nazistsympatisörer, som varit Finlandsfrivilliga eller i tysk krigstjänst. Beträffande dessa skickades icke ut några rapporter av intendenten Lundqvist, såsom skedde i frågan om spanienkämparna (s. 271). De behandlades ingalunda som parias. I fråga om den politiska polisens aktivitet när det gällde kommunister, resp. nazister, fanns en fast tradition från förkrigstiden.

Så följde världskriget, de tyska segrarna i Polen — och det finska vinterkriget, som ju förde med sig, att kommunisterna ytterligare flyttades ner, i lägsta tänkbara klass. Sedan inträffade en serie av händelser som ytterligare var av natur att påverka den politiska polisens inställning och uppfattning. Med flyktingströmmen följde problemet hur de aktiva antifascisterna bland utlänningarna skulle behandlas och historien därom har kommissionen berättat i sitt betänkande del I. Också härvid fungerade det för säkerhetstjänsten lärorika samarbetet med utrikesdepartementet. Med beredskapsinkallelserna följde försvarsledningens förut omnämnda, diskvalificerande behandling av kommunister, syndikalister, spanienkämpar och likställda. Även efter den rysk-tyska »paktens» förintelse och krigsutbrottet vid midsommartiden 1941, då de politiska och militära förutsättningarna totalt förändrats, fortsatte försvarsledningen att behandla kommunistiska beredskapsmän som potentiella förrädare. Men nazisterna fick som regel behålla sina poster. Detta gav på sitt sätt besked åt säkerhetstjänsten.

Det är givet att också de av Hitler-Tyskland framtvingade militära och politiska »eftergifterna» klarlade för säkerhetstjänsten, vilken makt utrikesdepartementet och regeringen betraktade såsom den vilken måste visas konsideration, resp. vilken som för det dåvarande kunde behandlas en smula anorlunda. Man kunde möjligen under det spända läget mot Tyskland ha dragit den slutsatsen, att nazisterna måste övervakas strängare än någonsin. Men den slutsatsen blev icke dragen annat än under en kort tid omkring april 1940. Efter »kupperedskapens» nervösa dagar återgick alla till ett mera » normalt » betraktelsesätt. Och ytterligare: Vid frågan om »upplösning av vissa politiska sammanslutningar» var det i den politiska debatten uppenbart, att aktionen av förslagsställarna avsågs skola drabba enbart det kommunistiska partiet. När då från socialdemokratiskt håll, såsom en kontramina, gjordes gällande, att i så fall också *alla* de nazistiska sammanslutningarna skulle upplösas, avstannade diskussionen. Vi vågar tro att utrikesdepartementet yppade betänkligheter i fråga om en aktion mot samtliga nazistiska grupper. Hur skulle Wilhelmsstrasse väl uppfatta en sådan åtgärd? Så mycket blev ju klarlagt vid de återkommande debatterna om pressens frihet, att ingenting borde skrivas, som kunde väcka den obalanserade tyska diktatorns misshag — där-

på ansågs t. o. m. landets fred kunna bero! Veterligen var det utrikesdepartementet, som främst stod för uppfattningen, att största hänsyn måste tagas till de känsliga tyska nerverna. Denna linje var länge en kärnpunkt i neutralitetspolitiken och den betonades ytterligare genom den av utrikes- och justitiedepartementen förda, ingalunda »oväldiga» beslagspolitiken (jämför R. Edbergs utredning härom i »Tiden», nr 6, 1947).

Men hur skulle det under dessa omständigheter tagit sig ut, om säkerhetspolisen — som bl. a. hade till uppgift att stödja denna friserade neutralitetspolitik genom att notera dem som hade en avvikande mening — hur skulle det tagit sig ut, om säkerhetspolisen plötsligen gripit sig an med att, på regeringens order, igångsätta en allmän razzia mot nazisterna, med massanhållanden, husundersökningar, publicering av material, såsom skedde mot kommunisterna? Var och en förstår, att detta helt enkelt hade varit politiskt otänkbart. *Däremot* var det i linje med den allmänna politiken att 1941 sanktion gavs åt säkerhetstjänstens samarbete med Gestapo. »Icke blott polisiära hänsyn» hade enligt polisens egen uppfattning föranlett denna anvisning. Polis-samarbetet med Gestapo var, såvitt man nu kan bedöma, en detalj i eftergiftspolitiken, vid sidan av permittenttrafiken, divisionen Engelbrecht och mycket annat. Från gestapohåll hade ju gjorts upprepade påstötningar om denna kontakt, som till sist utvecklades därhän, att ett par framstående gestapomän under olika perioder placerades i Stockholm, för att samarbeta med den svenska polisen — angående Wollweberligan m. m. (Del II, s. 85 o. f.).

Nej, det saknas icke fog för uppfattningen att säkerhetstjänsten måste tillägna sig — om den icke hade det förut — en viss »politisk inställning». Att påstå annat vore orealistiskt och ohistoriskt. Och det var uppenbart att den nära kontakten med utrikesdepartementet därvid spelade en mycket stor roll.

Att återigen Sverige *icke*, såsom Finland och Danmark, gick med i »Antikominternblocket», att det kommunistiska partiet *icke* upplöstes, var givetvis också en sida — och en betydelsefull — av regeringens strävan att hålla Sverige så mycket som möjligt utanför den tyska sfären. Sverige kapitulerade icke för de tyska önskemålen, *men* det gjorde betydande eftergifter — vars politiska berättigande här icke skall diskuteras. Säkerhetstjänsten hade att i sitt görande och låtande följa generallinjen. Den gjorde det. Såsom den allmänna politiska kursen var under krigsåren, så blev i stort sett också säkerhetstjänsten. Detta innebär att ansvarsbördan i många fall bör placeras högre upp än på säkerhetschefens skuldror. De speciella anmärkningar, som kommissionen framställt och de ytterligare erinringar, som jag ansett ofrånkomliga, rubbar icke detta totalintryck.

I detta sammanhang bör också konstateras, att säkerhetschefen Hallgren icke tycks ha velat missbruka sin ställning till att driva en »egen» politik. Han synes ha gjort ett visst motstånd både mot den allmänna övervakningen av »ytterlighetspartierna» och mot ett ohämmat uppgiftslämnande åt försvarsstaben — på grund av rättsliga synpunkter, men kanske också på grund av en allmänt moderat inställning. Å andra sidan fogade han sig, utan hårdare motstånd, efter önskemålen från olika håll. Han representerade, synes

det, den mot »regimen» lojala ämbetsmannen, till sin läggning smidig och konciliant, till sin åskådning konservativ, med vissa liberala tendenser — han var alltså icke en reaktionär, icke en »Scharfmacher». Man hade väl kunnat tänka sig, att en »starkare» man på denna post blivit mycket farlig.

Men vad var, för Hallgren, »regimen»? Därmed tycks han ha menat utrikesdepartementet, justitieministern och hans lagtolkare i departementet, försvarsstaben och försvarsministern lika mycket som socialministern. Man bör kanske erinra sig, att Hallgren redan under första världskriget såsom tredje polisintendent i Stockholm innehade en tjänst som i mycket liknade säkerhetschefens. Han torde då stått i ständig kontakt med utrikesdepartementet och generalstaben. Han märkte kanske icke under andra världskriget, att tjugufem år förflutit från det första.

Detta om »ovällden» i säkerhetstjänstens verksamhet; den blev ungefär lika kantstött som den folkrättsliga neutraliteten.

Med vad sålunda anförts är det klart att jag icke kan instämma i undersökningskommissionens allmänna uttalande (s. 423) angående den av säkerhetstjänsten fram till i maj 1945 utövade speciella övervakningen av kommunisterna och i samband därmed företagna åtgärder. Kommissionen har härom anfört:

Med hänsyn till vårt lands läge anser kommissionen övervakningen av kommunisternas verksamhet under tiden fram till krigsutbrottet mellan Tyskland och Sovjetunionen ha varit ofrånkomlig. Även med hänsyn tagen till det därefter förändrade läget har kommissionen icke anledning till erinran mot att övervakningen fortsatte till maj 1945.

Jag har för min del visserligen funnit säkerhetstjänstens ifrågavarande åtgärder stå i överensstämmelse med givna direktiv och med samlingsregeringens allmänna politiska linje. Men jag anser att den med polishjälp genomförda antikommunistiska politiken var sakligen oberättigad. Den dominerande synpunkten vid det politiska bedömandet av ifrågavarande åtgärder måste också enligt min mening vara, om de nödvändiggjordes av den utrikespolitiska situationen och hänsynen till landets läge. Endast hänsynen härtill kan överhuvudtaget i vårt samhälle ha berättigat till en inrikespolitik av nu avhandlade slag. Men hurudant var »vårt lands läge» i verkligheten?

Den verkliga faran för Sveriges frihet hotade under världskriget, enligt min mening, alltid och allenast från Tysklands sida — detta även under den tysk-ryska »paktens» och vinterkrigets period. Man torde minnas, att faran för ett *tyskt* överfall, i händelse Sverige under vinterkriget skulle gjort gemensam sak med Finland, kanske kraftigare än något annat bidrog till, att Sverige då nöjde sig med att intaga ställningen såsom »icke krigförande». Efter rysk-finska freden i mars 1940 var det icke långt till den 9 april 1940! Ingen vill väl i *detta* sammanhang tala om den *ryska* faran!¹ Ännu orimli-

¹ Men *västmakterna* kunde vid den tiden befaras angripa Kiruna malmfält? Ja, faran fanns där, en kort tid! Skulle då ett engelskt-franskt angrepp på den punkten ha medfört, att Sverige ställt sig på Hitler-Tysklands sida? Och att alltså, för den skull, kommunisterna måste övervakas?

gare förefaller det mig att för denna hypotetiska faras skull betrakta kommunisterna såsom ur svensk försvarssynpunkt misstänkta efter det tysk-ryska krigets utbrott.

I det följande vill jag ur kommissionens betänkande taga fram vissa kapitel av allmänt intresse, där kommissionen *antingen* — såsom beträffande »krigsfallsförteckningarna» och »spanienkämparna» — inskränkt sig till ett referat av fakta *eller* — såsom i fråga om »polisprovokationerna» — utformat sitt yttrande på ett sätt som jag icke ansett tillfyllestgörande.¹ Till sist behandlar jag vissa spörsmål av principiell, organisatorisk och politisk natur, under rubriceringen »Säkerhetstjänst i ett demokratiskt samhälle».

Krigsfallsförteckningarna (se s. 257 o. f.).

Såsom framgår av kommissionens betänkande del I, var utländska medborgares rättsliga ställning i Sverige under kriget svag. De var underkastade allehanda kontrollbestämmelser och kunde under årtal författningsenligt berövas sin frihet utan att de övertygats om visst brott eller brottslig verksamhet. Att i händelse av krig sammanföra civila medborgare från fientlig stat i interneringsläger är tillåtligt enligt internationell rätt. Intet torde ur principiella synpunkter vara att säga därom, att de svenska myndigheterna under världskriget vidtog vissa förberedande åtgärder med syftning på ett sådant förfarande.

Saken ställer sig helt annorlunda, då fråga är om att vid ett krigsutbrott omhändertaga större eller mindre grupper av *svenska* medborgare samt att under krigsfara förbereda ett sådant omhändertagande.

I detta sammanhang erinras om gällande bestämmelser i fråga om anhållande och häktning samt de tidrymder, som äro stadgade för upprätthållande av den vidtagna åtgärden. Grundade misstankar om visst brott skall föreligga för att sådan åtgärd skall kunna vidtagas. Den särskilda tvångsmedelslagen av 1940 medförde förvisso en ändring i dessa bestämmelser *dels* därutinnan, att misstanken om visst brott eller viss brottslig verksamhet icke behövde vara lika starkt grundad som under vanliga förhållanden, *dels* i så måtto att maximitiderna för det ifrågakommande frihetsberövandet förlängdes, dock icke mer än till 60 dagar, varav viss tid allenast med J.K:s tillstånd. Frihetsberövandet enligt tvångsmedelslagen fick tillgripas emot personer som misstänktes för att »förbereda, utöva eller främja» sådan verksamhet, mot vilken lagen riktade sig.

¹ Beträffande vissa anmälningar om olämpliga förhörsmetoder (s. 390 o. f.), där kommissionen ej funnit de påstådda fakta styrkta, har jag ej kunnat anmäla avvikande mening men dock funnit de återkommande klagomålen i detta hänseende oroande. Fog finnes för inskröpande av det allmänna kravet, att förhörda personer skola av polisen i allo behandlas »fair».

»Misstanke» är i svenskt juridiskt språkbruk icke ett alldeles flytande begrepp. En »misstanke», som icke grundar sig på något annat än »den misstänktes» känslolinställning eller allmänna tänkesätt och som icke heller förbindes med någon viss gärning, är icke en misstanke i juridisk mening, utan en förmodan eller ett provisoriskt antagande i fråga om »den misstänktes» inre disposition och förutsättningar för att i framtiden kunna begå brott i allmänhet eller någon viss kategori av brott. Utlänningar, som av något skäl kunde »förväntas» eller »befaras» eller »förmodas» begå brott i Sverige, internerades som bekant i många fall under kriget. Någon laglig möjlighet att förfara på detta sätt med svenska medborgare föreligger icke — annat än i sammanhang med att s. k. vaneförbrytare eller återfallsförbrytare lagförs för av dem begånget brott då ju under vissa villkor internering kan ifrågakomma. Icke ens tvångsmedelslagen berättigade polismyndigheterna att »gripa och kvarhålla» någon allenast därför, att han ådagalagt starka sympatier för endera av de krigförande makterna eller hyste vissa politiska åsikter. För sådan åtgärd erfordrades en under omständigheterna någorlunda skäligen misstanke att den »gripne och kvarhållne» kunde på något sätt förbindas med viss brottslig verksamhet.

Såsom synes av kommissionens redogörelse hade säkerhetschefen i cirkulärskrivelse den 27 juni 1940 till övervakningscheferna anmodat dem att inom viss tid inkomma med länsvis ordnade, slutgiltiga förteckningar över personer — såväl *svenska* som utländska undersåtar — som vid eventuell krig skulle *omhändertagas av polismyndigheterna*. Förteckningarna skulle uppgöras med hänsyn till olika tänkbara krigsfall, nämligen krig mot Storbritannien och dess allierade, krig mot Tyskland och Italien samt krig mot Sovjetunionen. Säkerhetschefen underströk i senare skrivelse till övervakningscheferna vikten av, att uppgifterna blev föremål för synnerligen noggrant övervägande, så att i förteckningarna ej upptogs namnen på flera personer än som vore »oundgängligen nödvändigt». Om »förvaringsanstalterna» på respektive orter ansågs otillräckliga, skulle länsstyrelserna meddelas.

Något regeringsbeslut, på vilket säkerhetschefen kunde stödja sina nyssnämnda cirkulärskrivelser, förelåg ej.

Efter vilka normer eller bedömningsgrunder övervakningscheferna skulle gå, när de uppgjorde dessa förteckningar över svenskar, som skulle anhållas i händelse av krig, framgår icke av utredningen. Det klarnade senare under kriget, såsom synes av den vidare redogörelsen. Så mycket var dock tydligt, att säkerhetschefen härmed anbefallde en noggrann allmän undersökning av svenska medborgares politiska inställning och sympatier, men man blev på samma gång tvungen att försöka bedöma intensiteten i deras känslor och hur de möjligen kunde komma att uppföra sig i händelse av krig. Eftersom förteckningarna skulle göras »slutgiltiga» och upprättas »med synnerlig omsorg» torde det vara klart att den ifrågavarande generalmönstringen blott kunde komma till stånd efter ingående undersökningar på varje ort. Dessa

undersökningars företagande innebar på sitt sätt en lika stor utvidgning av säkerhetstjänstens verksamhet som den anbefallda övervakningen av »ytterlighetspartierna».

Vad övervakningscheferna sålunda skulle göra var ju i verkligheten att upprätta ett slags hemliga proskriptionslistor över presumtiva landsförrädare. De personer, som fått sina namn på dessa listor, kunde intet göra åt saken, eftersom de intet visste därom — och de som en gång blivit »omhändertagna» hade fått länge nog sitta kvar i sina »förvaringsrum». Ty här var icke fråga om skuld eller oskuld, utan om åsikter och sinnelag och allmänt anseende enligt polisens bedömande. Det var verkligen en stor makt, som övervakningscheferna och deras underlydande härmed hade fått — eller tagit sig. Eftersom cheferna icke kunde känna alla personer i länet, måste de givetvis överlåta namnsamlingen till säkerhetstjänstens ombud på de olika orterna. Säkerligen kunde härvid både oförstånd och godtycke insmyga sig.

Man kan föreställa sig, om dessa »krigsfallsförteckningar» nu skulle publiceras, att de i många enskilda fall skulle väcka indignation. Att ha varit betraktad som eventuell landsförrädare! Man kan också föreställa sig, att på dessa listor *icke* figurerade diverse personer, som i händelse av krig verkligen skulle ha blivit förrädare eller kollaboratörer.

Kommissionen har konstaterat, att ingen annan förfaltning eller lag kunde åberopas till stöd för ett omhändertagande av denna beskaffenhet än 1940 års tvångsmedelslag. Enligt min mening berättigade emellertid lagen *icke* till det avsedda omhändertagandet. Vid lagens antagande och förlängning hade säkerligen icke heller någon inom riksdagen en tanke ditåt, att den skulle kunna berättiga ej mindre till de allmänna spaningsåtgärder som här företogs än även till de ifrågasatta masshäktningarna i händelse av krig. Det rörde sig om tusentals personer. Men så »tolkades» dock lagen och detta icke blott av säkerhetstjänsten utan också av »vederbörande inom justitiedepartementet». Därmed har givits ännu ett bevis för hur denna ojämförligt »smidiga» lag har åberopats till stöd för åtgärder som ingen anat. Dess oklarhet var omöjlig att genomskåda, dess vrängbarhet var outtömlig.

Den »beredskap» som här praktiserades — och som resulterade i att cirka 3 000 personer diskvalificerades som svenskar, varav omkring 2 000 kommunister — förefaller mig vara av anmärkningsvärd beskaffenhet icke blott ur lagliga synpunkter utan även med hänsyn till de planerade åtgärdernas konsekvenser, om det kommit till ett förverkligande. Många fall av upprörande individuell orättvisa skulle troligen ha inträffat. Ett krigsutbrott skulle alldeles säkert ha kastat om känslotänkandet hos många människor och erbjudit många överraskande vändningar. Det är rätt vanligt att personer med mer eller mindre passionerat eller »fanatiskt» temperament tycker ena dagen si och andra dagen så, lika starkt i bägge riktningarna.

Men saken hade också en allmän-psykologisk och försvarspolitisk sida. Skulle alltså Sverige ha börjat sitt krig med att häkta massor av svenskar? Hur skulle detta ha verkat i landet, i vederbörandes bekantskapskrets? Skulle

det ha stärkt sammanhållningen och tillförsikten? Så bekämpar man dock icke en femte kolonn!

Säkerhetschefens åtgöranden i frågan om »krigsfallsförteckningarnas» upprättande sanktionerades emellertid av Kungl. Maj:t — närmare tre år efter krigsutbrottet. Den 13 mars 1942, alltså icke tidigare, föreskrev Kungl. Maj:t att det skulle åligga säkerhetschefen att med stöd av uppgifter från allehanda myndigheter upprätta förteckningar över svenskar och utlänningar, som skulle omhändertagas vid krigsfall.

Nu meddelades också, genom ett säkerhetschefens cirkulär av den 11 april 1942, närmare direktiv beträffande efter vilka grunder förteckningarna skulle uppgöras.

Bland englandssympatisörer skulle sådana omhändertagas, vilka hade en inställning till Storbritannien som kunde jämföras med nazisternas och kommunisternas inställning till Tyskland, respektive Sovjetunionen.

Beträffande englandssympatisörerna skulle å ena sidan särskilt stor försiktighet iakttagas, men å andra sidan borde de ledande i »Kämpande demokrati» och »Tisdagsklubben» särskilt observeras.

Bland nazisterna skulle ledarna för Nationalsocialistiska partiet och Svensk Opposition upptagas, »ävensom andra vilka visat särskilt fanatisk inställning till Tyskland och nationalsocialismen och vilka kunde antagas komma att gå Tysklands ärenden även vid ett tyskt angrepp på Sverige eller vilka däri såge en möjlighet att här i landet få införd en nationalsocialistisk regim». Särskild misstro anbefalldes mot naturaliserade tyskar och sällskapet Manhem. Även Sveriges Nationella Förbund borde uppmärksammas.

Rörande kommunisterna skulle i stort sett gälla vad nyss sagts om nazisterna, med iakttagande givetvis att beträffande dem inställningen till Sovjetunionen och kommunismen i stället vore avgörande.

Riksdagsmän skulle tills vidare ej upptagas å förteckningarna.

Kommissionen har icke närmare uttalat sig om »krigsfallsförteckningarna» enär dessa icke i praktiken kom att föranleda några ytterligare åtgärder. Emellertid bör enligt min mening också detta kapitel belysas, när fråga är om den verksamhet som bedrevs av eller genom säkerhetstjänsten, med eller utan Kungl. Maj:ts uppdrag. Att dessa vidlyftiga förberedelser för häktning av ett betydande antal svenska medborgare i fall av krig aldrig kom att förverkligas, enär Sverige aldrig drogs in i kriget, är ett förhållande som enligt min mening icke bör utesluta ett omdöme om vad som faktiskt förhades och förbereddes.

I fråga om de olika krigsfallen var nu angivna tre huvudfall, nämligen 1) angrepp av Tyskland m. fl. stater, 2) angrepp av Storbritannien m. fl. stater samt 3) angrepp av Sovjetunionen m. fl. stater.

När Kungl. Maj:ts beslut kom 1942, var ju Storbritannien och Sovjetunionen allierade makter. Icke desto mindre förutsattes vid denna tid, att Sverige t. ex. kunde råka i krig med Ryssland utan att samtidigt komma i krig med England. Det var så man på sina håll hade trott i Finland.

Veterligen var den militärpolitiska situationen på våren 1942, att ett angrepp av Sovjetunionen mot Sverige icke hotade. Ordet »angrepp» får emel-

lertid icke tagas efter ordalagen; varje stat påstår sig ju vara angripen om den råkar i krig.

Men kanske ansågs ett angrepp från Tyskland just på våren 1942 vara möjligt. Tyskland var emellertid vid denna period engagerat djupt inne i Ryssland.

Det är svårt att föreställa sig att ett ärende av denna räckvidd, med dess utpräglad militärpolitiska bakgrund, icke skulle ha behandlats i samråd med de militära myndigheterna. I så fall har detta förhållande intresse för det i annat sammanhang behandlade spörsmålet om försvarsstabens roll såsom inspirationskälla till säkerhetstjänstens verksamhet.

Men, för att återgå till frågan om lämpligheten ur försvarssynpunkt av de ifrågasatta masshäktningarna vid ett krigsutbrott — om jag anmärker på detta, hur hade då enligt min mening bort förfaras? Var det icke troligt, att också här i landet fanns en farlig femte kolonn? Skulle min mening verkligen vara den, att man vid ett krigsutbrott bort lämna femte kolonnen fria händer?

Ingalunda! Vid ett krigsutbrott skulle givetvis polisbevakningen på alla hotade punkter ha väsentligen förstärkts. En polis-mobiliseringsplan skulle ha utarbetats — kanske den fanns? Det ligger också i sakens natur att säkerhetstjänsten skulle ha fördubblat sin vaksamhet mot vissa kända grupper och att, vid minsta ansats till kupp eller annat förräderi, polisen skulle ha slagit till. Men icke i blindo, icke mot skyldiga och oskyldiga om varandra.

Man torde ha bort utgå ifrån, att »den femte kolonnen» bestod av två kategorier: dels de hemligt organiserade aktionsgrupper, som verkligen stod redo för vissa våldsåtgärder, dels hela skaran av potentiella förrädare av mera löslig beskaffenhet — fiendens försiktiga, fega, avvaktande sympatisörer, opportunisterna som följde segraren. Den senare gruppen kunde man t. v. ha lämnat därhän. Den förra, verkligt konspirativa gruppen borde säkerhetstjänsten ha känt till. Om icke, måste man vänta för att se den avslöja sig. Denna grupp hade emellertid troligen icke avslöjat sig själv på förhand genom »fanatiska» deklamationer om sina sympatier, den hade troligen icke heller utgjorts av de under förkrigstiden framträdande politiska ledarna eller propagandisterna.

När situationen bör antagas ha varit denna, borde enligt min mening de starkt framträdande psykologiska skadeverkningarna av blinda masshäktningar vid krigsutbrottet ha övervägt de mycket problematiska nyttoverkningar, som masshäktningar enligt dessa krigsfallförteckningar kunde medföra.

Detta om de vidtagna åtgärderna och det planerade förfarandet ur försvarspolitiska och rättsliga synpunkter. Såsom obestriddligt kvarstår under alla förhållanden, att säkerhetschefens åtgärder 1940 under ett par års tid saknade täckning i något Kungl. Maj:ts beslut. Kvar står också enligt min mening, att Kungl. Maj:ts nyssnämnda föreskrifter av den 13 mars 1942 i händelse av krig icke kunnat förverkligas på laglig grund, försåvitt icke vid krigsutbrottet hade gällt annan lag än när föreskrifterna utfärdades.

Aktionen mot »spanienkämparna».

Av kommissionens redogörelse (s. 271) framgår, att en »rapportör» omkring årsskiftet 1941—42 till säkerhetstjänsten avgivit diverse berättelser *dels* angående »vissa av rapportören uppgivna förhållanden i samband med spioneri- och sabotagebrott», *dels* angående »planer för utförande av dylika brott». Dessa berättelser hade av polisen sammanställts och därvid hade fogats en förteckning över 88 personer, huvudsakligen f. d. spanienkämpar, vilkas namn »rapportören» nämnt.

Till denna sammanställning hade antecknats uppgifter beträffande vad som av stockholmspolisen var känt angående de 88. Det sålunda färdigställda aktstycket hade distribuerats bland övervakningscheferna i riket av intendenten M. Lundqvist. Därefter, den 21 januari 1942, hade säkerhetschefen utsänt en cirkulärskrivelse till övervakningscheferna, vari framhölls, att visserligen ingen garanti kunde lämnas för riktigheten av de i sammanställningen förekommande uppgifterna; likväl borde berättelserna tillmätas stor betydelse. »Uppgifterna kunde nämligen i viss mån anses ha blivit styrkta genom flera av säkerhetstjänsten verkställda utredningar.»

I sin cirkulärskrivelse anbefalldes säkerhetschefen »en försiktig undersökning» av uppgifterna. De 88 borde, i den mån de fanns inom övervakningsområdena, ställas under kontroll. Överhuvudtaget borde alla kända spanienkämpar ställas under skärpt kontroll.

Kommissionen har haft tillfälle att se den ifrågavarande sammanställningen. Vid granskningen av enskilda klagomål hade jag redan förut observerat att säkerhetstjänsten liksom andra myndigheter visat största misstro gentemot f. d. spanienkämpar. Säkerhetstjänsten har till kommissionen avgivit en förklaring, vilken av kommissionen refererats.

Av »rapportörens» olika, mångfaldiga berättelser framgår mycket tydligt, enligt min mening, att han själv var en psykopatiskt belastad fantast, inspirerad av hämndlystnad och begär att göra sig märkvärdig. Här var tydligen icke frågan om en »rapportör» eller »tjallare» i vanlig mening, utan om en f. d. »spanienkämpe», som av något skäl vänt sig till polisen i uppsåt att i största utsträckning skada hela kretsen av f. d. kamrater. »Rapportören» hade, såsom det framgår, dag efter dag återkommit till polisen och vid varje besök med patologisk talförhet, i en aldrig sinande ström berättat historier berörande snart sagt hela världssituationen och samtliga personer, som han kunde erinra sig ha kommit i beröring med eller hört talas om under sin Spanien-tid. Såsom uppenbart exempel på ovederhäftigheten och fantasifullheten i hans uppgifter må nämnas att han påstod, att en viss av polisen, försvarsstaben och för övrigt av många vederhäftiga personer välkänd ung socialdemokrat skulle ha planerat mord på en kamrat och dessutom umgåtts med planer att spränga tyska legationsbyggnaden i Stockholm i luften.

Samtidigt med dylika uppenbart orimliga fantastier förekom emellertid

också i mannens berättelser mer eller mindre riktiga uppgifter om kända ting, dels berörande vissa i pressen refererade sabotagemål, dels beträffande den norska kurirtrafiken och i viss mån beträffande norska frihetskampen, varom »rapportören» fått kännedom. I fråga om »planerade» sabotageaktioner hade »rapportören» meddelat ett sammelsurium av hörsagor och fantasier avseende planerade attentat såväl i Norge som i Sverige.

Den ovederhäftiga och ur polissynpunkt värdelösa karaktären av alla dessa »rapportörens» historier borde för säkerhetstjänsten ha stått klar. För polismyndigheterna måste denna typ av patologiska angivare vara välkänd, likaväl som den är det för sinnessjukläkarna. Men i stället synes säkerhetstjänsten ha tagit mannens berättelser på fullaste allvar — liksom skedde med det anonyma brevet i affären Martin.

I två avseenden har detta ärende synts mig anmärkningsvärt. Saken gäller för det första säkerhetstjänstens i Stockholm åtgärd att till övervakningscheferna i landet distribuera en angivelseroman av denna mindervärdiga beskaffenhet, försedd med vissa rekommendationer ifråga om dess sanningshalt. Men ytterligare framställs anmärkning mot det tillvägagångssätt, som här kommit till användning, att misstänkliggöra en stor samling personer genom att först sammanföra dem under en kollektiv benämning och därefter anbefalla »skärpt övervakning» mot samtliga i detta konstruerade kollektiv med anledning av vad som ur polissynpunkt måhända kunde tillvitas någon eller några.

Man skall först och främst observera, att angivelseskriftens anklagelser för kriminella gärningar eller planer *icke* ledde till anhållande eller åtal mot någon enda av alla de övervakade. Beträffande »ett *par* personer framkom omständigheter, som stödde antagandet att de sysslade med illegal verksamhet av något slag». Men med hänsyn till bristande bevis kunde mot dem varken anhållande eller åtal komma ifråga. Sammanlagda antalet »spanienkämpar» i riket torde belöpt sig till omkring 300.¹ Av dessa befanns i detta sammanhang två vara värda att nämna. Men också beträffande dem observerar man med vilken försiktighet säkerhetstjänsten uttryckt sig: det hade framkommit »omständigheter som stödde antagandet», och antagandet om vad? Att de sysslade med illegal verksamhet »av något slag», kanske olaga brännvinstillverkning, kanske »svarta-börs-affärer»? Det var uppenbarligen icke mycket som fastnade i det väldiga nät, som säkerhetstjänsten kastade ut över »spanienkämparna». Även om säkerhetstjänsten i andra sammanhang träffat på en eller annan »spanienkämpe», förändrar detta icke min uppfattning om det oberättigade i den anbefallda skärpta kontrollen över *alla* »spanienkämpar».

Beträffande säkerhetstjänstens halva bestyrkande av angivelseskriftens sanningshalt observerar man först reservationen. Säkerhetstjänsten kunde »givetvis icke lämna några garantier» för uppgifternas riktighet. — Nej, hade den kunnat det, skulle man ha satt igång med en jätteaktion! Men sedan

¹ Cirka 550 reste och cirka 250 stupade.

heter det i alla fall, att uppgifternas riktighet kunde »i viss mån» anses ha blivit styrkt genom t. ex. »utredningarna i målen mot Wollweber, Rom-Liberson m. fl.»

Närmare ger undersökningen härutinnan vid handen: Wollweber skulle, enligt säkerhetstjänstens förklaring, ha uppgivit för säkerhetstjänsten, att »lämpliga medhjälpare för sabotageverksamheten blivit utsedda redan i Spanien, bland den internationella brigadens folk». Det vore onekligen egendomligt om Wollweber haft en sådan uppgift. Vilken sabotageverksamhet kunde det härvid vara frågan om? Skulle man omkring 1937 eller 1938 utsett föröware av sabotage i Sverige under det kommande världskriget? Och skulle, tre—fyra år senare, alla svenska f. d. spanienkämpar ställas under misstanke på grund härav?

I fråga om det ävenledes åberopade Rom-Libersonmålet hade, enligt förklaringen, utredningen givit vid handen, att medlemmarna politiskt hörde hemma »närmast i det kommunistiska lägret». Bland »spanienkämparna» fanns många kommunister — alltså: Rom-Liberson-utredningen gav skäl för att ställa spanienkämparna under skärpt kontroll!

Såsom bevis för att den skärpta övervakningen mot spanienkämparna varit motiverad, anfördes senare från säkerhetstjänsten, att det i stor utsträckning kunnat konstateras samband mellan olika personer, som rapportören nämnt. De personer, som varit i Spanien samtidigt, som kämpat tillsammans, som sårats och legat på sjukhus tillsammans, de kände varandra. Somliga upprätthöll en kamratlig kontakt. Var verkligen detta något skäl för misstankar, som kunde berättiga till aktionen mot »spanienkämparna»?

Bland dessa, som på sin tid velat våga sina liv för demokratins och frihetens sak i ett främmande land, som trotsat många vedervärdigheter för att utan lön göra denna insats, fanns alla slags människor, de flesta unga och en del äldre, de flesta allvarliga men en del äventyrslystna, de allra flesta utomordentliga karaktärer men en och annan virrhjärna. Efter sin hemkomst till Sverige spridde sig de överlevande i hela landet och försökte bygga upp sin existens på nytt. Men nu fick de erfara, att de här hemma av vissa myndigheter och arbetsgivare betraktades som synnerligen misstänkta och farliga individer. Att ha kämpat mot Hitler i Spanien var icke en rekommendation. För många blev den påtvingade särställningen en svår börda. När beredskapsinkallelserna kom, blev också spanienkämparna ihågkomna — dessa som visste något om krig, skickades till »arbetsläger» såsom suspekta medborgare. Sedan arbetslägren upphört, blev spanienkämparna icke som andra unga män inkallade till beredskapstjänst, vilket givetvis väckte uppmärksamhet i deras omgivning.

Kommissionens utredning har åtminstone i viss mån kastat ljus över säkerhetstjänstens bidrag till spanienkämparnas ovärdiga behandling från det svenska samhällets sida.

Angående polisprovokation i allmänhet samt vissa anmälningar därom.

I vissa anmälningar till kommissionen har gjorts gällande, att polisen tillgripit »provokation» såsom en metod för att få anmälaren eller annan person ådömd straff. Även i pressen och den offentliga debatten har förekommit anmärkningar av samma slag.

Vid granskningen av säkerhetstjänstens verksamhet har det syntts mig erforderligt att ägna särskild uppmärksamhet åt den speciella företeelse, som är känd under benämningen polisprovokation, detta såväl på grund av nyssnämnda anmälningar som med hänsyn till allmänna opinionens starka reaktioner gentemot ifrågavarande företeelser. Provokation är en internationellt känd polismetod; den franska benämningen på den person, vilken i detta sammanhang låter bruka sig som polisens verktyg — »agent provocateur» — är allmänt vedertagen.

Begreppet polisprovokation är utan tvivel *tänjbart*, omfattande i vidsträckt bemärkelse en skala av åtgärder från lätt psykologisk påverkan av den misstänkte fram till direkt anstiftan av brott och konkret medhjälp vid brotts utförande. Det har syntts mig påkallat att söka något närmare klargöra, vad som enligt min mening bör med polisprovokation förstås och hur den samma brukar tillgå, detta så mycket hellre som meningarna härom i kommissionen gått isär. Ståndpunkt måste tagas till den frågan, när och under vilka omständigheter en förekommen polisprovokation otvivelaktigt måste anses såsom en förkastlig och anmärkningsvärd åtgärd, respektive — eventuellt — en av omständigheterna berättigad metod för upptäckande av brott eller stävande av brottslig verksamhet. Utifrån den sålunda klargjorda uppfattningen har jag tagit ställning till ett par enskilda klagomål som syntts mig belysande.

Polisprovokationen synes vanligen förberedas på så sätt, att den polisman, som leder spaningsarbetet i ett visst fall, uppdrager åt en agent eller förtroendeman att söka komma den misstänkte eller hans krets in på livet, för att utforska hans åtgöranden eller avsikter, samt skaffa bevis mot honom. Agenten skall alltså förtiga sin verkliga ställning och i stället utföra något slags lämplig roll, nästla sig in hos den misstänkte och framför allt söka vinna hans förtroende, allt under samråd och kontakt med polismyndigheten, som hjälper honom att framträda i den överenskomna rollen, förser honom med pengar o. s. v. Lyckas agenten i denna första uppgift har förutsättningarna för den provokatoriska verksamheten tillrättalagts.

Men uppgiften att vinna den misstänktes fulla förtroende är vanligen icke lätt, det krävs allt mer effektiva åtgärder. Det är helt naturligt att den som umgås med planer på illegal verksamhet, eller redan bedriver en sådan, visar sig förtegen och misstrogen. Agenten ger sig därför sken av att dela den misstänktes allmänna åsikter, eventuellt också hans politiska uppfattning. Agen-

ten visar sig ha ungefär samma inställning till den verksamhet eller den handling varom fråga kan bli. Är den misstänkte tveksam och osäker, visar sig agenten som en beslutsam och viljestark man. Han uppträder f. ö. i allt som »sympatisör» och samtidigt som generös kamrat. Han lånar ut pengar, han bjuder på förtäring, på en gång för att göra sig angenäm och avlyssna vad den misstänkte kan säga under spritens påverkan.

Redan på detta stadium kan ofta provokationen anses ha tagit sin början. Den som umgås med planer på att utföra någon riskabel gärning, kan i många fall stärkas i sitt ännu obestämda uppsåt därigenom att en annan person uppträder, som helt allmänt delar och understödjer hans åsikter. Brottslingen »in spe» (agenten och den med honom samverkande polisen hoppas ingalunda, att den misstänkte skall avstå från sin gärning, utan tvärtom att han skall *försöka* utföra den) finner sig moraliskt stärkt genom att någon tycks vara solidarisk med honom. Att icke längre vara ensam är redan mycket.

I andra fall och särskilt då fråga är om politisk illegal verksamhet torde väl ett dylikt moraliskt stöd från agentens sida vanligen sakna betydelse, nämligen i den mån den misstänkte redan är medveten och övertygad om det berättigade i sina planer. Men givetvis kan också härvid gränsfall förekomma.

Det ligger emellertid nära till hands att den misstänkte i sin tur fattar misstankar mot sin nya bekantskap och önskar bevis på att vederbörande står på hans sida. Agenten måste då gå längre och visa vad han duger till. Han söker ådagalägga sin pålitlighet och användbarhet på olika sätt, han gör kanske gällande att han varit med om liknande illegal verksamhet förut, han förebringar intressanta dokument, han ställer pengar till förfogande, han trollar fram intressanta bekantskaper och förbindelser, han utverkar nyttiga tillstånd och rättigheter, han vidtar åtgärder eller utför handlingar, som utan tvivel skulle kompromettera honom inför polisen — om han icke själv vore polisens agent. Sålunda uppträder han såsom en pålitlig och värdefull medarbetare — allt med stöd av sin uppdragsgivare polisen, som alltfört tillhandahåller erforderligt material, nödiga extra bekantskaper och förbindelser, tillstånd från myndigheter etc. och som också kan konsten att synas blunda, när den ser som bäst.

Härunder fortsätter agenten att på olika sätt stimulera sitt tilltänkta offer till att fullfölja sina måhända ännu obestämda planer. När omsider den konkreta gärningen börjar diskuteras, uppträder provokatören ofta som den ivrigaste, men härvidlag gäller det givetvis för honom att visa försiktighet och omdöme. Samtidigt söker han samla bevis. Där så passar sig förespeglar han den eventuella brottslingen en lysande ekonomisk vinst av brottet.

När vederbörande sedan kommit fram till de omedelbara förberedelserna för brottets utförande, är agenten med, han liksom håller den andre i handen, reser med honom till ort och ställe, tar hand om väskor och material, skaffar biljetter etc. Polisledningen håller han samtidigt underrättad, så att den i sista stund före brottets utförande skall kunna anhålla vederbörande.

Vid polisingripandet låter sig agenten kanske också anhållas, han spelar sitt dubbelspel ännu ett stycke, allt efter omständigheterna, eventuellt inför domstol och in i fängelset, som dock för honom troligen blir en kort sejour.

Understundom låter provokatören också — med sina uppdragsgivares goda minne — brottet komma till utförande, för att »rättvisans tjänare» skall kunna definitivt få fast vederbörande och göra ett slut på hans verksamhet.

Också andra provokatoriska metoder kan givetvis komma till användning, t. ex. att agenten på lämpligt vis försätter den misstänkte i affekt, väcker hans vrede, svartsjuka eller hämndbegär, stimulerar hans politiska indignation eller hans antisociala inställning.

Detta är enligt min uppfattning polisprovokationens vanliga förlopp, sådan den också mer eller mindre tydligt framträder i vissa anmälningsärenden.

Uppenbart är att om provokationsbegreppet — i stället för att fattas på det sätt som här utvecklats — starkt begränsas, då faller därunder icke åtskilliga åtgärder, som i de enskilda fallen förekommit. Om man exempelvis anser, såsom kommissionens flertal, att med provokation skall förstås, att polisen »föranleder en person till brott vilken eljest icke skulle ha gjort sig skyldig till brottslig handling» — eller om man, såsom intendenten Lundqvist, beskriver provokation såsom en åtgärd i syfte att *förmd* någon till brott — då räknar man ej såsom provokation den mer eller mindre subtila psykologiska påverkan, det stimulerande, det tillrättaläggande o. s. v. som jag för min del anser utgöra klandervärd provokation.

Den metod för brotts bekämpande, som sålunda berörts och till vars försvaret från polishåll givetvis anförts det rättsenliga syftet, torde begreppsmässigt böra begränsas åt två håll. På ena sidan om den egentliga polisprovokationen kan ställas den s. k. tjallar-verksamheten, bestående i att polismyndigheten upprätthåller förbindelser — fasta eller tillfälliga — med personer, som i sin dagliga gärning har tillfälle att träffa många människor, avlyssna samtal eller eljest i sin miljö lyckas uppsnappa upplysningar, vilka de mot ersättning rapporterar till polisen.

Från polishåll understrykes, att man genom denna traditionsrika, allmänt brukade institution kommit många brott på spåren. Jag finner emellertid tjallartrafiken såsom allmän företeelse osmaklig och dess konsekvenser undergrävande för den medborgerliga trivseln och fria samvaron.

På andra sidan om polisprovokationen kan inrangeras den ännu mera skrupelfria metod, som i Amerika går under namnet »frame up»: en person, som myndigheterna anser bedriva brottslig verksamhet, oskadliggöres på så sätt att han bringas eller förleds att vid sitt anhållande inneha föremål eller handlingar, som syns bevisa att han begått ett brott — t. ex. ett mord — vartill han i själva verket är alldeles oskyldig. Falska vittnen anskaffas o. s. v. Alla måste vara ense om det kriminella och förkastliga i denna sistnämnda metod för brottslighets bekämpande. Några fall, där dylika metoder kommit till användning i Sverige, är mig veterligen icke kända, även om s. k. polisvittnen stundom givit anledning till anmärkning.

Frågan, huruvida polisprovokation bör tolereras eller icke syns allvarlig nog. Principiellt måste man betrakta det såsom ett administrativt renlighetskrav att endast sådana medel och metoder kommer till användning vid polisverksamheten, under samhällets bekämpande av brott, som står i full överensstämmelse med det allmänna rättsmedvetandet. Att begagna bedrägliga metoder eller rent av tillgripa brott, eller brott närstående gärningar, för att kunna effektivt bekämpa brottslighet måste betecknas som förkastligt och ovärdigt ett rättssamhälle. Kravet på ur moralisk synpunkt oantastliga metoder måste givetvis ställas strängare gentemot representanterna för samhället i dess egenskap av rättsvårdande, trygghetsgaranterande och moralbildande makt, än då fråga kanske kan vara om handlingsnormer för enskilda personer i ett extraordinärt läge, exempelvis under en motståndsrörelse i av fienden ockuperat land. Frågan om provokation i *något* fall bör kunna anses tolerabel lämnar jag emellertid därhän.

Genom 1940 års tvångsmedelslag förlänades polismyndigheten (säkerhetstjänsten) vissa långtgående befogenheter mot såväl misstänkta som icke misstänkta personer, för att bli i stånd att förhindra eller uppspära bland annat »brott mot rikets säkerhet». Håri inbegreps uttryckligen alla former av s. k. olovlig underrättelseverksamhet. Den polisverksamhet, som möjliggjordes genom tvångsmedelslagen, utvecklade sig tvivelsutan efter linjer, som skilde sig från den vanliga. De extraordinära hjälpmedel, varmed tvångsmedelslagen utrustade polismyndigheten, innefattade emellertid givetvis icke någon rätt att *därutöver* företaga eller organisera mer eller mindre provokatoriska åtgärder för ifrågavarande »brotts» uppspärande.

Jag vill efter detta principiella ståndpunktstagande övergå till granskningen av ett par enskilda fall.

Fallet Stahre—Öberg (s. 332 o. f.).

Av kommissionens redogörelse har jag särskilt fäst mig vid följande.

En patriotisk norrman B bedrev under 1943 en verksamhet, som avsåg insamlande av uppgifter av militär betydelse rörande förhållandena i tyska hamnstäder m. m. Härunder trädde han i förbindelse med diverse sjöfolk. Han sysslade icke med spioneri mot Sverige. Han dömdes för olovlig underrättelseverksamhet samt för en valutaförseelse.

Om Stahre och Öberg har upplysts att de anhölls den 27 november 1943, samma dag som B, samt att de jämte honom dömdes för olovlig underrättelseverksamhet, valutaförseelser samt ytterligare vissa mindre förseelser.

Intet av de sålunda förekomna brotten eller förseelserna syns mig ha varit av den allvarliga beskaffenhet, att polismyndigheten ens hade bort ifrågasätta tillgripande av provokation för deras bekämpande.

Kriminalkommisarien O. Danielsson har anfört: Till kriminalpolisen hade den 13 oktober 1943 meddelats att Stahre och Öberg, vilka bägge tjänstgjort å fartyg, som gått på tyska hamnar, sysslade med svartabörsaffärer, växling av utländska valutor samt spioneri.

Öberg hade i september 1943 varit anhållen under fyra dagar, misstänkt

för olovlig underrättelseverksamhet, men lösgivits av brist på bevis. Danielsson har särskilt åberopat, att Öberg under detta första anhållande »icke varit beredd att göra något erkännande, med mindre fullgoda bevis kunde presteras». Den omständigheten, att en anhållen person icke velat erkänna straffbar gärning, utan att fullgoda bevis presteras, synes mig icke berättiga polismyndigheten till provokation.

Emellertid har Danielsson, med åberopande av Öbergs ovillighet att erkänna, vidare anfört: En kriminalkonstapel Nygren beordrades därför att försöka få personlig kontakt med Stahre och Öberg genom att spela någon lämplig roll och under samvaro med dem om möjligt skaffa sig inblick i deras verksamhet, så att Stahre och Öberg kunde anhållas och avslöjas. Sedan Nygren den 27 oktober 1943 fått kontakt med Stahre och Öberg, upprätthöll han ifrågavarande förbindelse till dess Stahre och Öberg blev anhållna. Över sina sammanträffanden med Stahre och Öberg upprättade Nygren promemorior, varigenom Danielsson hölls underrättad om vad som föregick.

Nygren har själv berättat: Som förmedlare av bekantskapen anlidade Nygren en broder, till yrket maskinist, som gjort bekantskap med Stahre och Öberg genom att förespegla dem, att han kunde skaffa köpare av norsk valuta. För bekantskapen med Stahre och Öberg valde Nygren att spela rollen av byggnadsarbetare med lösdrivartendenser, med smak för skumma affärer under devisen »små men säkra», med vissa kunskaper och talanger och med god tillgång till spritvaror.

Stahre och Öberg har anfört: Nygren hade under tiden efter den första bekantskapen i samband med flitigt spenderande av sprit underhållit dem med berättelser om lyckade skumraskaffärer och sina fina förbindelser. Sålunda hade han bland annat berättat om ett hemligt uppdrag i Sundsvall för någon polsk organisations räkning samt i detta sammanhang gjort allt för att intressera dem för sådan verksamhet.

Nygren har om samma sak uppgivit: Den 9 november 1943 berättade Nygren om den av Stahre och Öberg omförmälda, fingerade resan till Sundsvall och uppgav sig känna en viss polack. Stahre och Öberg såg i bekantskapen med den av Nygren omnämnde polacken ett tillfälle att förbättra sina vid denna tid dåliga affärer och bad fördenskull Nygren enträget att sätta dem i förbindelse med polacken. I överensstämmelse med planen för sin verksamhet sökte Nygren dämpa deras livliga intresse för den s. k. polska förbindelsen.

Ostridigt är, att någon »polack» i detta sammanhang ej figurerat, »polacken» eller »den polske diplomaten» var en ren uppfinning av Nygren.

I Nygrens den 11 november 1943 upprättade promemoria anföres, att Öberg förklarat sig inneha diverse skisser och ritningar, som han ville sälja (till vilken köpare som helst), och undrat om icke den av Nygren angivna polacken var intresserad. Nygren hade så småningom lovat söka förbindelse med polacken.

Beträffande de olika punkter, som avses med anmälningen om provokation, vill jag uttala följande.

1) *Påståenden om provokation i samband med inhämtande av uppgifter rörande Emden.*

Se härom kommissionens redogörelse s. 339—343.

Av vad där anförts synes mig framstå som sannolikt, att Öberg i viss mån stimulerats till att »göra något av» sjömannen Tyborns berättelse om Emden genom Nygrens föregående tal om »sina fina förbindelser», speciellt den för Tysklands-uppgifter intresserade polske diplomaten, samt att Nygren genom att, i stället för Öberg, lämna Tyborn 20 kronor som ersättning för Tyborns uppgifter till Öberg, stimulerat Tyborn till att fullfölja sitt uppgiftslämnande.

Det kan starkt ifrågasättas om icke Nygren genom vad sålunda förekommit överskridit gränsen för tillbörliga polismetoder, givetvis på sina förmäns ansvar.

2) *Påståenden om provokation i samband med inhämtande av uppgifter rörande Lübeck.*

Se härom kommissionens redogörelse s. 343—347.

Jag anser tydligt, att Nygrens anskaffande under föreliggande omständigheter av kartan över Lübeck, hans befattning med dess förstoring, hans upptagande av uppgifter från Kattilasaari och hans föranledande av denne att på kartan inpricka vissa platser skulle ha inneburit brott mot 8 kap. strafflagen, om ej Nygren varit säkerhetstjänstens agent. När Nygren emellertid ställde denna karta till Öbergs och Stahres förfogande, under omständigheter så att kartan kunde antagas av dem, efter verkställda inprickningar av militärt betydelsefulla punkter, vidarebefordras, är frågan om icke Nygren visade oförstånd i tjänsten.

Genom att Nygren själv företog handlingar, som för Öberg och Stahre framstod såsom illegala, uppmuntrade han dem att, under fortsatt samarbete med sig, fullfölja sina planer. Uppenbarligen syntes för dem det gemensamma innehavet av kartan underlätta deras verksamhet och öka deras chanser att göra sig vinst. De stimulerades ytterligare genom Nygrens osanna uppgift, att han fått kartan av den intresserade »polacken», vilken kunde antagas bli en god köpare. Att observera i detta sammanhang är också Nygrens egen anteckning av den 17 november 1943, där han vitsordat, att han visat kartan för Öberg och Stahre samt förklarat, att polacken lämnat den »med uppgift att pricka in de upplysningar, de kunde lämna». Dessa sistnämnda anteckningar syns innefatta ett erkännande av indirekt uppmaning till brott.

Kattilasaaris uppgiftslämnande till Nygren synes ha innefattat alla rekvisit till brott enligt 8 kap. strafflagen, förutom på den punkten att Kattilasaari, sig själv ovetande, i själva verket kom att lämna sina uppgifter till en säkerhetstjänstens representant. Kattilasaari föranleddes av Nygren till en handling, som för såväl honom själv som för Stahre och Öberg måste upp-

fattats såsom illegal, vilket icke gärna kan ha varit meningen med säkerhetstjänstens verksamhet.

Också Stahre och Öberg stimulerades att fortsätta sin verksamhet genom att de av Nygren hölls underrättade om Nygrens och Kattilasaaris skenbart brottsliga förehavanden.

Kartan med dess inprickningar kom också att spela den rollen, att Stahre ådömdes ansvar för att han verkställt kopior därav. Förutsättningarna för Stahres ifrågavarande brott hade lagts tillrätta genom att Nygren givit honom kartan, under omständigheter som klargjorde, att den skulle användas i illegalt syfte.

En kopia av den förstorade, inprickade kartan överlämnades den 23 november av Öberg till norrmannen B, vilken i sin tur synbarligen avsåg att befordra den till en utländsk legation. I denna del är alltså tydligt, att två personer begick brott med användning av det material, som anskaffats, iordningställt och givits dem av polisen, samt att till en utländsk legation kunnat genom polisens medverkan överlämnas militära uppgifter angående en främmande makt. Det provokatoriska materialet hade kunnat bli till viss skada för landet, om det kommit till de tyska myndigheternas kännedom, att den norska, engelska eller ryska legationen fått ifrågavarande kartor.

3) *Påstående om provokation i samband med försäljning av handlingar till en föregiven polsk diplomat.*

Se kommissionens redogörelse s. 347—349.

Jag vill fästa uppmärksamheten på att det var Nygren som i samråd med polisledningen anordnade detta sammanträffande varvid, såsom framgår av kommissionens redogörelse, ett fullkomligt maskeradupptåg sattes i scen. Härvid inköpte »diplomaten» av Stahre och Öberg vissa rapporter från Lübeck, men själva kartförsäljningen blev ej av, enär man ej kommit överens om priset. Episoden visar bland annat, vilket högt pris Stahre och Öberg satte på den av Nygren anskaffade och genom Nygrens försorg inprickade kartan, med andra ord vilken ekonomisk stimulans som polisagentens karta utgjorde för dem.

Åklagaren förde först talan mot Öberg och Stahre för denna försäljningstransaktion, men återkallade vid tredje rättegångstillfället sitt ansvarsyrkande i denna del, dock utan att ange skälet härtill.

Nygren och Öberg anhölls först 8 dagar efter detta sammanträffande, sedan de hunnit med en del ytterligare brott, för vilka de ådömdes ansvar. Upptåget med den polske diplomaten i CD-bilen var enligt min mening ägnat att kasta löje över polisen, men stimulerade givetvis Stahre och Öberg att fortsätta sina affärer.

4) *Angående Öbergs verksamhet den 23 och den 24 november 1943.*

Se kommissionens redogörelse s. 349—350.

Av vad som anförts i kommissionens redogörelse vill jag framhålla följande.

Nygren hade den 17 november uppsökt Stahre på hotell Nordstjärnan, varvid Stahre hade besök av en sjöman F. Denne höll just på att lämna upp-

gifter till Stahre bland annat om Stettin. Härefter anlände Öberg och föreslog att en rapport skulle upprättas över Kielkanalen och Bremen. Nygren skrev ned vad Öberg berättade om leden Brunnsbüttel—Bremen, vilket kompletterades av F. Vid ett sammanträffande mellan Öberg och B den 24 november renskrev B efter Öbergs diktamen en av Öberg innehavd rapport rörande iakttagelser under resa Brunnsbüttel—Bremen. Denna rapport var en avskrift av den, som den 17 november upptagits av Nygren, med stöd av Öbergs och F:s uppgifter. Även dessa uppgifter avsåg Öberg, att B skulle överlämna till en utländsk legation. Öberg ådömdes sedan ansvar för de uppgifter han den 24 november lämnat B om förhållanden i Brunnsbüttel och Bremen, vilka upplysningar alltså var grundade på de uppgifter, som Nygren tidigare antecknat huvudsakligen från Öberg men även från F.

Härav synes framgå ej mindre att Nygren nedtecknat uppgifter av Öberg och F, för vilka uppgifters vidarebefordran två personer blev dömda, än även att dessa uppgifter angående förhållandena i tyska farvatten kunnat komma till främmande makts kännedom, till eventuell skada för rikets förhållande till annan främmande makt.

Jag finner vad sålunda i olika avseenden förekommit synnerligen anmärkningsvärt. Man har här fått en serie exempel på en polisprovokation, som icke kan förklaras genom att polismyndigheterna sökt avslöja exceptionellt farliga brott. I detta fall föreligger sålunda, att polismyndigheten stimulerat till brott dels genom förespeglning av ekonomisk vinning och överlämnande av betalning, dels genom att agenten föregått med dåligt exempel, i det han själv deltagit i verksamheten och företagit skenbart illegala handlingar. Polisagenten t. o. m. uppmanade de misstänkta till brott, genom att han framförde en uppmaning därom till dem från den imaginära polska diplomaten. Ytterligare föreligger, att polismyndigheten själv producerat och ställt till förfogande dokument, som begagnats vid utförande av brott, ett tillvägagångssätt som under förevarande omständigheter torde stå medhjälp mycket nära. Slutligen observeras att de vid provokationen begagnade, med polisens medverkan tillkomna dokumenten övervakats så illa att de kommit eller i varje fall kunnat komma i främmande makts hand.

Den omständigheten att Stahre och Öberg synes ha handlat i vinningsyfte kan enligt min mening icke väsentligen förändra det principiella bedömandet av vad som sålunda förekommit.

Fallet Nordh—Hansén (s. 366 o. f.).

Beträffande detta fall har jag särskilt fäst mig vid uppgifterna angående Nordhs och Hanséns förhållande till olika grupper av norska flyktingar i Sverige. — Inledningsvis må dock erinras om, att bägge blivit dömda för olovlig underrättelseverksamhet bestående i att de lämnat uppgifter till tyskarna. Jag hänvisar i fråga om åtalet mot Nordh och Hansén till kommissionens redogörelse i betänkandet del II, s. 161 o. f.

Polismannen Nordhs och tjallaren Hanséns brottsliga samröre med tys-

karna är *en sak*. En annan är frågan om *provokation* förekommit i deras mellanhavande med norrmännen. Ytterligare reser sig frågan om polisledningens ansvar för konsekvenserna av, att Nordh och Hansén betrotts med övervakningsuppdrag gentemot de i norska frihetskampen engagerade personerna.

Beträffande mellanhavandet med de norska patrioterna, liksom i övrigt, uppstår vissa svårigheter att vinna klarhet om vad som verkligen förekommit, enär såväl Nordh som Hansén vid upprepade tillfällen haft motstridiga eller osanna uppgifter samt överhuvudtaget visat stor benägenhet att fabulera. Härtill kommer att den enes uppgifter till den andre givetvis kunnat förvanskas genom det indirekta återgivandet. Emellertid vill jag framhålla följande:

Efter det Nordh och Hansén fått kontakt med varandra, samarbetade de till en början endast i de spaningar beträffande stöld- och svartabörsaffärer, med vilka Nordh hade befattning på grund av sin tjänstgöring vid kriminalpolisens andra rotel. Efter det förhör, som kommissarien Lönn höll med Hansén den 15 mars 1943, (se s. 370 i föreliggande betänkande) erhöll emellertid Hansén i uppdrag att söka hålla kontakt med de illegalt arbetande personer, om vilka han berättat under förhöret, samt att meddela säkerhetstjänsten vad därunder framkom, vilket Hansén lovade att göra. Även Nordh anmodades av Lönn att följa verksamheten inom de kretsar, varifrån Hansén erhållit sina upplysningar. Sålunda etablerades ett samarbete mellan Hansén och Nordh på ett helt nytt område, som icke sorterade under den ordinarie kriminalpolisen, utan under säkerhetstjänsten. Uppdraget till Nordh och Hansén synes till att börja med närmast ha haft »tjallar»-karaktär, dock gick det ju något längre. Skulle Nordh och Hansén »hålla kontakt» med de misstänkta grupperna, blev det snart nödvändigt att de skulle på något sätt maskera om sig.

Nordh och Hansén insåg detta och sökte därför redan i mars 1943 inträde i kommunistiska partiet. De ansåg sig på så sätt ha utsikt att kunna tränga in i de ifrågavarande kretsarna. Hur det gick med detta inträde i kommunistiska partiet är oklart. Nordh påstår, att de besökte ett möte någonstans på Blekingegatan i Stockholm och därvid blev »inröstade» i partiet. De erhöll emellertid tills vidare inga medlemsböcker, ty det skulle ha beslutats, att deras inträde skulle vara »konfidentiellt».

Uppenbarligen möttes Nordh och Hansén från kommunistisk sida med misstro. De har bägge uppgivit, att de kommit till den uppfattningen »att de måste göra någonting för att bevisa, att de verkligen var användbara kommunister», och att de därför borde införskaffa vissa upplysningar, »som kommunisterna ville ha».

När Hansén förhördes av polisen den 6 december 1945 meddelade han emellertid bland annat, att från det kommunistiska partiets sida aldrig begärdes, att Hansén skulle utföra något som helst partiarbete eller införskaffa några slag av upplysningar. Nordh har i detta avseende lämnat uppgifter, som icke överensstämmer med vad Hansén berättat. (Se härom s. 371—372 i föreliggande betänkande.)

Det var emellertid tydligt, att Nordh och Hansén icke bara skulle tjänstgöra som »tjallare» till polisen. De utrustades av Lönn och försvarsstaben med diverse militära uppgifter om svenska försvarsanläggningar, vilka de skulle få lämna ut. Provokations-spelet var igång. Jag hänvisar i detta avseende till Hanséns vid polisförhör den 6 december 1945 lämnade uppgifter, som återgivits å s. 372 i föreliggande betänkande, och de i anslutning därtill återgivna uppgifterna av en tjänsteman vid norska legationen i Stockholm och av kommissarien Lönn. Det bör uppmärksammas, att Hansén vid nämnda polisförhör uppgav sig ha utlämnat vissa uppgifter till en grupp *norska* flyktingar, men att Lönn till kommissionen förklarat, att han utlämnat ifrågavarande uppgifter för att Nordh och Hansén skulle komma illegalt arbetande *svenska* kommunister närmare in på livet.

Vidare är att uppmärksamma dels vad som upplysts angående Hanséns den 6 och den 8 april 1943 till säkerhetstjänsten lämnade meddelanden om den kontakt han erhållit med en viss grupp norrmän i Stockholm, dels Nordhs och Hanséns åtgöranden med det av norrmännen till dem anförtrodda, norska propagandamaterialet och dels säkerhetstjänstens befattning med detta propagandamaterial, varvid dylikt material av säkerhetstjänsten återlämnades till Nordh och Hansén. Se i dessa delar s. 372 o. f.

Hansén uppfattade, enligt sina uppgifter inför rådhusrätten, Lönnns återlämnande av materialet så, att förbindelsen med norrmännen alltjämt skulle upprätthållas. Han fick i uppdrag att »nästla sig in hos kommunisterna» och ge norrmännen åter sitt material. Han skulle också försöka utforska, var trycksakerna fabricerades.

Av Lönnns vittnesmål vid Stockholms rådhusrätt den 18 januari 1946 (s. 374) framgår, att polismyndigheten, som innehade det norska materialet, ställde detta åter till norrmännens förfogande i fullt medvetande om dess planerade användning i Norge.

Ytterligare vill jag hänvisa till kommissionens redogörelse å s. 375—379 rörande Hanséns befattning med de resor, som vissa norrmän, med vilka Hansén hade kontakt, företog mellan Sverige och Norge.

Omständigheterna under den resa, som Hansén och tre norska medborgare företog till Mellerud den 7 maj 1943, var enligt min mening typiskt provokatoriska. Norrmännen gjorde gällande, att Hansén varit synnerligen aktiv, han hade tagit initiativet till resan, lugnat dem med avseende på pengar, köpt tågbiljetter, garanterat dem uppehållstillstånd för den svenska gränsorten, betalat utgifter under resan. Hansén bestred detta. Han bestred mera, allteftersom tiden gick. Vid polisförhör med Hansén den 13 december 1945 om denna resa hette det: »Han hade aldrig vare sig av Nordh, Lönn eller annan polisman uppmanats att stimulera norrmännen i deras illegala verksamhet. Hans uppgift hade endast varit att hålla intim kontakt med norrmännen . . . givetvis under sken av att han anslöt sig till deras åsikter och syften.» Men vid polisförhöret i Mellerud, omedelbart efter anhållandet, låg dock så mycket klart, att Hansén måste medge, att han »i viss mån deltagit i förberedelserna till denna resa».

Jag sätter i detta fall större tilltro till norrmännens uppgifter än till Hanséns, särskilt med hänsyn till Hanséns föregående verksamhet och hans visade otillförlitlighet.

Norrmannen P har gjort gällande — vilket i detta sammanhang må antecknas — att resan den 7 maj 1943 varit resultat av en ren provokation från Hanséns sida, varvid avsikten hos säkerhetstjänsten varit att åstadkomma skärpt bevakning på ömse sidor om gränsen och söka försvåra kurirförbindelsen mellan Sverige och Norge. P har även gjort gällande, att Hansén arbetat som tysk spion.

I sina uppgifter till polisen var Hansén alltid mån om att framställa norrmännens planer såsom farliga och våldsamma. I fråga om mellerudsresan hade han uppgivit, att den företagits i avsikt att spränga Lysedalsbron. Några objektiva belägg för denna uppgift syns ej ha förelegat. Norrmannen N uppgav, att han företagit resan uteslutande för att söka hämta sin hustru och dotter, som han hade kvar i Norge. Norrmannen O, som förut rest med propagandatryck till Halden i Hanséns sällskap, uppgav att Hansén nu skulle sammanföra honom med den tullman, som under den föregående resan underrättats om att de skulle komma igen och passera gränsen natten mellan den 6 och 7 maj. Vid anhållandet i Mellerud innehade norrmännen intet sabotagematerial — om man icke dit vill räkna en väckarklocka.¹

Det är i detta sammanhang att minnas, att Hansén vunnit norrmännens förtroende genom sin lyckade resa med O till Halden i april 1943, där han, med säkerhetstjänstens hjälp, hade fått allt tillrättalagt på den svenska sidan, men där han skenbart hade tagit stora risker under illegalt arbete i Norge.

I själva verket tog ju Hansén inga risker alls. Om han gripits av Gestapo i Halden, hade han ju återförsäkrat sig hos tyska legationen i Stockholm. Det förefaller egendomligt att säkerhetspolisen icke misstänkte, att Hanséns resa till Halden varit riskfri för honom, helt enkelt därför att han samtidigt arbetade för tyskarna. Icke kan väl Lönn ha haft den uppfattningen, att Hansén var en hjältemodig natur, som i sin iver att tjäna den svenska polisen vågade liv och lem. Lönn hade, på goda grunder, från början upptagit Hanséns uppgifter med stort misstroende, men synes i fortsättningen ha tagit Hanséns prat på allvar. Särskilt påfallande synes det, att polisledningen — som dock väl visste om Hanséns intima samarbete med norrmännen och som härvid följde och hjälpte honom steg för steg — dock oupphörligt återkommer till, att detta »spel» fick äga rum för att polisen skulle söka genom Hansén komma underfund med de svenska kommunisternas påstådda sabotageplaner i Sverige.

¹ Vid polisförhøret efter anhållandet i Mellerud hade N bland annat uppgivit, att han på Hanséns uppmaning medfört en väckarklocka i sin ryggsäck. Av kommissionens utredningsmaterial framgår att Hansén den 10 maj 1943 till polismyndigheten överlämnade en skiss över kopplingen till en tidsinställd spränggladdning. Enligt denna skiss skulle en väckarklocka användas för tidsinställningen. Om skissen uppgav Hansén, att han fått den för sig uppvisad vid sammanträdet den 9 april 1943. På skissen fanns en på norska skriven förklaring, och texten var underskriven med orden »God lykke. Patriot».

Enligt uppgift av Nordh avbröts samarbetet mellan honom och Hansén i mitten eller slutet av april 1943, enär Nordh hade för stor arbetsbörda och dessutom ansåg Hanséns uppgifter otillförlitliga! Så alldeles sant var emellertid ej detta påstående, såsom synes av telefonsamtalet den 3 juni 1943 mellan Nordh och Hansén.

Intendenten Lundqvist har anfört att »någon provokation i syfte att förmå norska flyktingar till brott, icke var avsedd med säkerhetstjänstens anlitan­de av Hansén och icke heller, såvitt av utredningen framgick, hade förekommit». Jag kan blott förklara Lundqvists yttrande därmed, att han icke med provokation menar detsamma som därmed i allmänt språkbruk avses. Såsom inledningsvis anförts behöver provokation icke innebära, att polisen eller dess agent söker »förmå» någon till brott; det räcker med att polisagenten på olika sätt stimulerar och hjälper till. Det gjorde Hansén. Jag finner därför ådagalagt, att provokation förekommit mot norska flyktingar under båda de ifrågavarande norgeresorna, den 14 april och den 7 maj 1943, dels därigenom att polisen ställde det propagandamaterial, som den fått, åter till norrmännens förfogande, dels därigenom att gränstillstånd utverkades för O, för den första resan, dels genom Hanséns deltagande i och åtgärder till förberedelse av resan den 7 maj. Jag kan icke finna, att denna provokation berättigats genom påståendet, att polisen på detta sätt ville skaffa uppgifter om planerat sabotage i Sverige av svenska kommunister.

I detta ärende har jag också velat upptaga frågan om lämpligheten av säkerhetstjänstens uppdrag åt Nordh och Hansén ur synpunkten av personvalet. När detta uppdrag gavs, den 15 mars 1943, var det känt, att Nordh förekom på en lista, upprättad av säkerhetstjänsten i augusti 1942, över polismän »som ej borde användas till uppdrag, som kunde vara politiskt ömtåliga». Beträffande Nordhs nazistiska förbindelser och anledningen till att han uppförts på ifrågavarande lista hänvisas till den utförligare reciten. Nordhs nazistiska sympatier och förbindelser var alltså av polisen bekanta, när han fick i uppdrag att, jämte Hansén, övervaka svenska kommunister och norska flyktingar, som engagerat sig i den norska motståndsrörelsen.

Beträffande Hansén var känt, att han 1936 dömts villkorligt för första resan stöld, att han 1941 dömts för första resan snatteri, att han haft diverse förbindelser med »Estlands-Strömberg» i den s. k. Kleen-affären, att säkerhetstjänsten ställt honom under telefonkontroll under tiden 22 januari—2 februari 1943 för att utröna om han hade förbindelse med »främmande makt», att han sysslade med svarta-börs-affärer samt att han stod i förbindelse med en för femte resan stöld straffad person. På hans kredit-sida fanns, att han arbetade som »tjallare» åt polisen och särskilt haft förbindelse med Nordh. Och, såsom kommissarie Lönn anfört, i »politiskt» hänseende fanns ingenting ofördelaktigt mot Hansén, annat än att han 1935 skulle ha tillhört »en kommunist-betonad förenings motorcykelsektion».

Lönn har om Hanséns förbindelser med det tyska underrättelseväsendet anfört: »Vid säkerhetstjänstens övervakning av tyska legationen och dess un-

deravdelningar observerades aldrig Hansén besöka densamma. Under hela den tid, Hansén lämnade upplysningar till polisen, fanns den misstanken att han skulle bedriva dubbelspel genom att samtidigt uppehålla kontakt med det tyska underrättelseväsendet. Något belägg härför kunde aldrig erhållas, men med tanke på dessa misstankar fick Hansén icke vid något tillfälle taga del av 6:e rotelns uppgifter angående personalia och sakförhållanden i samband med den verksamhet, i vilken han ville medverka för att avslöja.» Sedermera visade sig ju dock, att Hansén faktiskt besökt en tyska legationens avdelning i Stockholm, nämligen informationscentralen Kaptensgatan 6, vilket också Nordh vid skilda tillfällen gjort. Anmärkningsvärt är vidare det egendomliga telefonsamtal, som Hansén den 8 april 1943 hade med en »fröken Fraenkel» — se kommissionens redogörelse s. 381.

Av utredningen framgår slutligen, att uppdraget till Nordh och Hansén var väl känt för ledningen inom säkerhetstjänsten, liksom även det fortsatta samarbetet. Intendenten Thulin har särskilt framhållit, att anledningen till att polisen inlät sig på förbindelsen med Hansén var de av Hansén lämnade uppgifterna, att sabotage mot svenska anläggningar planerades av svenska kommunister.

Jag finner för min del det av säkerhetstjänsten etablerade samarbetet med Nordh och Hansén olämpligt med hänsyn till vad om dem var känt. Det var sålunda olämpligt att uppdraga åt en nazist-sympatiserande polisman att övervaka de norska motståndsmännen. Denna åtgärd blev än olämpligare genom att han fick samarbeta med en person, som måste ha ansetts notoriskt opålitlig och ovederhäftig. Att genom Nordh »i viss mån» kontrollera Hansén visade sig värdelöst och kunde icke ske, sedan den omedelbara förbindelsen mellan dem avbrutits.

Hansén hade i början av 1943 varit misstänkt för brottsliga förbindelser med den tyska underrättelsetjänsten. Genom att låta honom kontrollera de norrmän, som arbetade mot tyskarna i Norge, samt företaga en resa till det ockuperade Norge, ökades också risken för en illegal kontakt mellan Hansén och tyskarna. Nordh var härvidlag ingen lämplig kontrollant över Hansén.

»Säkerhetstjänst» i ett demokratiskt samhälle.

Krig — eller ett farligt utrikespolitiskt kristillstånd försätter den moderna demokratiska styrelsen i ett dilemma. Det gäller att mångfaldigt förstärka samhällets försvarskraft, att öka snabbheten och effektiviteten vid bekämpandet av demokratins yttre och inre fiender, att till det yttersta stärka den frivilliga sammanhållningen och mobilisera alla hos medborgarmassorna slumrande krafter. Men det gäller samtidigt att vid denna mobilisering icke anlita metoder, som kan försvaga eller skada den fria folkstyrelsen. Alltså — icke försvara demokratin genom att förintna den! Icke undergräva demokratins speciella, gedigna styrka för att ersätta den med diktaturens ihåliga styrka.

Här ställer sig då den principiella frågan: Kan det verkligen för en demokrati vara nödvändigt och berättigat att vid krig eller under kristillstånd inrätta en hemlig politisk polis och utrusta densamma med speciella befogenheter?

Fortsätter man detta resonemang på rent abstrakt bas, måste svaras, att det mycket väl kan vara berättigat och nödvändigt att företaga en sådan åtgärd, såsom försvar mot fientliga makters upplösningsverksamhet, spioneri och angreppsförberedelser. En dylik polisorganisation är visserligen ur demokratiska synpunkter ett oting, likaväl som ett snabbskjutande gevär ur mänskliga, civiliserade synpunkter kan betraktas som ett oting. Men demokratin har dock rätt till självförsvar, som det heter, och mot vissa anfallsmetoder får man anlita korresponderande försvarsmedel.

Alltså skall här icke framställas någon *principiell* erinran mot svenska regeringens ståndpunktstagande, 1938 eller tidigare, att vid krig eller krigsfara en hemlig politisk polis skulle inrättas och tilldelas vissa uppgifter. Mot bakgrunden av de politiska förhållanden, som vid denna tid rådde i Europa, och speciellt med hänsyn till krigshotet från Hitler-Tysklands sida, var detta avgörande också ur aktuellt politiska synpunkter väl begripligt.

Däremot ställer sig frågan, om detta principavgörande kom till utförande och om den nya ordningen utformades med tillbörliga hänsyn tagna till oefftergivliga demokratiska krav?

Jag har funnit, att i detta avseende anmärkningar kunna framställas i följande punkter:

1) Det synes icke riktigt att en fråga av denna räckvidd förberedes och avgöres i hemlig ordning. Riksdagen borde ha beretts tillfälle att taga ståndpunkt samt även medverka vid denna krigspolis-kontrolls utformande. Något rimligt skäl däremot torde ej kunna anföras — för övrigt ha alla skäl för hemlighetsmakeriet på denna punkt ävenledes förhelligats. *En* sak är beslutet om inrättande, under vissa förutsättningar, av en politisk polis, *en annan* är om och i vilken mån denna måste få tillfälle att osynligt eller hemligen bedriva sin verksamhet. Svenska folket skulle såsom nyss anförts säkerligen ha insett nödvändigheten av en viss »säkerhetstjänst» under krig, och kanske någon modifierad form därav under neutralitet och krigsfara. Främmande makter skulle icke ha kunnat utnyttja sin förhandskunskap, som de fått genom ett offentligt beslut i denna fråga. För övrigt kan man utgå ifrån att de, trots allt förhelligande, fick reda på säkerhetstjänstens existens långt före svenska folket. Det skulle icke heller ha förvånat någon makt, att också Sverige i händelse av krig eller krigsfara skulle på detta område inrätta sig ungefär som alla andra. Men likväl, under mer än tio år sysslade man med att hemligen, bakom riksdagens rygg, förbereda denna polis- och censurordning. Det sålunda valda, hemliga tillvägagångssättet stred mot god demokratisk ordning. Det fick också sina menliga konsekvenser.

Omständigheterna och sakens förhistoria ger vid handen, att regeringen i denna angelägenhet om förhelligandet — liksom beträffande den närmare

utformningen av planen — överlät initiativet till de militära myndigheterna eller rättare lät de militära myndigheterna behålla sitt initiativ sedan förra världskriget.

Det var ett militärt förslag att säkerhetstjänstens existens skulle vara hemlig intill dess den trädde i funktion, med andra ord att de demokratiska instanserna skulle helt förbigås och saken ordnas administrativt, för att man sedan skulle ställa svenska folket inför ett fullbordat faktum. Detta väckte konstitutionella betänkligheter i så måtto, att man icke ansåg sig kunna »i administrativ ordning utfärda bestämmelser som skulle lämna säkerhetstjänstens utövare stora befogenheter till intrång i medborgarnas fri- och rättigheter» (s. 12). Därför kompletterades den hemliga administrativa kungörelsen i sinom tid med tvångsmedelslagarna. Men icke heller av dessa framgick säkerhetstjänstens existens. Det var ju icke heller meningen.

I detta sammanhang må även något ur principiella synpunkter sägas om det av Kungl. Maj:t tillämpade förfarandet att »utfärda» hemliga administrativa författningar. Säkerhetskungörelsen var ju icke den enda. Det synes mig kunna starkt ifrågasättas om detta tillvägagångssätt är möjligt inom konstitutionens ram. Något tvivel om att det är oförenligt med en demokratisk ordning torde väl ej föreligga. Kungl. Maj:ts administrativa förvaltning bör, förefaller det, kunna i sina allmänna drag *synas*, den bör i princip vara offentlig. Att vår lagstiftning medger, att vissa närmare angivna handlingar kan hemligstämplas, är principiellt något annat än att hela betydelsefulla förvaltningsområden, berörande massor av människor, kan mörkläggas.

Mycket möjligt förefaller emellertid att det var den militära synen på saken, som härvid blev vägledande. Såsom framgick av försvarsstabens PM av den 16 december 1937 ansågs på militärt håll, att den »censur- och övervakningstjänst», som »av psykologiska skäl» lämpligen kunde kallas »allmänna säkerhetstjänsten», borde betraktas såsom »ett led i krigföringen vid sidan av de militära operationerna». Har man väl tillägnat sig detta betraktelsesätt på den politiska polistjänsten, är det klart att den måste förhemligas. Nu befann sig Sverige visserligen icke i krig och någon annan »krigföring» än säkerhetstjänstens förekom alltså icke. Såsom förut anmärkts, svenska folket fick på detta område finna sig i samma ordning som om krig hade rått och verklig krigföring pågått.

2) Om riksdagen haft tillfälle att medverka vid organiserandet av den politiska polisen, är det givetvis möjligt att den godtagit det militära, av Kungl. Maj:t överarbetade förslaget oförändrat, i synnerhet om det lagts fram överraskande, i panikens tecken. Men om rådrum hade funnits torde man väl ändå ha försökt finna någon form för en civil *demokratisk kontroll* över säkerhetstjänsten — en kontroll, som också kunde vara vägledande för säkerhetstjänsten i frågor av politisk innebörd. Det kan vara onödigt att här närmare ingå på hur denna kontroll skulle varit organiserad. Erfarenheterna från krigsåren torde emellertid ha gett vid handen att en sådan kontroll hade varit välgörande.

Det kan icke med styrka göras gällande att tillräcklig demokratisk kontroll förelåg därigenom att säkerhetstjänsten sorterade direkt under Kungl. Maj:t. J.K:s lagstadgade uppgift — att meddela (eller förvägra) säkerhetstjänsten tillstånd att upprätthålla tvångsmedel utöver en viss tidrymd m. m. — medförde i praktiken en viss kontroll över säkerhetstjänstens sätt att handhava tvångsmedlen, men denna uppgift innebar icke att J.K. skulle följa och inrikta säkerhetstjänstens verksamhet. J.K. kunde icke betraktas såsom något substitut för en demokratisk kontroll i den mening som här avsetts. Vad J.O.-institutionen beträffar visade den sig ju icke värdelös. J.O. inskred i flera sammanhang. Men J.O:s eftergranskningar kom något sent och kunde icke heller fungera så effektivt, då ju det till J.O. klagande svenska folket länge var okunnigt om säkerhetstjänstens existens. Icke heller J.O. fick röja denna för allmänheten. Självklart kunde icke heller han kontinuerligt följa denna svällande institutions verksamhet.

Såsom ytterligare felkonstruktioner ur demokratiska synpunkter av säkerhetstjänsten skulle jag vilja beteckna följande:

a) Säkerhetstjänstens starka beroende av och anknytning till de militära myndigheterna har i det föregående närmare belysts.

Visserligen torde en förbindelse och ett nära samarbete mellan de ifrågasvarande militära och civila institutionerna vara ofrånkomligt, så snart man tilldelar säkerhetstjänsten uppgiften att speciellt efterspana spioneribrott och obehörigt meddelande av »krigsunderrättelser». Men därmed är icke givet, att säkerhetstjänsten skall generellt stå till krigsmaktens förfogande och vara underkastad dess direktivgivning. Det är ingalunda nödvändigt exempelvis att den skall effektuera allehanda önskemål från den militära ledningen beträffande enskilda medborgares politiska åsikter.

Säkerhetstjänsten borde alltså ha konstruerats som ett civilt spaningsorgan, uteslutande inriktat på att uppsåra vissa under krigs- och kristiden speciellt farliga brott. (Jfr kommissionens principståndpunkt i fråga om en begränsning av de allmänna informationsrapporterna till förhållanden av polisiärt intresse, s. 234.) Den demokratiska kontrollen skulle ha sett till att denna med så vittgående fullmakter utrustade tjänst icke överskridit denna ram för sin verksamhet.

b) Man skulle, i rättssäkerhetens intresse, *icke* ha tillmötesgått det i försvarsstabens skrivelse uttryckta önskemålet om »smidighet» i de författningar, som reglerade säkerhetstjänstens verksamhet. Dess handlingsfullmakter borde i stället ha klart och otvetydigt utformats. (Det är ägnat att väcka viss förvåning, att *lagrådet* släppte igenom 1940 års tvångsmedelslag, trots dess oerhörda tänjbarhet och oklarhet. Hur den kunde ograverad passera riksdagen skall här icke behandlas.)

c) Säkerhetstjänstens verksamhetsområde och fullmakter borde ha bestämts olika för det fall att krig verkligen rådde och för det fall att krig icke rådde. Följden av att så icke skedde blev bl. a. att legal täckning förelåg för allehanda åtgärder, som rätt allmänt uppfattades som brutala eller god-

tyckliga. Alltför många anhållanden förekom exempelvis som icke kunde rättfärdigas genom efterföljande åtal och dom. (Jämför statistiken s. 243—244.)

d) Den allmänna straffrättsliga grunden för ifrågavarande extraordinära polisverksamhet hade bort klarläggas, i stället för att belamras med en rad högst diskutabla juridiska konstruktioner.

Sålunda nämnes bl. a. oklarheten i alla de brottsbegrepp, som förbundits med förutsättningen, att en viss handling kan vara till skada för »rikets förhållande till främmande makt». Speciellt borde det brott, som kallas »olovlig underrättelseverksamhet» ha erhållit en mera stringent juridisk utformning — om det överhuvudtaget bör figurera i 8 kap. strafflagen, när fråga är om införskaffande av uppgifter angående förhållanden i en främmande stat.

Vidare borde innehållet i begreppet »krigsunderrättelser» ha bestämts fastare, eftersom ju säkerhetstjänstens verksamhet i så hög grad rörde sig där-om. Det kunde icke vara för rättssäkerheten betryggande att innebörden i detta begrepp kom att utvidgas på det sätt, som av kommissionens betänkande framgår (jfr s. 30).

Det var icke allenast tvångsmedelslagen av 1940, som så att säga bar den juridiska skulden till, att säkerhetstjänstens verksamhet kunde gestalta och utveckla sig så som det skedde. Nygestaltningen av 8 kap. strafflagen — en brådmognad och ohållbar frukt av en dålig tid — förklarar också mycket.

e) Till de allmänna anmärkningarna beträffande säkerhetstjänstens organisation hör också kapitlet om dess högsta ledning. Man kan, efter den ingående granskningen av dess verksamhet, icke undgå det intrycket att en stundom betänklig splittring förelåg i fråga om vilken person eller myndighet, som egentligen var den dirigerande kraften och bar det verkliga ansvaret. I det föregående har berörts dels säkerhetstjänstens förbindelser med ÖB, försvarsstaben och de lokala militära cheferna, dels dess direktivtagande från försvarsministern, dels dess lydnad under justitieministern, dels dess livliga och betydelsefulla relationer till utrikesdepartementet. Men såsom säkerhetstjänstens högsta chef var socialministern att betrakta och onekligen har han också deltagit i dirigeringen av denna verksamhet. Givetvis intog socialdepartementet den centrala ställningen i fråga om löpande administrativa förvaltningsangelägenheter. Vid åtskilliga viktiga ståndpunktstaganden finner man också, att säkerhetschefen inhämtat socialministerns mening. Likväl måste sägas att granskningen icke ger det intrycket, att man från socialdepartementets sida har nära följt säkerhetstjänsten i praktiken. Ingalunda tycks heller under krigsåren socialministern på *detta* område ha intagit den mäktiga ställning, som eljest flerstädes utomlands varit inrikes- eller polis ministrarnas privilegium.

Såtillyvida hade det svenska systemet verkligen icke följt utländska förebilder. För socialministern syns de stora sociala reformfrågorna ha dominerat över intresset för den polisiära regimen. Hur förklarligt detta än var och med all hänsyn tagen till den otympliga departementala indelningen

— som ju sedan ändrades — blev i alla fall följden, att herr Hallgren och hans medhjälpare i rutinärendena på det hela taget fick sköta sig själva och i särskilda frågor inhämta sina direktiv och råd var de kunde.

Nu kan ju sägas att man på detta sätt undvek de faror, som ofta följer med en stark maktkoncentration. Statsråden och de olika statsinstitutionerna delade helt kollegialt upp dirigeringen av säkerhetstjänstens hemliga arbete sinsemellan, allteftersom säkerhetstjänstens ärenden kunde tyckas höra hit eller dit.

Helt tillfredsställande var emellertid denna ordning icke. Ordet ansvarsdivision har på konkreta grunder nämnts i flera sammanhang. Jag har kommit fram till den ståndpunkten, att det varit bättre om en verklig polisminister funnits, som på en gång kontrollerat institutionens inneboende benägenhet att utvidga sig och samtidigt givit den egen ryggrad gentemot såväl utrikesdepartementet som försvarsstaben. Faran för en obehörig maktkoncentration hos inrikesministern hade återigen kunnat avvärjas genom ett demokratiskt kontrollsystem, som på nära håll följt säkerhetstjänstens verksamhet. Med andra ord, senast i sammanhang med säkerhetstjänstens inrättande hade den departementala omorganisationen bort komma till stånd. Hade frågan om det eventuella inrättandet av en säkerhetstjänst tidigare under 30-talet, när ändå krigsfaran var tillräckligt tydlig, av regeringen förelagts riksdagen, skulle säkerligen också frågan om departementsindelningen ha aktualiserats. Socialdepartementets överbelastning var redan uppenbar. De utländska exemplen hade klargjort, vilket vanskligt och vidlyftigt företag man skulle ge sig in på genom att inrätta en säkerhetstjänst.

Också i frågan om säkerhetstjänstens högsta ledning får man emellertid ha i minnet, att säkerhetstjänstens verksamhet i hög grad influerades av den utrikespolitiska kursen. I den mån denna på vissa punkter uppväckte demokratisk opposition, tedde sig också säkerhetstjänstens verksamhet osympatisk eller förhatlig. Men den utrikespolitiska kursen torde väsentligen ha bestämts av stats- och utrikesministrarna. Det var i denna situation, som socialministern blev mera socialpolitiker än polischef.

Vill man, till slut, fatta säkerhetstjänstens inrättande såsom ett det moderna svenska samhällets trevande försök att inrätta sig efter omständigheterna under en svår tid, kan sägas, att detta experiment gav åtskilliga lärdomar men främst kanske den, att det troligen är omöjligt i praktiken att finna demokratiskt tillfredsställande former för en hemlig politisk polisverksamhet. Bäst är, enligt min mening, att på de politiska fälten låta demokratin hålla reda på sig själv. Den äger därtill en egen kraft, alltid framträdande i offentlighetens ljus.

Säkerhetstjänstens utgifter under tiden $\frac{1}{9}$ 1939— $\frac{30}{6}$ 1946 uppdelade på säkerhetstjänstens olika verksamhetsgrenar enligt den på expeditionen förda kassaboken kontouppställning.

	$\frac{1}{9}$ 1939— $\frac{30}{12}$ 1940	1941	1942	1943	1944	1945	$\frac{1}{4}$ — $\frac{30}{6}$ 1946	Summa
A. Centralbyrån och expeditionen	30 673: 10	79 066: 61	88 044: 46	115 883: 82	125 137: 79	115 542: 85	48 247: 46	602 596: 09
B. Spaningsbyråns och övervakningschefens för Stockholms övervakningsområde sammanlagda avdelningar	169 039: 17	291 248: 70	571 724: 45	713 223: 19	955 237: 69	705 523: 61	401 982: 97	3 807 979: 78
C. Övriga övervakningschefer	59 487: 15	70 699: 32	109 475: 49	183 188: 15	178 554: 99	125 486: 04	42 690: 68	769 581: 82
D. Telegramkontroll	169 980: 50	137 387: 48	154 877: 40	134 986: 66	131 135: 14	189 922: 60	637: 30	818 927: 08
E. Telefonkontroll	446 509: 87	678 005: 29	1 055 432: 34	1 277 157: 87	1 006 741: 58	1 707 004: 12	10 801: 53	5 181 652: 60
F. Postkontroll	557 670: 81	1 478 491: 84	1 788 583: 44	1 650 377: 32	1 815 089: 79	1 088 898: 66	23 768: 35	8 402 890: 71
G. Radiokontroll	249 046: 19	277 386: 96	549 202: 24	816 327: 02	830 568: 51	896 245: 26	447 685: 59	4 066 461: 77
H. Samfärdskontroll	42 500: 72	41 902: 25	42 061: 74	43 838: 60	53 968: 69	7 235: 99	—	231 502: 99
I. Industriskyddskontroll	19 212: 11	13 748: 54	—	—	1 089: 54	—	—	34 050: 19
J. Gottgörelse till generalpoststyrelsen och telegrafstyrelsen för avlöningar åt till förfogande ställd personal (Kungl. brev den 31 mars 1940)	333 098: 95	419 929: 14	676 020: 58	682 438: 32	531 953: 50	789 359: 53	88 335: 83	3 521 135: 85
K. Diverse	14 547: 55	14 802: 87	18 090: 66	25 457: 33	44 408: 59	32 539: 84	9 403: 99	159 250: 83
L. Samordningsbyrån för motpropaganda	—	14 461: 56	42 362: 09	39 675: 32	42 985: 96	—	—	139 484: 93
Hävar avlöningar enligt avlöningslistor jämte J här ovan	2 091 766: 12	3 517 130: 56	5 095 814: 89	5 682 549: 10	5 716 871: 77	4 557 758: 50	1 073 553: 70	27 785 444: 64
	1 354 024: 26	3 062 702: 65	3 933 662: 75	4 171 306: 33	4 165 733: 82	—	—	—

Kostnaderna för hyror utgjorde för år 1944 ca 104 700: — kronor, vilket belopp till allra största delen utbetalats till statliga institutioner.

¹ Efter den 30 juni 1945 huvudsakligen avvecklingsutgifter.

² Siffror för åren 1945 och 1946 skulle icke utan avsevärda svårigheter och stor omgång kunnat framdragas.

Bilaga 2.
(se s. 249.)

Sammandrag för åren 1939—1944 av antalet anhållanden enligt 8 och 19 kap. strafflagen samt
sabotagelagen.

Makt för vilken gärningen företagits	Makt mot vilken gärningen riktats													Summa anhållanden																						
	England, USA	Ryssland	England, USA, Ryssland	Norge	Norge, England, USA	Norge, England, USA, Ryssland	England, USA, Ryssland	Ryssland	England, USA	Norge	Norge, England, USA, Ryssland	Danmark, Island	Finland		Tyskland	Tyskland, Finland, Italien, Japan	Sverige	Sverige, Ryssland	Sverige, England USA, Ryssland	Sverige, Norge, England	Sverige, Finland	Sverige, Tyskland, Italien, Japan, Finland	Baltiska staterna	Tyskland, Norge, England, USA	Ej uppgivet											
England, USA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	19											
Ryssland	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	19											
England, USA, Ryssland	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	19											
Norge	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Norge, England, USA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Norge, England, USA, Ryssland	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
England, USA, Ryssland	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Ryssland	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
England, USA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Norge	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Norge, England, USA, Ryssland	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Danmark, Island	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Finland	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Tyskland	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Tyskland, Finland, Italien, Japan	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Sverige	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Sverige, Ryssland	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Sverige, England USA, Ryssland	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Sverige, Norge, England	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Sverige, Finland	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Sverige, Tyskland, Italien, Japan, Finland	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Baltiska staterna	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Tyskland, Norge, England, USA	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Ej uppgivet	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	9											
Summa anhållanden	220	305	106	107	85	2	13	13	3	28	35	5	13	273	11	16	602	1887	19	19	106	107	85	2	13	13	3	28	35	5	13	273	11	16	602	1887

¹ Av dessa har 1 4 fall verksamheten uppgjivits bedriven för Ryssland mot Tyskland, Italien, Japan och Polen,

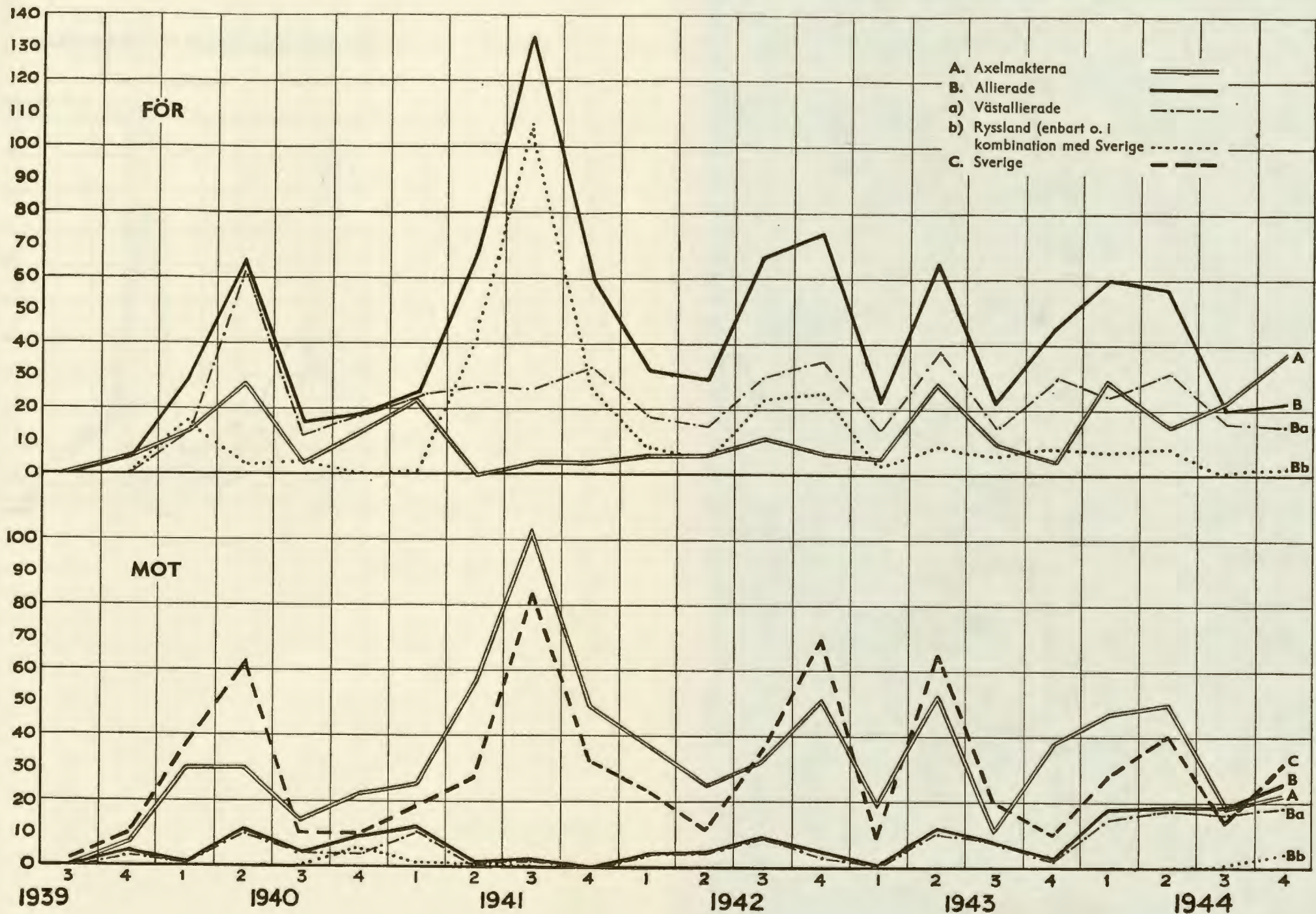
Sammandrag för åren 1941—1944 av antalet anhållanden enligt 8 och 19 kap. strafflagen samt sabotagelagen.

Makt för vilken gärningen företagits	Makt mot vilken gärningen riktats													Summa anhållanden						
	England, USA	Ryssland	England, USA, Ryssland	Norge	Norge, England	Norge, England, USA, Ryssland	Danmark, Island	Finland	Tyskland	Tyskland, Finland, Italien, Japan	Sverige	Sverige, Ryssland	Sverige, England, USA, Ryssland		Sverige, Norge, England	Sverige, Finland	Sverige, Tyskland, Italien, Japan, Finland	Baltiska staterna	Tyskland, Norge, England, USA	Ej uppgivet
England, USA	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	151
Ryssland	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17	281
England, USA, Ryssland	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	102
Norge	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	95
Norge, England, USA	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	85
Norge, Ryssland	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Norge, England, USA, Ryssland	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Danmark, Island	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Danmark, Island, England, USA	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Frankrike, Holland, Belgien, England, USA	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Polen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Polen, England	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Polen, England, USA, Ryssland	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tyskland	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tyskland + allierade makter	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Övriga länder	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ej uppgivet	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Summa anhållanden	7	7	10	4	8	4	10	429	84	263	92	2	61	2	9	158	8	4	861	1 418

¹ Av dessa har 1 4 fall verksamheten uppgivits bedriven för Ryssland mot Tyskland, Italien, Japan och Polen.

Anhållanden under åren 1939—1944 jämlikt 1939 och 1940 års tvångsmedelslagar

Antal personer

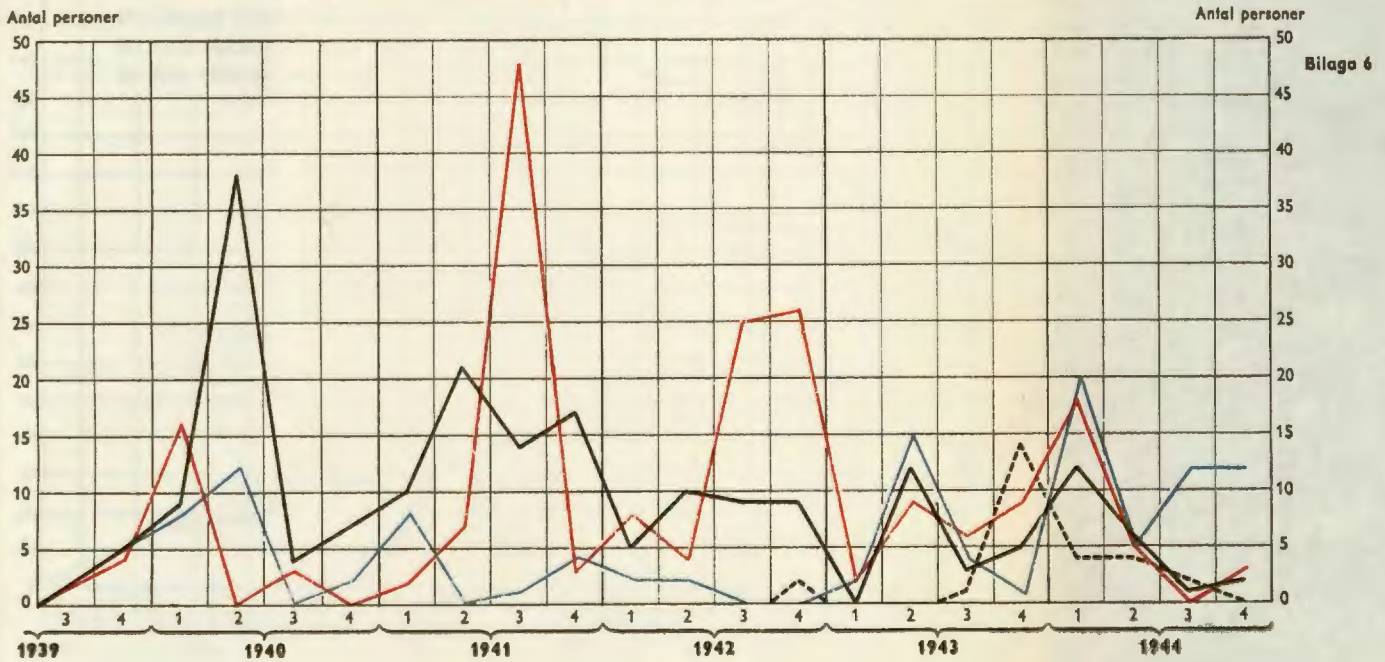

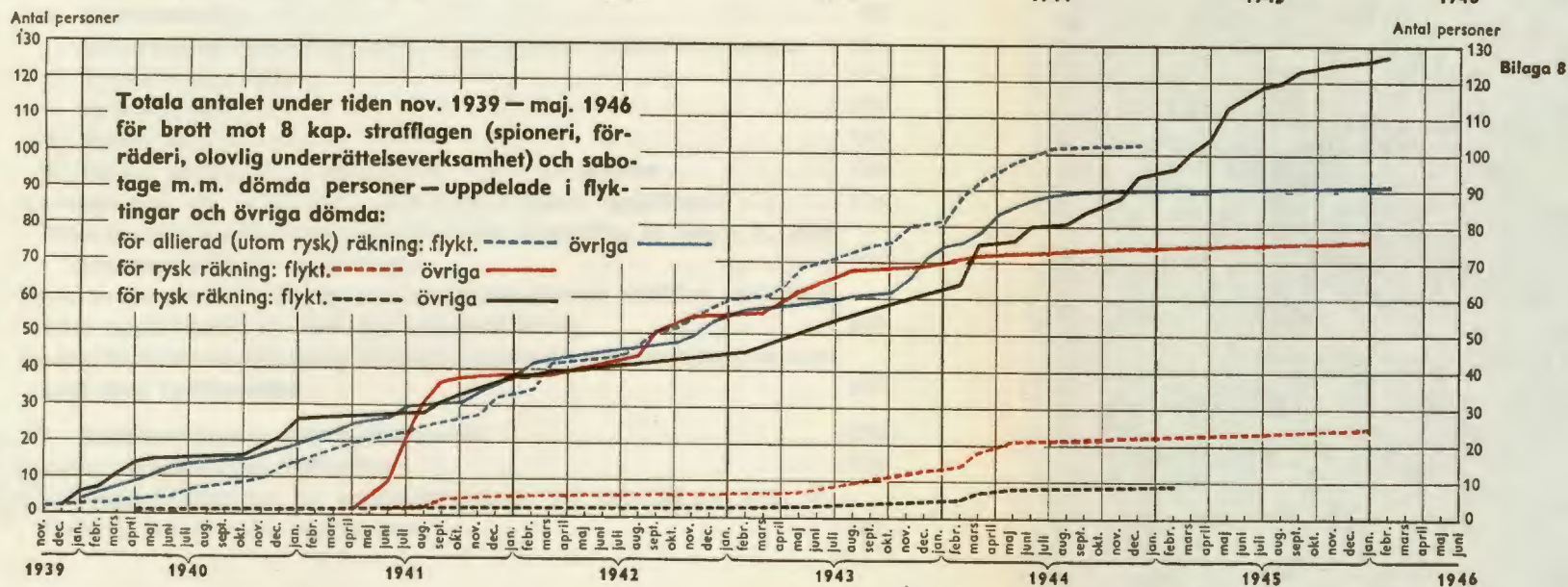
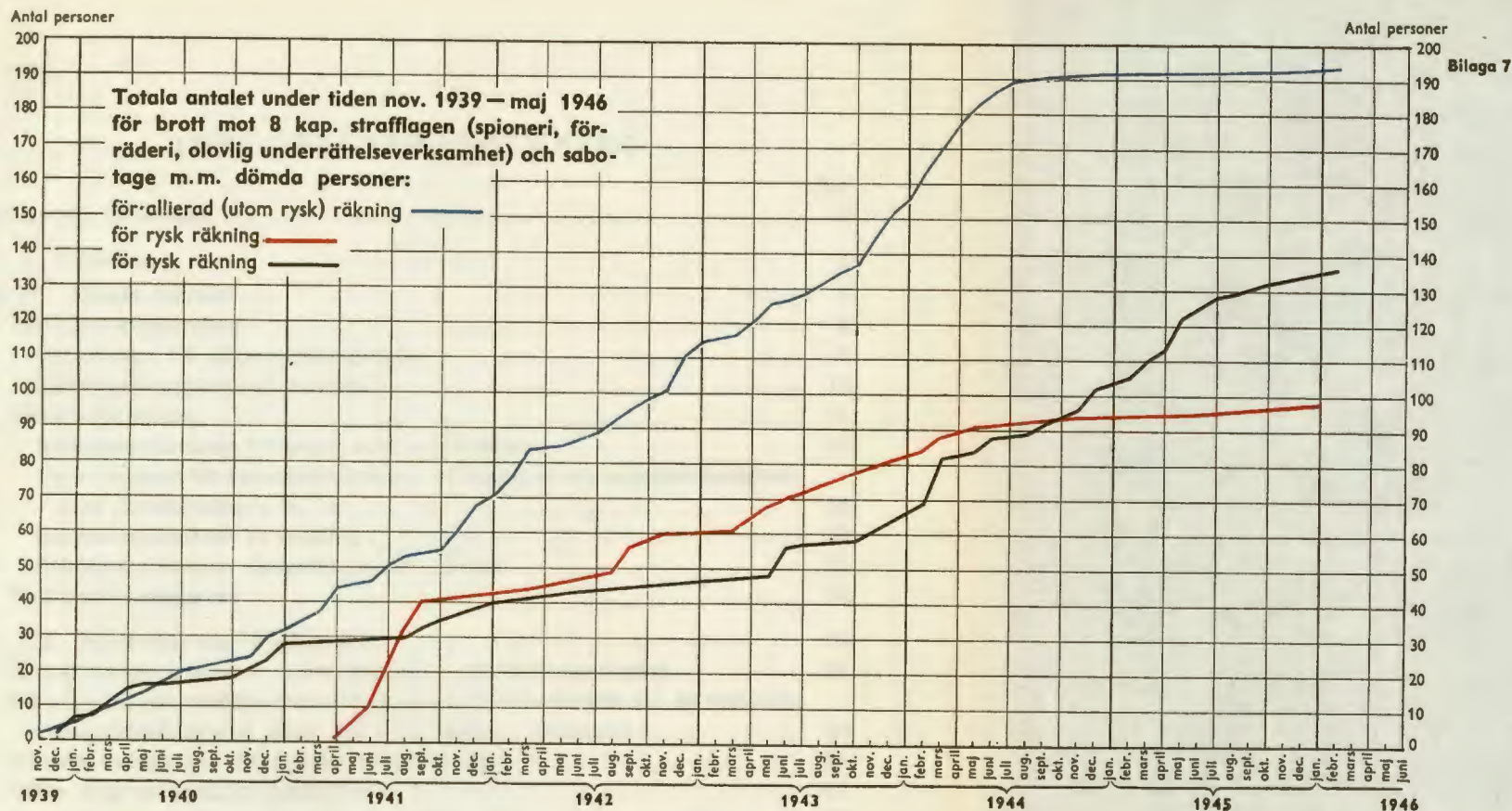
Bilaga 4

Bilaga 5

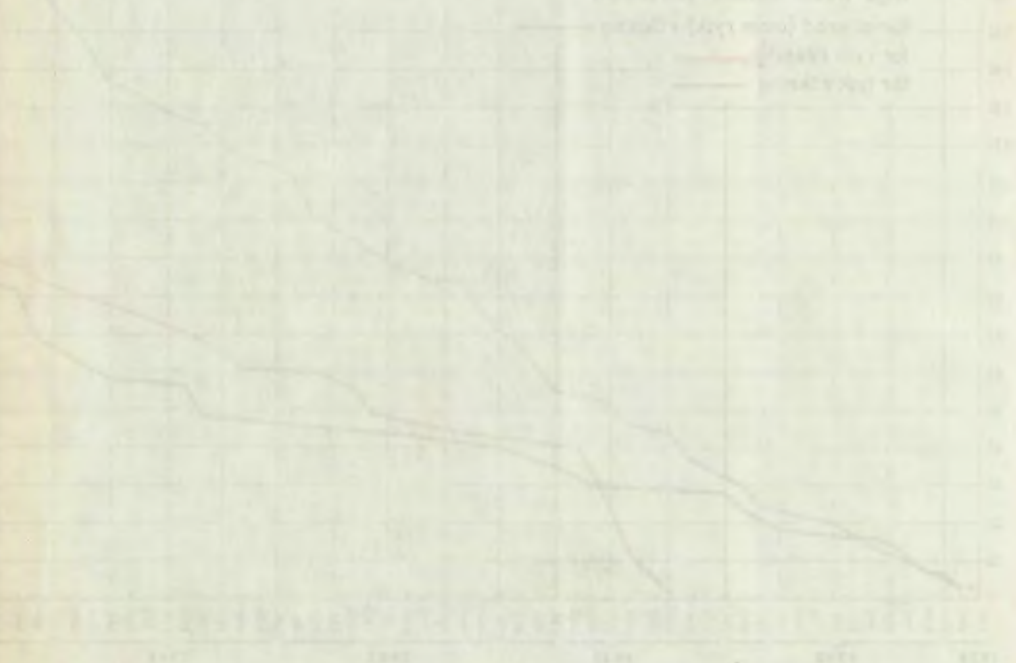
Anhållanden inom IV övervakningsområdet under åren 1939—1944 jämlikt 1939 och 1940 års tvångsmedelslagar

— ENGLAND — RYSSLAND - - - - U.S.A. — TYSKLAND

Trends in the number of cases of poliomyelitis in the United States, 1950-1951. The graph shows the number of cases reported in the United States from 1950 to 1951. The number of cases is shown in thousands on the vertical axis. The horizontal axis shows the years 1950 and 1951. The number of cases is shown for the entire year and for the first 6 months of the year. The number of cases is shown for the entire year and for the first 6 months of the year. The number of cases is shown for the entire year and for the first 6 months of the year.

Trends in the number of cases of poliomyelitis in the United States, 1950-1951. The graph shows the number of cases reported in the United States from 1950 to 1951. The number of cases is shown in thousands on the vertical axis. The horizontal axis shows the years 1950 and 1951. The number of cases is shown for the entire year and for the first 6 months of the year. The number of cases is shown for the entire year and for the first 6 months of the year. The number of cases is shown for the entire year and for the first 6 months of the year.

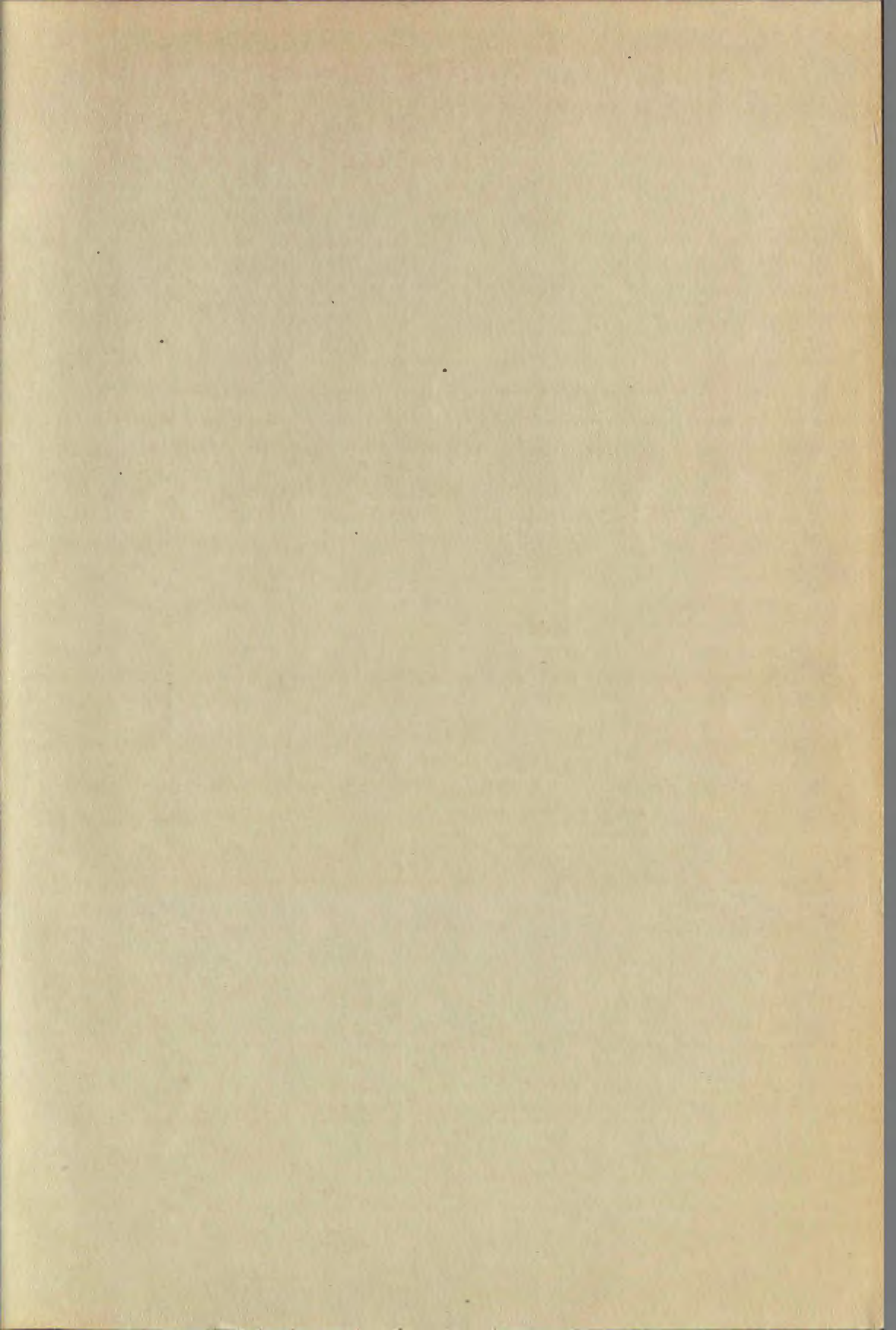
INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid.
Skrivelse till Konungen	3
<i>Kap. I. Inledning</i>	5
<i>Kap. II. Allmän översikt</i>	8
A.. Säkerhetskungörelsen	8
Förarbeten till säkerhetskungörelsen	9
Säkerhetskungörelsens innehåll	12
B.. Säkerhetstjänsten	15
Säkerhetstjänstens tillkomst och organisation	15
Förberedelser för säkerhetstjänstens verksamhet och säkerhetskungörel- sens ikraftträdande m. m.	16
Säkerhetstjänstens avveckling	20
Säkerhetstjänstens ekonomiska förvaltning	21
C.. Tvångsmedelslagarna	24
<i>Kap. III. Kontrollen över trafikmedlen</i>	32
A.. Bestämmelser angående brev-, telegraf- och telefonhemlighet	32
B.. Uttalanden om trafikmedelskontrollen under förarbetena till de särskilda tvångsmedelslagarna samt vid ändringarna i desamma	39
C.. Allmän redogörelse för trafikmedelskontrollen	49
D.. Olika slag av trafikmedelskontroll	65
1. Postkontrollen	65
Riksbankens kontroll av utlandspost jämlikt valutaförordningen ..	113
2. Telegramkontrollen	117
3. Telefonkontrollen	135
4. Samfärdselkontrollen	142
5. Säkerhetstjänstens befattning med tryckta skrifter	153
E.. Användningen av de genom kontrollerna erhållna uppgifterna	174
Säkerhetstjänstens användning av de vid kontrollen av den s. k. mili- tärposten utvunna uppgifterna	196
F.. Förfarandet med det genom trafikmedelskontrollen erhållna materialet efter upphörandet av 1940 års tvångsmedelslag	216
G.. Undersökningskommissionens uttalande angående säkerhetstjänstens kon- troll över trafikmedlen	221
<i>Kap. IV. Säkerhetstjänstens spaningsverksamhet</i>	236
A.. Spaningsverksamheten i allmänhet	236
B.. Förberedande åtgärder för omhändertagande vid krigsfall av vissa ut- ländska och svenska medborgare	257

	Sid.
C. Säkerhetstjänstens registrering av »politiska ytterlighetsriktningar» och i samband därmed stående kontroll	265
D. Enskilda klagomål över åtgärder från säkerhetstjänstens sida i dess spänningsverksamhet	310
E. Undersökningskommissionens uttalande angående säkerhetstjänstens spänningsverksamhet jämte vissa sammanfattande allmänna omdömen	420
<i>Särskilt yttrande av ledamoten Branting</i>	430

Bilagor.

<i>Bilaga 1.</i> Säkerhetstjänstens utgifter under tiden 1/10 1939—30/6 1946 uppdelade på säkerhetstjänstens olika verksamhetsgrenar enligt den på expeditionsbyrån förda kassabokens kontoupställning	479
<i>Bilaga 2.</i> Sammandrag för åren 1939—1944 av antalet anhållanden enligt 8 och 19 kap. strafflagen samt sabotagelagen	480
<i>Bilaga 3.</i> Sammandrag för åren 1941—1944 av antalet anhållanden enligt 8 och 19 kap. strafflagen samt sabotagelagen	481
<i>Bilaga 4.</i> Anhållanden under åren 1939—1944 jämlikt 1939 och 1940 års tvångsmedelslagar. Grafisk framställning baserad på uppgifter om de stater, för vilka gärningen vidtagits	483
<i>Bilaga 5.</i> Anhållanden under åren 1939—1944 jämlikt 1939 och 1940 års tvångsmedelslagar. Grafisk framställning baserad på uppgifter om de stater, mot vilka gärningen vidtagits	483
<i>Bilaga 6.</i> Grafisk framställning över anhållanden inom IV övervakningsområdet under åren 1939—1944 jämlikt 1939 och 1940 års tvångsmedelslagar ..	485
<i>Bilaga 7.</i> Grafisk framställning över totala antalet under tiden nov. 1939—maj 1946 för brott mot 8 kap. strafflagen (spioneri, förräderi, olovlig underrättelseverksamhet) och sabotage m. m. dömda personer	487
<i>Bilaga 8.</i> Grafisk framställning över totala antalet under tiden nov. 1939—maj 1946 för brott mot 8 kap. strafflagen (spioneri, förräderi, olovlig underrättelseverksamhet) och sabotage m. m. dömda personer — uppdelade i flyktingar och övriga dömda	487

Statens offentliga utredningar 1948

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.
Betänkande med förslag till ändrad butikstängningslag-
stiftning. [3]
Markutredningen. 1. Betänkande med förslag till vis-
sa ändringar i expropriationslagstiftningen. [4]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Politi.

Parlamentariska undersökningskommissionen angående
flyktingärenden och säkerhetstjänst. 3. Betänkande
angående säkerhetstjänstens verksamhet. [7]

Nationalekonomi och socialpolitik.

Hälsa- och sjukvård.

Allmänt näringsväsen.

Elkraftutredningens redogörelse nr 2: 6—7. Redogörelse
för detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader
och priser vid distribution av elektrisk kraft. Jönkö-
pings och Kronobergs län. [6]

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Betänkande med förslag rörande organisation och av-
löningsförhållanden m. m. vid lantmäteristyrelsen
och länslantmäterikontoren. [1]
Betänkande med utredning och förslag rörande orga-
nisationen av verksamheten för jordbrukets yttre
och inre rationalisering. [2]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen.

Andlig odling i övrigt

Trädgårdsundervisningen. [5]

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.